

(Registered according to Act XXV of 1867)

— — —
(All rights reserved by the Publisher.)

काव्यमाला. ३.

श्रीमङ्गलकविविरचितं

श्रीकण्ठचरितम्

जोनराजकृतया टीकया समेतम् ।

जयपुरमहाराजाश्रितेन पण्डितव्रजलालसूनुना महामहोपाध्याय-
पण्डितदुर्गाप्रसादेन, मुम्बापुरवासिना परवोपाह-
पाण्डुरङ्गात्मजकाशिनाथशर्मणा च
संशोधितम् ।

द्वितीयं संस्करणम् ।

तच्च

मुम्बय्यां निर्णयसागराख्ययन्त्रालये तदधिपतिना मुद्राक्षरैरङ्कयित्वा
प्राकाश्यं नीतम् ।

१९००

(अस्य ग्रन्थस्य पुनर्मुद्रणादिविषये सर्वथा निर्णयसागरमुद्राक्षरालयावधिपते-
रेवाधिकारः ।)

मूल्यं सार्धं रूप्यकद्वयम् ।

श्रीकण्ठचरितकाव्यस्य सूचीपत्रम् ।

सर्गाङ्काः । वर्णनविषयः ।	पृष्ठानि ।
१ नमस्कारवर्णनम्	१
२ सुजनदुर्जनवर्णनम्	१५
३ देशवंशादिवर्णनम्	३०
४ कैलासवर्णनम्.....	४६
५ भगवद्दर्शनम्	५८
६ साधारणवसन्तवर्णनम्	७४
७ दोलाक्रीडावर्णनम्	९२
८ पुष्पावचयवर्णनम्	१०९
९ जलक्रीडावर्णनम्	१२०
१० संध्यावर्णनम्.....	१३१
११ चन्द्रवर्णनम्	१४५
१२ चन्द्रोदयवर्णनम्	१६१
१३ प्रसाधनवर्णनम्.....	१८४
१४ पानकेलिवर्णनम्	१९४
१५ क्रीडावर्णनम्.....	२०८
१६ प्रभातवर्णनम्.....	२२०
१७ परमेश्वरदेवसमागमवर्णनम्	२३८
१८ गणक्षोभवर्णनम्	२५०
१९ गणोद्योगवर्णनम्	२६६
२० रथबन्धनवर्णनम्	२७९
२१ गणप्रस्थानवर्णनम्	२९२
२२ दैत्यपुरीक्षोभवर्णनम्.....	३०१
२३ सुद्धवर्णनम्	३११
२४ त्रिपुरदाहवर्णनम्	३२३
२५ ग्रन्थकर्तृकविकालीनकविपण्डितादिवर्णनम्	३३५

श्रीमहककविकृतं
श्रीकण्ठचरितम् ।

जोनैराजप्रणीतया व्याख्ययानुगतम् ।

प्रथमः सर्गः ।

उदेति यस्यां प्रकटीभवन्त्यां तिरोहितायां गलतीव विश्वम् ।

रविप्रभेवास्तु तमो हरन्ती दृशः प्रबोधाय सरस्वती वः ॥

श्रीलौलराजमुत्पण्डितमदनोराराजामजः सहृदयैर्विहिताभ्यनुज्ञः ।

काव्ये पुराचरिते कुरुतेऽभियोगं वाच्यार्थमात्रविशतिं प्रति जोनराजः ॥

शेषैर्यथोरिह विहस्ति तबालबोधश्रद्धाप्रतीतिररणिस्थहुताशतुल्या ।

कष्टेन यस्य मुचिरादुपतिष्ठतेऽग्रं मांसस्पृहा भवति तस्य हि हासहेतुः ॥

रक्ष्यादिना क्वचन सौरभमारभेय तद्वाच्यपोषकतयेत्यवसेयमेव ।

अर्थव्ययं स्पृशति पर्वसु चरद्विस्तारकेवलं भवति महलभङ्गभीतेः ॥

परोपकारिणः सन्तो यथाःपुण्यविद्वद्भ्ये ।

सावधाना भवन्त्वत्र मम स्खलितयोजने ॥

जीयात्कृतानङ्गपतरुदाहः खट्वाङ्गिनो नेत्रशिखिप्रदीपः ।

यस्यान्तिके शुभदशानिवेशश्रियं किराटेन्दुकराः श्रयन्ते ॥ १ ॥

१. अयं महककविः कश्मीरदेशे सुस्सलसूनोजयसिंहमहीपालस्य समये समुत्पन्नः.
रयसिंहस्य राज्यकालस्तु ११२७ मिताल्तिस्वसंबत्सरादारभ्य ११४९ मितस्तिस्वसंब-
त्सरपर्यन्तमासीत्. तस्मिन्समये बहवोऽन्येऽपि विद्वांसः कश्मीरेश्वासमित्यस्यैव ग्रन्थस्य
अविशामितासमाप्तिसर्गादवगम्यते. कङ्कणमहाकविरप्यस्मिन्नेव समये राजतरङ्गिणी-
नामकं कश्मीरमहीपालेतिहासग्रन्थं प्रणिनाय. महककविकृतो महककोशनाम्ना प्रसिद्ध
कोऽभिधानग्रन्थोऽपि कश्मीरैरूपलभ्यते. २. एतद्व्यटोक्ताकारो राजानकजोनरा-
तोऽपि कश्मीरदेश एव बभूव. अनेनैव जैनोद्यमदीनराज्यसमये कङ्कणादजन्तारं द्वितीया
ऽजतरङ्गिणी प्रणीता. जैनोद्यमदीनराज्यसमयस्तु १४१७ मिताल्तिस्वसंबत्सरादारभ्य
१४६७ मितस्तिस्वसंबत्सरपर्यन्तमासीत्, जोनराजकृताः किरातातुंनीयादिकाव्यानामपि
हासन टीकाः कश्मीरैरूपलभ्यन्ते. ३. लक्ष्यव्यङ्ग्ययोः.

किरीटेन्दोर्भौलिचन्द्रस्य करा रश्मयो यस्य नेत्रशिखिनो निकटे शुभ्रदशाया वर्णो-
न्तरसंनिधानाच्छ्रेततराया अवस्थाया वर्तेश्च निवेशस्तच्छोभां श्रयन्ते सेवन्ते सः ।
अनङ्गः काम एव पतङ्ग क्रीटविशेषस्तस्य दाहः स कृतो येन सः । खट्वाहिनो
महादेवस्य नेत्राग्निरेव प्रदीपो जीयात्सर्वोत्कृष्टो भूयात् । अग्नेरत्र काव्ये वर्णनीय-
त्रिपुरदाहसाधकत्वाज्यप्राप्त्यर्थं तद्वारा जगतामपि जयप्राप्त्या सतामुत्साहनार्थं जीया-
दित्याशी प्रयोगः । नेत्रशिखीति विशेषेण प्रहणं भगवतस्त्रिपुरदाहेऽन्यानपेक्षत्वद्योत-
नार्थम् । तस्य भगवदादत्तत्वेन । सर्वोसामभिशक्तीनां सतुरयत्वात् । कृतानङ्गपतङ्गदाह
इति विशेषण व्यभिचाराभावेऽपि संगतम् । जीयादित्यत्र हेतुरूपतया तस्योपन्यासात् ।
'वक्षःस्थली रक्षतु सा जगन्ति जगत्प्रसूतेर्गर्भवजस्य ।' इत्यत्र जगत्प्रसूतेरिति वत् ।
अत्र नेत्रशिखिनो जीयादित्याशीर्वादिनानङ्गदाहः कारणम् । उपकृतो ह्युपकारिण-
माशास्ते । उपकारः पुरदाहलक्षणोऽनुष्णोऽप्यापतितः । यो हि मनोभवं पतङ्गवदहति
तस्य पुरदाहो दण्डापूपिकया सिद्धः । कामदाहात्पूर्वकालावस्थाया वा व्यवच्छेदार्थं
विशेषणम् । कृततीर्थयात्रो मैत्रो वन्द्य इति वत् । नङ्गकृतकामदाहस्याग्नेर्जीयाशिवा
प्रकृतपोषकरवम् । वर्णनीयस्य त्रिपुरदाहस्य तथाविधेन नेत्राग्निना कर्षं चिदप्यसूचित-
त्वात् । अथवा समरसोत्सुकस्य कवेः शिखी जीयादित्युष्णौ कृतानङ्गपतङ्गदाह इति
विशेषण हेतुः । तथाहि 'सर्वैः कैश्चन' (१ । ५७) इत्यादिनोत्तरप्रश्नेन स्वस्य शान्तत्व
प्रकाशित्येते । अनङ्ग इति भविष्यदवस्थानुगुणस्य नाम्नः प्रयोगोऽनुप्रासानुरोधाकृतः ।
कामस्य सुदहत्वावबोधार्थमुपन्यस्तस्य पतङ्गरूपस्यानुगुण्यानुरोधात्प्राप्तेर्दीपरूपणम् ।
खट्वाहिन इत्ययोगव्यवच्छेदः । न त्वन्ययोगव्यवच्छेदः । खट्वाहिन इति संहारानु-
गुण नाम ग्रन्थारम्भेऽपि निर्दिष्टम् । कामदाहानुगुणत्वात् । शुभ्रदशासहितश्च दीपः
पतङ्गं दहति ॥

तनोतु भूर्ति दहतादधानि स शूलिनो लोचनपावको वः ।

धूमानभिज्ञोऽपि रतेरजसमश्रुस्रुतेर्योऽजनि सूत्रधारः ॥ १ ॥

लोकोत्तरप्रभावत्वात्समिभिरपेक्षमेव उवलत एव धूमस्वानभिज्ञोऽपि यो रतेः
कामवधा वाष्पप्रवाहस्य सूचनानुसूत्रधारः समपादि स हरस्य नेत्राग्निर्भूर्ति वित्ता
रयतु । पापानि दहतात् । भूर्तिरैश्वर्यं भस्य च । पावकानुगुणत्वाद्दहतादित्यायुक्त्वस्य
न्यासः । शूलिनः पावको भूर्ति तनोतीति वैचित्र्यप्रतीत्यर्थः शूलिशब्दोपन्यासः । अत्र
वाष्पहेती धूमेऽस्यपि वाष्पस्य फलस्योत्पत्त्या विभावनालंकारः ॥

मालस्थलीरङ्गतले मृदस्य हुताशनस्ताण्डवकृत्स वोऽव्यात् ।

यस्मिन्प्रतिमाणसमः शरीरमुन्मालकायेव निजं मुपोच ॥ ३ ॥

१. दण्डापूपिकेति कैमुतिकन्यायस्यैव नामान्तरम्—'दण्डाकर्षणे तदयलम्बिनाम
पूषानामाकर्षणं यथार्थसिद्धं तद्वदित्यर्थः ।' इति कुषलवानन्दटीका.

रतेः प्राणसमः प्रियः कामो नृत्तप्रीतः सन्नुन्मालकाय पारितोषकदानायेव
शरीरं यस्मिन्त्वत्ताज स पावको हरस्य ललाटभूमिरेव रङ्गतलं तत्र ताण्डवमिव ताण्डव-
कर्ता युष्मान्प्रीणयतु । रतिप्राणसम इति पर्यायवक्रतया कामुकत्वावगमेनोन्मालकौ-
दार्यप्रतीतिः ॥

तन्नेत्रमासूत्रितवह्निसख्यमाख्यातु वः शर्म शिवस्य यस्मिन् ।

ज्वालावलीपल्लवकेलितल्पे विनैव रत्या मदनो निदद्रौ ॥ ४ ॥

यस्मिन्नेत्रे ज्वालावल्येव वर्णसंनिवेशाभ्यां पञ्चवलीलाशयनं तत्र रतिरहितः कामो
निदद्रौ दग्धः । तदासूत्रितमुष्टद्वितं वह्निना सत्त्वं येन तच्छिवसंबन्धि नेत्रं वः सुखं
प्रथयताम् । मदन इति पर्यायवक्रतया कामुकत्वावगतीं सत्यां विनैव रत्येत्येवकारोप-
न्याससंगतिः । तदुपोद्बलकं च ज्वालावलीनां पञ्चवशप्यारूपणम् ॥

भर्गस्य सीमन्तितभालभित्तिः स्वाहापतिर्वो दुरितं दुनोतु ।

यत्तापयुक्त्येव विलीयमानो न पूर्णतामेति किरीटचन्द्रः ॥ ५ ॥

यत्तापयोगेन विलीयमानो विगल्नमुकुटचन्द्रः पूर्णं न भवति सः । भर्गस्य ।
सीमन्तिता मध्यस्थाने निवेशेन द्विधा कृता भालभित्तिर्धन सः । स्वाहापतिरभिर्वः
पापं दहतु । अत्र मौलीन्दुपूर्णत्वाभावस्य निमित्तभूताया बसुगतेर्मित्तान्तरेण विलये-
नोत्प्रेक्षणम् ॥

स किल्बिषं मुप्यतु वः शराम्भिरुमापतेरौर्व इव द्वितीयः ।

यो दानवस्मेरदृशां गणस्य बाप्यान्बुपूरस्य न तृप्यति स्म ॥ ६ ॥

दानवस्त्रीणामधुवारिपूरस्य यो नातृप्यत् । भर्तृवधानित्यमेवारोदयदिल्यर्थः । अत
एव द्वितीयो वाडव इव । वाडवो हि जलेन्धनः । स गौरीपतेः शरदहनो दुरित
दहतु । स्मेरदृशामिति पूर्वावस्थानुगुणम् । 'पूरणगुण-' इति ज्ञापकान्तृप्यतिक-
र्मणः पद्यी ॥

स पातु वो विश्वगुरुर्गरीशो यस्मै शिरःस्थाप्यसकृत्प्रयुक्ते ।

आवर्तमालावलनक्रमेण प्रदक्षिणानीव सुरस्रवन्ती ॥ ७ ॥

शिरःस्था शिरसि तिष्ठन्ती मान्या च । सुरस्रवन्ती गङ्गा । पुनः पुनरावर्तभ्रमणस्य
क्रमेण छलपर्यवसायिना यस्मै विश्वगुरुत्वात्प्रदक्षिणानीव करोति स गिरीशो वः पातु ।
शिरःस्थाप्येति दण्डापूर्पिकयेतरेषा प्रदक्षिणदानातिशयप्रतिपादनम् ॥

मालिन्यदैर्न्यं जगतो हरन्तु हरस्य पीयूषरुचोऽट्टहासाः ।

दिशोऽपि शैवत्वमिव स्पृशन्त्यो यैर्गृहते भास्मनमङ्गरागम् ॥ ८ ॥

शिवो देवतास्येति शैवः । यैरट्टहासैः शैवत्वमिवाश्रयन्त्यः । एतेन हराट्टहासानां दि-
ग्ब्यापित्वोपादानम् । यैर्मन्साहरागमिव दिशो गृहन्ति । दिशोऽपीत्यपिशब्देन सचेत-

नानां शैवत्वप्रहण दण्डापूर्पिकया सिद्धम् । अथवाट्टहासाना भस्माङ्गरागेणाभेदाद्
स्माङ्गरागीचित्वाच्छैवत्वोदप्रेक्षणम् । एतेन हि शिवाचारोऽनुष्ठेय । अमृतप्रियो हराट्ट-
हासा मालिन्येन पापवत्तया दैन्य दीनतां विथस्य निवारयन्तु । मालिन्यस्याध्यवसा
नेन पीयूषरुच इति विशेषणसगति । पूर्वव्याख्यायामट्टहासाना सशब्दत्वशुभ्रत्वाभ्या-
मुदप्रेक्षयो समुत्पानम् ॥

अभ्यर्णवर्तिध्वनदभसिन्धुवीचिं स्तुवे शंकरशेखरेन्दुम् ।

अभ्याशत शिक्षितमीश्वरस्य मुख्वात्प्रयुज्जानमिवाट्टहासम् ॥ ९ ॥

प्रत्यासत्तेरीश्वरमुखादधीतमट्टहासं कुर्याणमिव । यतोऽभ्यर्णवर्तिन्यो निकटा ।
ध्वनन्त्य शब्दायमाना । गङ्गालहया यस्य तं हरमीलिचन्द्र नमामि । शुभ्रत्वसश-
ब्दत्वाभ्यामुदप्रेक्षणम् ॥

नीरन्ध्रभस्मौषसखी तनुर्व शर्वस्य दुर्वारमथ हिनस्तु ।

सर्वाङ्गससङ्गिभुजगमुक्तनिर्मोकपट्टैरवगुण्ठितेव ॥ १० ॥

नीरन्ध्रोऽविरलो यो भस्मौषस्तस्य सखी शर्वस्य तनुर्दुर्वारं पाप विनाशयतु । अतो
भगवत् सर्वाङ्गेषु सङ्गिनो ये भुजगा सर्पास्त्रैर्मुक्तास्त्राणां ये निर्मोकपटा कमुकस्त्रै
रवगुण्ठिता बलितेव । श्वेतत्वेनोदप्रेक्षणम् ॥

स पातु वो मौलिशशिप्रभावसवत्किरीटेन्दुमणिद्रवाद्रम् ।

स्वसाम्यसिद्धै तनुते नताना य सगलद्रङ्गमिवोत्तमाङ्गम् ॥ ११ ॥

भगवतो मौलौ य दाशी तस्य य प्रभावस्तेन सवन्तो ये किरीटचन्द्रकान्ता-
स्तेषां प्रव प्रवाहस्तेनार्दं नतानां शिर । सगलन्ती गङ्गा यस्य तदिव । य स्वसाध
न्याय कुरुषे स व पातु ॥

स नीलकण्ठो जयतादमोघमेघो मरुत्त प्रति हेमवर्षी ।

भूषाफणिग्रामफणामणीना मरीचिभि कन्दलितेन्द्रचाप ॥ १२ ॥

भूषार्थे सर्पसमूहस्तस्य फणामणीनां रश्मिभिर्विहितेन्द्रचाप । नानावर्णत्वात् । मरु
त्तनामान राजान प्रति सुवर्णगृष्टौ सफलमेघ । स नीलकण्ठो भगवाञ्जीयात् । मेघश्च
समयूर सेन्द्रचापश्च वर्षति मरुत्वन्त देव प्रति ॥

शभो स्तुवे लोचनवीतिहोत्रं यं पात्रमासाद्य जहच्छरीरम् ।

अत्यर्थदानप्रथमप्रयोगं पुण्येषु पुण्यायुधबोधिस्त्व ॥ १३ ॥

य नेत्रार्थं पात्रमाधारं दानयोग्यमर्थिनं च प्राप्य देहं त्यजन्पुण्यायुध एव बोधि-
सत्त्व । अत्यर्थदानस्य दानमहादानाभ्यामधिकस्य । प्रथममनन्यसेवित प्रयोग चकार ।

तं हरनेत्रामि नमि । बोधिसत्त्वश्च दानयोग्यमार्थिनं प्राप्य देहदानमकरोत् । ओहाक-
स्त्वागार्थत्वाद्विसर्गदानयोस्त्यजनैकलक्षणत्वाज्जहदित्युभयत्र संगतम् ॥

स वोऽवताद्यच्छिरसि द्युसिन्धुडिण्डीरपिण्डावलिराचकास्ति ।

प्राप्तेव वैरिञ्चकपालमुच्चैर्निषेवितुं वाहनहंसपङ्क्तिः ॥ १४ ॥

द्युसिन्धोर्गङ्गाया डिण्डीरपिण्डाः फेनगुल्कास्तेषाम्मावलिर्द्युच्छिरसि वर्तमानं व-
रिञ्चं ब्राह्मं कपालं सेवितुं प्राप्ता । यत उच्चैश्चरतम् । अर्थाद्विरिञ्चसंघनिघनी वाहनहंस-
पङ्क्तिरिव विभाति स वो रक्षतात् । शुक्लत्वसाम्यात्संभावनम् । ब्राह्मकपालधारणोक्त्या
भगवतः परमेश्वरत्वप्रतिपादनम् ॥

अन्धिप्रवेशे वडवाप्रितापव्यापत्सहिष्णुत्वमिवेहमाना ।

यस्योर्ध्वनेत्रामिशिखानुपङ्गं गङ्गा शिरस्याश्रयते स वोऽव्यात् ॥ १५ ॥

नदीनां सागरौ गतिरिति भाविनि समुद्रप्रवेशे वडवाप्रिता या तापव्यापत्स्याः
सहिष्णुत्वमभिलषन्तीव गङ्गा यस्य तृतीयनेत्रेऽमिस्तज्ज्वालानुपङ्गं सेवते । साम्यं
हि तथा न दोषकारि । स वो रक्षतात् । एतेन भगवन्नेत्रामिज्वालानां वडवाप्रिसाम्य-
प्रतिपादनम् ॥

गङ्गातरङ्गानिलपूरणोत्थकपालनादच्छलतश्च यस्य ।

विधुर्येथार्थद्विजराजतार्थं त्रयीनिवान्यस्यति सोऽवताद्वः ॥ १६ ॥

यो योऽर्थः । यथार्थं सर्वेऽर्था इत्यर्थः । यथाशब्दो हि वीप्सायाम् । यथादृष्टमिति-
वत् । 'यथासादृश्ये' इति समासः । यथार्थं सर्वेष्वर्थेषु द्विजराजता तदर्थम् । द्विज-
राजशब्दस्य द्वावर्थौ प्रसिद्धौ—नक्षत्रराजो ब्राह्मणराजश्च । तत्र नक्षत्रराजोऽस्ति ।
ब्राह्मणराजोऽपि यथा स्यां तदर्थम् । गङ्गावीचीवातपूरणोत्थितकपालशब्दच्छलाचन्द्रौ
वैदानिव षठ्ति । स वो रक्षतात् ॥

स वोऽवताद्भ्रुकुटिकालरात्रौ कोपान्धकारं विषमं वमन्त्याम् ।

आरुह्य यन्नेत्रहुताशशय्यां कालो निदद्रावपुनःप्रबोधः ॥ १७ ॥

यस्य भ्रुकुटिः सैवोप्रत्वात्कालरात्रिस्तस्यां कोप एव कार्याकार्यविवेकलोपनादन्ध-
कारस्त्वं दुर्वारं सजन्त्यां सत्यां यन्नेत्रामिरेव शय्या तामधिरुह्य कालोऽवियमानपुनः-
प्रबोधो निदद्रा । दाहान्मृत्युमवापेत्यर्थः । स वोऽवतात् । रात्रौ चान्धकारे सति लोकः
शप्यासु शेते ॥

वाहस्यपञ्चास्यभयादिवाराददत्तज्ञम्पो मृगशावकेन ।

देव्याः स वोऽव्याद्ददनेन्दुविम्बो यश्चन्द्रिकां दन्तरुचा चिनोति १८

देव्या वाहस्यः पञ्चास्यः सिंहः तस्माद्गीत्येव मृगपोतकेनादत्ता ज्ञम्पो प्रबो यस्मिन् ।
अकलङ्क इत्यर्थः । देवीमुखस्य चन्द्रारोपाचन्द्रै च शशस्य नित्यवासित्वप्रसिद्धेः शशस्य

देवीमुखाश्रयणप्राप्तौ निषेधः । यो दन्तवान्स्या ज्योत्स्नां विनोति । स देवीवदनेन्दु-
विम्बो वो रक्षतात् ॥

स दण्डपादो भवदण्डपातमुखण्डयनरक्षतु चण्डिकायाः ।

यस्येन्दुलेखा पुरतः स्फुरन्ती वृद्धचतुलाकोटितुलामुपैति ॥ १९ ॥

नाट्यारम्भ ऊर्ध्वोर्दक्षिणः पादो दण्डपादः । यस्य दण्डपादस्याग्रे चन्द्रकला छिद्य-
माननूपुरसाम्यं प्राप्नोति । कलाग्रहणाद्देव्या हरस्य वा किरीटचन्द्रकला । एतेन हि
नाट्यकौशलं प्रतिपादितं भवति । अथवा नाट्यकाले लेखामात्रमेवोदितधन्वः । संध्या-
काले हि देवी नृत्यति । अत एव पुरतो ग्रहणम् । स चण्डिकाया दण्डपादः संसा-
रदण्डपतनं खण्डयन्वो रक्षतात् । दण्डो दण्डं सजातीयं खण्डयतीति धैचिन्म्यप्रतिपाद-
नार्थं भवस्य दण्डेन रूपणम् । तुलाकोटित्रोऽनोक्त्या नृत्तसंरम्भसूचनम् । वृद्धयदिति
विशेषणैव पादस्य परिणाहित्वं चन्द्रकलास्थानादप्युपरिगमित्वं वेगवत्त्वं च प्रति-
पादितम् ॥

आकाशदेशं विदधद्विचन्द्रं चण्ड्याः कपालं यशसे तदस्तु ।

जूटाहिरण्युतयो यदन्तः कादम्बरीविभ्रममाश्रयन्ते ॥ २० ॥

चण्ड्या जूटे फणिनस्तेषां मणयस्तत्किरणा यस्य कपालस्यान्तर्मध्ये कादम्बर्यां मय-
विशेषस्य विलासमाश्रयन्ते । देव्या हि कपालं पानपात्रम् । तच्चण्ड्याः कपालं कर्तुं
आकाशदेशं द्वौ चन्द्रौ यस्य तादृशं कुर्वन् यशसेऽस्तु । अत्र विपद्यस्य कपालस्य निग-
रणेन विपदिणश्चन्द्रस्याध्यवसानम् ॥

यो वेगपारिप्लववाहहंसवलक्षवालव्यजनैकपात्रम् ।

स व्यापदं लुम्पतु वो विधातुर्निकेतनं पङ्कजचक्रवर्ती ॥ २१ ॥

वेगेन तरला वादहसा एव शुभ्रचामराणि तेषामेकं पात्रमाधारो यः पद्मराजः स
ब्रह्मणो निवासः । अत एव पद्मानामीश्वरः । विपदं छिनत्तु । लक्ष्मीपृथगिति पद्मस्य
प्रसिद्धेर्विच्छेदोक्तेः । महतां च निवासधामरपात्रं भवति । विपदं च निवारयति ।
चक्रवर्ती च चामराणां पात्रं भवति । तेषां राजलक्ष्मीचिह्नत्वात् ॥

सर्वाङ्गसंवाहनकृत्यभृत्यः पद्मः स वः पद्मभुवः पुनातु ।

यः प्रापदुत्कृष्टपुरंश्रिवक्रसाम्यक्रियावेतनसंविभागम् ॥ २२ ॥

यः पद्म उत्कृष्टस्त्रीमुखाणां साम्यक्रिया एव वेतनं श्रुतिस्तस्याः संविभागं संविम-
जनं प्रापत् । यतः पद्मभुवो ब्रह्मणः पद्मोद्भवत्वात्पद्मासनत्वाच्च सर्वोद्गाणां संवाहन-
कृत्ये भृत्यः स पद्मो वः पुनातु । भृत्यश्च लवनादिकर्मणि नियुक्तस्तत्सदृशीं श्रुतिम-
हंति । अथवा स्त्रीभुवैः साम्यमेव वेतनम् । अस्यां व्याख्यायां पद्मस्योपमानत्वेनाधि-
कगुणत्वोक्तिः । परिणामोऽयम् । भृत्यसंभाविनो वेतनस्य प्रौढोक्त्या प्रतिपादनात् ।
शेषोपपत्तिस्तु प्रपञ्चमिया नेह संदर्श्यते । अत एव सर्वव्रतंकारचर्चा मुक्ता ॥

अव्याद्विधातुः करपुण्डरीकं विमण्डयन्पाण्डुकमण्डलुर्वः ।
पर्यङ्कपङ्केरुहवैरमुक्तेरिवान्तरङ्गो रजनीमुजंगः ॥ २३ ॥

ब्रह्मणः पाणिमेव श्रेतपद्मं भूपयञ्चुन्नकमण्डलुर्वां रक्षतात् । नित्यविकसितत्वेनास-
नपद्मे विरोधत्यागादन्तरङ्गः प्रत्यासन्नश्चन्द्र इव ॥

स संगसीष्टाखिलविष्टपेषु सद्यः प्रसादेन कविः पुराणः ।

चित्रैकरूपेऽपि हि सर्गबन्धे यस्य स्थितोऽनेकरसानुबेधः ॥ २४ ॥

चित्रेणाद्यर्थैकरूपेऽभिप्ररूपे । आश्चर्यमय इत्यर्थः । छष्टिवन्धे यस्य विधातुरनेकर-
सानुबेधोऽसाधारणव्यसनानुपद्मो भवति । स पुराणः कविर्ब्रह्मा सर्वलोकेषु सद्यो निरा-
यासं संगसीष्ट प्रसन्नो दर्शनं दद्यात् । प्रकृत्यादित्वात्तृतीया । अपिर्विरोधघोतकः । चित्रेण
काव्यालंकारविशेषेण । एकरूपेऽपि सर्गानां बन्धे यस्य कवेरनेकरसानुबेधः स पुराणः
कविः प्रसादेन काव्यगुणेन संगसीष्ट । 'समो गमि-' इत्यात्मनेपदे 'वा गमः' इति क्त्वम् ॥

मुकुन्दकुक्षेः कुहराभिमृष्टसमस्तवृत्तान्त इवातिमात्रम् ।

यो हेलयैवाखिलविश्वसृष्टिमुन्मीलयत्यल्लभः स वोऽव्यात् ॥ २५ ॥

जगन्निधेरुदरं प्रविश्य । त्यञ्चोपे कर्मणि पञ्चमी । अभिमृष्टा बुद्ध्या दृष्टाः सृष्टिरच-
नावृत्तान्ता येनेव स ब्रह्मात्यर्थे हेलयैवाशेषस्य विश्वस्य निर्माणं करोति स वोऽव्यात् ।
विश्वभरकुक्षौ प्रलयकाले समस्तविभावस्थानाद्दुत्प्रेक्षणम् । यः सकललोकसृष्टिं करोति
स कथमञ्जमव इति साकृतम् ॥

मूर्तिर्मुकुन्दस्य जयत्युदक्तधर्मच्छटा श्रीभुजबन्धनेषु ।

तत्कालनिष्पीडननिर्जिहानसर्वाङ्गसंधिस्थसरित्कणेव ॥ २६ ॥

लक्ष्मीपरिरम्भेषु रागवशाद्दुदक्षा निर्गता धर्मच्छटा यस्याः सा हरेर्मूर्तिर्जयति । अतं
उत्प्रेक्ष्यते—तत्काल आलिङ्गनावसरे यन्निष्पीडनं लक्ष्मीस्वनयोः पीडनं तेन निर्जिहाना
निर्गच्छन्तः सर्वाङ्गसंधिस्थसरितां कणा यस्याः सेव । 'नद्यः सर्वाङ्गसंधिषु' इत्युत्प्रे-
क्षाबीजम् । आर्द्रं हि पीडितं सत्सवति । 'नाथेः पूजायाम्' इतीडमावः ॥

पापानि वो दैत्यचमूकृतान्तो हिनस्तु कान्तामयवामभागः ।

अद्याप्यमुञ्चन्निव केलिपूर्वमजो विशोकावपुषोऽवशेषम् ॥ २७ ॥

केलिपूर्वं लीलया विशोकास्य यद्रूपुस्त्वस्य भागमथाप्यल्लजन्निव दैत्यसेनायमो नारा-
यणः कान्तामयो लक्ष्मीमयो वामो भागो यस्य स वः पापानि वारयतु । अमृतं हर्तु-
कामान्दैत्यान्कपटस्त्रीरूपेण हरिरवत्रयदिति प्रवृत्तिः । त्याज्यस्यापि चिररक्षणान्द्रगदतो-
ऽनुगृहीतेषानुकम्पाप्रतिपादनार्थं समावनम् ॥

स्तुत्यो हरिर्वामिनरूपशोभं श्यामं वपुर्लनगदं दधानः ।

येनान्वहध्यानपरः सहेलमानायि सायुज्यमिवारिलोकः ॥ २८ ॥

वामना दुःखाधारा संकुचिता रूपशोभा यस्य । तथा श्यामं यतो लीला गदा रोगा
यस्य तद्गुर्विभ्रत् । वैरिवर्गो भयवद्यात्रित्यं नारायणस्मरणपरायणो येन सायुज्यं स्वस-
मगुणत्वमिवानीतः स हरिः स्तुत्यः । हरिर्हि बलिवचनार्थमभिनीतवामनरूपोऽन्तर्हित-
मदायुधः स्वतः श्यामश्च । ध्यानपरायणं च भगवान्सायुज्यं ददाति ॥

दैत्येन्द्रनारीनयनाञ्जनौघहृतेरिवासादितकालिमा यः ।

शेषस्य नीलोत्पलमौलिमाल्यं कल्याणकृद्धोऽस्तु सकौस्तुभाङ्गः ॥ २९ ॥

विधवाः द्वियो नेत्राभ्यञ्जनेन न रञ्जयन्ति । अत उत्प्रेक्ष्यते—दैत्यस्त्रीणां नेत्रेष्वञ्जनह-
रणादिव यः प्राप्तस्यामलिमा सः । शेषसायित्वाच्छेषस्य नीलोत्पलमयं मौलिमाल्यं कौस्तु-
भाङ्गो हरिवो महलकृदस्तु । माल्यस्य मध्ये नायकत्वेनोज्जितस्यारक्तपुष्पादेः कौस्तुभः
प्रतिनिधिः । नीलत्वान्मान्यत्वाच्च नीलोत्पलमाल्यरूपणम् ॥

त्रैलोक्यलक्ष्मीगुरुहारदाम्नि शेषस्य भोगे तरलेन्द्रनीलः ।

देवो दितेः संततितन्तुभेदी नेदीयसीं वो विदधातु सिद्धिम् ॥ ३० ॥

त्रिलोकप्रियाः स्त्रीलिङ्गत्वाद्गुरौ महति हारदाम्नि मुक्ताहारं शेषस्य शरीरे मध्यस्थ
इन्द्रनीलः । दितेः संततितन्तुः सैव दीर्घलातन्तुस्तं भिनत्ति । देवो हरिरतिशयेना-
न्तिका सिद्धिं करोतु । 'अन्तिकवाङ्मयोर्नेदसाधी' इति वेदादेशः ॥

केशाश्रिताद्रच्युतविद्युदोषसस्वीर्धत्कौस्तुभरश्मिरेखाः ।

सहस्रशः सिञ्चतु पाञ्चजन्यनाडिधमो वः पृथतैः सुधायाः ॥ ३१ ॥

'यस्य केशेषु जीमूताः' इति केशाश्रितेभ्यो मेघेभ्यश्च्युतो यो विद्युदोषस्तस्य सदृशीः
कौस्तुभप्रभा दधत्पाञ्चजन्यनाडिधमो नारायणः सुधाकर्णैर्बहुधा सिञ्चतु । भजरामरान्को-
रोत्वित्यर्थः । उपमोपकमोत्प्रेक्षेयम् । तद्विवाध जलकणैः सिञ्चति । 'नाडी-' इति
सञ् ॥

निर्भातुमैश्वर्यमयैकसर्गमिवादिकर्तुर्धुरमारुरुक्षुः ।

अधः श्रयन्ती विकचारविन्दमनिन्दितं वो वसु वर्षतु श्रीः ॥ ३२ ॥

विभूतिप्रचुरमसाधारणं सर्गं कर्तुं विधातुरधिकारमारोडुकामेव प्रपुङ्गं पद्ममासनत्वेन
कुर्वती धीर्धर्माजित्त्वान्निन्दारहित धनं वर्षतु । त्रियो धनवर्षणांचित्वादियमुक्तिः ॥

पद्मां नुमः सप्तसरोजसङ्गाद्भृङ्गैः प्रसङ्गेन विनिदुत्ताङ्गीम् ।

साम्याय पत्युर्नलीलमूर्तेरिवावहन्तीमसितं शरीरम् ॥ ३३ ॥

सप्ताधयो यत्सरोजं तस्मिन्तस्य वा सङ्गाद्भृङ्गैराच्छादिताङ्गीम् । अत एव नलवत् ३३

लशरीरस्य भर्तुर्हरे साम्यायेव नील शरीरमावहन्तीं कुर्वतीं लक्ष्मीं स्तुम । प्रसङ्गेनेति
 ध्रियोऽङ्गाना पद्मादधिकसौगन्ध्यप्रतिपादनम् । प्रकृत्यो हि सह प्रसङ्ग । यद्वा प्रसङ्गे
 नानुपेक्षेणेति भ्रमरसङ्गाज्जात नीलत्व जनितत्वेन समव्यर्ते । 'कृतौ करोलावहति
 विदधालादधाति च' इत्याहपूर्वो वहति करणे वर्तते ॥

कवीन्द्रपक्षानधिरुह्य नित्य या विस्फुरत्यस्खलितप्रचारा ।

साशेषवृन्दारकवृन्दवन्धा सरस्वती यच्छतु वाञ्छितं वः ॥ ३४ ॥

साधयितुमिष्टेन धर्मेण विशिष्टो धर्मो पक्ष पत्र च । कवीन्द्राणा कालिदासादीना
 हसाना च । पक्षान्मत्तानि पद्मानि च । आरुह्य निर्निरोधप्रचारा सती योऽसति सा
 सकलगीर्वाणगणप्रणमनीया सरस्वत्यभिलषित ददातु ॥

वैदग्ध्यसिद्धिं विदधातु देवी कवीन्द्रजिह्वाञ्चलनर्तकी वः ।

या नूपुरस्नानहृतेव नित्यमासेवते बाहमरालपाली ॥ ३५ ॥

कवीन्द्राणा जिह्वाप्रे नर्तकीव देवी सरस्वती विदग्धत्वसिद्धिं करोतु । सजातीयाना
 शब्दस्रष्टृत्वात्प्रपुरशब्देनेव हता बाहनहसपत्निर्यां सेवते । नर्तक्याथ नूपुरशब्दो भवति ।
 नर्तकीत्वादेव विदग्धत्वविधानोक्तिसगति ॥

या वेगनृत्यद्रथहसपक्षपुटैरिवाज्ञानिरज प्रमाष्टि ।

सा चित्तकूलरूपदोषशोष पुष्पातु वाचामधिदेवता व ॥ ३६ ॥

या सरस्वती वेगेन नृत्यशामिव बाहहसाना पक्षपुटैरिवाज्ञानिनामज्ञानमेव रज प्र
 माष्टि वारयति । रजो बुद्धिगुण फासुना व्यवसित । 'अज्ञानरज' इति वा पाठ ।
 अत एव माजनोक्तेरीचिलम् । सा वाचा देवी चित्तस्य कूलरूपेपचारात्क्षोमका ये
 दोषास्तेषा शोष करोतु । कूलरूपत्वाच्छोषोचे रीचिलम् । कूलरूपशोष करोति रजो
 वारयति चैलाधर्मम् । दोषा कफादयोऽपि । अतश्च शोषोक्तिसगति ॥

सुधाकरणानामपर प्रकारो योऽन्त कपित्थादिविकत्यनस्य ।

क्षोद्रद्रवोद्रेकवितीर्णमुद्र व्यनक्तु त वो रसमुक्तिदेवी ॥ ३७ ॥

योऽमृतवि दूला लोकोत्तरो भेद । तथा कपिधादीना विकत्यनस्य स्तुतेरन्त स
 माप्ति । तेभ्योऽपि सारस्वतरसस्याधिकगुणत्वात् । तथा माक्षिकरसोद्रेके वितीर्णा मुद्रा-
 नुदात्नीयत्व येन । त रस सरस्वती प्रकाशतु ॥

स प्रागभावो घनविघ्नजाते स्फाते पद यच्छतु वो गजास्य ।

सिन्दूरभृद्धानवदानन यो महोत्सव मूर्तमिव व्यनक्ति ॥ ३८ ॥

स ति दूरदान चात एव मूर्त महोत्सवमिवानन य प्रक्रीकरोति स घनविघ्नसतते
 प्रागभाव । उत्पत्त्यमानानामेव विघ्नाना निवारणात् । गजास्य स्फातेऽद्र पददेयान् ।
 महोत्सवश्च विघ्नशान्ति करोति । गजास्य प्रागभाव इति कार्यकारणयो रूपम् ॥

श्वरभक्त्या प्राप्यत इत्यर्थः । तथा नास्तिका एवं सर्पास्तेषाममृतवृष्टिः । भगवद्भक्ति-
र्चाश्रवणेनैव धक्ष्यमाणत्वान्(?) । ईश्वरभक्तिर्चा जयति ॥

या नित्यं क्रममाणचक्रघटना या शिक्षितक्षामता

न क्षोभेऽपि मघोरघोगतिकरी पत्युर्द्विजानां च या ।

दृष्टा कैरवसादकृन्निजगतो बोधं दिशन्त्यद्भुत-

श्यामा सा तनुरच्युतस्य कमलोल्लासाय वो जायताम् ॥४५॥

अच्युततनुर्नित्यं क्रममाणा चक्रघटना सुदर्शनसङ्गो यस्याः । तथा मघोरानवविशेषस्य
क्षोभे मधुर्कर्वकेऽपि युद्धे न शिक्षिता क्षामतासामर्थ्यं यया । तथा द्विजानां पत्युर्गह-
बस्य वाहनत्वादधो गतिं करोति । तथा कैलिजगतोऽवसादं हानिं कुर्वती दृष्टा । न कै-
लिदित्यर्थः । तथा त्रिजगतो बोधं मोहनिर्गच्छं दिशन्ती । अद्भुता लोकोत्तरा श्यामा
च । विशेषणोभयपदः कर्मधारयः । हरितनुः कमलाया लक्ष्म्या उल्लासाय जायतामि-
ति हरितनुपक्षे योजना । अद्भुतापूर्वा श्यामा रात्रिरेवंविधा भवेति । तत्पक्षे । चक्राध-
कवाकमिधुनानि । मधुर्वसन्तः । क्षामता हानिः । द्विजानां पतिध्वन्द्रः । कैरवसादकृ-
दित्येकं पदम् । कैरवाणां कुमुदानां सादं संबोधं करोति । बोधः प्रबोधः । कमलोल्लासः
पद्मविकासः ॥

ऊर्ध्वाण्डादप्युपरि परितः प्रोद्गतस्ताण्डवेषु

प्रेमोत्कर्षं रचयतु सतां चण्डिकादण्डपादः ।

यन्मञ्जीरध्वननकलयाकृप्यमाणा जपस्थं

ब्रह्माणं द्राग्वहनविहगाः संविदश्चालयन्ति ॥ ४६ ॥

अन्तमात्रेऽपि रुद्धे पटो रुद्ध इतिवदण्डशब्देनात्रार्धकदेशस्य ग्रहणम् । ऊर्ध्वा-
ण्डादप्युपरि नाट्यावसर उत्थितश्चण्डिकाया दण्डपादः सतां श्रेहाधिक्यं करोतु । यस्य
दण्डपादस्य नूपुरशब्दश्लेषेनाकृप्यमाणा वाहर्हृषा जपपरं ब्रह्माणं समाधेचालयन्ति ।
नूपुरशब्दे ईषशब्दभ्रमाद्वाहर्हृषेषु चलितेषु पतनमयाद्ब्रह्मा निरवधानः संपत्त इत्यर्थः ।
'जम्पने चलिः' इति निरवाभावाद्ब्रह्माभावः ॥

प्रेङ्गोलन्नस्वधोरहुंकृतिमहासिंहाधिरूढस्थितेः

पार्वत्याः प्रमदानवघविभवं वन्दामहे तन्मुखम् ।

यज्ञावप्यकणानवामुमनिशं सेवां विदध्याद्विधु-

र्न स्यादङ्गुलिनीनरङ्कुकभवस्तत्रोपरोधो यदि ॥ ४७ ॥

प्रेङ्गोलन्तघपला नद्या यस्य सिंहात् । तथा घोरा दुःप्रवा हुंकृतिर्हुकारो यस्य सि-
हस्य । तत्राधिरूढस्थितेः पार्वत्यास्तन्मुखं नमामः । कीदृशम् । प्रमदानवघविभवं प्रमदस्य

हृद्यस्मानवयो निर्दोषो विभवः समृद्धिर्यस्मात्तत् । अद्भुतत्वे निरीनो यो रङ्गकस्तस्मा-
द्भवो जन्म यस्य सः । अनुरोधचन्द्रस्य । तत्र सेवायां यदि न स्यात्तदा यस्य मुखस्य
सौभाग्यकृणांशुं गौरीमुखस्य सेवां कुर्यात् । यदि सौभाग्यलाभलोभाद्रीमुखसेवां
करोमि तदा गौरीवाहसिद्धो मया जालितं मृगशावं मुहु इति शक्तिना चन्द्रेण सेवा न
कृतेत्यर्थः । चन्द्रादप्यधिक गौरीमुखमकलङ्कत्वादित्यर्थः । प्रेङ्खोलमखेत्यादि विशेषणद्वयं
मृगशासप्रतिपादनार्थम् । पाठसूत्रलोकागमस्या भातवः । तेषु प्रेङ्खोलतिलौकिकः । महा-
कविभिः प्रयुक्तत्वात् । 'प्रेङ्खोलचापले' इति केचित् ॥

संध्यास्तोत्रविधौ भवत्युदितभीर्यत्रेश्वरो यत्र च

त्रस्यत्यद्रिसुता सखीः प्रति रहो विसम्भसंभापणे ।

आस्ते यत्र च चित्तभेदविदुषां नो पैशुनोक्तिक्रम-

स्तद्भ्रूयाच्छिवयोः शिवाय रभसादेकीभवद्भो वपुः ॥ ४८ ॥

यत्रैकीभवति गौरीश्वरयोः शरीरे परमेश्वरः संध्यास्तोत्रविधाने जातभीतिर्भवति ।
संध्यायाः स्त्रीलिङ्गत्वे गौरीकोपज्ञानात् । सखीषु विश्वासकथावेदने गौरी यत्र वपुषि
त्रस्यति विभेति । ईश्वरस्य द्वितीयापस्थत्वेन प्रतिभेदभयात् । चित्तभेदवैमनस्यापादने
विदुषां दक्षाणां खलानां पैशुनवचनश्लेषो नास्ते । क्षणमप्ययुतत्वेनासंभवात् । शरीरा-
भेदे चित्तभेदाद्वा । तदेकीभवद्गौरीश्वरयोः शरीरे कस्याणाय स्यात् ॥

तत्तत्ताण्डवडम्बरव्यसनिनो देवस्य चण्डीपते-

ज्योतिस्तत्सुविशालभालनयनोद्भूतं नमस्कुर्महे ।

यत्तेजःप्रसरेण शोषमुदधिर्हन्तागमिष्यत्क्षणा-

दन्तःप्रज्वलदौर्वदाहसतताम्यस्तोऽभविष्यन्न चेत् ॥ ४९ ॥

अन्तःप्रज्वलन्धो ऋडवस्तकर्तृके दाहे नित्याम्यस्तः समुद्रो यदि नाभविष्यत्तदा
यस्य नेत्राप्रस्तेजसा [समुद्रः] शोषमयास्यत् । तच्चण्डीपतेस्तत्ताण्डवडम्बरे प्रसिद्धे
नाट्यप्रपञ्चे व्यसनिनो देवस्य ललाटे स्थित तेजो नमामः ॥

चन्द्रार्कचक्रघटनद्युरथाधिरूढं

तं चण्डताण्डवदशं गिरिशं प्रपद्ये ।

यद्बाहुघातकलया परित्ताड्यमानो

वज्राहतिं सुखममन्यत शैलवर्गः ॥ ५० ॥

चन्द्रार्कवैव चक्रे तयोर्घटना यत्र तथाविधे द्युरथेऽधिरूढं दुःसहवृत्तं हरं प्रपद्ये ।
रथाधिरूढश्च लोकैः प्रपद्यते । यस्य मुजयोः पातनलेशेन ताड्यमानो गिरिगणो वज्रेणा-
घातं सुखममन्यत । यस्माद्ब्रजघातादधिको मुजपातः । अधिकदुःसह इत्यर्थः ॥

त्रुद्यत्साटोपजूटत्रिदशतटवतीवारिपूराभिरामं

कामारेश्वारुवक्षःस्थलमिह महते विभ्रमायास्तु तद्रः ।

यत्र स्वच्छन्दलीलाविहरणहरिणी सर्वदैवादिकन्या

विन्यस्याङ्गानि सङ्गादतनु वितनुते कानि न क्रीडितानि ॥ ५१ ॥

स्वच्छन्दं यद्येष्ट लीलास्ताभिर्विहरण खेलन तत्र हरिणी गौरी यत्र सद्गात्वक्त-
याङ्गानि क्षिप्त्वा का न क्रीडा कुरुते । सर्वैलर्यः । तदीश्वरस्य वक्ष एव स्थल म-
हते विलासायास्तु । यत्तुल्यन्यतन्साटोपो यो जूटत्रिदशतटवतीवारिपूरो गङ्गाम्बुपू-
रस्तेनाभिरामम् । सज्जते च स्थले हरिणी क्रीडति ॥

व्यक्तालक्तुरुचिं नमस्तुरशिरोमाणिक्यकान्त्या स्तुम-

स्तां शंभोर्नखपङ्क्तिमङ्गिकमलश्लिष्यद्विसांशद्युतिम् ।

यद्भासां प्रसरेण यन्न गमितश्रूहाशशी पूर्णतां

तद्विस्तारनिरुद्धसर्वककुभो विस्फूर्जितं वक्षसः ॥ ५२ ॥

यस्या नखपङ्केर्भांसामुपगतेन मौलिचन्द्रः पूर्णत यत्र प्रापितस्तत्क्षविस्तारावृतस-
र्वदिशो वक्षसो विलसितम् । वक्षसो व्यवधान यदि न स्यात्तदा नखप्रभा मौलिचन्द्र पू-
रयेयुरित्यर्थः । तमीश्वरनखपङ्क्तिं स्तुमः । नमदमरमुकुटमणिमयूर्खैर्व्यक्तालक्तकस्य क-
चिर्यस्याः । पादकमलयोर्लमन्ती मृणालभागशुतिस्वामित्सारोपः । ईश्वराणां पादनखे-
प्वलक्तकराणीचित्सादलक्तकोत्प्रेक्षणम् ॥

सा शुद्धयेऽस्तु शिवपादनखावलिर्वो

भक्ता यदीयरुचिलीढललाटपट्टाः ।

व्यक्तीभविष्यति तृतीयविलोचनामौ

व्यज्जन्ति पूर्वमिव तद्भवमस्मरेत्ताः ॥ ५३ ॥

ईश्वरेण स्वसाम्यरूप नेष्यमाणा भक्ताः प्रणामसमये नखमयूखचित्तमालनलाः प्र-
कटीभविष्यतो ललाटनयनामः कारणपूर्वकालमेव कार्यभूतास्तद्भवा नेत्रामिजाता म-
स्मरेत्ता इव वहन्ति । सा शिवपादयोर्नखपङ्क्तिः शुद्धये भवतु । श्वेतत्वात्पावनत्वाच्च
भस्मरेतोत्प्रेक्षणम् ॥

सर्वत्रेश्वरपादपद्मसहितो भूयासमित्याशया

यद्भवाजात्स्फटिकाद्रिणेव विहितं रूपान्तरं जङ्गमम् ।

यः क्षीराब्धिरिवागतः शिवजटावद्धं सुतं वीक्षितुं

श्रैयक्षः कुशलाय भालनरजोगौरैः स गौरस्तु वः ॥ ५४ ॥

स्थावररूपे मयि वसत ईश्वरस्य पादसर्पकपवित्रता ममास्ति । अन्यत्रापि गच्छतः शिवस्य सा मम यथा स्यादिति लोभेन यस्य वृषभस्य व्याजालकैलासशैलेन जङ्गम प्रहृत्यन्तरमिव कृतम् । तथा हरजटाबद्धं पुत्रं चन्द्र प्रलवेक्षितुं क्षीरसमुद्र इव य आगतः । बद्धस्य हि प्रलवेक्षा युक्ता । स त्र्यक्षसवन्धी भासनरजोभिरिव गौरो वृषभः कुशलाय भूयात् । त्रैयक्ष इति 'न म्याभ्यां पदान्ताभ्याम्-' इत्येच् ॥

पुष्पाणामयमाकरस्तदस्त्रिलान्यस्यैव गात्रान्तरा-
प्यासाद्यैव लभामहे कमपि हि प्रीतिप्रकर्षोदयम् ।

इत्थं पदपदपेटकैरिव रसादासेवितं मेचकं

विभ्रद्देहमहर्निशं दिशतु वः स्वान्ते वसन्तः सुखम् ॥ ११ ॥

अथ वसन्तः पुष्पाणामुत्पत्तिस्थानमतोऽस्यैवाद्गानि । अर्घासुष्पाणि । प्राप्य प्रीतिं प्राप्नुम इति भ्रमरसमूहै रसादासेवितमिव श्याम शरीरे बहुव्वसन्तो निलं मनसि सुखं देयात् ॥

सर्वैः कैश्चन दूषिताः कवितृभिः प्रस्तीर्य पृथ्वीभृता-
मास्थानापणसीमि विक्रयतिरस्कारादनर्घा गिरः ।

देवस्याद्रिभिदुत्तमाङ्गमकरीलिटाङ्घ्रिरेणुस्रजः

कैलासाद्रिसभापतेरिति मया मङ्गेन मङ्गायते ॥ १२ ॥

कैश्चन कैश्चिदपि । महद्भिरित्यर्थः । सर्वैर्महद्भिः कवितृभिः पृथ्वीभृता राज्ञां शैलानां च । आस्थानं सद एवापणः पण्यवीथी । तत्र गिरां विक्रयत्वात् । प्रस्तीर्यं प्रकाश्य । विक्रयावमानाद्वाचो दूषिताः । यतोऽनर्घा अमूल्याः । गिरां खोलिङ्गत्वात्प्रीत्यव्यवहारप्रतीती विक्रयेण दोषोक्तिरिति । इत्यतो हेतोः । इति वक्ष्यमाणप्रकारेण ॥ । मया मङ्गेनाद्रिभिदु इन्द्रस्योत्तमाङ्गे शिरसि मन्त्र्यो मयिमन्त्र्यः प्राणिविशेषांवारं रचनाविशेषास्तामिलीढा उत्पुष्टिता अङ्घ्रिरेणुस्रजधरणपद्मरजोभारा यस्य । कैलासाद्री सभापतेर्देवस्यैव मङ्गवद्विद्वदाचर्यते । स्तुतिः क्रियत इत्यर्थः । मङ्गेनेति स्वयं स्वनामप्रहणमात्मोत्कर्षप्रतिपादनेन काव्यस्य सचेतसां ध्वन्ययोग्यताप्रतिपर्यर्धम् । अन्ये कवयः पृथ्वीभृतां नाग्विचयमकुर्वन् । अहं तद्रिभिदा नतस्य वन्दीभवामीति ज्यतिरेकालङ्कार इति मद्रम् ॥

इति श्रीजोनराजवृत्तया टीक्ष्णया समेतः धीराजानवविधावर्तसूनोर्महाकवि-

राजराजानकधीमङ्गकस्य कृतौ धीकण्ठचरिते महाकाव्ये

नमस्कारवर्णनं नाम प्रथमः सर्गः ।

द्वितीय सर्ग ।

वितीर्णशिक्षा इव हृत्पदस्थसरस्वतीवाहनराजहसे ।

ये क्षीरनीरप्रविभागदक्षा विवेकिनस्ते कवयो जयन्ति ॥ १ ॥

हृत्पदस्था मानसवासिनी या सरस्वती तस्या वाहदंसे कृनोपदेशा इव ये क्षीरनीरस्य
ममाहृतानामुपचारात्काव्यगुणशोभा विमजने दक्षा योग्या । शोपात्रिवार्य गुणना-
विकुर्वन्तीत्यर्थः । ते कवयो जयन्ति । हसाना दुग्धनलविभागयोग्यत्वात्तमावनोत्या-
नम् । सनातीयेषु कर्तुमुचिताया व्याख्याया सूचनार्थं स्वनातिघर्मवशाद्दृशिज्ञाना-
सपूर्णत्वेन सनातिप्रतीत्यर्थं चोमचार्यवाचक कविशब्दे निर्दिष्टः । हृत्पदस्थप्रहण
प्रत्यासत्त्या हृदयस्य सम्यगुपदेशसम्बन्धयम् ॥

काव्यामृत दुर्जनराहुनीत प्राप्य भवेन्नो सुमनोजनस्य ।

सच्चक्रमव्याजविराजमानतैक्ष्ण्यप्रकर्षं यन्नि नाम न स्यात् ॥ २ ॥

सता चक्र समूह स एतेभ्यो चक्र च । व्याज विना विराजमानतैक्ष्ण्यस्य मतिस्थस्य
धाराम्भस्य चाकुञ्चत्वस्य प्रकर्षं आधिन्य मस्य । तद्यदि न स्यात्तदा सुमनोजनस्य पण्डित-
तसमूहस्य देववर्गस्य च । काव्यमेवामृत सत्प्राहुणा नीत सन्नस्य न भवेत् । अस्मा-
न्निरेत काव्य कृतमिति परकृते काव्ये विकल्पमानान्दुर्जनापुद्गिचानुर्येण सन्तो यदि न
मूढीकुर्युस्तदा मुकाव्य पण्डिता न लभेरन् । राहुणा च नीतममृत प्रत्याहृत सुदर्शनो
देवेभ्यो दत्तवान् ॥

सदेव सत्सगममुखोऽपि स्वल सचर्मा न जहाति जातु ।

कृत्वापि सूर्याश्रयण प्रनत्नाद्राहुर्गत किं विनुषत्वयोगम् ॥ ३ ॥

कायवशात्सन्धुगने समुखोऽपि दुर्जनो दीर्घस्य न त्यजति । सुषस्य रवे मूर्तीनां
चाश्रयण कर्त्तव्यं कृत्वापि राहुर्विबुधस्य देवस्य पण्डितत्वस्य च योग किं गत ।
न गत इत्यर्थः ॥

नम्यापि शक्तिप्रभवात्प्रभावादुदेति तत्काव्यमहारहस्यम् ।

हिष्टो गुरूणा सदनेषु नित्य कश्चिद्बुधश्चेतयते न वा यन् ॥ ४ ॥

शक्ति इति शक्तिप्रभवात्प्रभावादुदेति तत्काव्यमहारहस्यम् । लोकोत्तरगु-
णस्य तन्मन्त्रस्य महारहस्य सारमुदेति । गुरुकृत्कृतोऽपि कश्चिदपि यतो वेत्ति
या न यन्ति । मिमंशोदयायां शक्ते प्रभवाद्बुधस्य चोदेति ॥

अज्ञातपण्डित्यरहस्यमुद्रा ये काव्यमार्गे दधतेऽभिमानम् ।

ते गार्न्डीयाननधीत्य मघान्हालाहलान्वादनमारमन्त्रे ॥ ५ ॥

पण्डितस्य रहस्य चरमगद्यस्य मुद्रा प्रथि एजाता वैस्ते काव्यमये व्यस्यन्

वदन्ति ते गरुडशास्त्रभवान्मन्त्रानपठित्वा विदमक्षणमारभन्ते । अज्ञानात्काव्यव्यसन-
ममन्त्राद्विदमक्षणमिति वावयार्थरूपकम् ॥

तान्यर्थरत्नानि न सन्ति येषां सुवर्णसंघेन च ये न पूर्णाः ।

ते रीतिमात्रेण दरिद्रकल्पा यान्तीश्वरत्वं हि कथं कवीनाम् ॥६॥

तानि लोकोत्तराण्यर्थरत्नानि श्रेष्ठा अर्था येषां न सन्ति । तथा ये शोभनानां वर्णा-
नामक्षराणां संस्ववेन न पूर्णस्त्वे दरिद्राया रीतिमात्रेण कवीश्वरत्वं कथं यान्ति । न
यान्ति । रीतिः पदरचनामात्रम् । शब्दार्थाविव कवित्वजीवभूतावित्यर्थः । निरर्था नी-
रत्नाः कनकसंघरहित्वाश्च रीतिमात्रेश्वरा न भवन्ति । रीतिरारकूटाख्यो धातुविशेषः ॥

तत्तद्विचारोपनिषद्विमृष्टं काव्यं कवेः पुष्यति निस्तुपत्वम् ।

न रत्नमायाति हि निर्मलत्वं शाणोपलारोपणमन्तरेण ॥ ७ ॥

स स आसौ लोकोत्तरो विचारस्तस्योपनिषत्परा काष्ठा तथा विमृष्टं कवेरपि काव्यं
निर्दोषत्वमेति । कवेः काव्यं सदोष कथं भवतीत्याह—शाणोपले धर्पणपापाण आरो-
पणं दिना रत्नं नैर्मल्यं नायाति । यद्वा युक्तमेतत् ॥

बहूर्थसिद्धा परिपाकभूमिः कस्यापि चाणी रसवत्युदेति ।

आत्तप्रयत्नं बहवः पुनन्ति सुखं यदुच्छिष्टलवोच्चयेन ॥ ८ ॥

प्रथमपूर्वं यस्या वाण्या उच्छिष्टलवानां स्वकृतान्यकृतश्लोकापेक्षया न्यूनत्वाद्नाद-
रेण लक्ष्मणां श्लोकानां संग्रहेण बहवो सुखं पुनन्ति संस्कुर्वन्ते । कविना स्वप्रबन्धम-
ध्यात्तदसमतया लक्ष्मणानि पयान्यधीत्य सभासु मानार्हा भवन्तीत्यर्थः । सा बहुभिर्बा-
च्यादिभिस्त्रिचतुरास्त्रिभिरर्थैर्वा । सिद्धा पक्वा । अत एव सरसा । कस्यापि । न ॥ सर्वै-
षाम् । उदेति । यस्याश्च रसवत्याः कणोच्चयेन बहवो सुखमास्यं पुनन्ति सफलीकुर्वन्ति ।
सा रसवती व्यञ्जनादिसामग्री बहुभिर्नानाविधैरर्थैर्द्रव्यैः सिद्धा पक्वा कस्यापि संपद्यते । रस-
वतीति प्रकृताया वाण्या विशेषणत्वादर्धान्तरे विशेष्यत्वाच्च शब्दस्यैकमूलो रूपकध्वनिः ॥

सूक्तौ शुचावेव परे कवीनां सद्यः प्रमादस्खलितं लभन्ते ।

अघौतवस्त्रे चतुरं कथं वा विभाव्यते कज्जलबिन्दुपातः ॥ ९ ॥

शुचौ शुद्धायामेव वाणि परैः शुचयः खलाः प्रमादेनावधानाभावेन स्वलितं काव्य-
दोषं लभन्ते । संदिग्धपदे काव्ये दोषाणां यथाकथंचित्तममाधानार्हत्वात् । पूर्वार्धसाम-
कमर्थान्तरं वैधर्म्येणाह—अज्ञालिते वस्त्रे पतितः कज्जलः सद्यः कथमिव विज्ञायते ।
नैव ज्ञायते । ज्ञालिते तु सद्य एव ज्ञायत इत्यर्थः ॥

अवद्यजम्बालगवेषणाय कृतोद्यमानां स्वलसैरिभाणाम् ।

कवीन्द्रवाङ्मिर्जरनिर्झरिण्यां संजायते व्यर्थमनोरथत्वम् ॥ १० ॥

अथयं काव्यदोषस्त्वेव मलिनीकरणात्पद्वृत्तस्यान्वेषणार्थं विहितोयोगानां दुर्जन-
महिषाणां निष्फलसंकल्पत्वं कवीश्वरवाग्गहायां संजायते । सामान्यकाव्यवन्महाकाव्येषु
दोषलाभलोभादुत्थिता दुर्जना निष्फलप्रयासा भवन्तीत्यर्थः । महिषाश्च पद्मार्थमेव ग-
हायां मज्जन्ति, न च तत्तत्र लभन्ते । गहाया नभोगामित्वात् ॥

कलङ्कशून्यापि रसप्रवाहमपि स्रवन्ती विवुधोपजीव्यम् ।

वाणी किमेणाङ्ककलेव घत्ते टङ्कं विना वक्रिमविभ्रमेण ॥ ११ ॥

दोषरहितापि पण्डितैराहादकत्वादुपजीव्यमपि रसं स्रवन्ती वाणी चन्द्रकलेव वक्रत्वं
विना स्फारं न विभर्ति । दोषाभावरसवत्त्वाभ्यां वक्रोक्तिरेवाधिकं चमत्करोतीत्यर्थः ।
चन्द्रकलादि निष्कलङ्गापि देवैरुपजीव्यं रसममृतं स्रवन्त्यपि वक्रत्वेनैव शोभते । प्र-
सिद्धप्रस्थानव्यतिरेकत्वं वक्रिमा ॥

विना न साहित्यविदा परत्र गुणः कथंचित्प्रथते कवीनाम् ।

आलम्बते तत्क्षणमम्भसीव विस्तारमन्यत्र न तैलविन्दुः ॥ १२ ॥

साहित्यज्ञेन विना परप्रासाहित्यज्ञे कवीनां गुणो न कथंचित्प्रथते । साहित्यज्ञ एव
कार्यार्थं जानातीत्यर्थः । यथा जले तैलकणो विस्तारमेति तथा जलादन्यत्र न प्रसरति ॥

सद्गुणविश्रान्तिमती न जातु कृच्छ्रेऽपि पात्रं परुषाक्षराणाम् ।

सत्पुण्यभाजः सततानुवृत्ता कस्याप्यहो सद्गुहिणीव वाणी ॥ १३ ॥

सद्गुणे वसन्ततिलकादी सदाचारे च विश्रान्ता । तथा कच्छ्रे चित्रकाव्येऽत्रादिसं-
कोचे च परुषाणामकोमलानामक्षराणां न पात्रम् । सततमनुवृत्ता वर्या । सती । सत्प-
णीव वाणी कस्यापि भवति ॥

अत्यर्थवक्रत्वमनर्थकं या शून्यापि सर्वान्यगुणैर्व्यनक्ति ।

अस्पृश्यतादूषितया तथा किं तुच्छश्चपुच्छच्छटयेव वाचा ॥ १४ ॥

सर्वेऽन्ये गुणा औदार्यादयस्त्वै रहिता या वाप्रसन्नत्वामिच्छप्रयोजनमतिवक्रभावं
विभर्ति तथा दुर्बोधत्वाद्दोषे घति वा चमत्कारामानात्स्पृश्यत्वामावेन दूषितया किम् ।
तुच्छा या अपुच्छच्छटय श्लोमप्रकरस्तथा च किम् । सा च गुणैर्मशकवारणादिभिः
शून्या तुच्छत्वाद्भक्तत्वं च वहति । वक्रत्वं च यद्यपि गुणस्यपि केवलं न शोभते । किं
तु गुणेन रसेन च परिश्रुतमेवेत्यर्थः ॥

अशिसिता या प्रकृतेऽपि मार्गे वागीहते वक्रपथप्रवृत्तिम् ।

पदे पदे पद्गुरिवाप्नुयात्किमन्यद्दिना सा स्खलितोपघातात् ॥ १५ ॥

प्रकृते गुग्मेऽपि मार्गेऽनभ्यस्ता या वाणी वक्रमार्गे प्रसिद्धप्रस्थानव्यतिरेकिणि मार्गे

प्रवर्तते सा पदे पदे स्तलितेनोपघातादन्यात्किमाप्नुयात् । यथ पद् राजपदेऽप्यशिक्षितो
वक्त्रे सकटादीं मागं प्रवर्तते ॥ क्रमे क्रमे स्थलति ॥

जिह्वा कथ नाम खलस्य मा भूत्सतामविच्छिन्नभयाग्रदूती ।

कृता हि तस्या विधिनैव वृत्तिरहर्निश पैशुनपाशुपाल्यम् ॥ १६ ॥

खलस्य जिह्वा सतां सतत मयस्याग्रदूती प्रथमव्याख्यायिका कथ नाम केन प्रकारेण
मा भूत् । सर्वथा भक्त्येवेत्यर्थे । सतां दोषारोपणे दुर्जना मा भय कुर्वन्त्विति तात्पर्यम् ।
वक्तो विधात्रा पैशुन दोषारोप एव पाशुपाल्य वृत्तिर्वेतन कृता । वृत्ताविव परदोषे प्रयत
न्त इत्यर्थे । आ जन्मन परेषा दोषारोपणे लाभनिरपक्षमेव प्रवृत्ता इति तात्पर्यम् ॥

दृढप्ररूढा शतपन्नयोने कियत्यहो साधुजनेऽनुकम्पा ।

योऽद्यापि विद्यानवपक्षसङ्ग खलप्लवगस्य न निर्मिमीते ॥ १७ ॥

शतपन्नयोने पद्मभुषो ब्रह्मण साधुलोके दया । अहो आश्चर्यम् । कियती दृढ स्थिर
प्ररूढा प्ररोहमाप्ता । अद्याप्या सर्गादियस्यपि काले गच्छति चो ब्रह्मादुर्जनवानरस्य वि
द्वेषापूर्वपक्षास्तेषा सङ्ग न कुरुते । खला सर्वदेव मूर्खा एवेत्यर्थे । खला सविद्या यदि
स्युस्तदा साधुषु दोषानारोप्य प्राणानपहरेयुरित्यर्थे । वानरस्य च पक्षा यदि स्युस्तदा
विश्वस्योपद्रव कुर्यात् ॥

सता वतासाधुरबाधितोऽपि बद्धावधानो विधुरक्रिमासु ।

यत्कौर्यवादेन जितोऽहिवर्गो हियेव पातालतल विवेश ॥ १८ ॥

अबाधितोऽकृतापकारोऽपि । कृतापकारो दण्डापूपिकया सिद्ध । दर्जन साधूनां
दोषारोपेषु सावधानः । यस्य खलस्य क्रूरत्वप्रसिद्धया पराभूत फणिगणो लज्जयेव पा
ताल प्रविष्ट । लज्जितो हि लोकसनिधौ स्थातु न शक्नोति । सर्पो हि बाधितो दश
हदाति । दुर्जनस्त्वबाधितोऽपीत्यर्थे । सर्पस्य पातालप्रवेशो वास्तव । तत्र रुद्रा नि
मित्त सभाधितम् ॥

नीचस्तनोत्पश्रु नितान्तकार्ण्यं पुष्पातु साधर्म्यभृदङ्गनेन ।

विना तु जायेत कथ तदीयक्षोदेन सारस्वतद्वक्प्रसाद ॥ १९ ॥

अङ्गनेन सौवीरादिना साधर्म्यं साम्यं विगर्तते । तथाविधो नीचो दोषारोपजातारो
पाद्वाप्य जनयतु कृष्णता च करोतु । अनुमतौ लोद । अनुमत्या सूचितां हितप्राप्तिद
शयति—तदीयक्षोदेन खलावमानेन विना सारस्वतदश काव्यादिचातुर्या प्रसादो न
जायते । दुर्जनेनारोपितदोष साधुरप्रमत्त काव्य करोति । दोषद्वारेण गुणलाभसुदर्श
नाधर्माणां साधुर्ना दद्यात् क्वेव खगतनचित्प्रकाशनमेव फलम् । अतस्तं सता निर्दे
वारम्भणीयेति वरिणामपि हितोपदेशेन खलस्य सौजन्यं व्यनक्ति । अङ्गनं च चाप्यनरक
कार्ण्यकारि चास्तु । तच्चर्णेन विना दृष्टिप्रसादो न भवति ॥

निगूढसौजन्यभृतोऽपि केचित्पारुष्यमाहार्यमनुभवन्ते ।

अन्तः सुधाबन्धुरसोऽपि घृते बहिर्वपुः कर्कशमिञ्जुकाण्डः ॥ २० ॥

अप्रकाशितं साधुलं विग्रन्तोऽपि केचित्कृत्रिमं काठिन्यमभिनयन्ति । अयाचितमेवो-
पकुर्वन्तीत्यर्थः । कीर्तिप्रत्युपकारलोभामावादिदि भावः । अमृतसदृशस्वादोऽपि पुण्ड्र-
कादिर्बहिः कठिनां प्रकृतिं भत्ते । प्रकृत्यानभिगम्यत्वमभिनीय साधवोऽसंभावितमुपकारं
कुर्वन्तीत्यर्थः ॥

क्रियद्वृतायं कलिकालनामा प्रकम्पहेतुः प्रथितो हिमर्तुः ।

खालिन्यखण्डा रजनीव यस्मिन्साधोर्दिनस्येव दरिद्रमायुः ॥ २१ ॥

कलिकालो नाम यस्य स हेमन्तः कम्पस्योत्पत्तिकारणं क्रियत्प्रसिद्धः । बहुप्रथित
इत्यर्थः । भयकृतस्य कम्पस्य शीतकृतेन कम्पेनाध्यवसानम् । यस्मिन्कलियुग एव हे-
मन्ते निशेव खलिनी खलजुलमखण्डाशया । दिनस्येव साधोरायुदरिद्रमल्पम् । हेमन्ते
च रात्रिर्दीर्घतरा दिनमल्पं कम्पश्च जायते ॥

एकः पुनर्दुर्जनसारमेयैर्धृतो गुणोऽयं परसूक्तिकोपम् ।

विविधतां लुण्ठयितुं भवन्ति यदप्रतः काव्यमलिन्नुचानाम् ॥ २२ ॥

दुर्जना एव सारमेयाः श्वानस्वरेको गुणस्तु धृतः । यत्परेषां सूक्तयस्त्रासां कोपस्ता
एव वा कोपस्यं लुण्ठयितुं मोषितुमिच्छतां काव्यचौराणामप्रतस्ते भवन्ति । चार्थं स-
भामु प्रकाशयन्ति । मजातीयोन्नतिमपि न सहन्त इति भावः । श्वानश्च परकोपमोष-
णार्थं विघातां चौराणामप्रे भवन्ति । शत्रुप्रलयोऽप्राविबक्षितः । प्रटतस्य भूतकालविपय-
त्वात् । भयणं श्वजातिशब्दः ॥

दिव्येन्द्रजालातिशयजमेतं सखे निरीक्षस्व खलं समासु ।

बहिं विनैवौषधिमन्नतन्नं मुखेन यो दुर्धिपहं प्रमृते ॥ २३ ॥

शरिर्बद्धितोपदेशत्वात्सखे इत्यामन्प्रणम् । अपूर्वत्वाद्दिव्यमित्थं दिव्यम् । दिव्यं य-
दिन्द्रजालमद्वैतवस्तुनिर्माणं तस्यातिशयं जानाति । ॥ खलं निरीक्षस्व विमृशेः । शङ्क-
स्वपेति यावत् । दूरस्थस्यापि खलस्य भयवशात्प्रत्यक्षस्वेरेणामिति निर्देशः । यो यदि-
जननकारणभूतमोषधीर्मन्त्रनश्च विनैव समासु मुखेनाग्निं सूते । दाहकृताह्वयचना-
गामिनिनाध्यवसानम् । औषधादिवलादिन्द्रजाटिका अभिजननमभिनयन्ति । गन्धर्वा-
पभादि विनैव मुखेनाग्निं वमति । अभिवहूर्जनवचनं दहतीत्यर्थः ॥

अनेकशोऽहं विमृशन्नपीत्थं खलं न वेद्यि न्धिरमन्धिरं वा ।

सत्यं न्धिरश्चेत्सपमौहृदः किमथान्धिरः किं सुमर्दीर्घरोपः ॥ २४ ॥

एव बहुशो विमर्शं कुर्वन्त्यहं नन्धिरमन्धिरं वा न जानामि । यतो यदि सन्ध-

स्थिरस्तदा क्षण सौहृद प्रीतिर्वस्य । मेहे स्थिरत्वाभावात्सलो न स्थिरः । अथास्थिर-
स्तकथ युग यावदीघोऽचलो रोषो यस्य । वैरे दृढ इत्यर्थः ॥

विधेरुपाध्यायधुरामसाधुरपूर्वचारित्रघरोऽधिसेताम् ।

तेनाप्यसृष्टानि सृजत्ययं यत्सतां ललाटेषु दुरक्षराणि ॥ २५ ॥

अपूर्वं विधात्रानिर्मित चारित्र धारयति तथाविधोऽसाधुर्विघातुरधिकदर्शितं धय-
ताम् । अधिकदर्शां लुपाध्यायः । यद्य खलो विधात्राप्यनिर्मितानि दुर्वचनानि सप्त-
नानां ललाटेषु लिखति । अद्भुतानपवादान्स्तरारोपयतीत्यर्थः ॥

परेण सामान्यकवेर्वचस्ताद्विधीयतामहुलिभरूपात्रम् ।

सर्वानवद्यस्तु कथं प्रबन्धः संजायते दुर्जनहन्तकारः ॥ २६ ॥

परेण क्षुण्णा खलेन सामान्यस्य सामान्यगुणस्य कवेर्वचनमहुलिभरूपात्राणां सज्जनानां
पात्र क्रियताम् । सर्वस्मिन्नवद्यो निर्दोषः प्रबन्धो दुर्जनानां हन्तकारो भिक्षा कथं जा-
यते । मार्कण्डेयपुराणे— 'प्राप्तप्रमाणं भिक्षा स्यादत्र प्राप्तचतुष्टयम् । अप्राप्तगुणं
तप्तु हन्तकारं विदुर्बुधाः' ॥

सरस्वतीमातुरमूर्च्छिर न यः कवित्वपाण्डित्यधनस्तनंधयः ।

कथं स सर्वाङ्गमनाससौष्ठवो दिनादिनं प्रौढविशेषमश्नुते ॥ २७ ॥

सरस्वत्येव कवीनां माता तस्या कवित्वपाण्डित्याभ्यां हेतुभ्यां धनं कृता स्तनंधयः ।
कवित्वपाण्डित्ये एव स्तनौ पितृतीत्यर्थः । य स्तनौ चिरं नापिवस्य सर्वाङ्गमनासमलम्ब
सौष्ठवं व्युत्पत्तिगर्भत्वं येन स । प्रौढि पदार्थे वाच्यरचना, वाक्ये च पदरचना, इत्या-
दिका तस्या विशेष कथमश्नुते । य एव कवित्वपाण्डित्ये एव स्तनावपिचस एव प्रौढि-
पात्रमित्यर्थः । यश्च मातु स्तनौ चिरं न पिवति स कथं प्रागल्भ्यं प्राप्नोति ॥

बद्धोद्यमापि सतृणान्यवहारिवृत्तौ

धन्यस्य कस्यचन हन्त वशवदा गौः ।

सूते समद्भुतरसं बहुधा सुधाया

योऽन्यः प्रकार इव विश्वमिदं पुनीते ॥ २८ ॥

सतृणसदृशम् । 'अन्यय विभक्तिः—' इत्यादिना मातृत्वात्तद्व्ययीभावः । सतृणमन्य-
वहरति सतृणान्यवहार्यविवेधी तद्रावे बद्धोद्यमापि निर्विवेकापि । तस्यापि धीर्वाच्यद्व-
नतरं रणे गङ्गारादिकं सूते । योऽसृष्टगुणघरो भेद इव जगन्मानाहं करोति । तदन्यासेन
सन्ध्याः शुक्लान्तीत्यर्थः । सुन्दरतरगुणनेन शृङ्गाभाग इत्यर्थः । धेनुध सतृणादिनां रणे
क्षीरं गुणैः । शारत्तनप्रमादादयत्नैरेव काव्यं रणुरसं त्यर्थः ॥

ये नो पदस्थितिजुषः कवयः कथांचि-
 न्नार्थप्रथाप्रणयिनः प्रतिभादरिद्राः ।
 काव्यग्रहेण किमरोचकिनोऽपि तेऽन्य-

दल्पीयसो मितरसाच्च वतामुवन्ति ॥ २९ ॥

पदानां सुप्तिदन्तानां शब्दानां स्थितिमवसानं ये न जुषन्ते । तथा न च वाच्यादा-
 वर्धे परिचिताः । तथा प्रज्ञाहीनाः । तेऽरोचकिनोऽप्यविबेकपूर्वं काव्ये प्रवतमाना अपि
 काव्यग्रहेणास्वल्पादल्परसाधान्मत्किमाप्नुवन्ति । अस्वल्पमल्परसं च प्राप्नुवन्तीत्यर्थः ।
 सरस्वतीप्रसाद विना प्रवलेनापि काव्यं न स्फुरति, स्फुरितं वा मानार्हं न भवतीत्यर्थः ।
 ये च पदहीना निरर्थोक्ते तेऽरोचकिनोऽप्यल्पमल्परसं चाप्नुवन्ति । एवं श्लोकद्वयेनान्वय-
 व्यतिरेकाभ्यां सरस्वतीप्रसाद एव काव्यस्फुरणमूलमिति युक्त्या प्रतिपादितम् ॥

अर्थोऽस्ति चेन्न पदशुद्धिरथास्ति सापि

नो रीतिरस्ति यदि सा घटना कुतस्त्या ।

साप्यस्ति चेन्न नववक्रगतिस्तदेत-

द्व्यर्थे विना रसमहो गहनं कवित्वम् ॥ ३० ॥

अहो काव्यं गहनं दुर्गाहं दुष्करम् । एतो वाच्यादिरर्थो यद्युक्लितस्तर्हि पदानां
 शुद्धिः संस्तरत्वं नास्ति । सापि यद्यस्ति र्हि गुणवती पदरचना नास्ति । सा चेदस्ति
 घटना कुतस्त्या कुतः । सापि चेदस्ति न नववक्रगतिरपूर्वं प्रसिद्धप्रस्थानव्यतिरेकित्व
 नास्ति । तदेतदर्थोऽपि समुदितमपि रसे विना निष्फलम् । रस एव काव्ये प्रधानम् ।
 अन्ये गुणाल्लु गुणीभूता इत्यर्थः ॥

काव्यं य एव गहनं समते प्रयोक्तुं

शक्तः स एव रसमप्यसमं प्रणेतुम् ।

भानुर्य एव दहतीह खरर्मयूखैः

सद्यः स एव जगदावृणुते पयोभिः ॥ ३१ ॥

गहनं गान्तरास्वविशेषतःहितं काव्यं कर्तुं य एव समर्थः स एवासद्यश्च रसमपि प्रयोक्तु-
 शक्तः । गहनं एव काव्ये रस इति तात्पर्यम् । यतो य एवाकर्तव्योऽर्थः कर्तव्यं गदहति स
 एव सद्यो जगदावृणुति । तापेनैव शृष्टिर्भवतीत्यर्थः ॥

तैर्हीरलंघ्यतिशतैरवतंसितोऽपि

रुदो महत्यपि पदे धृतसौष्ठवोऽपि ।

नूनं विना धनरसप्रसराभिषेकं

काव्याधिराजपदमर्हति न प्रगन्धः ॥ ३२ ॥

उपमादीनामलंकाराणां शतैर्भूषितोऽपि । षाडम्बरायां शब्दरचनायां ह्रदोऽपि पृत-
व्युत्पत्तिरपि प्रबन्धः साहिल्यादिर्धनरसप्रसरेणाभिपेकं विना काव्येष्वधिरारज्यं नाहति ।
सरसमेव काव्यं महाकाव्यमित्यर्थः । हारावलंकारभूषितोऽपि सिंहासनाह्रदोऽपि पुरपो-
ऽभिपेकं विना न राजपदार्हः ॥

वाणी प्रयत्नघटनानिपुणस्य रीति-

नैवत्यमल्पकवितुर्भजतां वराकी ।

फल्लोलिता पुनरनङ्कुशमुक्तिदेवी

केदंशि संसरति तुच्छविचेष्टितानि ॥ ३३ ॥

प्रयत्नेन । न तु हेतुया । घटनायां शब्दार्थयोजने निपुणस्य सामान्यकवेर्वराकी मा-
नानर्शा वाणी रीती । न त्वयंसंदर्भे । नैवत्यं नियतत्वं ध्ययताम् । उल्लसिता तु सरस्वती-
दशानि रीतिमात्ररूपाणि तुच्छविचेष्टितानि कं सरति । न स्मरतीत्यर्थः । अल्पस्य कवेः
काव्यं रीतिमात्रकमेव । महत्तु सर्वगुणमयमिति तयोर्महदन्तरमित्यर्थः ॥

श्लाघ्यैव वक्रिमगतिर्धनदार्व्यबन्धो-

स्तस्याः कविप्रवरसूक्तिधनुर्लतायाः ।

कर्णान्तिकप्रणयभाजि गुणे यदीये

चेतांसि मत्सरवतां झटिति झुटन्ति ॥ ३४ ॥

धनं यदाय्यं हृदयपरतेजोविशेषस्तस्य बन्धोः परिचितायाः । कस्या अपि सोको
तरायाः । सूक्तिरेव धनुर्लता तस्या वक्रत्वमेव लुल्यम् । यस्या गुण औदार्यादीं कर्ण
समीपं गते ध्रुते सति मातरिणां हृदयानि सद्यः स्फुटन्ति । गुणशालिं काव्यं ध्रुव
दुर्जनानां हृदयस्फोटः सद्यो भवतीत्यर्थः । वक्राया धनुर्लतायाश्च गुणे कर्णं प्राप्ते शत्रूण
हृदयानि स्फुटन्ति ॥

तत्तत्समग्रबहुशास्त्रविमर्शसिद्ध-

वेदगध्यदिग्धमतयो बहवः कवन्ताम् ।

यत्किञ्चिदस्ति तु महाकविवाग्रहस्यं

स्वप्नेऽपि तस्य किल ते न दिशं स्पृशन्ति ॥ ३५ ॥

तेषां तेषां समग्रानां शास्त्राणां विमर्शेन क्षोदेन जातं यद्वैदग्ध्यं चातुरी तेन दिग्बोध-
विता मतिर्येषां ते बहवो बहवः कवन्ताम् । काव्ये प्रयतन्तामित्यर्थः । यत्तु किमपि महा-
वीरानामुक्तिरहस्यं सहृदयगम्यः कौऽपि परमार्थस्य मार्गमपि ते न जानन्ति । आस्तां
तावत्यांशस्पर्शांऽप्येवीनां तन्मार्गमात्रमपि दुर्लभमित्यर्थः ॥

कुर्युस्त्वनुक्षणमशिक्षितलक्षणा ये

कापेयमाः कविपदाधिगमस्पृहायाः ।

तेऽनुद्गतच्छदपुटा इव पक्षिशवा

व्यग्रा हठोद्भयनमूढ्यसकृत्पतन्ति ॥ ३६ ॥

अशिक्षितमनधीतं लक्षणं काव्यसाधनं यैस्ते ये कविरितिपदस्याधिगमस्ततो हेतोः प्रतिक्षणं चपलताम् । आः कोपे । विद्वद्युः । तेऽसंरुद्धपक्षाः पक्षिपोतका इव हठेन यथा बहुद्भयनं व्योमगमनं तस्य बाहुल्ये व्यग्रा यथा पतन्ति तथा बहुवारान्पतन्ति । पक्षान्विना यथोद्भयनं तथा लक्षणं विना काव्योद्यम इत्यर्थः । स्पृहाया इति कापेयं प्रति हेतौ पञ्चमी ॥

नो शक्य एव परिहृत्य दृढां परीक्षां

ज्ञातुं मितस्य महत्तश्च कवेर्विशेषः ।

को नाम तीव्रपवनागममन्तरेण

भेदेन वेत्ति शिखिदीपमणिप्रदीपौ ॥ ३७ ॥

यद्दृशः परीक्षामहत्वात्पत्येतरस्य महत्तश्च कवेर्विशेषोऽन्तरं ज्ञातुं नो शक्यः । ‘-हाग्लापट-’ इति शक्रोताडुपपदे जानातेस्तुम् । ‘गुणक्रियातोऽपहृतं प्रधानक्रियया क्वचित् । कर्मोच्यते यथा देवः स्तोत्रं शक्यो न केनचित् ॥’ इति विशेषशब्दात्प्रथमा । सर्वेण मरुत विना को दीपरत्नदीपां भेदेन जानाति । वेगवता चातेन दीपः शाम्नति । न तु रत्नदीपः । तद्वत्परीक्षया सामान्यकाव्यं लज्यते । महाकाव्यं त्वाद्वियत इत्यर्थः ॥

व्युत्पत्तिभूषणमवैहि नितान्ततैक्षण्या-

न्माधुर्यतो रसमभोन्मिपदिक्षुदीक्षम् ।

रूढा तयोर्द्यदि मिथो घटना कवीनां

जातैव तद्वचसि पानकरीतिसिद्धिः ॥ ३८ ॥

नितान्तं तीक्ष्णवाचानाशास्त्रपरिचय मरिच जानीहि । मधुरत्वात्काव्ये रसमुन्मि-
पन्तीक्षुदीक्षा यत्र तं जानीहि । तीक्ष्णत्वमधुरत्वां रसां गुणौ च । तथोच्युत्पत्तिरसयोः
संयोगो, यद्, भवति, तद् काव्ये, पानकम्, शर्कराप्रतिज्ञादिकृतपानविशेषस्य सिद्धिः, मरु-
मरस्यं तस्य सिद्धिर्जातैव । तथाविधं काव्यं पानकतुल्यमित्यर्थः ॥

अभ्रं कपोन्मिपितकीर्तिसितातपत्रः

स्तुत्यः स एव कविमण्डलचक्रवर्ती ।

यस्येच्छयैव पुरतः स्वयमुज्जिहीते

द्राग्वान्यवाचकमयः पृतनानिवेशः ॥ ३९ ॥

अभ्रं कपमाकाशगाम्युत्थित फीतरेषु शितच्छत्र यस्य त कविमण्डले चक्रवर्ता
स्तुत्य । यस्य कविचक्रवर्तिन इच्छामात्रेणैव सचोऽप्रे वाच्यवाचकमयोऽर्थशब्दप्रकृति
सेनानिवेश उगिहीत उत्तिष्ठति । चक्रवर्तिनश्चेच्छया सेनायाति ॥

निष्पीडिता बहुमुखं सुवते बहूना
गावश्चिरान्मितसुभाषितदुग्धधारा ।
कश्चिच्चवगाधरसशुद्धनवप्रबन्ध-
क्षीरोददानपतिरेति कवीश्वरत्वम् ॥ ४० ॥

बहूनि मुखानि द्वाराणि संस्कृतप्राकृतादीनि यत्रैव निष्पीडिता दुग्धा वाचो मिता
सुभाषितान्येव दुग्धधारा सुवते स्रवन्ति । अगाधरसो रसमय शुद्धो यो नव प्रबन्ध
स एव क्षीरोद क्षीरसमुद्रस्तत्र दानपतिर्हेलया निर्माता कश्चिद्वीनामैश्वर्यमेति ।
प्रबन्धान्बुद्धते । पद्यमात्रकर्तारो बहव सन्ति । प्रबन्धकर्ता ॥ कविर्दुर्लभ इत्यर्थ ॥

या वैदर्भपथाध्वनीनभणितिप्रत्यग्रसूत्रान्तर-

प्रोतप्रीतिकृदर्थरत्नघटित कण्ठे गुणो धीमताम् ।

वाग्देवीनयनाञ्जलाञ्जनचमत्कार विनोदेति किं

सा वाणी मसृणीकृता निरवधि व्युत्पत्तिशाणाश्मनि ॥ ४१ ॥

वैदर्भ्या अथ वैदर्भे य पन्थास्तनाध्वनीना सचरन्ती या भणितिर्हकि सैव प्रत्यग्र
यस्मून तन्मध्ये गुम्फितानि प्रीतिकृन्त्वानन्दकराणि यान्यर्भरत्नायुत्तमा भर्मास्त्वीर्षदित
कण्ठे गुणो या विदुषां भवति सा वाणी व्युत्पत्तिरेव शाणाश्मा चर्षणपाषाणस्तत्र मसृ
णीकृतेव सरस्वत्या नयनाञ्जलस्य नेत्रप्रातस्याञ्जन नि क्षेपण सेन चमत्कारं विना कि
मुदेति । तेनैवोदेतीत्यर्थ । मसृणीकृतेवेत्यनेवशब्दोऽध्याहृतव्य । अन्यथा चमत्कारा
भावात् । सरस्वतीप्रसादेनोत्सिताया वाचो व्युत्पत्तिमसृणीकृतत्वासभवात् ॥

यातास्ते रससारसम्रहविधिं निष्पीड्य निष्पीड्य ये

वाक्त्तच्चेक्षुलता पुरा कतिपये तत्त्वस्पृशश्चक्रिरे ।

जायन्तेऽद्य यथायथ तु कवयस्ते तत्र सतन्वते

येऽनुप्रासकठोरचित्रयमकश्लेषादिशल्कोच्चयम् ॥ ४२ ॥

वाग्रहस्रभेवेक्षुलतां निष्पीड्य निष्पीड्य बहुशो विमृश्य ये कवयो रसस्य काव्यसारा
शस्य सारस्तस्य सम्रहविधिं चक्रिरे ते गता । सप्रति पुनस्ते यथोत्तरं जायन्ते ये तत्र
वाक्त्तच्चेक्षुलतायामनुप्रासादिरेव शल्कमसारभागस्तत्सम्रह कुर्वते । सारभागस्य पूर्वं
समृद्धीतत्वेनासारशावशेषत्वात् । कठोरशब्दश्चित्रादीनां विशेषणम् ॥

सर्वः संचरते पथा परकविग्रामस्य कश्चित्तु स
 श्लाघ्यः स्वप्रतिभाषनस्य महतः प्रकान्तदिव्यव्ययः ।
 यद्विश्राणितनव्यवाङ्मयवृहत्सेतुप्रतिष्ठाजुषो
 विसम्भाद्बहवस्तरन्ति गहने सारस्वतस्रोतसि ॥ ४३ ॥

सर्वः परकविग्रामस्य पथा संचरते । परकविभिरुल्लिखितस्यार्थस्यानुसारेण काव्यं कु-
 ल्नीत्यर्थः । 'समस्त्वृतीययुक्तात्' इत्यात्मनेपदम् । स तु कश्चित्तुल्यः यः स्वमतिषन-
 यारब्धोऽपूर्वो व्ययो येन सः । येन विश्राणितं प्रतिपादितं नव्यमुल्लेखहृत्वाद्वाङ्मयं प्र-
 न्यः स एव सुखतरणोपायत्वाद्बृहत्सेतुस्त्रय प्रतिष्ठामालम्बनत्वेन ग्रहणं जुषन्ते । तत्क-
 प्रबन्धानुसारीणः । सरस्वतीसंबन्धिन्व्यगाद्यत्वाद्समयत्वादविच्छिन्नत्वात्स्रोतसि प्रवाहे
 ाल्ले निःशङ्कं तरन्ति । धनव्ययं कृत्वा येन च दत्तस्य सेतोर्माणेण बहवो नदीप्रवाहं
 रन्ति स च सुखः ॥

निर्मयादस्खलोपतापनवृहद्दुष्कर्मनिर्माजन-
 प्रायश्चित्तसचेतनश्रुतिसुधातेकक्रियादीक्षिताः ।
 केषांचित्कृतिनां गिरः परिणतव्युत्पत्तिसीमन्तित-
 प्रादुर्भूतनवीनवक्रिमगुणाः कण्ठे सतां शेरते ॥ ४४ ॥

निर्मयादं निरवधि कृत्वा यत्खलोपतापनं दुर्जनसंतापनं तदेव बृहद्बोधिं पापं तस्य
 निर्माजनाय निवारणाय प्रायश्चित्तं शुद्धिहेतुर्यः पण्डितकर्णविषयेऽमृतसेकः । सन्नना हि
 परकाव्यभ्रवणादमृतसरसीव ममन्ति । तत्र दीक्षिताः कृतनियमाः । खलात्तापयन्ति,
 सन्ननामाहादयन्तीत्यर्थः । दीक्षा च प्रायश्चित्तं युक्ता । परिणता पक्ता या व्युत्पत्ति-
 स्तया सीमन्तितो विभागेन संनिवेशितः प्रकटीकृतो नवो वक्रमाषो याभिस्त्राः । केषां-
 चित्कृतिनां वाचः सतां कण्ठे शेरते । अपूर्वत्वात्ता एव पठन्तीत्यर्थः ॥

अधिष्ठायाश्चान्तश्रुतवितर्तसिंहासनधुरा-
 महो वीरः कश्चिच्छ्रयति कविसाम्राज्यपदवीम् ।
 विलासं गृह्णानो भणितिमयमक्षुण्णमपरै-
 र्गिरो देव्या विश्राणितमभिनवं प्रामृतमिव ॥ ४५ ॥

अथान्तं गादाभियोगेनाभ्यस्यमानं यच्छ्रुतं शास्त्रं तदेव वितर्तं सिंहासनं तस्य धुरा धू-
 स्त्रामाश्रित्य । महो आश्वर्यं । कश्चिद्वीरः कवियु साम्राज्यं श्रयति । नानाशास्त्राभ्यासेन
 कविराजो भवतीत्यर्थः । अत एव सरस्वत्या दत्तं टौकनकमिव भणितिप्रकृतिकं विलास-
 मनन्यप्राप्तं गृह्णन् । सम्राज्यं टौकनकमुचितम् ॥

व्युत्पत्तिप्रतिपत्तिचञ्चुरवच.संचारवाचयमो

वक्त्रेणैव कलालवेन कुरुते यः काव्यमव्याकुलः ।

मुक्त्वा चर्म विहाय कर्म च समित्कालोचितं सोऽखिलं

विश्वं दारुमयेन जेतुमसिना संरम्भतो जृम्भते ॥ ४६ ॥

व्युत्पत्तिर्नानाशास्त्राणां प्रतिपत्ति स्त्रीकारस्त्वया चतुरो यो वच संचारस्त्रय वाचयमो
मौनी । 'वाचि यमो व्रते' इति खच् । नानाशास्त्रेष्वनभ्यस्व इत्यर्थः । वक्त्रेण प्रतिद्वप्र
स्थानव्यतिरिक्तनोक्तस्युक्त्येण योऽव्याकुल काव्य करोति स कवच एवत्वा सङ्ग्रामसम
ययोग्य कर्म करणकौशलदिक च विहाय दादखद्वेन जगज्जेतु संरम्भेण स्फुरति । अ-
शुभ्यमानो यदि जयति तदा व्युत्पत्तिं विना काव्य करोतीत्यर्थः ॥

वाचा वक्रिमपद्धति. सुविहितव्युत्पत्तिपारायण-

प्रावीण्यप्रगुणस्य हन्त कवितुं सोल्लासमुन्मीलति ।

क्षीणापीन्दुकला चराचरगुरोर्देवस्य चण्डीपते-

श्रूडासङ्गमवाप्य कुत्र न गता हृद्यानवधां स्थितिम् ॥ ४७ ॥

सुविहितसवधानपूर्वकं कृतं यद्भुरपतिपारायणं नानाशास्त्राध्ययने तेन प्रावीण्य की-
दाल तेन प्रष्टुप्रगुणस्य कवितुर्वाचा वक्रत्व सोल्लासं स्फुरति । जगद्गुरोर्देवस्य भगवतो
मौलिनिवासमासाद्य क्षीणापि चन्द्रकला हृद्यानवधां स्थितिं गता । क्षीणापील्यपिशब्देन
क्षीणाचन्द्रकलाविलक्षणया वाण्या दण्डापूपिकया सिद्धम् । व्युत्पत्तस्य वक्रता शोभत
इत्यर्थः ॥

अविहितवृहत्तत्तच्छास्त्रक्रमोपनिषच्छ्रमे

कवितरि गिरि प्रागल्भ्यं नो कथंचिदुदञ्चति ।

ऋतुकृतपरीपारुस्रोत प्ररुर्षमनाश्रिते

कथमिव रसप्रसन्दः स्याद्विधित्यशलाटुनि ॥ ४८ ॥

अविहितोऽऋतो वृहतां तेषां तेषां शास्त्राणां क्रमोपनिषद्ग्रहण्य तत्र प्रमोऽभ्यासो येन
तास्मिन्त्रयी विषये वाचि सौष्ठवं कथंचिदपि न स्फुरति । व्युत्पत्त्यभ्यासं विना काव्यं न
स्फुरतीत्यर्थः । ऋतुना वर्षाच्छलेन कृतं परीपाको येषां ताविस्रोतासि यत्रैव प्ररुर्षमु-
त्कर्षमनाश्रितेऽप्राप्ते दधित्यशलाटुनि कथित्यश्लसामे पठे रसमुत्ति कथमिव स्यात् ।
न स्यादित्यर्थः । अव्युत्पत्तिकव्यं चर्चितं यदात्मवपित्यवद्वैरस्य जनयतीत्यर्थः । 'दधि'ये
न्यु वपित्यप्राहिमन्मया । आमे पठे शलाटुं स्यात्' इति कोप ॥

आटोपेन पटीयसा यदपि सा वाणी कवेरामुखे

सेलन्ती प्रथते तथापि कुरुते नो सन्मनोरञ्जनम् ।

न स्यादावदमन्दसुन्दरगुणालंकारज्ञांकारितः

स प्रस्यन्दिलसद्रमायनरसासारानुसारी रसः ॥ ४९ ॥

अदिमहत्त्वा पदरचना कवेर्वाप्सामुखे । न तु पर्यवसाने । यदपि प्रथते तथापि
सा वागी सतां मनोरञ्जनं चमन्दारं तावन्न कुरुते यावदमन्दसुन्दरगुणा येऽलंकारा
उपमादयस्त्वैसांकारितः संमुखीकृतस्तथा प्रस्यन्दी सृष्टिनांङ्गस्यो रसायनरसासारोऽनु-
तरसासारस्वमनुसरति तथाविधो रसो न स्यात् । आमुख आङ्गम्बरो मनोरमः पर्यव-
साने नारस इत्यर्थः ॥

मधुकणमुचो वाचो येषां विसारि रसं कम-

प्युरुनरपरीपाकोद्रेकाः पिका इव विभ्रति ।

त इह कवयो मन्ये नान्ये पुनर्दुरतिक्रम-

क्रमकठिनतायोगाद्येषां विमुहानि शैमुषी ॥ ५० ॥

उद्वृत्तौ बहुः पाद्योत्कर्षो याथां तथा मधुकणान्नास्त्रिकविन्दूलिव याः सन्ति ता वाचः
कोकिला इव कमपि लोकोत्तरं विसारि रसं विभ्रति । त इह कवय इति मन्ये । अथवा-
न्वयव्यवधानेऽपि पिका इव ते कवय इति योज्यम् । अन्ये तु मधुरेतरवाचः कवयो
न भवन्ति येषां दुरतिक्रमकृता दुर्लभकृता कठिनता दुर्बोधता तस्मा योगाच्छ्रोतृणां
मतिर्मुग्धति । उदारमेव काव्यं काव्यम् । न तन्वद् ॥

परश्लोकान्त्योक्तान्प्रतिदिवसमन्यस्य ननु ये

चतुष्पादीं कुर्युर्बहव इव ते सन्ति कवयः ।

अविच्छिन्नोद्गच्छज्जलधिलहरीरीतिमुहदः

सुहृदा वैशद्यं दधति किल केषांचन गिरः ॥ ५१ ॥

अपान्तरश्लोकान्प्रदान्मन्य ये चतुष्पादीं श्लोकानां कुर्युन्व इह बहवः कवयः
सन्ति । यत्रेन मित च काव्यं कर्तुं बहवः सनयो इत्यर्थः । अविच्छिन्नमनाइतनुह-
च्छ्लो या जलधिलहर्षन्दायां रीतिः परिपाद्यै तस्याः सुहृदः चरन्तया मुमु हृदा
मनोरमाः केषांचन विरलानां गिरो वैशद्यं विशदन्वं निर्भयं दधति । प्रबन्धकारिणो
विरला इत्यर्थः ॥

दिव्ये वाक्प्रसरक्रमे सुकवितुः प्रत्यक्षवाचस्पतेः

श्रोतृन्श्रोतृन्थानु क्रः सनु पटुः स्याच्चर्मचञ्चुर्वनः ।

लभ्यः शेषफणी कुतोऽत्र स तु यश्चञ्चुःमहसद्वये-

नाकर्ष्येनमथ न्तुतौ विननुयाञ्जिहासहसद्वयीम् ॥ ५२ ॥

समर्धः स्यात् । अल्पदर्शिनो दिव्यकाव्यकरणं दूरतोऽस्तु । अन्यकृतं दिव्यं काव्यं श्रोतु-
मपि ते न योग्याः । कुतः पुनः स्तोत्रमिति भावः । स पुनः शेषो नागराजो भूमण्डले
कुतो लभ्यः । तस्य नागलोकेश्वरत्वात् । यः शेष एवंपिंघं वागुत्सासं चक्षुःश्रुतिवाद्दृष्टि-
सहस्रद्वयेन श्रुत्वा तत्स्तुतो दिव्यकाव्यस्त्वे जिह्वासहस्रद्वयीं प्रसारयेत् । शेषो हि त-
त्काव्यं श्रुत्वा साधर्यो भूत्वा स्वोत्तीत्यर्थः ॥

भेण्डे स्वद्विरदाधिरोहिणि वशं याते सुवन्धौ विधेः

शान्ते हन्त च भारवौ विघटिते वाणे विषादस्पृशः ।

वाग्देव्या विरमन्तु मन्तुविधुरा द्वाग्दृष्टयश्चेष्टे

शिष्टः कथन स प्रसादयति तां यद्वाणिसद्वाणिनी ॥ ५३ ॥

भेण्डनाम्नि कविराजे स्वः स्वर्ग एव द्विरदस्त्रमधिरोहति । प्रमीत इत्यर्थः । सुवन्धु-
कवौ विधेर्वसंगते । तथा भारविकवौ निर्वाणे । तथा वाणकवौ विघटिते भ्रमे सति ।
विषादस्पृशः सद्गुःखायाः सरस्वत्याः । हन्त कष्टे । मन्तुविधुराः शोककलाना दृष्टयो व्या-
पारा विरमन्तु । सरस्वती मा शोचत्वित्यर्थः । यतः स कथन शिष्टचेष्टै रंहते (१)
यद्वाणिरैव सद्वाणिनी शोभना दूती तां सरस्वतीं प्रसादयति । भेण्डादिमरणदुःखं वि-
स्मारयतीत्यर्थः । कथनेति संप्रतिवकतया स्वात्मानं निर्दिशन्कविर्भेण्डादिकाभ्यासकाव्य-
मधिकं द्योतितवान् ॥

त्रयस्त्रिंशत्कोट्यो दधतु विबुधा द्वयकलुषां

धिर्यं नित्यं काव्ये त्रिदशचरिते के नयममी ।

भुवः खण्डेऽप्यस्मिन्वत् स विधिनैकोऽपि विबुधो

न सृष्टो यः काव्यं धृतविमलबुद्धिः कलयते ॥ ५४ ॥

त्रयधिकं त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशत् । 'त्रैल्लयः' इति त्रयस् । त्रयस्त्रिंशत्कोट्यः । सर्वा इत्यर्थः ।
विबुधा देवाः काव्ये शुक्रे दैत्यगुरुवाद्देयकलुषामप्रसमां हसं नित्यं दधतु । अप्रसमाः
सन्निवृत्त्यर्थः । यतो देवानां चरिते अमी वर्ष के कतमे । देवचरितान्वेषणं दूरतस्तिष्ठतु ।
यतो भूमण्डलेऽपि विधात्रिकोऽपि स पण्डितो न निर्मितो यो धृता विमला निर्दोषा बु-
द्धिर्येन तथा भूत्वा काव्यं विमृशति । एकोऽपि खण्डेऽपीत्यपिशब्दाभ्यां दण्डाप्यपिकया
स्वर्गे विबुधानां काव्यविषये मत्सरवारणं दुष्करमिति सिद्धम् । काव्यविबुधशब्दयोश्म-
यार्थवान्चित्वाद्वाक्यद्वयोक्तिसंगतिः ॥

शब्दार्थानां परिषदखिला नित्यमाज्ञाविधेया

दास्यं यस्य श्रयति पुरतो भूलतास्पन्दनेन ।

१. 'हयमीदवध'महाकाव्यस्य कर्ता भेण्डकविः कर्मीरदेशे विक्रमादित्यसमये
वर्तमान आसीदिति राजतरङ्गिणीग्रन्थादवगम्यते.

स श्लाघ्यश्रीर्जगति कथितश्चक्रवर्ती कवीनां

श्वेतच्छत्रच्छविरुपचिता किं च तस्यैव कीर्तिः ॥ ९५ ॥

यस्य झूलतायाः स्पन्दनेन भ्रूकम्पमात्रेण । इच्छामात्रेणेत्यर्थः । शब्दार्थानां सर्वेषा-
मध्याज्ञाकारित्वाद्ये दासत्वं भजति । न तु हठादासीकृतवन्मनसा द्वेष्टि । स जगति
कविचक्रवर्ती ह्ययातः । तस्यैव श्वेतच्छत्रशुभ्रा कीर्तिरुपचिता वृद्धि गता । चक्रवर्तिनश्च
सर्वे शासनकारिणदलत्रं चोचितम् ॥

शैथिल्यस्पृशि संशयावहपदे क्षोदासहिष्णौ कवेः

खैरं तत्र सरस्वती निविशते किं काव्यजीर्णोक्तिः ।

यच्छास्त्रक्रमशिल्पकारुभिरलंभूप्युप्रकर्षैः परै-

न्यस्ताभिः कथमप्युपस्कृतिवचःस्थूणाभिरुचम्यते ॥ ९६ ॥

शैथिल्यं गात्रस्वरूपस्यौजोविशेषस्याभावः । अन्ये तु शैथिल्यप्रदो गुणसंग्रहादित्याहुः ।
तत्स्पृशति । तथा संशयावहानि संदेहकारिणि पदानि यत्र । तथा क्षोदं विमर्शमसहिष्णौ ।
इदमे कवेः काव्यमेव जीर्णोक्तः पुराणग्रहं तस्मिन्कि सरस्वती निविशते । यत्काव्यजी-
र्णग्रहं काव्यक्रमशिल्पकारुभिरलंभूप्युप्रकर्षैः समर्थाधिक्यैः परैः कथमपि कष्टेन
न्यस्ताभिर्योजिताभिरुपस्कृतिवचांसि गुणाघायकानि पदान्येव स्थूणाः सन्मात्साभिद-
त्तन्वत् उन्मान्यते । एवंविधे पुराणग्रहे च राज्ञी नोपविशति ॥

वाचः काव्यरहस्यवर्त्मनि पराः पुष्पन्तु पङ्कयितं

तस्याः किं तु गिरः क नाम घटते रोषः पदस्फूर्तिषु ।

या सारस्वतपादलेपनिभृतावस्कन्दितानङ्कश-

स्वाच्छन्द्याखिलवाङ्मयाध्वसु यथामिप्रायमाचेष्टते ॥ ९७ ॥

परा वक्ष्यमाणोक्तिविलक्षणा वाचः काव्यरहस्यवर्त्मनि पङ्कयितं पङ्कवदाचरितं पुष्पन्तु ।
तस्या वाचः पदस्फूर्तिषु रोषो रुद्धिः क नाम घटते जायते । या वाचसारस्वतो यः पा-
दलेपस्तेन निभृतमविचलमवस्कन्दितं प्राप्तमनङ्कशमश्रुतं स्वाच्छन्द्यं यथा सा । सम-
स्तशास्त्रेषु यथाभिलापं चेष्टते । पादलेपप्रभावाच्च सर्वेषुषु निर्निरोधः संचारः ॥

तान्संगच्छति भारती भगवती विस्ममत्तः क्रीडया-

नुध्यातैव जगित्यसावपि हठानभ्यासदूरीकृता ।

तच्चक्षरसप्तप्रसादितवचोदेवीप्रसादीकृतं

स्वच्छं संगमनीयरत्नमिव ये शक्यन्द्भुतं विभ्रति ॥ ९८ ॥

१. 'संगमनीय इति मणिः शैलशुतावरणरागयोनिरयम् । आवइति धार्यमानः सं-
गममचिरात्प्रियजनेन ॥' इति विक्रनोर्वशी (५१३९).

इटेन चिरकाल योऽनभ्यासस्तेन दूरीकृता भगवती भारती हेतुया स्मृतैव द्रुत विश्वासेन तान्मगच्छति । तानाश्रयतीत्यर्थः । तत्तद्वन्नशतरन्धयनबोधादिभिः प्रसादिता या वचोदेवी सरस्वती तथा प्रसादीकृत मन्त्रसङ्घत विचित्र कवित्ववीज ये विभ्रति । किमिव । स्वच्छं संगमनीयरल सगमहितं रजमिव । संगमनीयरले हि सति सर्वं सगच्छते । शक्तिव्युत्पत्त्यभ्यासरूपात्कवित्ववीजत्वाच्छक्तेरेव प्राधान्यमित्यर्थः । यत्नेन सेवित स्वामी च प्रसाद करोति । संपूर्णस्य गमे, सकर्मकत्वादात्मनेपदाभाव इति भद्रम् ॥

इति श्रीजोनराजकृतया टीकया समेत धीराजानकविश्वावर्तसूनोर्महाकवि-
राजराजानकप्रीमङ्गलकस्य कृता श्रीकण्ठचरिते महाका ये
सुजनदुर्जनवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ।

तृतीयः सर्गः ।

कुवेरसख्याः ककुभो ललाटिका यदेति कश्मीरपदाभिधेयताम् ।

सतीसरोनाम तदस्ति मण्डलं विचित्रसर्गावभृथः प्रजापते ॥ १ ॥

कुवेरस्य धनदस्य परिचिता । स्वत्वात् । ककुबुत्तरा दिक्कस्या ललाटिका ललाटभूषणम् । 'कर्णललाटाकनलकारे' । उत्तरदिशि वर्तमानाना पदार्थाना मध्ये तस्य देशस्याधिकगुणत्वात् । यन्मण्डलं कश्मीर इति पदेन वाच्यतामभिधेयतामेति । कश्मीरसशमित्यर्थः । एतेन पुराणप्रसिद्धानुसरणं चोक्तम् । विधातुर्नानाविधस्रष्टी यज्ञान्तज्ञान तत्सतीसरोनाम मण्डलमस्ति । सर्गो यज्ञस्थानीयस्त्र्यम्ण्डलं ज्ञानस्थानीयं शुद्धिहेतुत्वात् ॥

विभ्रान्ति यत्रानघदैर्ध्वसौहृदादहंयुभिर्युपरिग्रहैर्दिशः ।

कले, प्रवेशानवकाशसिद्धये स्वयं मुखेऽङ्कुरितार्गला इव ॥ २ ॥

यत्र मण्डले दीर्घत्वादुद्धतयुर्पर्विंश क न भ्रान्ति । अत एव कलिप्रवेशस्यावकाशाभावाय स्वयं प्रवेशस्थानेषु समुखीभूतार्गला इव । यत्र चाङ्गलव्यापारस्तत्र प्रवेशो न सिध्यति ॥

विभाष्यते सान्द्रहिमार्द्रमूर्तिभिः प्रवर्तिताट्टालरुमुद्रमद्रिभिः ।

मणिमनैश्वर्यजितेन सूत्रितप्रदक्षिणं क्षीरसरस्वतेषु यत् ॥ ३ ॥

घनहिमपुताङ्गैः पर्वतैः कृतं प्राकारट्टो यस्य तन्मण्डलं रत्नसाम्यजितेन क्षीरसमुद्रेण कृतप्रदक्षिणमिव लक्ष्यते । पर्वतपरिवेपोक्तिमुखेन सर्वदेशानां मन्व्यात्कश्मीरदेशस्य युक्त्या दुर्जयत्व प्रकाशितम् । न केवलं दुर्जयत्वमेव यावद्रत्नाकरादधिकत्वमपीत्युप्रेक्ष्योक्तम् । अन्यथ बलवता जितः सस्तस्य प्रदक्षिणं करोति ॥

तनौ बहूनां प्रकटत्वमानयन्नयत्नकृष्णाजिनसंविधानकम् ।

शिलिन्नयीधूमभरोऽखिलं रजः प्रमार्ष्टि यत्रौकसि सोमपीथिनाम् ॥ ४ ॥

द्विजातिपुत्राणां शरीर आयासं विना कृष्णाजिनस्य संविधानकं घटन प्रकाशयन्ना-
हितामिशालास्त्रमित्रयीधूमपुत्रः सकलं पापं वारयति । धूमस्पर्शमात्रात्कृष्णाजिनधार-
णपुण्यं द्विजशिशवः प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । धूल्यर्थपक्षे धूमेन सह विरोधाभासः ॥

क्व भान्ति यस्मिन्मधुपानभूमयो न नागरङ्गैः शिशिरे विलासिनाम् ।

शनैर्भनो भङ्गुमुपोढधन्वनः सरस्य शोणाश्मबृहद्गुलैरिव ॥ ९ ॥

शिशिरसमये यत्र देशे विलासिनां मधुपानस्थानानि नागरङ्गैः क्व न भान्ति । अना-
ज्ञाविधेयानां चित्तभङ्गं विधातुं घृतगुणचापस्य कामस्य शोणाश्ममयैर्बृहद्भिर्गुलैरिव । घ-
नैरित्यनाकलितम् ॥

स्यलाधिदेवीकुरुविन्दशेखरप्रभाङ्कुरैः कुङ्कुमगर्भकेसरैः ।

करोति यस्य क्षितिरक्षतायुषं जगन्नयस्त्रैणविशेषकक्रियाम् ॥ १० ॥

स्थलदेवताया मुकुटपद्मरागरश्म्यग्नैः कुङ्कुमपुष्पकेसरैर्हेतुभियंस्य भूमिभेगत्रये त्रिणस्य
स्त्रीसमूहस्य तिलकक्रियामक्षतायुषं चिरजीविनीं करोति । कश्मीरकुङ्कुमेनैव त्रिलोकव-
नितास्त्रिककं सदा कुर्वन्तीत्यर्थः । यद्वा जगत्रये यस्त्रैणतस्य यद्भूस्त्रिलकक्रियां करोति।
यद्भूरेव तिलकभूतेत्यर्थः ॥

वितस्तया यत्र लुठत्तटद्रुमप्रसूनसौहार्दभृतोऽलिसंपदः ।

पुरस्क्रियन्ते हठमज्जनोत्सवभ्रमत्सुरस्त्रीकचरीसनाभयः ॥ ११ ॥

पतन्ति यानि तददृक्षाणां पुष्पाणि तेषां सख्यं विभ्रति । सौरभलाभेन वृक्षपतितपु-
ष्पेभ्योऽनुत्थिता इत्यर्थः । वितस्तया महानया भ्रमरपद्मयः प्रकटीक्रियन्ते । अत एव
हृटेन व्यसनेन ममनोरसवस्तेन भ्रमन्त्यो याः सुरस्त्रियस्तासां कचरी चेणी तस्याः सना-
भयः सदस्यः । उपमोपक्रमोत्प्रेक्षेयम् । स्रान्तीनामपि तासामदृश्यत्वात् । एतेन नाक-
नया अण्यधिकः पावनत्वादिगुणा घोषिता इत्यर्थः ॥

रसायनैर्यत्र पुरंभ्रिविभ्रमक्रियामयैरात्तनवीनयौवनः ।

पतत्तुपारच्छटतस्तपःक्षणे जहाति मूर्तं पलितं रतिप्रियः ॥ १२ ॥

यत्र रामाणां विलासक्रियाप्रकृतिमी रसायनैः प्राप्तं नवीनं चलवत्त्वं येन स कामो
मापमासे पततो हिमस्य व्याजान्मूर्तं जराकृतं केसराकृतं लज्जति । हेमन्ते मुक्तिनो
निलं स्त्रीभोगं कुर्वन्तीत्यर्थः । अन्यथ तपःक्षणे वज्रचर्यादां सति रसायनैस्तदृशो भ-
वति । रतिप्रिय इति साकूनम् ॥

व्यनक्ति यत्रोदकतर्पुर्कैर्वृतं घनैर्महापद्मफणीश्वरः सरः ।

मुकुन्दपादाहतिदोहदोन्मिपाच्छिरःसरोजातिथिमृङ्गमङ्गिभिः ॥ १३ ॥

यत्र महापद्मनामा नागगजो जलाभित्यपुक्त्वान्नेर्धैर्वैष्टितमुञ्जोलाभ्यं सरः प्रकाश-

काव्यमाला ।

। विष्णोः पादेनाहतिस्तया । दोहदोऽत्र पद्मायानलक्षणः । तेनोन्मिपच्छिरःपद्म
धिनां भ्रमराणां भङ्गिविच्छित्तिर्येषां तैः । कालियनागस्य हि विष्णुचरणन्यासेन
पत्नी तल्लञ्छनत्वान्महापद्म इति प्रसिद्धिः । समुद्रवदतोऽपि मेघैर्जलं गृह्यते ॥

विष्टुण्वती कौतुकतन्तुसंतर्ति भुवं यदीयामधिगम्य शारदा ।

घनै रजोभिश्चरणारविन्दजैः करोति सारस्वतहृदप्रसादनम् ॥ १० ॥

कौतुकमेव तन्तुस्तरसंतर्ति प्रकाशयन्स्वार्थकारिणी शारदा यद्भवमासाद्य पादपद्मयो
भिर्हेतुभिः सारस्वत्या दशो बोधशक्तेः प्रसन्नतां जनयति । शारदापादपद्मसेवया
न विद्यां प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । रजोभिः प्रसादनोक्त्या विरोधाभासः ॥

पिनाकिनो मूर्तिषु सर्पिरर्पितं न यत्र नेत्रान्निबलाद्विलीयते ।

किरीटकोटीगृहमेधिनो विधोः प्रभाभिराश्यानमिवोत्तरायणे ॥ ११ ॥

उत्तरायणे यत्र भगवतो मूर्तिषु विजयेश्वरादिकास्वर्पितं घृतं भगवभ्रैप्रामितैजसा
न्यं न याति । घृतस्य बहुवर्वादिहेतुरत्र प्रत्येयः । भगवतः किरीटकोट्यां गृहमेधिनो
तो विधोश्चन्द्रस्य दीप्तिभिराश्यानम् । 'आस्त्यानमिव' इत्यार्षः पाठः (!) । कठिनी-
।मिवेति संभावनम् । भगवतस्तत्र नित्यसंनिध्यमिच्छाशयः ॥

वशंवदः शंसितसंततस्थितेरिव श्रियाः कार्मणकर्मयुक्तिभिः ।

विमुच्य दुग्धाब्धिजरत्कुटीरकं पुनाति यच्चक्रधरात्मना हरिः ॥ १२ ॥

शंसिता हुक्तप्राप्त्या क्षुता संततस्थितिर्यथा तस्याः । कर्मगैरेषु नित्यं वसन्त्या इ-
र्थः । अब्धिषुऽप्या भर्तृन्नेहात्कृताभिः कार्मणकर्मयुक्तिभिर्वशीकरणप्रयोगैरायत्त इव
रायणः क्षीरसमुद्र एव जरत्कुटीरक चिरानुभूतं गृहं तत्त्यक्त्वा चक्रधररूपेण यत्पवि-
यति । न्यूनगुणत्वात्क्षीरसमुद्रं त्यक्त्वा यत्रैव हरिर्वसतीत्यर्थः ॥

अवामनानेकसमीपपर्वतच्छलादुदस्ताभयहस्तसंहति ।

यदण्डजाखण्डलमङ्गखण्डनात्करोति कद्वा अदरिद्रमन्वयम् ॥ १३ ॥

उपमता बहवो ये निवृत्तपर्वतास्तस्याजादुत्तिष्ठा अमयहस्तपङ्क्तिर्धेन तन्मण्डलं कर्तुं
मण्डलाखण्डलाद्गङ्गाद्गङ्गा तत्खण्डनात्त्रामङ्गुलमदरिद्रं मुञ्चति करोति । तत्र वसतां
शगनां गङ्गाद्भयं नास्तीत्यागमः । तत्रोत्प्रेक्ष्यते—गिरिव्याजाभाषणनाममयार्थं हस्ता-
निबोन्नमयशील्यर्थः । गङ्गाभीतिधारणादिति ॥

स यत्र भर्गः कपटेश्वराख्यया निरस्तलोकत्रयकल्मषकृमः ।

दधद्रुपुः काष्ठमयं जले स्वपित्यनुद्गमायेव दृगमितेजसः ॥ १४ ॥

लोकत्रयस्य पापेन श्लेधो निरस्तो येन तथा काष्ठमर्था मूर्तिदधद्रुप एव नयनांज्व-
रनाभावायेव कपटेश्वरनामा महेश्वरो वारिणि गूढं वसति । जलवासित्वात्कल्महरणोक्तिः ॥

विमर्ति मार्तण्डवपुर्यदन्तिके पदं प्रमुर्ध्वान्तगदैकमेपजम् ।

उपेत्य पौरप्रमदामुखेन्दुभिः स्वकान्तिपूर्वैर्मृष्टणीकृतातपः ॥ १५ ॥

मार्तण्ड इति वपुर्मूर्तिर्यस्य स मार्तण्डसंज्ञ इत्यर्थः । ध्वान्तं तमस्तदेव गदो रोगः । ध्वान्तं च गदथेति वा । ध्वान्तसदृशो मोहकारित्वायो गदो रोगस्तस्यैकमेपजमौषधं तमोहतां प्रभुः सूर्यो यत्पदं विमर्ति प्रमात्रेण रसतीत्यर्थः । अथवा यत्पदं स्थानमुपेत्य सूर्यो मार्तण्डवपुः कर्म पदं विमर्ति । अथवा यदन्तिके कपटेश्वरनिकटे सूर्यः पदं विमर्ति । अत एव पूर्वश्लोके 'स सर्गः' इति तच्छब्दनिर्देशः । व्याख्यान्तराश्रयणे तु प्रसिद्धपर्यः । अन्तिके पारश्रीमुखचन्द्रैः कर्तृभिः स्वकान्तिपूर्वैर्हेतुभिः करणैर्वा मृष्टणीकृतो मृदुः संपादित आतपो यस्य । एतेन सूर्यस्य तत्र साक्षात्संनिधानभूमिष्वस्तित्वेन चण्डत्वादसौ व्यर्थं परिहृतम् । अन्तिकप्रहणान्मार्तण्डसंज्ञस्य पुरत्वं प्रतिपादयति । अथवा पूर्वश्लोकनिर्दिष्टस्य भगवत्स्त्रापस्यायं श्लोको हेतुत्वेनोपन्यस्तः । यत्तमोहरोऽर्को निकटे वसत्यतो भगवान्स्त्रपिति निर्विकल्पमास्ते । भगवद्विधेयस्य तमोहरणस्य सूर्यैव विहितत्वात् ॥

पुरस्थतीर्थप्रतियातनातिथिर्विगाहते यत्र स धाम वामनः ।

चलेरकाण्डे दययेव बन्धनच्छिदेऽवरोहन्फणिराजविष्टपम् ॥ १६ ॥

पुरस्थमप्रवर्ति यतीर्थे जल तत्र प्रसन्नत्वात्प्रतियातना प्रतिविम्बस्तस्यातिथिः सखा वामनो यत्र धाम तेजः स्थानं वादते । तत्र संभाव्यते—अकाण्डेऽनिमित्तमकाण्डे वा कर्णगया बलेर्बन्धनच्छेदाय पातालं प्रविशति । प्रतिविम्बस्य तटसंमुखत्वमनादयोत्प्रेक्षेयम् ॥

वियोगिहृद्भोहितसंविभागवन्मनोभवप्रासविलासबन्धुभिः ।

दिगन्तदूतैर्धुन्मृणस्य केसरैः करोति यत्कीर्तिप्रभिक्षमक्षतम् ॥ १७ ॥

वियोगिना हृदि हृदयानि तेषां संबन्धिनो षोहितस्य रक्षस्य संविभागो देपो ते ये कामस्य प्रासालेषां विलासबन्धुभिः सदृशैः । प्राशैरिव तैः कामो जयतीत्यर्थः । दिगन्तेषु दूतैः कीर्तिव्यापकैः कुङ्कुमकेसरैः करणैर्बन्धनहृद्यसः स्वम्योत्पादयति । अथवा कीर्तिभुञ्जं कर्तुं पदसत्तं सर्वगतं करोति ॥

न जातु यस्मिन्बन्धुपाविलासिनामकीर्तिजन्मालननिक्रियाक्रमः ।

यतः ॥ कूटस्थनयैव जृम्भते पुराङ्गनालोकदृशामवग्रहः १८ ॥

यस्मिन्बन्धुपाविलासिनां भूपतीनामदीर्तिरेव मन्त्रिनवप्यङ्गस्य जनिक्रियोन्पठित्वाः क्रमो न जातु भवति । यतो यत्पुराङ्गनालोकदृशामवग्रहो दृष्टिप्रतिबन्धः । बाष्पाभाव इत्यर्थः । ॥ कूटस्थनया कालज्यापिबेन स्फुरति । पृथं हि सत्यो पद्म भवति । प्रत्येक्षया पारेषु निलगुणितेषु यद्भुजो यत्र एव स्फुरतीत्यर्थः ॥

फटाक्षिते शाग्दया दयामृतद्रवार्द्रदृष्ट्या श्रुतिशास्त्रुन्नीपदम् ।

न शान्तभोगानशनननक्रियामदिष्णु चान्ता अपि यत्र विभ्रति ॥ १९ ॥

दयैवाप्यायकत्वादमृतं तस्य प्रवाहस्तेनार्द्रा दृष्टिर्न्यास्तथा शारदया कटाक्षिते यत्र
शिशवोऽपि कर्णपत्रिकास्थानं शास्त्रभोगस्थानं च नमतमन्वर्षणनियमस्तत्सदृष्टिषु शास्त्रप्रव
णायोन्य न विभ्रति । शारदाप्रसादादयत्नेनैव विद्याप्राप्तिरित्यर्थः ॥

स संगमो यत्र समुद्रकान्तयोर्विहारवीथी ध्रुवमिन्दुलक्ष्मणः ।

निरन्तरावर्तशतैर्व्यनक्ति यः खुराग्रमुद्रा इव तत्ककुम्भतः ॥ २० ॥

समुद्रकान्तयोः त्रिन्धुवितस्तयोः संगमो यत्र भवति । पवित्रत्वात्पूजनीयत्वस्य विहर-
णमार्गः । ईश्वरस्य चो बाहवृषस्य खुरपदवीरावर्तव्याजेन च संगमः प्रकटयतीति
साधनम् ॥

गुणैर्मयूखैरिव शुद्धिमत्तैरिन्काममुत्तंसितसर्वदिद्युखम् ।

धृतमसिद्धिं प्रवराख्यया पुरं विगाहते यस्य किरीटरत्नताम् ॥ २१ ॥

रदिमभिरवातिशुद्धैर्गुणैर्हेतुभिरुत्तंसितानि सर्वदिद्युखानि यत्र तत्प्रवराख्यया प्रवरे-
ननाम्ना प्रतिद्धम् । तन्निर्मितत्वात् । अथवा सर्वनगरेभ्योऽधिकत्वात्प्रवरमित्याद्येति
व्याख्येयम् । नगरे यस्य मीलिमण्डलभूषणत्वं भजते । मयूखैरिव गुणैः सुकर्णसूत्रैर्भूयित
किरीटरत्नं भवति ॥

जयन्ति ते यत्र चकोरचक्षुषां परं विलासा रतितन्त्रसूरयः ।

विवृण्वते मान्मथशीर्यकत्थनप्रथासु ये तध्यतया समर्थनाम् ॥ २२ ॥

चकोरचक्षुषां स्त्रीणां विलासा परमलभं जयन्ति । रतितन्त्रमेव तन्त्रं व्याकरणादि
तत्र सूरयोऽध्यापका ये विलासा मान्मथशीर्यस्य कामपराक्रमस्य कत्थनप्रथा मुनिजय-
रूपास्तासु समर्थनां विवृण्वते प्रकाशयन्ति । यत्र स्त्रीणां विलासान्द्रया सुनयोऽपि भ्र-
मन्ति । पण्डिताश्चासमर्थान्मथयन्ते ॥

प्रदर्शिताश्लेषनिपीडनोलसद्रसातिरेकेषु न यत्र जातुचित् ।

कुचेषु नैविड्यमधीरचक्षुषा महाकवीनां च वचःसु शीर्यते ॥ २३ ॥

प्रदर्शितमालिङ्गनेन निपीडनं मण्डलाकारताप्राप्तिलोहसन्निवृत्तातिरेको येषु । कटिनो
हि स्तन आलिङ्गनेन पीडितो भवति । इति स्तनपक्षे । न श्लेषेण निपीडनमश्लेषनिपीडन
श्लेषाभावस्तेन सरसेषु । इति वचः पक्षे । स्त्रीस्तेषु काव्येषु च निर्विचरत्वं यादृत्वलक्षणं
भोज्यं न जातु शीर्यते । यत्र पानाश्चनगुणेन क्षिप्तो नित्ययौवनः शारदाप्रसादेन कवय-
सरसकाव्याश्च भवन्तीत्यर्थः ॥

पयोनिधिप्रेमभुवोर्महासरिद्धितस्तथोर्यत्र चकास्ति संगमः ।

वनं घनावर्तनिभेन योजयन्नवालवालैरिव धर्मगर्भताम् ॥ २४ ॥

घना य आचर्ता जलप्रमास्तद्व्याजेन धर्मगर्भतां पुण्यलतानां वनं जलधारणैः संगमः

यन्निव महत्त्वादविरोधाद्वा समुद्रप्रिययोर्महासरद्वितस्तयोर्महानद्योः संगमो यत्र शोभते ।
तत्र संगमे भ्रानादि महाफलमित्यर्थः ॥

निशासु यस्मिन्बलभीषु विभ्रमादपास्तनीरङ्गिकवक्ररोचिषा ।

विलासलोला बहुलेऽपि कुर्वते विधोर्विपत्संगमभङ्गमङ्गनाः ॥ २५ ॥

असूर्यस्पृष्टत्वाग्निशासु विलासव्यसनित्वेन बलभीषु विशिष्टाद्भ्रमात्संचाराद्देतोरपास्ता
निवारिता नीरङ्गिकावगुण्ठनपटो यस्य तद्वक्त्रं तस्य रोचिषा कान्त्या स्त्रियः कृष्णपक्षेऽपि
षन्द्रस्य विपत्संगमः कलाक्षयस्तस्य भङ्गं पूर्णतां कुर्वते । यत्र स्त्रीणां मुखं चन्द्रादधिक-
मित्याशयः ॥

इतस्ततः कुङ्कुमेरणुघोरणीर्वियोगिनीवध्यपटानिव क्षिपन् ।

न यत्र वायुः सहते नतभ्रुवामकाण्डमानग्रहकीर्तिडिण्डिमम् ॥ २६ ॥

विरहिणीनां वध्यपटानिव कुङ्कुमरजःपङ्कीः किरन् । वध्यवस्त्रापनाय रक्ताम्बरेण प्रा-
हस्य वध्यो हन्यत इत्याचारः । वायुर्यत्र स्त्रीणां पत्यपराधाभावेऽपि मानग्रहणेन वा कीर्तिः
सैव डिण्डिमः पटहस्तं न सहते । कुङ्कुमवायोः कामोद्दीपनत्वान्मानं न एङ्गन्तीत्यर्थः ॥

मधुप्रतानां श्रवणोत्पलस्पृशां कुलैरुपश्लोकितदैर्घ्यरीतयः ।

हरन्ति यत्रैणदृशां दृशो रतेरसक्षवैधव्यविपादविक्रियाम् ॥ २७ ॥

कणोत्पलं जिप्रतामपि मधुप्रतानां भ्रमराणां कुलैः स्तुतदैर्घ्यगुणाः । स्वाभाविके
भ्रमराणां शब्दे स्तुतिसंभावनम् । स्त्रीणां दृशो रतेरसक्षो यो वैधव्यविपादो भर्तृमरण-
दुःखं तेन विकारं हरन्ति । स्त्रीणां कटाक्षपातमात्रेण कामोत्पत्तिर्भवतीति भावः ॥

सरःसु यस्मिन्त्रिसदण्डमण्डली चकास्ति शेषेण निजा फणावली ।

स्फुटं विसृष्टेव मुकुन्दसुन्दरीं सरोजपर्यङ्कजुषं निषेवितुम् ॥ २८ ॥

पद्ममेव पर्वद्भूतं जुषमाणां लक्ष्मीं निषेवितुम् । पर्यङ्कशायिन्याः श्रियः सेवावसरप्राप्तेः ।
शेषेणोत्क्षिप्ता स्वशिरःपङ्क्तिरिव मृणालदण्डसंहतिर्यत्र सरःसु शोभते । शेषो हि हृदि-
सेवकः । अतस्तद्विप्रयाया अपि सेवोक्तिरुचिता ॥

हिमागमे यत्र गृहेषु योपितां ज्वलद्बहुच्छिद्रसखी हसन्तिका ।

विभाति जेतुं मदनेन शूलिनं घृता ततिर्वहिमयीव चक्षुषाम् ॥ २९ ॥

हरपराभवाय कामेन घृताग्नेयदृष्टिपङ्क्तिरिव । हरेण तौकेनाग्नेयेन नेत्रेण कामो जितः ।
अतोऽनेकाग्नेयनेत्रत्वाभिनयात्कामेन जेतुमिष्यते । यत्र हिमतावन्तःपुरएद्रे ज्वलतां
निर्गच्छद्दमीनामनेकेषां छिद्राणां परिचिताद्धारसकटिच्छा शोभते । हसन्तिकागुणैः शीत-
निहतां कामोद्दीपनं भवतीत्यर्थः ॥

विभाव्य यत्राननकेलिकानने विलासचैत्रोत्सवमेणचक्षुषाम् ।

प्रियासखो दीर्घगुणैरभङ्गरामपाङ्गदोलमधिरोहति स्मर ॥ ३० ॥

यत्र स्त्रीणां मुखोत्थाने विलास एवाह्लादकत्वाच्चैत्रोत्सवस्तु विलोक्य रतिसचिव कामो दीर्घगुणामपाङ्ग एव दोला तामधिरोहति । यत्र स्त्रीणां कटाक्षपातमात्रेण सर्वे कामवशा भवन्तीत्यर्थः । चैत्रे दोलाधिरोहणमाचारः । तत्पक्षे गुणा रजव ॥

स मन्मथो नाम जगाम तद्भुवि प्रथा प्रसन्नेश्वरदृष्टिभाजनम् ।

न मार्गणानां सुमनोमयात्मना मनागपि क्षेपकलासु शिक्षित ॥ ३१ ॥

प्रसन्नाया सातुग्रहाया ईश्वराणां स्वामिना दृष्टेर्भाजन राजप्रसादपात्र तथा सुमनोमय पण्डितरूप आत्मा येषां मार्गणानां याचकानां घिकृत्य विसर्जनेषु न शिक्षितः ॥ मन्मथो नाम प्रवरपुरभूमौ प्रसिद्धिमगमत् । काम प्रसन्नाया दूरदृष्ट पात्र पुष्पशाराणां मोक्षे च न शिक्षित इति शब्दशक्तिमूलो विरोधश्च निः ।

अपारिजातप्रसरे प्रदर्शितक्षमास्थितावच्छदयाश्रियाञ्चिते ।

बभार यस्मिन्सतत मन पिता प्ररोहदानन्दमपूर्वनन्दने ॥ ३२ ॥

अरिजातस्य वैरिमातस्य प्रसरोऽपगतो यस्य शत्रुरहिदे । यत प्रदर्शिता क्षमायां क्षाती स्थितिर्येन । अच्छा निर्मला हया तस्या प्रिया पुञ्जिते । अपूर्वे लोकोत्तरगुणे नन्दने पुत्रे पिता मन सहर्षमुवाह । अविद्यमान पारिजातप्रसरो यत्र तथा प्रदर्शिता क्षमायां भूमौ स्थितिर्येन । तथाच्छदयापत्रया श्रियाञ्चिते । अत एवापूर्वभूते नन्दने देवो-धान इति सादृश्यञ्च निः ॥

सिपेच पुण्यद्रुमकाननानि म समग्रमक्षालयदान्तर रज ।

वृषप्रमोदाश्रुसमानधर्मिभिर्द्विजातिहस्तार्पितदक्षिणाम्बुभिः ॥ ३३ ॥

वृषस्य धर्मस्थानन्दाश्रुजल तेन समानो धर्मो येषां तीर्थाङ्गणहस्तेषु दत्तानि यानि दक्षिणाजलानि तैः पुण्यमेव द्रुमवनानि सिञ्चवान् । समग्र चान्तरस्थ रज पापमक्षालयत् । जलेन सेको रज क्षालन चोचितम् ॥

अशेषमाहेश्वरमौलिरत्नतामुपेयिवान्य स्वयश प्रयुक्तिभिः ।

प्रसादनायेव विभो किलाखिलान्नगान्निनाय स्फटिकाद्रिभूमिकाम् ३४

समस्तानामीश्वरसेवकानां सुवृटरत्नत्व धारयन् । महामाहेश्वर इत्यर्थः । यो ममप कैलासवासिन स्वामिन प्रसादापादनायेव सकलान्यर्षतान्स्वयश प्रयोगं कैलासस्थानं निनाय । तद्यश सर्वत्रैव प्रसिद्धमभूदित्यर्थः ॥

वदान्यमास्त्यानवृहत्पारसप्रवाहसङ्काजननैकदक्षिणम् ।

स्वसूक्तिर्कीर्तिप्रसैरैरनधर स विश्ववर्ताख्यमवाप नन्दनम् ॥ ३५ ॥

बहुप्रदमत एवास्त्वानः कठिनीकृतः करुणारस इति संभावनाया जनन एकं दक्षिण-
मनुकूलम् । शूद्राया जननं यत्नाः सा दक्षिणा घनादिदानं यस्येति वा । अयं मूर्तः करु-
णारस एवेति संभाष्यते । स्वाहृत्रिमा याः सूक्तिकीर्तयस्तासानुद्धारनश्वरमविनाशिनं
स्थिरप्रियोक्तियशसं विश्ववर्तनामानं पुत्रं स टेभे ॥

अनेकशो येन घृताङ्कुश इव प्रचारशान्त्यै कलिदुष्टदन्तिनः ।

अरालसौवर्णविषाणकोटयः कति द्विलेभ्यो ददिरे न घेनवः ॥ ३६ ॥

कलिः कलहः कलियुगं च । स एव दुष्टो मत्तो हत्तो तस्य यः प्रचारो ययेष्टं संचरं
तन्निरोधाय घृतोऽङ्कुशो यामिस्तादृश्य इव । अराल इटिला सौवर्णा विषाणकोटिः शू-
द्राप्रं यासां ताः । कति न घेनवो नवप्रसूता गावो येन विश्ववर्तेन दत्ताः । विधिपूर्वकस्य
गौप्रदानस्य माहात्म्यात्कलिः संकुचर्तालयः ॥

गलत्यविघातिमिरे शुभापतद्रुरूपदेभाज्जनसेवनेन यः ।

विशुद्धदृष्टिः क न पारमेश्वरं वपुर्विमुच्य द्वयमेकमैक्षत ॥ ३७ ॥

शुभापतद्रुरूपमभापतन्वा यो गुरूपदेवः स एवाजनं तत्सेवनेनाविघातिमिरेऽज्ञानरूपे
नेत्ररोगविशेषे गलति सति विशुद्धा निमित्त्य दृष्टिर्ज्ञानं यस्य सः । द्वयं द्वैत लक्ष्मणं पार-
मेश्वरं वपुः क नैक्षत सर्वगतं परमेश्वरमपदशदित्यर्थः । अजनसेवया च तिमिरे शाम्यति
सति चन्द्रादि विषयं द्वैताभासं लक्ष्मणं एव हृदयते ॥

सहस्रशो भक्तिकथासु वक्षसि स्वलद्विरानन्दमुबोऽश्रुणः कणैः ।

राज यो हृद्गतमिन्दुशेखरं भजन्निवानर्गलमर्घमौक्तिकैः ॥ ३८ ॥

परमेश्वरभक्तिचर्चासु सहस्रप्रत्येवैक्षसि पतद्विरानन्दजलकर्मैर्दुभिरर्घमुक्ताकर्णैर्हृ-
द्गतं हर् सेवमानो यः शृणुते । सहस्रभक्तिवशादीश्वरकथासु तस्मानन्दाशु पततीत्यर्थः ॥

महद्विरामूर्घतलं दिवः पदं निनैर्विशदृष्टेव भृतं सुकर्मभिः ।

अनुल्वणो यो विनयावरुद्धया धिया सदैवावनताननोऽभवत् ॥ ३९ ॥

सविनयया शुभ्या शान्तो यः पुष्यैः पूरितं नमः शक्तिन्वेव नित्यमेव नतमुद्योऽभवत् ।
अवकाशे हि सति शिर उन्नयितु शक्यते । नदहेतुभूतानां घनादीनां संभवेऽप्यनुद्वत-
कं पर भाषीदित्यर्थः ॥

उपेत्य पादद्वितयं जगाहिरे नमत्तमग्रापरकेशकौशलम् ।

करालकालोरगकृष्णसजां भुजेषु चक्रुः पुनरुक्तकल्पनम् ॥ ४० ॥

वितेनिरे प्राप्य गलत्सलं शनैरकाण्डरोहद्वरलान्तराग्रमम् ।

नवोद्वतदमधुनिवेशपेशलं कपोलमूले दधति स विभ्रमम् ॥ ४१ ॥

ललाटिकालिङ्गनलीढपार्वतीकुरङ्गनाभीतिलकाङ्कुरायितम् ।

क्रमात्प्रचालिक्रपट्टवर्त्मनि क्षणावतंसप्रणयं प्रणिन्यिरे ॥ ४२ ॥

शिरःशशाङ्कस्य विचन्द्ररन्तिके सभाजनासन्ननिशीथिनीप्रथाम् ।

ययुस्ततो जूटसुरापगातटे जलमहव्यग्रपयोदवैदुषीम् ॥ ४३ ॥

समुच्चृसद्भक्तिलतानिमन्त्रितद्विरेफपङ्क्तिप्रतिनायकश्रियः ।

अनेकदग्धागुरुधूमराजयो यदर्चनस्यावसरे पिनाकिनः ॥ ४४ ॥ (कुलकम्)

विकसन्त्या भक्तिस्तयाहृता या भ्रमरभाषा तत्प्रतिनिधिशोभा वरकर्तृकस्य हरपूज-
नस्य समयेऽनेका दग्धागुरोधूमपङ्क्तयो महेश्वरचरणद्वय प्राप्य नमतां समप्राणाममराणां
सचन्धिनां केशानां कौशल शोभा प्रापुः । तयेश्वरस्य भुजौ प्राप्य कालसर्पा एव वङ्गण-
रुजस्तासां पुनरुक्कवस्पन द्विर्भाव कल्पयामासु । सर्पेष्टमा भाषमिच्छर्थ । ततश्च गल-
तल प्राप्य धूमरेखा भकाण्डे समुद्रादिमयनव्यतिरिक्तकाले रोहतो गरलान्तरस्य द्विती-
यविषस्य भ्रान्ति चक्रुः । नभ उद्गतो भित्तो यः कूर्चसनिवेशस्त्वेन पेशल मनोरम विभ्रम
गण्डतले दधुः । ततश्च ललाटिका ललाटभूषण तदालिङ्गनेऽवलीढः सकान्तो यो गौरीक-
स्तूरीतिलकस्तद्वदाचरित सादृश्य प्राप्य ललाटतटक्षण भूपपल चक्रुः । पूर्वेकालविषज्ञा
नात्र प्रधानम् । तिलकत्व चक्रुरिति वा योजना । ततश्च मौलिचन्द्रमघो निकटे धूमले-
खाधन्द्रस्य नायकरवात्प्रीतिदर्शनार्थमागता रात्रिस्तद्भ्रान्ति चक्रुः । ततश्च गगातटे
धूमलेखा जलमहणागतमेघभ्रान्ति चक्रुः ॥

पुरः स शृङ्गारमुदारचेष्टितं सुतं प्रपेदे पदमेकमुज्जतेः ।

मुखेन यः सत्यसरस्वतीमयश्रिणार्धनारीश्वरतामिवाग्रहीत् ॥ ४५ ॥

सत्य च सरस्वती च तन्मयी धीर्वस्य तेन मुखेन यः शृङ्गारोऽर्धनारीश्वरभावमिव
गृहीतवान् । तथीनस्यस्थान तं पुन प्राप्तवान् । सत्यमीश्वरस्थानीयम्, सरस्वती ना-
रीस्थानीया ॥

कवित्ववक्तृत्वमयैरनुदुतं प्रदानभोगादिमयैस्तथोर्विभिः ।

सरस्वती श्रीश्च मिथः समागते यमाश्रितद्वीपदशं विचव्रतुः ॥ ४६ ॥

कवित्व च वक्तृत्व च तन्मयैर्हमिभिरनुगत तथा दानभोगप्रकृतिमित्तरद्वैरनुगतं य
सरस्वती लक्ष्मीश्च द्वीपदश चक्रुः । लक्ष्मीश्च सरस्वती च तस्यास्तमित्यर्थः ॥

अरालयञ्जुकुटिकृष्णपन्नगीनिरङ्कुशश्छिन्नपथो यतोऽभवत् ।

अतः प्रतापो युधि हर्षभूभुजश्चकार यात्रामपुनर्निवृत्तये ॥ ४७ ॥

ज्वलत्प्रतापाग्निसमक्षमक्षतं जयश्रियो यो घटयन्करग्रहम् ।

अखण्डजन्यान्तरमद्वपद्धतिः सहेलमैक्षिष्ठ कबन्धनर्तनम् ॥ ४८ ॥

अनुक्षणानेकनिपीतशात्रवप्रतापवह्निप्रतिवर्षणादिव ।

असह्यतां कस्य न नाम निष्पतज्जगाम यद्वामविलोचनाञ्चलम् ॥ ४९ ॥

वितीर्य पुष्पस्रजमुन्मदालिभिः पुरस्कृतां दैवशुभाक्षरैरिव ।

असूत्रयद्यस्य स मुस्सलक्षमापतिर्वृहत्तन्त्रपतित्वकल्पनम् ॥ ५० ॥ (चकलकम्)

अराला वक्त्रा या यद्भ्रुकुटिः सैव कालोरगी तथा निर्निरोधद्विजगामो यदभवत्ततो ह्यर्पदेवप्रतापेऽपुनःप्रवेशाय यात्रां चकार । यस्य च प्रस्थानसमये कृष्णसर्पेण मार्गोद्विद्यते तस्य पुनः प्रवेशो न भवति । यद्भ्रुकुटिमात्रेणैव हर्षदेवप्रतापः शान्तोऽभवदित्यर्थः । तथा ज्वलन्त्यः प्रतापामिस्तस्य पुरो जयलक्ष्म्याः करप्रहमखण्डितं कुर्वन्प्रचण्डजन्यस्य सु-
दस्य मध्ये बद्धा पद्भितिः संचारो येन स कबन्धानां छिन्नशिखां कलेवराणां नर्तनमै-
क्षिष्ट । सर्वत्र जयलक्ष्मीं लक्ष्मवानित्यर्थः । अन्यथ ज्वलतोऽग्नेरग्रे विधिना परन्याः पा-
निग्रहणं कुर्वन्नन्यानां तत्कालसहचारिणां मध्ये तिष्ठप्रतैनमीक्षते । तथानेकेषां प्रतिस्न-
णपीतानां धैरप्रतापामिनां वमनादिव । मुहुर्बहु च यत्पीयते तदवश्यमुद्गीर्यते । पतदेव
यस्य सुद्वद्विष्टामां दुःसहं कस्य नाभूत् । तेन दृष्टा एव शत्रवो मत्सररात्पलायिता इत्यर्थः ।
तथा विश्वकर्तुः शुभसूचकैरक्षरैरिव भ्रमरैः सहिताम् । अम्लानामित्यर्थः । पुष्पमालां
दत्त्वा यस्य शृङ्गारस्य मुस्सलदेवो बृहत्तन्त्रपतित्वं धर्माधिकारित्वमकल्पयत् । अधि-
कारार्पणसमये प्रहीतुमालां बभ्रन्तीति कदमीरेष्वाचारः ॥

अदीर्घसूत्रः प्रसरद्भिरङ्कितो गुणैर्वृहत्तन्त्रपतिर्विशेषवित् ।

उपोढशास्त्रप्रकृतिर्मृदुक्रमः करोति यः कौतुककाहलं जगत् ॥ ५१ ॥

अदीर्घसूत्रोऽचिरक्रिय उल्लसद्भिर्गुणैः सौजन्यादिभिरङ्कितो बृहत्तन्त्राधिपतिर्धर्माधि-
कार्यन्तरसो धृता शास्त्रप्रकृतिर्येन विनीतश्च विश्वं कौतुकेन काहलं सकोलाहलं करोति ।
अदीर्घं सूत्रं यस्पेक्षो यः प्रसरद्भिर्गुणैः सूत्रैरङ्कितः । यो बृहत्तन्त्रस्य स्थूलशास्त्रस्य पतिः
स कथं विशेषं रहस्यं जानाति । शास्त्री शस्त्रमयी प्रकृतिर्येन धृता स कथं मृदुरिति
विरोधप्रतीतिः ॥

यसन्तमासं क न वीक्ष्य यो मुदं विभर्ति लुम्पन्मुमनःस्वलं रजः ।

विमुद्रपद्माधिगमेऽपि नोज्झति स्पृहातिरेकं मदवारणे चयः ॥ ५२ ॥

स भृङ्ग इत्यस्य गतोऽनुजन्मतां दधत्स्वनाम्नोऽनुगुणामपि श्रियम् ।

अपक्षतित्वे पदमुन्नतोन्नतं विगाहमानो दिशति स्म विस्मयम् ५३ (युग्मम्)

१. संवदं श्लोकचतुष्टयं चकलकमित्युच्यते. यथा समन्वयप्रदीपे—'यत्र वाक्यार्थवि-
धान्तः श्लोकेनैकेन जायते । तन्मुक्तकं युगं द्वान्यां त्रिभिः स्वातिलकं पुनः ॥ चतुर्भिः
स्वापदकं पञ्चभिः कुलकं ततः । मरानुलक्षित्यापांः ऋषयन्ति ततः परम् ॥' नि-
सहस्य पर्यायान्तरं विशेषकमिति. चकलकस्य प्रायः कदमीरेषवाचिद् एव.

भासु नन्धु वसन्त सुखेन कृतवसतिं दृष्ट्वा यस्तुष्यति तथा क न सर्वत्र दूरेऽपीत्यर्थः ।
 सुमनःसु पण्डितेषु रजो दारिद्र्यादि छिन्दन्विमुदाया प्रसारिष्या पद्माया लक्ष्म्या प्रा-
 सावपि महाविभवेऽपि सति मदत्यागविययमभिलाष न स्वजति । शृङ्गारस्यानुजो भृङ्ग इति
 भृङ्गनामा निजनामानुरूपं शोभां बहुमपगता क्षति क्षयो यस्य तद्भावे सत्युद्यतादुनत
 पद गच्छन्कस्य नाथ्यैमदादिति प्रकृतोऽर्थः । अथवा भृजति विभतिं भृङ्ग । 'भृजी
 भर्जने' । वसन्त पुष्पमासमाप्तमागत वीक्ष्य भ्रमरस्तुष्यति । सुमनः सुरज बुङ्गमकेसराभु-
 ज्ञानो यः प्रकुलानां पद्मानां लभेऽपि मदहस्तिन्यभिलाषं करोति, स भ्रमरोऽविद्यमाना
 पक्षति पक्षमूल यस्य तद्भावेऽप्युद्यते भ्रमभाथ्यै ददातीति विरोधप्रतीति ॥

धृतामिताम वदनेन्दुमण्डल प्रसन्नतारागतिरीक्षणद्वयी ।

सुमञ्जुघोष च वच परिच्छद् प्रदर्शितश्रीघनविभ्रमग्रह ॥ १४ ॥

इतीदृशीं प्रस्तुवतोऽपि सौगतक्रमानुरूपप्रतिपत्तिकल्पनाम् ।

विलोक्यते यस्य कदापि केनचिन्न सौहृदेषु क्षणभङ्गसगति ११ (सुग्मम्)

धृतामितानस्या भा येन तद्यस्य मुखेन्दुबिम्बम् । तथा यस्य नेत्रद्वयी प्रसन्ना तारागति
 कनीनिकासचारो यस्या ईदृशी । तथा यस्य मधुरोक्तिसहितं वच । तथा परिच्छद्
 परिवार श्रियो घना ये विभ्रमास्तेषां ग्रहः प्रदर्शितो येन । यन्परिजनोऽपि महाघन इत्यर्थः ।
 एतादृशीमेवविधा शोभन गत गमनमाचारो यस्य तत्सवधिघन क्रमस्यानुहूपानुशुणा
 प्रतिपत्ति सदाचारस्वरूपनामनुतिष्ठतोऽपि यस्य सौहृदेषु सुहृद्भावेषु क्षणेन भङ्गो नाश
 केनापि न लक्ष्यते । स्थिरमेव इत्यर्थः । अथ च चन्द्रमण्डल धृतोऽमितामिताभागतो येन
 तत् । धामनयस्थत्वाद्गणवत् । तारा भगवती प्रसन्ना सह मञ्जुघोषेण तथागते वर्तते ।
 तच्छ्रीघनस्य सुगतस्य विलासो दर्शितो येनेदं सौगतक्रम सुगतसवन्धिनमाचारमनुति
 ष्टतोऽपि पदार्थेषु क्षणभङ्गो न दृश्यत इति विरोधः । सौगतानां क्षणिकज्ञानसमानवा-
 वित्वात् ॥

ततः कनीयानजनिष्ट विष्टपत्रयेऽप्यविच्छिन्नगतागतैर्गुणैः ।

श्रयन्नलंकार इति प्ररूढता सरस्वतीपादरजोतिथौ पथि ॥ १६ ॥

सरस्वत्या पादी तयो रजस्तस्यातिथी परिचिते सरस्वतीसेविते पथि शाल्लेऽविच्छि
 ऋगतागतैरामशुणैः सचेतनेत्यादिभिस्त्रिभुवनेऽप्यलंकार इत्यतो हेतोः प्ररूढतां नाम
 प्ररोह श्रयन् । अलंकारनामेत्यर्थः ॥

न सूत्रकृद्द्वार्तिककृन्न चेष्टिकृच्छशाक यल्लक्षणतन्त्रमीक्षितुम् ।

स्वयं तदुन्मीलितवानकल्पयच्चतुर्मुनि व्याकरणस्य वर्त्म य ॥ १७ ॥

पाणिनिर्वरहचि शेषथ यल्लक्षणतन्त्र वीक्षितुमपि नाशकत् । किमुत बोद्धुमित्यपि
 शब्दार्थाध्याहारः । तत्स्वयं शुनिरपेक्ष कृतवान्यो व्याकरणपथ चत्वारो मुनयः प्रवर्तयि-

तारो यस्य तादृश व्यधात् । स्वयं चतुर्थमुनित्वात् । शेपादिसदृश इत्यर्थः । 'संत्या वं-
श्येन' इत्यव्ययीभावः ॥

सदा मुखे यस्य निसर्गमाधुरीपरीतनृत्यत्पदसूक्तियुक्तिभिः ।

सरस्वतीसद्मसरोरुहस्पृशां रसायुषां व्यक्तिर्मुपति निक्रणः ॥ ९८ ॥

यन्मुखे स्वभावेनायजतो मधुरतसहिता नृत्यत्पदा याः सूक्तयस्तासा युक्तिभिः प्रयो-
र्गहेतुभिः सरस्वतीसद्म यत्सरोरुह तत्स्पृशा भ्रमराणा शब्दो व्यक्ति व्यञ्जन प्राप्नोति ।
अत्र युक्तिशब्दस्य योजनार्थत्वेऽपि लोकोत्तरमाखुर्यदर्शनादिवच समावनाभावपर्यालोच-
नया निषेधपर्यवसानादर्थापह्नवः । यन्मुखे सूक्तयो न भवन्ति सरस्वत्यासनपद्मस्थितानां
भ्रमराणा शब्द इत्यर्थः । तदेव सरोरुह मुख आरोपित सूक्तियु भ्रमरशब्दः । तन्मुखे
पद्मभ्रान्त्या सरस्वती वसति तत्राय भ्रमरशब्द एव नोक्त्य इति तात्पर्यम् ॥

बहृत्यनिर्वेदगतिं न मुञ्चति द्विजाधिराजश्रियि वर्धनोद्यमम् ।

यतोपयुक्ते च बहुप्रमाणतामुपोढलोकायतवृत्ति यद्यशः ॥ ९९ ॥

यस्य यशोऽनुद्वेगकारिणीं स्थितिं वहति । शतशोऽपि ध्रुत यद्यशः श्रोतुमेव मनोऽभि-
लपतीत्यर्थः । द्विजाधिराजस्य चन्द्रस्य श्रियि शोभाविषये वर्धन उद्योग न त्यजति ।
निर्मलसाधनस्य शोभा वर्धयतीत्यर्थः । तथा बहु विपुल प्रमाणं परिमाण यस्य तद्भाव भजते ।
उपोढा धृता लोकेषु भुवनेध्वायतायतिमती वृत्तिर्येन तत् । बतशब्दो विरोध सूचयति ।
अनिर्वेदा वेदपातिनीं गतिं धत्ते । द्विजाधिराजस्य भट्टकुमारिलस्य श्रियो दर्शने शब्द
करोति । बहूनि प्रमाणानि चार्वाकरनदीकृतानि तद्भाव धत्ते । तथापि धृता लोका-
यतस्य चार्वाकस्य वृत्तिर्येन ॥

यदानेन्दुद्युतिसङ्गसंकुचनिकेतपङ्केरुहपीडनादिव ।

चिरं पुरस्ताद्बदनेषु जायते विवादिनामाकुलिता सरस्वती ॥ १० ॥

यन्मुखचन्द्रप्रमायोगेन सङ्कुचनिकेतपङ्केरुहम् । अर्थात्सरस्वत्या आश्रयपद्मम् ।
तत्र निपीडन सरस्वत्याः सङ्कोचेनासन तस्यादिव प्रतिवादिना मुखे वर्तमाना सरस्वती
तस्यामे व्याकृता संपद्यते । प्रतिवदितु सर्वेऽप्यसमर्था भवन्तीत्यर्थः । परिणामोऽयम् ।
अन्यथा पद्मसङ्कोचसगल्यभावात् ॥

रलीकृता यस्य वचोभिरुद्धतैर्विलुण्ठय सर्वप्रतिमामर्यां श्रियम् ।

भवन्ति सद्यः प्रतिवादिनां गिरो गभीरमौनहृदमग्रमूर्त्ययः ॥ ११ ॥

सर्वा या प्रतिमोहेनबुद्धिस्सन्नया रङ्गी विलुप्य हटेन हृता यद्बचोभिरवमानिताः
प्रतिवादिनां वचो गभीरोऽण्णयो यो मौनहृदसत्र बुद्धितस्या भवन्ति । मौनान
निं धरन्ति । तदुक्तिमात्रारम्भे समावितपराजया वादिनो मौन भजन्त इत्यर्थः । समाप्त
पराजयान्मानं धेयः । यद्य श्रियं हृत्वा सञ्जीक्रियते स लज्जावशाद्भेद मवति ॥

निवेशिते सुस्सलभूबिडौजसा स्वयं गरीयस्यपि संधिविग्रहे ।

विधाय चक्रे स्वयशोमयीं लिपिं स लेखवर्गस्य विमुद्रमाननम् ॥ ६२ ॥

गुरुतरं संधिविग्रहे राज्यस्य संधिविग्रहप्रयोगविषये कार्यविषये सुस्सलदेवेन स्वयम-
प्रेरणया विन्यस्ते निजकीर्तिप्रकृतिं माह विधाय लेखानां पण्डितानां वर्गस्य मुखं विमुद्र
मानमुद्रारहितं यक्षके । गुणिनि गुणिरागिणि चैतस्मिन्महाधिकारिणि सति गुणिनो गुणा-
न्प्राकाशयन्वित्यर्थः । लेखानां देवानां च वर्गस्य मुखं विमुद्र चक्रे । पूर्वं पारियदा देव-
कुलद्वारं परिपन्थिभयान्मृत्तिकया बचन्पुस्तेन तु परिपन्थिषु मथितेषु देवमूर्तीनां भङ्गभय-
व्यपगमाद्दाराण्युदधाटयन् । सुजनानरक्षत्, दुर्जनानतश्चदित्यर्थः ॥

अथोदभूत्तस्य कनिष्ठसोदरः स मङ्गको यस्य शिशोरतन्वत ।

शिरस्युपोढा गुरुपादरेणवः सरस्वतीकार्मणचूर्णनैपुणम् ॥ ६३ ॥

तस्मालंकारस्य कनिष्ठो यवीयान्सोदरो मङ्गनामा जातः । येन शिरसि धृतां गुरुवर-
परेणवः सरस्वत्याः कार्मणचूर्णं वशीकाणीषधचूर्णं तस्य नैपुणं भ्रमं यस्य विभोर्गुणप्रौढस्य
दधुः । गुरुमुखाद्दृष्टसर्वशास्त्रार्थं इत्यर्थः । स्वयमवबोधे व्याख्याभेदस्यापि सम्भवात् ॥

स्वदेहलीनां दधदुन्नतिप्रथामस्वर्वसद्भर्म्यगतिप्रतिश्रवः ।

बहिष्कृतानेकपराङ्गनस्थितिर्य एक एवावसयोऽजनि श्रियः ॥ ६४ ॥

साङ्गिभ्रमा देहलीनां शरीरवर्तिनीम् । स्वदेहयोरात्मशरीरयोर्वा लीनाम् । दुःखतां
दधत् । तयास्वर्गादस्ता सती या धर्म्यां गतिलस्याः प्रतिभवोऽङ्गीकारः । मूर्तो धर्म इत्यर्थः ।
अनेकेषु पराङ्गनेषु परेषामङ्गनेषु चतरेषु स्थितिः सा बहिष्कृता व्यक्ता येन । मानिह्यारसं-
तोयक्षीलत्वास्त्वगुणमहिम्नान्येषां तस्मिन्पगामित्यादेति भावः । अथवा व्यक्ताः पराङ्गनाः
परस्त्रियो यथा सा स्थितिर्यस्य सुशीलत्वात् । यो मङ्गक एव लक्ष्म्या एक स्थानमजनि ।
लक्ष्मीशृङ्गं च निजा या देहल्यत्तासामौषल्य दधत् । तथा सत्या इर्म्यगतेः प्रतिभवः ।
जिता पराङ्गनानां स्थितिर्येनैवविध भवति । अजनीति 'दीपजन-' इति वर्तते गिच् ।
'दृष्टावप्रहणी देहल्यङ्गन चत्तराजिरे' इति कोषः ॥

अधीतवैदग्ध्यविशेषमक्रमात्कलासु शास्त्रे व्यवहारकर्मसु ।

विशेषयात्सल्यवतीव यं सुतं मुसैरजुम्बहुभिः सरस्वती ॥ ६५ ॥

कलासु भरतशास्त्रनिर्दिष्टासु, शास्त्रे तर्कव्याकरणादौ, व्यवहारकर्मसु स्मृतितानिर्दिष्टेषु
युगपच्छिक्षितवैदग्ध्यं सरस्वती सन्नेदेव बहुभिर्मुसैर्मापापद्वादिभिरजुम्बत् । माता
पुन जुम्बति । 'अक्रमात्' इति वा पाठः ॥

अनन्तरं सुस्सलदेवनन्दनो यमादराच्छीजयासिंहमूपतिः ।

व्यधात्प्रजापालनकार्यपूरुषं रुपं वितन्वन्नविनीतजन्तुषु ॥ ६६ ॥

सुस्सलदेवात्मजो अयसिंहदेवो दत्तेषु रोष कुर्वन्नादरात्प्रार्थनात्पूर्वं य मङ्गकमनन्तरम-

लंकारनिविशेषं प्रजापालनकार्यं पूर्य धर्माधिकारिणमकरोत् । मुम्सलदेवतन्दन इति
वदन्तापरीक्षकताद्योतनार्थम् ॥

पिता स तेषां जरयापि जर्जरो निपीयमाने श्रुतिसंपुटाध्वना ।

अनेकतत्कीर्तिरसायनेऽभवन्नवीनतारुण्यविशेषवानिव ॥ ६७ ॥

इद्वत्वेन शीर्षमागोऽपि ॥ तेषां पिता कर्मभाषेण बहुनि पुनयशोऽनृते पीते सति
नवीनस्यारुण्यविशेषो विद्यते यस्य स इवामवत् । पुनयशःश्रवणमुखेन इद्वोऽपि तरुण
इवाधीदित्यर्थः । रसाननपानाच्च पुनस्यारुण्यप्राप्तिः ॥

अनेकमुक्तानुगतात्मनि स्वयं विगाहमाने बहुदानवारिताम् ।

अतिद्रुतं तस्य यियासतो दिवं नवारणस्त्वामिनि भक्तिरुद्ययौ ॥ ६८ ॥

अनेकमुक्तः प्राप्तमोक्षरनुगमः प्राप्त आत्मा यस्य प्रज्ञानमुक्ते । तथा बहूनां दान-
वानानरिता अनुत्त मजठि रणस्त्वामिनि शीघ्रवरपुरप्रधानदेवताविशेषे नवा भक्तिरुद्यम्य
स्वर्ग जिगमिषोरुदमूत् । यस्य द्रुतं गन्तुमिच्छति तस्य मुक्ताभिरनुगतात्मनि तथा बहु
दानवार्ति मदजल यस्य तद्भाव दयति वारणस्त्वामिनि गजराजे भक्तिर्नोद्यति । काङ्क्ष
उदायेवेत्यर्थः ॥

ततः स काले शिवरात्रिपावने मनागिव क्लिष्टशरीरसौष्टवः ।

दशमगार्त्तरीर्षपथोपपत्तिमत्कुशाग्रशय्यानुत्तमुत्तिकानस्त्रीम् ॥ ६९ ॥

किञ्चिदिव क्लिष्ट शरीरसौष्टव यस्य सः । शरीरसुखरजमोगम्य कल्पापि पीडा-
विशेषस्य ज्ञानिनामज्यवश्य भावित्वात् । तन्पिता विश्वतः शिवरात्रिरत एव पावनस्य-
भिन्दिच्छाले शीर्षपथ उपपत्तिमयुपपत्ता या कुशाग्रशय्या तस्यां सुखमुत्तिष्ठा सुखन्वा-
पन्सखी दशमगात् । शिवरात्री जन्ममृत्युप्राप्तये स दर्शनार्थमाग्रजत् ॥

लीलानुक्तमनुप्यविग्रहमयग्रन्थिग्रहः शार्ङ्गिण-

स्त्रीर्षे सोऽय तिथौ बहत्ववनिमृत्युत्रीपतेरभ्यगान् ।

वामार्धध्वजराजदण्डजपतित्रम्रापरार्धस्त्वत्-

त्केलीकृष्णदन्दशूकबहुलोत्फान्यवचुलं वपुः ॥ ७० ॥

शार्ङ्गिणर्षे रणस्त्वामिप्रासादेऽवनिधर्मिद्विद्वान्य पुनी गीरि तन्पतिः शिवस्य
तिर्षा शिवरात्री पुण्यवत्केलीकृष्णव्याधिं विना मुक्ती मनुष्यशरीरमेतौ ग्रन्थिग्रहः
सुविदारयानटासमावो देन स विश्वतो वानार्धे ध्वजमृतौ राजन्वोऽण्डजपतिर्गण्डस्त-
न्मार्द्रिता भव एवपरावे दक्षिणार्धे स्वकन्तो लुट्ठन्तः क्रीडाकृष्णस्या दन्दशूका-
र्धनिस्तेना बहुला य त फला उत्ततनान्यवचुलो भूयस यस्य तद्गुरुरापत्तत् । तीर्थच्छाल-
योर्नशाभ्यादर्भहरश्च प्रभवान्तित्यर्थः । इतिहरश्चमावग्रन्थिग्रहे च बह्यमातः स्वतः
प्रगन्तम् ॥

इत्थं याते पितरि शक्ति ब्रह्मभूय य आसी-
दन्तस्तेषा विषमविषमाहंकृति शोकशङ्कु ।

चेतोभित्तेरनुपधिबृहद्बन्धुरेको विवेको

लब्धोद्रेको निभृतनिभृतं तं शनैरुचस्वान् ॥ ७१ ॥

पितरि विश्ववर्ते एव इत परपदरूपत्व प्राप्ते सति तत्पुत्राणां चित्ते तु सहो य शोक
एव शङ्कु कील आसीत् शोकशङ्कु चेत् एव भित्ति कुम्भ्य ततो विवेक उदत्तनत् ।
अनुपधिप्रत्युपकारतिरपेक्षतया बृहद्बन्धु । मरण कालधर्म इति विवेकबलात्, नतु तद्गुण-
विस्तरणात्तु क्षमत्यजमित्यर्थ । शोकस्य शङ्कुत्वारोपणादुरस्तनोक्ति सप्रता । बन्धुधो-
पदेशे शोक वारयति ॥

एकादश्या व्रतनियमवानेकदा तत्कनीया-

नेकाकी सन्भवनवलमी मङ्गकः सोऽधिधिश्ये ।

वागीश्वर्या वदनवसते केवलं वाहहंसं

व्यञ्जगण्डस्थलपरिणमचन्द्रबिम्बच्छलेन ॥ ७२ ॥

गण्डस्थले परिणमप्रतिबिम्बितो यश्चन्द्रबिम्बस्तद्गुणाजेन मुखस्याया सरस्वत्या वा
दृहस प्रकटयन् । नाय चन्द्र । किं तर्हि । वाग्देवीवाहहंस इत्यर्थ । एकादश्यां व्रतस्योप-
वासस्य नियमो विद्यते यस्य स । तेभ्य कनिष्ठो मङ्गक केवल सन्भवनस्य गृहस्य
वलमीमाशिश्रिये । गण्डाभोगे चन्द्रबिम्बोक्त्वावगताभ्यामुद्भिधश्मशुनिर्मलताभ्यां नवव-
यरत्वमपि सरस्वत्या, साक्षान्मुखवाचित्वमभिजातत्वं च सूचितम् ॥

स्वप्ने तत्र ददर्श स स्वपितरं देह बहन्तं मिल-

त्वापिच्छच्छदकेतकच्छविवपुष्पण्डद्वयीकल्पितम् ।

एकार्धेन वमन्तमग्रचरणद्वारेण मन्दाकिनी-

मन्यार्धेन च विभ्रतं पट्टरट्टीचि जटावर्त्मनि ॥ ७३ ॥

शकरनारायणरूपत्वादेकार्धेन कामभागेन पादाप्रमुखेन गद्गां छवत्तम् । द्वितीयाधेन
दक्षिणभागेन पट्टरट्टन्तो वीचयो यस्यास्तां गद्गा जटाजूततटे विभ्रतम् । तथा मिलन्ति
निश्रीभूतानि तापिच्छपत्रै चेतकानि तद्वच्छवि शोभा यस्यास्तया वपुष्पण्डद्वय्या
शरीरार्धयुग्मेन कल्पित देह विभ्रत स्वपितर मङ्गक स्वप्ने ददर्श ॥

सुतमथ स तदानीं कल्पितप्रत्यभिज्ञ

लहरिभिरनुगृह्णन्दूरतोऽभीक्ष्णमक्षणाम् ।

अमुचदमृतमित्थं कर्णगणहूपलेह्यं

क्षपनमिव विवृण्वञ्ज्योत्स्रया दन्तपङ्केः ॥ ७४ ॥

हरिहररूपत्वात्कल्पिता संपादिता प्रत्यभिज्ञा 'अहं स विश्ववर्तः' इत्येवंरूपा यस्य तम् । क्रियाविशेषणं वा । पुत्रं हरिहररूपत्वाद्ब्रह्मना नेत्राणामविच्छिन्नपातैर्मज्जन्स विश्ववर्तो वचनावसरे व्यक्तीभूताया दन्तपङ्केः कान्त्या पुत्रं क्षपयन्मिव कर्णपेयं वचनमेवमवोचत् । ज्ञानपूर्वं च पानायुचितम् ॥

द्वैराज्यकारि सुमनोनिवहस्य कर्ण-

पूरथ्रियः किमपि वाञ्छयमध्यगीष्टाः ।

तार्त्तिकं पुनासि न सुत क्षणदाकुटुम्ब-

लेखावचूलचटुयुक्तिभिरुक्तिदेवीम् ॥ ७५ ॥

पण्डितानां देवानां वा धर्मस्य कर्णमरणशोभाद्वैराज्यकरम् । शास्त्रेणापि कर्णानां भूष्यत्वात् । किमपि लोकोत्तरं शालं त्वमधीतवान् । तस्मादेतोर्हे सुत, क्षणदा रात्रिः सा कुटुम्बं कलत्रं यस्य स चन्द्रस्तस्य लेखा भूषणं यस्य स ईश्वरस्तस्य चटुयुक्तयो माहारम्यवर्णनानि ताभिः सरस्वतीं किं न पवित्रयसि । पवित्रयेः । देवानां कर्णभूषणस्य पीनरुक्त्यापादनोक्त्या स्वस्य देवमध्यपातित्वसूचनेन हरिहररूपता प्राप्तिर्विश्ववर्तेन निर्वाहिता ॥

इति सूक्तिमौक्तिकमयीं सुतस्य स प्रकटय्य कर्णभुवि शेखरस्रजम् ।

गगनाध्वलङ्घनघनश्रमस्पृशा शशिना सहैव चतुरं तिरोदधे ॥ ७६ ॥

चटुक्तिमुक्ताफलप्रकृतिं मालां पुत्रस्य कर्णे निधाय स चन्द्रेण समं तिरोहितोऽभूत् । आकारामागोऽङ्घनेन घनं धर्मं स्पृशतेवेतीवशब्दः प्रतीयमानोत्प्रेक्षार्थोऽध्याहार्यः । चन्द्रास्त्रमयोक्त्वा स्वप्रस्य सत्यत्वं सूचितम् ॥

उद्युक्ते गुणवद्विषादकदनव्यग्रैर्गवामुद्गमै-

निर्मातुं भुवनानुरञ्जनविधिं देवे ततो भास्वति ।

तच्छून्यासु विसृज्य दिक्षु मुचिरं निद्रादरिद्रे दृशा-

मुत्कण्ठां च शुभं च विसायरसोल्लासं च तुल्यं दधौ ॥ ७७ ॥

गुणवतां पद्मानां विदुषां च विषादकदने संकोचवारणे व्यग्रैः सगर्जर्गवा रदमीनां यावां चोद्रमैस्त्रेदैः करणभूर्नीर्मास्वति देवे सूर्ये भासमाने च भुवनानामनुरञ्जनं पीतवर्णतापादानं प्रीतिपरत्वं च ऋगुमुपुक्ते प्रवृत्ते सति तेन तयाविधेन पित्रा शून्यासु दिक्षु तत्रैव पितृद्विपतिसंभावनया निद्रारहिते दशां निधाय चिरदर्शनामावात्पुनर्दिदृशालक्षणा-मुत्कण्ठां शोकं तपाद्यर्थरसं च दधौ ॥

पितृभारतीविधृतपौष्टिकक्रियाक्रममाणभक्तिसहवासिमानसः ।

इति स प्रबन्धयति मङ्गलौ गिरं विरचय्य शंकरचरित्रकिंकरीम् ॥७८॥

पितृवचनेन संपादिता या पौष्टिकक्रिया पुष्टिप्रयोजनकर्म तथा क्रममाणा वर्धमाना या भक्तिस्त्रया सहवाधि मानसं यस्य स मङ्गलविर्गिरं स्ववाचं श्रीकण्ठचरितदाघीं संपाद्यैवं प्रबन्धं करोति । एतेन पितुराज्ञया प्रबन्धकरणेऽहं प्रवृत्तो न तु स्वतुद्धिदर्पेणेति सूचितवानिति भद्रम् ॥

इति श्रीजोनराजकृतया टीकया समेतः श्रीराजानकविश्ववर्तसुलोमहाकवि-
राजराजानकध्रीमङ्गलकस्य कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये
देशावशादिवर्णन नाम तृतीयः सर्गः ।

चतुर्थः सर्गः ।

शशिशुभाः किरन्भासो हासो धनपतेर्दिशः ।

गिरिरस्तीह कैलासो निवासो वृषलक्ष्मणः ॥ १ ॥

चन्द्रवसिता हीनीः क्षिपन् । अतश्च वैश्रवणदिशो हासो हरावासः कैलासो नाम शैलोऽस्ति । धनपतेरिति साकृतम् । धनिक्षिया हि हास उचितः ॥

बिम्बितैर्यो मृगैर्भाति स्फुटस्फाटिकसानुषु ।

कौतुकेन कृतो धात्रा राशिभिः शशिनामिव ॥ २ ॥

स्फुटा निर्मला ये स्फटिकसानवस्वेषु प्रतिबिम्बितैः कुरद्दृश्यं भाति । अतः संभाव्यते जगत्कर्त्रा कौतुकेन मृगाङ्गसभारेणैव कृतः । यो हि मृगाङ्गमयः क्रियते स शुभो मध्य-
स्फहरिणश्च भवति । विधातुश्च कौतुकमेतत्—'मत्कृतेनैकेन चन्द्रेण विश्वमिच्छोभते । यदि चन्द्रराशिं कुर्या तदा क्रियते शोभते' इति । चन्द्रलक्षसदृशः कैलास इत्यर्थः ॥

रश्मयोऽभ्रंफपा यस्य श्रयन्ते सरलश्रियः ।

मूले मृणालनालत्वं ब्रह्मासनसरोरुहः ॥ ३ ॥

[रत्नानीं त्रासरहितत्वात्] सरल्य धीः शोभा येषां ते तथाभ्रमाकाशं कपन्तो यस्य रश्मयो ब्रह्मासनमूलं यस्सरोरुहः पथ तस्य मूले विद्यभावो सेवन्ते । मृणालनालं च शुभं सरलं च भवति । उपक्रमोत्प्रेक्षेयम् । तद्रश्मयो ब्रह्मभुवनव्यापिन इत्यर्थः ॥

यदंशुस्रोतसः सद्गादुत्तमाङ्गेऽपि धूर्जटेः ।

नेन्दुः क्षीरोदकलोलनिवासप्रीतिमुज्जति ॥ ४ ॥

हरमुज्जटेऽपि तिष्ठेच्चन्द्रः क्षीरघमुदलहरीषु वसनेन या प्रीतिसां न त्यजति । यत्र-
दिमयोगात् । क्षीरान्धिलहरीवदश्मयो नभो व्याप्तवन्तीत्यर्थः ॥

सर्वतोऽपि प्रनृत्यद्विर्यश्चकास्ति गभस्तिभिः ।

लिखन्मुखेषु ककुभां कर्पूरस्थासकानिव ॥ ९ ॥

न केवलमुपर्येव, अपि तु सर्वत्रापि स्फुरद्गी रदिमभिर्हेतुभिर्यो दिशां मुखेषु कर्पूर-
तिलकाङ्घ्रिसन्निव शोभते । दिशां स्त्रीत्वात्तिलकलिखनोक्तिरुचिता ॥

पादैर्महद्विराक्रान्तादिगन्तो यः सितद्युतिः ।

विभर्ति क्षममात्मानं मोक्तुं नवसुधाभरम् ॥ १० ॥

उन्नतैः प्रत्यन्तपर्वतैः क्रान्ताद्यः शुभ्रदीप्तिर्यो वसुधाया भूमेर्भरं त्यक्तुं न शक्तः । भुवं
धारयतीत्यर्थः । सितद्युतिश्चन्द्रश्च पादै रदिमभिर्योसदिगन्तो नवं सुधारसं मुञ्चति ॥

जहाति यस्य लिम्पद्भिः करैराचान्तकालिमा ।

जलदः प्रावृषेण्योऽपि न शारदपयोदताम् ॥ ११ ॥

यस्य रदिमभिराचान्तः पीतः कालिमा कृष्णत्वं यस्य । शुभ्रीकृत इत्यर्थः ।
वार्षिकोऽपि मेघः शारदवारिदगावं न त्यजति । मेघमार्गव्यापिन्यो यद्दीप्तय इत्यर्थः ॥

सगुहां प्रकटाहीनकटकां दधदाकृतिम् ।

सदापिनाफमाक्रम्य स्थितः पादबलद्गणः ॥ १२ ॥

दधानोऽधिगतश्चेतसानुग्रहशरीरताम् ।

स्वसाम्यमिव यो नीतः सेवाप्रीतेन शंभुना ॥ १३ ॥ (युगम्)

सह गुहाभिर्षतैते या, तथा प्रकटा अहीना अन्यूनाः कटकाः शिखराणि यस्या-
स्तामाकृतिं दधन्, तथा नित्यं स्वर्गमाक्रम्य जित्वा व्याप्य वा स्थितः, पादेषु प्रत्यन्त-
पर्वतेषु बलन्तः संचरन्तो गणा यस्य, तथाधिगतः श्वेतसानूनां प्रहो येन तच्छरीरं यस्य
तद्गावं दधानः, यः कैलासस्तत्सेवया तुष्टेनेश्वरेण निजात्मनः साम्यमिवापादितः ।
ईश्वरोऽप्येवविधो भवति । तत्पक्षे । गुहः कुमारः । अहीनाः सर्पेन्द्राः । कटका बलयाः ।
पिनाकोऽजगवं धनुः । पादयोश्चरणयोर्वलद्गणः । श्वेते श्वेताख्ये मुनीं सानुग्रहं ध्रुवसादं
शरीरं यस्य तद्गावं दधानः । अन्यथ सेवया तुष्टो भृत्य स्वसमं करोति ॥

आवद्भपरिवेषस्य रदिमभिः स्फटिकादमनाम् ।

प्रदक्षिणप्रवृत्तेव राजते यस्य आह्वी ॥ १४ ॥

स्फटिकरदिमभिः कृतपरिवेषेण यस्य कैलासस्य प्रदक्षिणकरणप्रवृत्तेव गद्गा भासते ।
श्वेतत्वावजयो यन्धुत्वं वा प्रदक्षिणे हेतुः । अन्योऽपि जितः सन्प्रदक्षिणं करोति ॥

घर्सेऽशुभिः समालब्धां भग्नित्रहविर्भुजः ।

यो मूर्तिं रोहणं जेतुं पद्मरागमयीमिव ॥ १५ ॥

हरनेत्रामिभिररुणितां मूर्ति रोहणपराभवार्थं पद्मरागमयीमिव यो वहति । ७-
तीयत्वाज्जेतुजेयभावः ॥

यत्र स्फटिकतेजोभिर्भर्गस्य च गलत्विषा ।

रजन्यपि दिनंमन्या रात्रिमन्यं भवत्यहः १२ ॥

स्फटिकदीप्तिभिः प्रकाशमयत्वात्त्रिशाप्यात्मानं दिनं मन्यते । हरकण्ठविपरीहयन्ध-
कारितत्वाद्दिनमप्यात्मानं रात्रिं मन्यते । अक्तियुक्तिमात्रमेतत् । न तु तार्त्तिकम् । रात्रौ
दिवा च स्फटिकांशुकण्ठप्रभाणां निर्विशेषं प्रदत्तेः । रात्रिदिनयोरचेतनरथेन सचेतनध-
र्मननतासंभवाद्दुपचारप्रयोगः ॥

दिक्षु द्युतिभिरेणाङ्गमस्तिप्रतिवस्तुभिः ।

यशांसि वर्षता येन राजन्वन्तो महीमृतः ॥ १३ ॥

चन्द्ररदमीनां प्रतिवस्तुनि सदस्यत्वामिर्द्युतिभिर्हेतुभूताभिर्विगन्तेषु यशांसि वर्षता
येन पर्वता राजन्वन्तः प्रशस्तो राजा येषां ते भवन्ति । कैलासः शैलानां सुराजैत्यर्थः ।
राज्ञो यशोवर्षणमुचितम् । 'राजन्वान्तोरुज्ये' इति शब्धुः ॥

नृत्यद्भवपदक्षुण्णयत्क्षोणीरेणुविप्रुपः ।

भनिभेन नभो नूनं नक्तं नक्तमुपासते ॥ १४ ॥

रात्रौ रात्रौ यत्र संख्यासमये नृत्यतो भवस्य पद्मयां क्षुण्णया घृष्टया भूमे रेणुकणा
नक्षत्रव्याजेनाकाशं सेवन्ते । बल्लुगस्या रात्रौ दृश्यमानेषु नक्षत्रेषु स्फटिककणसंभावनो-
पनिबन्धनैश्वरस्य नित्यसंनिधानसूचनेत्यर्थः । रेणूनामाकाशगमनोक्तिः कैलासस्य मनो-
हरत्वादीश्वरस्य नृत्यरसघोतनार्थम् ॥

शिववाहसुरोपज्ञजातरूपसमृद्धिभिः ।

क्षणान्मेरुसहस्रं यः सूते शैलप्रजापतिः ॥ १५ ॥

शिववाहस्य वृषमस्य खराणामुपज्ञाचक्षानं सुरोपज्ञं यानि जावरूपाणि सत्समृद्धिभिः ।
कैलासे संचरतो हरस्यस्य सुरेभ्यः सुवर्णोत्पत्तिरिति प्रतिद्धिः । यः शैला एव प्रजा-
स्तासां पतिः प्रधानं मेरुशतानि क्षणाग्रनयति । मेरुप्रमाणं सुवर्णं तत्रोत्पद्यत इत्यर्थः ।
प्रजापतेषु दृष्टिरावधौ ॥

यत्र नेत्रानलः शंभोः प्रतिनिम्नावलम्बनात् ।

कल्पतेऽनल्पदावामिशिल्पकृद्भ्रलसानुषु ॥ १६ ॥

यत्र स्फटिकसात्रुषु प्रतिभिम्बितो हरनेत्रामिर्भेहादशामेः शिल्पकृद्दूर्ध्वनिर्माता सं-
घते । पर्वते शकामिदर्शनादमिप्रतिभिम्बे शकामिघ्नान्त्युक्तिः ॥

रुद्रोत्तंसविधूद्रेकद्रवचन्द्राश्मजन्मभिः ।

प्रवाहैरिव यः सख्यं क्वचिन्नोज्झति निक्षैरैः ॥ १७ ॥

रुद्रोत्तस्य हरमोष्ठिभूषणभूतस्य विधोश्चन्द्रसोद्रेकेण गरुद्रपथचन्द्रचान्तेभ्यो जन्म
येषां तैः प्रवाहैरिव निक्षैर्यैः परिचयं न त्यजति । उपमोत्प्रेक्षा वा ॥

किंस्त्रिद्वौरीहरेर्भोत्या विनीत्या किमु धूर्जटेः ।

दूराद्रथमृगं त्यक्त्वा यं मृदुः सेवतेऽनिलः ॥ १८ ॥

किंस्त्रिपार्यंतीवाहसिंहमयात् । किंवेभ्रविनयात् । दूराद्रथहरिणमपास्यैव वायुर्यं
सेवते । यतो मृदुः । देशपमत्तान्मन्दं बहतो वायोरार्थ्युत्प्रेक्षा । तन्निवन्धश्च संदेहः ।
अथवा पर्वतस्य गुणस्त्यक्तबाहूमृगो वायुर्यत्र बहति तद्विषयः संदेहः ॥

दरीषु किंनरीलोकं घत्ते यः झोपविष्टवे ।

न्यासीकृतमनङ्गेन भाण्डागारमिव स्वकम् ॥ १९ ॥

दाहोपश्रवावमरे कामेन सदैव पर्वतस्य कामोदीपकत्वेन हितत्वं संभाव्य न्यासीकृतं
निःश्लेषरूपत्वेन स्थापितं निजं कोपमिव । कामस्य युवत्येकाग्रज्ञात् । गुहाशु किंन-
रीजनं यो घत्ते । उपद्रववाद्य विश्वासाभयग्रहे चारं न्यासीकरोति ॥

श्वेतात्मकुहूरैर्मध्यमुत्तदयामाभ्रमण्डलैः ।

व्यनक्ति यः शैलवृषा सहस्रमिव चक्षुषाम् ॥ २० ॥

मध्ये स्थायित्वामुक्ता इव श्यामा मेघा येषु तैः स्फटिकपर्वतैर्वा गिरिप्रधानो नेत्रसह-
स्रमिव घत्ते । वृषा इन्द्रः । तस्य च चक्षुःसहस्रमुचितम् ॥

अवगूढो हृदं देव्या पौलस्त्यभुजनार्तने ।

यत्र क्षणं विभुर्लेभे दोलाकेलिरसज्ञताम् ॥ २१ ॥

रावणभुञ्जैः कम्पिते यत्र तत्कम्पेन भयवशाद्गार्वा हृदनाडिहितो हरः क्षणं दोलाकी-
कामुचं प्राप । अन्यत्राप्यसं दोलाकेलिमुखं मगनास्तत्रैव प्राप्तवानित्याशयः । तथा रा-
वणकम्पितेऽपि देलासे प्रमोरशोभ्यन्नेवाधीदित्यर्थः ॥

जत्सुजतस्य शोदेषु क्षणाशु लुठनेन्दुना ।

यस्य प्रभुरपि स्पर्धा नैति चन्द्रशिस्तामणिः ॥ २२ ॥

असुप्रतत्त्वान्प्रत्यन्तपर्वतेषु लुठता चन्द्रेण हेतुना चन्द्रमोक्तिः प्रनुर्यस्य साम्यं नैति ।
असुप्रतस्य पादाभे लोठनोक्तिरचिता ॥

दिक्षु प्रमारितवृहत्प्रभापक्षतिमंपुटः ।

यो मानसे जगत्क्ष्मीक्रेलिहंस इव स्थितः ॥ २३ ॥

सर्वांश्च दिक्षु प्रसारिते वृद्धी प्रभेव पक्षतिषुपटे पक्षमूत्रद्वय घेन स मानसे चेतसि
स्थितो जगत्क्ष्म्या मीडाहस इव भवति । सर्वेयुणमयत्वासेनैव विश्वक्ष्म्या भासनात् ।
नायिकायाध मीडाहसो भवति । तत्पक्षे मानसं सरोविशेषे ॥

यो मध्यमध्यसक्रान्तनवाभ्रकणशारिते ।

लौहितीकतटैर्भाति स्वप्रशस्तिपटैरिव ॥ २४ ॥

मध्ये मध्ये सक्राता सक्रा ये भेषकणस्तै शारितै स्फटिकतटैर्यो भाति । अत
सभाव्यते । त्रिनै प्रशस्तिपटैरिव । अभ्रकणा वर्णस्थानीया ॥

स्फुलिङ्गभक्तिभिर्मानो प्रतिविम्बैर्य ईक्ष्यते ।

राशिभूतेरिव ज्येष्ठप्लुष्टाना विश्वपाप्मनाम् ॥ २५ ॥

अभ्रकणशोभे सूक्ष्मप्रतिविम्बैर्हेतुभिरिश्वरदग्धानां जगत्पापाना सर्वेषां पापाना वा
भ्रमणो राशिरिव य सभाव्यते । भूतिच्छादिताश्च स्फुलिङ्गा भवति ॥

मानसास्कन्दनपटु स्पृशन्नुत्कटकान्तताम् ।

दधान सुखद रूप सिद्धसाध्यगणाश्रित ॥ २६ ॥

सालवान्तस्थितिर्नीलकण्ठाध्यासनपावन ।

य इवामाति यच्चिप्रमहयैक्षेस्तु सेव्यते ॥ २७ ॥ (सुरमम्)

मानसस्य सरस, चेतसिश्चास्कन्दन आक्रमणे पटु समर्थ । उच्चै कटकान्तानि नित
न्द्वेषाणि, उत्कटध्यासो का तश्च तद्ग्राह्य दधत् । शोभना खदा शोण्यो यस्य, सुख
ददातीति सुखद रूप दधान । पावनत्वात्सिद्ध निष्पन्न साध्यमाशास्य येवा तैर्गणैर्मुनि
कुलेराश्रित, सिद्धै साध्वैर्गणैश्च सहित । सालैर्देवदारुभि कान्तस्थिति, सह्यात्कया
नगवान्तस्थित्या वर्तते । नीलकण्ठस्य हरस्य, मयूरस्य चाध्यासनेन पावन । अह
समस्त दिन यक्षै सेव्यते, हर्षसा सिद्धास्तसदसौ प्राप्तिभि सेव्यते । पर्युदासे नम् ।
य पर्वतो य इवामाति । अहरिति 'कालाभनोरत्य तसयोगे द्वितीया' । अत्रामेदेऽपि
भेदारोपेण द्विलकल्पनया साम्योक्तिरुपमाना तराभावसूचनायां ॥

क्वचित्क्वचित् सान्द्रनवाम्बुदकदम्बकै ।

यो विभुद्रयति क्षोणीरज्जनाद्रिमदद्बुह ॥ २८ ॥

अजनशैलस्य कृष्णत्वेन मदस्तलै दृश्याति । अतिनिम्नत्वेन प्रकाशाभावात् । अत
एव महरप्रवेशामाचारकवचिता कृतकवचा इव । मदद्बुह क्वचित्क्वचित् ।
अपवा सात्रावादज्जनाद्रिमदहरीर्दरीपत्त । 'क्वचित्' इत्यपपठ ॥

सीमन्तरेखा रोदस्यो क्षौमनीरङ्गिका दिशाम् ।

ककुप्कुञ्जरयूपस्य पुरोमुखसपटच्छटा ॥ २९ ॥

द्वितीयभूतिर्भर्गस्य फेनश्रीर्मानसाम्भसाम् ।

भूपन्नगल्लीनिर्माको भाति यत्कान्तिसंततिः ॥ ३० ॥ (युग्मम्)

रोदस्योर्धवापृथिव्योः सीमन्तरेखा । 'सीमन्तः केजेषु' इति सायुः । कैलासशिखरं नावद्रुः, अत ऊर्ध्वं शौरित्वयः । द्विसां नायिकात्वावच्छिन्नानां क्षीमनीरद्विका पटवस्त्रावगुण्ठनपटः । दिग्गजप्रजस्याप्रे मुखपटच्छट्टा तन्तुमय आच्छादनविशेषः । हरस्य स्वाङ्ग-भूल्यपेक्षया द्वितीया भूतिः । मानसजलानां फेनः । भूरेव फणिनी तस्याः कञ्चुको यस्य कान्तिः शोभते ॥

संक्रान्तं यो वहत्यन्तर्वपुषि स्फाटिके जगत् ।

आचान्तमिव कल्पान्ते शिक्षया वृषलक्ष्मणः ॥ ३१ ॥

संहारकसिद्धान्तरूपाद्दरोपदेशात्कल्पालये निर्गोर्णमिव । वृषलक्ष्मण इति पञ्चम्यन्तं व्याख्येयम् । स हि कल्पान्ते जगत्संहरति । एतेन कैलासस्य कल्पान्तेऽप्यविनाशित्व सूचितम् । स्फटिकतटे प्रतिविम्बितं विश्वं भूतैर्मध्ये यो घटते । शिजगत्सर्त्रैव वसतीति तात्पर्यम् । दूरस्थस्य प्रतिविम्बसंभवाभावात् ॥

विम्बितार्कघृतापाण्डुशरीरो यो विराजते ।

सान्द्रेरामञ्जरीपुष्पगुच्छोत्तंस इव क्षितौ ॥ ३२ ॥

विम्बितार्क घृतमापाण्डु शरीरं येन स दालो भूनेभूषणार्थं घनेरामञ्जरीपुष्पगुच्छ इव शोभते ॥

स्फटिकादमसु यत्रास्ते विम्बितो गुह्वर्हिणः ।

दत्तयात्र इवाकष्टुमहीन्पातालवासिनः ॥ ३३ ॥

प्रतिमितः कुमारमयूरः पाताले वसतः सर्षानाकृष्टमुक्त इव भवति । कुमारोऽपि तत्रैव वसतीति भावः ॥

विश्वात्मने स्वनाथाय दिग्मन्वरदशाजुषे ।

वयतीवान्तरं दिशु यस्तैरंशुतन्तुभिः ॥ ३४ ॥

दिशोऽम्बरं वस्त्रं यत् तदवस्थां दधते विश्वान्मने स्वस्वामिने रश्मितन्तुभिर्हेतुभिर्यो वस्त्रं वयतीति । वेमः शपि रूपम् ॥

योऽश्रान्तशशभृत्सद्गवच्चन्द्रादमदीकरैः ।

व्यनक्ति भगवत्पादपातानन्दाश्रुदुर्दिनम् ॥ ३५ ॥

भगवत्सुत्रं वृत्तवसतितादधान्तं नित्यम् । अर्षाद्भगवन्मांश्चिन्द्रस्यांशुसद्गतेन गत्-द्रपयन्द्रकान्तेन्यो जन्मोत्पत्तियेषां तेजल्लरीर्हेतुभिर्यो हरचरणस्पर्शार्थं वाष्पजलप्रवाहं प्रकटयति ॥

यो विभर्ति ज्वलत्तुङ्गपतङ्गाश्मगुहात्मना ।

दक्षां भगवता दृष्टिमहि वहिमयीमिव ॥ ३६ ॥

दिवा ज्वलन्तस्तुङ्गाः पतद्गामानः सूर्यकान्ता यस्यां सा गुहा यस्य स आत्मा खड्ग-
पम् । अथवा गुहानामात्मा रूपम् । तेन हेतुना भगवता सेनाप्रीतत्वाद्दत्तामामेयीं दृष्टि-
मिव धत्ते । नेत्रस्थानीयतत्रत्यगुहानामतिविस्तारत्तन्मध्ये सूर्याशवः प्रविशन्तीति भावः ॥

दौक्तितानन्तकुसुमप्रकरः पार्श्वपादपैः ।

क्रीर्णार्घो गिरिजासिंहकरजोन्मुक्तमौक्तिकैः ॥ ३७ ॥

धूपधूममभिव्यञ्जन्भरैर्नवपयोमुचाम् ।

दत्तदीपालिकः शृङ्गप्रज्वलत्तपनोपलैः ॥ ३८ ॥

स्नानानि यच्छन्नच्छिन्नमुच्छलद्भिरितस्ततः ।

नित्यनिःप्यन्दमानेन्दुदपत्सूतिभिरम्बुभिः ॥ ३९ ॥

सधातुनिर्झरारब्धसमालभनविभ्रमः ।

स्तुवन्दरीमुखैर्वातलहरीमुखरीकृतैः ॥ ४० ॥

शुभोपकल्पितबलिर्नानाविषफलाद्भिः ।

सदमस्तुतसंगीतमङ्गीको दिव्यचारणैः ॥ ४१ ॥

यो भस्मस्मेरसर्वाङ्गो निमृतां स्थितिमश्रुते ।

नित्यसंनिहितं देवदेवमभ्यर्चयन्मिव ॥ ४२ ॥ (कुलकम्)

समीपदर्शहेतुभिर्दौक्तितः सज्जीकृतोऽनन्तः पुष्पचयो येन । गौरीवाहसिंहनखनिर्ग-
तमुष्काफलैः क्षिप्तार्घ्यं । नवमेघैर्हेतुभिर्धूपधूममिव प्रकटयन् । शिखरेषु उबलद्भिः सूर्य-
कान्तैर्हेतुभिर्दत्ता दीपालयः प्रदीपपङ्क्तयो येन । मौलिशशिसंनिधानान्नित्यविगलच्छन्दका-
न्तजातेर्जलैः स्नानादि ददत् । सधातुभिः सगैरिर्केर्झरैरारब्धः समालभनविभ्रमस्तिलक-
शोभा येन । पायुतरङ्गैर्मुखरीकृतैर्दर्वै एव मुखानि तैः स्तुवन् । फलैः कल्पितनैवेद्यः ।
स्वर्गगणयनैस्तपेषु प्रकृत्या आरब्धा सगीतमङ्गी गायनं यस्य । भस्मनेव स्मेराणि सर्वा-
ङ्गाणि यस्य सः । निमृतामकम्पा स्थितिं प्राप्नोति । अत एव नित्यसंनिहितं महेश्वरं पू-
जयन्निवेति सभावनम् । यद्य भगवतः पूजां करोति स एवत्रिधाङ्गो भवति ॥

धातुपाटलमुत्क्षेपपरिभृत्यपराधिनि ।

योऽद्यापीव मुखं धत्ते सकोपं दशकंधरे ॥ ४३ ॥

उत्क्षेपस्तोर्न स एव परिभृतिरवमानखोनापराद्धरि रावणेऽद्यापि कोपाद्यमिव मुर्ध-
पत्ते । यतो धातुभिः पाटल रफम् । अन्यथापराद्धरि कोपाद्यं मुखं धातुवद्रक्त धत्ते ॥

सूर्यप्रावामिना दुन्वन्सिञ्चन्निन्दूपलद्रवैः ।

कोपप्रसादसंभेद इव योऽनङ्गदाहिनः ॥ ४४ ॥

सूर्यकान्तानामग्निना तपश्चन्द्रकान्तानां प्रवाहैः सिञ्चन्त्यः काम दग्धवतः प्रभोः कोपप्रसादयोः संसर्ग इव भवति । अनङ्गदाहिन इति साकूतम् । कामस्य प्रथमं कोपं कृत्वेश्वरेण पुनः प्रसादकरणादियमुक्तिः ॥

सोरगाश्लेषनिःशेषतापन्नस्थाणुसंगतेः ।

श्रीखण्डशैलं कुरुते यः साम्यानुग्रहातिथिम् ॥ ४५ ॥

उरगाणां फणितामाश्लेषेण योगेन सह वर्तते यः । तथा निःशेषं ताप निदाघसंचार-
त इन्ति यः स्थाणुस्तत्संगमाद्यो मलयपर्वतं साम्यप्रसादस्य याचकं कुरुते । मलये
याणुध्वन्द्वनच्छेदः । तत्र स्थाणुरीश्वरः ॥

दिवापि पूतासु महेशशेखरप्रजागरुकेण कुरङ्गकेतुना ।

फदाचन प्रोपितमर्तृकात्रतं शिखासु यस्वौपधिभिर्न शिक्षितम् ॥ ४६ ॥

यस्य शिखरेष्वापधिभिः प्रोषितः प्रवासस्थितो मर्ता यस्यास्त्रद्रतं कृशत्वमलिनत्वादि
इदापि दिवसेऽपि न शिक्षितम् । न प्राप्तम् । महेश्वरस्य मीलं प्रजागरुकेण प्रबुद्धेन
वन्द्रेण । तच्छिखानां पूर्णरवात् । ओपधीनां चन्द्रो मर्ता तत्साहचर्यं तत्रैव हरसंनि-
मानात् व्यपेतम् ॥

शिखराध्वनि यस्य पद्मदद्युतिचौरा नवकेकिबन्धवः ।

ज्वलदोपधिदीप्तिसंपदां दधते संभृतकज्जलश्रियम् ॥ ४७ ॥

भ्रमराभाभाजो नवा मयूरबन्धवो मेघाः कज्जलतया संभाव्यन्ते । सजलानां मे-
घानां केकिबन्धुत्वेन वेत्ति विदोषणमतिनवत्वयोर्वनार्यम् ॥

तनुरनुसरति श्रीसंस्तवं यस्य शृङ्गे-

ध्वनुरजनि मुघांशोर्मूर्तिमिबिम्बिताभिः ।

भरसहनमृतान्तस्तोपभर्गप्रसादी-

कृतनिर्जनृकपालसक्सहसाञ्चितेव ॥ ४८ ॥

निमैत्रवापस्य शृङ्गेषु प्रतिबिम्बितामिध्वन्द्वमूर्तिभिः प्रतिनिधे यस्य मूर्तिः शोभापरि-
चयमेति । अतः संभाव्यते—हरसंबन्धिनो भरस्य वह्नेन पृतोऽन्तधेतसि तोपो येन
तेन भर्गेण प्रसादीकृतानां निजानां शृङ्गपालसजा सहस्रेण सहितेव । श्वेतत्वं वर्जुलत्वं
चोऽप्रेक्षानिमित्तम् ॥

स्फटिककटककुट्टिमेषु यस्य प्रतिमितयः खरतेजसो जुपन्ते ।

विचरणचणशर्वबाहपादप्रणयसमुद्गतजातरूपशोभाम् ॥ ४९ ॥

स्फटिककटकान्यैव कुट्टिमास्तेषु प्रतिविम्बानि विहरणेन वित्तो यो हरवाहो वृषभ
स्तस्य पादाना योगेन समुद्रतानि यानि जातरूपाणि तच्छोर्मा मज्जन्ते । सूर्यप्रतिवि
म्बानि जातरूपत्वेन सभाव्यन्त इत्युपमोत्प्रेक्षा वेद्यम् ॥

यस्याः सौरभर्किकरीकृतमिलन्मत्तालिमालानिभा-

द्व्यज्यन्तेऽनवधिक्रुधो रतिपतेर्भ्रूमङ्गविच्छित्तयः ।

चित्रा चैत्ररथानिलस्य लहरी सा यत्र संजायते

मानानध्ययनाष्टमी शिशुतमीजीवातुभृत्यध्रुवः ॥ ९० ॥

यस्याः सौरभेण सौगन्धेन हेतुना क्रिकरीकृता स्थायता सपादिता मत्ता भ्रमरमा-
लास्तासा व्याजात्कृषितस्य कामस्य सुबन्धिनो भ्रूमङ्गः सभाव्यन्ते । भ्रमरदर्शनेन
मानिनीनां मानभ्रशात्काल्काद्य । सा चैत्ररथे वैधवणोद्याने वायोर्लहरी शिशुर्वंस्तमीजी-
वातुर्बालो रतिपतिस्व विभर्ति हरस्त्यध्रुवो गौर्यां मानसानध्ययनार्थमक्षिणार्थमष्टमी
जायते । अष्टम्यां ह्यध्ययनपरिहारः । यत्र वायौ वहति सति गौरी मानं सुवृत्तीत्यर्थः ॥

निहोतुं क्षणमीशते गणपतेर्येऽस्त्यूर्जितं गर्जितं

सैरं तारकवैरिचाहशिशिनो ये मौनमुद्राभिदः ।

ते यत्र स्तनितोर्मयो जलमुचां देवीहठालिङ्गन-

क्रीडासादरसौख्यदानपतितामायान्ति खट्वाङ्गिनः ॥ ९१ ॥

सुखवशादतिमद्गणपतेर्गर्जितं ह्यदयितुं ये शक्ताः । ये तारकवैरिण कुमारसबन्धिनो
षाहमयूरस्य मौनमेव मुद्रा भिन्दन्ति । केका प्रकटयन्ति । गृहितस्य तिरोभावकाः ।
ते यत्र मेघगर्जिततरङ्गा भयवशाद्देवीकर्तृका वा हठेन हरस्यालिङ्गनक्रीडा तथा खट्वाङ्गिन-
सादरं सौख्यदानत्वं प्राप्नुवन्ति । गौर्यां हठालिङ्गनेनेश्वरसादरः सुखं च जातमित्यर्थः ॥

कालुष्यप्रागभावप्रणयिनि निबिडप्रायुडातङ्कनश्य-

द्वंसश्रेणीशरण्ये प्रकटतटलुठद्वीचिलेखाजटाले ।

यो मुख्ये मानसाख्ये परिसरसरसि प्राप्तसंक्रान्तिरन्त-

भूलोकालोकेनेच्छोज्जिगमिपदुरगापीशमर्द्धी विभर्ति ॥ ९२ ॥

स्फटिकमयावात्काटुपस्य भगिनत्वस्य य प्रागभाव । ननु शरोन्तरवत्प्रवेष्टामाव ।
तस्य प्रणयिनि परिचिते । अत एव घनो वर्षाकृत आतङ्गलेन नश्यन्ती पलायमाना ह-
यपद्मिस्तसाः शरण्ये रक्षितरि । यतः प्रकट तटे लुठन्त्यो या भीतिहेलास्याभिर्जटाले
जटापर इव । तटन्यापिनरदे । मुख्ये प्रधाने मानसनाशि निवृत्तस्य सरसि लक्षप्रति-
शिम्भो यो महीलोकस्य दर्शनेच्छयोत्यास्यतीत्यासृष्टपमानो यः पतिरागस्तच्छोर्मा पते ।
भूलोक इत्थं दोष उचित इति संभाव्यत इत्यर्थः । 'आदाज्ञायां घञ्' । 'रट्' इति वा पाठः ॥

क यस्य नक्तंदिनचन्द्रिका न द्युतिर्द्युवीधीमुपतिष्ठमाना ।

संनद्धतां कन्दलयत्यशेषवर्णान्तरापहवविभ्रवाय ॥ १३ ॥

आकाशमाक्रामन्ती रात्रिदिवज्योत्स्ना यस्य दीप्तिः सर्वेषां वर्णान्तराणामखितादीनाम-
पहवो लोपः स एवोपद्रवस्तदर्थं क न भवति । सर्वत्र भवतीत्यर्थः । तस्या एव बलीय-
स्त्वात् । वर्णान्तराणां द्राक्षणादीनामपहव एकवर्णतापादनमिति लेघतो ध्वनितम् ॥

या काप्युदात्तरदक्षकुलप्रसूति-

र्या सेवते हरिपदाक्रमणक्षमत्वम् ।

तां तारकान्तकरजन्मशुभानुभावां

गौरीं तनुं वहति यो दयितां हरस्य ॥ १४ ॥

उदात्तानि तरन्ति वर्षमानान्यक्षकुलानि विभीतकराद्यस्त्रेषां प्रसूतिर्जन्म यस्याः ।
तथा या हरिपदस्याकाशस्याक्रमणे समर्थतां दधाति । तां तारा दीप्ताः कान्ता मनोहरा
ये करा रश्मयस्त्रेषां जन्मना शुभस्वभावां शुभ्राम् । हरस्य प्रियां मूर्तिं यो दधातीति
प्रकृतयोजना । उदात्तरैऽन्युप्रते दक्षकुले जन्म यस्याः । तथा हरेः सिंहस्य पाशाभ्या-
माक्रमणैऽधिरोहणे सामर्थ्यं घत्ते । तां तारकापुरस्यान्तकरो हन्ता कुमारस्वर्जननेन
शुभप्रभावां हरस्य प्रियां गौरीं यो वहतीति गौरीपक्षे ॥

दन्ता नितम्बभुवि पादतलेऽलकाप्ति-

र्योग्या पयोधरविवृत्तिपु मेखला च ।

यस्यास्तरङ्गितवलीमुखपृष्ठता च

यस्तां समुद्रहति मूर्तिमपूर्वकान्ताम् ॥ १५ ॥

यस्यां मूर्तेर्नितम्बभुवि कटकस्थाने दन्ता विषमपापागाः । यस्याः पादतले प्रस-
न्तपर्यन्तेऽलकाया नगर्था भासि । यस्या मेखला शुभस्थानविशेषः पयोधराणां मेषानां
विपृत्तयो विवर्तनानि तासु योग्या । उन्नतत्वात् । तरङ्गिता हर्षवशादत्रिचपला वलीमुखा
वानरा यत्र तन्पृष्ठमूर्धस्थानं यस्य तद्भावश्च भवति । अतोऽधुनांऽष्टपूर्वा कान्ता दद्या
च तां मूर्तिं यो वहति । अथवापूर्वकान्ता एवविधा भवति—दन्ता यस्या नितम्बे, पा-
दतले केशाः, पयोधरे म्रने मेखला, तरङ्गिताभिर्दन्तीभिर्बुध् सुखपृष्ठ यस्यान्तद्रावः ॥

उद्देहस्तनमुण्डस्त्रण्डमचिवैरुत्तंसिता मूर्धमिः

मेहृत्प्रक्रान्ताश्रितान्दिलहरीरुद्राभ्रमाभ्याभृनः ।

रोहदीर्घजटालटेषु तपामि स्मेमेव यम्य द्रुमा-

मे तिष्ठन्त्यनिरोध ण्वं मरुतामन्तं नयन्तो रजः ॥ १६ ॥

उद्देशन्ति फलान्येव मुण्डरुण्डाः कपालमालास्तत्तच्चिवैर्भूर्धभिरभ्रैरुत्सिता भूषिताः
 तथा पत्राण्येव करासादाधिता भ्रमरमाला एव पृथुत्वादिना द्वाक्षमाला दधतः । तत्र
 रोहन्स्यो दीर्घा जटा मूलानि येषां ते तरपस्तपसि भाषमासे महतामनिरोध एव संवा
 एव यति स्थेभ्येव निष्कम्पत्वेनेव तिष्ठन्ति । फलादिकृतगौरववशाद्दृक्षान्कम्पयितुं वायुर
 समर्थ इत्यर्थः । रजो मकरन्दमन्तं स्वरूप पक्वतां नयन्तः । अथवा वायुसंचार ए
 यति रजो भूलिमन्तमनुत्थानं नयन्तः । अन्यत्र वायो महति सति दृक्षा दीर्घपत्रत्वाद्
 लिमुत्पापयन्ति । तत्र तु न तथा स्फटिकमयत्वात् । अथवा दृक्षास्तपसि तपोवियरं
 स्त्रेणा स्थिरत्वेन तिष्ठन्तीति व्याख्या । तपस्वी कपालद्वाक्षजटादिक धरतः । महतां प्राणा
 दीनामनिरोध एव कुम्भकाभावेऽपि रजो रागं तपोवलेनान्तं विनाशं नयति ॥

यस्मिञ्जातु न जायतेऽम्बुजवतीकौमारधर्मक्षति-

दृष्टो यत्र न वा कदाचिदशनाभिज्ञश्चकोरीजनः ।

तस्मिन्नप्यहिचक्रवर्तिनगरोद्देशोपकण्ठे क्षणं

यन्मूलस्फटिकाश्मरश्मिपटलैः कोऽपि प्रकाशोदयः ॥ १७ ॥

यस्मिन्पाताले पद्मिनीनां वधूस्थानीयानां कौमारधर्मस्य संकोचस्याक्षतयोनित्वतुल्यस्य
 क्षतिर्होनिर्न जायते । पाताले सूर्यप्रवेशाभावात् । यस्मिन्चकोरीजनोऽशनाभिज्ञो न दृष्टः ।
 पाताले चन्द्रप्रवेशस्याप्यभावात् । तत्राप्यहिचक्रवर्तिनः शेषस्य नगरनिकटे यन्मूलरश्मि-
 भिः कोऽप्यपूर्वः प्रकाशोद्भवो भवति । सूर्येन्दुप्रकाशादपि तत्रकासोऽधिक इति भावः ॥

नैर्मल्यतस्तुलितसाधुजनाशयो यः

संक्रान्तकोमलतमालतरुप्रकाण्डः ।

ज्योत्स्नापत्ररुचिपीततमस्तरङ्ग-

संदर्भगर्भमिव कुक्षिमभिव्यनक्ति ॥ १८ ॥

निर्मलत्वेन तुलितो विदम्बितः साधुजनाशयः सज्जनहृदय येन । मलशब्दोऽप्यव-
 सितः । अत एव संक्रान्त प्रतिबिम्बितं कोमल तमालतरुप्रकाण्डे धेष्टस्तमालतरुयत्र ।
 प्रकाण्डशब्दः प्रशस्तवाचकः । स कैलासो ज्योत्स्नायाः सपत्नी समा या रुचिस्तया
 पीतस्तमस्तरङ्गसंदर्भः । स गर्भे यस्य तमिव कुक्षिं मन्वदेश प्रकटयति । ज्योत्स्नायास्तमः-
 पानं धर्मः । अथस्तद्यादृश्यास्तमालप्रतिबिम्बे तमःपानसंभावनोक्तिः ॥

यो रुम्बोदरदुग्धसंभ्रमदस्रोतःसिरसीकर-

क्षुण्णः स्वःसरिदङ्कपङ्कजरजःसौगन्ध्यचन्धुश्च यः ।

वप्रेषु प्रसरः स यत्र मरुतामो जायते जायते

यत्सेवाप्रवणो गणो मधुलिहां मन्दारमन्दादरः ॥ १९ ॥

लम्बोदरस्य गजाननस्य कुम्भाभ्यां संभवो यस्य तन्मदस्रोतस्तस्य विराः सूक्ष्मप्रवा-
हास्तत्कर्णयुक्तः । तथा स्वःसरितो गद्वावा अङ्गे मध्येऽद्भुतानि वा पद्मजानि तेषां रजः-
सौगन्धस्य यो यन्धुः परिवितो भवति । तथा यत्र सौरभशीतत्वादिभिर्हेतुभिर्भ्रम-
रमरो मन्दारेषु दिव्यपुष्पविशेषेषु मन्दादरो निःस्पृहो भवति स भर्ता प्रसर उपास
ओजायते । ओजायत इति ययदि विन्मतोलोपे रूपम् ॥

यमदूरतस्त्रिजगदेककौतुकव्यवहारसर्गाविधिनव्यवेधसम् ।

अलका विमुद्रयहुसौषसौहृदादनिमेषलोचनचयेव वीक्षते ॥ ६० ॥

एकं कौतुकव्यवहाराणामद्भुतकर्मणा निर्माणेऽभिनवप्रजापति य तापकरशीताद्यमा-
वाशिस्रोद्वादितानि बहूनि सौधानि राजशृङ्गाणि तत्परिचयादनिमिपनेत्रैवालका वीक्षते ।
अद्भुतं च निमिपरहितत्वेन लोको वीक्षते ॥

यस्याश्चकालि कटकेषु सहेलखेल-

द्विधाधरीचरणयावकपङ्कमुद्रा ।

श्रीकण्ठनेत्रपथजानपदार्कसोम-

सेवाकृते सततसंनिहितेव संध्या ॥ ६१ ॥

यत्र निस्त्र वसतो हरस्य नेत्रमार्गे वासव्यावर्कतोमौतयोः सेवार्थं निस्त्रसनिधामकरी
मध्यैव यश्चित्तन्धेध्वैकान्तवशात्सहेल निःशङ्कं श्रीदन्त्यो या विद्याधवंन्मासां पादयो-
रसककं तापदवी क्षीमते । रक्तवारसधयोत्प्रेक्षणम् ॥

व्योमोलङ्घनजाह्निकेन वपुषा निःशेषकाष्ठाहठ-

क्रीडाश्लेषविटस्य कल्पितवतो ब्रह्माण्डमुत्कर्परम् ।

पातालाधिनायालुमूलमहसः शङ्के न यस्य प्रति-

स्पर्धावर्धनसाहसे बलमिदः शैलोऽपि संनसति ॥ ६२ ॥

व्योम उलङ्घने जाह्निकेन शीघ्रगामिना । व्योमोऽप्युपरिव्यापिनैलर्षः । देहेन ब्रह्मा-
ण्डमुत्कर्परमुपापितोर्षैच्छटाह रचयतः । तथा समस्यदिशा स्त्रीन्वाशायिकास्थानीयानां
दृटेन क्रीडाश्लेषेन विटस्य परिहासशीलस्य । दिग्ब्यापिन इत्यर्थः । पातालाधिनायालु
पातालव्यापि मूलमहो बुभ्रतेजो यस्य तस्य स्पर्धयोपमया वर्धनमृदिस्यदेव छाहृष्टं तत्र
मुमेररपि न सेनश्रति । अद्यमयोऽसि बलमिदः शैल इति पर्यायवकृतव्याख्यं सूचि-
तम् । इन्द्रव्यापि नियतगतित्वात् ॥

द्विवि क्षीरोदन्वान्दिग्मगिरिरजम्योऽर्कमहसा-

मजातापःपातम्बिदशसरिदोषः कचति यः ।

वमङ्ग्योत्साजालं दिशि दिशि सपन्नं शशिरुचां

चकोरीजिह्वाभिर्विरचितवृथालेहनविधिः ॥ ६३ ॥

आकाशे क्षीरसमुद्रः । सूर्पेदमीनामज्यवशावधिमुमशक्यो हिमाद्रिः । तथाजातं
ऽधःपातो यस्य स गङ्गाप्रवाहः । ज्योत्साजालं वमञ्जलरूपतया संतन्वन् । चकोरीभि
स्वोत्साशङ्कया विहितोऽज्योत्सात्वादृष्या लेहनविधिर्यस्य यः बैद्वसः शोभते ॥

द्विर्भावध्वन्द्रभासां तरुणकुमुदिनीनाथचूडाट्टहासा-

नुमासः शैलपुत्रीनवहसिनमुधाविप्रुषा पौनरुक्त्यम् ।

स्वर्गङ्गावीचिवीप्सा रुचिरुपचिनुते चातुरीं यस्य तस्य

क्षोणीभर्तुर्गुणेषु प्रतिपदपठनं को विनिर्मातुमीष्टे ॥ ६४ ॥

द्वौ भारी द्विध्वन्द्राश्रतां द्विर्भावः । तरुणः कुमुदिनीनाथो बालचन्द्रक्षुब्धायां यस्य
स हरस्तददृहासस्मानुप्रासस्तुल्यरूपो द्वितीयः समुदायः । गौर्यां नवहस्तिमेव मुधाविप्रुष-
त्सासां पौनरुक्त्यम् । स्वर्गहायास्तरङ्गाणां वीप्सा यस्य दीप्तिश्चातुर्यं वर्धयति । यस्य
भूयते गुणविषयं प्रतिपदपाठं कर्तुं कः समर्थः । द्विर्भावदयो वकोक्त्या सादृश्यगमका
इति भद्रम् ॥

इति श्रीजोनराजकृतया टीकया समेतः श्रीराजानकविश्ववर्तसूतोर्महाकवि-

राजराजानकधीमङ्गकला कृतां धीरुण्डचरिते महाकाव्ये

केलापवर्णन नाम चतुर्थः सर्गः ।

पञ्चमः सर्गः ।

वृन्दारकापिपशिरोरुहपारिजात-

स्रम्बन्धुभिर्मधुकैरुपवीणितान्निः ।

देवः स्वयं जगदनुग्रहकेलिकार-

स्तं बालशीतकिरणामरणोऽधिसेते ॥ १ ॥

वृन्दारकाणां देवानामपिपः शकस्तस्य शिरोरुहेषु केशेषु पारिजातस्रस्तासां
बन्धुभिः परिचितैरलिभिरुपवीणितौ वीणयोपगीतावह्वीं यस्य । इन्द्रोऽपि तं नमसीत्यर्थः ।
यतो जगतामनुग्रह एव केलिकारकरो हरः स्वयमप्राप्तितो गुणवरात्पथ केलीसमाश्रयति ।
केलौ वीणागानमुचितम् ॥

येनाङ्घ्रिपीठहठसंततवृष्टिनिर्ध-

त्तिर्यङ्किणा जगति कस्य न मालपाली ।

देवानधीतनवदिव्यशुभाक्षराली-

न्यासेच्छया निहितकाकपदेव चक्रे ॥ २ ॥

सेवासमय ईश्वरस्य पादपीठे हठेन नित्यं घृष्टिर्घर्षणं तथा निर्यन्संप्रथमानस्तिर्यक्ति-
रश्वीनः क्तिणो मांसस्य घनीभावो यस्याः सा भालपाली प्रशस्तं भालं दैवेन विधिना
नार्घीतान्यलिखितत्वादपठितानि दिव्यानि शुभाक्षराणि तेषामालिः पाली तस्या न्यासो
लेखनं यथेच्छया हेतुभूतया निहितं काकपदं काकचरणान्धारः पतिताक्षराभिज्ञानवि-
शेषो यस्याः सेव चक्रे । ईश्वरं प्रथमतः पापक्षयेण माग्योपचयो भवतीत्यर्थः ॥

भक्त्या नतेन पुरतोऽवनिचुम्बिमूर्धा
पुष्योत्करं विकिरता वनमालयेव ।
दैत्यारिणा चरणयोः कचमेघविद्यु-
दोघैरदायिपत यस्य बलिप्रदीपाः ॥ ३ ॥

भक्त्यावनिचुम्बी दण्डप्रणामवशाद्संस्पर्शा मूर्धा यस्यैवंविधेनात एव वनमालया
पुष्पपत्रमप्या मालया वक्षःस्थितया पुष्पसमूहं क्षिपता हरिणा स्वकेशाभ्रविपुद्भिरेव
पूजाप्रदीपा दत्ताः । भक्त्यादायिपतेति वा योज्यम् । भक्तिवशाद्वाप्यपूजोपकरणसंग्रह-
स्यावश्यमाविकलादिपातासहिष्णुर्हरिरस्तीत्यर्थः । 'स्यतिच्छीयुर्तास्तिषु-' इति चिन्व-
दिवागमः ॥

पूजासु भक्तिरभसातिरसाधिरूढ-
स्तान्यल्लशेषकुमुमप्रकरव्ययेन ।
यस्मै चिकीर्षति पुनर्दुहिणोऽपि नून-
मभ्यर्चनं निजनिवाससरोरुहेण ॥ ४ ॥

पूजावसरे सकलपुष्पसाम्या ग्लान्यन्वतो भक्त्युद्रेकयुक्तो ब्रह्मा नूनं वितर्के साधन-
पद्येन पुनः पूजां कर्तुमिच्छति । साधनपद्येन पूजायाः साप्यायात्त्वान्तिः साधनम् ॥

आस्त्याननिर्झरसनाभिगुणाहिराज-
भोगस्य मन्दरगिरेस्त्रिपुरव्ययाय ।
यच्चापतां घृतवतोऽपि शराम्निपुङ्ग-
व्याजाह्वानलशिखा इव नो विरेसुः ॥ ५ ॥

त्रिपुरसंहारकाले भगवद्गुणमात्रं मज्जतोऽप्यत एवास्त्यानाः शैलवशात्कठिनीभूता ये
निर्झरास्तेषां सनाभिः समो निर्झरत्वेन संभावितो गुणो वायुकिमोगो यस्य तस्य मन्द-
राद्रेर्दवाग्निज्वाला इव नो विरेसुर्न विरताः । कस्मात् । त्रिपुरदाहार्यं नियुक्तो यः शराम्नि-
स्तस्य पुङ्गाः प्रान्तास्तव्याजात् । घनुर्भूते मन्दराद्रेः गुणभूतस्य वायुकिमोगस्य निर्झरत्वं
संभाव्यते । अथवाग्निरिव पुङ्गः । दीप्तत्वात् । शरस्य हि सालककादिरागः पुङ्गो भवति ।
घनुर्भावपरिणमेऽपि मन्दरः स्वधर्मं नासजदित्यर्थः ॥

क्रोधोत्तमाङ्गधुतिलोलकिरीटसिन्धु-
पाथःपृपत्परिसमूहनसिक्तदिकै ।
रुद्धान्तिके भ्रुकुटिपद्मकुशस्तरौघै-
र्यो मन्मथाहुतिमदत्त विलोचनामौ ॥ ६ ॥

त्रिपुरसुन्दरीणा क्रोधेनोत्तमाङ्गस्यातिकम्पस्तया लोला या किरीटसिन्धुस्तस्याः पाथः-
पृथन्ति अलकणास्तेः परिसमूहनं जलार्द्रेण पाणिनामेः प्रदक्षिणीकरणम् । तच्च परिवे-
चनमात्रे वर्तते । उपचारात् । तेन सिक्ता दिशो यस्य । तथा भ्रुकुटिपद्मभ्येव कुश-
स्तरा बभेधनुर्विष्ट विकीर्यमाणा दर्भासौव्याप्ति नेत्रामौ यः कामाहुतिमदत्त । कृतसमू-
हने कीर्णास्तरे चाप्रावाहुतिर्दीयते ॥

नीरन्ध्रवाप्पलहरीपरिवारितानि
वक्राणि यः पुरकुरङ्गदृशां चकार ।
कौदण्डदण्डपदवीमधिरोपितस्य
शैलस्य निर्झरजलैरिव पूरितानि ॥ ७ ॥

भ्रुकुदण्डदृशां प्रापितस्य मन्दराग्रेर्निर्झरजलैर्व्याप्तानीव त्रिपुरसुन्दरीणां मुक्ताणि यश्च-
कार । यतोऽधुपूरितानि ॥

यस्योद्धताभिनवकोपपिपासितेन
नेत्रामिना तुलकिते चपुषि स्मरस्य ।
स्नेदाद्विवेद रतिरक्षततापभूमि-
र्नामापि नाधररसासवपानगोष्ठ्याः ॥ ८ ॥

यस्योद्धतेपूद्गतो वा प्रलयगो यः क्रोपस्तेन पिपासितेन संभुक्षितेन नेत्रामिना कामश-
रीरे तुलकिते दग्धे सति स्नेदादक्षतस्य तापस्य दुःखस्य संतापस्य च भूमिः स्थान सती
रतीरधररस एवासनो भद्रु तत्पानगोष्ठ्या नामापि न ज्ञातवती । रतेः प्रियाधररसपान
दुर्लभमित्यर्थः ॥

मारावरोधमुखशीतकरप्रभातं
श्वेतस्य दीक्षितमयामयदक्षिणायै ।
अध्यापकं विलडितेषु युगान्तवद्दे-
र्यो दुःसहं वहति लोचनहव्यवाहम् ॥ ९ ॥

भारस्य कामस्यावरोधो रतिस्त्वस्या मुखचन्द्रस्य प्रमातम् । ओजोहानिकरमित्यर्थः ।
श्वेतस्य राजर्षेयमभयनिवारणार्थं पृथीतनियमम् । तथा कल्पान्तप्रेर्हाहोपाध्यायम् ।
तस्मादधिकमित्यर्थः । एवंविधं लोचनाभिं तथा परैर्दुःसहं यो विभर्ति ॥

लोलाञ्चलानिलविनिर्धुतसिद्धसिन्धु-

नीरन्ध्रसीकरकरालतया चकास्ति ।

सायाहताण्डवविधौ गजराजकृत्ति-

र्यस्याधुनाप्यजहतीव क्वाटमुक्ताः ॥ १० ॥

सायात्रे पश्चिमसंध्यायां नाट्ये सति लोलो योऽबलो गजकृत्तिप्रान्तस्त्रदातेन कम्पिता
या गङ्गा तस्या धनैः कणैः करालता व्याप्तता तथाद्यापि क्वाटमुक्ताफलान्यल्पजन्तीव
गजेन्द्रस्य कृत्तिः शोभते । जलकणानां मुक्तात्वेनोत्प्रेक्षणम् ॥

अष्टौ तनूरपि दिदृशुरिवैककालं

नीत्वा दृशो नवविकासविलासमष्टौ ।

देवः कुशेशयकुटीचरतापसोऽपि

यस्याप्रतोऽनुदिवसं विनयं प्रयुङ्के ॥ ११ ॥

भक्तिवशाद्युगपदेव क्षितिजलाया भट्टावपि मूर्तीर्द्रष्टुकामश्चतुर्मुखलादष्टौ दृशो विकासं
नीत्वा पद्माश्रयो मङ्गा यस्य पुरः प्रत्यहं विनयं करोति । यद्विनयं कुर्वन्मङ्गा हृष्येवशाद्वि-
कसितदृष्टिर्जात इत्यर्थः ॥

सिद्धां चिरेण विधिसूदहठप्रयत्ना-

त्सरक्षितामथ मुकुन्दपुरोगवेन ।

यः केवलोऽवगिरते निखिलां सलीलं

लोकत्रयीरसवतीं प्रलयोत्सवेपु ॥ १२ ॥

विधिरेव सूदो रसवतीपाचकर्त्तस्य प्रयत्नाधिरेण सिद्धाम् । अथ मुकुन्द एव पुरो-
गवः सूदाध्यक्षस्तेन पालिताम् । लोकत्रयीमेव रसवतीमन्नन्ननादिसामग्री यः केवलः
कल्पान्तोत्सवेध्वगिरते संहरति । अन्यदेश्वरः सूदसाधितां सूदाध्यक्षेण रक्षितां रसवतीं
मुङ्के ॥

कुम्भः करे शिरसि वारिगतिः श्रयन्ति

मुक्ताः पदं चरणयोर्नगना कलत्रम् ।

नागैर्मदोत्वणमुस्त्वैर्वृतमङ्गमङ्गं

यस्याद्भ्रतस्थितिमतः सरकञ्जरस्य ॥ १३ ॥

यस्य सुरकुञ्जरस्य महादेवस्य कुम्भः सुभाकलसः करे भवति । वारिगतिर्गहा शिरसि भवति । मुक्ता विरक्षा पादयोः स्थानं ध्रुयन्ति । जगजा शैलपुत्री यस्य कलत्रं भवति । यस्य च विषमदकूरमुखेः सर्पैरङ्गमङ्गं वृतम् । अत एवाश्वत्थकारिणः । अथ चाद्रुतला हस्तिनः, कुम्भः कवाटः करे, वारिगतिर्गजबन्धनं शिरसि, मुक्ताफलानि पादयोः, गजा हस्तिनी न कलत्रम्, समदैर्गगैर्द्वैस्त्रिभिरङ्गमङ्गं वृतम् ॥

पुस्फोट दन्तमुसलं मुकुटेन्दुभासा

दानाम्बु दीपनयनागिरुचा शुशोष ।

हाराहिभिः श्रवणतालमरुत्पपे च

यस्यामृतः कथमवलिग गजासुरेण ॥ १४ ॥

अस्य । चन्द्रदिमसपर्काद्वस्तिनां दन्तस्फोटनं जाविधर्मः । गजासुरस्येश्वरमालिचन्द्रदीप्त्या दन्त एवायुर्धं पुस्फोटास्फुटत् । नेत्रामिज्जवालया मदजलमशुष्यत् । हारसर्पैः कर्णतालपवनः पीतः । अतो हरस्यामं गजासुरेण कथं वरिगतम् । युद्धारम्भात्पूर्वमेव भ्रमनिजायुधलात् । योक्तुं गजासुरः समर्थो नाभूदित्यर्थः ॥

भूपोरगेषु तुलितायसशृङ्खलेषु

व्यक्ताङ्कुशधियि किरीटशशाङ्कखण्डे ।

आलानदण्डरुचिदोष्णि च यस्य चक्षुः

क्षिप्तैव फातरतरः स गजासुरोऽभूत् ॥ १५ ॥

तुलिताः सदशीकृता आवस्यो लोहमय्यः शृङ्खला धैस्तेषु सर्पेषु । तथा व्यक्ताङ्कुशधीर्यस्य । हस्तिदमनार्थायुषविशेषसदृशे चन्द्रखण्डे । तथा गजबन्धनस्तम्भशोभे भुजे च दृष्टिमेव क्षिप्त्वा गजासुरो ममोऽभूत् । सर्पादीन्शृङ्खलादित्येन समाम्य युद्धं विनैव गजासुरो मङ्गं प्रापेत्यर्थः ॥

लोकत्रयैकभिपजा विचरन्रणोर्व्या

येनावलम्ब्य निविडां करवालयाष्टिम् ।

दुर्वारदर्पपटले शमिते प्रयोगा-

दन्धासुरः सकलमैक्षत भीतितत्त्वम् ॥ १६ ॥

लोकत्रयसौको भिषगमलप्रयचित्कस्तेन खड्गयष्टिं शृङ्खला रणप्रयोगान्मदै नाशिते सति युद्धभूमौ विचरन्मयात्पञ्चममनोऽन्धकासुरः समस्तं भीतिरहस्यमपरयत् । यष्टिं कीलिका च शृङ्खला नैयेनौपधप्रयोगात्पटले नेत्ररोषविशेषे शमिते सत्यन्यस्तात्पञ्चममनं परयति ॥

येन क्षतायुषि मखे विमुखेन कोपा-
 नष्टार्त्विजीनमुनिलोकविलुप्ततन्त्रे ।
 दक्षस्य तत्क्षणविषादभुवा निजेन
 चाप्पहृदेन पृथुनावभृतो विवत्रे ॥ १७ ॥

रोपवशाद्द्विमुखेन येन दक्षस्य यज्ञे नाशिते घाते, अत एव नष्टः पलायमान आर्त्वि-
 जीनोऽर्त्विक्कर्मणोहो मुनिलोको यत्र । अत एव विलुप्ततन्त्रे नष्टविधौ दक्षस्य दुःसजा-
 तेन स्वेनाधुपूरेण यमान्तस्नानं संपादितम् । यज्ञान्ते हि ज्ञानमुचितम् । दक्षस्यैश्वरेण
 नाशितयज्ञत्वाच्छोकाशुणैव ज्ञानमभूदित्यर्थः ॥

नृतोत्सवे स्फुरति यस्य स दण्डपादो
 यस्मिन्गते गगनसागरसेतुमुद्राम् ।
 दूराध्वलह्वनघनश्रमवारिविन्दु-

वृन्दप्रयां चिरमुद्गनि कटाक्षयन्ति ॥ १८ ॥

यस्मिन्ज्योमसमुद्रस्य सेतुत्वं याते मार्गोऽह्वनजातघर्माम्बुक्षणसंभावनां तारा लभन्ते ।
 स दण्डाकारः पादो यस्य स्फुरति ॥

पार्श्वोपविष्टहरिकेशपयोदयोगा-
 द्वाग्विद्रुतं रथमरालकुलं विचेतुम् ।
 आपृच्छच यं कमलभूः पृथुहंसयूथे

ताम्यन्त्रहु अमति रोषसि मानसस्य ॥ १९ ॥

पार्श्वे उपविष्टस्य हरेः केशेषु पयोदा मेघास्तेषां सहात्पूर्णमपमृतं बाहहंससमूहं गवे-
 पयिष्ठं यमापृच्छप ज्योत्सव्य मानसतीरे बद्धा बहु अमति । यतो चहुहंसे ताम्यन्त्रिष्य-
 मानः । यमापृच्छपान्वेष्टुमिति वा चोच्यम् ॥

गौरीमयैकवपुरर्धभृदात्तरागं
 केयूरकण्ठफणीन्द्रमणिप्रभाभिः ।
 सेष्ये द्वितीयमपि भागमिवावरुद्धं

यः संध्यया सततवल्लभया विभर्ति ॥ २० ॥

अद्भुतरूपानां फणीन्द्राणां मन्दिदीधितिभिरात्तरागं रक्तं द्वितीयमपि स्वशरीरार्थं नित्य-
 प्रियया संध्ययाक्षमापूर्वमवष्टम्भिव विभर्ति । यतो गौरीमयमेकं शरीरार्थं विभ्रत् ।
 अनेन प्रियार्थं गौर्यै शरीरार्थं दत्तम्, अद्भुतप्यस्य प्रिया, अतो द्वितीयमर्थं रणःमीति रत्नां-
 शलाकाणां यत्नेन विभर्ति ॥

आवासतामरसगन्धलवानुवृत्ते-

रद्यापि पट्पदकुलैरिव लिङ्गमानम् ॥ २४ ॥

सान्द्रं यथा भवति तथा बलन्त्यः फणीन्द्रफृक्कारधूमलहर्यो यस्य तद्द्वयः कपालं धारयति । अतः संभाव्यते—ब्रह्मण आवासो यत्तामरसं पत्रं तद्द्वयैरभक्त्यानुवर्तनाद्भ्रमरै-
रिवास्वाद्यमानम् । गन्धलवानुवर्तनं ब्रह्मशिरसः साक्षादासनपद्मसंपर्कभावात् ॥

रुद्धिं दृढामसमनेत्रतया विवृण्वं-

ल्लोकत्रयाक्रमणशौण्डशुभैकपत्रः ।

आलोकवर्त्मघृतपुष्पवटुद्रमो यः

स्याणुर्गृहीतपरशुर्दुरितं छिनत्ति ॥ २५ ॥

असमानि त्रीणि नेत्राणि यस्य तद्भावेन प्रसिद्धिं प्रकटयन् । लोकात्रयस्मारुमणे ण्डं समर्थं शुभमेकं पत्रं वाहनं वृषभो यस्य । तथालोकवर्त्मनि दर्शनाश्रये नेत्रद्वये तः पुष्पवतोरकेंद्रीरुद्रमो येन । गृहीतः परशुरायुषविशेषो येन । स स्यादुर्हरः पार्ष-
निवारयति । अथ च । असमानि नेत्राणि मूलानि यस्य तद्भावेन प्रसिद्धिं वहन् । स वैकपत्रः । आलोकवर्त्मनि हृदये तिथये वृत्तः पुष्पवानुद्रमो ज्ञेयः । स स्याणुर्गुण्डवृक्षश्च ।
गृहीतः परशुः काष्ठच्छेदको येन स छिनत्ति ॥

ते कुन्दकुम्भलसगोत्ररुचो मयूखा

यस्यावचूलशशिनोऽनिशमुच्युमन्ति ।

आसीदतां दिविपदां मुकुलीभवन्ति

यद्वैभवादिव पुरः करपुष्कराणि ॥ २६ ॥

सेवार्पमुपसीदतां मुखाणां करमुकुलानि येषां शशिरुदीनां वैभवान्माहात्म्यादिषु संकुचन्ति, ते कुन्दकुम्भलानां सगोत्रा सदृशी रम्यस्य हरमोक्षिचन्द्रस्य किरणा जयन्ति ।
सेवानिमित्तोऽत्रलियन्धे चन्द्रकरमाहात्म्यं निमित्तान्तरमुन्नेष्यते ॥

जूटाहिराजफणरत्नमरीचिपूरैः

सीमन्तितं वदनरन्ध्रपथप्रवृत्तैः ।

यस्याचकालि नृकपालमतीत्य भाल-

माग्नेयमन्यद्रिव लोचनमुज्जिहानम् ॥ २७ ॥

कपालसंरन्धिना मुत्तरन्ध्रपथेन प्रवृत्तैर्जूटे फणिनां फणत्परस्मिन्कन्यैः शोभितं नृ-
कपालं नरमुग्धो यस्य भालमतीत्य ललटादन्यत्रोत्तिष्ठन्त्यश्रीयमेव शोभते । महानग्ने-
द्वारेभ्यो यथा सिखा निर्यान्ति तथा कपालस्य नेत्रादिभ्यो शूरैरेभ्यः सिखा निर्गच्छन्ति ।

यस्याः परो न करपीडनकृन्न नीता

या राहुणा विषयतां दशनक्षतानाम् ।

या दूषिता न शशशावकचुम्बनेन

यस्तां सतीमघिनिरो वहतीन्दुलेखाम् ॥ २८ ॥

यस्याः परोऽर्कादिः करैः रश्मिभिः कराणां रश्मीनां वा पीडनं व्यर्था न करोति । दिवसेऽप्यम्बानरश्मिदिस्यर्थः । राहुणा दन्तकर्तृणां क्षतानां घातानां स्थानतां न नीता । लेखामात्रत्वादिति हेतुः प्रारयेव । अथ एव मृगपोतकल्पस्येन वा न दूषिता तां सर्तीं शोभना चन्द्रलेखां विभर्ति । अथ च सर्तीं सार्धं कबिद्वहति यस्याः परः करेण पीडनं कुचादिविभर्दं न करोति । अन्येन रतिदन्तत्रणानां स्थानतां न नीयते । परचुम्बनेन च वा न दूषिता ॥

वक्रक्षियो गणपतेर्गतिविभ्रमे च

देव्या विभाव्य हृठचौरमसूययेव ।

यः कल्पितद्विपतनुं दनुजं चकार

श्लिष्यन्मदक्षपणलोलशिरीमुखौघम् ॥ २९ ॥

गजमुखस्य गणपतेर्मुखशोभायां गौर्या गमनविलासे च लुष्कारं गजासुरं निश्चित्यैव जातारकोपायः कल्पिता स्वेच्छया गृहीता इति मूर्तिर्येन तं दनुजं गजासुरं श्लिष्यन्मो मदी दानवारि तस्य क्षपण खण्डनं तेन हेतुना लोलाधट्टला अन्यत्र गता भ्रमरा य-
सार्ता चकार । 'कृ विक्षेपे' इत्यस्य वा प्रयोगः । चकार विलिप्तवान् । तदा श्लिष्यन्मद-
क्षपणे दानास्त्रादने लम्पटभ्रमरसमूहं तमिति व्याख्येयम् । अथवा श्लिष्यतः सप्तसं-
मदस्य दर्पस्य खण्डने लोल, शिरीमुखौघः शरसमूहो वस्येति व्याख्येयम् । चौरं च
मदवारणार्थं निखातशरं कुर्वन्ति ॥

न क्षामतां त्यजति पुष्यति पाण्डिमानं

हृद्दया परिणमद्विरहोऽकूलक्ष्म्या ।

यस्यामृतांशुरसमधुसरित्तरङ्ग-

शीतोपचारवति जूटतटे शयालुः ॥ ३० ॥

असमा महान्ती ये लुसमित्तरङ्गा गङ्गालहर्यस्तीः शीतोपचारवती शीतले जूटे वर्तमान-
क्षन्त्रः क्षामतां कलारवं न त्यजति । श्वेतत्व घत्ते । हृदयस्यया कलदूलक्ष्म्या च प्राप्त-
विरहः । हृदयस्थिताया च स्त्रिया विरहितः कृशः पाण्डुश्च भवति । शीतले नदीतटे शेते ॥

भालस्थलादहरदमिसिखानुषङ्गं

चक्रे बलद्भुजगकङ्कणविमलोपम् ।

निःसर्वमङ्गलमथारचयच्छरीरं

हर्तुं स्वसाम्यमिव योऽसुरसुन्दरीणाम् ॥ ३१ ॥

असुरस्त्रीणामात्मसाम्यं निवारयितुमिव तासां ललाटादमिशिक्षस्य कुङ्कुमस्यानुपह-
महरत् । चलन्तो भुजगा बाहुगता ये कङ्कणास्तेषां विप्रलोप निवारण चक्रे । तासां शरीरं
सर्वमङ्गलेभ्यो निष्कान्तं कल्याणरहितं व्यवात् । ईश्वरस्य पुरस्त्रियां चामिशिक्षादिसंब-
न्धाद्यत्सान्यमभूत्तद्वारणायैवामिशिक्षादिकमपाहरदिसर्वः । ईश्वरो हि ललाटेऽस्मिं बहति ।
भुजगाः सर्पास्त एव कङ्कणास्तान्बहति । सर्वमङ्गला गौरी तन्महितं शरीरं बहति ॥

यस्यात्तदाशवपुषः सरुपः सिताश्वे

भालस्थलं श्रमपयःप्रकरं चवर्ष ।

हृव्याशनो विपमनेप्रपुटोपविष्टो

यत्पातसंभ्रमभियेव तिरोचभूव ॥ ३२ ॥

आत्मभिनीतं दाशवपुः किरातरूपं येन । सिताश्वेऽर्जुने सक्रोपस्य यस्य ललाटस्थल-
कर्तुं धर्मजलप्रवाहं वषर्षं । यस्य धर्माग्मुनः पातस्तेन संघ्नमाद्रीत्येव विपमे तृतीयं नेत्र-
पुट उपविष्टोऽमिरन्तर्दधे । ईश्वरेण स्वरूपस्य प्रवासनाभावार्थं तृतीयं नेत्रं गोपितम् ।
तत्र धर्मजलपातमीतिर्भित्तत्त्वेनोत्प्रेक्ष्यते ॥

शश्वत्सहेलचरणार्पणमात्रकेण

कुर्वञ्जगज्जनितनिर्भरजातरूपम् ।

क्लेशेन सप्तदिवसानि सुवर्णवर्षं

यं हृत्तवन्तमपि बाह्वृषोऽतिसेते ॥ ३३ ॥

सद्वेलं चरणयोरपंग पादन्यासत्रावन्मात्रेण नित्यं जनितान्युत्पादितानि निर्भरानि
षट्पुत्रि जातरूपाणि सुवर्णविशेषा यस्य तदीदृशं जगदकुर्वन् । बाह्वृषो यं कथेन सप्तादानि
सुवर्णं वर्षन्तं जयति । ईश्वरो हि सप्तादानि सुवर्णं वर्षन्, इष्टम् नित्यं वर्षन्ति, अनो बा-
ह्वृषो जयति । स्वमच्छान्स्वस्मादधिष्ठातृरोतीत्याशयः ॥

आलोकमार्गमुपरोद्गममग्नसारं

सर्लोऽपश्मलदृशां नयनोत्पलेषु ।

तत्कालसंभ्रमदृष्टुभितेन धूम-

मुद्गार्यमाणमिव बाहवपावकेन ॥ ३४ ॥

मन्धाद्रिपट्टनभियेव पलायमानं

पानान्तः मुचिरमंभृतमन्धकारम् ।

लुण्ठाकमुज्जिगमिपत्कमलानिवास-

व्याकोशपङ्कजपुर.सरमृङ्गरीतेः ॥ ३५ ॥

योऽम्भोनिधेरुदितमाहितधाम्नि हार-

कालोरगेन्द्रनिविडायसशृङ्खलाभिः ।

लोकत्रयग्लपनदुर्ललितं स्वकण्ठ-

कारागृहे गरलमुत्तरल बन्ध ॥ ३६ ॥ (तिलकम्)

स्वर्लोके स्वर्गे पद्मलदकां स्त्रीणां नेत्रोत्पलेषु दृश्य विषय रोदुमकुण्ठशक्ति । स्वर
विस्तीर्णान्यप्यनिमिषत्रीणां नेत्रोत्पलानि विषमवारसकुचितान्यासभिलष्यर्थ । अत ए
तत्काले मयमविषये सध्रमवशाद्दठेन शुभितेन सता बन्धमान धूमनिव । धूमो हि दृष्टि
पथ हणद्दि । अत एव च मन्व्याद्रिणा मन्दरेण घट्टेन घातस्तद्भयेन पातालतः पलायमा
धिरं राशौभूतमन्धकारमिव । तद्योज्जिगमिपन्ती समुद्राद्बुद्धमिष्यन्तीति सभाव्यमाना य
कमला श्रीस्तस्या निवासो गृहभूत विकच यत्पङ्कज तस्य पुर सरा प्रथमोत्थिता यं
त्रमरास्तेषां रीतेः शोभाया लुण्ठाकम् । तथा जगत्रयस्य ग्लपन हृयक्षपण तत्र दुर्ललित
व्यसनिनमस्त्युद्धत कृत्वा समुद्राद्दुत्थित गरल विष गळे हारभूता ये कणीन्द्रास्त एवा
चिडदुरा शस्त्रशृङ्खलास्त्राभिराहित धाम स्थान स्वकण्ठ एव कारागृह बन्धनधाम तत्र
बन्ध । यथ लुण्ठाकधर सर्वग्लपकश्च अपलमुदेति स शृङ्खलाभिः कारागृहे बध्यते ॥

तद्यस्य कैटभजिता घटितैक्यवृत्ते-

र्षक्षः कटाक्षयति कंचन तुङ्गिमानम् ।

यसिन्परस्परसभाजनसौख्यमाप-

देकोदरेण मणिना सह कालकूटः ॥ ३७ ॥

एक साधारणमुदरमुत्पत्तिस्थानं यस्य तेन मणिना कौस्तुभेन सह परस्परं सभाजन
प्रीतिदर्शनं तेन सौख्यं मुखं यत्र कालकूटं प्रापत् । नान्यत्र सङ्घिसत्त्वात् । क्षाप्येकप्र
तो नावसताम् । हरिहररूपस्य यस्य वक्षसि विस्तीर्णत्वात्समं यत्तत् इत्यर्थः । कैटभजिता
हरिणा घटितैक्यवृत्तिरुद्धैतं येन यस्य वा । हरिहररूपस्यैक्यं । यस्य तद्वक्षः किमप्यौ
नस्य दर्शयति । तुद्ग उदारे च वसतोर्भात्रोः सौहार्दं भवति । महद्भिः सह संयोगे महतां
तुद्गत्ववर्णनमुचितम् ॥

गौर्या नतश्चरणयोर्दधदुत्तमाङ्गं

संक्रान्ततद्रयमृगेन्द्रमुखशुसिन्धु ।

यः प्रौढिमेति गुरुगर्वशमाय विष्णो

रूपं रसादनुसरन्निव नारसिंहम् ॥ ३८ ॥

यो गीर्वाश्वरणयोर्नतः । अत एव संक्रान्तं प्रतिमितं तद्व्यभूगेन्द्रमुखं बौद्धिहमुखं
यस्यां सा लुत्तिन्धुर्गङ्गा यस्य तच्छिरो दधत् । प्रणामसमये हरशिरस्तिरोभूतं सिद्धमुखं
प्रतिविम्बितम्, अतो नरसिद्धरूपं बद्धिवि हरेर्दर्पमहाय सामर्थ्यमेति ॥

यस्यासकृत्प्रणमतो घृतमन्तुतन्तु-

र्नम्रानना गिरिसुताश्रुमिरञ्जनाङ्कैः ।

मौलौ नवं लिखति शीतरुचेः कलङ्कं

पुष्पात्यकाण्डयमुनाप्रणयां च गङ्गाम् ॥ ३९ ॥

रोपनिवृत्तये पुनः पुनः प्रणमतो यस्य संवन्विनो मौलिचन्द्रस्यापूर्वं कलङ्कं गौरी सा-
ञ्जनैरधुमिलिखति । तथाकाण्डे प्रयागादन्यत्र यमुनायाः प्रणयः परिचयो यस्यास्तां
गङ्गामञ्जनाधुभिः करोति । सापराधे भर्तारि प्रणमति स्त्रीणां रोपसमेनाश्रुपातः स्वमा-
यतः । अतो गीर्वाः पादयोर्वपरि नमतो हरस्य मुकुटचन्द्रे पतिता गौरीबाष्पकणाः क-
लङ्कस्वेन संभाव्यन्ते, गङ्गायां च यमुनात्वेनेत्यर्थः ॥

प्राङ्निग्रहं विरचयन्वपुपः स्वरूपं

पश्चादनुग्रहदृशा च दिशन्नशोपम् ।

यः सर्गसंहतिविपश्चनमक्रमेण

चक्रे महानयविदां प्रथमः सरस्य ॥ ४० ॥

पूर्वं कामस्य घाटीरनाद्य कुर्वत्स्वदनु प्रसाददृष्ट्या विश्ववशीकरणलक्षणं रूप कामस्य
प्रतिपादयन्वोऽक्रमेण संहारानन्तरदृष्टिलक्षणेन सर्गसंहत्योः दृष्टिसंहारयोर्विस्तारणचक्रे ।
यतो महानयविदां दर्शनज्ञानामायः । तस्मिन्दर्शने हि संहारानन्तरं दृष्टिः ॥

सख्युः सरस्य नवकेतुकृते किरीट-

स्वःसिन्धुवाहमकरं सहसेव हर्तुम् ।

यस्योत्तमाङ्गभुवि पुञ्जितमूर्तिरिन्दु-

रास्ते नगेन्द्रतनयाननवर्णचौरः ॥ ४१ ॥

समिप्रस्य कामस्य प्वजहृते मॉट्टिगहाया वाहनभूत मकरं हर्तुमिव चन्द्रो गीरीमुञ्ज-
कान्तिचौरः पुञ्जितमूर्तिः संकुचितवपुरास्ते । कलाभात्रत्वान्संकुचितमूर्तित्व मकरहरणार्थं
संभाव्यते । चौरश्च हरणोद्यतः स्वगोपनार्थं संकुचितमूर्तिर्भवति ॥

यस्मिन्विनिर्मितवति प्रथमं प्रकोपा-

दत्पुमनिग्रहनवानुभवोपदेशम् ।

उद्धोप्यते ऋतुषु याञ्जिकतन्त्रविद्भि-

रपापि पिष्टचरुमाजनमञ्जवन्धुः ॥ ४२ ॥

रोपयशाद्यस्मिन्नादित्वात्तदुत्सहो यो निप्रहो दन्तमहलक्षणस्तस्य नवो योऽनुभ
 स्तदुपदेश कुर्वति सति पिष्टचरोः पुरोडाशस्य माजन भवन्नयापि याशिकैरर्कः पुरोडाश
 पात्रं वर्धते । यदुन्मूलितदन्तविषया हेतुमेक्षेयम् ॥

यस्यांशवः सकलकैरवैरकारा

घञ्केषु यो मृगदशामुपमानबन्धुः ।

लीढे मस्तेष्वसममन्त्रसखं हविर्यो

यः प्रोच्छ्रसत्कुमुभसौरभसार्थवाहः ॥ ४३ ॥

श्लेषस्य यत्फणभृतो वहदातपत्रं

यथाचते जलधरं विधुरो मयूरः ।

दीक्षाप्रवेशकृशमर्हति यः शरीरं

यः सर्वतारकनिरर्गलराजमार्गः ॥ ४४ ॥

यस्तन्मयीभिरपि मूर्तिविवर्तनाभि-

स्तिष्ठन्प्रपद्य भुवनत्रयसामरसम् ।

पुष्पान्पदं जनिजरामरणानभिज्ञं

शास्त्रेष्वगादि मतिमद्भिरनष्टमूर्तिः ॥ ४५ ॥ (तिलकम्)

यस्य रश्मयः सकलोत्पलानां वैरकराः सोऽर्कः, तथा यः श्रीमुखेपुरमानेन बन्धुः
 परिचितः स चन्द्रः, तथा यज्ञेषु यो मन्त्रपूतामाहुति भुङ्क्ते सोऽग्निः, तथा यो विकसतां
 पुष्पाणां शौगन्धस्य सार्थवाहः सोऽर्धाह्वयुः, तथा यच्छेवाहेराच्छादकत्वाच्छत्रमर्याङ्गम् ।
 विधुरः विपासितो मयूरो बर्हिणो मेघ यथाचते तज्जलम्, यः शरीरं दीक्षाप्रवेशेन नि-
 श्चनेन तनु विमर्ति स यजमानशब्दव्यपदेश्यारमा, यः सर्वेषां तारकाणां निरर्गलोऽपि
 कृष्टः पन्था भर्षादाकाशः, तन्मयीभिरादित्वादिमयीभिरष्टभिर्मूर्तिविवर्तनाभिः शरीरपरि-
 शान्तिभुवनत्रयसामरस्य व्यापकावस्थान प्राप्त्य तिष्ठन्नजिरामरणानां जन्मजरामृ-
 त्मनभिज्ञ पद पुष्पान्पदेषु वेदादिषु मतिमद्भिर्गदादिभिर्व्यो भगवानष्टमूर्तिरविनाशिस्यो
 ऽगादि गदितः । अविर्विरोधयोतकः । यो मूर्तानामष्टकेन जगन्ति व्याप्नोति स कथम-
 ष्टमूर्तिः । नाष्टौ मूर्तयो अस्वेति तत्पक्षे वाक्यम् ॥

ऊर्ध्वं ब्रजत्कमलजाकलितस्फुलिङ्गं

लिङ्गं तदमिमयमाविरवीभवद्यः ।

गच्छन्नघोऽवधिदिदक्षुतया मुकुन्दो

यत्राग्रहीन्मुहुरवाह्युत्तधूमरेखाम् ॥ ४६ ॥

अमिच्छिहस्योर्षावधिदर्शनेच्छयोर्ध्वं गच्छन्कमलजो ब्रह्मा स एवाकलितः स्फुलिहो
बहिकणो यत्र । तपाषोऽवधिदर्शनेच्छयावो गच्छन्नारायणोऽवाह्युखस्य सुप्रगामिनो घू-
मस्य महिमप्रदीत् । तदभिमयं लिहं यः प्रकटयामास । हरिब्रह्मणोर्धूमामिकणत्वारोप-
द्वारेण लिहावधिभावः सूचितः । घूमस्फुलिहचोरदूरगमित्वात् ॥

यो वाहिनीं सुमनसां घटितार्धचन्द्रां

कुर्वन्पुराणकवितुर्मुखमङ्गहेतुः ।

मोगैर्वपुः परिचरन्निजमेव चित्रं

पुष्पाति सेव्यगुणसंपदमद्वितीयाम् ॥ ४७ ॥

सुमनसां देवानां वाहिनीं नदीं गङ्गां घटितः संक्रान्तोऽर्धचन्द्रो यस्यास्तां कुर्वन् ।
पुराणकवितुर्ब्रह्मणो मुखमङ्गस्य चिरस्तेदस्य हेतुः । मोगैः सपंशरीरैरेव निजं वपुः परि-
वरन् । यः सेव्यस्य सेवनीयस्य राजादेर्युगास्तेषां संपदमद्वितीयामसदृशीं घत्ते । चित्र-
प्राप्तौ विरोधयोजकः । यः समुनसां पण्डितानां गङ्गां घटितोऽर्धचन्द्रः स्वर्गाकारार्थं गल-
इत्तिका यस्यास्तां करोति । पुराणस्य कवेर्मुखमङ्गेऽवनाने हेतुः । मोगैर्मृष्टाप्रपानापी-
नेजमेव वपुः परिचरति स सेव्यगुणान्विमर्ताति विरोधः ॥

द्राक्संधिष्विव पत्रियु व्यवहर्ति संचारयन्पञ्चसु

व्यञ्जन्नारमटीं शनैरुपनमत्सर्वाङ्गहाराकुलैः ।

निर्वाद्य स्ववधाख्यनाटकविधिं मीनावचूले विश-

न्यन्नेत्रामिश्रित्वावलीजवनिकां तात्पर्यतोऽन्तर्दधे ॥ ४८ ॥

सुस्कारियु पञ्चसु संधिष्विव तापनाटेषु पञ्चसु शरैषु व्यवहारं सङ्गृह्यतां दर्शयन् ।
आरमटीं संरम्भम्, शीघ्रवृत्तिविशेषं च प्रकटयन् । उपनमतां सर्वाङ्गानां दाहान्मकेन
हारैर्गाकुलः, अङ्गहारैः करणविशेषैश्चाकुलः । स्ववधानामनाटकं संपाद्य यन्नेत्रामेर्वाता-
पत्रिदेव तिरोपायकत्वाज्जवनिकां तिरस्करिषी तां विशन्नांनावचूलेः क्षामः, विशेषण-
साम्यावच्छिन्नः संपदयान्तर्दधे ॥

तरलविवलनाभिः पङ्क्यस्ताः शिलानां

यदालिकनयनान्तर्वर्तिनः पावकस्य ।

रविजमनसिजादिप्लोपशौटीर्यवन्धो-

ररुपजयपताकाटश्चमुन्मीलयन्ति ॥ ४९ ॥

यद्गतान्तरान्तःस्मितस्य यद्गङ्गामुक्तानां श्लेषे दाहे शौटीर्यवन्धोर्दृष्टस्यामेत्तरतं
हृत्वा विवल्नाभिः स्पन्दैर्हृत्पुत्रिर्गन्तव्यत्वात् रक्षानां जयजयानां माहं विव्रति । व-

स्वयं चमूर्विभ्रद्विपमनयनस्येन शिखिना
 द्रवीयः सौहार्दं सततमनुरुद्धौपधिपतिः ।
 जटाजूटो यस्य त्रिभुवनमनःकौतुककृतः

स धत्ते विश्रव्यावसथपथरीतिं ऋणमृताम् ॥ ९३ ॥

“ स्वयं एतं विना कृपिणः । विप्रमनयनस्येन शिखिनाग्निना दृढतरं परिचयं विभ्रतु ।
 सदानुरुद्धं औपधिपतिधन्वो देन । स त्रिजगद्द्वयंकारिणो यस्य जटाजूटः सर्वांगामा-
 भूत्वावस्थानमाहं धत्ते । अथ च यः स्वयं बहूतं कृतः । शिखिना मनुरेण यः सौहार्दं
 विमतिं । औपधीनां नागदमनोप्रभृतीनां पतिर्येन वृतः स कथं सर्वांगानामावस्थानम् ।
 मनुस्मयूरांपधिपतयो हि प्रत्येकं वैरिणः, किं पुनः समुदिता इति कौतुकम् ॥

द्वैधत्यान्तं व्यधितं चतुर्ध्वजमन्त्रीन्द्रपुत्र्या
 साकं स्थानं कुमुदमनुषोऽनुग्रहात्प्रादरस्य ।

सौन्दर्याख्यानवधिमदिरानिर्भरे यत्र नेत्रै-

र्लम्बे वृन्दारकमृगदृशां तैरमापानकेलिः ॥ ९४ ॥

स्वसंरन्धिणोः शरीरयोर्द्वैधस्य द्विस्वप्नत्यान्तमेकदृशतां यः शैलपुण्या सह चकार ।
 कर्तुंसाहिलार्द्राप्यकरोदित्यर्थः । कुमुदमनुषः कामस्य योऽनुग्रहो दग्धस्मान्यनुष्टेयादत्तं
 स एवात्प्रादरन्त्य स्थानम् । शीतुसयोः शरीरकथं हि कामाज्ञानुष्ठानलक्षणम् । सौन्दर्या-
 द्या सौन्दर्यव्यपदेशा, अनवधिः पीयमानत्वेऽनुरथा मदिरा तथा निर्भरे यत्र शरीरकथे
 देवश्रीनां नेत्रं प्रपानकीडं प्राप्ता । मं. शीतुसयोः स्वशरीरकथे संवादिते सति देवश्रियः
 कामित्वावसथपतिर्यर्थः । इष्टैर्विस्तारान्मनसः सानुत्पन्नाश्च मृगदृशानिस्वप्नस्यस्यम् ॥

विभ्रत्या प्रभुशक्तितां रतिपतेरेकत्र मागे कृत-

प्रत्यादिगमगाधिराजधुतया वत्सद्वपुः पुष्यति ।

वामो यत्र कुचोर्ध्वविस्फुरदुरःशोपाहिरत्नान्तरे

संक्रान्तो नयतीव दक्षिणमपि प्रत्यक्षसंलक्ष्यताम् ॥ ९५ ॥

रतिपतेः कामस्य प्रभुशक्तितां दपत्या र्थैरेकत्र वामे मागे कृतः प्रत्यादिगः स्वयमा-
 क्तनेन निराकरणं बल्यं कृच्छरीरं विमतिं । प्रभुशक्तिनां च स्वपनाकामति । शरीरे यदूर्ध्वं
 एतदूर्ध्वार्धं तत्र विस्फुरदुरःशो मः शोपाहिरत्नमध्वे प्रतिविम्बितो वामः सनो
 मुममति दक्षिण एतन् प्रत्यक्षं दृश्यमानि च नयति । दक्षिणार्धो मरुत्नीभूतस्य प्रगिरतेः
 फणरत्नमाये कामस्यः प्रतिविम्बितो दक्षिणमन्त्रया संक्रान्त इत्यर्थः ॥

श्रीपुंभैकाल्यकल्पापितगति घटयन्वो वसुन्तलिनेष-

शैशावेशात्त केषां नृचिरमुदहरत्पर्दं लोचनानाम् ।

वामाङ्गोत्तंसगारुत्मतमणिकिरणायहुतार्धो रजन्या

प्रेयस्या यत्र चुडाविधुरपि वहतीवार्धनारीश्वरत्वम् ॥ १६ ॥

यत्रैकीकृते वपुषि वामार्धस्थोत्तसो मूधामरण ये गारुत्मतमणयस्तेषां किरणैरपहुत
छादितमर्धं यस्य तथाविध स मालिचन्द्रो रात्र्या बलमया साधनारीश्वरत्वमिव प्रा
प्नोति । मरुत्तरत्नरश्मिधिरसितत्वाद्वात्रित्वेन समावितैश्चन्द्रस्याच्छादितत्वाद्वर्धनारी
श्वरता समाभ्यत इत्यर्थः । स्त्रीपुंसयोरेकत्वम्येकरूपतापादन तेन फल्गुपिता शबलिना
गतित्यस्य तद्वपु संवादय तेषां न नेत्रपङ्क्ति निमेषत्वस्तुका क्लेशाद्गुह्यहरगुह्यतवान् । सर्प
एव लोकोत्तरत्वाद्गौरीश्वररूप निर्दिशेत्तदापश्यन्तित्यर्थः ॥

देहद्वन्द्वैकशेष सममवनिभूत कन्यया निर्दिमाणो

यस्त शस्त प्रयुङ्क्ते प्रतिरजनिमुख नाट्यलीलारहस्यम् ।

श्राम्यन्तो दक्षिणार्धाभरणफणभृतो यत्र फुल्लत्फणाम्र

क्षाम्यद्द्वामार्धनिर्यत्सुरभिमुखमरुत्पानगोष्ठीं जुपन्ते ॥ १७ ॥

नाट्यवशात्खिद्यमाना दक्षिणार्धाभरण ये फणभृत सर्पा, अबलत्वात्क्षाम्यद्द्वामार्ध
यद्द्वामार्ध ततो निर्यन्तो मुखमरुत्स्तेषां पानार्थं गोष्ठीमासनबन्धन फुल्लत्फणाम्र व्यादीर्ण
फण कृत्वा सेवन्ते त देहद्वन्द्वस्यैकशेष द्वितीयायेन निर्दिष्टि गौरीं सह कुर्वाणो य प्रदोषे
नाट्योत्सव कुरुते तमित्येकशेषविशेषणस्य यत्रेति प्रतिनिर्देशः । एकशेषनिर्देशेन गौरी
श्वरयो सरूपत्व सूचिन्मिति भद्रम् ॥

इति श्रीमोनराजकृतया टीकया समेत श्रीराजानकविश्ववर्तेसूनोर्महाकवि

राजाराजानकश्रीमद्भक्तस्य कृती श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये

भगवद्दर्शन नाम पञ्चम सर्गः ।

पष्ठ सर्गः ।

अलिम्रजस्थानशनव्रतान्तो मानोम्रशापावधिरङ्गनानाम् ।

अथैकदानङ्गमदानुकूल पुष्पावचूल समयो जजृम्भे ॥ १ ॥

अथ भगवत कैलासाश्रयणादनन्तरम् । अथप्रदूषण तत्रैवेति प्रतिपादनार्थम् । एक
स्मिन्समये पुष्पावचूल समयो वसन्तो जजृम्भ उल्लसत् । शिशिरे पुष्पभावाद्भ्रमरकु
रुस्थानशन भोजनाभाव एव व्रत तस्या-त समाप्तिः । वसन्ते मकरन्दोद्भवात् । स्त्रीणां
मान एवोम्र द्यापस्वस्थावधि समाप्तिसकेतः । वसन्ते मान बोद्धव्यशर्कः । अतोऽनहस्य
मदस्तस्यानुकूलः ॥

क्रमादवार्ची मलयान्द्रिचन्धुमुदीक्षमाणा पवनं युवानम् ।

उपोढताप मययन्शरीर प्रियोऽम्बुजिन्या शिथिलीचकार ॥ २ ॥

मलयादेवं-धु नववायु प्रतीक्षमाणामवाचीं दक्षिणां दिश नलिन्या नायक-सूर्यः क्र-
मादशियिलयत् । वसन्ते सूर्यस्योत्तरदिग्गमनात् । मेघापायाद्देहस्य ताप वहन् । शिथि-
लीवरणोक्त्वा वसन्तस्य प्रौढत्व सूचितम् । अथ च विशेषमसाम्यावच्छिन्नत्वाक्षिप्त्वा ना-
यिका महत्-कस्यचिद्धन्धु तद्वनमभिप्रायेणेष्वमाणामम्बुजिन्या सखीत्वव्यवहृताया
वह्नभ-स्वदेहमीर्ष्यया तापेन युक्त वहन्शियिला करोति । अनुभूतस्रेहा चित्तादवरोह-
यतीत्यर्थः ॥

कश्मीरकान्ताननार्किकराणि पङ्केरुहाणि क्व न पल्वलेषु ।

अथाविरासन्सहसोपगन्तु वसन्तलक्ष्म्या इव विष्टरत्वम् ॥ ३ ॥

कश्मीरक्षीमुखाना किंकराणि पद्मानि तडागेषु क्व नाविरासन् । अत उरप्रेक्षयते—
वसन्तलक्ष्म्या आसनल गन्तुमिष । लक्ष्म्या-पद्यासनत्वात् । पद्मेष्वेव वसन्तलक्ष्मीरव-
सदित्यर्थः ॥

अखण्डपाङ्गुण्यपथेषु विद्वान्चिसन्त एको रसपार्थिवस्य ।

अन्यर्तवो मान्मथपुस्तकेषु न ग्रन्थिमुन्मोक्तमपि क्षमन्ते ॥ ४ ॥

रसपार्थिवस्य कामस्याखण्ड यत्पाङ्गुण्य जगद्विषय-सधिविप्रहादिव्यवहारस्तन्मार्गेषु
वसन्त एको विद्वान्बभूव । पार्थिवत्वात्पाङ्गुण्योक्ति । वसन्तादन्ये ऋतवो प्रीप्माद्य-
कामतन्त्रेषु ग्रन्थिमात्रमपि निवारयितु न शक्तः । अपिसन्देन दण्डापूपिकया कामशा
स्त्रावबोधो दुष्कर इति सूचितम् । सौन्दर्यातिशयेन वसन्तो यथा कामकथान्तरज्ञो न
तथा प्रीप्माद्या इति कविना प्रौढीकृत्या वर्णितम् ॥

स्फुरत्पलाशोष्ठपुटो विलोलद्विरेफमालातरलीकृतभ्रूः ।

फुल्लाब्जानि-स्पन्ददृगास्त नूनं शृङ्गारकाव्योन्मुखधीर्वसन्तः ॥ ५ ॥

स्फुरन्ति चपलानि पलाशान्येवोष्ठपुट यस्य । विलोलालिपिद्विरेव कम्पिता भ्रूयें ।
फुल्लान्यब्जान्येव नि स्पन्दा दृग्यस्य । अतो नून मन्थे वसन्तः शृङ्गारकाव्ये कामवीर्य-
प्रयन्धे समुत्ती धीर्यस्य स आस्त । सर्वोभिर्विच्छित्तिभिर्वसन्तः काम प्रकाशितवानि-
त्यर्थः । अन्येषु काव्ये पुर्णप्रेषविषो भवति ॥

चिरानुभूतोष्णमयूखसख्यप्रवृद्धतापग्लपनेच्छयेव ।

दिग्दक्षिणा चन्दनसौरभार्द्रमरुत्तरङ्गप्रणयं पुषोष ॥ ६ ॥

चिरमनुभूत कृतानुभाव यदुष्णमयूखसख्य दक्षिणायनकृत-सूर्यस्ययोगस्तेन प्रवृद्धो
यस्तापस्तस्य ग्लपन शण्डन तत्रेच्छयेव दक्षिणा दिग्दक्षिणाचन्दनसौरभेणार्द्रस्तरङ्गप्रणयो यो
मरुत्तरपरिचय पुषोष । वस्तुगत्वा वसन्ते मलयमरुद्बहति । दक्षिणदिशस्त-सेवन तापनि-
वारणेच्छानिमित्तत्वेन संभाव्यते । उष्णमयूख इति साकूनम् । अन्योऽपि तापार्तधन्दन
पवनं च सेवते ॥

शनैः शनैर्मानवतीकवोष्णश्चासोर्मिभिः सार्धमवर्धताहः ।

निशीथिनी कार्श्यदशां वियोगिनीवाशया सार्धमपि प्रपेदे ॥ ७ ॥

मानिनीनामतनुतापवशात्कवोष्णाः किञ्चिदुष्णा ये मि.श्वासास्तैः सह क्रमेण दिन वृष्टे । दिनेषु पृष्ठेषु विरहवद्यान्मानिन्यो बहुभिःश्वासानुभवतिस्वयः । विरहिणां जीवे जीवन आशया साक रात्रिर्दुर्बलतामापत् । वसन्ते रात्रिश्चल्पीभूतासु विरहिणो जीवा-शामस्यजमित्यर्थः ॥

पलाशरक्तार्द्रनखे वसन्तकण्ठीरवे मानगजोऽङ्गनाभ्यः ।

भीतो ययौ साङ्गनबाण्यपङ्क्तिच्छलाद्विसुक्तायसशृङ्खलालिः ॥ ८ ॥

वसन्त एव कण्ठीरवः सिंहः । पल्लवानि किञ्चुकान्येव रक्तार्द्रा नखा यस्य तस्मिन्सति भीतो मान एव हस्ती स्त्रीभ्यः सकाशाद्ययौ पलायितः । साङ्गनाशुभ्याजाद्विसुक्ता तयक्तायसी लोहमयी शृङ्खल्यपङ्क्तिर्वेन । सिंहे च पलाशे पल मांसमश्नाति, अत एव रक्तार्द्रनखे सति भीदश्छेदितशृङ्खलो गजोऽपसरति ॥

दिग्दक्षिणार्कं न शशाक हातुं तत्संगतः सोऽपि सदाल्पतापः ।

परस्परं किं तु तयोस्तदानीं न वेदि कः पैशुनमाचचार ॥ ९ ॥

दक्षिणा दिग्दर्कं त्यक्तु शक्ता नाभूत् । षण्मासान्तरवेर्दक्षिणदिक्स्वत्वात् । तथा दक्षिण-दिशासंगतः संगच्छमानस्वत्संगमाद्रा स रविश्च सदाल्पतापोऽभूत् । दक्षिणायने हिमम थलात् । तयोरर्कदक्षिणदिशोरन्योन्य भेदक पैशुनमसत्यदोषारोपणं कथ्यकारेति न जाने । लिङ्गविशेषाद्विशेषणसाम्याच्च दिग्दर्कयोः कामुकमिषुनव्यवहारप्रतीतिः । तत्पक्षे दक्षिणा-नुकूला ॥

ये तस्थुरुद्यानपथेऽतिवेलमनेलमूकाः शिशिरेऽन्यपुष्टाः ।

ऋतुक्षितीशस्य त एव धिन्नमास्थानविद्यापतयो बभूवुः ॥ १० ॥

उद्यानान्तरे शिशिरेऽनेलमूका वस्तु श्रोतु चासमर्थास्त्वस्थस्य एव कोकिला वसन्त-स्यास्थाने विद्यापतयः पण्डिताधिन्न बभूवुः । राजानुगुणोक्तिरियम् । अनेलमूकाश्चान्य-पुष्टा भवन्ति ॥

उद्यद्रजोभिर्घनपत्रशोभै रुन्धङ्गिराशाः परपुष्टनादैः ।

अध्वन्यलोकः सुरभोग्निभाय कंदर्पसैन्यैरिव बालचूतैः ॥ ११ ॥

उद्यद्यद्रजो मकरन्दः, धूलिश्च येषु । तथा घना पत्राणां [किसलयानाम्], वाहनानां च शोभा येषु । तथा परपुष्टनादैः पिकशब्दैः, परमत्यर्थं पुष्टौर्देश्च करणैराशा दिशः, ज-याशाश्च रुन्धङ्गिः । कामकूटकैरिव चूतशृङ्खलैर्दुर्भिवघन्तात्पथिकलोको मीतो बभूव ॥

वियोगिभिः प्रोच्छ्लसददृहासवासन्तिकाशिक्षितसाहसानि ।

अकाण्डवैतण्डिककोकिलानि कैरप्यसहन्त न काननानि ॥ १२ ॥

प्रोच्छ्वसन्नदहासो विक्रमो यात्रां ता वासन्तिक माधव्यस्ताभिर्हेतुभिः शिक्षितं
प्राहृत्तं विरहिवधादियैरेषु वा । तयाकण्ठे रात्रावापि वैतण्डिता बहुजन्पाकाः कोकिल
पेषु तानि वनानि कैरपि विरहिभिर्न चेहिरे ॥

विवृण्वता सौरमरोरदोषं बन्दित्रतं वर्णगुणैः स्पृशन्त्याः ।

विकल्पे कस्य न कर्णिकारे प्राणेन दृष्टेर्वृषे विवादः ॥ १३ ॥

कर्णिकारे सौरमरोरं सौगन्ध्यामाव एव दोषस्तं प्रकाशयता प्राणेन सह दृष्टेर्विवादो
वृषे । यतः कर्णिकारवर्णगुणैर्हेतुभिः स्तुतिं कुर्वन्त्याः । दृष्टिनासिकयोः स्वविषये गुण-
दोषदर्शनात्तभिराकरणसमयहेतूपन्याससामर्थ्याभावेन निर्णयराहित्ये विवादे समाप्तिर्नासी-
दित्यर्थः । कर्णिकारस्य वर्णसौभाग्यं सौगन्ध्यामावश्च कविना युक्त्या प्रतिपादित इति
कर्णिकारमङ्ग इति प्रसिद्धिः ॥

शशाक नो यः किमपि ग्रहीतुमध्याप्यमानोऽपि वराङ्गनाभिः ।

उद्यानलीलान्पमृतस्तदानीं स सिद्धसारस्वततां प्रपेदे ॥ १४ ॥

वरा वसना उपाध्यायकर्मणि निपुणा वा अङ्गनास्ताभिः पाठ्यमानोऽपि यः कोकिलः
किञ्चिदप्यप्येष्टुं नाद्यकत्, स तदानीं वसन्तकाले सिद्धं स्वयं निष्पन्नं न तु साध्यं सरस्वती-
संबन्धि वाग्भवकौशलं वत्स उद्गात्रं प्रपेदे । 'पुराङ्गनाभिः' इति वा पाठः । नगरस्त्रीभिः ।
न तु प्राभ्यामितिः । पुरैति मित्रं पदं वा । समन्तादन्यत्र पठने प्रेरितोऽपि जाप्यनेव
योऽमजत्, स कोकिलो वसन्ते स्वमुपाध्यायनिरपेक्षतया वाङ्मौल्यशाली बभूवेत्यर्थः ॥

व्यक्तानलोलकाकृतिमध्यमध्यसमुच्छलद्रुच्छगवाक्षिताङ्गी ।

कङ्कलिवलित्त्वहिनात्ययेऽपि वभावनङ्गस्य हसन्तिकेव ॥ १५ ॥

व्यक्ताः पुत्रा अनलोलकाकृतयोऽभिज्वालयत्वेन व्यवस्थिता मध्यमध्य उत्पन्ना ये
पुष्पाः स्ववहादीर्गवाक्षितानि जालयुक्तान्यहानि धस्ताः सा कङ्कलिवलित्त्वहिनात्कोकला
वमौ । अनङ्गस्य हिनाभावेऽपि [अहार]शकटिकेव । हसन्तिका च जालयुक्ता राजमयी
ममामिः ॥

स्वपक्षलीलालडितैरुपोडहेतौ स्त्रे दर्शयतो विशेषम् ।

मानं निराकर्तुमद्येषूनां पिकस्य पाण्डित्यमखण्डमासीत् ॥ १६ ॥

स आत्मीयः कोकिलस्य पक्षस्य इदितैरुपोडा हेतिरायुधं येन पिकस्यविशेषैरेव का-
मस्य घनुष्यार्यगिद्धेः । काने बलेषुद्वन्द्वनादिसौभगाधिर्यं दर्शयतः कोकिलस्य पा-

१. रोराद्यन्तो दारियवाचकः. 'पात्रेषु रोरादिभिर्मागिषु' इति राजतरङ्गिणी (५११५).

२. एतच्छ्लोकनिर्माणदेव मङ्गस्य 'कर्णिकारमङ्गः' इति नाम जानम्. एवमेव तत्त-
दपूर्वकल्पनायुक्तश्लोकनिर्माणत् दीपशिखाकालिदासः, उद्गमारविः, घण्टामायः, ताड-
रत्नकरः, यमुनात्रिविक्रमः, इत्यादिविशिष्टनामानि कवीनां जातानाति ज्ञेयम्.

पिडस्यं ज्ञस्यं तरुणानां मानं वनितोपेक्षां निवारयितुमखण्डमभूत् । अथ च सिंसाधयि-
पितधर्मविशिष्टो धर्मी वक्षः । हेतुः साधनोपन्यासः । हेतुबलेन स्वपक्षे परपक्षादुत्कर्षं
दर्शयतः कस्यचित्पण्डितानां मानं प्रत्यक्षादि निराकर्तुं ज्ञलमस्ति ॥

सिन्दूरितानङ्गमतङ्गजास्यं यद्वचानशोऽशोकरजो जगन्ति ।

तन्मानिनीमानतमोऽङ्ग(न्त)कारं बालातपाहंकृतिमारुरोह ॥ १७ ॥

सिन्दूरितं सिन्दूरवस्त्रं कामकरिमुखं येन तदशोकानां रजो जगन्ति व्यानशो
व्यास्या जगृहे यत्ततो हेतोर्मानिनीनां मानतमसोऽङ्ग(न्त)कारं विनाशकं बालातपस्व-
धोमाप । यथा कालातपोऽन्धकारं निराकरोति तथाशोकरजो मानं निराचकारेत्यर्थः ॥

नीरन्ध्रनिर्यस्तुमनोनिक्वायकापायपट्टप्रणयादशोकः ।

जग्राह भिक्षुव्रतमध्वगानां मनःसु शून्यत्वमिवोपदेष्टुम् ॥ १८ ॥

नीरन्ध्रं निर्विकरं कृत्वा निर्यस्तुञ्जिद्यमानो यः सुमनोनिक्वायः पुष्पममूहः स एव
कापायपट्टस्तस्य प्रणयात्परिचयादशोको भिक्षुव्रतं शाक्यदर्शननिर्दिष्टमाचारमिव जग्राह ।
किं कर्तुम् । पान्थानां चेतःसु शून्यत्वं किं कर्तव्यतामूढत्वमुपदेष्टुम् । भिक्षुवो हि कापा-
यधारिणः शून्यत्वमनुपपद्यमानरूपत्वमुपदिशन्ति ॥

वियोगिनीरोपकपायितेव नेत्रद्युतिर्विस्फुरिता सरस्य ।

प्राप्ता पलाशेषु बभौ शुक्राम्रचञ्चुस्तुतिस्त्रेयनिरङ्कुशेषु ॥ १९ ॥

मानवशारप्राप्तविरहासु यो रोपस्तेन कपायिता रक्ता कामस्य दृष्टिदीप्तिः पलाशे-
ध्विव प्राप्ता शुशुभे । यतः शुक्रानामप्रचञ्चोक्षध्वमस्य रक्षत्येन या स्तुतिस्तस्याः स्तेय
हरणं तत्र निरङ्कुशेषु निरक्षप्रहेषु । पलाशानां नैसर्गिक रक्तत्व नास्ति, किं तु मानिनी-
कोधारणा कामस्य दृष्टिः पलाशेषु पतितः । लोहितत्वारस्मरोद्दीपकत्वाच्च संभावना ।
स्तेनेषु च क्रुद्धा राजदृष्टिः पतति ॥

कामप्रशस्त्यक्षरसंप्रदायो वियोगिहालाहलषीजमुष्टिः ।

द्विरेफराजी रुरुचे लतानां भ्रवेयगारुत्मतरन्नमाला ॥ २० ॥

कामस्य यशःप्रशस्तिस्त्राक्षराणि तेषां संप्रदायः परम्परागतः क्रमः । कृष्णार्ता-
म्भालारूपत्वाच्च । तथातएव विरहिणां विषवीजमुष्टिः । भयवा हलादलशब्देन दुःखं
सङ्गृह्यते । तथा लतानां भ्रवेयं प्रीयामरणं चासौ गारुत्मतरत्नानां माला । रक्ता अत्र
नायिकास्थानीयाः ॥

सत्यं यत्सन्तककचक्षतानां शल्कं निशानामलयो बभूवुः ।

न चेत्कथं पान्थनितम्बिनीनां व्यघुर्दृशोरान्धयनवोपदेशम् ॥ २१ ॥

यत्सन्तेन क्षत्रो कचचेनेव क्षत्रेण क्षतानां तन्वृत्तानां रात्रीणां शल्कं पूर्णं भ्रमता

नूनममवन् । अमरास्य शल्क यदि नागवस्तक्य पान्यखीणा दृष्टेरन्धभावोपदेशमकार्षु ।
चूर्णमेव हि दृष्टरान्य्य करोति । आध्य हि विरहजनित चूर्णकृत च दृष्टिविधातार्यम् ॥

कदर्पकर्णेजपभूमिकासु मधुव्रता धैर्यमधीतवन्त ।

पिलुप्तकोपा सुमन शतानामचीकरन्निग्रहमध्वगानाम् ॥ २२ ॥

कदर्पस्य कामस्य कर्णेजपभूमिकासु पिशुनरूपग्रहणावध्यासु धैर्यं धृष्टभाव शिक्षित-
वन्तो अमरास्तथा सुमन शताना पुष्पसमूहाना विद्धसो मुक्त कोपो मकरन्दो यैस्ते
पन्याना दु खानुभवरूप निग्रह वसन्तेन कारयामासु । अथ च केचिदाज्ञोऽप्रे पैशुन-
माचरन्तो देवाना हृतगङ्गा अश्वगाना सन्मार्गंगाभिना निग्रह कारयन्ति ॥

द्विजाधिराजेन गवा प्रसादात्प्रतिक्षप कारितभूमिसेक ।

पान्थप्रियाणामृतचक्रवर्ती नेत्रेष्ववग्राहमपाचकार ॥ २३ ॥

गवा रक्षनीना प्रसादानैरेत्याद्विजाधिराजेन चन्द्रेण कर्त्रा कारितो भूमिसेको येन
हेतुकर्त्रा स ऋतुचक्रवर्ता वसन्ते विरहिणीना नेत्रेषु वर्षप्रतिबन्धन निवारयामास ।
ता अरोदयदित्यर्थ । अथ च द्विजाधिराजेन ब्राह्मणवरेण गवा धेनूना प्रसादेन कारित
क्षीरेण भूमिसेको येन स चक्रवर्ता स्वदेतेषु वर्षप्रतिबन्ध निहन्ति । अप्यन्तावस्थाया
करोते कर्तृपदभूतस्य द्विराजशब्दस्य प्यन्तावध्यायाम् 'हकोरन्वतरस्याम्' इति पा-
क्षिक कर्तृत्वम् । कर्तृस्तेनानभिहितत्वात्तृताया । 'अवग्रहो वषप्रतिबन्धे' इति वा घञ् ॥

गलत्तुपाराम्बुकणान्किरन्ती दैर्घ्यं नयन्ती पिककूजितानि ।

वियोगिनीनामवनी तदानीं किं रोदनाय व्यधितोपदेशम् ॥ २४ ॥

विरहचिन्तया मुच लिखन्तीना विरहिणीना तापवर्षकृन्दिताविर्भाव । अतो वसन्ते
तापवशाद्गलत्तुपार हिम यस्या अतोऽम्बुकणान्स्रवन्ती, अत शीतलत्वात्कोकिलशब्दा
न्दीर्घाकुर्वती, भूमिविरहिणीनां रोदनोपदेश किमकार्षीदिति सदेह ॥

सपक्षपाता निरुपाधिन्धोश्चिराय वेगादुपरि अमन्ती ।

अकल्पयच्चूततरो स्वदेहमारान्निकायेव मधुप्रताली ॥ २५ ॥

निरुपाधि अमरकृतमुपकार विना बन्धोऽपकारकस्य चूतशस्योपरि सौरमलोमाङ्ग
मन्ती, सह पक्षान्वा करणाभ्या पातेन गमनेन वर्तते या सा अमरमाला चूतशस्य-
रान्निकायं पूर्णकात्राय मृत्तादिदोषशमनहेतो स्वदेहमकल्पयदिव । अकारणबान्धवस्य
च स्वदेहमारान्निकाय सपक्षपातो जन कल्पयति ॥

न मानमहाय वभूव केपा लोलालिमालाम्बुकुटिच्छटाभि ।

विश्वैकजिष्णोर्मदनस्य नव्यसाचिव्ययोगान्मधुरुन्मदिष्णु ॥ २६ ॥

एकस्य विश्वजेतुः कामस्य नवमन्त्रित्वाद्दृप्तो वसन्तो लोलाक्षपला या भ्रमरपङ्क्तयस्तं
एव भ्रुकुटिच्छटास्ताभिः केषां न यतीनामपि मानसखण्डनाय बभूव । तदा यतयोऽपि
मानमत्यजप्रित्यर्थः । नवसचिवश्च भ्रुकुटिभिः सर्वेषां मानसखण्डनं करोति ॥

पुष्पावृताङ्गो निविडालिनादः फेलीवनेपूजतचम्पकौऽमूत् ।

चैत्रश्रियो नूपुरनिःखनाङ्गो नृत्योद्यताया इव दण्डपादः ॥ २७ ॥

विश्वविजयरूपशार्यैरिद्विदत्तनामृत्प्रवृत्तायाश्चैत्रलक्ष्म्याः समञ्जीरशिक्षितो दण्डपाद
इवोन्नतचम्पकवृक्षः क्रीडावनेष्वभूत् । यतः पुष्परावृतान्यङ्गानि यस्य, तथा अत एव
निभृतभ्रमरशब्दः । विश्वं जित्वा नृत्यनयाश्चैत्रलक्ष्म्या दण्डपादत्वेन चम्पकः संभाव्यते ॥

निष्पन्नपुष्पातिथिभिर्द्विरेफैरुपास्यमानस्तिलकश्चक्रासे ।

एणीदृशां दोहदृष्टिपातैरिवाङ्गनेनाहितसंविभागः ॥ २८ ॥

निष्पन्नाणि रूपसौरभसंनिवेशवन्ति यानि पुष्पाणि तेषामतिथिभिर्मकरन्दमोगार्थ-
मभ्यागतैर्भ्रमरैः सेव्यमानस्तिलकह्रमः शुशुभे । अत उत्प्रेक्ष्यते—एणीदृशां स्त्रीणां दोह-
दरूपा विकासोपायभूता ये दृष्टिपाताः कटाक्षसंरक्षनेन कृतसंविभाग इव । कटाक्षविशे-
षेण सक्ताजन इव तिलक इति संभाव्यते । तिलकतरोर्वैरनारीकटाक्षैर्दोहद इति
प्रसिद्धिः ॥

पुष्पोद्गमैराभरणप्रयोगं प्रारेभिरे वामदृशां युवानः ।

ततो विना कार्मुककर्मसिद्धिं पुष्पायुचस्यागमदस्त्रमोक्षः ॥ २९ ॥

रमणीयानामभरणं तरुणाः पुष्पैरारब्धवन्तस्ततो भूषणकरणादनन्तरं हेतोर्वा धनु
ष्कार्येण विना कामस्य हारमोक्षः सिद्धिं गतः । स्त्रीपुंसयोः परस्परं प्रेमरूप यत्कार्यं स-
रदारैः साध्यं तत्पुष्पभूषणसंपादनान्तिष्ठद्विषयैः । उक्तनिमित्ता विभावना । निमित्त
वान् परस्परानुरागोद्दीपकं पुष्पाणामभरणीकरणम् ॥

तनूरशोकस्य पदा प्रतीभिः पुरंग्रिभिः पुष्पशरास्त्रशाला ।

क्षिप्यन्नवालककपङ्कटङ्कान्तिन्दूरमुद्रासचिवेव चक्रे ॥ ३० ॥

लीलारसादशोकस्य तनु मूर्ति पदा चरणेन प्रतीभिस्ताडयन्तीभिः पुरंग्रिभिस्त-
नाधिकामिरशोकवृक्षतनुः सिन्दूरमुद्रायुक्तेव चक्रे । कस्मात् । क्षिप्यन्सकाममनवो यो-
ऽलक्तकपद्रुस्तस्य दृष्टो गह्वरिष्ठः । यतः कामसालशाला । अत्रशालायां हि सिन्धु-
मुद्रान्यासो युक्तः । 'स्त्रिया मूर्तिस्तनुस्तनुः' इति कोपः । अथवा पदा प्रतीभिः स्त्रीभि-
रशोकतनुः कामाक्षशाला चक्र इति योज्यम् । अत एवालककक्षेपारसविन्दुरेवेति च
योज्यम् । एव योजनया कामाक्षशालाल पादाद्य तेषां प्रतिपादित स्यात् ॥

१. 'पादाहतः प्रमदया विकसल्यशोकः शोक जहाति बकुलो मुखसीधुसिकः । आ-
लिङ्गितः कुरबकः कुरुते विकारमालोकितस्तिलक उत्कलिको विभाति ॥'.

यव्यस्यति स सयवत्यशोके पदं नदन्नूपुरमुत्पलाक्षी ।

स्वैरं स चक्रे तत एव शूर्ध्वं पदं वताशेषमहीरुहाणाम् ॥ ३१ ॥

सयवती सस्तरदर्पा स्त्री चरणमशोकवृक्षे यव्यस्तवती ततः पादन्यासादेव स्वैरं स्वातन्त्र्येण समस्तवृक्षाणां शिरसि पादमशोकवकार । पादाघातात्कुलः सन्नशोकवृक्षः सर्ववृक्षेभ्योऽधिक आसीदित्यर्थः ॥

अनुन्मिपद्दृष्टि निपेदुपीणामास्थाय रम्भादलदर्भशय्याम् ।

वियोगिनीनां द्विजपुंगवेन पुंस्कोकिलेनाधिगणेऽन्तकालः ॥ ३२ ॥

अनुन्मिपन्त्यां संकुचन्त्यां दृष्टी यत्रैवं कृत्वा निपेदुपीणामुत्ताननिपण्णानां कदली-पत्रदर्भास्तरणमाश्रित्य निपण्णानां विरहिणीनां मरणकालः पक्षिमुत्प्रेन कौकिलतद्वे-नाधीतः । कौकिलशब्दं श्रुत्वा विरहिष्यो मुमूर्षवो जाता इति तात्पर्यम् । दर्भोपरि निवेशितस्य संकुचनेत्रस्य मुमूर्षोर्वाङ्मणेन मर्भ्ररन्तकालो गीयते ॥

उद्भ्रूणुना कस्य न नाम यात्रा वसन्तनाम्ना रुरुधे ठकेन ।

प्राणास्तु कण्ठेषु चिराय चक्रुर्वियोगिवर्गस्य गतागतानि ॥ ३३ ॥

उद्भ्रूणुना बलवता वसन्तनाम्ना ठकेन इडमोपकेण कस्य न प्रस्थानं वद्धम् । प्रस्था-नसंकल्पेऽपि विरहव्यथामुदित्यर्थः । विरहिणां प्राणाः कण्ठेषु गमनागमनानि चक्रुः । विरहिणो मुमूर्षव आसन्निति तात्पर्यम् । सर्वेषां यात्रानिरोधः कृतः, विरहिप्राणानां च गमनानुगुप्यं कृतमिति चित्रम् ॥

सेकोऽम्बुना सौष्टवमाततान प्रतानिनीनामथ मानिनीनाम् ।

सङ्गोऽश्रुपूरैर्बत पत्रवल्लीः कपोलयोराकुल्यांचकार ॥ ३४ ॥

अम्बुना सेको जलकर्तृकं सेचनं प्रतानिनीनां छतानां सौष्टवं बलं वित्तरयामास । अथ बाष्पपूरैर्योगो मानिनीकपोलोल्लिखिताः पत्रलता व्यनाशयत् । अम्बुसेको लतानां सौष्टवं करोति, स एव बाष्परूपः पत्रवल्लीशब्दवाच्यानां तासां विःसौष्टवं करोतीति विरोधो बतशब्देन प्रतिपादितः ॥

प्रसारिता दूरमतिग्मभासा करा निरीयाअतिरस्करिण्याः ।

वियोगिनामन्तकराजधानीमपावृतद्वारपुटां प्रचक्रुः ॥ ३५ ॥

अत्राप्येव तिरस्करिणी जवनिक्का ततो निरीय निर्गत्यातिग्मभासा चन्द्रेण प्रसारिताः प्रसरन्तः प्रयुक्ताः करा रश्मयः पाणयथ यमनगरीमुद्गाटितद्वारपिधानां चक्रुः । चन्द्ररश्मिदर्शनेन विरहोद्दीपनात्पान्या आसन्नमरणा अव्यवहित्यर्थः ॥

मानप्रहानध्ययनोन्मुखीनामासेदुपीणां दयितोपकण्ठम् ।

वामद्भुवां लोचनचक्रवालमभ्यस्तलीलाकुलविद्यमासीत् ॥ ३६ ॥

माने प्रहोऽभिनिवेशस्तस्यानध्ययनं वर्जनं तत्र संमुखीनां मानं त्यजन्तीनाम् । अतो दयितानामुपकण्ठं गलतलं प्राप्तवतीनां रामाणां नेत्रसमूहोऽभ्यस्ता लीलेव कुलविद्या येन तदासीत् । रमणनिकटे लट्टभाः कटाक्षविक्षेपं चकुरित्यर्थः । अथ च मानप्रहानामभिमानानामित्यर्थः । अत एवानध्ययने संमुखानां तथा दयिताया रमण्या निकटं प्राप्तानां कुलविद्याभ्यस्ता भवतीत्याद्यर्थम् ॥

सुखोऽनिलः खं विशदं जलानि रम्याणि तेजस्वरुणं नवा भूः ।

अहो मधोः काचन शौर्यलक्ष्मीश्चकार भूतेष्वपि या विकारम् ॥ ३७ ॥

या शौर्यलक्ष्मीर्भूतेषु पृथिव्यादिष्वपि विक्रियां चक्रे, सा वसन्तस्य विक्रमसृष्टिः काचन लोकोत्तरासीत् । तमेव विकारं पृथिव्यादीनां विशेषणमुखेन पूर्वार्धे दत्तं धत्ति— अनिलो मरुत्तलः सुखकार्यासीन्मेघापायेन शीतलत्वात्, खं नमो विशदं मेघाभावात्, जलानि रम्याणि प्रसन्नत्वात्, सूर्यादिकं तेजस्वरुणमभ्रविमुक्तत्वात्, नवा भू रसाद्रत्वात् । अपिशब्देन दण्डापूपिकया भूतेभ्य इतरेषां तु सिद्ध एव । सर्वे एव विकारवन्तोऽभूवन्नित्यर्थः ॥

मलीमसश्रीर्मधुपानसक्तो भेजे लताः पुष्पवतीः स्फुटं यः ।

स एव चैत्रेण बत द्विरेफः पुष्पपुराज्ये विहितः पुरोधः ॥ ३८ ॥

मलीमसतिकृष्णा धीर्यस्य । तरुण इत्यर्थः । वृद्धत्वे हि स्वस्ववर्णापचयो भवति । दृश्यते हि व्यभिचारामावेऽपि विशेषणोपन्यासः पारम्पर्येणार्थान्तरसोत्तरार्थः । यथा 'आकाशमसिदयामम्' इत्यसिदयामत्वेन दूराकाशोत्प्लवनप्रतीतिः । दूराकाशस्यैव श्यामत्वदर्शनात् । अतिश्यामं निरध्रं वा । तत्र महत्वसूचनार्थम् । तथा मधुनो मकरन्दस्य पाने सक्तो यः प्रफुल्ल लता भेजे । चैत्रेण पुष्पयोः कामस्य राज्य ऐश्वर्यदर्शो कृतः । पुष्पेध्विति सप्तम्यन्तं वा । चन्द्रादिभ्योऽधिकं क्षमशीपनो भ्रमर एवासीदित्यर्थः । अथ च मलिनलक्ष्मीको मधुपायी च पुष्पवती रजस्तलाः स्त्रीः सेवते ॥ राज्ये पुरोहितः क्रियत इत्याश्रयं वतशब्देन सूचितम् ॥

शुद्धं दधत्पान्यपुरांघ्रिवाप्यपूरैरिव क्षालितमंशुजालम् ।

स्येरेण चन्द्रो मुरलाङ्गनानां मुखेन सापलकमाललम्बे ॥ ३९ ॥

वसन्ते मेघापायाच्छुद्धं निर्मलं रश्मिसमूहं दधत् । अत एव पान्यवनिताशुभवार्द्धे क्षालितमिवेति संभाव्यते । क्षालितमेव हि शुद्धं भवति । चन्द्रो ह्यसतामुरलानामजनपद विशेषवनितानां मुखेन सापलकं स्पर्शां जग्राह । अन्यथान्यस्याः सपानः पतिर्धसाः

सा सपत्नीति मुख्योऽर्थः । तस्याश्चान्यस्यां प्रति प्रायश्चो द्वेष इति सपत्नीशब्दो द्विष्टमात्रवचनः । द्वेषश्च सदृशेन सदृशस्येति लक्षितलक्षणया सदृशमात्रवृत्तिः । अतः सापत्नकशब्दः स्पर्धावाची ॥

संकोचितायव्यय एव यः प्राग्नेहसा पुष्पमितंपचेन ।

सदा स किञ्जल्कमहासुभिक्षे लीलाः शिशिक्षे कति न द्विरेफः ॥४०॥

पुष्पाणां मितंपचोऽल्पनिर्माता कालः शिशिरस्त्वेन हेतुना करणेन वा संकोचितावायव्ययादुत्पत्तित्यागौ येन ॥ प्राक्शिशिरे य आसीत्स तथा वदन्ते किञ्जल्कस्य महासुभिक्षं समृद्धिस्तस्मिन्सति कति न क्रीडाः शिशिक्षे । बहुलीलाञ्च आसीदित्यर्थः । शिशिरे यः परिमिताशनमात्रेण प्राणसंधारणमकार्षीत्स भ्रमरो वदन्ते सर्वलीलापारंगम आसीदिति । सर्वंतुभ्यो मथावधिक आसीदित्यर्थः । 'मितनखे च' इति खश् ॥

दिक्षु क्षतस्वापरसैरशोकैः कृतप्रतापानलसूत्रपातः ।

गाढाभिमानग्रहिलो जगन्ति तृणाय मेने न झपावचूलः ॥ ४१ ॥

दिक्षु क्षतः खण्डितः स्वापे संकोचे रसो यैः । प्रफुल्लैरित्यर्थः । अशोकै रक्तवर्णलाकृतः प्रतापान्नः सूत्रपात आसूत्रपातिका यस्य सः । तथा गाढेऽहंकारे ग्रहिलोऽभिमिषिष्टो मीनध्वजो जगन्ति तृणाय न मेने । तृणवदनादरणीयान्यकरोदित्यर्थः । 'मन्यकर्मणि—' इति चतुर्था ॥

समीरणश्चन्दनशैलराजजन्मा सरस्य प्रथमोऽङ्गरक्षः ।

वियोगिनीनिःश्वसितानिलेन प्रत्युद्गतो गौरवमाससाद ॥ ४२ ॥

चन्दनशैलराजान्मलयपर्वताब्जन्मोत्पत्तिर्वस्य स समीरणो मरुत्कामस्य महाशरीररक्षिता विरहिणीनिःश्वसवायुना कृतप्रत्युत्थानो गौरवं महत्त्वं प्राप । संमानेन हि सर्वस्य वृद्धिर्भवति । राज्ञश्च प्राणरक्षको गौरवं मान्यतां प्राप्नोति ॥

हृत्वेव पाण्डुव्रतमाचरिष्णोः फपोलमूलात्पथिकाबलानाम् ।

रुचं कचत्काञ्चनवर्णचौरां व्यधत्त चैत्रो नवचम्पकेषु ॥ ४३ ॥

पाण्डो पाण्डिस्त्रि गुणे व्रतं तत्प्राप्त्यर्थं नियममाचरिष्णोः सेवमानात्पथिकस्त्रीणां गण्डतटादिवानीय चैत्रः कचतो दीप्तस्य काञ्चनस्य यो वर्णस्वचौरां रुचं दीप्तिं फुल्लचम्पकेषु निहितवान् । चैत्रे प्राप्ते सति विरहिणीनां गौरत्वं मुख्यादत्तम् । मुख्यानां पाण्डुत्वप्राप्तेः । चम्पकेषु गौरी दीप्तिर्दृश्यते । अतः संभाव्यते—विरहिणीगण्डेभ्यो गौरत्वमपहृत्य चैत्रचम्पकेषु स्थापितवानिति ॥

दाक्षिण्यदक्षः पवनैर्नवीनमासूत्रयन्साप्तदीनतन्त्रम् ।

गण्डूपिताशेषजगज्जयोऽभूद्देवः स्वयं कामुकलोकपालः ॥ ४४ ॥

दाक्षिण्ये दक्षिणदिग्गतित्व आनुकूल्ये च दक्षैर्मरुद्भिः । मलयगतैरित्यर्थः । साप्त-

पद्मिनतन्त्रं सृष्टयामासूत्रयन्संपादयन्कायुकलोकपालः कामो गण्डूयितोऽशेषजगतो जयो
येन तारशोऽभूत् । मलयानिलमवात्कामस्य विश्वमायत्तमभूदित्यर्थः ॥

सरामिधूमप्रतिभालिमाले बहद्रजोरूपितचूतवायी ।

पान्थप्रियाणां नयनोत्पलेषु बाष्पो वसन्ते सुलभो बभूव ॥ ४५ ॥

सर एव तापकत्वादमित्यस्य धूमस्तस्य प्रतिमा यस्या अलिमालायास्तपाविधा भ्रम-
रमाला यत्र । धूमामिन्यायेन सरस्य ध्वजत्वं भ्रमरायकुरित्यर्थः । तथा बहद्रजस्तेन
रूपित आच्छुरितशूतवायुर्यत्र । तस्मिन्वसन्ते पान्थप्रियाणां नेत्रेष्वधु सुलभं बभूव ।
विरहिण्यो भ्रमरादीन्ष्ट्टाकदमित्यर्थः । धूये रजोयुक्ते बावी च सति बाष्पोत्पत्ति-
रुचिता ॥

वनानि चैत्रानिलचातुरीभिश्चकाशिरे ताण्डवितच्छदानि ।

ससौष्ठवंमन्यमसूययेव मनो मुनीनामपि तर्जयन्ति ॥ ४६ ॥

चैत्रानिलस्य चातुर्येधातुर्योणि ताभिस्ताण्डविताश्चपलरवेन नृत्तप्रवृत्तादृष्टदाः पल्लवा
येषु तानि वनानि बभासिरे । अतः संभाव्यते—ससौष्ठवमात्मानं मन्यमानम् । न तु तदा
सौष्ठवमहितम् । मुनिमनोऽपि तर्जयन्तीव । यश्च तर्जनां करोति सोऽहुस्यादिकं तरलयति ॥

लतानताङ्गीषु सहेलमात्तलोलालिपुञ्जासितचामरासु ।

बभूव कण्ठः फलकण्ठयूनामास्थानदानोन्मुखरागराजः ॥ ४७ ॥

लता एव नताङ्गयः । अत्र चामरवाहिन्यः । तास्वतानि गृहीतानि लोलान्यलिमाला एव
कृष्णचामराणि याभिस्तासु सतीषु पिकतरुणानां कण्ठ भास्वानस्य सर्वदर्शनावसरस्य
दानं तत्रोन्मुखो रागराजः पञ्चमाह्वयो रागो यस्य सहेलम्, न तु यत्नेन, बभूव । चूता-
ङ्कुरास्तादेन कपायत्वात्कोकिलानां कण्ठेषु पञ्चम एव स्वर उचरति स्मैत्यर्थः । एतच्च राज-
वृत्तान्तमहृषा वर्णितम् ॥

शनैः शनैरात्तवता नवीनजगत्रयोल्लेखमहाकवित्वम् ।

चैत्रेण चक्रे यत चम्पकौधैरभ्यस्तसौरभ्यसुवर्णसर्गः ॥ ४८ ॥

सल्लेखोऽपूर्वनिर्माणविषयः प्रज्ञोद्भासस्तत्र महाकविनिर्माता तस्य भावो जगत्रय उल्लेखेषु
महाकवित्वं गृह्यता । अपूर्वं रागादिकं कुर्वतेत्यर्थः । चैत्रेण चम्पकसमूहैर्हेतुभिरभ्यस्त-
सौरभ्य विधृतसौगन्ध्यं यत्सुवर्णं तस्य सर्गः अष्टिचक्रे । चम्पकाणि पीतवर्णानि सुग-
न्धीनि भवन्ति । अतो ज्ञायते चैत्रेण सुगन्धि सुवर्णं कृतम् । कविना च सुवर्ण-
सर्गः कियते ॥

विकोपकंदर्पकृपाणधाम्ना व्यञ्जन्समलब्धमिवाङ्गमङ्गम् ।

जल्पाकतोत्सेकमियाय चूतसौरभ्यसम्यो मधुपायिलोकः ॥ ४९ ॥

विद्योः कोपादाकृत्ये-यः कदर्पकृपाणः स्वरासिखस्य धाम्ना तेजसा समालम्ब्यं
लिप्तमिवाद्महं व्यञ्जन्मरवर्गो जल्पाकृता बहुजल्पत्वं तत्रोत्सेक उद्रेकस्वमिदाय, यतश्च-
तानां सौरभ्यं तत्र सभ्यश्ववेयिता । चूतरजो भुक्तोपचितो बलवान्प्रमरवर्गोऽशब्दाय-
तेत्यर्थः । अमराणां कृष्णे वर्णे कामसङ्घप्रभालेपोत्प्रेक्षणाद्मराणां कामशत्रुधरत्वावगमेन
कामप्राणरक्षत्वं सूचितम् । राज्ञश्च प्राणरक्षकः सद्वादिक्ं शत्रुमुद्धृतमुद्धृति, जल्पा-
कृत् भवति, दुर्लभवल्लुभोगं च करोति । 'जल्पभिक्षुकुट्ट-' इति पाठन् ॥

श्रीखण्डशैलानिलरात्रिराजपुंस्कोकिलादिप्रविभक्ताराज्यः ।

हठादतूनामधिपश्चकार जगत्सर्गवः सरवीरभोग्यम् ॥ ९० ॥

सर्गवः साहंकारो ऋतुपतिरत एव श्रीखण्डशैलानिलो मलयवायुः, रात्रिराजधन्द्रः,
पुंस्कोकिलः कोकिलतरुणः, उदादिषु प्रकर्षेण विभक्तं विभागेन दत्तं राज्यं येन स
जगत्कामवीरस्य भोग्यं चकार । यथाधिपतिः स्वयमवलिसित्वात्राज्यमारोहृदनं स्वयं न
करोति, सोऽन्येषां हठाद्राज्यं विभज्य स्वमण्डलं वीरभोग्यं करोति । वसन्तप्रभावात्काम-
स्य विश्वंमायत्तमभूदित्यर्थः । 'सर्गवसरवीरभोग्यम्' इत्येकपदतया पाठे प्रविभक्तमिति
कर्मकर्तारि क्तः । स्वयं पञ्च माया इतिवत् । विभक्तं राज्यं यस्येति वाक्यम् । यस्य
चाधिपते राज्यं बहुधा विभक्तं स स्वमण्डलं हठाद्वीरभोग्यं करोति ॥

इन्दिन्दिरैर्निर्भरगर्भमीपदुन्मेपवच्चम्पकपुष्पमासीत् ।

हिरण्यमयं शासनलेखहेतोः सज्जं मपीभाण्डमिव सरस्य ॥ ९१ ॥

इन्दिन्दिरैर्भ्रमरैर्निर्भरो गर्भोऽन्तरं यस्य तच्चम्पकपुष्पमीपद्विकासवद्भूत् । ईपद्विका-
सेऽपि भ्रमरैर्धृतान्तरवोक्तिः परिमलातिशयसूचनार्थम् । आश्लेषेलाहेतोः सज्जं सन्द-
कामस्य संबन्धि सुवर्णमयं मपीभाण्डं मपिधानमिव । तदेव सरस्याशाश्लेष्वद्मभू-
दित्यर्थः ॥

मधुश्रियः कुङ्कुमपत्रभङ्गानध्यावसर्त्तिकशुककुञ्जलानि ।

अलिस्तदीयैश्च घनै रजोभिः प्राणामिहोत्रक्रममन्वतिष्ठत् ॥ ९२ ॥

वसन्तलक्ष्म्याः कुङ्कुमपत्रभङ्गान्स्वर्गाणि किंशुककुञ्जलानि अमरोऽऽध्यावसदध्वतिष्ठत् ।
तदीयैः किंशुकसंबन्धिभिर्घनै रजोभिः केशरैर्भ्रमरः प्राणा एव प्रासक्त्यादमित्यस्य
होत्र होमत्वस्य क्रममास्वादनपरिपाटीं चान्वतिष्ठत् । किंशुककुञ्जलानां भिन्नलिङ्गपत्र-
मङ्गकरूपणम् । भ्रमरस्यावासदाता प्रासदाता च किंशुक एवाभूदित्यर्थः । मधुश्रीर्नायि-
वास्थानीया ॥

रराज मूर्त्या कुरवो नवोद्यत्पुष्पोपहृतैर्वृतमालिजालैः ।

सद्योऽङ्गनालिङ्गनतः प्रसक्तकुचाग्रकस्तूरिकपङ्कयेव ॥ ९३ ॥

श्रीपरिरम्भाभवं कृत्योद्यन्त्युत्पद्यमानानि यानि पुष्पानि तैरुपहृतीराकारितैर्भ्रमर-

जालेनष्टितया मूर्त्त्या कुरवकृत्स्नो दिदीपे । अतः संभाव्यते—भालिहनात्प्रसक्तं सक्रान्तं
पुत्राप्रविरय कस्तूरिकापट्टं यस्या सा तथेव । कृष्णत्वाद्भ्रमरा. कस्तूरीरवेन संभाव्यन्ते
यद्वा वास्तवे पुष्पसीरभे कस्तूरीरभसकामणसभावनेवम् ॥

नतभ्रुवोऽग्नेऽरुणपुष्परेणुकापायपट्टो मधुमासभिक्षुः ।

मानस्य चेतोगृहनिर्गतस्य चकार यात्रामपुनःप्रवेशाम् ॥ ९४ ॥

नतभ्रुवो रामायाः सवन्धिनथेतोगृहनिर्गतस्य मानस्वाप्ने पुरो मधुमास एव भिक्षुर्वै
सन्तभ्रमणो यात्रा प्रस्थानमर्थान्मानस्यापुनःप्रवेशा चकार । रामाचित्ते मानः पुन
कदाचिन्न प्रविष्टः । वपुन्तगुणस्वरणेन पुनर्निरासमथादित्यर्थः । अरुणः पुष्पाणा रेशुरेव
कपायरक्त पट्टो यस्य । गृहनिर्गतस्य पुरुषस्य [संमुखे] वर्तमानो भिक्षुर्यात्रामपुन-
प्रवेशां करोतीति शकुनज्ञाः । तदुक्तम्—'विमुक्तकेशकापायनमेन्धनयुमुक्षिते' इत्यादि ॥

रसायुरुत्सङ्गनिलीनजानिरनङ्गभोगावलिपाठवन्दी ।

किञ्जल्कतलेऽजनि साहकारे निमज्जनोन्मज्जनकेलिकारः ॥ ९५ ॥

उत्सङ्गेऽङ्गे निलीना गाढाश्लेषेण लम्बा जाया भ्रमरी यस्य । 'जायाया निद्' इति
निद् । तथानङ्गस्य कामस्य भोगावलिद्वयभोगवर्णना तत्पाठे वन्दी । जगज्जित्वा कामो
भोगान्करोतीतीव रतव्याजेन वर्णयतीत्यर्थः । रसायुर्भ्रमरः साहकारे चूतसवन्धिन
किञ्जल्क एवागधत्वात्तत्तडाकस्तत्र निमज्जनोन्मज्जनरूपा केलिं करोतीत्येवविध
भासीत् । कश्चिच्च गृह्णाती रामामङ्गे गृहीत्वा तडाकमच्ये केलिं करोति । 'तल्पे' इत्य
पपाठः । तत्र निमज्जनायसम्भवात् ॥

मध्येनभः कौशिकवद्वितीयं किं स्वर्गसर्गं मदनस्ततान् ।

दोलाधिरूढप्रमदापदेशाद्यस्मिन्नवा अप्सरसो विरेजुः ॥ ९६ ॥

नभसो मध्ये मध्येनभः । 'पारे मध्ये पठ्या वा' इत्यव्ययीभाषः । मदन कौशिक-
वद्विश्वामित्रवद्वितीया स्वर्गछाष्टिं किं चकार । विश्वामित्रः किल त्रिशङ्कुलेहेन द्वितीयं
स्वर्गं निर्ममे । यस्मिन्द्वितीये सर्वे नवा अप्सरसो विरेजुर्बभुवुः । दोलाधिरूढा दोला
केलिकृतो याः प्रमदास्त्रायामपदेशाद्याजात् । स्वर्गे लप्सरसो भवन्ति । तत्र दोलावे-
नेनोपरिगच्छन्त्य स्त्रियोऽप्सरस्त्वेन संभाव्यन्ते । पुरा स्त्रीणामप्सरोभ्यो नभःसन्धार
मात्रेण भेदोऽभवत् । तदा ॥ दोलाधिरूढेरप्सरः सदस्य एवाभवन्नित्यर्थः ॥

आरूढवत्यः क्षणमन्तरिक्षं यान्ति स्म दोलास्तरलास्तरुण्यः ।

वक्रद्युतिद्रोहविधातुरिन्दोरास्कन्दहेतोरिव दत्तयात्रा ॥ ९७ ॥

तरला लोला दोला. कर्मभूता आरूढवत्यस्तरुण्यः क्षणमाकाशं यान्ति स्म । अत
संभाव्यते—तरुणीना मुखकान्तिद्रोहवर्तुष्वन्द्रस्यास्कन्दहेतोर्द्वैतपातनकारणात्तयात्रा

इतप्रस्थाना इव । चन्द्रस्य पूर्वं दूरतया मुखसादस्य निश्चित दोलाधिरोहे तु प्रत्यासत्त्या
मुखेन चन्द्रो जित इत्यर्थः । द्रोघधरि च हठपातन युक्तम् ॥

अभिनवविभवाप्तौ बन्धनान्माननाप्तौ

निखिलशशिमुखीनां मोचयन्मानसानि ।

अभजत सहकारस्यन्दसान्द्राभिपेकै-

रधिपरभृतकण्ठं सौष्टवं रागराजः ॥ ९८ ॥

प्रतरणनिरोधेन मानाद्याद्बन्धनात्सर्वस्त्रीणां चित्तानि मोचयन्रागराजः पञ्चमो रागः
कोकिलकण्ठे चूतरपाभिपेकैः सौष्टवं बलमभजत । चूतरसं भुञ्जानस्य कोकिलस्य क-
पायकण्ठान्तात्पञ्चम उदचरदित्यर्थः । राजा च नवराज्यलामे बन्धनस्फोटं कुर्वन्राज्या-
भिपेकैः सौष्टवं भजते ॥

उन्मीलत्कुमुमभराधिकावनम्रा चित्रत्यो निखिलशिलीमुखोन्मुखत्वम् ।

चापत्वं मुवनजयाभियोगमाजः सेवार्यै जगूहुरनन्यजस्य वल्लभः ॥ ९९ ॥

मुवनजयार्यमभियोगमुद्योग भ्रततोऽनन्यजस्य कामस्य सेवार्यं धनुर्माव लताधकुः ।
लताभिरेव कामस्य धनुर्धार्यमभवत् । लता हृष्टं जगत्कामस्यायत्तमभूदित्यर्थः । यत
उन्मीलन्ति विकसन्ति कुमुमानि तर्मास्तस्तेनावनम्राः । तथा अत एव निखिला ये शि-
लीमुखा भ्रमरास्तरसंबन्धि संमुखत्व बहन्त्यः । धनुषि चारोपितयुगबाधमानि शिलीमु-
क्षानां शरणां समुच्चल बहन्ति ॥

मलयपरिमलाढ्यंभावुकः केरलीनां

विपुलपुलकवेद्या मान्मथप्रन्यकारः ।

दिशि दिशि पृषदश्वो दाक्षिणात्यः शिशिक्षे

रसपरिवृढसख्याहंकृतश्चापलानि ॥ १० ॥

मलयस्वार्थाद्यन्दनस्य सवन्धी परिमलस्तेनाद्यमाडुकः समृद्धिमान् । केरलस्त्रीणाम-
भिलापजननाद्रोमाञ्चनिर्माता । मन्मथसंबन्धिनो ये प्रन्या येषु मन्मथो वर्णनीयस्वा-
न्करोति । मन्मथवृत्तान्तप्रकाशक इत्यर्थः । रसपरिवृढः शृङ्गारापरनामधेयः कामदेव-
स्तेन सख्यं मैत्री तेनाहंकृतः साहंकारः । कामोदीपनसमर्थ इत्यर्थः । दाक्षिणात्यो मरु-
चापलानि दिशि दिशि शिशिक्षे । सर्वत्र बवावित्यर्थः । राजमैथ्या साहकारश्चाद्यो
भवति । स्त्रीणां च रागं जनयति । राजवृत्तान्तप्रकाशकश्चपलश्च भवति ॥

विश्वाक्रान्त्याहवसरमसानङ्गयोधैरशोकै-

र्दधे सास्रवणमुखसस्त्री प्रोच्छ्रसत्पुष्पमाला ।

आसीदन्ती निविडनिविडं पद्मति पद्पदाना-

भ्रमे यस्या सममघटत श्यामला पट्टिकेव ॥ ६१ ॥

विश्वस्य कर्मभूतस्याव्यन्तिर्वशीकरणं स एवाहव सद्भ्रामस्तन समर्थकत्वात्कामभ
 टेरशोकवृक्षे साक्षाणा रुधिरार्द्राणा मणानां रणक्षताना सखी घटशत्वात्तत्रैव सभास्य
 माना प्रोच्छ्रुसता विकसतां पुष्पाणा माला दधे । यस्या पुर- सम युगपदतिनिविडमा
 सीदन्त्यासीना भ्रमरपङ्क्तिं श्यामला कृष्णा पट्टिका मणाच्छादनमिवापठत घटिता ।
 योधाश्च रुधिरार्द्रेषु मणेषु पट्टिकां प्रप्रन्ति ॥

रोहत्कन्दुककेलयस्तरलितैर्ये नारिकेलीफलै-

र्ये श्लिष्यद्भ्रमरोर्मिभिर्वहुविधाभ्यस्तासिधेनुक्रिया ।

ये क्लोलितपासुखेलनरसा वासन्तिकारेणुभि-

स्ते कर्णाटसमीरणा कमिव न क्रीडारस चक्रिरे ॥ ६२ ॥

रोहन्ती कन्दुककेलिर्येन्दुकाहयक्रीडनकक्रीडा येषां ते कम्पितैर्नारिकेलफलैर्ये पचना
 भवन्ति । तथा श्लिष्यन्त सज्ज तो ये भ्रमरा रोलन्त्यास्तैर्वहुविधाभ्यस्तासिधेनुक्रिया
 छुरिकाक्रिया र्येस्ते भवन्ति । तथा वासन्तिकाना माधवीना रजोभिर्ये क्लोलितहा
 रणित पासुस्तारखेलने रसो रज क्रीडारागो ये । ते कर्णाटसमीरणा मलयवायव कमि
 न क्रीडारस चक्रिरे । बाल्यादिवयोवस्थोचिता क्रीडाश्चक्रित्वर्थं । पासुखेलन वि
 धाभ्ये क्रियते । छुरिकाक्रियाक्रीडा यौवने । सरसधौ कन्दुकादिनिबन्ध ॥

पृष्ठभ्रमत्सज्वपद्पदचक्रचिह्नं

यत्प्रोच्छ्रसत्कुसुमभाविर्भृङ्गतानाम् ।

मानस्य पक्षमलदृशा सहसैव पेष्टु

तत्पृष्ठमान्मथधरदृविलासमासीत् ॥ ६३ ॥

पृष्ठे चक्राकारतया घूर्णमाना सज्जवा वेणुसहिता ये भ्रमरास्तेषा चक्रं सचिह्नमग्रे
 चस्य तत् । अताना सबन्धि यत्पूर्वं प्रोच्छ्रसद्विकसत्प्रकटमभूत्, तत्प्रीणा मानस्य सद्य
 पेष्टु दलयितु स्पष्टो नि संशयो मन्मथसबन्धिनो धरदस्य विलासो यस्य तदासीत् ।
 धरद पेपणार्थं चक्रकद्वयमुच्यते । दलित न पुन प्ररोहति । अतो मानदलनार्थं धरदो
 ऽस्तीति समाव्यते । सभ्रमरं एताना पुष्प दृष्ट्वा स्त्रीणां मानं विष्टप्रायोऽभूदित्यर्थं ।
 धरदस्य चोर्ध्वं चक्रं भ्रमति । पेष्टुमिति 'जातिनिग्रहण-' इति कर्मणि पठ्यते ॥

पङ्क्तिं पुष्पलिहामशेषवनितामानावसानक्रिया-

गर्वोन्नद्धवसन्तबद्धविततश्मश्रुश्रिय निभ्रती ।

आलानापसरत्सरेभविधुतायःशृङ्खलोलेखम्-

विस्रब्धं कथमप्यहो विरहिभिर्न प्रेक्षितुं चक्षमे ॥ ६४ ॥

अशेषवनितानां संबन्धो यो मानस्तस्यावसानक्रिया समाप्तिस्तया गर्वस्तेनोद्धतो यो
। सन्तस्तेन वद्धं श्मधु कूर्चस्तच्छोभां विभ्रती । नेयं अमरपद्भिः, किं तु वसन्तस्य
। इत्थं इति संभाव्यते । 'संधा' इति वा पाठः । संधा प्रतिज्ञा । तयालानाद्बन्धन-
। तन्मादपसरन्मुच्यमानो यः सरेमः कामहस्ती तेन विधुता कम्पितायःशृङ्खला लोह-
। शृङ्खला तस्या उल्लेखो भङ्गिस्तस्य भूः सा अमरपद्भिर्विरहिभिर्विश्वस्तया द्रष्टुमपि न
। वक्षमे । समर्थैरमाभि । उपमोपकमोत्प्रेक्षा । भयवशात् चक्षम इत्युक्तिसंगतिः ॥

ये गात्रे ययुरध्वगोत्पलदृशामङ्गारवर्षप्रथां

ये संभोगरसालसालसवधूनेत्राञ्चलैरञ्चिताः ।

श्रीखण्डाद्रिगुहागृहान्तरभुवः शृङ्गारिषु प्रोन्मिप-

च्छापानुग्रहशक्तयो बवृधिरे तेऽह्यवो वायवः ॥ ६५ ॥

अध्वगोत्पलदृशां विरहिणीनामङ्गे ये वायवोऽङ्गारवर्षः स्फुलिहृष्टिस्तत्ख्याति ययुः ।
। अमिकणवर्षवद्विरहिणीनां व्यथां चक्रुरित्यर्थः । तथा संभोगरसेन रतिक्रीडयालसालसा
। ये बधूनेत्राञ्चलाः स्त्रीकटाक्षास्तैः सादरं धार्यमाणत्वेन पूजिताः । संभोगोपकारकत्वाद् ।
। मलयानुग्रहोत्पला वायवो बवृधिरे वृद्धि गताः । कामिषु विषये प्रोन्मिपन्त्युद्धसन्ती
। क्षापानुग्रहशक्तिः कोपप्रसादसामर्थ्यं येषाम् । संयोगिषु प्रसादः, वियोगिषु निग्रहः ।
। अतोऽह्यवः साहंकाराः । 'अहंशुभमोर्धुसु' इति युस् ॥

आगच्छन्मलयानिलः स रुरुचे कोदण्डदण्डग्रह-

व्यग्रिम्णा पुरतः प्रसारित इवानङ्गेन दीर्घो भुजः ।

सौगन्ध्यस्पृहयालुमांसलमिलद्भ्रूङ्गावलिब्याजतो

व्यक्तिं यत्र जगाहिरे परिणमन्मौर्वीकिणप्रन्थयः ॥ ६६ ॥

कोदण्डदण्डस्य धनुर्दण्डस्य ग्रहो ग्रहणं तत्र व्यग्रिमा व्यग्रत्वं तेन हेतुना कामेन
। पुरतः प्रसारितः स्त्रो दीर्घो बाहुरिवागच्छन्मलयवातो दिदीपे । पुरतोग्रहणं सवलत्वाव-
। चोपक्रमम् । स्वबाहुनेव मलयवायुना कामो जगदजैपीदित्यर्थः । यत्र वायुमुजे सौगन्ध्ये
। स्पृहयालुत्परिणमन्मौर्वी, शंसलः, यन्मः मिलन्त्युपदिशन्ती, स्पृहयालुत्परि-
। णमन्तः परिणामं गच्छन्तो ये मौर्वीकिणप्रन्थयो ज्याघातलेखा व्यक्तिं प्रथां जगाहिरे
। प्रापुः । वीराणां मुजेषु हि मौर्वीकिणा भवन्ति । अतो मौर्वीकिणत्वमलीनां संभाव्यते ।
। परिणतो मौर्वीकिणाना इयामत्वं भवतीति परिणमद्ग्रहणम् ॥

चिरादसमपत्रिणो मुजमकाण्डकण्डूलतां

नयन्मलयवीरुधां परिमलस्य वैतालिकः । .

निदेशकृदनेहसः कनककेतकीलक्ष्मणः

स दक्षिणसमीरणो मुनिशमापमृत्सुर्ववौ ॥ ६७ ॥

असमपत्रिणो निपमवाणस्य कामस्य सबन्धिन बाहुं चिरादकाण्डे सदृशमटलाभा
भावे कण्डूलतां प्रहर्तुमभिलाषवत्त्वं नयन् । मलयवायुबलात्कामो दु सद् आसीदित्यर्थं ।
मलयवीरुधां चन्दनलतानां सबन्धिन परिमलस्य सौगन्ध्यस्य वैतालिको बन्दी
प्रकाशक इत्यर्थं । वसन्ते सुवर्णकेतक्यो भवन्तीति प्रसिद्धेस्तत्कामा कालो वसन्तस्तस्य
निदेशमाज्ञा जगत्सूत्रनक्षत्रां करोतीति तादृश । मुनिशमस्यापमृत्सुरकस्माद्विनाशक
स दक्षिणवातो वर्षा ॥

कैलासाभिशयालुशंकरशिरोलंकारकाकोदर-

प्रासायासभयादिवानुचरता हित्वोत्तरस्या दिशः ।

वातोऽसेवत दक्षिणापथमथ श्रीरत्नण्डखण्डोच्छ्वस-

त्सर्पालीरसनावलेहचकितस्तूर्णं ततोऽप्याययौ ॥ ६८ ॥

कैलासमभिशयालुशंकरस्य शंकरस्तस्य शिरोलकारा मुकुटभूषणानि ये काकोदरा
सर्पास्तत्कूर्तुको प्रासो निगरणम् । सर्पाणां वातभक्षत्वात् । तेनायासस्तनो भयादिबोत्त-
रस्या दिशोऽनुचरत्वं स्वकर्त्वा महदक्षिणापथमसेवत । वसन्त्ये हि दक्षिणो मरुद्भवति ।
तत्रोत्तरदिक्क्यागे सर्पभय कारणत्वेन सम्भाव्यते । अथ दक्षिणागमनादनन्तरमेव ततोऽपि
दक्षिणापथादपि महदाययौ । धीरत्नण्डानां चन्दनतरुणां खण्डे समूह उच्छ्वसन्ती वायुपा-
नोन्मुली या सर्पपङ्क्तिस्तस्या रसनाभिर्जिह्वाभिरवलेह पान ततश्चकितो भीत इवेति ।
विशेषणमुल्लेखे हेतु । सर्वत्र प्रसरन्वसन्तवात आसीदित्यर्थं ॥

विकसितसितपुष्पच्छत्रमासाद्य तस्थौ

तरुषु थदलिचक्रं प्रोपितप्रेयसीनाम् ।

पिशुनयितुमसह्यं दुर्निमित्तं दिनेऽपि

स्फुटमजनि स एवानेकचन्द्रोपरागः ॥ ६९ ॥

श्लेषु विकसितानि प्रफुल्लानि सितानि पुष्पाण्येव प्रत्येकं छत्रं प्राप्य यद्भ्रमरचक्रं
तिष्ठति स्म, स एव प्रोपितप्रेयसीनां पान्यस्त्रीणां दुर्निमित्तं मरणलक्षणं सूचयितुं दिने
ऽप्यनेकचन्द्रमहो जातः । अत्रमराणि पुष्पाणि दृष्ट्वा प्रोपितप्रेयस्यो मुमूर्षवो जाता इत्यर्थः ।
दिवसेऽनेकचन्द्रोपरागो वदा भवति तदारिष्टानि भवन्ति । कार्ये वारणोपचारार्थं
मित्तशब्दः प्रयुक्तः ॥

मदनगणनाम्थाने लेख्यप्रपद्यमुदञ्चय-

न्विचकिलवृहत्पन्न्यम्नद्विरेफमपीलवै ।

कुटिललिपिभिः कं कायस्थं न नाम विसूत्रय-

न्व्यधित विरहिप्राणेष्वायव्ययावधिकं मधुः ॥ ७० ॥

मदनस्य गणनास्थानम्, यत्र तदीय कृताकृतं विविच्यते, तत्र लेह्यप्रपञ्चमक्षरवि-
यासमुद्वेगघृष्टासयन् । कैः । विचक्रिलाना बृहन्ति पत्राण्येव पत्राणि तेषु न्यस्ता ये द्वि-
फा प्रमरास्त एव मपीलया मपीकणास्तैः । तथा कुटिला वनः समस्तैर्वाचयितुम-
शक्या या लिपयो भद्रयोऽक्षरविन्यासाथ कं न कायस्थं शरीरेणमायव्ययाधिकृत
। विसूत्रयन्बिह्वलयन्मधुर्विरहिणां प्राणेषु प्रवेशनिर्गमौ चक्रे । प्रियसंगमे प्रवेशोऽन्यदा
पयः ॥

नकुन्दकुङ्कुलविशोपणच्छलात्तुहिनापचारचरुभाण्डयज्वना ।

तेमिरद्बुहोऽन्बुदनिचोलगोलकं महसा विहाय जग्गृहे कठोरता ॥ ७१ ॥

वसन्ते कुन्दानि शुष्यन्ति । अतो यत् कुन्दानां यद्विशोपण शोपः शुष्ककुन्दव्या-
त्रात्तुहिनस्य हिमस्याभिचारे विनाशहेतुभूतायां कृत्यायां चरुभाण्डानि यत्र तत्र यज्वना
प्रजमानेन तत्कत्रां । तिमिरद्बुहो रवेर्महसा तेमसा कठोरत्व गृहीतम् । अभ्युदा मेघा
एव निचोलगोलक प्रावरणमण्डलं त्यक्त्वा । शिशिराभावान्मेघाभिरैतत्वेत्यर्थः । अत्र लौ-
किकेऽभिचारे शालप्रसिद्धवस्तुव्यवहारसमारोपः ॥

यत्कंदर्पयशोनुवादविदुषां मल्लीदलानां कुलं

गुञ्जद्भ्रङ्गभरश्च यो विरहिणीप्राणाश्वगुञ्जा तयोः ।

एकेनाजनि पान्यपक्ष्मलदृशां क्रूरं विपं चक्षुषो-

रन्येनाथ च पप्रथे श्रवणयोर्वाणावलीदुर्दिनम् ॥ ७२ ॥

कंदर्पस्य कामस्य यशस्तसानुवादोऽनुकरणेन वदन तत्र विदुषां पण्डितानाम् ।
शुभ्रवारकामयशोऽनुकरणाना मल्लीदलानां कुलं यद्भ्रुत् । तथा गुञ्जन्तो ह्यन्तो ये
भृङ्गास्तेषां भरश्च योऽभ्रुत्, स शब्दत्वाद्विरहिणीप्राणानामश्वगुञ्जा निर्गमनपटवः । तयो-
र्मल्लीपत्रराशिभ्रमरमरयोः । निर्धारणे पक्षी । एकेन मल्लीपत्रराशिना हेतुना पान्यस्त्रीणां
दृष्टयोः क्रूरं विपमजनि । अन्येन भ्रमरमरेण पान्यस्त्रीणां कर्णयोः शरपद्मिप्रसरः पप्रथे ।
मल्लीपत्राणि धस्यन्त्या दृष्टेर्विपमिच लप्रम्, भ्रमरदलानि शृण्वतोः कर्णयोः शरा इव
प्रविश्या इत्यर्थः ॥

अभ्यस्ताशङ्कलङ्कापरिसरसरणिक्रीडितात्तत्रिकूट-

प्रान्तप्रोतद्दुमालीमुकुलपरिमला मृद्भसौभाग्यमङ्गिः ।

आश्वस्तो मातरिश्वा मलयविटपिनामाययावात्मनीनो

मीनाङ्कस्याङ्कपालीं दधदतिरभसादर्णसां ताम्रपर्ण्याः ॥ ७३ ॥

अलिके ललाटे शायिनोऽमे रुचिभिर्हेतुभिर्भगवानुद्यानवृक्षपङ्क्तिं संजातपङ्क्त्यां चकार ।
तथा मौलिस्थस्य चन्द्रस्य दीप्तिभिस्तां संजातपुष्पां चकार । अग्निदीप्तयो रक्तास्तयो-
गात्संजातपङ्क्तवल्गुम् । चन्द्ररश्मयः श्वेतास्तयोगात्संजातपुष्पलम् ॥

विपमनयनदृग्भिर्द्विजितायां वनभुवि शैलभुवश्च दृष्टिपातैः ।

रतिकमितुरशोकमूलघाम्नो मनसि भयाभयसंधिकार्यमासीत् ॥ ३ ॥

त्रिनेत्रस्य दृग्भिस्तथा गौर्याश्च दृष्टिपातैरश्वितायां शोभितत्वेन पूजितायां वनभुवि
सत्यामशोक एव मूलघाम प्रधानगृह यस्य तस्य कामस्य चित्ते भयाभययोः संधिः
संप्रदटनं तत्कार्यमासीत् । अशोकावासः कामो हरदृष्टिपातैर्भीतोऽभूत् । गौरीदृष्टिपातै-
स्त्वभयमभजत । देवी सौत्कर्यमपश्यदित्यर्थः ॥

प्रसरमवसरस्य तस्य चञ्चद्विचकिलकुञ्जलविभ्रमस्मितस्य ।

प्रमुरचलभुवः स तत्र नेत्रैश्चुलकयति स सविस्मयप्रमेयम् ॥ ४ ॥

तस्यावसरस्य वसन्तस्य प्रसरमुल्लासमचलभुवः प्रभुर्हरो नेत्रैश्चुलकयति स । साभि-
लापमपश्यदित्यर्थः । सह विस्मयेन प्रमेयेन ज्ञातव्येन वर्तनं यत्र तदिति क्रियाविशेषणम् ।
चञ्चन्ति फुलानि विचकिलान्येष विभ्रमस्मित यस्य । चुलकेन गिरसीति कर्तृकरणार्थं
गिञ्चि रूपम् ॥

मलयपवनदोलिताञ्जलाभिः सविधलताभिरिवोपदिश्यमानम् ।

अभिसुरभि भवस्य कौतुकेन क न किल कम्पमशिक्षतोत्तमाङ्गम् ॥ ५ ॥

सुरभेर्षसन्तस्याभिमुखमभिसुरभि कौतुकेन हेतुना भवस्योत्तमाङ्गमशिक्षत । विन्वित्रः
पदार्थदर्शनादाश्चर्येण हरः शिरोऽकम्पयत् । अत उत्प्रेक्ष्यते—मलयपवनेन दोलितक-
म्पितोऽञ्जलः प्रान्तो यासां ताभिर्निकटलताभिरुपदिश्यमानमिव । मलयवायुकम्पि-
ताभ्यो लताभ्य इव हरशिरसा कम्पः शिक्षित इत्यर्थः ॥

अधिककुतुकलोलमौलिमुक्तैः सुरसरितः सलिलैस्ततो हरेण ।

निकटकटकशाखिनामयत्नात्सुचिरमरच्यत सेचनोपचारः ॥ ६ ॥

वसन्तगुणदर्शनादधिकं यत्कुतुकमाश्चर्यं तेन हेतुना लोले यो मौलिः शिरस्ततो मुक्तैः
परितैर्लङ्काचलैर्हेतुभिः करणैर्वा हरेण कर्त्ता, म्बनिकटकशिशिरवृक्षाणां, सेचनोपचारः, सेचन-
वर्धनार्थं परिचरणमयत्नात्सलिलानयनादिरुप प्रयत्नं विना कृतः ॥

दिशति दृशमयुग्मलोचनेऽभूदखिललतापटली वनस्थलीपु ।

अधिवसदसमास्रगुप्तयेऽप्रे ग्रथिततिरस्करिणीव रेणुजालैः ॥ ७ ॥

न युग्ममयुग्मं लोचनानि यस्य तस्मिन्पश्यति सति वनभूमिसंबन्धिनी सकला लता-
पट्टिः, अर्थाद्वनभूमिष्वधिवसन्त्योऽसमास्रः कामस्तस्य गुप्तये निह्वाय परागजालैः कृता

अशङ्क शङ्करद्वितं यत्प्रज्ञापारिचरसरणी लङ्घानिकटमार्गे क्रीडितं शनैर्गमनमभ्यस्य
पुनः पुनः कृत यत्क्रीडितं तेनास्ता वृद्धीता त्रिकूटपर्वन्ते प्रोता स्वर्गादानीय रोपिता य
वृक्षपत्रिस्तास्याः क्रुद्धलसौमन्वयसंस्कारेण सौभाग्यमद्विष्येन । लङ्घानिकटे त्रिकूटपर्वन्ते
ऽस्ति, अतो लङ्घायां वहनात्रिकूटस्थवृक्षाणां सौमन्वयं वायोः संक्रान्तं तेन वायोर्मनोहररु
जातमित्यर्थः । मलयवृक्षाणामाश्रयो निकटावस्थानात् । शीताङ्गस्य कामस्यात्मनीनः
साधपत्न्यां तथा जलानामङ्गपालीमालिङ्गनं दधद्वारयन् । तरसंपर्काच्छीतल इत्यर्थः ।
सुमशय व्रीभिरालिङ्गयते । भातरिश्वा वायुराययौ वहति स्म । वायोर्विशेषणैः सौम-
न्वयमन्ववहनशीतलत्वादयो शुष्ण वर्णिताः ॥

नवमसृणुतृणौषड्यामलायामिलाया-

मथ शिशिरमपास्तोद्रेकमुद्रं निददौ ।

अभजत च वसन्तोऽनङ्गसर्वस्वरक्षा-

विधिषु मधुपनादाहंकृतो यामिकत्वम् ॥ ७४ ॥

अथ वसन्त उदिके सति नवोऽतो मसृणः कुसुमारवाच्छृणो यस्तृणौषधत्वेन इवा-
मलायामिलायां भूमौ शिशिरं कर्तुं निददौ । यतोऽपास्ता त्यक्तोद्रेकमुद्रा महिमदङ्गो येन ।
यः परिभूतः स हि लीनो भवति । शिशिरस्य च वसन्तेन परामशकरणाद्भूमिलीनत्वोक्तिः ।
अतो भ्रमरनादेनाहंकृतः साहंकारः । अहंकारी हि नदति । वसन्तोऽनङ्गस्य सर्वस्वानि
सर्वप्रयोजनानि सर्वस्वं सर्वं धन वा तेषां तस्य वा रक्षकमैतु यामिकत्वं जागरूकत्वम-
भजत । अथवा रक्षामु मधुपनादाहंकृत इति योज्यम् । यामिकेषु कश्चिन्निद्राति द्वितीयौ
जाग्रत्वादान्मुच्यतीति भद्रम् ॥

इति धीजोनराजकृतया टीकया समेतः श्रीराजानकविश्ववर्तिसूतोर्महाकवि-

राजराजानकश्रीमङ्गकस्य कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये

साधारणवसन्तवर्णनं नाम षष्ठः सर्गः ।

सप्तमः सर्गः ।

इति रतिपरिणेतुरन्तरङ्गी कुसुममये समये वहत्यभिरुह्याम् ।

स्फटिकशिलरिणः श्रियं दिदृशुर्निरगमदद्रिसुतासखः स देवः ॥ १ ॥

रतिपरिणेतुः कामस्थान्तरङ्गी योग्यत्वेन प्राणामभिष्टयां शोभां कुसुममये समये
वसन्ते वहति सति कैलासस्य श्रियं द्रष्टुकामोऽद्रिसुतासखो गौरीसहितः स देवो निरग-
मत् । अत्र त्रिषु पादेषु स्त्रीपुलिङ्गावच्छिन्नस्त्रीपुसन्वयवहारो भगवतोः सह दर्शनसंभाव्य-
मानदोषनिवृत्त्यर्थः ॥

रुचिभिरलिकशायिनः कृशानोर्हिममहसश्च किरीटकिंकरस्य ।

उपवनतरुपङ्क्तिमीश्वरोऽद्रौ किसलयितामथ मुष्पितां चकार ॥ २ ॥

अलिके ललाटे शायिनोऽग्रे रुचिमिहंतुभिर्गणवानुधानवृक्षपङ्क्तिं संजातपल्लवां चकार ।
तथा मौलिस्थस्य चन्द्रस्य दीप्तिमिस्तां संजातपुष्पां चकार । अग्निदीप्तयो रक्तास्तथो-
गात्संजातपल्लवत्वम् । चन्द्ररश्मयः श्वेतास्तथोगात्संजातपुष्पत्वम् ॥

विपमनयनदृग्भिर्द्वितायां वनभुवि शैलभुवश्च दृष्टिपातैः ।

रतिकमितुरशोकमूलघाम्नो मनसि भयाभयसंधिकार्यमासीत् ॥ ३ ॥

त्रिनेत्रस्य दृग्भिस्तथा गौर्याश्च दृष्टिपातैरद्वितायां शोभितत्वेन पूजितायां वनभुवि
सल्लामशोक एव मूलघाम प्रधानवृहं यस्य तस्य कामस्य चित्तं भयामययोः संधिः
संघटनं तत्कार्यमासीत् । अशोकावासः कामो हरदृष्टिपातैर्भीतोऽभूत् । गौरीदृष्टिपातै-
स्त्वभयमभजत् । देवी स्रोत्कर्यमपश्यदित्यर्थः ॥

प्रसरमवसरस्य तस्य चञ्चद्विचकिलकुञ्जलविभ्रमस्मितस्य ।

प्रभुरचलभुवः स तत्र नेत्रैश्चुलकयति स सविस्मयप्रमेयम् ॥ ४ ॥

तस्यावसरस्य वसन्तस्य प्रसरमुल्लासमचलभुवः प्रभुर्हरो नेत्रैश्चुलकयति स । सामि-
लापमपश्यदित्यर्थः । सह विस्मयेन प्रमेयेन ज्ञातव्येन वर्तनं यत्र तदिति क्रियाविशेषणम् ।
चञ्चन्ति फुल्लानि विचकिलान्येव विभ्रमस्मित यस्य । चुलकेन गिरतीति कर्तृकरणार्थे
णिचि रूपम् ॥

मलयपवनदोलिताञ्जलाभिः सविधलताभिरिवोपदिश्यमानम् ।

अभिसुरभि भवस्य कौतुकेन क्व न किल कम्पमशिक्षतोत्तमाङ्गम् ॥ ५ ॥

सुरभेर्वसन्तस्याभिसुरमभिसुरभि कौतुकेन हेतुना भवस्योत्तमाङ्गमशिक्षत् । विचित्रः
पदार्यदर्शनादाश्चर्येण हरः शिरोऽकम्पयत् । अत उत्प्रेक्ष्यते—मलयपवनेन दोलितक-
म्पितोऽञ्जलः प्रान्तो यासां ताभिर्निकटलताभिरुपदिश्यमानमिव । मलयवायुकम्पि-
ताभ्यो लताभ्य इव हरशिरसा कम्पः शिक्षित इत्यर्थः ॥

अधिककुतुकलोलमौलिमुक्तैः सुरसरितः सलिलैस्ततो हरेण ।

निकटकटकशाखिनामयत्नात्सुचिरमरच्यत सेचनोपचारः ॥ ६ ॥

वसन्तगुणदर्शनादधिकं यत्कुतुकमाश्चर्यं तेन हेतुना लोले चो मौलिः शिरस्ततो मुक्तैः
पतितैर्गङ्गाजलैर्हेतुभिः करणैर्वा हरेण कर्त्रा खनिकटशिखरवृक्षाणां सेचनोपचारः सेकेन
वर्धनार्थं परिचरणमयज्ञाञ्जलानयनादिरूपं प्रयत्नं विना कृतः ॥

दिशति दृशमयुग्मलोचनेऽभूदखिललतापटली वनस्थलीपु ।

अधिवसदसमास्यगुप्तयेऽग्रे अथिततिरस्करिणीव रेणुजालैः ॥ ७ ॥

युग्ममयुग्मं लोचनानि यस्य तस्मिन्पश्यति सति वनभूमिसंबन्धिनी सकला लता-
पङ्क्तिः, अर्धाद्वृतभूमिश्चधिवसन्त्योऽसमासः कामस्तस्य गुप्तये निहवाय परागजालैः कृता

तिरस्करिणी जवनिका यया । बद्धजवनिकेवासीदित्यर्थः । प्रफुल्लता लता दृष्टा त्रिनेत्रोऽपि कामे कोपं विसस्मारेत्यर्थः ॥

समुदितमुकुटामृतांशुनेत्रज्वलनमहःप्रसरेण माधवस्य ।

अतनुत् समशीततापयोगे भुवनगुरुर्भगवानिवोपदेशम् ॥ ८ ॥

मुकुटेऽमृतांशुश्चन्द्रो नेत्रे ज्वलनस्तयोः समुदित मिथीभूत यन्महस्तेजस्तस्य प्रसरेण हेतुना भुवनगुरुर्भगवानीश्वरो माधवस्य वसन्तस्य समयोः शीततापयोर्योग उपदेशमिवा करोत् । वसन्ते शीततापावस्था वास्तवी तत्रोत्प्रेक्ष्यते । घृतनेत्रामेधन्द्रमौलेरुपदेशादि जाता । अत एव 'भुवनगुरुः' इति समुच्चितः पाठः ॥

इति परिमलमालभारिणस्तचरितमृतोरुपनीय नेत्रमैत्रीम् ।

भणितिमणिवर्तसमेवमीशो गिरिदुहितुः श्रुतिवर्त्मनि व्यधत् ॥ ९ ॥

परिमलमालां भिन्नत ऋतोर्षसन्तस्य चरितं लताविकासादिकं नेत्रमैत्रीमुपनीय वीक्ष्य गिरिपुत्र्याः कर्णे हर एषं भणितिरुक्तिरेवातिमनोहरत्वान्मणिवर्तसं रत्नभूषण चक्रे । गौर्यां वसन्तशुणानदर्शयितुमुवाचेत्यर्थः । 'इष्टकेपीकामाल्यनाम्-' इति मालाशब्दस्य इत्यः । 'वष्टि भागुरिरन्नोपमवाप्नोषुपसर्गयोः' इत्यवशब्दस्वाकारलोपः ॥

सुरभिमनुगृहाण देवि नृत्यन्मधुकरकेतकवन्धुभिः कटाक्षैः ।

भवतु शबलमन्तिकं वनानां विहरदनङ्गविलासकृष्णसारैः ॥ १० ॥

देवीति महेश्वोचितमामन्त्रणम् । नृत्यन्तो मकरन्दभोगानन्देनेतस्ततः प्रसरन्तो मधुकरा येषु तेषां केतकानां सदृशैः कटाक्षैर्षसन्तमनुगृहाण । वसन्तकृतं लताविकासादिकं पश्येत्यर्थः । अनुगृह्णाणेति देवीत्वामन्त्रणानुगुणम् । धनहृस्य विलासार्थं कृष्णसारैर्हैमूर्धैर्वनानामन्तिकं शबल विचित्रं भवतु । भ्रमराः कृष्णमण्डस्थानीयाः, केतकानि शुक्लमण्डस्थानीयानि ॥

स्तबकयति यथायथं कठोरद्युतिनिकरस्तरणिस्तवायताक्षि ।

स्मरकरिकरसीकराङ्गकारैः श्रमजलबिन्दुभिरामनेन्दुबिम्बम् ॥ ११ ॥

यथायथं यथोत्तराधिकं कठोरो दुःसहो द्युतिनिकरो यस्य स तरणिः सूर्यस्तव मुखचन्द्रं घर्मान्मुकणैः स्तबकयति स्तबकवन्तं करोति । स्मरवरिणः करसीकराः करान्मुकणास्तेषामद्रुकारैः स्पर्धाकारैः । घर्मजलकृष्णधर्मस्यात्सुष्वगुच्छाकारान्सूर्यः स्तरिणमिर्दशयतीत्यर्थः । आयाताक्षीत्वामन्त्रणं स्तामाविद्धनेत्रविकासोत्तनार्थम् ॥

रचय चटुललोचनच्छटानामतिथिमथ श्लथनिद्रमञ्जखण्डम् ।

ऋतुकुलपतिरेतु किं च ताभिर्विधुवसितासितकेलिचामरत्वम् ॥ १२ ॥

चटुलानां नेत्रच्छटानामतिथिं दर्शनविषयं विरुचितं कमलकुलं कुह । वीक्षस्त्वैत्यर्थः ।

पद्मेभ्यो नेत्रानामधिकगुणत्वं युक्त्वा प्रतिपादितम् । अथ ऋतुबुलस्य पतिर्वसन्तो विधुते
वीजिते सितासिते केलिचामरे यस्य तद्भावमेतु । दृष्टीनां सितासितत्वाच्चपलत्वाच्च चा-
मरत्वम् । राक्षश्च चामरवीजनमुचितम् ॥

मुखमनुसृतदीर्घमत्सरं ते सहजरुचिप्रतिवादतोऽम्बुजेषु ।

प्रभवति गिरिराजपुत्रि सोढुं कथमपि तत्सुहृदो न पादपातम् ॥ १३ ॥

मुखस्य सहजा स्वामाविधी या रुचिलस्याः पद्मैरुत्रिमशोमया प्रतिवादः स्पर्धा
तस्मात्पद्मेभ्यनुसृतः प्राप्तो दीर्घो मत्सरो रोषो येन तन्मुखं कर्तुं तत्सुहृदः पद्मबन्धोः
सूर्यस्य पादपात रदिमस्पर्शं चरणताडनं च सोढुं न प्रभवति न शक्नुम् । गिरिराजपु-
त्रीत्यामन्त्रणं सौकुमार्यस्यापनार्थम् । मित्रवलेनाजितया शोभया वास्तव्या. शोभायाः
स्पर्धया कस्मिन्निजातमत्सरः कश्चित्प्रतिपक्षमित्रचरणेन ताडनं न सहते । तत्पक्षे राज-
पुत्रीति स्याभिमानत्वद्वयापनार्थम् ॥

तदुपरि परिवारधारितं ते नवघनचक्रसगोत्रमातपत्रम् ।

स्पृशतु शुभवपुर्निधानरक्षापरिचितमण्डलितासितोरगत्वम् ॥ १४ ॥ (तिलकम्)

तत्तस्माद्देतोस्त्वोपरि परिवारेण धारितं नवघनचक्रस्य सगोत्रं सप्तं तापवारणात् ।
भातपत्रं छत्रं तत्र शुभं यद्गुप्तदेवनिधाननिधिस्यस्य रक्षार्थं परिचितः संनिहितोऽतो
मण्डलितो मण्डलीकृताकारो योऽन्तितोरगः कृष्णसर्पस्त्रद्भावमेतु । निधेश्च रक्षार्थं समीपे
कृष्णसर्पो वसति ॥

विषटय धुसृणेऽधुनाधिकारं रचय च सूत्रितसङ्गमङ्गमङ्गम् ।

मलयरुहरसैः स्मरप्रतापज्वलनविलीनशशिप्रभासपत्नैः ॥ १५ ॥

इदानीं सैत्याभावात्त्वं धुसृणे कुङ्कुमेऽधिकारं प्रस्तावं विषटय वारय । कुङ्कुमस्युष्णवी-
र्यम् । अतः स्मरप्रतापामिना विलीना याः शशिप्रभास्तासां सपत्नैः सदैर्मलयरुहरसैश्च-
न्दनद्रवैः सूत्रितद्वितः सङ्गो यत्र तदङ्गमङ्गं कुरु । अधुना तापोदेकः, अतः प्रसङ्गं चन्द-
नद्वेषं कुरु ॥

मलयजरजसा हृतावकाशं तनुषु चकोरदृशामसूययेव ।

स्तत्रककपटतोऽद्य धीरमास्ते विरचितपाशमशोकमञ्जरीषु ॥ १६ ॥

चकोरदृशां स्त्रीणां तनुषु तापवशात्तन्मलयजरजसा चन्दनरसेन हृतोऽवकाशो यस्य
तद्दीर्घं कुङ्कुममशोकगुच्छच्छलादशोकलतासु रूपा कृतोद्बन्धनमिवास्ते । यस्य च स्त्रीदेहे
भोगानवकाशाः सोऽसूयया पाशमुद्बन्धनं कर्तेति ॥

पथिकयुवतिभिः कृताभिषेको नयनजलैः सकलर्तुचक्रवर्ती ।

त्वदधरदलकान्तितस्करीभिः स्थितमथ पाटलिभिर्दरिद्रनिद्रम् ॥ १७ ॥

पान्धवधूमिर्विरहव्यथया नेत्रवारिभिर्ऋतुचक्रवर्ती वसन्तः कृताभिपेकोऽभिषिक्तः ।
विरहिणीरोदनेन वसन्तस्याज्ञाप्रतिहताभूदित्याशयः । अयानन्तरं त्वदोष्ठपद्मवशोभावा-
स्तस्करिभिर्धारीभिः पाटलिभिः पुष्पविशेषैर्दतिद्रा नद्या निद्रा संकोचो यत्र, एवं कृता
स्थितम् । विकासो लब्ध इत्यर्थः । चक्रवर्तिनध्याभिपेके सति चौरा भववशादिवानिर्शं
निद्रारहितत्वेन तिष्ठन्तीत्युचितम् । स्थितमिति 'नपुंसके भावे कः' ॥

निबिडितकुचकुञ्जलास्तरुण्यो विदधति यस्य तरोर्हठावगूदम् ।

भवति दृततनुः स पुष्पपूरैरुपनमदद्भुतभृङ्गसाधुवादः ॥ १८ ॥

यस्य तरोः सामर्थ्यात्कुरवकस्य तरुण्यो हटेन निबिडमवगूदमालिङ्गनं कुर्वन्सत एव
निबिडितानि बक्ररूपाणि संपादितानि कुचकुञ्जलानि तुह्रत्वान्मुकुलाकाराणि चाज्ञां ताः ।
स कुरवकः पुष्पपूरैरेतनुर्व्यासमूर्तिर्भवति । रामालिङ्गनेन कुरवकस्य विकासलभात् ।
अत एवोपनमनामुबभूदुतोऽभूतपूर्वां भृङ्गानां भ्रमराणां साधुवादो यस्य । ससृष्टृमागच्छतां
भ्रमराणां गुणितं साधुशादत्वेन रूपितम् । यस्य च सीमाग्यलोभात्तरुण्यो हटेनालिङ्गनं
कुर्वन्ति, तं भृङ्गाः कामुकाः स्तुवन्ति तस्मिन्पुष्पाणि च मुबन्ति ॥

मलयगिरिभुवां लतारजोभिर्विरचितनेत्रपटोपकल्पनानाम् ।

भवति युवजनः समीरणानां क्व न पृथुमान्मथसंप्रदायशिष्यः ॥ १९ ॥

मलयगिरिभूतपत्तिलेपां तथा लतारजोभिः करणभूतैर्विरचिता अर्थायुवजनस्य नेत्र-
पटोपकल्पना नेत्राच्छादनवस्त्रकल्पना येऽस्तेषां समीरणानां वायूनां तरुणलोकः प्रथोर्गहृतो
मान्मथस्य मन्मथसंबन्धिनः संप्रदायस्य परम्परागतस्य रहस्यक्रमस्य शिष्यः क्व न
भवति । मलयवायी वहति सति तरुणाः कामवर्धं यता इत्यर्थः । शिष्यस्य च रहस्योप-
देशसमये गुरवो नेत्रपटं ब्रह्मन्ति ॥

इह कचति पलाश एय मूर्त्या पवनचलारुणवर्णपुष्पपङ्कजा ।

विरहिमृगदृशामकालमृत्युर्बहुहतसंभृतपान्धजीवयेव ॥ २० ॥

पवनेन चला, न तु स्वतो शुच्छरूपात्वेन, गौरववशात् । अद्भुतवर्णा लोहिता पुष्प-
द्विर्धेयाः । अतः संभाव्यते—वहवो हता राक्षीभूताः पान्धजीवाः पथिकजीवितानि
यस्यास्तयेव मूर्त्या, इह विरहिणीनां मृगदृशामकालमृत्युरकस्मान्मरणादपमृत्युः, एष
पलाशः कचति दीप्यते । पलाशः पलमश्नाति राक्षसः । स च बहुजीवसंसंहरति, तस्मै
च शोणानि चपलानि च नेत्राणि भवन्ति । 'पर्णपङ्कजा' इत्यपपाठः । नहि पलशस्य
पर्णान्यरुणानि, अपि तु पुष्पाण्येव । रक्तत्वाच्चपलत्वाच्च जीवोत्प्रेक्षणम् । जीवो हि
ज्योतीरुपश्वपलश्च ॥

मदसहचरगन्धनिर्धुतैलापरिमल एय विशेषतो जगन्ति ।

मदयति मलयानिलोऽतिचेलं मदनमदद्विपकर्णतालवायुः ॥ २१ ॥

मदस्य गजसंबन्धिनः सदृशः सदृशो यो गन्धः सौरभ्यं तेन हेतुना निर्धुतो जित
एलापरिमलो येन । तथा मदन एव मदगजस्तस्य कर्णताली । तालशब्दः प्रशंसाव-
चनः । तयोर्वायुरेव मलयवायुरतिवेलं मृशं जगन्ति मदयति मत्तानि करोति । मलयानि-
लस्पशांद्दुहलीमूतरागाः श्दहारिणो रात्राउचितां कीर्त्तां दिवा कुर्वन्तीत्यर्थः । मलयवायोः
कर्णतालवायोश्च जातिभेदाभावेऽपि व्यक्तिभेदमाश्रित्य रूप्यरूपकमावोक्तिः ॥

मुखमरुदिव चन्दनाचलस्य स्मितमुखि दक्षिण एव गन्धवाहः ।

मुखरयति जयाय मीनकेतोः परमृतगारुडरत्नशङ्खपालीः ॥ २२ ॥

चन्दनाचलस्य मलयस्य मुखमरुदिवं प दक्षिणो गन्धवाहः पवनो मीनकेतोः का-
मस्य जयार्थं परमृताः कोकिला एव गारुडरत्नशङ्खपालीः प्रशस्ता गारुडरत्नशङ्खास्तान्मुख-
रयति । मलयवायौ वहति सानन्दाः कोकिलाः कूजन्तीत्यर्थः । मातृलिकत्वाच्छङ्खशब्देन
जयो भवतीति शकुनशास्त्रविदः । गण्डपालोवत्पालीशब्दः प्रशंसायाम् ॥

शशिकरमृगतृष्णिकाधिकाराद्विचकिलरेणुषु विप्रलब्धजिह्वः ।

मरमपि परमार्थचन्द्रिकाया दशति न पश्य चिरं चकोरशावः ॥ २३ ॥

विचकिलानां पुष्पविशेषानां रजःसु शुभ्रत्वात्सर्वत्र स्थितत्वाच्च शशिकरा इति मृगतृ-
ष्णिका भ्रमस्तस्याधिकारात्प्रस्तावाद्द्विप्रलब्धा प्राप्तविसंवादा जिह्वा रसना यस्य स चकोर-
शावः सत्यज्योत्स्नाया अपि मरं न पिवति त्वं पश्य । पश्येत्तस्य वाक्यार्थः कर्म । एते
चन्द्ररदमय इति मन्वा चकोरशिशुना विचकिलरेणुन्भोक्तुं प्रारब्धं ततोऽप्राप्तास्वादः स-
त्यज्योत्स्नामपि तथैव भाषा नास्वादयतीत्यर्थः । चकोरशाव इति साकृतम् ॥

सपदि रविजदिग्भुवः समीरा विपमशराजगरस्य फूत्कृतानि ।

विरहिहरिणचक्षुषां शरीरं निदधति हालहलस्य दीर्घिकासु ॥ २४ ॥

रविजो यमस्तस्य दिग्दक्षिणा दिक्, ततो भूद्वयतिर्येषाम् । तथा विपमशरः कामः स
एवाजगरः सर्पस्तस्य फूत्कृतानि फूत्काराः समीरा माता विरहिणीनां शरीरं हालहलस्य
विपमेदस्य दीर्घिकासु वापीषु निदधति निहितवन्तः । मलयवायुस्पशांद्द्विरहिण्यो विप-
म्यां प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । रविजदिगिति साकृतम् ॥

मदनहुतवहेऽध्वगोत्पलाक्षीजनहृदयाहुतिदानदीक्षितस्य ।

अलिर्तातिरियमाज्यधूमराजिः सुरभिमुनेर्वकुलोटजाद्देति ॥ २५ ॥

मदनः कामः स एव दाहकत्वाद्गहनवहोऽमित्त्राध्वगोत्पलाक्षीजनस्य विरहिणीलो-
कस्य संबन्धि यद्दृश्य सेवाहुतिस्तस्या दानं कामाग्री प्रक्षेपस्तत्र दीक्षितस्य कृतनि-
यमस्य सुरभिमुनेर्वसन्तप्यैः संबन्धिनो बकुलोटजाद्बकुलवृक्षपर्णशालसकाशादियमलित-
त्रिभ्रंमरपद्मिराज्यधूमराजिर्हविर्धूमरेखोदेति । धूमेन यथाहुतिदानं तथा भ्रमरपद्मपा
कानामो हृदयहोमो दृश्यते ॥

विटपिभटजनोऽयमुन्मदिष्णुर्मधुकरपद्मतिलोहवर्मबन्धात् ।

नयति मकरलक्ष्मणो नियोगं सकलसुरासुरशेखराभ्रशय्याम् ॥ २६ ॥

मधुकरपद्मतिभ्रंमरपद्मिरेव श्यामलत्वान्नोहवर्म शङ्खकवचस्तयोगादुन्मदिष्णुर्दसो विटपिभटजनो हुमयोधलोको मकरलक्ष्मणः कामस्य संवन्धिन नियोगमाज्ञां सकलसुरा-सुराणां शेखरा मौल्यस्तेषामप्राणि तान्येव शय्या विधान्तिस्थानं ता नयति । समरा-न्वृक्षान्दृष्ट्वा मदनमोहिता जाता इत्यर्थः । बद्धकवचा भयश्च प्रभोरज्ञां जगन्मौलि नयन्ति ॥

य इह पथिकविप्रयोगदीर्घाकरणवशाद्बभूवधोरधर्मः ।

मुकुलितरजनेः स चक्रनाम्नां विरहतनूकरणेन तस्य शान्तः ॥ २७ ॥

पथिकानां विप्रयोगदीर्घाकरणं विरहबाहुस्यजनन ततो हेतोर्वसन्तस्य योऽधर्मः समजनि मुकुलिताल्पीकृता रजनिर्निशा येन तस्य वसन्तस्य चक्रवाकानां विरहतनूक-रणेन सोऽधर्मः शान्तो व्यथेतः । मधोः स्वाधिकारे वर्तमानस्य पथिकविरहवर्धनेनो-त्पन्नस्याधर्मस्य चक्रवाकविरहाल्पीकरणाग्निवृत्तिरिति समदाह्योऽलंकारः । लब्धवि-भवो वसन्तो यथेष्टमचेष्टतेत्यर्थः ॥

बहति मुहुरदक्षिणः समीरो भवति निशा च नितान्तदीर्घयामा ।

वपुषि पुलककम्पसंपदास्ते मधुसमयः शिशिरर्तुरेव तस्याः ॥ २८ ॥

बहतीत्यादि नवभिः कुलकम् । विरहव्यथावर्धनाद्बभूवधर्ममदक्षिणोऽप्रतिकूलः स-मीरो धायुर्बहति । निशा रात्रिश्च नितान्तमत्यर्थं दीर्घां यामा यस्याः । विरहस्य दुरति-बाह्वान् । तस्या वपुषि पुलको रोमाश्चः कम्पश्च तयोः संपदास्ते । स्वद्भोगभावनावलात् । एवं सति तस्यास्त्वत्प्रियाया वसन्तः शिशिरर्तुरेव भवति । शिशिरवद्बसन्तेऽपि प्रियस-द्भस्य भावनात् । शिशिरर्तां चादक्षिण उत्तरदिग्भवो धातो बहति, रात्रिश्च दीर्घप्रहरा, पुलककम्पी च शिशिरः करोति ॥

शयनमपि सरोजिनीपलाशैर्मनसिजसैन्यसितेतरातपत्रैः ।

अमृतकरतनोस्तनोति तस्या घटितविधुंतुदसंततिप्रतिष्ठाम् ॥ २९ ॥

मनसिजसैन्यस्य कामकटकस्य धवलत्वलक्षणार्थं सितेतराणि कृष्णान्यातपत्राणि च्छत्राणि तैः सरोजिनीपलाशैर्नलिनीदलैरपि शयनं शय्या घटिता लम्बा या विधुतुदसं-तती राहुधेणिस्रसाः प्रतिष्ठा पर्यवसान करोति । कस्याः । अमृतकरसदृशी मूर्तिर्यस्या-स्तस्यास्त्वत्प्रियायाः । त्वत्प्रिया चन्दसदृशी तस्या नलिनीदलैरपि शय्या राहुबद्धपदां करोति । त्वद्विरहादिति प्रतीयमानां हंतुः । पद्मिनीपत्राण्य बहुरन्तस्ततिदक्षा ॥

वपुषि शुचिमुषोढगाढतापे दृशि च भृशोदकवर्षभाजि वर्षाः ।

बहति कृशतनुर्हृष्टापकारिण्युपचितमन्तुतयेव सा वसन्ते ॥ ३० ॥

बहभा शुचिमापाढं शरीरे वहति । यत उपोढो दडो गाढो दुवारंस्तापो येन । ॥
पाढो हि गाढतापलक्षणः । तथा सा दृशि दृष्टी वर्षाः प्राश्रुपं वहति । यतो भृशमुदक-
पंमभ्ररूपं मज्जन्त्याम् । अत एव कृशतनुर्दुर्बला । अत उत्प्रेक्ष्यते—विरहोद्दीपकत्वाद्
टेनापकारिष्यपकर्तारि वसन्त उपचितो वृद्धि गतो मन्तुर्मन्युर्यस्य तद्भावेनैव वसन्त-
स्तस्या विरहव्यथां वर्धयति । अतो मन्तुनेव सा वसन्तप्रतिद्वन्द्विनो प्रीष्मादीन्शरीरान्
धारयति । अमित्रसंबन्धी च क्षत्रुलोकं मान्यः ॥

अधिकरतलमाननस्य निद्रा परमुरसो नयनाम्भसावगाहः ।

श्वसितपवनपानमेव तस्यास्तत्र विरहादियती शरीरयान्ना ॥ ३१ ॥

तत्र विरहाद्भवतः संगमाभावात्तस्याः शरीरयान्ना देहगतिरियती । तामेव दर्शयति—
अधिकरतलं हस्ततल आननस्य मुखस्य निद्रा सवेशः । नयनाम्भसाक्षुणा केवलं वक्ष-
सोऽवगाहनं आनम् । श्वसितं निःश्वासः, अथरयोः पानमेव शोषकम्, ज्ञानपाननिद्रा
प्राणिनां शरीरगतिः । तस्याश्च त्वद्विरहे ता एव भवन्ति । अतः प्रत्यासन्नमरणे
सूचितम् ॥

विदृतसहजसौरमाभिपेक्षश्वसितवशंवदभृङ्गवेणिभङ्ग्या ।

असितरविजपाशदन्दशूकैः प्रथयति सा हठलिङ्गमानमायुः ॥ ३२ ॥

विदृतः प्रकाशितः सहजोऽकृत्रिमः सौरमाभिपेक्षः सौगन्ध्यज्ञान धैस्तानि निःश्व-
सितानि निःश्वासास्तेषां वशंवदायत्ता या भृङ्गवेणिः । मालात्वाद्देणिरूपणम् । तस्याजादसि-
ताः कृष्णा ये रविजपाशदन्दशूका यमपाशघर्षांस्तेहंटेन तरसा लिख्यमानमास्त्राघमानमायु-
प्राणान्प्रथयति प्रकाशयति । अमरपद्वेर्विरहोद्दीपकत्वान्मुमुर्षुः सा अमररूपैः कृष्णैर्यमसं-
बन्धिभिः पाशसर्पैः पीयमानप्राणेव संभाव्यते । वाताहारत्वमुत्प्रेक्षाबीजम् ॥

श्रवणपुटतटाभिघातमक्ष्णोर्मलयमरुद्धनमोहतन्त्रवायः ।

रथहरिणमपत्रपानभिज्ञं रचयितुमिच्छुरिवोच्छिनत्ति तस्याः ॥ ३३ ॥

तस्या अक्ष्णोर्नेत्रयोः श्रवणपुटतटेन कर्णद्वयान्तेनाभिघातं प्रसरणनिरोधं मलयवा-
रचयति । यतो घनस्य मोहस्य मूर्छायाः कुबिन्दः । कर्तेस्वयः । मोह पटस्थानीयं यस्त-
न्त्रयति स तन्त्रवायकः । तस्या दृष्टिः कर्णान्तव्यापिन्यासीत् । अथ पुनर्मलयवायोर्विर-
होद्दीपकत्वान्मूर्च्छायां दृष्टिनोन्मीलतीत्यर्थः । अत उत्प्रेक्ष्यते—स्व रथशृगमपत्रपाया दृष्टि-
कीर्तिपराजयजाताया अनभिज्ञमज्ञातारं, कर्तुमिच्छुमेव । मद्रथमृगस्य दृष्टिर्विरहात्कीर्ति-
मेधातिविस्तीर्णवा खदृष्टया मा ह्यपादितीव वायुस्वर्घृष्टि निर्मीलयतीति वाक्यार्थः ॥

अमरकलकलासहिष्णुरास्ते चिरमबला निमित्तेक्षणा कुचाग्रे ।

हृदयगृहविहारिणः कथंचित्तत्र वचनश्रवणाभिवाञ्छयेव ॥ ३४ ॥

हृदये धृतस्य तव वाक्यं श्रोतुमिच्छयेव अमरकोलाहलमसहमाना सावला स्तनाप्रे
निथलदधिरास्ते । अधोमुह्ययास्त इत्यर्थः ॥

भृशकृशमहरिष्यदेव तस्या वपुरपसव्यसमीरणो रयेण ।

यदि न समजनिष्यतो जिहानस्तनजघनस्थलगौरवान्तरायः ॥ ३५ ॥

विरहवशाद्भृशं कृशं तनूकृतं तस्याः शरीरमपसव्यो दक्षिणः समीरणो मरुदयादहरि-
ष्यदेव यदि नोजिहानमुभ्रतमुद्गच्छत्प्रुयु यत्स्तनजघनस्थलं तेन गौरवं तदेवान्तरायो
देहहरणे विप्रः [यदि न] समजनिष्यत्त समुदपस्यत् ॥

विषममृतसनाथमुद्गिरन्त्यो युवतिमहाविरहार्तिकीर्तनेन ।

अभिदधति रसाञ्चितैर्वचोभिर्युवजनमित्यचिरादुपैत्य सख्यः ॥ ३६ ॥

युवतीना तरुणीनां महती विरहार्तिर्विरहव्यया तस्याः कीर्तनेन निवेदनेनामृतसमेतं
विषमुद्गिरन्त्यः । अमृतसहितत्वं विरहव्ययया दुःखस्याश्वासस्य च जननत्वात् । रसेना-
ञ्चितैः शोभितरवेन पूजितैः पूर्वोक्तैर्वचनैर्वचनभक्तौ क सख्य एत्याभिदधति कथयन्ति ॥ कु-
लकम् ॥

मनसि धृतिलतां विवाधमानो मुकुलबृहत्करकौषदुर्दिनेन ।

कुसुमशरयशश्छटाविबर्तस्तुदति वियोगिजनस्य सिन्धुवारः ॥ ३७ ॥

मुकुलानि कलिकास्तान्येव बृहत्करकौषो वर्षोपलप्रवाहस्तस्य दुर्दिनेन वर्षेण विरहि-
जनस्य चित्ते वर्तमाना धृतिधैर्यं सेवास्पर्त्वाद्गता ता बाधमानः । कोरकाणां वर्षसंनिधे-
द्यान्यां करकामी रूपणम् । करकाश्च लतां बाधन्ते । कुसुमशरस्य कामस्य संबन्धिनीनां
यशश्छटानां विवर्तः परिणामः सिन्धुवारो विरहिजनस्य तुदति । वियोगिजनस्येति क-
र्मणः शेषत्वविशेषायां षष्ठी । 'न भाषाणामश्रीयादिति विक्रियाश्रुतावपि करकत्वपरिहारे-
णासंबन्धमात्रस्याविवक्षितत्वात्षष्ठी' इति न्यासकारः ॥

प्रकृतिमभिसरन्निजां कथंचिद्धनहिमदुर्दिनगर्भवासमुक्तेः ।

जगदुपवदते शनैरुदञ्चत्सरसिजमर्तुरयातयाममोजः ॥ ३८ ॥

घनहिम यदुर्दिन मेघच्छप्रमहस्तदेव गर्भवासस्ततो मुक्तेर्निष्क्रमणात्स्तां प्रकृतिमभि-
सरदनुसरयातयाममपर्युपितम् । नवमित्यर्थः । शनैः क्रमेणोदञ्चद्दुर्दिनिच्छत्सरसिजमर्तुः
सूर्यस्य संबन्धि तेजो जगदुपवदते शान्त्वयति ॥

चट्टलितसिचयाञ्चलच्छटाभिर्गुरुरन्ध्रिकुचेपु पुष्पकेतोः ।

भुवनविजयकीर्तिवैजयन्तीर्मरुदयमुत्क्षिपतीव दाक्षिणात्यः ॥ ३९ ॥

मुरला दाक्षिणात्या जनपदविशेषा एतल्लीलनेषु चट्टलिताः वम्पिता याः सिचयाश्च-
लच्छटा वक्षान्तपङ्कयस्ताभिः वरणभूताभिः पुष्पकेतोः कामस्य भुवनविजयेन या की-

तिस्तस्या वैजयन्तीः पताका इव दाक्षिणात्यो मरुन्मलयवायुस्त्रिपति । वायुना कम्पितानां मुरलङ्घीवज्रप्रान्तानां कामोद्दीपकत्वात्पताकात्वेन संभावनम् ॥

युवजनघनकेलिसूत्रधारो विरहिशरीरनवीनवह्निवर्षः ।

स्खलति वत न सैंहलो नभस्वान्क्षणमपि मानशरव्यसव्यसार्ची ॥ ४० ॥

युवजनस्य तरुणलोकस्य घनकेलेरनवरतकीडयाः सूत्रधारः सूचकः । तथा विरहिणीनां शरीरस्य नवीनो वह्निवर्षः । अग्निवर्षवर्षां करोतीत्यर्थः । सैंहलः सिंहलदेशाद्गतो वायुः स न स्खलति । माननाम्नो लक्ष्यादधराद्दो न भवति । मानशरव्ये मानलक्ष्ये सव्यसार्ची वामदक्षिणयोर्धी । वर्षशब्दः पुस्यपि वर्तते ॥

ज्वलितदलदशोकयातनामिस्तरलतमालतरुच्छदासिपत्रा ।

निरयति गुरुमानदुष्कृतानामुपवनभूमिरवामनस्तनीनाम् ॥ ४१ ॥

दलन्ति विकसन्ति यान्यशोकानि स एव यातनाग्निर्नरकतीव्रपीडाभिर्ज्वलितो यत्र । तमालतरुच्छदा एवासिपत्राणि नरकचेचितकरपत्राणि चपत्राणि यस्यां सा उपवनभूमिदद्यानभूर्गुरुदुर्वारो यो मानः स एव बह्मकदर्शनादुष्कृतं पापं यासां तासामवामनस्तनीनामुपगतकुचानां तरुणीनां निरयति निरय इवाचरति । 'सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्तिप्' इति क्तिप् । उद्यानभूमिः कामोद्दीपनत्वात्तरुणीनां नरकव्यथा संपद्यत इत्यर्थः । गुरुमानदुष्कृतानामिति विशेष्यपदे वा तदा फलत्वेनेत्यर्थोऽयम् ॥

रतिरमणनटस्य पान्थनारीजनवधनाटकनर्तनोन्मुखस्य ।

व्रजति जवनिफालिपिं पुरस्तात्पवनविसारितचूतपांसुपट्टः ॥ ४२ ॥

पान्थानां पथिकानां नारीजनस्तस्य वधः स एव नाटकं तत्र नर्तनं तत्र संमुखस्य । रतिरमणः कामः स एव नटः शैलपत्नस्य पुरस्तादग्रे पवनेन विसारिता विकीर्णा ये चूतानां पांसवस्त एव पट्टो जवनिफाल्यास्तिरस्करिष्या लिपिं मङ्गिं व्रजति । चूतरजोभ्यः प्रादुर्भूय कामः पान्थत्रीर्हन्तीत्यर्थः । नटश्च जवनिफाल्या निर्गत्वा नाटकं संपादयति ॥

विनमदसमवाणचापमौर्वीरवधिरिकृतसप्तलोकरन्ध्रे ।

मुखरमधुकरेऽस्त्यमुत्र चैत्रे कथमिव मानवतीजनस्य निद्रा ॥ ४३ ॥

मुखराः शब्दायमाना मधुकरा अमरा यत्र । अतः संभाव्यते—विनमद्यदसमवाणचापं कामधनुस्तस्य मौर्वीं गुणस्तस्या रवः शब्दस्तेन अधिरीहृतानि सप्तलोकरन्ध्रानि सप्तमुवनान्तराणि यस्मिन्नमुत्र चैत्रे मालिनीलोकस्य निद्रा कथमिवास्ति । अथवा विश्वस्य अधिरीकरणारसरोद्दीपनाच्च निद्राया अभावः । 'विनमदिलत्राव्यभिचारगतार्थत्वादप्रयुज्यमानमधःप्रदेशमिति कर्मपदमत्र योज्यम् । अन्यथा 'न दुह्लनमां यक्चिर्णौ' इति [यक्चिण्णोः प्रतिपेधेऽपि] कर्मवद्वावादात्मनेपद स्यात् । 'नमते दण्डः' इतिवत् इति केचित् ॥

शिस्रिदुहितुरुत्तरङ्गसूक्तिव्यवहृतिभिः शशिखण्डमुण्डमाल्ये ।

इति भगवति कंचन प्रसादं कृतवति कर्णरसरामृतप्रपाभिः ॥ ४४ ॥

मधुमुपनयता रदांशुतन्त्रैरभिनवकेतकसूचिसख्यरेखाम् ।

भगवदभिमुखं शनैरथेत्थं विशदमगादि शिलादनन्दनेन ॥ ४५ ॥ (युगलकम्)

शिखरीत्यादि श्लोकद्वयेन संबन्धायें युगलकम् । कर्णयो रसार्पणमालादार्थममृतप्रपाभिः सुधाशालिकाभिः । अथवा कर्णयो रस आस्तादः स एवामृतं तस्य प्रपाभिः पानस्या-
नैरुत्तरङ्गाः सोलासा याः सूक्तिव्यवहृतयो वसन्तगुणवर्णनानि साभिः शिखरिदुहितुः
पार्वत्याः शशिखण्डमुण्डमाल्ये चन्द्रार्धमुकुटभूपणे भगवति महेश्वरे कमपि प्रसादं कुर्यति
इति भगवदभिमुखं महेश्वराग्रे शिलादनन्दनेन नन्दिना विशदमगादि स्फुटमभाणि ।
अतो रदांशुनां दन्तरश्मिनां तन्त्रैः प्रपञ्चैर्मधुं वसन्तमभिनवमपूर्वं यत्केतकसूचिभिः
सूचीकरपत्रत्वास्सूचिभिः सख्यं परिचयस्तद्भ्रमुपनयता । केतकानां चार्पणवत्त्वाद्दसन्त-
सख्यमपूर्वम् । भगवदभिमुखमिति भगवदुक्तेः सकाशात्सन्धुकेरधिकगुणत्वं सूचितम् ॥

पिबदिव दिनलक्ष्मीं क्षीयतामेति चक्षु-

स्तरुणतपनसङ्गाद्वात्रमत्रस्तमास्ते ।

किमपरमनिमित्तोत्कण्ठया देव दृष्ट्वा

नवसुरभिविलासं माति न कापि चेतः ॥ ४६ ॥

सादरं निरीक्षणादिनशोभां पिबदिव चक्षुर्मद्विकारसदृशं विकारं, घूर्णमानत्वमेति ।
तथा तरुणः सद्योनेधमुकस्तपनः सूर्यस्तत्परिचयाद्वात्रमत्रस्तं प्राप्सरद्वितमारुते ।
वसन्ते रवेः शीतोष्णहृत्पवाच्छीतोष्णशरद्वितमत्रमित्यर्थः । किमन्यत् । नव उद्भू-
ण्युर्व्यः सुरभिर्वसन्तस्तस्य विलासं दृष्ट्वा, अनिमित्ताल्भन्वशय्या योत्कण्ठा रद्वद्विका
तया हेतुभूतया चेतः कापि न माति न वर्तते । तमः कृतसंकोचनिरासाद्गैपुल्यं भजत
इत्यर्थः ॥

दूरं दशां प्रहिणु नाथ मनाक्पतंग-

स्वाहाभुजंगशशिसङ्गभृतां तरङ्गान् ।

संजायतां समुदिताभिरथ प्रमाभि-

स्तासां दिशां घुसृणचन्दनलेपसंधिः ॥ ४७ ॥

हे नाथ स्वामिन्, पतंगः सूर्यः, स्वाहाभुजंगोऽग्निः, शशी चन्द्रः, तेषां सङ्गे योगे
विभ्रति तासां दशां दृष्टीनां तरङ्गानुशासनामन्दूरं प्रहिणु । किंचिद्दूरं पश्यत्यर्थः । अथ
ततः समुदिताभिरुक्षाणां प्रमाभिरुदिरदिभिर्दिशां शोलाधायाविकात्वेन व्यवहार्याणां घु-
सृणचन्दनाभ्यां लेपावहाराणां तयोः संधिः सहावस्थानं संजायतां संपद्यताम् । चन्द्रस्य

प्रभाः श्वेताः, अग्न्यादित्ययो रक्ताः, अतः कुङ्कुमचन्दनाभ्यामुत्प्रेक्षणम् । चन्दनाश्च कुङ्कुमलेपोचिताः । नाशेलामन्त्रणप्रयोगात्प्रार्थने चोद् । ॥

लिम्पन्नभो मरकतद्रवनिम्नगाभि-

श्चान्द्रं महश्च घटयन्स्फटिकाश्मकूटैः ।

तन्वन्दिशां परिमलाद्वयवाददीक्षां

पदयोल्लसत्ययमृतुः कुसुमावर्तसः ॥ ४८ ॥

मरकतरत्नानां द्रवा युक्तिसाधिताः प्रवाहास्तेषां निम्नगास्ताभिर्नभो लिम्पन्नुपदिहानः । भास्वाशं श्यामलप्रभित्यर्थः । तथा स्फटिकादमनां कूटै रश्मिभिश्चान्द्रं महश्चन्द्रसंबन्धि तेजो घटयन्व्योजयन् । शशिरश्मीभिर्मलप्रभित्यर्थः । अतिशयोक्तिद्वयम् । तथा परिमलस्याद्वयवादः परिमलैकमयत्वं तत्र दीक्षां नियमं दिशां तन्वन्नयं कुसुमावर्तसः पुष्पभूषणमृतुर्वसन्तः स्फुरति । त्वं पश्येति वाच्यार्थः कर्म ॥

दिक्कण्डली कनककेतकसिन्धुवार-

कङ्कैलिवल्लिपटलीशबलीकृतेयम् ।

चैत्रेण विश्वविजयाय झषध्वजस्य

सज्जीकृताममरचापतति व्यनक्ति ॥ ४९ ॥

कनककेतकानि सिन्धुवाराणि श्वेतानि कङ्कैलिवल्लिरशोकलता विकसितपुष्पत्वाद्रक्ता तासां पटली समूहस्तेन शबलीकृता चित्रितेयं दिक्कण्डली चैत्रमासेन कामस्य विश्वजयाय वैकृतामिन्द्रपनुःपर्ङ्क प्रकाशयति । केतकादीनां चित्रवर्णैःत्वादिन्द्रचापपर्ङ्क व्यनक्ति ॥

प्राग्दक्षिणां दिशमशिश्रियदुष्णरश्मि-

रभ्यग्रहीत्प्रणयितां मरुदुत्तरस्याः ।

उन्निद्रचूतसुहृदेप तयोस्त्विदानी-

मन्योन्यदिग्विनिमयं समयः करोति ॥ ५० ॥

वसन्तारपूर्वं हेमन्त उष्णरश्मिः सूर्यो दक्षिणां दिशमशिश्रियत् । तदैव मरुद्वायुवृत्तस्या दिशः प्रणयितां परिचितत्वमग्रहीत् । उन्निद्राणां विकसिनां चूतानां सुहृत्त्वस्यैव समयो वसन्तस्तयोः सूर्यमरुतोरन्योन्यस्य स्वस्य संबन्धिन्योर्दिशोर्विनिमयं परिवृत्तिमिदानीं करोति । सूर्य उत्तरां दिशं प्राप्तः, वायुर्दक्षिणामित्यर्थः । एतेन वसन्तस्य प्रभुत्वं सूचितम् । राज्यरक्षार्थमुन्निद्राणां भटानां सत्त्वा राजा च शत्रुः क्रान्तानां विषयाणां परिवृत्तिं करोति ॥

हेलावहन्मसृणदक्षिणगन्धवाह-

प्रेङ्खोलचम्पकशिखामधिरूढवन्ति ।

प्रेङ्खाविलासमधुना मधुनामुना य-

त्पश्य द्विरेफमिथुनान्यपि शिक्षितानि ॥ ११ ॥

गण्डप्रभाभिरपहस्तितचम्पकाभि-

र्व्योम्नोऽतसीकुसुमसाम्यमपहुवाना ।

युष्मन्निदेशमधिगम्य विलासलौला

दोलातलं भगवती तदलं करोतु ॥ १२ ॥ (युगलकम्)

हेलया यल विना वहन्मसृणो मन्दो दक्षिणो गन्धवाहो वायुस्तेन प्रेङ्खोलानि चम्प-
मानानि चम्पकानि तेषां शिखामप्रमारूढवन्ति द्विरेफमिथुनानि भ्रमरयुगलान्यप्यमुना
वसन्तेन प्रेङ्खाविलास दोलालीलां यच्छिक्षितानि ततो हेतोर्युष्मन्निदेश भवदाज्ञामधिगम्य
प्राप्य भगवती गीरी दोलातलमलकरोतु शोभयतु । यतो विलासलौला लीलारसिका
अतोऽपहस्तितानि निर्जितानि चम्पकानि यामिस्त्राभिर्गण्डप्रभाभिः कपोलकान्तिभिः
करणभूताभिर्हेतुभिः [हेतुभूताभिर्वा] व्योमस्यातसीकुसुमसाम्य नीलत्वमपहुवाना छाद-
यन्ती । गण्डकान्तियोगेनाकाशस्य [गीरत्व]प्रतिपादनात् ॥

आपीय स श्रुतिमुखेन सुधासनाभि

तन्नन्दिनो वचनमिन्दुकलाकिरीटः ।

देवीमशोचत दिशन्दशनांशुपूरै-

र्भूयोऽप्युपोढहिमतामिव दिङ्मुखेषु ॥ १३ ॥

अभिप्रेतदोलाक्रीडोपदेशात्सुधासनाभ्यमृतदृश तन्नन्दिनो वचनं ध्रुतेः, न तु ललाटे,
मुखेनापीय ध्रुत्वेन्दुकलाकिरीटश्चन्द्रमौलिर्भूयोऽपि देवीमशोचत । अतो दशानां दन्ता-
नामशुपूरै रश्मिभरैर्हेतुभिरुपोढहिमता सत्तुहिनस्व दिङ्मुखेषु भूयोऽपि दिशन्निव ॥

मन्दी यदिन्दुवदने मदनेन्द्रजाल-

दिव्योपदेशवति वक्ति तदद्य युक्तम् ।

आदत्स्य तत्परिकरं सुचिरं कुरुष्व

मल्लोचनान्यनुसृतामृतपारणानि ॥ १४ ॥

मदनस्येन्द्रजालमद्भुतकर्म तत्संबन्धी दिव्यो लोकोत्तर उपदेशः शिक्षा विद्यते यस्या-
स्तस्या आमन्त्रणम् । कीदृशि । इन्दुवदने चन्द्रमुरि, मन्दी चद्रक्ति तदद्य वसन्ते
युक्तमुपपन्नम् । त्व तस्या दोलायाः परिकरं संभारमादत्स्व गृहाण । त्वं मत्प्रेत्रानि

प्राप्तमृतपारणानि कुरु । त्वदोलाक्रीडादर्शनेन महृष्टेरमृतपारण जायताम् । चावत्वदीय
दोलादर्शनं न जातं तावनेत्रयोरुपवासोऽभूत् । चाते तु दोलाक्रीडादर्शने पारणं भवि-
ष्यतीत्यर्थं ॥

दोला मदाशयमिवानुनधान नाके
मदृष्टिभि सह विधेहि गतागतानि ।
त्वत्कण्ठमौक्तिकततिप्रतिपत्तिभि खे
संजायतामितरत्तारकवर्गसर्ग ॥ ९६ ॥

मदाशय मम हृदयमिव दोला नाके स्वर्गोऽनुबधान । पार्वत्या स्नेहवशादीश्वरहृदय
चन्द्यत्वे साधारणे धम उपमानम् । मम दृष्टिभि सह त्व दोलाभिर्गतागतानि कुरु ।
यथा यथा पार्वतीदोला गतागतानि कुरुते तथा तथा भगवद्दृष्टयोऽपीति सहाय । एतेन
भगवत्सदन्वी कौतुकप्रेमसकरो घोषित । दोलोत्फालावसरे त्वत्कण्ठमौक्तिकाना प्रति
पत्तिभि स्त्रीकारै खे नमसीतर प्रजापतिकृतादन्यो यस्त्वारकवर्गस्तस्य सर्गं सजायता
माविर्भवत् । स्रद्धारमुक्तास्तरात्वेन समान्यन्त इत्यर्थ । दोलादर्शनोत्कण्ठयास्माकम
तिप्रेरणया तारापथ तावद्दृष्ट्युच्चियुन्त्वा दोलालीगयामुत्साहयति ॥

ध्वानेन दोलनविलोलपदारविन्द-
सदानितौ मुखरतामखिल नयन्तौ ।
त्वन्नूपुरौ रचयता क्षणमन्तरिक्ष
प्रत्यक्षसिद्धनिजशब्दगुणप्रसिद्धि ॥ ९६ ॥

दोलाक्रीडया विलोले चपले ये पदारविन्दे पादपद्मे तयोः सदानितौ वद्री, अतो
ध्वानेन शब्देन समस्तमन्तरिक्षं मुखरता शब्दायमानं च नयन्तौ त्वन्नूपुरौ तव तुलाकोटी
अन्तरिक्षमाकाशं प्रत्यक्षसिद्धं शब्दो गुण इति प्रतिद्विर्यस्य तरक्षणं रचयता कुरुताम् ।
आवासास्य शब्दो निजो गुण इति प्रतिद्विरनुमानाश्रयाप्यधुना क्षणं प्रत्यक्षसिद्धा इन्द्रि-
यप्रप्यालुः । दोलाया वैगवशाद्दृष्टेरगोचरं दूरं गच्छत्या त्वयि सत्या वैवलन्नूपुरशब्द
श्रवणात् ॥

अन्तर्वसन्मदनसायकपुष्पगन्ध
मभ्युद्धरन्निव धनस्तदनु श्रमेण ।
श्वासस्तव द्युसारिदृच्छावन वियोग-
मिन्दिन्दिरैर्नयतु सौरमचाटुकारै ॥ ९७ ॥

तदनु दोलाखेलनमनु धमेणयाद्येन धनोऽनवरतं श्वासो नि श्चितं द्युसारिदृच्छावन
गद्गापचवनमिन्दिन्दिरैर्वियोगं श्रमैरे रहितत्वं नयतु । यत् सौरमन्यं सांगन्त्यम्यं चाटु-

करिर्लुब्धैः । अथवा सौरभस्य श्वाससंबन्धिनश्चाटुकारैः प्रसिद्धिकारकैः । अतः सभा-
व्यते—अन्तर्मनसि वसन्ति निवसन्मदनः कामस्यस्य सायकभूतानि च तानि पुष्पाणि
तेषां संबन्धिनं गन्धमभ्युद्धरन्ध्वमाकर्षन्निव । नैसर्गिक सौरभ सौगन्ध्यमत्र हेतुः । अ-
स्माभिस्तथा दोलोत्फाल्यते यथा गद्गानिकटमपि गच्छसीत्यर्थः । इति सुकस्योत्साहयति ।
अमे सत्यपि श्वासानां सौगन्ध्यवर्णनं पार्वत्या लोकोत्तरगुणलप्रतिपादनेनानुरागद्योतकम् ॥

दोलेयमुम्भितवपुर्मणिभिर्विनिर्य-

न्निर्यन्नरश्मिनिकरेण सुसंहतोरु ।

आरोढुमिद्धमनसे रभसेन सुभ्यं

दूरात्पुरो वितरतीव करावलम्बम् ॥ ५८ ॥

हे सुसहस्रोद्ग सुसंहती निविडौ पीषरो वा ऊह यस्यास्तस्या आमन्त्रणम् । 'स-
हित-' इत्युद् । साकृतमामन्त्रणम् । विनिर्यन्प्रसरन्निर्यन्त्रो निर्निरोधो यो रश्मिनिकर-
स्तेन करणेनेय दोला सुभ्य पुरोऽग्रे करावलम्ब हस्तावलम्ब पाणिस्त्रीकारं दिशतीव ।
यतो दोलामारोढुमिद्धमनसे तत्परिचितायै मणिमी रत्नैरुम्भितवपुः पूरितमूर्तिः । पीष-
रस्य च त्वरया पर्यारोढुकामस्य हस्तस्त्रीकारो युक्तः ॥

किं चैयमश्चितमरुहूलतो वलन्ती

दूरोच्छलदकनकपीठमरीचिवाहुः ।

आसन्नतावकपदप्रणयप्रमोदा-

त्पश्य प्रिये नभसि लास्यमिव प्रयुक्ते ॥ ५९ ॥

अशितो मृदुत्वेन पूजितो यो मरुत्तद्गलेन वलन्तीतस्ततो गच्छन्ती, अत एव कनक-
पीठस्य सुवर्णचक्रलस्य मरीचयस्त एव बाहवो दूरमुच्छलन्तः प्रसर्पन्तो यस्याः सेय
दोला तावके त्वरंघबन्धिनी षडे चरणा तयोः प्रणयः परिचयः । आसन्नोऽचिरभावी
यः परिचयस्तेन प्रमोदो हर्षस्तस्मात्प्रसन्नो वृत्तमिव करोति । अपूर्वप्राप्त्या मुष्टो यो वृत्तति
तस्य च बाहुप्रसारण भवति ॥

एनां समीरवलनक्षणवाग्मिनीनां

नादैर्धनेश्वटुलकाञ्चनकिङ्किणीनाम् ।

अन्यर्धनामनुमुहूर्तमिवाचरन्ती-

मध्यासनादनुगृहाण गलद्विलम्बम् ॥ ६० ॥

समीरणस्य वातस्य वलनक्षणध्वलनावसरस्वदा वाग्मिनीनाम् । चटुल्य वायुपदाण-
पला याः काञ्चनकिङ्किण्यः सुवर्णमृदुमपण्डित्वास्तास्ता धनेनादैर्धनेभिः प्रशिक्षणमारोहण-
रूपामभ्यर्धनां याचनां कर्मभूतामाचरन्ती कुर्वन्तीमिर्वेनां दोला गलद्विलम्बं कालागिना-
तरदितरत्येनानुगृहाण । अचिरैर्णवारोद्देश्यः । प्रार्थयिष्युध महान्तोऽनुगृह्णति ॥

इति वचनमनीचोदञ्चिरोमाञ्चसूची-
सचिववपुरुमा तद्व्याहृतं वल्लभेन ।
श्रुतिपथमुपनीय प्रीतिकल्लोलिताक्षी

चिरविरलितलज्जा तां शनैरध्यरुक्षत् ॥ ६१ ॥

वल्लभेन भगवतेति पूर्वोक्तयुक्त्या व्याहृतमुक्तं वचनं कर्णान्तमुपनीय रसेन ध्रुत्वा
अनीचा उग्रता उदञ्चन्स्य ऊर्ध्वचारिण्यो या रोमाञ्चसूच्यः पुलककण्ठकास्तासां सचिवं
वपुर्यस्याः सा । अथवा रोमाञ्चसूच्यः सचिवाः सहभाविनो यस्य तद्रूपुर्यस्याः । तथा
प्रीत्यानन्देन कल्लोलितं तरहितमक्षि मेत्रं यस्याः सोमा चिरेण विरलिता किञ्चिच्छिता
लज्जा यत्रैवं दोलां शनैः, न तु त्वरया, अप्यरुक्षत् ॥

अङ्गैः फाञ्चनमङ्गभङ्गिभवनैर्मान्ती परं पार्श्वयो-

रुन्मीलन्मणिकर्णपूरकिरणैरुन्मुद्रितेन्द्रायुधा ।

आचस्कन्द तदेन्दुमौलिदयिता दोलाविलासक्रिया-

यातायातशतैरनभ्रगगनाविर्भूतविद्युद्द्युतिम् ॥ ६२ ॥

काञ्चनस्य भद्रउदस्थानं तस्य भद्रिर्विच्छित्तस्तस्या भवनेराश्रयैरङ्गैरवयवैर्मान्ती
शोभमाना । तथा मणिकर्णपूरयो रश्मामरणयोर्यं किरणाः । उन्मीलन्तो निर्गच्छन्तो
मे किरणसैः पार्श्वयोः परमत्यर्यमुन्मुद्रितं टङ्कितमिन्द्रायुधमिन्द्रचापं यस्या यथा वा
सेन्दुमौलिदयितेश्वरी तदा वसन्ते दोलाविलासक्रिया [दोला]खेलनं तथा यातायातानि
गतागतानि तेषां शतैः करणमूतैरनभ्रं मेषरहितं यद्गगनमाकाशं तत्राविर्भूता प्रकटा
संपन्ना या विद्युत्तस्या द्युति शोभा प्रापत् । परमुत्कृष्टमिति पूर्वविशेषणेन वा योज्यम् ॥

आलिम्पन्ती सकलककुभामन्तरालं विशालं

तस्या व्योम्नि व्यसरदसमा कापि लावण्यसिन्धुः ।

दोलोत्फालावपतनकलाडम्बरेण स्वयं सा

स्वैरं यस्यामसकृदकृतोन्मज्जनं मज्जनं च ॥ ६३ ॥

सकलककुभां सर्वासां दिशां संबन्धयन्तरालं मध्यमालिम्पन्ती व्याप्तवती कापि
दोकोत्तरा लावण्यमेवाविच्छिन्नप्रवाहत्वात्सिन्धुव्योम्नि नभसि विशालं व्यसरन्निरगत् ।
यस्यां लावण्यसिन्धावसदृत्सुनःपुनर्भ्रजनमुन्मज्जनं च सा स्वयमप्रेरिताकृता व्यत-
नोत् । दर्शनाभावान्मज्जनमन्यदुन्मज्जनम् । केन । स्वैरं दोलाया उत्फालावपतने
ऊर्ध्वाधोगनने तयोर्वैदग्ध्यं तत्प्रपञ्चेन । दोलाकीडवालयर्थं शोभामापदिलयर्थः ॥

शिसरिदुहितुः प्रेहोत्फालक्रियावसरे गत-

श्ररणसरणेरग्रं वक्रप्रमावजयादिव ।

चदुलिततुलाकोटिध्वानोपहृतसितच्छद-

च्छविविचयनं चक्रे तत्र क्षणं क्षणदाकरः ॥ ६४ ॥

दोलोर्ध्वाक्रमणकाले शिखरिदुहितुः पार्वत्याः संबन्धिना बन्धेनावजयात्पराभवादिव
चरणसरणेः पदपद्दतेरग्रं गतः क्षणदाकरखन्द्बद्धलितौ यौ तुलाकोटी नूपुरौ तयोर्ध्वानं
रणं तेनोपहृत आकारितो यः सितच्छदो हंसस्तस्य शोभा तस्या विचयनमनुकरण-
महरोत् ॥

यस्तस्याः श्रमनीरसीकरभरः क्रीडातिरेकक्रमा-

दासीत्तं जवनो जहार पवनो लोलः कपोलस्थलात् ।

हेलानर्तितजागरूककनकाम्भोजाधिवासाकरं

स्वर्गङ्गाजलचिन्दुवृन्दममुचत्तन्निष्क्रयायेव च ॥ ६५ ॥

तस्याः पार्वत्या दोलाक्रीडानुबन्धाच्छ्रमेण खेदेन नीरसीकरा धर्मकणास्तेषां भारो य
भासीत्तं धर्मकणसमूहं कपोलस्थलाज्जवनः, न तु मन्दः, लोलः पवनो मरुज्जहार ।
लोलध्व हरति कमलनालम् (?) । हेलानर्तितानि जागरूकानि यानि कनकाम्भोजानि
विकासीनि सुवर्णपद्मानि तेषामधिवासो गन्धस्तसाकरं स्थानं स्वर्गङ्गाजलचिन्दूनां वृन्दं
भरं पवनस्तस्य हृतस्य धर्मकणभरस्य निष्क्रयाय [मूल्य]प्रतिपादनायैवामुचत् । यद्य
किञ्चिद्हरति स सद्यश्चि तत्प्रतिददाति ॥

वैल्लभ्योलोचरीयाञ्चलमलसवलत्काञ्चिसंचारितोच्च-

क्वाणं मञ्जीरमञ्जुस्वनितमुखरिताखण्डदिक्खण्डलं च ।

यातायातानि दोलाविधिभिरधिनभोऽनङ्कुशं दर्शयन्ती

सा पुष्पास्त्रस्य लोकत्रयनयपिशुना वैजयन्तीव रेजे ॥ ६६ ॥

वैल्लभ्यसंलोलश्चल उत्तरीयाश्चल उत्तरीयवल्गुप्रान्तो यत्र तथा नितम्बस्य गुरुत्वाद-
लक्षं चलन्ती चलन्ती या काञ्ची रक्षणा तथा संचारितः प्ररुमित उच्चोऽनीचः क्वाणो
रणनं यत्र । तथा मञ्जीरयोः पादाभरणविशेषयोर्मञ्जु मधुरं यत्स्वनितं तेन मुखरितं स-
शब्दं कृतमखण्डं सर्व दिक्खण्डमाशावलयो यत्रैवं कृत्वा दोलाविधिभिर्दोलाक्रीडाकरणैः
करणभूतैरधिनभो व्योम्नि निर्निरोधं गमनागमनानि दर्शयन्ती पार्वती लोकत्रयस्य भुव-
नत्रयस्य यः कामकर्तृको जयस्तस्य पिशुना सूचिका वैजयन्ती पताकेव रेजे । कामप-
कात्वेन संभावितेलयः । पताका च कम्पमानवलप्रान्ता समूहमकिङ्किणीशब्दा सपट-
दशब्द जिष्णोः संबन्धिभिरनुजीविभिर्जयप्रकाशनार्थं नगरमध्ये संचार्यत इति भद्रम् ॥

इति श्रीजोनराजकृतया टीकया समेतः श्रीराजानकविश्ववर्तसूनोर्महाकवि-

राजराजानकध्रीमङ्गलकस्य कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये

दोलाक्रीडावर्णनं नाम सप्तमः सर्गः ।

अष्टमः सर्गः ।

चिरखेलनखेदवद्विरङ्गैरवरूढा विरहय्य कैलिदोलाम् ।

रभसादपि साधिवाहुयन्त्रं गिरिपुत्री जगृहे महेश्वरेण ॥ १ ॥

चिरं यत्खेलनं प्रकृतत्वादर्याद्वा दोलाविषयं क्रीडनं तेन खेदो गतानिर्वियते येषां तै-
रङ्गैर्दुःखैः श्रीशालोलां विरहय्य स्रज्ज्वावरूढा पार्वती रमसात्पूर्णं बाहुयन्त्रोपरि महेश्वरेण
जगृहे । अवरोरुहन्ती भुजालिङ्गनसंस्थाने पार्वती भगवता गृहीता । दोलायाः सकाशाद-
वरप्र यावरकलाससानुं न प्राप्ता तावदेवात्सिलेहात्सालिङ्गितेत्वर्थः ॥

घनकेलिविमर्दकीर्णकर्णप्रणयीन्दीवररेणुसीकरेषु ।

हृतपीतनघर्मबिन्दुवृन्दैरधिगण्डस्थलि बुभुडे मृडान्याः ॥ २ ॥

अधिगण्डस्थलि कपोलोपरि घनानवरता या केलिः श्रीका तथा तस्यां वा विमर्दः
संमर्दस्तेन कीर्णाः प्रसारिता ये कर्णप्रणयिनां कर्णाभरणीभूतानामिन्दीवराणामुत्पलानां
सवन्धिनो रेणुसीकराः परागकणास्तेषु हृतं पीतनं बुभुडे येस्त्वैर्घर्मबिन्दुवृन्दैर्बुभुडे मुञ्चि-
तम् । परागकणाः पीताः, तेषु बुभुमघर्मकणा व्यक्तं न गता इत्यर्थः । चौरैश्चामिनी-
तवेपादिसाधर्म्यैर्जलमध्ये स्वीयते ॥

क्लमसङ्गिभिरङ्गकैः सती सा परिरेभे सुभगं चलदुकूला ।

बहुशः पृपदश्रमष्टमूर्तिप्रियमूर्त्यन्तरमित्यपास्तशङ्कम् ॥ ३ ॥

अयं वायुरष्टमूर्तेः परमेश्वरस्य प्रियं मूर्त्यन्तरं भवतीत्यपास्त्य स्रक्ता शङ्का यत्रैवं दृत्वा
ह्रमहरत्वात्सुभग मनोहरं पृपदश्रं वायुं सा सती देवी क्लमसङ्गिभिः सखेदैरङ्गैरनुकम्पि-
तैरङ्गैः परिरेभ आलिङ्गित्वा । अष्टमूर्तेरिति साकूतमभिधानम् । अपास्तशङ्कमिति वायोर्वा
विशेषणम् ॥

हिमवद्बुहितुस्तदावहद्भिः स्मृतिशेषश्रमसीकरं शरीरम् ।

हरशेखरनिम्नगोर्मिमङ्गैरनुसले सितचामराधिकारः ॥ ४ ॥

हरस्य शैखरो मौलिभूषणं या निम्नगा गङ्गा तस्या कर्मिभस्त्ररङ्गखण्डास्त्रैः सित-
चामराणामधिकारः कर्तव्यतानुसले प्राप्ता । यतो हिमवद्बुहितुः शरीरं वपुः स्मृतिशेषा-
स्तदानीमविद्यमानत्वाच्छ्रमसीकरा घर्मकणा यस्य तदावहद्भिः कुर्वद्भिः । संनिवेशेन
श्रमनिवारणरूपेण कार्येण च चामरैः साम्यम् ॥

घटिताम्रकरः पपौ स तस्याः श्रमजं निर्भरजृम्भमाणमम्मः ।

गिरिशस्य शिखेन्दुरूध्वनेत्रज्वलनासङ्गमुवा पिपासयेव ॥ ५ ॥

घटिता योजिता अम्रकरा रदम्यग्राणि पाष्यग्राणि च येन स गिरिशस्य शिखेन्दुधू-
डाचन्द्रस्तस्याः पार्वलाः श्रमजं खेदजातं निर्भरजृम्भमाणमलघुमुद्भवदम्भो घर्मजलं पपौ
पीतवान् । अतः संभाव्यते—ऊर्ध्वनेत्रज्वलनामिस्त्रस्यासङ्गः प्रलासतिस्त्रस्या भूरुपत्तिर्य-

स्यास्तया पिपासयोदन्यथा तृष्णयेव । यस्य चाभितापेन पिपासा भवति स षट्पात्रप्रकरो
योजितहस्तपुटो जल पिवति । प्रेमवशाद्भगवास्तत्रैव सनिहित आसीदित्यर्थ ॥

विजयाकरनतितैर्मुहूर्ताखुचकुम्भातिथिघर्मवारि तस्या ।

अनिलो नलिनीदलैरशेष चपकैर्मारकतैरिवाचचाम ॥ ६ ॥

विजया पार्वतीसखी तथा करेण खहस्तेन नतितैश्चालितैर्नलिनीदलैः पत्रपत्रैः करणी
रनिलो वायुः कुचकुम्भातिथिघर्मवारि स्नानकलशयोरतिथिरपूर्वागत स्वेदजलमुहूर्तादाच-
चाम निगीर्णवान् । अत उपमीयते—मारकतैश्चपकैः पानपानैरिव । कुचयोः कुम्भ-
त्वारोपेण पृथुत्ये प्रतिपादितेऽपि घर्मजलस्यातिथिवोक्त्या महिमोरकर्षं प्रतिपादित ।
अतिथिः पुलिह, अतो घर्मवारिसन्धेन सहैकपचम् ॥

क्षणशिक्षितवेगतारतम्यै श्वसितैरात्तवती गतागतानि ।

व्यतनोदिव वीजनोपचार निजचूर्णालकमालिकापि तस्याः ॥ ७ ॥

क्षण शिक्षितं पुनः पुनः स्वीकृतं वेगतारतम्यै रश्मिप्रकर्षो यैस्तानि तैः श्वसितैर्निश्वा-
सैर्गतागतान्यात्तवती एहती निजा चूर्णालकमालिका चूर्णकु-तलपङ्क्तिर्बीजनेन भ्रमनिष-
तनेनोपचारैः परिचरणमिष व्यतनोत् । चूर्णशब्द कुञ्चितवचन ॥

वचनाधिकमाधुरीपु शिष्य पिकलोकोऽन्तिकचूतजागरूकः ।

उपवीजयति स ता क्लमार्तिक्षतिदीक्षागुरुभिर्गुरुत्समीरैः ॥ ८ ॥

अन्तिके पार्वत्या निकटवर्तिनि चूले जागरूकः । चूलादुरास्वादावहित इत्यर्थः । तथा
वचनानामर्थात्पार्वतीसखिन्धना या अधिकमाधुर्यं प्रकृष्टमधुरत्वानि तासु शिष्यः । प्र-
कर्षवत्यालक्ष्या उपजीवक इत्यर्थः । पिकलोकः कोकिलसमूहः क्लमेन दोलाकृतेन यार्ति-
पीडा तस्या क्षतिनिवारणं तत्र दीक्षा नियमस्तत्र गुरुव उपदेशारत्नैर्गुरुत्समीरैः पक्षवा-
तैस्तां पार्वतीमुपवीजयति सः । शिष्यश्च महागुरुः खलुगुरुनि सह परिचरति ॥

अथ लोलकपोलपाटलिभिः स्खलितस्वेदपृषट्परिष्णि तस्याः ।

निभृतश्वसिते च विग्रहेऽभूद्विघ्नताशेषपरिच्छेदः सखेदः ॥ ९ ॥

लोलो निवर्तनाभिसुखत्वेन चटुलः कपोलपाटलिमा गण्डारुणिमा यस्य । स्खलित
स्वेदपृषट्परिष्णा घर्मकण्ठवाहुल्यं यस्मात् । निभृतानि निवृत्तवेगानि श्वसितानि यस्य ।
तस्मिन्विग्रहे पार्वत्या शरीरे सखेदो विधुतोऽशेषः परिच्छेदः परिवारः । स चान-
नितृप्तो वर्धितः ॥

यदुवाह चपुस्तदा मृडानी निबिडक्रीडनशीर्णसर्वभूपम् ।

अधिकाधिकभूषणामथैता वत मेने तत एव चन्द्रचूड ॥ १० ॥

मृडानी पार्वती चपुर्निबिडक्रीडनेनानवरतदोलाक्रीडया शीर्णा विच्छिन्ना सर्वा

भूषा भूषणानि यस्य तद्यदुवाह चद्रभार तत एव हेतोश्चन्द्रचूडो भगवानेतां पार्वतीम-
धिकाधिकानि भूषणानि यस्यास्तां मेने । वतशब्दो वितर्के । भूषणेषु दोलावेगाद्गट्टेषु
निजलावप्यप्रादुर्भावात् । भूषणग्रंथे भूषणाधिकत्वमिति विरोधो वतशब्देन सूचितः ॥

मृडमौलिशशाङ्करश्मिभिर्यन्मुखपङ्केरुहमुन्मिमील तस्याः ।

ननु जृम्भित एष तत्र जैत्रो मदनस्याद्वयवादसंप्रदायः ॥ ११ ॥

मृडस्य भगवतो मौली शशाङ्कस्तस्य रश्मिभिर्यस्याः पार्वत्याः संबन्धि मुखपत्रं
यदुन्मिमील स्वेदनिवर्तनाद्यद्विचक्षास, एष चन्द्रांशुभिः पद्मविकासो मदनस्याद्वयवादसं-
प्रदायो जृम्भितः । कामत्याद्वयवादो विरुद्धयोरप्येकत्ववचनम् । चन्द्रप्रभया हि पद्मस्य
विकासोऽन्यत्र विरुद्धः, अत्र तु स एव सिद्ध इति ध्रुवं कामाद्वयवादः ॥

गिरिराजभुवः शशाङ्कान्तं वदनं प्रोच्छ्वसदच्छरश्मिपङ्क्तिः ।

मुहुरुप्रकराभिमर्षयोगाद्विरतस्वेदजलप्रबन्धमासीत् ॥ १२ ॥

प्रोच्छ्वसन्त्य उल्लसन्त्योऽप्या निमंला रश्मिपङ्क्तयो यस्य तत् । तथा शशाङ्कान्तं
चन्द्रसुन्दरं गिरिराजभुवः पार्वत्या मुखं मुहुः पुनःपुनरुपस्य भगवतः करौ हस्ती तयो-
रभिमर्षः स्पर्शस्तेन योगाद्विरतो निवृत्तः स्वेदजलप्रबन्धो यस्य तदासीत् । स्वयं हरः
स्वेदजलोत्सृजनमकार्पादित्यर्थः । अथ च शशाङ्कान्तं रत्नमुप्रकरस्य सूर्यस्य योगाभि-
वृत्तजलं भवति ॥

सुचिरं शिशिरोपचारतन्त्रैरिति देहात्प्रतिमुक्ततान्तितन्तुः ।

कुसुमोच्चयनेन सा लतानां सफलीकर्तुमियेष चैत्रमैत्रीम् ॥ १३ ॥

इति पूर्वांशुपुङ्क्ता सुचिरं शिशिरो य उपचारः परिचरणं तस्य तन्त्रैः प्रपञ्चैर्हेतु-
मिर्देहात्प्रतिमुक्तो वारितस्तान्तिरेव संतानेन वर्तमानलात्तन्तुर्यस्याः । वीतखेदेत्यर्थः ।
सा पार्वती कुसुमोच्चयेन पुष्पावचयेन लतानां चैत्रमैत्रीं पुष्पोत्पत्तिलक्षणां सफलीकर्तुं
सफलयितुमियेष । उत्तमनायिकाया पुष्पाणामवचयेन सफलता भवति ॥

सुमनोनिवहं प्रहीतुमिच्छञ्जितमुक्ताशबलेन्द्रनीलभासः ।

प्रतिपण्यतयेव दृष्टिपातानमुचत्सा प्रथमं महीरुहेषु ॥ १४ ॥

सा पार्वती महीरुहेषु वृक्षेषु दृष्टिपातानमुचत् । वृक्षानद्राक्षीदित्यर्थः । यतः सुमनो-
निवहं पुष्पभरं प्रहीतुमिच्छः । अतो विकासाज्जिता मुक्ताशबलानामिन्द्रनीलानां
शोभा यैः । श्वेतमण्डलस्थानीया मुक्ताः कृष्णमण्डलस्थानीयानीन्द्रनीलानि । अतः सं-
भाव्यते—प्रथमं प्रतिपण्यतयेव । प्रतिपण्यं प्रतिविक्रेयं येन पण्यं कीयते । यद्य किञ्चि-
त्कीणाति स प्रतिपण्यं ददाति ॥

श्वसितेषु सृजन्तु तत्र तस्याः प्रसरत्सौरभसारसत्रदानम् ।

अलितर्कुक्कलोकभूमजन्मा कुसुमानां विरलीवमूव भारः ॥ १५ ॥

तत्र कैलासोयाने तस्या पार्वत्या श्रितेषु नि श्रासेषु प्रसरद्भिर्गव्यापक यत्सौरम-
सारं तदेव सत्र तस्य दानं स्रजस्तु स्रस्तु कुमुमानां पुष्पाणामलय एव तर्कुं कसोको
चाचकजनस्तस्य भूया चाहुस्त्य तस्यान्मोत्पत्तिर्यस्य त भारो विरलीवभूवात्पोऽभूत् ।
श्रितितेभ्य पूर्वं भ्रमरा पुष्पेष्वेवासन्, नि श्रासेषु निर्गतेषु ॥ पुष्पेभ्यधलित्वा तत्रैव
गता । श्रासानामधिकसुगन्धित्वात् ॥

अथ तामनुजग्मुर्निमपद्भिर्मणिमञ्जीररवैरुदीरयन्त्य ।

मदनाभ्युदयोत्सवाग्रवादार्धं विजयाद्या. प्रमथाग्रणीरमण्य ॥ १६ ॥

उन्मिपद्भि स्फुरद्भिर्मणिमञ्जीराणां रत्ननूपुराणां रवै चन्दैर्मदनस्याभ्युदयोरस्रवेऽप्र-
वाद्यमुदीरयन्त्य । नूपुरस्रवादा कामस्योदयोत्सववाद्यभूता जाता इत्यर्थः । यथा वाद्यान्यु-
त्सव सूचयन्ति तथा नूपुरस्रवादा कामोदय सूचितवन्त इति तात्पर्यम् । विजयाद्या
देव्याद्या वासां ता प्रमथामणीनां देवप्रधानानां सवन्धिन्यो रमण्यस्तामनुजग्मुर्ननुययु ॥

लतिका लतिका व्यलोकिते देव्या तरला केरलमारुतच्छटाभिः ।

पृथुवेपथुमद्गुर्भविष्यत्सुमनोलुण्ठिमिया विवृण्वतीव ॥ १७ ॥

केरलाद्या दक्षिणापथे जनपदविशेषस्तस्य मारुतच्छटाभिस्तारला स्रम्पा लतिका
लतिका देव्या व्यलोकिते विलोकिता । अतः सभाव्यते—भविष्यन्ती भाविनी या
सुमनोलुण्ठि पुष्पदहहरणं ततो भिया पृथु बहु वेपथुमत्कम्पसहितं वपुर्विवृण्वती प्रका-
शयन्तीव । यस्य च घनादि हरिष्यते स भयारकम्पते ॥

निभृतं प्रतिकेलिवल्लि तस्या नवशोभाविभवाद्भूतेन चक्षु ।

अमरावलिलोहशृङ्खलानां विनिवेशैरिव बध्यमानमासीत् ॥ १८ ॥

नवो य शोभाविभवः स एव लोकोत्तरत्वादद्भुतमाश्चर्यं तेन हेतुना सर्वान्शु क्रीडाल-
तासु निभृतं निखलं चक्षुर्दृष्टिर्भ्रमरावल्लय एव वर्णसंस्थानाभ्यां लोहशृङ्खलास्तासां विनि-
वेशैर्निवेशार्थं बध्यमानमिवासीत् । यश्च शृङ्खलाभिर्बध्यते स निखलो भवति ॥

तरुसकटसीमि कर्णिकारैस्तनुलेखा परिपस्पृशे सुरीणाम् ।

अधिगन्तुमियाङ्गनाङ्गसङ्गात्तवसौरभ्यमगोचरं विधातु ॥ १९ ॥

तरुभिर्वृक्षैः सकटा स्रज्जा या सीमा तत्र कर्णिकारैः सुरीणां देवीनां तनुलेखाहरैरेता-
सकटत्वादेव पस्पृशे स्पृश्या । अतः फलोत्प्रेक्षा—अङ्गनानामङ्गेन सहात्सौरभं साँगन्ध्यम-
धिगन्तुं प्राप्नुमिष्व । यतो विधातु सष्टुरगोचरमविषयम् । विधात्रा देवा नि सौरभाणां
निर्माणात् । 'अहरामसहात्' इति वा पाठः ॥

अधिनोद्धकुलं सदाधिकं यो मधुगण्डूपसमर्पणेन भृङ्गी ।

स तदा गिरिजानुयायिभृङ्गीमधुगण्डूपरसं वताचकाह ॥ २० ॥

मधु मकरन्दस्तस्य गण्डूपधुलकं तस्य समर्पणेन दानेन यो वकुलो भृङ्गीभ्रमरीर-

धिनोदप्राणयत्स तदा गिरेजायाः पावला अनुयायिन्योऽनुचर्यो वा भृक्ष्यः कामुक्य-
स्तासां मधुगण्डूपमासवज्जुलकं तदसमाचक्राह्वाकाहितवान् । य एव मधुना भृहीस्त्र-
पितवान्स एव भृहीभ्यो मधु याचितवानिति वतश्चन्दसूचितो विरोधोऽर्थभेदासमाहितः ।
अधिनोदिति 'धिन्विकृष्योर च' इति लटि रूपम् ॥

तिलकोऽप्रपथस्थितोऽमरीषु प्रकिरन्तीषु यदृच्छयैव दृष्टिम् ।

कमपि भ्रममन्तरेण सद्यः शरकारः कुसुमायुधस्य जज्ञे ॥ २१ ॥

अमरीषु देवीषु यदृच्छयैव हेतुं विनैव दृष्टिं क्षिपन्तीषु सतीषु सद्यस्त्रिलकवृक्षः क-
मपि भ्रममल्पमपि शरानयनघटनादिरूपमायासमन्तरेण विना, कुसुमायुधस्य पुष्पेयोः
[शरकारो] जज्ञे जातः । रामाणां कटाक्षपातेन तिलकस्य विकसनीयत्वात् । तिलकपु-
ष्पाणि पुष्पेयोः शरा जाता इत्यर्थः ॥

विशतो विबुधीजनस्य सम्यक्चरणस्पर्शमिवाप्तुमश्रमेण ।

प्रतिबिम्बनिभाद्विलीय तस्यौ मणिमप्यां विपिनावनावशोकः ॥ २२ ॥

वनं विशतो देवीजनस्याश्रमेण देवीकृतं यत्नं विना पादस्पर्शं प्राप्तुमिवाशोको मणि-
मप्यां वनभूमी प्रतिबिम्बव्याजेन निलीय तस्यौ निलीनः । पूर्वकालो विवक्षितः । अनेन
मार्गेण यास्यन्सो देव्यो मां सम्यक्पादाभ्यां स्पृशन्वित्तीवाशोको भूमी प्रविष्टः ॥

चरणाहतिभिः प्रसूय नीत्वा विकचत्वं ललना नखैर्लुनन्त्यः ।

समकालमशोकपुष्पजातेर्वत सर्गस्थितिसंहतीर्वितेनुः ॥ २३ ॥

पादाहननैरशोकपुष्पाप्युत्पाद्य तान्येव विकचत्वं विक्रासं नीत्वा तान्येव नखैर्लुनन्त्य-
दिदृन्दन्सो ललना देव्यो वताशोकपुष्पजातेर्युगपत्समकालं सर्गस्थितिसंहतीः दृष्टि-
स्थितिसंहाराक्षरुः । सर्गादीनां समकालस्यासंभवाद्द्रुताश्चर्यव्योतकम् । जातेभ्यंकिद्वा-
रेण सर्गादिसंबन्धः ॥

सुचिरं विरसक्रमापि खेलत्पदसंपर्करसैरशोकपाली ।

सहसा विबुधाधिपावरोधैरथ चक्रे मधुपौषकामधेनुः ॥ २४ ॥

चिरकालं विरसक्रमा रसरहिताप्यशोकपद्विर्विबुधाधिपानामवरोधे रमणाभिर्मधुपौ-
षस्य भ्रमरकुलस्य कामधेनुः सद्य एव चक्रे । कैः । खेलनां विहरतां पादानां चरणानां
संपर्को हननं तत्र रसैः करणैः । विशेषणं वैतत् । रामाणां चरणाहननाद्विक्रान्तो-
ऽशोको भ्रमरानतर्पयदित्यर्थः ॥

वकुलो द्विजजातिसंस्तुतोऽपि भ्रमदोच्छेषणमद्यपीत आसीत् ।

वत गाढनिषेवितस्वशास्रैरपि पातित्यमथान्वमावि कुन्दैः ॥ २५ ॥

द्विजानां भ्रमरास्याणां पक्षिणां जातिः समूहस्तथा संस्तुतोऽशोकः प्रमदानां नावि-
कानामुच्छेषणमद्यमुच्छिष्टां सुरां पिबति स्म पीत आसीत् । 'भुक्त्वापीतां कर्मकर्तार' इति

सहकारवृक्षमवधितोचितापुष्पसपद्यस्यत विधाय वसतिच्छिद्रया सहकारपुष्पच्छेदेन
पिधाना कोकिलकर्तृको यत्तद्रूचसामनुवादोऽनुकरणेन क्रमेण यद्वैर तस्य प्रतियातन
शोभन चकार काचित् । बरुणश्च वैर प्रतिवैरेण महान्तः शोषयति । कोकिलमधुर
वादिन्वन्ता सुवतय इत्याद्यय ॥

अवचित्य करेण कापि दग्ने धिरसा पुष्पमशोऽपादपत्य ।

अपनेतुमिवाह्विधातहेलाविनयातिक्रमज कुष प्रबन्धम् ॥ ३१ ॥

अशोकवृक्षस्य पुष्प करेणावचित्साहस्य काचिच्छिरसा दग्ने । करग्रहण स्कन्धात्प्रभृ
त्यशोकस्य पुष्पितत्वज्ञापनायम् । अत्र फलोत्प्रेक्षा—अह्विणा पादेन घातो हनन देन
हेला स चासी विनयातिक्रमोऽविनय आद्वल ततो जात इय प्रबन्ध सवतिमपनेतु
धारनिनुमिव । 'प्रतिपातप्रतीकार सरम्मो हि महामनाम्' ॥

निदधे मविधे त्रुतेर्धूमिभ्युतनिद्र नवचम्पकप्रसूनम् ।

अथ काञ्चनकर्णिकाकपोलस्यल्योस्तस्य च सामरस्यमासीत् ॥ ३२ ॥

प्युतनिद्रमसङ्कुचित नवचम्पकपुष्प वभूमि कणिकटे निहित तत काञ्चनकर्णिका
मुवाकर्णामरण कपोलस्यल गण्डतट तयोत्तस्य चम्पकस्य चेति त्रयाणा सामरस्य
गौरत्वाद्गणमाद्विभागाभाषोऽभूत् ॥

मुखर कुहरद्विरेफनादैस्तुलितानङ्गमहेमहेमघण्टम् ।

प्रियगात्रमगोत्रमित्यनस चतुरा काचन चम्पक टदर्श ॥ ३३ ॥

कुहरेऽभ्यन्तरे द्विरेफास्तेया नार्दसुखरमतस्तुलितानङ्गुलानङ्गमहेमस्य मदनमतङ्गनस्य
सर्वाङ्गनी हेमघण्टा सुवण्णिकुपी येन तच्चम्पकपुष्प काचन प्रियगात्रस्य वडमानस्य
शोभया सगोन सदृशमित्यतो हतोरजस्य ददर्श । प्रियाङ्गासदृशपरजानाङ्गुरा ॥

कनरीभुजगी तथामरीभिस्तगैरञ्चितकञ्चुकेव चक्रे ।

अभितपत्य यथा मधुव्रताना प्रकरो वेणिभरान्तर ससर्न ॥ ३४ ॥

अमरीभिदवीभिः कन्यैव रूपसमिवेशान्या भुजगी तगरुर्ध्वरचित गोमया धूजित
कञ्चुको निमाको यस्या सा तथा चक्रे यथा कवरीमभिपत्य मधुव्रताना प्रकरो त्रम
रमरो वेणिभरातर द्वितीय कवरभर ससर्न । अन्तरजग्धेन सहनस्य तगरुद्विदनाद्वि
तीःसुच्यते ॥

नर्वाक्युकर्णपूरमन्या टप्रितेन स्वकरार्पित वमार ।

उत तत्क्षणमेव तत्तपत्या प्रकटापाटलमानन वभूव ॥ ३५ ॥

अत्रा सङ्करेण निनहन्वनापित दत्त नवाङ्गिपुङ्गवै कणपूर कर्णामरणन्या वमार ।
वनाशयै । तक्ष्ण एव तस्या सवधिन्या सपत्या आनन मुख प्रकट व्यक्तमापान्द-

मरणमभूव । सकोपत्वात् । लोहितकारण किञ्चुङ्घारणमन्यत्र लोहितमन्यदित्यसगति
र्वेतज्ञच्चेन योनिता ॥

इतरा कुसुमं अहीतुमैच्छद्विटपादुच्चतरादुदस्तपार्थिण ।

भरतो वपुरानमप्य तस्या कुचभारस्तु मनोरथं बभञ्ज ॥ ३६ ॥

स्वदेहापेक्षया वृक्षवितपस्योन्नतत्वात्तद्वत्त्वाद्भ्रतौ पाण्यौ पादाधोभागो यथा सा
उनताद्विटपात्स्फन्धात्कुसुम पुष्प अहीतुमैच्छत् । भरतो भरात्तस्या वपुरानमप्य प्रह्वी-
कृत्य कुचभारस्तस्या पुष्पप्राप्तिविषय मनोरथ बभञ्ज । पाण्योर्मृदुत्वेन स्तनभारासह
त्वान्नभरत्वे पुष्प न प्रापेत्पर्यं ॥

श्रवणाग्रनिवेशिसिन्दुवार घटमानप्रतियातन कपोले ।

उदगच्छदकृत्रिमप्ररूढस्मितगुच्छच्छविचौरता परत्या ॥ ३७ ॥

कर्णमे निवेशि निविशमानमत कपोले घटमाना सपद्यमाना प्रतियातना प्रतिविम्ब
यस्य । सिन्दुवार कर्णं । अकृत्रिम सहज प्ररूढोऽचलो य स्मितगुच्छो हासस्तबक
स्तस्य च्छवि कान्तिस्त्वार्यरता स्त्रीकारं बभार । चौरशब्द स्त्रीकारार्थमभिदधत्सा
दृश्ये पर्यवसित ॥

कुसुमान्यपहृत्य यस्य शाखा मुमुचे ताभिरवाञ्छिताञ्चलस्य ।

नमनापगमे जवादुदञ्चन्स रुषेवाथ तरुश्चिर चकम्पे ॥ ३८ ॥

पुष्पहरणसमाप्ताववाञ्छितो नमितोऽञ्चल प्रात यस्य तस्य तरोरुक्षस्य कुसुमान्यप
हृत्य छण्डित्वा ताभि शाखा कृता मुमुचे हस्तात्यक्ता ॥ इक्षो नमनस्यापगमे वेगादुद-
ञ्चनून्ध्यशाखो भवन्रुषेव चिरं चकम्पे । वस्तुवृत्तेन पुष्पावचयार्थं शाखा पृथ्वीया स्वप्ता
तत कम्पो जात स कोपहेतुवत्त्वेनोत्प्रेक्षित ॥

परया दुधुवे द्रुम सहेल रजसापूर्य दृशौ क्रुधेव तस्या ।

अथ तद्द्वयितस्य तेन तेने परकान्तापरिरम्भणोपलम्भ ॥ ३९ ॥

परया द्रुमो वृक्ष सहेल हेलथा दुधुवे धृत । अथ हेलाकम्पनजातया क्रुधेव तस्या
दृशावापूर्य पूरयित्वा तेन द्रुमेण तद्द्वयितस्य परकान्तयान्यरम्भया यत्परिरम्भणमात्तिद्धन
सम्पोपलम्भ प्राप्तिलेन संपादित ॥

उदजृम्भत वीरुधा रजस्तद्विवुधाधीशपुरधिमिधुतानाम् ।

मधुमन्मथयोर्निसर्गसख्यात्प्रचुराकल्पत येन पासुकेलि ॥ ४० ॥

विवुधानां देवानामधीशा स्वामिनस्तेषां पुरं विभिर्नायिकाभि पुष्पलोभाद्भुताना
कल्पितानां वीरुधा स्तानां रजो रेणुरुदजृम्भतोदत्सत् । येन रजसा करणेन मधुमन्म
थयोर्वसन्कामयोर्निसर्गोणाकारण सप्तय तस्मात्प्रचुरो बहु पासुकेली रज कीटाक पद-

संपन्ना । बालानां पांशुर्दीडा गवति । प्रकृते पुष्परजोगतत्वेन वसन्तकामयोः सहभा-
वित्त्वपानार्थं वर्णिता ॥

प्रसमं परिरैभिर तथा ता अधिरोढुं वरत्राखिनं सुमुख्यः ।

अथ तत्र यथा द्युसद्युवानो द्रुमजन्मप्रणिधानमेव चक्रुः ॥ ४१ ॥

दिवि सन्तश्च ते युवानो द्रुमजन्मनि प्रणिधानं शयैनायेव चक्रुः । यथा वरशाखिनं
श्रेष्ठवृक्षमधिरोढुमारोढुं प्रसमं बलेन देव्यः परिरैभिर आलिङ्गिषुः । वृक्षाधिस्ताद्विद्वान-
दर्शनादात्मनो वृक्षजन्म देवैः काङ्क्षितमित्यर्थः ॥

अधिरोहणसञ्जया कयाचिन्निदधत्या चरणौ तरुस्तरुष्या ।

अवजेतुमशोकमुज्जिह्वानस्तवक्रस्तद्रुचित्तंचयेन चक्रे ॥ ४२ ॥

अधिरोहणे सञ्जयोद्यतयानो वृक्षे चरणौ निदधत्या त्रिपन्त्या कयाचित्तदध्याशोकवृ-
क्षमवजेतु वृक्षन्मयोः पादयोर्द्वौत्पोविहाना उत्पद्यमानाः स्तवका गुच्छा यस्य स चक्रे ।
प्रतीयमानोऽप्रेक्षा ॥

अतिमुक्तकमौक्तिकैर्विवत्रे कुचकुम्भेषु वधूजनस्य हारः ।

समयत्त तदन्तरेऽप्ययनादलिपुञ्जस्तरलेन्द्रनीललीलाम् ॥ ४३ ॥

वधूजनस्य इचकुम्भेष्वतिमौक्तिकान्येव वषंसंनिवेशाभ्यां मौक्तिकानि तैर्हारो विवने
हारशोभा प्रकटीकृता । विप्रकीर्णान्यनिमुक्तकानि मुक्ताकाराणि समाहृत्य सनोपरि
स्थापितानि हारवद्भूडरित्यर्थः । तस्यातिमुक्तकहारस्यान्तमध्येऽलिपुञ्जो भ्रमरभरोऽपि
यन्नेन विना तरलो हारमन्यगो य इन्द्रनीलस्तच्छोभा समयत्त सगदितवान् ॥

परया वकुलस्य पुष्पलोभप्रसरत्पाणिनस्तांशुमण्डलेन ।

वितरीतुमिव द्रुमाधिराज्यं विदधे मूर्धनि पटवन्धसंधिः ॥ ४४ ॥

पुष्पेषु लोभस्त्वेन प्रसरन्निस्ततो गच्छन्त्यः पाणिर्हस्तस्य नखाशबन्धद्रुपाजेन
वकुलस्य ह्रमेपु वृक्षेष्वधिराज्यं साम्राज्यं वितरीतुं दातुं परया मूर्धनि पटवन्धस्य ता-
व्यप्राप्त्युचितस्य संधिः स्वानमिव विदधे चक्रे । नखरदिनभरः पटवन्धत्वेन संभाविनः ॥

विधुतः करपुष्करेण दूरान्निपतद्भिः कुमुमैरधश्चरन्तीम् ।

तरुणीमितरस्तुरुश्च काञ्चिच्चिरमानर्चं मनोभवाधिदेवीम् ॥ ४५ ॥

कयाचित्कर एव पुष्करं पद्मं तेन विधुतः कम्पितः पूर्वापेक्ष्येतरस्तदस्तस्य वृक्ष-
स्याधो बुध्रे चरन्तीं काञ्चिद्दूरान्निपतद्भिः कुमुमैरानर्चं पूजितवान् । यतो मनोभवस्त
सिद्धिदायितादधिदेवीम् । इष्टदेवता च पूज्यते ॥

स पुरांश्विजनः कृतोपकारं सहकारं कुमुमार्पणोपद्राभिः ।

रजसा जनिर्तैर्दगन्नुपैरैरमित्प्रत्युपकर्तुमिच्छयेव ॥ ४६ ॥

एकत्र लीनो मधुपः परत्र पुष्पे पुरोऽभूद्बहुलामिलापः ।

तत्तत्प्रसूनोत्करभाजि देहे तासामनाकाङ्क्षतया तु तस्थौ ॥ १२ ॥

पुरस्तरक्षणात्पूर्वमेकत्रार्थात्युष्ये लीनो भ्रमरोऽपरत्रान्यस्मिन्पुष्पे बहुलामिलापोऽभूत् । तासां देहे पुनर्भ्रमरो निराकाङ्क्षतया निःस्पृहत्वेन तस्थौ । यतस्तत्प्रसूनानामुत्कर्षं भ्र-
जन्ति । सर्वपुष्पैर्देहस्य कृतभूषणत्वात् । निराकाङ्क्ष इति व्यतिरेकात्पुराशब्दार्थप्रतिपक्ष-
भूतं तासां गम्यते ॥

आसीत्स्फुरन्मधुकरं कणित्तासहिष्णु-

श्छायादरिद्रितमथोदबहच्छरीरम् ।

उत्कम्पमापदवशं श्वसनानुबन्धा-

त्कान्तैर्वियोगमधिगम्य लता गुलुच्छैः ॥ १३ ॥

कान्तैः सुगन्धिभिर्गुच्छैर्विरहं प्राप्य । पुष्पेष्ववचितेत्पिबत्यर्थः । लता मधुकरकणितस्य
भ्रमररुतस्यासहिष्णुरासीत् । तथा शरीरं छायाया दरिद्रितं रहितमवहत् । तथा श्वसनस्य
॥ योरनुबन्धात्कम्पमापत् । कान्तैरिति बहुवचनालतायाः समासोन्वयात् स्वच्छन्दचारि-
णीत्यप्रतीतिः । सा च कान्तैः कामुकैर्विरहं प्राप्य भ्रमरशब्दं न सहते, विच्छाद्यतां
मत्ते; श्वसनानां विरहनिःश्वासानामनुबन्धात्पुनः पुनः कम्पते ॥

उत्संसितातिसुरभिप्रसवानुबन्धा-

त्पृष्ठे भ्रमद्रविकराङ्कुरितक्लृमायाः ।

देव्याः किरीटमणिदीधितिदण्डसङ्घि-

तद्भङ्गमण्डलमभूदसितातपत्रम् ॥ १४ ॥

उत्संसिता भूदगात्वेन कृता भक्तिपुरभयो ये प्रसवाः पुष्पाणि तेष्वनुबन्धात्तोमाहंभ्याः
पृष्ठे भ्रमणकाकारतया धूर्णमानं शृङ्गकुलं देव्याः किरीटरश्मय एव दण्डस्तस्य सङ्घो
निश्चये यस्य तदसितातपत्रं नीलच्छत्रमभूत् । यतो रविकरैरङ्कुरितः क्लृमः ऐदो यस्याः ।
देव्यां रारयाथ तापे सति च्छत्रधारणं युक्तम् ॥

सर्वस्वे सुमनोमयेऽथ समये तस्मिन्नाणप्रेयसी-

न्योक्तेनाप्रहते, शक्तिव्यसितात्प्रेयसिभ्यः पादपाः ।

प्राक्संस्कारनिपीददाकुलघनोचालालिमालारवै-

रत्रसप्यमुदैरयन्निव हठोदस्तामशास्त्राभुजम् ॥ १५ ॥

तदा पुष्पावचयरसाद्रणश्रीजनेन सुमनोमये सर्वस्वे पुष्पमये सर्वधनेऽपहते लुण्ठिते
सर्ववसिता विनशाशेषा धीर्येषां ते पादपा वृक्षाः प्राक्संस्कारः प्रागवास्मदनुभूतानि

पुष्पाप्यत्र भवन्तीति स्मरणेन निषीदन्त्य आकुला घन कृतीताला अलिमाला-
स्तासा रवंर्हतुभिरब्रह्मण्यमुपद्रवनिवेदक शब्दमिवोदैरयनुदचारयन् । कथं चिरकाल
नमितत्वाद्धेनोदस्ता उत्क्षिप्ता अग्रघ्रास्ता लताप्राण्येव भुजा यत्र । हतसर्वस्वोत्क्षिप्त
भुज कृत्वोपद्रव पूत्करोति । 'खल्यवमाप-' इत्यब्रह्मण्यमिति रूपम् ॥

कर्णे चम्पकमुन्नतस्तनतटोत्सङ्गेऽतिमुक्तलजं

भूपायै प्रमथप्रिया निदधिरे मौलौ च चूताङ्कुरम् ।

प्रत्यङ्ग कृतनित्यसंनिधिविधे सद्य सपर्यारस-

स्तेनाकल्पत नान्तरीयकतया देवस्य शृङ्गारिण ॥ ५६ ॥

प्रमथप्रिया गणस्त्रिय कर्णादौ चम्पकादिक भूषणत्वार्यं यत्रिदधिरे निहितवल्गुस्तेन
शृङ्गारिणो देवस्य कामस्य सपर्यारस पूजा सपना । यतो ना-तरीयकतयाविनाभावेन
तसा प्रत्यङ्ग कृतो नित्य संनिधिविधिर्येन । देवस्य च पूजायुक्तेति भद्रम् ॥

इति श्रीमोनराजकृतया टीकया समेत श्रीराजानकविश्ववर्तसूतोमहाकवि-

राजराजानकश्रीमहकस्य कृतौ भोक्तृचरिते महाकाव्ये

पुष्पावचयवर्णन नामाष्टम सर्ग ।

नवम सर्ग ।

अथ ता प्रसूनरभसेन निभृतपिहिता मधुव्रतै ।

श्रान्तिदयधुहतये यमुनापयसीव मग्नवपुषोऽवतस्थिरे ॥ १ ॥

भूषणत्वार्यं प्राद्येषु पुष्पेषु रभसेन वेगेन हेतुना मधुव्रतैर्निभृत कृत्वा पिहितास्त
ङ्गाला खेदेन दधुस्तपस्तस्य हतये निवारणाय यमुनापयसि मग्नवपुषो मग्न-स्य इवा
वतस्थिरेऽवस्थिता । 'समवप्रविभ्य स्थ.' इत्यात्मनेपदम् ॥

अवहन्त ता श्रमजलार्द्रकुसुमरजसाञ्चित वपु ।

एत्य सुरभिरमया रभसाद्विहिताङ्गरागमिव निर्जराङ्गना ॥ २ ॥

ता वपु कुसुमरजसाञ्चित शोभितमवहन्त । अत एव सुरभिरमया वसन्तलक्ष्म्या
रभसादेत्य विहिताङ्गरागमिवेत्युत्प्रेक्षणम् । वसन्तधौरपि ताभ्यो न्यूनैत्यर्थं ॥

घनकर्णिकारभररेणुकवचितसमप्रविग्रहा ।

श्यामतनुरपि सुगौरतनूरिव सत्र कापि रुरुचे चकोरदृक् ॥ ३ ॥

श्यामतनु श्यामवर्णापि कापि चकोरदृक् सुगौरतनूगौरवर्णेव इत्येव । यतो घनो य
कर्णिकारभररेणुस्तेन कवचितश्छादित समग्रो विग्रह. शरीरं यस्या । 'श्रिया मूर्तिस्त
नुस्तन्' इति कोप ॥

अपरा परागनिकरेण घनतरहरिद्रिताम्बरा ।

आत्तदयितवसनव्यसनां रमणीमनुव्यधित पीतवाससः ॥ ४ ॥

परागस्य मकरन्दस्य निकरेण घनतरमल्यर्थे हरिद्रित पीतीकृतमम्बरं यस्या सा-
परा आत्त दयितवसने पांताम्बरवस्त्रे व्यसनमभिपद्यो यया ताम् । पीतवस्त्रधारिणी-
मित्यर्थं । पीतवाससो हरे रमणी लक्ष्मीमनुचकार । पीतवासस इति प्रकृतानुशुण-
मभिधानम् ॥

अथ ताभिरुत्तरस्वेदबहुलगतिभिर्मुखाग्निलैः ।

नुन्नमिव दिवसनाथवपुः सुरवर्त्मनः सपदि मध्यमध्यगात् ॥ ५ ॥

दुर्निवारखेदेन बहुलगतिभिर्मुखाग्निलैर्नि खासै करणभूर्तस्त्राभिनुन प्रेरितमिव दिव-
सनाथवपु सूर्यविम्ब सुरवर्त्मनो व्योम्नो मध्य सपदि क्षणेनैवाप्यगाद्वापत् । सपदीति
पुष्पावचये रसघोतनायम् । अध्यगादिति 'इणो गा छटि' इतीगो छटि रूपम् ॥

गगनासिताश्मत्तटकोटिनिनिडतरयट्टनादिव ।

धाम कठिनमभवत्तरणेरधिकं तदा विवृततापविप्लवम् ॥ ६ ॥

तदा मध्याह्ने तरणेः सूर्यस्य धाम तेजोऽधिक कठिनमभूत् । यतो विवृतः प्रकाशित-
स्तापविप्लव सतापोपद्रवो येन । 'विवृत-' इति वा पाठे विवृतस्त्रापो यस्मादिति वा
कथम् । अतः सभाव्यते—गगनमेवाश्रिताश्मत्तटमिन्द्रनीलतट तस्य कोट्या निरिहतर
यट्टन तस्मादिव । ताडितो हि कठिनो भवस्त्राप घते ॥

तिलकं ममार्जं विससर्ज घुम्भणरसमार्द्रयद्वपुः ।

धर्मसलिलमकृतैणदृशामवगाहकृत्यमनुनातु न क्लमम् ॥ ७ ॥

धर्मसलिल कर्तुं तिलक ममार्जं विनाशयामास । घुम्भणरस कुङ्कुमाहराग विससर्जं
सजहार । यपुरार्द्रयदार्द्रमकरोत् । आर्द्रसन्दाग्निचि लडि रूपम् । सतरि वा रूपम् ।
दृशामवगाहकृत्य ज्ञानकार्यमकरोत् । ज्ञान हि तिलकादीन्मार्द्रं । धर्मसलिल प्रम
तु नाह्वनात् । ज्ञानाद्दर्शनं तन्मध्येयदेवान्तरमासीदित्यर्थं ॥

प्रहितामदृतमिव सान्द्रविदलतरविन्दप्रन्दिभिः ।

ऊर्मिपवननिवहैरथ ताः प्रयथुर्निमज्जनरसेन मानसम् ॥ ८ ॥

सान्द्र इति विदलन्ति यान्यरविन्दानि तेषां चन्दिभिर्गुणवर्षकं । सपद्यर्धं गन्ध-
रित्यर्थं । ऊर्मिपवनानां निवहं प्रहिता विद्युत् अग्ने दूता येन तन्मानसं सरोविन्दे
निमज्जनरसेन देवता जग्मुः ॥

उदपदपदाशु कुतुकेन गणशशिमुखीसुतोन्मुग्धीः ।

लोलशफरवन्नेन मरः प्रकृत्य लोचनविचेष्टितानि ताः ॥ ९ ॥

लीलया मयेन वा लोका ये उफरा भीनास्नेपां वलनेन स्पन्दनेन हेतुना लोचन-
विचेष्टितानि नेत्रकृत्यानि प्रकटय्य तत्सरो मानसं तटस्थितास्ता गणक्षीरदपरयत् ।
अश्रेवशाब्दः प्रतीयमानो द्रष्टव्यः ॥

पुलिनस्थलीकनकपट्टपटलमुकुटेषु तत्र ताः ।

फेलितुलितकलधौतशिलैर्नघनैर्निपेदुरसमश्रमच्छिदे ॥ १० ॥

तत्र मानसे पुलिनस्थली कनकपट्टा ये कनकपट्टा हेमशिलासनानि तेषां पटलं
तस्य मुकुटेषु ता गणत्रियोऽसमस्य बहोः धमस्य च्छिदे वारणाय अघनैर्निपेदुर्निपण्णाः ।
केत्या अयत्नेन तुलिताः समीकृताः कलधौतशिलाः सुवर्णदण्डो यैस्तानि । गौरववद्भि-
रित्यर्थः । अनुहपसंघटनोक्तिरियम् ॥

पवनात्तताण्डवतद्रूपपरिचितदुकूलपल्लवैः ।

तस्य तटमपि चिरं सरसो घवलोर्मिसर्ग इव सक्तिमप्रहीत् ॥ ११ ॥

पवनेन हेतुनासं ताण्डवं कम्पो यैस्तद्वहपरिविता नायिकागात्रलगा ये दुकूलरत्नवा-
स्तीर्हंतुभिस्त्वस्य मानसस्य तटमपि पवलोर्माणां शुभ्रतरङ्गाणां सर्गे निर्माणे सक्तिमिवाप्र-
हीत् । बलाणां कम्पमानलाच्छुभ्रत्वाद्य मानसवीचिभिस्त्वेषेक्षणम् ॥

प्रतिफालमेत्य सरसोऽन्तरपि धृतपटावगुण्ठनः ।

तूर्णमकृत स पुरंध्रिजनः प्रतिपालनासहृतयेव मज्जनम् ॥ १२ ॥

धृतं पटावगुण्ठनं वस्त्रवेष्टनं येन स पुरंध्रिजनस्वस्य सरसोऽन्तर्मध्ये प्रतिफाल प्रति-
बिम्बमेव मज्जनमिवाकरोत् । सवस्त्रः कथं मज्जतीत्याह—प्रतिपालने वस्त्रधारणेन का-
लविलम्बेऽसहता तमेवेति पूर्वकालो विवक्षितः ॥

द्रवदिन्द्रनीलमणिभासि पयसि सरसः स बिम्बितः ।

दिव्ययुवतिनिवहः प्रमयौ बहिरुज्जिहानजलमानुषीलेपिम् ॥ १३ ॥

द्रवन्ती द्रवस्था ये इन्द्रनीलमणयस्तद्द्रवा दीप्तिर्वस्य । निर्मल इत्यर्थः । सरसः
पयसि प्रतिबिम्बितो दिव्ययुवतिनिवहस्त्व्याःसरसो बहिरुज्जिहाना उच्छ्रष्टन्त्यो या
जलमानुषस्तासां स्निग्धं बहिः प्रायुः । बलुदत्तेन प्रतिबिम्बित ऊर्ध्वगुरो भवति, अतः
संभाव्यते—जलमानुष्य उच्छ्रष्टन्तीति ॥

जलकोलिनाटकनटापि तटपथमुपेयुषीध्वयो ।

उद्यदमललहरीनिवहः पुरतोऽमज्जवनिफापरिश्रमम् ॥ १४ ॥

जलकोलिनाटकनटापि तटपथमुपेयुषीध्वयो तटपथमुपेयुषीध्वयो तटपथमुपेयुषीध्वयो ता-
गामये उद्यमस्तिस्रमलो यो म्दरीनिवहो जलनिवायाः परिधमयाच्छादनहनं नार्दम-
मज्ज । नदीनां च अवनिवा भवति ॥

स्फुरदुत्कटोत्कलिकमाशु विस्रमरतरङ्गवाहुभिः ।

शैलदुहितृपरिवारवधूः परिरब्धुमैच्छदिव ता जलाशयः ॥ १५ ॥

स्फुरन्त्य उत्कटा उत्कलिकाः सुस्रमलहर्षो यत्रैवं कृत्वा विद्यमरा प्रथमरशीला ये तरङ्गवाहवलीस्ताः शैलराजदुहितुः परिवारवधूः परिरब्धुनालिङ्गितुं जलाशयो मानसमैच्छदिव । अथ च स्फुरन्ती उत्कलिका यत्रैवं कथितपरिवारस्त्रीरालिङ्गति ॥

श्रमवारिविन्दुमरवर्षपरिचितपयोधरोद्गराः ।

कूलसितविहगलोकमदच्छिद्रिमादधुर्गतिरसेन तत्र ताः ॥ १६ ॥

श्रमवारिणो विन्दुमर एव वर्षे तेन परिचिता युष्मा के पयोधरा लना मेघाश्च तैरुद्गराः । तुह्यस्वन्य इत्यर्थः । ताः कूले सितविहगलोकस्य हंसगणस्य मदच्छिद्रि दर्पनाशं गतिरसेनादधुश्चक्रुः । हंसेभ्योऽपि सलोकं जग्मुरित्यर्थः । सर्वेषु मेघेषु सत्यु हंसानां मदच्छेदः ॥

वरुणावरोधपुरसौधसहचरविलाससद्धानि ।

दृष्टिरजनि घनफेनमरे मुदृशां निजस्मितसखे सखेलना ॥ १७ ॥

वरुणावरोधपुरमन्तःपुरं तस्य सौधं तस्य सहचराः सहभाविनो ये विलासास्तेषां सद्धान्याश्रयभूते । वरुणस्त्रीसौधसदृश इत्यर्थः । निजस्मितस्य तद्वासस्य सहशे घनफेनमरे विषये मुदृशां दृष्टिः सखेलना खेलन्ती जाता । फेनमपि दृष्ट्वा दृष्टिरनुष्यदित्यर्थः ॥

मुखरस्तरङ्गनिकरः स मुखनिमितफेनलीलया ।

किंस्विदचलदुहितुर्व्यतनोदभिपेककेलिशुभशङ्खवादनम् ॥ १८ ॥

मुखमप्रनास्यं च तत्र निमिता निश्चला ये फेनास्तेषां लीलया महृषा पार्वत्याः प्रानकीर्णायां शङ्खवादनं मुखरस्तरङ्गनिकरो महृमरः किंस्विदकरोन् । फेनानां शुभ्रत्वाच्छङ्खत्वं मुखरत्वेन वादनं समान्यते ॥

विधुतः स्मरामिकणवर्षकरणिभिरशोककोरकैः ।

भाविसलिलपरिमर्शमयादिव तत्यजे कचमरो नतभ्रुवाम् ॥ १९ ॥

स्मरामेः कणवर्षस्य करनिभिर्वर्षसंनिवेशान्यां समैरशोकमुज्ज्वलैर्नतभ्रुवां कचमरस्त्यजे । अशोः शिशुता । अनाकशरे अरुणतुष्पादिपतमार्थे कल्पितः । नतभ्रुवये—नतयो मरिप्यन्त्यः सलिलपरिमर्शो जलस्पर्शमन्तो मयादिव । जल क्षमेर्विपश्नः ॥

विवलत्तिमिप्रणयमाजि तरलसितफेनचामरे ।

प्रीतिमघित मुरभीरुजनः स्मरकेतुदण्ड इव वीचिमण्डले ॥ २० ॥

विवलन्तो मयवशाच्छृङ्खला ये तिमयो नीनास्तेषां प्रनय ममति । तरलाः सिताः फेना

एव चामरं यत्र तस्मिन्वीचिमण्डले । अत एव स्मरन्प्रजदण्ड इव । कामस्य मीनो
ध्वजः । ध्वजोपरि चामरेण भाव्यम् । सुरभीरुजगो देवाङ्गनागणः प्रीतिमधात् ॥

स तदा विकीर्य कणपङ्क्तिमुरसि निविडोन्नतखने ।

हारमपरमुपकल्पितवान्समतुतुपत्स्वरबला जलाशयः ॥ २१ ॥

निविटौ पीयरात्रप्रतौ तुङ्गा स्नानी यस्य तस्मिन्पुरसि कणपङ्क्तिं क्षिप्त्वापरं द्वितीयं
हारमुपकल्पितवान् अजलाशयः पारः स्वरबलाः स्वर्गद्वीः समतुतुपदतोपयत् ॥

स तटान्यपार सुरदारविविधमणिभूषणांशुभिः ।

वारिविसररभसाभिसरद्धनडौकितेन्द्रधनुरुद्धतानिव ॥ २२ ॥

सुरदाराणां सयन्धीनि विविधानि मणिमयानि भूषणानि तेषामंशुभिर्हेतुभूतैः स जला-
शयो वारिविसरे रभसेन तुष्ण्याभितरद्विर्बर्णकौकितानि यामीन्द्रधनुषि सैरुद्धतानिव
तटान्वभार । धनुष्मत्त्वादीरुद्धल्योक्तिः ॥

अरुणत्विपाधरदलेन शशिरुचिसखैस्तथा मुखैः ।

स्रैणमकृत तदजानपदं हरिहेतिहृतिजनमुन्मदाकुलम् ॥ २३ ॥

अरुणा लोहितारुणवच्य विदुः कान्तिर्यस्य तेनाधरदलेन । तथा शशिरुचेः सद्वीरुमुखैः
करुणैः स्रैणं स्त्रीवर्णौ हरिहेत्या नारायणायुधेन चक्रेण हृतिराह्वानं यस्य स जनश्चक्रपाक-
वर्गस्तं तदवसितमुन्मदमाकुलं चाकरोत् । अरुणप्रभस्यौष्ठस्य दर्शनात्प्रभातसंभावन-
योन्मदक्षन्द्रमसस्य मुखस्य दर्शनात्त्रात्रिशङ्कयाकुलश्चक्रवाटवर्गः कृतः ॥

जलदेवताजनविनिर्यदसितमणिकेलिदर्पणैः ।

धक्त्रहिमगुप्तविधे सुदृशां गगनायितं धनसरोजिनीदलैः ॥ २४ ॥

जलाद्विनिर्यन्तो वह्निरुचिता असितमणय इन्द्रनीलप्रकृतयः केलिदर्पणा क्रीडादर्शाः ।
जलदेवताना सवन्धिभिः केलिदर्पणैर्नलिनीदलैः पद्मिनीपत्रैर्वक्रहिमगोमुंलचन्द्रस्य निकटे
गगनायितमाकाशवशाचरितम् । 'कर्तुः कथं सखोपध' इति कथयन्ताद्भावे क्तः ॥

च्यवमानवाससि चिराय वपुषि गणयोपितां प्रियः ।

ऊर्मिमरुदतत वैपथुमत्पुलकोद्भ्रमं कृतहठावगूहनः ॥ २५ ॥

च्यवमानं संसद्भासो यस्य तस्मिन्गणस्त्रीणां वपुषि वैपथुमान्यः पुलकोद्भ्रमो रोमा-
ञ्चोद्भेदस्तमुर्मिमरुदरीवायुरतत विस्वारिसवान् । यतः कृतं हठेनात्यर्थमवगूहनमालि-
द्रतं येन । प्रियो हृदयंगमः । कृमिता चालिद्रन्स्त्रीणां कम्परोमाञ्चौ जनयति । 'तनादि-
भ्यस्तथासोः' इति सिचो लृक् ॥

प्रतिबिम्ब्य चारिणि ममज्ज वदनपटली नतभ्रुवाम् ।

जन्मभुवमिव सभाजयितुं निजसंनिवेशसुहृदां सरोरुहाम् ॥ २६ ॥

प्रतिबिम्ब्य । जल इत्यर्थः । नतभ्रुवा स्त्रीणा संबन्धिनी वदनपटली मुखसमूहो
वारिणि ममज मप्रः । अतः संभाव्यते—नित्रो यः संनिवेशो रूप तस्य सुहदां सद-
शाना सरोरुहा पद्मानां संबन्धिनी जन्मभूमि समाजयितुं प्रीला द्रष्टुमिव । 'सभाज
प्रीतिदर्शने' इति चौरादिकः ॥

कुचकुड्मलैस्तरलवीचिभरपरिणतैः सुचक्षुषाम् ।

प्रापि सुचिरमतिवेलवलज्जलदेवताकनककन्दुकायितम् ॥ २७ ॥

आनशोभवशात्तरसो यो वीचिभरस्तत्र परिणतैः प्रतिबिम्बितैः स्तनमुकुलैरतिवेलम-
ल्यर्ष वलन्स्युर्वाधो गच्छन्ति यानि जलदेवीनां कनककन्दुकानि सुवर्णकीटनकविशो-
पास्तद्वदावरित सुचिर प्रापि ॥

क्षुभिते तदाम्भासे मुमोच मधुपविसरः सरोरुहम् ।

द्रष्टुममरयुवतीः कुतुकात्पुरतोऽपसारित इव श्रियोदरात् ॥ २८ ॥

अम्भसि क्रीडया क्षुभिते चपले मधुपविसरो अमरसमूहः सरोरुह पद्म तत्याज ।
अतः संभाव्यते—कुतुकात्पुरतोऽपसारितममरयुवतीरप्सरसो द्रष्टुं वीक्षितुमुदरात्पद्ममध्य-
स्थितया धिया पुरतोऽप्रादपसारितो निवारित इव । उदरात् त्यन्लोपे पद्मनी ॥

भयकातरं तरुणमुक्तकुटिलहठदीर्घविग्रहः ।

प्रीक्षि जलकरिभिरेणहणां कयरीभरोऽभिनवशृङ्खलाभ्रमात् ॥ २९ ॥

तदण्मुक्तोऽपसारितप्रस्थिः, कुटिलः संस्कारानुरोधान्, हठदीर्घोऽतिप्रलम्बो विग्रह-
शरीर यस्य स एणीहशा सज्जन्धी कवरीभरः केशपाशो जलहस्तिभिर्नवशृङ्खलेति आन्ति-
वशाद्रयेन कातर दीन कृत्वा प्रीक्षि वीक्षितः ॥

जलदन्तिदानभरलोभविशदलिकलापचापलम् ।

मज्जदमररमणीचिकुरप्रकरस्तदा वरसरस्यमेवत ॥ ३० ॥

जलहस्तिना दानमरे मद्दसरे लोभनाथांजलान्तविद्यन्वोऽलिकलापो अमरसमूह-
स्तस्य चापल तन्मदश्च चपलश्च मानसे मज्जन्तीना ज्ञान्तीनाममरयुवतीनां चिकुरप्रकरः
केशममूहोऽसेवत प्राप्तवान् ॥

तनुमीकरोत्करनिभेन पुलकित इवास्त विग्रहः ।

दिव्ययुवतितनुमङ्गसुम्भं सलिलाशयस्य सहसान्युरयुधः ॥ ३१ ॥

अङ्गनाशानशोभोपिठानां तनुना सीकराणां जलदन्तानामुत्करः समूहस्तस्य निभेन
व्याज्रेण सलिलाशयस्य सरसो विग्रहो मूर्तिः पुलकितो जातरोमान इवास्त । यतो
दिव्ययुवतीनामन्तरसां तनुमङ्गेन शरीररङ्गेन सुम्भं प्रादुषतः । सलिलाशयस्यदन्त्य
पुष्टिहत्वारियमुक्तिः ॥

जलमानुषीचिवुरभारशियिलपटुपाटलस्रजाम् ।

धाएर्चमधुरपनमत्तरणीघुसृणाङ्गरागसुभगान्तदोर्मय ॥ ३२ ॥

उपनम-सक्रम-चरुहणीकुङ्कुमाङ्गरागस्तेन सुभगा मनोहरा कर्मयस्तदा जलमानुषीणा जलह्रीणा स्वधी यच्चिदुरभार देशकल्पपस्तत शिथिला विभिष्टा पटवो या पाट लस्रज पाटलामालास्तां धाएर्चं तत्साटदयमधुरधारयन् । उपमोपक्रमोत्प्रेक्षेयम् ॥

अपनीय पीतनमुपोढदयितनखलद्मणस्तनो ।

कापि झगिति परिपाटलता प्रतिनायिकाननमिवानयत्पय ॥ ३३ ॥

उपोढाणि घृणाणि हवितनखलक्ष्माणि प्रियनखक्षतानि यथा तस्यास्तनो सकाशात्पी तन कुङ्कुमाङ्गरागमपनीय स्वनक्षोभण गिषाय कापि प्रतिनायिकानन सपत्नीमुखमिव जल क्षणिल्यागु परिपाटलतामक्षणत्वमनयत् । नखक्षतदर्शनात्कोपन सपत्नीमुखस्वाह णव कुङ्कुमसक्रमणाञ्जलस्यारुणत्वम् । प्रतिनायिकाननमियुपमानतया कुङ्कुमादप्यधिक रोषारुणत्व सपत्नीमुखस्य सूचितम् । समुचितोपमेति केचित् ॥

अपहृत्य पीतनमशेषममरसुदृशा शरीरत ।

भीत इव गहननाभिगुहर प्रपलाप्य तूर्णमविशत्पयोभर ॥ ३४ ॥

अमरसुदृशा शरीरालपीतन कुङ्कुममपहृत्य हृत्वा भीत इव सपयोभर प्रपलाप्य ग हृता या नाभि शैव गहनत्वाद्गुहा ता प्राविशत् । अन्योऽपि महता सर्वाधि वस्तु हृत्वा भयवशाद्गहना गुहा विशति ॥

ललनासु मज्जनरतासु तदमलमुखेन्दुसनिधौ ।

वृद्धिमधिकमधिगम्य तदा सरसोऽम्बुनाम्बुधिजल व्यडम्ब्यत ॥ ३५ ॥

देवाङ्गनासु मज्जने ज्ञाने रतासु सतीसु तासा देवज्जीणो ज्ञानवशादमला ये मुखे -दवस्तेया सनिधौ सनिधाने सत्यविक । वृद्धि प्राप्य सरसो जलेन समुद्रजलम वकारि । समुद्रस्य हि चन्द्रसनिधौ वृद्धि । शुभे दुसनिधिवशात्स्नजघनमम्बनप्रतीत्या स्नाना दिप्रथिमा सूचित ॥

अवश प्रविश्य रससज्जदनिमिषतरङ्गितात्मनाम् ।

तत्र सरसि ततिरप्सरसा सलिल चकार किल कूलमुद्गुनम् ॥ ३६ ॥

अवश कृत्वा रसेन सज्जतो येऽनिमिषा देवास्येस्वरङ्गित उलसित आमा चेतो यासां तासामप्सरसां तति पङ्क्तिस्तत्र सरसि प्रविश्य जल कूलमुद्गुन कूलानि तदा यु द्जति मनकयेवविध चकार । 'उर्द्धे कूले दग्निवहो' इति खम् । अनिमिषैर्मस्यैस्वर द्धित आमा स्वभावो येषां तेषामप्सरसाम्पूर्णानां सरसामिति च ॥

निजतीरशेस्वरमरालकुलगतिविलासतस्करी ।

धुम्यदकृत लहरीलगुडैर्हठघट्टिताल्लिदिवसुन्दरी सर ॥ ३७ ॥

निजतीरस्य शोखरो मूषणं यन्मरालकुलं हसन्मातस्तस्य गनिविनासो गमनशोभा तस्य तस्कर्यः । तत्सदृशगतीरस्यर्थः । त्रिदिवगुन्दरीनांकनारीः सरो लहय एव पृथुत्वाद्गुदासैर्हृटेन घटितास्ताडिता अकृत । यतः शुभ्यत्सक्षोभम् । तस्करस्य च लगुडताडनमुचितम् । कोपनिमित्तः क्षोभो त्रिसंस्थुलरूपेण क्षोभेणाध्यवसितः ॥

द्युवधूचतुःसमरसेन कलुषितमशेषतस्तदा ।

कूलधवलविहगानदुनोदपि मानसस्य सरसो वतोदकम् ॥ ३८ ॥

द्युवधूनामप्सरसां चतुःसमरसः कुङ्कुमस्तूरिकावर्पूरचन्दनै रचितमङ्गरागद्रव्य तेनाशेषतः सर्वत्र कलुषितमाविलितं सन्मानसस्यापि जल कूले धवलविहगान्हसानदुनोदतापयत् । यस्मैव नित्यनिर्मल जलं तदेवात्तापयदिति वतशब्दार्थः । धवलविहगेति पर्यायपदग्रहणं कलुषितेन निर्मलस्य तापनं संगतमित्यस्यार्थस्य च सूचनार्थम् ॥

गतिभङ्गिनिर्जितजलेभद्रशनशकलभ्रमादिव ।

कापि विसमुदहरत्सरसः प्रियकेलिघट्टनधियामराङ्गना ॥ ३९ ॥

गतिभङ्गया गमनशोभया निर्जितः पराजितो यो जलेभो जलहन्त्री तत्संबन्धी यो दशनशकलो दन्ताग्र तङ्गमादिव कापि सरसः सकाशाद्विसं मृणाल केल्या क्रीडया यद्दहन ताडनं तद्वियोदहरदुन्दुतवती । पराभूतस्य च वस्तुहरणमुचितम् ॥

सलिलभ्रहाय परिरब्धमपद् इव सांध्यनीरदैः ।

नैणतनुघुसृष्टणसंबननप्रथितारुणद्युति रराज तत्सरः ॥ ४० ॥

सांध्यनीरदैः सं-यामेर्धरपदेऽममये पानीयगनायात्रिहितमिव तत्सरः श्रेणस्य श्री-दगस्य तनुषु यद्दुष्टं कुङ्कुम तस्य संबननं संक्रान्तस्तेन प्रथितारुणा द्युतिर्यस्य तत्सरो रराज । संबननेन स्थायतीक्षरणेन च द्युतिः प्रथते ॥

रसमज्जदुन्मदपुरंभितरुणकवरीभरैर्दधे ।

व्यक्तसलिलतुरगप्रवरश्रुतिरूप्यचामरविडम्बचुम्बनम् ॥ ४१ ॥

रसेन मज्जन्त्याः स्राग्ल टन्मदाः सहपांः पुरप्रयत्नासा तदण्डः कृष्णा ये कवरीभराः केत्तापासात्मैर्व्यक्ता उचितश्रुन्तो ये सद्रिलतुरगप्रवराः श्रेष्ठा जलाभास्तेषां धृतय-र्णास्त्रं कृष्णचामराणि तेषां विडम्बोऽनुद्धारमस्य चुम्बनं प्राप्तिर्दधे पृतम् ॥

क्षुभितप्लुभूभिर्निर्भाजि-पुरपुष्पात्तिष्वत्राभिर्जितैः ।

गन्तुमिव शरणमन्वुरहैर्बलिमन्नगायिहरिनाभिपङ्कजम् ॥ ४२ ॥

शानदशाक्षुभित यदम्यु जल तस्य भूमा वातुल्य तत्राम्बुरहैः कर्मनिरेमज्जि म-मम् । अतः संभाव्यते—मुखवतीनां वरजाणि मुग्धानि तद्विजितैर्बलिमन्नगायी पा-तालशोभी यो हरिर्विप्लुभ्य नभिमप्य शरणं गन्तुमिव । तुल्यजातीयतादिन्याशयः ॥

करजैर्ललाव फलधौतकमलकुलमङ्गनागण ।

रुदनचकनकपद्ममिव प्रतिविम्बितैरथ सरोऽकरोन्मुखैः ॥ ४३ ॥

अङ्गनाजनैः क्लृप्त करजैर्नखैः करणभूतैः फलधौतमय सुवर्णप्रकृति कमलकुलं लुलाव चिच्छेत् । अथ च प्रतिविम्बितैः स्वमुखैः सरो रुदानि जातानि वनकपमानि यस्य तदिवाकरोत् । नवत्वं पुराणानां उदात् ॥

विनहेऽधिवारि तटकोकमिथुनततिमात्मसोदरीम् ।

द्रष्टुमिव कुचयुगैः पुरतो घनकुङ्कुमावरणमेणचक्षुषाम् ॥ ४४ ॥

जले एणचक्षुषा स्त्रीणां कुचयुगैः सनद्वन्द्वैरमादनकुङ्कुममेवावरणमाच्छादनं विजहेत् । अत्र फलोत्प्रेक्षा—आत्मनः स्वस्य सोदरीं सदृशीं तटे कोकमिथुनानां चक्र-वासाणां ततिं पार्श्वे द्रष्टुमिव ॥

भगवानयं स्वयमुपेत्य सममचलराजकन्यया ।

तस्य बहलजलकेलिरसत्कमलाकरस्य पुलिनं व्यमण्डयत् ॥ ४५ ॥

बहलो यो जलकेलिरसत्कमलाकरस्य पुलिनं व्यमण्डयत् । तस्य बहलजलकेलिरसत्कमलाकरस्य पुलिनं तटं व्यमण्डयत् ।

चूडेन्दुना मुकुलिताम्बुजमन्धकार-

शङ्काकृता गलरुचासमशोकक्रोफम् ।

नेत्रानलोष्मचरितेन दरिद्रिताम्भ-

स्तस्याग्रतो वत सरो विधुरीबभूव ॥ ४६ ॥

चूडाचन्द्रप्रभावाः सकुचितपद्मम् । नीलगलत्वादन्यकारभ्रान्तिकृता कण्ठदीप्तया असमशोका सदुखाः शोकाश्रवा यस्य तत् । तथा तृतीयनेत्रेऽनलोऽमितस्वोष्मचरितेन सत्पापन दरिद्रितमल्पीकृतमम्भो यस्य तत्सरो भगवतः पुरो विधुरीबभूव ॥

तत्तत्क्षणं भगवतः शशिसण्डमौले-

सायुज्यमाप्तमिव मानसमावभासे ।

तद्विग्रहेण पयसि द्रवदिन्द्रनील-

लावण्यलुण्ठनकृति प्रतिविम्बितेन ॥ ४७ ॥

द्रवन्तो द्रवरूपा य इन्द्रनीलास्तेषां लावण्यं शोभा तस्य लुण्ठनं हननं कुर्वति । निमल इत्यर्थः । पयसि प्रतिविम्बितेन तद्विग्रहेण भगवच्छरीरेण हेतुना तन्मानसं कर्तुं चन्द्रमौले सायुज्यमाप्तं प्राप्तकालम्यमिवावभासे । निर्मलत्वात्सु-ग्राहानामपि प्रतिविम्बितत्वात् ॥

शुद्धप्रभेऽम्भसि तदा स जलाशयाग्र्य-
स्तस्योर्ध्वनेत्रशिखिना प्रतिफालभाजा ।

हर्तुं स्मयव्यतिकरं जलधेरपूर्व-

मौर्वाभिःसौहृदमिव प्रकटीचकार ॥ ४८ ॥

शुद्धप्रभे निमलेऽम्भसि जले प्रतिफाल प्रतिविम्ब भजता तस्य भगवत ऊर्ध्वनेत्र-
शिखिना तृतीयनेत्राभिना हेतुना स जलाशयाग्र्यं सरोवरः समुद्रस्यैवाभिवहनेन दर्पे
हर्तुमिषौर्वाभिः सौहृद परिचय प्रकटीचकार । 'हृदयस्य हृत्स्वयदण्डासेषु' इत्यादि हृदा-
देशेन सौहृदमिति रूपम् ॥

फेनापाण्डुरखण्डभस्मरजसं पर्यन्तसीमन्तितो

हेमाम्भोरुहकुम्भलैः प्रकटितालीकामिक्रीलाभरम् ।

विभ्राणो जटिलं वपु पुटकिनीपत्रैर्धनोद्यद्गल-

च्छायं तं स मृडं व्यडम्बयदिव क्रीडासरोजाकरः ॥ ४९ ॥

स क्रीडार्थं सरोजाकर सरोवरस्त मृडभीश्वरं व्यडम्बयदन्वकरोत् । अनुकारोऽन
न सिद्धत्वेन, अपि तु सुभाव्यमानत्वेनेतीवशब्दप्रयोग । अत्रोपपर्यै फेनापाण्डुरित्यादि-
निशेषणोपन्यास । फेनैरापाण्डुरखण्ड भस्मरजो यस्य । हेमपद्ममुकुलं पर्यन्ते सर्वत्र
सीमन्तित कृतमीमन्तः । प्रकटितोऽलीके तलाटेऽभे क्रीलाना ज्वालाना सरो देन ।
तथा पुटकिनीना नलिनीना पत्रैर्जटिलमाहृत वपुर्विभ्राण । घन कृत्वोद्यन्ती गल-उत्था
कण्ठशोभा यम्य तम् ॥

दधच्चूडाचन्द्रं नयनदहनार्चिःकपिशितं

जलक्रीडासजीकृतकनकशृङ्गप्रतिभुवम् ।

निमज्ज्य प्राज्यत्वं सह गिरिदुहित्राय भगवा-

ननैपीत्तस्याम्भो घटितपट्टफेनाट्टहसितम् ॥ ५० ॥

नयने दहोऽभिस्रस्त्यार्चिभिः कपिशितमतो जलक्रीडार्थं समीकृत चत्कनकशृङ्ग
तस्य प्रतिभुव सदृशम् । प्रतिभूर्हे सदृश उचितः । चूडाचन्द्र दधद्भगवान्गिरिदुहित्र ।
पार्वत्या गह निमज्ज्य तस्याम्भो मानसजल प्राज्यत्वाभाधिक्यमनयोत् । अत एव घटितं
पट्टफेन एवाट्टहसितं यम्य । आधिक्यलाभे व्यट्टहास उचितः ॥

तरललहरीनाहुक्षिप्तैस्त्रिलोचनमार्चिच-

धिरमिव सरः फेनधेतप्रसूनकटम्बकैः ।

हरितसलिलावर्तश्रेण्या हरिन्मणिकण्ठ-

प्रकरमुपदाहेतोर्देव्यै ददाविव चादतम् ॥ ५१ ॥

तरलाश्रयपला या लहर्त्यस्ता एव बाहवस्वैः क्षिप्तः कीर्णः केना एव श्वेतप्रसूनानि तेरा
कदम्बकैः समूहैः करणैस्तत्सरो हरमपूजयत् । तथा हरिता नीला ये सलिलानर्तास्तेषां
श्रेण्या हेतुभूतया हरिन्मणिवद्गणानामिन्द्रनीलबाहुवर्तकानां प्रकरं तत्सरः कर्तुं उपदाहे-
तोर्दौकनिकानिमित्ताद्देव्यं सादरं कृत्वा ददावदादिव । देव्याशोपदोचिता ॥

तस्मिन्नयो सरसि दत्तसमुद्रशङ्के

सोदर्यवत्सलतया तनया हिमाद्रेः ।

पातालमूलविहितावसथं वराकं

मैनाकमाश्विन समाजयितुं ममज्ज ॥ १२ ॥

तत्र सरसि पार्वती ममज्ज ममा । अत उत्प्रेक्ष्यते—सोदरवरसलतया भ्रातृश्रेहेन
मैनाकं समाजयितुं प्रीत्या द्रष्टुमिव । यतो वराकं दयार्हम् । यतः पाताले कृतवसतिम् ।
पक्षच्छेदमयात् । मैनाकः समुद्रे वर्तते । सा तत्र किं ममेत्याह—मंहर्ष्येन दत्ता समुद्र
इति शङ्का येन ॥

संसज्जत्सरभसनीलकण्ठदृष्टावातिष्यं निविडपयोधरप्रपञ्चे ।

आयाते गिरिदुहितुर्बतातिरेकं तात्कालं किल सलिलाशयोऽधिशिश्ये ॥१३॥

दर्शनसज्जसोत्कण्ठहरदृष्टां गौरीसंयन्धिनि पयोधरप्रपञ्चे स्नानप्रारम्भारे आतिष्यम-
न्तःप्रवेशात्परिवयमायाते सति स सरोवरोऽतिरेकमाशिव्य शिष्ये । अथ च तत्ता-
सोत्कण्ठमयूरदृष्टी पयोधरप्रपञ्चे वेपाटन्वरेऽतिषां सति सरोऽतिरिच्यत इत्याद्यर्थम् ॥

परितो महेश्वरकुरङ्गचक्षुषः प्रतिबिम्बिताम्बुरुहबन्धुमण्डलाः ।

धृतशातकौम्भकलशा इवादधुः सुचिरं तरङ्गतसयोऽभिषेधनम् ॥१४॥

प्रतिबिम्बितसूर्यचिन्वा वीचिमाताः समुवर्णकुम्भा इव महेश्वराः पार्वत्याः परितो-
ऽभिषेकं दधुः । ईश्वरत्रियाध सुवर्णकुम्भीरभिषेकं कुर्वन्ति त्रियः ॥

कचेप्यकृत मुक्ततां व्यथित वीतरागं धनु-

निरञ्जनदशास्पृशावथ ततान सयो दृशौ ।

स मञ्जनमहोत्सवः पुलककम्पसंपञ्चुर्षं

जगन्नयगुरुप्रियामपि निकाममन्वमहीत् ॥ १५ ॥

तत्सरो गौरीः श्रेष्ठेषु मुक्ततां धन्यमुक्तिमकरोत् । तथा निरङ्गरामं वपुर्वीभात् ।
तथा निरञ्जनवरये दृशौ चकार । धीतवशात्पुलककम्पसंपञ्चुर्षं शेषमानां जगन्नयगुरुप्रियां
गौरीमप्यन्वमहीत् । सहजकान्त्वाभिष्करणात् । अथ च क्वचिन्मुक्ततां निर्वाने करोति ।
रागमभिष्यं विममयति निरञ्जनां शिष्यावस्थतां करोति । पुलककम्पं प्रमादिसदृशी
तन्नुर्षं गुरुप्रियां महाचार्यभार्यामनुपृच्छति ॥

त्वङ्गुङ्गतरङ्गघौतशिरसोऽप्यातन्वतो मञ्जन-

क्रीडां सार्धमगाधिराजसुतया देवस्य मारद्रुहः ।

मौलीन्दुद्युतिपौनरुक्त्यगुरुभिर्गात्रोद्भवैर्मसभि-

दिक्केलीमुकुरे निकाममुदभूत्तस्मिन्सरस्यच्छता ॥ ५६ ॥

त्वङ्गुङ्गिस्तुङ्गिस्तरङ्गघौत शिरो यस्य तथाविधस्यापि गांवां साक स्नातवतो मारद्रुहो
हरस्याङ्गोत्यतैर्मसभिस्तस्मिन्सरसि । मानस इत्यर्थं । अच्छता पवित्रतारूप नैर्मस्य-
मुदभूत् । मौलीन्दोर्युतिपौनरुक्त्ये गुरुभिरुपदेष्टृभिः । दिशा केलीमुकुरे कीर्त्तार्पणे ।
दिशा तत्र प्रतिबिम्बात् । मुकुरस्य च भस्मनाच्छत्वमुचितमिति भद्रम् ॥

इति श्रीजोनराजकृतया टीकया समेतः श्रीराजानकविश्ववर्तसूनोर्महाकवि-

राजराजानकधीमङ्गकस्य कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये

जलक्रीडावर्णनं नाम नवमं सर्गं ।

दशमं सर्गं ।

भानुमानथ नभोध्वलङ्घनङ्गान्तिकुञ्जलितपादपल्लव* ।

मन्द्रनिर्झररवैस्दीरितस्वागतं चरमशैलमभ्यगात् ॥ १ ॥

नभोध्वनो गगनमार्गस्य लङ्घन पारगमन तेन ह्यङ्गित क्लेशस्तया कुञ्जलिता सकु-
चिता पादपल्लवा यस्य भानुमानसूर्यो मन्द्रा मथुरा ये निर्झरवा* प्रपातजलशब्दास्त्वैर्ह-
नुभिरदीरितमुक्त स्वागत शोभनागमशब्दो येन त चरमशैलमस्त्रादिमभ्यगात् । अध्व-
ङ्गान्तश्च विश्रमार्थं स्वागतकारिणमभिगच्छति ॥

तत्क्षणीज्जिगमिपन्मुधाकरुभावदुर्दिनरुणोक्षणादिव ।

अस्तभूमृति कलापमूष्मणोऽभीक्षणमर्यममरीचयोऽमुचन् ॥ २ ॥

अर्यम्य सूर्य मरीचयो रश्मय ऊष्मण क्वाप तापप्रपञ्चममुचन्त्वजन् । ॥
अस्तपर्वते । कुत एवोजिगमिपन् । आशङ्काया सत्रिच्छाया वा । उज्जिगमिपन्तुदयन्यः
मुधाकरुशब्दस्तस्य प्रायाणशब्दरान्तास्तेषां दुर्दिनं प्रवाहस्तस्य कणास्त्रैरक्षणे सेवन
तस्मादिव । जल ह्यग्नेः प्रतिपक्ष ॥

प्रस्थितेन रविणा सम पितुर्गन्तुमिच्छुरिव पार्श्वमम्बुधेः ।

पल्लवाररपिधानमन्धुरे श्रीरमुञ्जदरविन्दमन्दिरम् ॥ ३ ॥

पल्लवा पत्राणि त एवाररपिधानं द्वारसमुद्रं तेन बन्धुरं सुबद्धं कृत्वा तेन श्रीर-
विन्द कमलमेव मन्दिरमावासयत्यन् । हेतुः-प्रेक्ष्यते—समुद्रनिकटं प्रस्थितेन सूर्येण
समं पितुः समुद्रस्य निकटं गन्तुममेव । प्रवाससहचरस्य नामे स्त्री च पितृशुद्धं गन्तु-
कामा सपृष्टं सुबन्धं करोति ॥

भूमिमण्डलरसोपभुक्तिमिस्त्रिगमगो सुहिततामुपेयुष ।

तल्पकल्पचरमाद्रिशायिन पादलालनमकारि वारिजे ॥ ४ ॥

भूमिमण्डलस्य रसो जल तस्योपभुक्तिमि पानेर्हेतुभि सुहितता तृप्तिमुपयुष प्राप्त वत । तथा तल्पकल्प पयङ्गसमो यश्चरमाद्रिरस्वपवतस्तान् शायिन । त्रिगमगो सूर्यस्य पादाना रश्मीना लालन परिचरण वारिजे पत्रै कृतम् । कस्यचिच्च रसाना मधुपु दीनामुपभुक्तिभिरतृप्तस्य तल्पशायिन पादयोश्चरणयोर्लालन सुकुमारक्रमेण परिचरण भूयै क्रियते ॥

रोदुमिच्छुरिव गन्तुमुद्यत वल्लभ द्युतिपटाञ्चलप्रहात् ।

सकुचत्कमलपाणिपल्लवो विह्वलोऽजनि सरोजिनीजन ॥ ५ ॥

सकुचत् कमलान्येव पाणिपल्लवा यस्य स कमलिनीगणे विह्वलो दीनोऽजनि जात । हेतुस्तप्रेक्ष्यते—गन्तुमुद्यत कृतोद्योग वल्लभ नलिनीसवधिन्त्वा सूर्य रोदुमिच्छुरिव । कृत । द्युतिरेव प्रसारित वापटस्यस्याञ्चलप्रहात् । कामिनीलोकश्च पटाञ्चलप्रहणेन जिगमिषु नायक रोदुकामस्तस्मि हठाद्रच्छति सकुचत्करो दीनो जायते ॥

चण्डधामनि यहत्यदूरतापावहद्विरसमोम्भविप्लवम् ।

सूर्यकान्तगतिरेव पश्चिमे प्रापि सर्वमणिभि पयोनिधौ ॥ ६ ॥

पश्चिमसमुद्रे सर्वमणिभिरक्षेपरत्ने सूर्यकाताना गति साम्य प्रापि प्राप्ता । यतश्च चण्डधामनि सूर्यदूरता प्रत्यासक्तिं दधति सति । असमो बहुहृष्मद्विप्लव सतापवाधत्त मावहद्वि कुवाणै । सूर्यकातवसव पापाणा ससतापा जाता इत्यर्थ ॥

पद्मपाणिमरविन्दिनी तदा यद्भार करसमुख रवे ।

वेद्मि तेन पुनरागमार्थिनी धर्महस्तममुत किलाग्रहीत् ॥ ७ ॥

रवे सूर्यस्य नायकसुर्यस्य सवधिन् करस्य रश्मेहस्तस्य च समुख पद्म एव पा गिर्हस्तस्य नलिनी यद्भार तेनेति वेद्मि जानामि, अरवि दनी पुनरागमनमर्थयते भूय आगमनमभिलषती सत्यममुतो नायकप्रत्यासूर्याद्धर्महस्त सत्यार्थ हस्तावाचनिकम् ग्रहीत् ॥

रुग्णपादघटनादिवाग्नुमद्विम्बशोणमणिपीठिकालुठत् ।

सअमाकुलसरोजलोचनो वासरोऽजनि चिरान्निराश्रय ॥ ८ ॥

रुग्ण भग्न यपादघटन पादाना रश्मीनां क्षुराणां च घटन सतो हेतोर्द्विबोऽम्बरस काशादग्नुमद्विम्ब सूर्यमण्डलमेव शोणमणिपीठिका पद्मरागमश्च आचननदोऽलुठत् । सअमेणावेगेनाकुल सरोजलोचन घटनेत्र यस्य स वासरो दिवसो निराश्रयोऽजनि ज नित । पीठिकास्थानस्य रवेरस्तमयाचुरकमफात्पीठ उठति । पुरुषश्च निराश्रयो जायते ॥

अम्बुधे पयसि विम्बमम्बरात्तूर्णमम्बुजपतेस्तदापतत् ।

तत्समुच्छलितसीकरैरिव प्रापदर्कमणिपावक. शमम् ॥ ९ ॥

अम्बरादाकाशादम्बुधे पयसि समुद्रजलेऽम्बुजपतेर्विम्ब सूर्यमण्डलमपतत् । तेन दू-
राजलमध्ये सूर्यपतनेन समुच्छलिता ऊर्ध्वमुत्थिता ये सीकरा कणाक्षैरिव सूर्यकान्ताभिः
शम प्रापत् ॥

मन्दमग्निमधुरर्थमोपला दर्शितश्वयथु चाभवत्तम ।

दृष्टयस्तिमिरज सिपेविरे दोषमोषधिपतेरसंनिधौ ॥ १० ॥

ओषधिपतिश्चन्द्रो वैद्यश्च तस्यासन्निधौ सन्निधानाभावेऽयमोपलाः सूर्यकान्ता. सलिल
त्वात्पुरुषाश्च मन्द शाम्यन्तमग्निं बाह्यमाभ्यन्तर चाधुरधारयन् । तमोऽन्धकार दर्शितः
श्वयथुर्द्वि शोकश्च येन तद्भवत् । दृष्टयो नेत्राणि तिमिरादन्धकारानेत्रोरोगमेदाद्य
जात दोष सिपेविरे प्रापु । अत्राद्यपादे 'विश्रमास्त विरुचि प्रदोषत' इति वा पाठा-
न्तरम् । नहि तम प्रणाश श्वयथुव्यपगम इव सूर्यकान्तानामग्निलव्यपगम ॥

उन्मिपत्तरलतारतारया सध्यया तरुणता तथा दधे ।

गाढरागगरिमोद्गमो यथा वासरो भृशकृशत्वमाययौ ॥ ११ ॥

उन्मिपत्त्य उद्वसन्त्यस्तरलास्तारा दासालारास्तारका दृष्टिमण्डल च यस्यास्तया ।
विशेषणसाम्यात्त्रिया च । तरुणता प्रौढत्व यौवन च तथा दधे घृन यथा गाढो रागस्य
लोहितत्वस्याभिष्वङ्गस्य च गरिमोद्गमो बाहुल्य यस्य स वासरो दिवसो भृश कृशत्व
तनुत्वमाययौ प्राप्त ॥

सर्ववासरनिघृष्टपाग्निनीरुण्टरुक्षतकर. प्रभाकरः ।

पातितोऽम्बरतलादनेहसा चक्षमे किमपि नावलम्बितुम् ॥ १२ ॥

सर्ववासरमशेषदिन निघृष्ट दात्र्यापादनेन तीक्ष्णीकृता ये पद्मिनीरुण्टकाले. क्षत.
करो रश्मिहस्तत्वेनाप्यवसितो यस्येति प्रतीयमानोत्प्रेक्षा । दिवाकर' सूर्यो विशेषणसाम्या-
त्पुरुषस्थानेहसा कालेनाम्बरतलादाकाशात्पतित सन्दिमप्यबलम्बितुमालम्बत्वेन कर्तुं न
चक्षमे न शक्त ॥

शंसितु विजयितामनेहसो न्यस्यता लहरिकोणमन्विना ।

निर्ममेऽम्बुपनमन्मरीचिमाद्विम्बताग्रपटहावघट्टनम् ॥ १३ ॥

लहर्य एव कोण पटहादनदण्डस्य न्यस्यतान्विना समुदेणाभ्युपनमन्मरीचिमाद्वि-
म्बमेव ताम्रपट्टं गुत्वानकल्पस्य पटन निर्ममे कृतम् । किं वक्तुम् । अनेहस कालस्य
विजयितां शशितु प्रशशयितुम् । निरुष्टे प्राप्ते सूर्ये लहर्योऽलगतिलर्ष ॥

पद्मरागरुचिसंचयाश्चितावर्तगर्तशतवन्धुरेऽम्बुधौ ।

साध्यरागसचिवं न मण्डलं पप्रथे विवलमानमुष्णगो ॥ १४ ॥

पद्मरागाणा रुचिसचयो दीप्तिप्रपञ्चस्तेनाश्रिता व्याप्ता ये आवर्ता गह्वरास्तेषां शतानि
तैर्वन्द्युरे मनोज्ञेऽम्बुधौ समुद्रे ससध्वाराग विबलमान अमदुष्णगो सूर्यस्य मण्डल न
पप्रथे न प्रतीतम् । समानगुणत्वादावर्तध्रान्ते ॥

पश्चिमाद्रिवनदावपावके चण्डरोचिपि दधत्यदूरताम् ।

गर्भसोढवडवानलव्यथ सागरोऽथ बहिरप्यदह्यत ॥ १५ ॥

पश्चिमाद्रिरस्ताद्विस्तृत्य धनेषु दावपावके दावाग्री तापकत्वाच्चण्डरोचिपि सूर्येऽदूरतां
नैकव्य दधति सति सागरो बहिरप्यदह्यत दग्ध । गर्भेऽध्यन्तरे सोडा वडवामिव्यथा
येन स । अतर्क्येऽवामिरिव बहिरादित्योऽतापयदित्यर्थ ॥

क्षोभिते प्रविशता विवस्यता वारिधावधिकमा रसातलात् ।

रत्नशारिततदीयपङ्कवत्प्रोद्ययौ तरुणतारक तम ॥ १६ ॥

समुद्र विशता विवस्यता सूर्येण रसातल यावत्समुद्रे क्षोभिते सति रक्षी शारित
शयल कृत यत्तदीयपङ्क समुद्रस्यन्धी कर्दमस्तदिव तरुणतारक तमस्तिमिरं प्रोद्यया
बुधतम् । उपमोपकमोत्प्रेक्षेयम् ॥

सत्यमुष्णरुचिराययौ तदा समुखत्वमनले विविक्षया ।

तद्विमामशुकचञ्चुरोचिपामञ्चनादिव भृश शुश्रोण यत् ॥ १७ ॥

विविक्षया प्रवेशेच्छयोष्णरुचि सूर्योऽनन्तेऽमौ समुखत्व सत्य भुवमाययौ । पूर्णवापया
यस्य साध्यस्य हेतुर्यत्सूर्य शुश्रोण शोणोऽभवत् । तस्यामर्षे विमानपुत्रास्तेषां चक्षुषो
मुखाप्राणि तेषां रोचिपि दीप्तयस्तेषामञ्चनात्सकमणात् । अत्र साध्यस्य वही प्रवेशस्य
साधनभूत घोणत्व तस्य बहिकृतचञ्चुप्रभापात् अभावितो विमितातरम् । अमितापेन
हि वस्तु रफ भवति । अत्रोत्प्रेक्षा ॥

सायमर्चनविधिं वितेनिरे खेचरा नियतमुष्णरश्मये ।

साध्यरागहरिचन्दनाश्रितैर्भेर्भोऽर्धकणवधदावभौ ॥ १८ ॥

नियत निधयेन खेचरा देवा साय दितावसाने सूर्याय पूजां चक्षु । यत्रभो व्यो
मार्धकणवत्सार्धमावभौ शुभे । भेस्तारके । साध्यराग एव हरिचन्दन तेनाश्रिते
शोभिते । पूजायां चन्दनाश्रितेनाधेण भाव्यम् । अर्धकणवदिति वद्विप्रलयो व्याख्याय ।
॥ औपम्ये वाच्य उत्प्रेक्षायां पथवधनीय ॥

किं नु कालगणनापतेर्मपीभाण्डमर्यमवपुर्हिरण्मयम् ।

तत्र यद्विपरिवर्तितानने लिम्पति स्म धरणिं तमोमपी ॥ १९ ॥

काल मर्यभूतानामधिष्ठाता एव कलनीयानां भूतानां संख्याताधिकारित्वाद्गणना
पतिस्तस्य मपीभाण्ड कञ्जलरसपात्रमवपु सूर्यविम्ये कर्तुं किं न्वभवत् । यत्तस्मि

न्सूर्यद्विम्बमयीभाण्डे विपरिवर्तितानने समुद्रमध्य उत्तानं वृद्धति सति तम एव मलि-
नत्वान्मयी धरणि भूमिमलिपत् । मयीभाण्डे च विपरिवर्तिते मयी पतति ॥

दत्तमान्मथवरूथिनीभटस्पष्टकृष्टकरवालरोचिषाम् ।

वन्धवोऽन्धतमसोर्मयोऽमवन्वह्यमाभिसरणाय सुश्रुवाम् ॥ २० ॥

दृष्टा भुवनजयेन सदर्पा या मान्मयी कामसंबन्धिनी वरूथिनी तस्यां मटा योधास्त्रीः
स्पष्टमच्छन्नं कृत्वा कृष्टा निष्कोपीकृता ये करवालः खद्गास्तेषां रोचीषि प्रभास्तासां
वन्धवः सदृशा अन्धतमसस्य गाढान्धकारस्योर्मयस्वरहाः सुश्रुवां स्त्रीणां वह्यमाभिस-
रणाय प्रियान्तिकगमनायाभवन् । कार्यसंपादनसंनिवेशाभ्यां खद्गेन तमसः साम्यम् ।
'क्रियया चोदयः' इति चतुर्थी । अन्धकारे निविष्टे सति मुखेनाभिसारिकाः प्रियस-
मीपमगममित्यर्थः ॥

शाम्यतोऽर्कमणिजातवेदसो जृम्भमाण इव धूमडम्बरः ।

अन्धकारनिकरो विनिर्ममे चक्रवाकदृशि वाप्पदुर्दिनम् ॥ २१ ॥

दिवसावसाने क्षमं प्राप्तवतोऽर्कमणिजातवेदसः सूर्यकान्ताग्रेः संबन्धी जृम्भमाणः
स्फुरन्धूमप्रपञ्च इवान्धकारध्वकवाकनेत्रेषु वाप्पदुर्दिनमधुप्रवाहं विनिर्ममे जनयामास ।
चक्रवाकाणां विरहहेतुत्वात् ॥

तान्यतामधिकासांध्यनर्तने शंभुकङ्कणफणाभृतामिव ।

श्रासधूमविसरेण मांसलं तत्तमिसमतुदद्वियोगिनः ॥ २२ ॥

तत्तमिसमन्धकारो वियोगिनो विरहिणोऽनुददव्यययत् । यतो मांसलं धनीकृतम् ।
अत उप्रेक्ष्यते—शंभोरीश्वरस्य कङ्कणा ये फणाभृतः सर्पास्तेषां संबन्धिना श्रासधूमवि-
सरेणैव यतोऽधिकम् । यत्संध्यानर्तने संध्याताण्डने ताम्यतां खिद्यमानानाम् । इवशब्दो
भिन्नकर्मो विसरेणेत्यतोऽनन्तरं द्रष्टव्यः ॥

सांध्यताण्डवविलाससंसरच्चन्द्रशेखरशिरःसरिज्वलैः ।

पूर्यमाण इव नीरधिर्दधे वृद्धिमिन्दुदृष्टपदम्बुभिः सह ॥ २३ ॥

इन्दुरपदां चन्द्रकान्तागामम्बुनि जलानि तैः सहाम्बुभिः समुद्रो वृद्धिं दधीं वृष्टे ।
चन्द्रोदयादिति भावः । अतः संभाव्यते—संध्याः संध्यामवा ये ताण्डवविलासा नाट्य-
कीलाद्याभिः संसरन्तीतद्यतः पतन्ति यानि चन्द्रशेखरशिरःसरिज्वलानि गङ्गाम्बुनि तैः
पूर्यमाणो त्रियमाण इव ॥

दीपिका रजनिकैलिकुङ्कुमस्थासकप्रतिभुवो मरीचिभिः ।

जर्जरत्वमुपनीय सान्द्रतां निन्युरज्जनरजोभरैस्त्वमः ॥ २४ ॥

रजनेरत्र स्त्रीत्वाप्राचिन्नात्वप्रतीतिः । रजने रात्रेः केलये व्रीहार्थे पुङ्गुमण्डना ये स्था-
सकस्तितकस्तरेषां प्रतिभुवः सदृशाः । प्रतिभूर्द्वै सदृश उचितः । मरीचिभिर्दासिभिः

करणभूताभिस्तमोऽन्धकारं जर्जरत्वं हानिमुपनीय नीत्वाजनस्य दीपिकासमन्धिन एव
कञ्जलस्य रजोभरं करणैर्दीपिकासम साद्रता घनत्व निन्दु ॥

केलिसौधशिखरे ततोऽधिका दीपिका प्रतिगृहं चकाशिरे ।

उल्लसन्त्य इव दग्धुमध्वगप्रेयसीजनमनभ्रविद्युत ॥ २५ ॥

गृहे गृहे क्रीडासोधाग्रे ततोऽनन्तरं दीपिका दिदीपिरे । अध्वगाना पधिकाना प्रे
यसीजन प्रियालोकस्त दग्धु भस्मीकर्तुमुल्लसन्त्वोऽनभ्रविद्युत । अभ्र विना विद्युतो
चोत्तन्ते ता अनभ्रविद्युत ॥

उन्मयूखमनुसदधन्पुर प्राणनाथवदनेन्दुमण्डलम् ।

अस्खलत्पथि तमिस्रनि सहे नो कथचिदभिसारिकाजनः ॥ २६ ॥

तमिल्लेण तमसा करणेन नि सहेऽगम्ये पथि अभिसारिकाजन स्वैरिणीगणः कथ
चित्रो अस्खलत्स्खलितवान् । यत प्राणनाथाना प्रियाणा वदनेन्दुमण्डल पुरोऽनुसध-
दाकलवन् । तत्प्राप्तिलाभात्सावधान इत्यर्थ । चद्रे सति स्खलनाभाव प्रतिद्व । इह च
सद्रूपरूपितस्य प्रियमुखलानुसधानमात्रास्खलनमिति चित्रम् ॥

तन्त्रमद्भुतमहो मनोभुवो यन्मते तिमिरमेव योपिताम् ।

चित्तनाथमभिसर्तुमल्लसा जायते स पथि हस्तदीपिका ॥ २७ ॥

मनोभुवस्तन्त्रमद्भुत यस्य कामस्य मते तिमिरमेव मार्गे हस्तदीपिका प्रकाशको जा
तम् । चित्तनाथ प्रियमभिसर्तुं प्राप्तुमभिसारिकाणा सत्यपि तिमिरे कामवशान्मार्गप्र-
काशननिव सपत्रमित्यर्थ ॥

संकटावटपथेऽपि चास्खलन्मासले तमसि नाभिसारिका ।

जग्मुरम्बरपथेन निश्चित ता विमानमधिरुह्य मान्मथम् ॥ २८ ॥

सकट सफीर्णो योऽवटपथे श्वभ्रमार्गस्त्रयापि घनऽप्य घकारेऽभिसारिका नास्ख-
लन् । ता अभिसारिका नून मान्मथ कामसवन्धि विमानमाध्वान्बरपथेन जग्मु ।
अन्यथा कथ न स्खलेयुरिति भाव ॥

शीलितोष्णकरधामभिश्चिर रात्रिमारुतजडीकृतैरिव ।

व्यक्तिसीलूतमलिस्वगैस्तादा सकुचतनुभिरासि नीरजे ॥ २९ ॥

कोपमध्ये रसलोभाद्भ्रान्तो पूर्वसंस्कारवशादुपरिभ्रमतां वा भ्रमराणां स्वैर्व्यक्तानि
सीकृतानि सीत्कारा यत्रैव नीरजं पथं सकुचतनुभिरास्युपविष्टम् । अत सभान्यते—
रात्रिमारुतेन जडीकृतै शैत्यमापादितैरिव । यत शीतितमभ्यस्तमुष्णकरधाम वैरिति
शीतमसात्स्य सूचितम् । असात्स्येन चात्तेन जडीकृत पुरुषपथ ससीत्कारं सकुचतनु-
रुपविशति । आधीति दृष्टि भावे रूपम् ॥

सैन्यरेणुरुदगाज्जिगीपतो रोदसी रतिपतेर्ध्रुव तम ।

स्वापकैतवमुपेत्य जन्तुभिर्यद्भयादिव निमीलिता दृश ॥ ३० ॥

रोदसी यावापृथिव्यां निगीपनो जेतुकामस्य कामस्य नून सेनारचस्तम उत्थितम् । तमसि सभावितस्य रेणुस्य साधन विवशुराह—स्वापकैतव निद्राकपट प्राप्य यद्भया द्रुगुभीते प्राणिभिर्दृशो मीलिता । अत्र वाक्यार्थसमय एव यद्भयस्य हेतोरतात्त्विक-त्वावगतैरिवशब्दस्तुप्तभोजनवत् । दृशोऽने निद्रा न निमित्तम् किं तु रज पात इत्यर्थः । अत्रारोपविषयस्य स्वापस्य निषेधेऽन्यस्य विषयिणो रजसोऽभिधानम् । कैतवशब्दाच्च प्रकरणादिवद्यानिषेधप्रतीतिरित्यार्थेऽपह्नव ॥

पानत खरमयूखरोचिपामात्तापमिव तत्क्षण तम ।

निर्ममेऽङ्गवलनान्यलित्रजव्याजतो विरुचकैरवोदरे ॥ ३१ ॥

भ्रमरव्याजास्तुत्पलमन्त्रे तमोऽङ्गवलनानि गात्रप्रसारणानि चकार । सभाव्यते—खरमयूखस्य रोचिषा सूर्यरश्मीनां पानतो निगरणादात्तापमिव । तापशमनार्थं च शीतलस्थाने गात्रप्रसारणानि क्रियन्ते । आतपस्यावसानं पानमत्र ॥

कुत्र नो सरसि तत्यने रज सन्नदानपतिता सरोरुहै ।

कैरवाणि जगृहु शनै शनैश्चञ्चरीकनवरङ्गपीठताम् ॥ ३२ ॥

रजो मकरन्दस्तदेव सन्नमविच्छिन्नं दानं तत्र दानपतिता दानृत्वपक्षे कुत्र नो लक्ष्णा । उत्पलानि चञ्चरीकाणां भ्रमराणां नवरङ्गपीठता नृत्तस्थानभावः शनैः शनैः प्रापुः । पद्मानि लयन्त्वा भ्रमरा उत्पलेषु ननृत्तुरित्यर्थः ॥

उद्यतोऽथ रजनीविलासिनो भासि वन्दलिननिर्मलश्रियि ।

क्षुभ्यदन्धुधिविमुक्तमौक्तिकद्योतसख्यमधितेव शक्रदिक् ॥ ३३ ॥

उद्यतो लब्धोदयकालस्य रात्रिराजस्य भासि दीर्घा वन्दलिता प्राप्ता निमला श्री-यया तस्यां सख्यां शक्रदिक् पूषदिक् क्षुभ्यच्चन्द्रोदययोगोऽणवस्तस्माद्विमुक्तानि बहि-पतितानि मौक्तिकानि मुक्ताफलानि तेषां द्योतो दीप्तिस्तत्सख्यमधितापादिव ॥

पूर्वपर्वतशिरसाधिशायिभिर्ग्रावभि शशिमयूखपाण्डुरे ।

भाविनाशमयतस्ततो दधावस्त्रिशेषमिव विग्रह तम ॥ ३४ ॥

पूर्वपर्वतस्योदयादे शिरसात्तामाश्रयद्विन्मया शशिमयूखं पाण्डुरं शुभ्रीभूतं ग्री-वभि पाषाणैर्हेतुभिरस्त्रिशेषमिव शरीरं तम कर्तुं दधावधारयन् । कुत । चन्द्रोदये भार्वा भविष्यन्त्यो नाशस्ततो भव तस्मान् । उद्योत्पलायां शुभ्रा नेमे पाषाणां, किं तु तिमिरस्य कीरुगशेषो देहो भयात्वात् इत्यर्थः ॥

गाढरागमभिगच्छतश्चिरादुन्नतप्रसरदंशुनाहुभि ।

इष्यते स्म परिरम्भण पुर कर्तुमोपधिभिरोपधिपते ॥ ३९ ॥

गाढो राम उदयकृत लोहित्य यत्रैव कृत्वा पुर पूर्वदिशोऽभिगच्छत ओपधीपते
चन्द्रस्य परिरम्भणमालिङ्गन कर्तुमोपधिभि कर्त्तुमिच्छता प्रसरन्तोऽश्व एव वाह
वस्ती करणैरिष्यते स्म योग्यता प्राप्ता । उन्नतप्रसरदशुबाहुभिरिति विशेषणत्वेन वा यो
ज्यम् । नायिकाभिश्च चिरागतस्य प्रियस्य परिरम्भण बाहुभि क्रियते ॥

गन्धसारमृगनाभिपङ्कयो सकर प्रतिदिश दिशश्चिव ।

स क्षणो विहितसधिविग्रहश्चन्द्रिकातिमिरयोरजायत ॥ ३६ ॥

स क्षणोऽवसरश्चन्द्रिकातिमिरयोर्ज्योत्स्नान्धकारयोर्वहितसधिविग्रहो जात । सधि
मिलित्वावस्थान विग्रहो ज्योत्स्नान्धकारस्य परामव । अतः सभाव्यते—गन्धसारमृ-
गनाभिपङ्कयोश्चन्दनकस्तूर्यो सकरं ससर्गं प्रतिदिश दिशश्चिव । प्रतिदिशमिति 'अथ
शीमावे शारःप्रभृतिभ्य' इत्यकार समासान्त ॥

दिवत्तटाङ्कचन चन्द्रिकाञ्चितान्काप्यनुज्झितसप्तमिसविप्रुप ।

उरिथतो जलनिधेर्विधुर्व्यधात्कीर्णमौक्तिकहरिन्मणीनिव ॥ ३७ ॥

विद्युश्चन्द्रो दिवत्तटाङ्कीर्णो मौक्तिकहरि-मणयो मुक्तोन्द्रनीला येषु तानिवाकरोत् ।
यतो जलनिधे रत्नाकरादुत्पत्त । इचन वापि चन्द्रिकया ज्योत्स्नयाञ्चितान्शोभितान् ।
काप्यनुज्झितासत्य फास्तमिदविप्रुपोऽन्धकारकणा वेस्तान् ॥

रात्रिवल्लभमरीचिशारितध्वान्तसततिपरिच्छदे पथि ।

तक्षणे किल सितासिताशुकै सख्यमैच्छदभिसारिकाजन ॥ ३८ ॥

तक्षणे तस्मिन्वसरे शुभ्रकृष्णवस्त्रै परिचय मार्गेऽभिसारिकालोक ऐच्छत् । तम-
स्थाने कृष्णवस्त्राणि ज्योत्स्नास्थाने श्वेतवस्त्राणि स्वगोपनार्थमैच्छदित्यर्थं । यतो रात्रि
वल्लभस्य मरीचिभि शारिता श्वन्विता वा ध्वान्तसतसिस्तम पूर स परिच्छदो यस्य ॥

कोऽप्यराजत नभस्तले तदा रोहिणीरमणबिम्बदर्पण ।

यत्र विश्ववरवामचक्षुषामेकत परिणता मुखद्युति ॥ ३९ ॥

कोऽपि रोहिणीवल्लभस्य चन्द्रस्य बिम्ब मण्डलमेव दर्पण आदर्शोऽराजत शुशुभे ।
यत्र चन्द्रादर्शं एकत एकस्मिन्भागे विश्ववरवामचक्षुषामित्यत्र वरप्रहणसामर्थ्यात्त्रिष्क
लङ्के वरस्त्रीणा परिणता प्रौढा मुखकान्तिरभूत् । अथवा स्त्रीणां मुखकान्ति परिणता
तद्भावमापत्ता । परिणामात्पूर्वावस्थाया मुखकान्तिचन्द्रयोराधाराधेयभाव । सर्व-
स्त्रीणां दर्पणे मुखप्रतिबिम्बादिहेतुतद्भावप्राप्तेश्चित्रत्वम् ॥

भूतलेऽन्यतमसेन सेविते कुत्रचित्कचन धामभिर्विधो ।

देहयुग्ममिव शौरिशर्वयोराससाद् सिलतण्डुलायितम् ॥ ४० ॥

कुत्रचिदन्यद्वारेण क्वापि विधोयन्दस घामभिरंशुभिः सेविते मूढे शौरिचवंयो-
हंरिहरयोः संबन्धि देहद्वयमिव त्रिलतगुडलाचितं त्रिलतगुडलवन्निश्रीमावेनास्तिहनमास-
साद प्रापत् ॥

पूर्वाद्रिनिर्झरजलान्मृदुभिः समीरै-
रुल्लास्यमान इव नूतनफेनपिण्डः ।

विन्वः शनैरथ निशीथवतीप्रियस्य
प्रावेशिकीमधिनमोहनमाततान ॥ ४१ ॥

निशीथवतीप्रियस्य चन्द्रस्य विन्वोऽधिनमोहनमाकाशाइने प्रावेशिकीं प्रवेशो-
चितं संरम्ममाततान चके । अतः संभाव्यते—मृदुभिः क्षोमलैः समीरैः पूर्वपर्वत-
निर्झरजलादुल्लास्यमान ऊर्ध्वं गीयमानो नवः फेनपिण्ड इव । मृदुमहणाच्छर्नरदयमूचनेन
वचन्तः दरापितः ॥

उन्मुद्रतामुदयनक्षण एव देवः
सारङ्गकेतुरनयत्क न कैरवाणि ।
न्यासीकृतामुपसि भानुभिया स्वभासं
तत्कुम्भलेन्य इव महु पुनर्जिघृक्षुः ॥ ४२ ॥

उदयकाल एव सारङ्गकेतुश्चन्द्रः कैरवायुन्मुद्रतां विद्यासं महु तूर्णं क नानयत् । अतः
संभाव्यते—प्रातः सूर्यमयेन तेषु न्यासीकृतां निःश्रितां स्वभासं जिघृक्षुर्ग्रीहीतुञ्जान इव
तरुदूढेभ्यः कैरवमुकुढेभ्यः । अथ च देवो राजोदयकाले संकुचितान्स्वभृत्सान्विद्या-
नयति ॥

या प्रागौर्वन्वलनद्वधुच्छेदनेच्छोपयुक्त-
श्रीस्तण्डान्मःपरिकरधुरामन्वुराशी जुचुन्व ।
सा पूर्वाद्रौ वनकरिरदोदधदंशुव्यवस्थां
प्राप्य ज्योत्स्नालमत नमसः कैरवोत्तंसमुद्राम् ॥ ४३ ॥

या ज्योत्स्ना प्राग्प्रथमं समुद्रे वाचवतापस्य च्छेदनेच्छा परिक्रिहीयां तथा हेतुभूतयो-
षदुक्तं संकमितं यत्प्राग्स्तण्डान्मश्चन्दनरसस्य परिकरः सामग्री तन्व धूः साम्यं
स्तानिधारोह । सा ज्योत्स्ना पूर्वपर्वते वनहस्तिनां रदेभ्यो दन्तेभ्य उदयन्तोऽश्वन्तेनां
व्यसनी संनिवेशं व्याप्य नमसो व्योम्रः कैरवैहत्तंसमुद्रा भूयनमहिस्तामलमत । चन्द्रो
व्योम प्राग्दित्यर्षः ॥

अश्कारुदधुणायमानहरिणप्रोत्कीर्यमापोदर-
श्रीस्तण्डदुमस्तण्डपाण्डुशशभृचूणावकीर्णा इव ।

ज्योत्स्ना सा विदधे दिशो दश पटु पान्याङ्गनाघट्टन-

व्यग्रानङ्गनिशाचराट्टहसिताशङ्कासमुदङ्कने ॥ ४४ ॥

अङ्गारुदो मध्यवर्ती घुणायमानो दारुकिमिसभो यो हरिणो मृगपोतकरुतेन प्रोत्की
र्यमाण प्रास्यमानमुदरे यस्य स शीखण्डहुमखण्डपाण्डुधन्वनवृक्षश्वेतो य शशभृच्छत्र
स्वस्य चूर्णोर्ध्वे सूक्ष्मशल्क तेन कीर्णा भृता इव दश दिश सा ज्योत्स्ना चक्रे । पाया
हानानां विरहिणीनां पठन हृद्भङ्गसत्र व्यग्र सरब्धो योऽनङ्गनिशाचर कामराक्षसस्त
स्याट्टहसितं तस्याशङ्का भ्रान्तिस्तस्या उदङ्कने सपादने पटु प्रगल्भा । कामराक्षसस्याय
हास इति ज्योत्स्नाया संभावनम् । मृगदारुकिमिणा च दनवृक्षत्वक्षितत्वचूर्णमेया
ज्योत्स्ना भविष्यतीति संभावनम् ॥

अभ्युद्धृतो रजनियल्लभविम्बभङ्गचा

राज्या तदा प्रुवमनङ्गनिधानकुम्भ ।

यत्तत्र मण्डलितविग्रहकालरक्षा-

सर्पद्युतिर्विरहिणीरदशत्कलङ्क ॥ ४५ ॥

रजनियल्लभस्य चन्द्रस्य विम्ब तस्य नङ्गचा व्याजेन रा यानङ्गनिधानकुम्भ कामरा
धधिष्ठैवमुद्धृत । अत्र साध्यस्य साधनमाह—मण्डलित कुण्डलितो विग्रह शरीर
यस्य स कालोऽसितो यो निधानरक्षासर्पस्तत्सम ॥ कलङ्को विरहिणीर्यददशदशति ॥
विरहोदीपनेन बन्धाध इत्यर्थं । निधानकुम्भोद्धारणवेलायां कुपितो रक्षासर्पौ य क्वचन
दशति । कामस्याभीष्टसाधकत्वाच्चन्द्रस्य निधिरूपणम् ॥

कूलाङ्केषु मृणालशेवललताभङ्गान्तरथाङ्गो मुखा-

त्पर्यस्ताच्छशिरोपचाररचनाहेतोरिवाग्ने बहन् ।

सावश्यायपय कणोत्करवलत्पक्षावलीलीलया

दग्ने गाढवियोगतापविधुर सान्द्रा जलार्द्रामिष ॥ ४६ ॥

कूलानामङ्गेषु मध्येषु विषये रथाङ्गध्रुवाक सावश्यायपय कणोत्करा सनीद्वारा
वलन्ती कम्पमाना या पक्षावली पक्षततिस्ताल्लीलया व्याजेन साद्रो घनां जलार्द्रा जग
कृत बासो बलमिष दग्ने बभार । यतो गण्डेन तीक्ष्ण विरहतापेन विधुरो दीन । अत
एव मुखाच्छो सङ्काशादु स्वशेन पतितान्मृणालशेवलताभङ्गान्विषसशेवालच्छेदानमे ति
शिरोपचाररचनाहेतो शीतलोषचरणनिर्मितादिवग्ने बहन् । ज्योत्स्ना दृष्टा विरहभया
न्मुखमध्यादपि चक्रवाकस्य प्रासा पतिता इत्यर्थं ॥

विहितपरिसमूहन पुरस्ताच्छशिमणिवारिभरार्द्रितै करामैः ।

विरहदुतवहे जुहाव कोकाञ्जिगमिपुराशु दिवं द्विजाधिराज ॥ ४७ ॥

शाशिमणीनां चन्द्रकान्तानां वारिमरो जलप्रवाहस्तेनार्द्रितैः कराग्रै ररिमभिर्हस्तैश्च
विहितं परिसमूहनं संस्कारविशेषो येन स द्विजाधिराजश्चन्द्रो ब्राह्मणवरश्च विरहामौ
कोकांशकाङ्गुहाव चिक्षेप । दिवं स्वर्गमाकाशं च जिगमिषुर्गन्तुकामः ॥

राज्ञो दर्शितमण्डलाग्रमहसः सोढप्रहाराश्चिरं

प्रेहृत्सद्गुरुचस्तमिसनिचया ये जीवितं तत्यजुः ।

ते सद्योऽगुरुधूपधूमकलया जन्मान्तरं लेभिरे

शङ्के नाकिवधूजनाद्रिचिकुरोत्सङ्गोपभोगोचितम् ॥ ४८ ॥

प्रेहन्त्युत्पन्ती खड्गस्वखड्गवरीक्षिः खड्गमित्थापश्च येशम् । तथा दर्शितं प्रकाशितं
मण्डलाग्रमहो विम्बतेजः खड्गतेजश्च येन तस्य राह्वन्द्रस्य पार्थिवस्य च संबन्धी सो-
द्योऽभिमृष्टः प्रहारो हननं चैस्ते तन्निस्त्रनिचयास्तमोराशयो जीवितं तत्यजुर्नेष्टुस्ते सद्यो-
ऽचिरादगुरुधूपस्य यो धूमस्तस्य कलया व्याजेन जन्मान्तरं लेभिरे । कीदृशम् । नाकि-
वधूनामप्सरसामात्रां ये चिकुराः केशास्तेषामुत्सङ्गो मध्यं तस्योपभोगस्तत्रोचितं यो-
ग्यम् । अप्राणां केशानामगुरुधूप्यमानत्वात् । ये च सद्युद्वामित्थायाः पार्थिवेन खड्गेन
हतास्ते स्वर्गव्रीभोगयोग्यं जन्मान्तरं लभन्ते ॥

यः सान्द्रोदयरागयोगसुभगः सिन्दूरमुद्रालिपिं

प्रागध्यास्त समस्तमान्मथवृहत्कोपप्रतिष्ठातिथिः ।

जज्ञे स क्रमशो निरङ्कुशरतलुभ्यत्सुरप्रेयसी-

कर्णाग्रच्युतदन्तपत्रतुलनामल्लस्तमीवल्लभः ॥ ४९ ॥

सान्द्रो घनो य उदयरागस्य योगेन सुभगो मनोहरो यश्चन्द्रः प्राक्प्रथमं सिन्दूरेण
मुद्रा मुद्रां वै न लिपिं भद्रिमध्यास्त प्रापयत् समस्तोऽखण्डितो मान्मथो मन्मथसंबन्धी
बृहथः कौपो गङ्गन्तस्य प्रतिष्ठातिथिः । प्रतिष्ठापक इत्यर्थः । कोपे हि सिन्दूरमुद्रायाः
भाव्यम् । चन्द्रकामश्चेपे नायमुदयरागः, किं तु सिन्दूरमुद्रेत्यर्थः । क्रमशः क्रमेण स
तमीवल्लभो रात्रिराजो निरङ्कुशं निर्वन्त्रणं रते क्रीडायां लुभ्यन्तः संरग्या याः सुरप्रे-
यस्योऽप्यरसलासां कर्णाग्रच्युतं सुरतसंरम्भात्प्रतितं यदन्तपत्रं दन्तिदन्तकृतो भूय-
पविशेषस्तस्य तुलनानुकारस्तत्र मल्लः समयो जज्ञे जातः । प्रापेति तात्पर्यम् ॥

आतृष्यं दिव्यनारीजनवदनरुचां कुर्वदाचार्यचर्या-

मन्मोषेः स्थूलकुलंकपजललहरीलास्यलीलारहस्ये ।

विन्ध्यं कौटुम्ब्यचुम्बि सरमदकरटिश्रोत्रशङ्खप्रधानां

चाट्टे द्रागेव लीढाम्बरतलभलुनाद्विध्वचतुर्विपादम् ॥ ५० ॥

दिव्यनारीजनस्वाप्सरसां वदनरुचां मुखघन्तीनां सपत्रम् । सपत्रेन च सदसेना

ज्योत्स्ना सा विदधे दिशो दश पटुः पान्थाङ्गनाघट्टन-

व्यग्रानङ्गनिशाचरादृहसिताशङ्कासमुदङ्कने ॥ ४४ ॥

अङ्गाहटो मध्यवर्ती घुणायमानो दाहकिमिसमो यो हरिणो मृगपोतकस्तेन प्रोत्की-
र्यमाण प्रास्यमानमुदरं यस्य स श्रीलण्डडुमखण्डपाण्डुधन्दनवृक्षधेतो यः शशभृच्चन्द्र-
स्तस्य चूर्णधेः सूक्ष्मसलकं तेन कीर्णा भृता इव दश दिशः सा ज्योत्स्ना चक्रे । पान्था-
ङ्गानां विरहिणीनां घट्टन हृद्गतत्र व्यग्रः संरन्धो योऽनङ्गनिशाचरः कामराक्षसस्त-
स्यादृहसितं तस्याशङ्का भ्रान्तिस्त्वस्या उदङ्कने सपादने पटुः प्रगल्भा । कामराक्षसस्याय
हास इति ज्योत्स्नाया सभावनम् । मृगदाहकिमिणा चन्द्रवृक्षस्तक्षितस्तचूर्णनेपा-
ज्योरजा भविष्यतीति सभावनम् ॥

अभ्युद्धृतो रजनिवल्लभविम्बभङ्गचा

राज्या तदा भ्रुवमनङ्गनिधानकुम्भः ।

यत्तत्र मण्डलितविग्रहकालरक्षा-

सर्पद्युतिर्विरहिणीरदशत्कलङ्कः ॥ ४५ ॥

रजनिवल्लभस्य चन्द्रस्य विम्ब तस्य भङ्गचा व्याजेन राज्यानङ्गनिधानकुम्भः कामशे-
वधिर्ध्रुवमुद्धृतः । अत्र साध्यस्य साधनमाह—मण्डलितः कुण्डलितो विग्रहः शरीरं
यस्य स कालोऽसितो यो निधानरक्षासर्वस्तत्समं स कलङ्को विरहिणीर्वैदशदशति स्म ।
विरहोद्दीपनेन बबाध इत्यर्थः । निधानकुम्भोद्धरणवेलाया कुपितो रक्षासर्पो य कचन
दशति । कामस्याभीष्टसाधनत्वाच्चन्द्रस्य निधिरूपणम् ॥

कूलाङ्केषु मृणालशेवललताभङ्गान् रथाङ्को मुखा-

त्पर्यस्तान्निशशिरोपचाररचनाहेतोरिवाग्ने बहन् ।

सावश्यायपयःकणोत्करवलत्पक्षावलीलीलया

दग्ने गाढवियोगतापविधुरः सान्द्रां जलादीमिव ॥ ४६ ॥

कूलानामङ्केषु मध्येषु विषये रथाङ्गक्रवाकः सावश्यायपयःकणोत्करा सनीहारा
वलन्ती कम्पमाना या पक्षावली पक्षतस्त्रिस्तालीलया व्याजेन सान्द्रां घनां जलादीं जल
कूतं बासो वल्लमिष दग्ने बभार । यतो गाढेन तीव्रेण विरहतापेन विधुरो दीनः । अत
एव मुखाच्चक्षोः सकाशाद्दुःखवशेन पतितान्मृणालशेवलमहाग्निसशेवालच्छेदानमे वि-
शिरोपचाररचनाहेतोः शीतल्येपचरणविमित्तादिराग्ने बहन् । ज्योत्स्नां दृष्ट्वा विरहभया-
न्मुखमध्यादपि चन्द्रचाकस्य प्रासाः पतिता इत्यर्थः ॥

विहितपरिसमूहनः पुरस्ताच्छशिमाणिवारिमरार्द्रितैः करामैः ।

विरहहुतवहै जुहाव कोकाङ्गिमिपुराशु दिवं द्विजाधिराजः ॥ ४७ ॥

राशिमणीनां चन्द्रकान्तानां वारिमतो जलप्रवाहस्तेनार्द्रितैः कराग्रै रदिमभिर्हस्तैश्च
विहितं परिसमूहनं संस्कारविज्ञेयो येन स द्विजाधिराजधन्वो ब्राह्मणवरश्च विरहाग्री
कोक्रांश्चाकुहाव चिक्षेप । दिवं स्वर्गमाकाशं च जिगमिषुर्गन्तुकामः ॥

राज्ञो दर्शितमण्डलाग्रमहसः सोढप्रहाराश्विरं
प्रेह्वत्सङ्गरुचस्तमिसनिचया ये जीवितं तत्यजुः ।
ते सद्योऽगुरुधूपधूमकलया जन्मान्तरं लेभिरे
शङ्के नाकिवधूजनार्द्रचिकुरोत्सङ्गोपभोगोचितम् ॥ ४८ ॥

प्रेह्वन्त्युत्पन्ती खड्गस्त्रह्वरीप्तिः खड्गमित्तापश्च येशाम् । तथा दर्शितं प्रकाशितं
मण्डलाग्रमहो विम्बतेजः खड्गतेजश्च येन तस्य राह्वन्द्रस्य पार्थिवस्य च संबन्धी सौ-
टोऽमिष्टः प्रहारो हननं वैस्ते तन्निस्त्रनिचयास्तमोराशयो जीवितं तस्यजुर्नेष्टुस्ते सद्यो-
ऽचिरादगुरुधूपस्य यो धूमस्तस्य कलया व्याजेन जन्मान्तरं लेभिरे । शीटशम् । नाकि-
वधूनामप्सरसामार्द्रा ये चिकुराः केशास्तेषामुत्सङ्गो मत्स्यं तस्योपभोगस्तत्रोचितं यो-
ग्यम् । अप्रांणां केशानामगुरुधूप्यमानत्वात् । ये च सद्युदात्तमित्यपाः पार्थिवेन खड्गेन
हतास्तै स्वर्गस्त्रीभोगयोग्यं जन्मान्तरं समन्ते ॥

यः सान्द्रोदयरागयोगसुभगः सिन्दूरमुद्रालिपि
प्रागध्यास्त समस्तमान्मथवृहत्कोपप्रतिष्ठातिथिः ।
जज्ञे स क्रमशो निरङ्कुशरतकुन्त्यत्सुरप्रेयसी-
कर्णाम्च्युतदन्तपत्रतुलनामल्लमीवल्लमः ॥ ४९ ॥

सान्द्रो धनो य उदयरागस्तस्य योगेन सुभगो मनोहरो यद्यन्द्रः प्राक्प्रथमं सिन्दूरेण
मुद्रा मुद्रयं वैन लिपिं महिमध्यास्त प्रापयत समस्तोऽखण्डितो मान्मयो मन्मयसंबन्धी
बृहद्यः शीघ्रो गह्वन्तस्य प्रतिष्ठातिथिः । प्रतिष्ठापक इत्यर्थः । कोपे हि सिन्दूरमुद्रणेन
भाव्यम् । चन्द्रकामकोपे नायमुदयरागः, किं तु सिन्दूरमुद्रेत्यर्थः । क्रमशः क्रमेण स
तमीवल्लमो रात्रिराजो निरङ्कुशं निर्यन्त्रयं रते श्रीदायां कुम्भन्तः संरन्धा याः सुरप्रे-
यसोऽप्सरसस्यासां कर्णाम्भ्यन्धुतं सुरतसंरम्भात्प्रतिवं यदन्तपत्रं दन्तिदन्तकृतो मूय-
णविशेषस्तस्य तुलनानुकारस्तत्र मल्लः समर्थो जज्ञे जातः । प्रापेति तात्पर्यम् ॥

आतृव्यं दिव्यनारीजनवदनरुचां कुर्वदाचार्यचर्या-
मन्मोघेः स्थूलकुलंकपजललहरीलास्यलीलारहस्ये ।
विम्बं कौटुम्ब्यचुम्बि सरमदकरटिश्रोत्रशङ्खप्रधानां
चाद्रै द्रागेव लीढाम्बरतलमल्लुनाद्विश्वचक्षुर्विपादम् ॥ ५० ॥

दिव्यनारीजनस्याप्सरसां वदनरुचां मुक्ताघन्तीनां सपत्रम् । सपत्रेण च सदक्षेना

भवितव्यमिति लक्षणया सममित्यर्थः । 'आतुर्व्यत्सपत्ने' इति रूपम् । तयाम्बुधेः समुद्रस्य स्थूला महत्यः कूलकपास्तदव्यापिन्यो या जललहर्यस्तासां व्यसलीला व्योमन्युत्पानं तद्रहस्य आचार्यचर्यामुपदेशं कुर्वत् । चन्द्रोदयं दृष्ट्वा समुद्र ऊर्ध्वमुदतिष्ठित्यर्थः । तथा स्मर एव भदकरटी गन्धगजस्तस्य थोत्रे कर्णे शङ्खः कम्बुः तस्य प्रधानां प्रकाशानां कौटुम्भ्यं चन्द्रुलोपलक्षितं सादर्यं चुम्बति स्पृशति । तथा लीढं स्पृष्टमम्बरतलमाकाशो येन । तच्चन्द्रबिम्बं द्रागेव तूर्णं विश्वस्य विश्वानि वा चक्षुषि दृष्टवस्तेषां विपादो निरालोकत्वमलनादवारयत् ॥

हृदयनिवसत्कंदर्पेपुप्रसूनंजसौरम-

प्रणयिमधुकृतकृचर छायाछलादनुधाविताः ।

घनहिमकरालोके लोके विपाण्डुरमण्डना-

श्चतुरचतुरं कान्तोपान्तं ययुर्वरयोषितः ॥ ११ ॥

छायाछलात्सञ्जयाव्याज्जाद्दये चित्तं निवसन्त्यः कामस्तस्यैषवः शरा ये प्रसूनानि पुष्पाणि त्रैभ्यो जातं यत्सौरभं गन्धस्तत्र प्रणयिनी लुब्धा मधुकृतकृचरमरमालां तथा-नुधाविता अनुसृताः । अपरिहार्यं छायामात्रमेव कृष्णं दृशुरित्यर्थः । घनो हिमकरालो-कश्चन्द्रप्रकाशो यस्मिन्लोके भुवने सति विपाण्डुरमण्डनाः परिज्ञानाभावात् शुभ्रभूषणधा-रिण्योऽभिसारिकाश्चतुरचतुरमुत्कण्ठया, न तु भयापूर्णं कान्तोपान्तं प्रियविकटं जग्मुः ॥

देवः शिखामणिरयुग्मविलोचनस्य

ज्योत्स्नानिचोलनिहिताखिलजीवलोकः ।

तत्कालकान्तविरहार्तपुरंभिवर्ग-

दृक्षार्गमात्रशरणं विदधेऽन्धकारम् ॥ १२ ॥

ज्योत्स्नीवाच्छादकत्वाभिचोलः प्रसेवकश्चित्र निहितस्रदाच्छादितस्वरूपत्वारिक्षप्तो-ऽखिलो जीवलोकः प्राणिवर्गो येन सोऽयुग्मलोचनस्य त्रिनेत्रस्य शिखामणिश्रृङ्गा-रभं देवश्चन्द्रस्तत्काले चन्द्रोदयसमये कान्तविरहेणातो व्यथितो यः पुरंभिवर्गः क्षेत्रं तस्य दृक्षार्गः स एव केवलः शरणमाश्रयो यस्य तमन्धकारमादधे । अन्यतो निश्चतो विरहिणीदशामेव विरहान्धवलक्षणोऽन्धकारो लभोऽभूदित्यर्थः ॥

- असकृदुदयदानस्रोतःकणोत्करविभ्रमं

सरसि सरसि व्यातन्वानैर्निनीनमलिमजम् ।

जलगजघटोदस्तेर्दन्ताङ्कुरैरिव सर्वतः

कुमुदमुकुलैर्द्रागस्फोटि स्फुटेन्दुकरोदये ॥ १३ ॥

स्फुटो य इन्दुकरोदयसम्भिन्सति सरसि कुमुदमुकुलैः कैरवकोरकैर्द्रागाशरफोटि

विकसितम् । अतः संभाव्यते—जलगजानां घटा पद्मिस्तयोदसैर्जलमध्यादूर्ध्वीकृतैर्द-
न्तादूर्ध्वरेव । ज्योत्स्नया हि हस्तिनां दन्ताः स्फुटन्ति । अत एवास्मिन्नं भ्रमरभ्रमस-
कृत्सुनरुदयन्निर्गच्छद्यहानस्रोतो मदजलं तस्य कपोत्करस्वस्वम् ॥

आमन्द्रोर्मिनिनादवृंहितरवैराप्रातदिकुञ्जरः

सैरं वारिधिवारणस्तटगिरिप्रक्रान्तवप्रक्रियः ।

चञ्चच्चन्द्रमरीचिभूतिरजसः सङ्गेन शृङ्गारितै-

रङ्गैर्व्योम तमालकाननहठास्कन्दाय दध्रे मदम् ॥ १४ ॥

वारिधिः समुद्रः स एव वारणो हस्ती, व्योम खमेव तमालवर्नं तस्य हठेन रमसे-
नास्कन्द आक्रमणं तदर्थं मदं दर्पं दानं च दध्रे । क्रीदशः । आमन्द्रा मधुरा ये कर्मि-
निनादास्तरङ्गश्चास्त्व एव वृंहितरवा गलगर्जितशब्दास्त्वरप्राता पृहीतगन्धा दिङ्मुक्तरा
दिगपत्तिनो येन । कर्मोऽभ्युत्थाशागजशब्दसिरोहित इत्यर्थः । तथा सटगिरी विलापवन्ते
प्रक्रान्ताख्या वप्रक्रिया परिपत्तिर्येन । चञ्चल्यो याचन्द्रमरीचयस्ता एव भूतिरजो
मस्म तत्सङ्गेन शृङ्गारितैः कृतमण्डनैरङ्गैरुपलक्षितः ॥

व्याख्याता पृथुमान्मयोपनिषदां कल्याणमित्रं हठ-

प्राणेशाभिद्यतिप्रते मृगदृशां हसप्रदीपो रतेः ।

ध्वान्तालंतुदकान्तिदन्तुरवपुः सीमन्तितस्वर्मुसो

देवोऽजायत यामिनीप्रियतमस्तृप्यञ्चकोरप्रपा ॥ १५ ॥

यामिनीप्रियतमो देवश्चन्द्रस्तृप्यतां पिपासितानां चकोराणां प्रपा जलवितरणस्थान-
मजायत जातः । पृथयो या मान्मध्य उपनिषदः सिद्धान्ताः सुरतक्रीडास्त्रासां कर्मभू-
तानां व्याख्याता प्रख्यापकः । मृगदृशां स्त्रीणां प्राणेशान्प्रभृत्यभिद्यतिरभिसरणं सैवाव-
द्यानुष्ठेयत्वाद्भूतं तत्र कल्याणमित्रमनुग्रहवस्त्रूपदेशकम् । रतेः संभोगनिवृत्तेः स्त्रीत्वाप्रा-
चिकात्वेन व्यवहृताया हसप्रदीपः स्फुटं प्रकाशकः । ध्वान्तस्य तमसोऽदृश्याभिर्नन-
सृष्टिकाभिः कान्तिभिर्देवुमिदंनुरं वपुर्यस्य । तथा सीमन्तितं मध्ये वर्तमानत्वाद्विधा
कृतं स्वर्मुसमाकाशावनिपार्श्वं येन ॥

किं देवस्य कुमुद्वतीकुलपतेर्व्योमस्यलीशायिनः

संक्रान्तप्रतिकेलिवापि तरलोत्तालं चमौ मण्डलम् ।

पेष्टुं मानवतीवनस्य मनसो मानं सरो निर्ममे

किं पानीयपरदृष्टकूनमिति भ्रान्तिर्न विश्राम्यति ॥ १६ ॥

इति भ्रान्तिरयं भ्रमो न व्यपति । कुमुद्वतीनां कुमुदिनीनां कुलं तस्य पतेचन्द्रस्य
मण्डलं प्रतिकेलिवापि सर्वाणि क्रीडावापापु संक्रान्तमत्र एव तरलं चपलं तपोत्ताल-

सुद्रटं किं बभौ । मानिनीनां मनसः पेटुम् । अमानमिति वा क्रियाविशेषणम् । स्वरः पानीयघरदस्य विम्बप्रतिविम्बवशाद्भ्रूनां किं निर्ममे । क्रिमेतच्चन्द्रमण्डलं किं मानिनीमनोदलनाय कामनिर्मितः पानीयघरद इति भ्रमो न चलतीत्यर्थः ॥

भूरेन्दवोपलमयी सलिलं ववर्ष

घौराप ताण्डवितचित्रशिखण्डिरूपम् ।

आप्तोपडुस्य रससीमि न रोधवृत्ति-

रित्थं संसर्ज किल रात्रिरपूर्ववर्षाः ॥ १७ ॥

ऐन्दवोपलाधन्द्रकान्तास्तन्मयी भूमिः सलिलं जलं ववर्ष । चन्द्रकान्ताः सुधुडुरित्यर्थः । घौः खं ताण्डविताः स्फुरन्तश्चित्रशिखण्डिनः ससर्पयो यत्र तद्रूपमाप । रससीमि शब्दद्वारादद्यायौ रोधवृत्तिरुडुपस्य चन्द्रस्य नास्ति । भूमिर्जलं ववर्ष । घौरुत्तप्रदुस्यैवैयूररूपमाप । उडुपस्य शरणप्रवहणस्य रससीमि जलमभ्यै रोधवृत्तिर्वर्तने नास्ति । एवं रात्रिरपूर्वाधिप्रा वर्षाः संसर्ज ॥

करैः शाम्यत्सूर्योपलदहनभस्मव्यतिकरा-

दिवापाण्डुच्छायैर्हृदयमुकुरं भङ्गुरहशाम् ।

समुत्सृज्याशेषं मलमतुलमानप्रहमयं

मृगाङ्कुस्तत्कालप्रतिफलितकंदर्पमकरोत् ॥ १८ ॥

मृगाङ्कुश्चन्द्रो भङ्गुरहशाम् चतुरस्राक्षीणो हृदयादर्शं प्रतिफलितः संक्रान्तः कंदर्पः कामो यत्र तमकरोत् । किं कृत्वा । अतुलोऽसमो यो मानप्रहस्तन्मयं मलं समुत्सृज्य निवार्य । कैः । शाम्यन्व्यः सूर्योपलदहनः सूर्यकान्तामिच्छस्य भस्म तत्परिचयादिवापाण्डुच्छायैः शृंगैः करैः । भस्माङ्कुश्च करैरादर्शस्य च मलं निवार्य संक्रान्तपदार्थमादर्शं करोति ॥

आरक्तं हठरोदनारुणपतनेत्रान्तकान्त्युद्गमै-

निःश्वासैर्विरमनिसर्गशिशिरस्पर्शं कठोरोर्मिभिः ।

चन्द्रं चण्डकरं वियोगजरुजासन्नज्ञचारिकय-

त्कोकीशोकजिहीर्षयेव सुचिरं पान्यप्रियाद्यकिरे ॥ १९ ॥

हठेनानारक्तं यत्रोदनमधुमोक्षसेनादृणा लोहिताः पतन्तो ये नेत्रान्तास्तेषां कान्तिरुपगतं तस्योद्गमाः स्फुरणानि तैरारक्तं लोहितम् । तथा कठोरोर्मिभिर्विभेगवद्भिर्निःशार्पैर्विरमपगच्छमितिसर्गशिशिरः स्वभावशीतलः स्पर्शो यस्य तं चन्द्रं पान्यप्रिया विरहिष्य-धण्डकरं चकिरे । रक्तलोप्यात्मयोः सूर्यधर्मयोः प्रापणाण्ड्रः सूर्यः कृत इत्यर्थः । अतः संभाव्यते—वियोगरुजाया विरहव्यथायाः सन्नज्ञचारिष्यः समानानुभवा अत एव क-

यन्त्यो दन्दयमाना याः कोऽप्यश्रकवान्यस्तासो संबन्धिनः शोकस्य जिहीर्षया निवार-
णेच्छयेव । चक्रवान्यो हि दिवा प्रिययोगं लभन्ते ॥

स्फूर्जत्किञ्जल्कहालाहलब्रह्मलुरसोद्धारतो मानिनीनां

दत्तायासं विकासं कुवलयमुकुलान्याश्रयन्ति श्रमेण ।

उद्यत्सायाहवात्याकवलनकलितस्पन्दकंदर्पकाल-

व्यालव्यादीर्यमाणस्फुटफणफलकप्रौढिमानं विवमुः ॥ ६० ॥

कुवलयमुकुलान्युत्पलकलिका उद्यन्ती वान्ती या सायाहवात्या संध्याकालवातधा-
तस्तस्य कवलनमदर्शने तदर्थं तेन वा कलितस्पन्दः स्वीकृतकम्पो यः कदर्पकालव्यालः
कामकृष्णसर्पस्तेन व्यादीर्यमाणा विकसिता ये फणास्त एव विपुलत्रवात्फलकानि तेषां
प्रौढिमानं शोभां विवमुदंभुः । अत एव स्फूर्जन्नुल्लसन्त्यः किञ्जल्कः ॥ एव हालाहलो
विपभेदस्तस्य बहुलो यो रसोद्धारस्तस्मात्त आयासो विरहदुःखं येन तं विकासमाश्रयन्ति
मजमानानि ॥

मललवनिभसज्जल्कज्जलः सान्द्रसांध्य-

द्युतिशिखिसचिताभ्रभाष्ट्रगश्चन्द्रबिम्बः ।

नवरजतकटाहः कल्पितो मन्मथेन

कथयितुमिव पान्यप्रेयसीमानसानि ॥ ६१ ॥

मन्मथेन चन्द्रबिम्बो विरहिणीनां चेतसि कथितुं नवो रजतमयः कटाहः कथनभा-
ण्डमिव कल्पितः । सान्द्रा सांधी वा द्युतिः सैव शिखी बहिस्तेन सचितं यदभ्रभाष्ट्र-
माहादापावकस्थानं तत्रस्थः । मलं कलद्रुलस्य लवस्तमिभेन तथाजेन सप्रसन्नं क-
मल यस्य । कथनभाण्डं च भ्राष्ट्रस्थं सकञ्चलं च भवति । चन्द्र रट्टा विरहिण्यो
दकन्त इत्यर्थं इति भद्रम् ॥

इति धीमोनरामकृतया टीकया समेतः धीराजानकविभक्तसुतोर्महाकवि-

राजराजानकश्रीमहकस्य कृतौ धीकण्ठचरिते महाकाव्ये

संभ्यावर्णनं नाम दशमः सर्गः ।

एकदशः सर्गः ।

मण्डलेन शशिनो विनिविश्य व्योम्नि दीर्घकरदण्डसत्वेन ।

मारयज्जगुलकप्रतिमेन द्रागमज्यत यधूजनमानः ॥ १ ॥

दीर्घां ये करस्त एव दण्डालस्यत्वेन चन्द्रस्य मण्डलेन व्योम्नि निविश्य स्थिता व-
धूजनमानो ममः । अतो मारस्त यज्जगुलकमायुषभेदस्तत्त्वेन ॥

यत्कला किल ज्ञापाङ्गुलिन्दस्पन्दमानवडिशमतमाधात् ।

मण्डलोऽमृतरुचोऽननि चक्रं स क्रमेण रसराजरथस्य ॥ २ ॥

यस्य चन्द्रबिम्बस्य कला ज्ञापाङ्गुः काम एव विरहिणीर्द्विसकलात्पुलिन्दः शबरस्तस्य
संबन्धि स्पन्दमानं कम्पमानं यद्वदिशं मत्स्यवेधनवालकं तस्य त्रतं सादृश्यमाधात् । क-
लामात्र एवोदित आसीदित्यर्थः । .....

आवहन्ननवर्धि परिवारं मण्डलं शशभृतोऽधिज्ञयानः ।

चित्रमत्र कुसुमायुधदेवो मानिनीष्वधित संहतिमुद्राम् ॥ ३ ॥

असंख्यं परिवारं वसन्तादिमावहंस्तथा चन्द्रस्य मण्डलमाधयन्कामदेवो मानिनीपु
विषये संहारद्वयमाधात् । चित्रत्वं संहारापेक्षया परिवारं गणेशादिमण्डल्यमावहन्मण्ड-
लमिन्दोः तिन्दुरादिहृतमाधयन्संहारमुद्रां धत्ते । संहारो हि सूर्यमण्डलाधिष्ठानेनाग-
मेषु प्रसिद्धः ॥

दूरतः परिणमद्विधुबिम्बं विक्रवाः कुचतटं विरहिण्यः ।

भिन्नमिति स्म हृदि दत्तपिधानं मन्मथेन पुटपाकधियेव ॥ ४ ॥

दूरत इति स्तनयोर्बेशयप्रतिपादनार्थम् । परिणमद्विम्बितं विधुबिम्बं यत्र तस्तनतट
विरहिण्यो दधुः । संभाव्यते—मन्मथेन दत्तं पिधानं छादन यस्य तदिव । कथा । हृदि
पुटपाकः पिहितभाण्डपाकस्तद्गुह्या । तथा हि गाढपाको भवति । हृदीत्यनेन कुचतटस्य
पृथुत्वप्रतिपादनम् । 'कुचतटे' इति धा पाठः । दत्तपिधानमिति कर्मधारयोऽयम् ।
'दन्तपिधानम्' इति वा पाठः । दन्तमयं पिधानमिति करणे ल्युट् । करणं च कर्मपेक्षम् ।
मन्मथेनेति क्वापेक्षा कर्तरि तृतीया । पिधानापेक्षया हृदीति सप्तमी ॥

अब्धिवारिवदवीवृषदिन्दुः कोष्णमम्बु दृशि मानवतीनाम् ।

येन सिक्तवपुषो रतिभर्तुः प्रत्युत प्रववृते भुजकण्डूः ॥ ५ ॥

समुद्रजलमिव कोष्णं नाभं चन्द्रो मानवतीनां दृष्टाववीवृषत् । येन सिक्तवपुषः
कामस्य प्रत्युत शमने प्राप्ते भुजयोः कण्डूदर्पोवस्था ववृषे । कोष्णं ह्यम्बु कण्डूशमनम् ॥

प्रस्तुताखिलघृतिक्षतिदीप्तैर्मण्डलाञ्चनचणैः शशिपादैः ।

निर्ममे गुरुभिरध्वगयूनामश्रु नेत्रपटलबन्धविधानम् ॥ ६ ॥

कृतसकलधैर्यनाशनियमैर्मण्डलस्याञ्चन शोभनं तेन वित्तैर्गुरुभिरमद्विद्विः शशिपादैः
पान्यतरुणानामश्रु नेत्रपटलस्य बन्धनं निर्ममे कृतम् । गुरुभिराचार्यैश्च प्रस्तुतदीप्तैर्म-
ण्डलस्य यागभवनस्याञ्चनचणैः शिष्याणां नेत्रपटो बध्यते ॥

मध्यलक्ष्यपृथुलान्छनमिन्दोर्मण्डलं दद्विशुरध्वगवध्वः ।

उद्धृताररमिव स्फटिकादम्भारमन्तकपुरीमधिरोद्धुम् ॥ ७ ॥

मध्ये लक्ष्य पृथु लाञ्छन कलङ्को यस्य तच्चन्द्रविम्ब विरहिण्यो यमनगरीमारोडु
दूरीकृतद्वारपुट स्फटिकद्वारमिवापरयन् ॥

मानिनीपु परपो मरुदासीत्फुलकैरवरज प्रकरेण ।

भस्मनेव विरहानलहेलादग्धपान्थहृदयप्रसृतेन ॥ ८ ॥

मरुन्मानिनीपु स्पर्शेन कायेण च परुष आसीत् । कैरवरजसा विरहाम्निदग्धविर
हिहृदुतियतेन भस्मनेव ॥

चूचुकोपमशश शशिविम्ब कोऽप्यदर्शि स निशाकुचकुम्भ ।

पीडन निबिडमग्रकरैर्यश्चित्रभातनुत कामिजनस्य ॥ ९ ॥

स्तनाप्रोपममृग शशिविम्ब कोऽपि निशास्तनकुम्भो दृष्ट । य कामिनां कराम्रै
पीडामकरोत् । चित्रत्व पीडनीयस्य पीडकत्वात् ॥

चन्द्रहासपथदर्शनताम्यद्विप्रयोगभरजर्जररामे ।

सेतुबन्ध इव तत्समये स क्षोगसन्नममवाप पयोधि ॥ १० ॥

चन्द्रस्य सच घी यो हासपथो रश्मिमागस्तद्दर्शनेन ताम्यन्व्यो ग्लायन्व्यो यतो
विप्रयोगभरजर्जरा विरहार्ता रामा पान्याह्ना यत्र । एतत्कालपक्षे योजनम् । सेतुबन्ध
पक्षे तु चन्द्रहासो रावणखड्गस्तद्दर्शनेन ताम्यन्तीताया विरहेणार्तो रामो दाशरथियत्र ।
सेतुबन्ध इव तत्काले समुद्र क्षोभव्याकुलतामाप । चन्द्रोदयकृतस्य शैलपातजातस्य च
क्षोभस्य चाध्यवसानम् ॥

मीलितासु नलिनीपु तदानीं किं रमा कुमुदिनीरथिश्चिश्ये ।

तासु यत्तदिभदानकणाना टङ्कमापुरलयो निपतन्त ॥ ११ ॥

तदानीं रात्रिमुखे नलिनीपु मीलितासु सकुचितासु सतीपु रमा लक्ष्मी कुमुदिनी
त्रिमथिश्चिश्ये आशिथ्रिये स्त्रित् । कमलाभया लक्ष्मी प्रसिद्धा । आश्रयोपद्रवेणाधयान्तरं
कैरविणीर्लक्ष्मी किं जगामेति सदेह । अत्र साधनम्—तस्या रमाया यतो वाहनहस्ती
तद्दानकणानां टङ्क भङ्गिमलयो यत्प्रापु । तासु कुमुदिनीपु निपतन्त । यदि न लक्ष्मी
कैरविणीराश्रयेत्तत्कथं कुमुदिनीपु रमावाहहस्तिनो मदजलकणा दृश्येरन्वित्यर्थ ॥

चन्द्रमा स्मरचमूवरयोधो धामभिर्यददरत्कुमुदानि ।

विप्रयुक्तवनिताजनचेतोदारणे विरचयन्निव योग्याम् ॥ १२ ॥

स्मरस्य चमूवर सेनापतिव्याप्तौ योधश्च चन्द्रमा धामभिरंशुभि करणे कुमुदानि
व्यददरत् । विप्रयुक्तो विरही यो वनिताजनस्तस्य चेतो हृदय तस्य दारणे विपाटने
योग्यां शिक्षां विरचयन्निव । 'लक्षणहे'वो क्रियाया' इति हेतो ल् शनादेश ॥

कमलरुचिनिमीलनैककार्यप्रविष्टमराधिरुसख्यरेखयेव ।

नवपरिणतमूर्तिरेणलक्ष्मा परिरभते रमसेन तेऽङ्घ्रियुग्मम् ॥ १३ ॥

नखेषु तिमिललात्परिणता प्रतिबिम्बिता मूर्तिर्यस्य स एणलङ्गमा चन्द्रो रभसेन तव पादद्वयमालिङ्गति । हेतुफलेष्वयते—कमलानां रुचिः शोभा तस्या निमीलनं पराभवः तदेवैकं साधारणं कार्यं तेन प्रविष्टमरं प्रसरणशीलमधिकं यत्सह्यं सुहृद्भावस्तद्रेतयेव । चन्द्रस्त्वेव रामापादस्य संनिधी पद्मस्य हि शोभाहानिरिति कार्यसाधारण्यम् । सम-कार्योद्बहनेन च श्रेहवशादालिङ्गनमुचितम् ॥

तव चरणयुगं प्रिये नखेषु प्रतिफलता हरिणाङ्गमण्डलेन ।

चतुरमुखरनूपुरोपहृताविरलमरालसनायतामिवैति ॥ १४ ॥

प्रिये इत्युचितमामन्त्रणम् । नखेषु प्रतिबिम्बमाजा हरिणाङ्गमण्डलेन चन्द्रबिम्बेन हेतुना तव चरणयुगं चतुरं निर्बिलम्बं कृत्वा मुखरनूपुराभ्यां सशब्दाभ्यां मञ्जीराभ्यामुपहृताकारिता अविरला बहवो ये मरालस्तैः सनायतां साहित्यमिवैति । नखेष्विति बहुवचनादुद्देश्यमाणेषु हंसेष्वविरलवचनम् ॥

घनजघनतटे निलीयतेऽसौ तव तरुणि प्रतिमाहिमांशुबिम्बः ।

दधदधिगतनित्यसंनिधानस्मरन्पराजसपादपीठगोष्ठीम् ॥ १५ ॥

तरुणीति संभावनाङ्गमामन्त्रणम् । तव घनजघनतटे प्रतिमाचन्द्रो निलीयते निमी-नतामेति । अधिगतं प्राप्तं निलं शश्वत्संनिधानं येन स स्मर एव महत्वाद्गुणो राजतं रौप्यमयं यत्पादपीठं तस्य गोष्ठीं विच्छित्त्वा वर्तनं दधत् ॥

परिणतिमुपजग्मुपा तुपारद्युतिवपुपोदरसीम्बस्वण्डितेन ।

अनुहरसि हरेः पुरंधिमूर्तिं पिहितहठोद्गतनाभिपुण्डरीकाम् ॥ १६ ॥

उदरेऽखण्डितेन परिणतिं प्रतिबिम्बमुपगतेन तुपारद्युतिवपुषा चन्द्रबिम्बेन हेतुनाऽथ हरेः पुरंधिमूर्तिं विशोकाह्वयमनुहरसि स्पर्धते । कीदृशीम् । पिहितमाच्छादितमपि परि-शानामावार्थं हठेनोद्गतं नाभिपुण्डरीकं नामिस्थं सिताम्भोजं यस्याः । गतिताच्छीत्यानु-विबक्षयानुहरसीत्यत्र सिप्रत्ययः ॥

तव वरलले वलीविभङ्गप्रतिफलनप्रविभक्तमूर्तिरिन्दुः ।

श्रयति लिपिमकृत्रिमप्ररोहक्षवरशनाश्रयरत्नकिङ्किणीनाम् ॥ १७ ॥

वरलले इति रशनायां रत्नकिङ्किणीवत्त्वस्य साधारणमामन्त्रणम् । तव वलीविभङ्गेषु प्रतिफलनं प्रतिबिम्बरतेन प्रविभक्तानेकस्या संप्रसा मूर्तिर्यस्य स इन्दुरङ्गिमं स्वभावेन प्ररोहन्त्यो भवा रशनाश्रया मेतत्त्वावर्तिन्यो या रत्नकिङ्किण्यस्तायां लिपि विच्छित्ति धयति । वलिङ्गप्रक्षेपे चन्द्रप्रतिबिम्बेषु मयिकिङ्किणीसंभावनम् ॥

प्रहरति हरिणाङ्गे तवेदं कुचयुगमन्तिकविम्बिते लसन्त्याः ।

रुचिसहचरकोकपक्षपातादिव चलहारलताविवल्गनेन ॥ १८ ॥

अन्तिके सगीये विम्बिते जातप्रतिबिम्बे हरिणाङ्गे चन्द्रे कुचद्वयं प्रहरति । रमा-

त्राधिकरणत्वेन विवक्षितम् । चला लीलावशात्तरला या हारलता तस्या विवल्गनेन ।
संभाव्यते—रुचेः स्ववान्तेः सहचराः । सदृशा इत्यर्थः । कोकाशकास्तेषु पक्षपाता-
दिव । रात्रिराजो हि चक्रवाकाणां वरी । वर्तुलत्वाद्द्वयरूपत्वावस्थानाच्च शनिसाहचर्यम् ॥

विलसति कलकण्ठ कण्ठ एष प्रतिफलता तव चन्द्रमण्डलेन ।

मुररिपुकरकम्बुनेव शोभाहरणरूपा हठकिंकरीकृतेन ॥ १९ ॥

हे कलकण्ठि, तवैष कण्ठः प्रतिबिम्बतेन चन्द्रेण विलसति । संभाव्यते—शोभाया
हरणं स्वर्धां तेन दया हेतुभूतया हठेन बलात्किंकरीकृतेन दासीकृतेन मुररिपुकरकम्बु-
नेव पाञ्चजन्येनेव । कण्ठस्य शङ्कमानं न सदृशमिति हरिशङ्कः सादृश्येन संभाव्यमान-
स्तिरस्कृतत्वेन दासीकृतः ॥

परिणतवपुरेष रात्रिराजस्तव सविधेऽधरपल्लवस्य मुग्धे ।

प्रभवति रचनामनुग्रहीतुं प्रतिदिनपुञ्जितविभ्रमस्मितस्य ॥ २० ॥

मुग्धे इत्यामन्प्रर्ण विलासोक्त्यनुगुणम् । तथोष्ठपल्लवस्य सविधे निकटे परिणतं प्रति-
बिम्बितं प्रपुर्विम्बं यस्य स चन्द्रः प्रतिदिनं दिने दिने पुञ्जितं राशीभूतं यद्विभ्रमस्मितं
विलासहासस्वस्य रचना संनिवेशस्त्यामनुग्रहीतुं सादृश्येन कृतार्थयितुं प्रभवति । हासस-
दृशाः संभाव्यत इत्यर्थः ॥

प्रतिमितमधिगण्डमण्डलं ते रजनिपतेः परिपूर्तिमच्छरीरम् ।

उपनयति नताङ्गि पौनरुक्त्यं पृथुतरमौक्तिककुण्डलप्रतिष्ठाम् ॥ २१ ॥

परिपूर्तिमत्पूर्णं गण्डमण्डले प्रतिमितं चन्द्रबिम्बं पृथुतरं बृहद्यन्मौक्तिककुण्डलं तस्य
प्रतिष्ठा तां पौनरुक्त्यं द्विर्भावमुपनयति । गण्डतटे चन्द्रप्रतिबिम्बं द्वितीयं मुक्ताकुण्डलं
संभाव्यत इत्यर्थः ॥

श्रवणपरिसरे तुपारधामा तव घटितप्रतियातनश्चकास्ति ।

युवतिकुलगुरोर्मुस्तादधीतं किमपि हरस्पमिवोपदेष्टुकामः ॥ २२ ॥

तव श्रवणस्य परिसरे निकटे घटिता रुमा प्रतियातना प्रतिबिम्बं यस्य स चन्द्र-
कास्ति । अतः संभाव्यते—युवतीनां कुलगुरुः कामस्यस्य मुस्तादधीतं शिक्षितं किम-
प्यन्यस्यावाच्यं रहस्यमुपदिदिशुरिव । रहस्योपदेशो हि कर्पनिकटे क्रियते ॥

अलिकफलकम्प्रीप्ति तेऽलावक्त्रे शिशिरकरप्रतिबिम्बपङ्क्तिरास्ते ।

निखिलयुवतिमण्डलाधिराज्ये कृत इव पञ्चशरेण मौलिवन्धः ॥ २३ ॥

अलिकं क्लृप्तं तदेव विपुलत्वात्कलकं तस्य शीघ्रि शिशिरकिरणस्य चन्द्रस्य प्रति-
बिम्बपङ्क्तिरास्ते । क्लृप्तस्य विपुलत्वाच्चन्द्रस्य प्रतिबिम्बपङ्कतिः । अतः संभाव्यते—
धमसुखीमण्डलसाम्राज्ये मौलिवन्ध उचितः ॥

निरुपममहिमस्पृशा शशाङ्कप्रतितनुभिर्निखिलाङ्गसङ्घिनीभिः ।

अघटि चद्रुचमूरिति प्रियेण प्रसृतिदृशामनुरागर्किकरेण ॥ २४ ॥

निखिलाङ्गेषु समस्तावयवेषु सङ्घिनीभिल्लाभिः शशाङ्कप्रतितनुभिश्चन्द्रप्रतिविम्बैर्निरुपमोऽनुलो यो महिमा त स्पृशति तासां प्रसृतिदृशा निकुञ्जपाणिदृष्टीना चद्रुचमूश्चाद्रुप्रपञ्च प्रियेणाघटि कृत । यतोऽनुरागेणानुपद्रेण किंकरो दास ॥ चन्द्रविम्ब कुलकम् ॥

जहि नीलदुकूलसविधान वपुस्त्व शरकाण्डपाण्डुरस्य ।

क्षतिमेतु कुरङ्गकेतुमूर्तेर्जलदातङ्ककलामय कलङ्क ॥ २५ ॥

शरकाण्डवत्पाण्डुरस्य गौरस्य वपुषो नीलदुकूलस्य सविधान घटन जहि परिहर । कुरङ्गो मृग केतुर्लाञ्छन यस्य ॥ चन्द्रस्य मूर्तेर्जलदातङ्को मेघकृतो बाधस्तस्य पञ्चादनवैदग्ध्य तामय कलङ्क स्त्रीयकलङ्कविलक्षण क्षतिमेत्वपैतु । वाक्यार्थरूपकम् ॥

सकृदेव विलोचनद्वयीय कृतवत्सेणमदावधीरण ते ।

घटनामधुना तु गण्डलेखाप्यनुयात्वेणमदावधीरणाय ॥ २६ ॥

ते तव सबाधिनी या विलोचनद्वयी नेत्रद्वयमेणाना मृगाणां मदो नेत्रसौ दयं दर्पस्तस्यावधीरण पराभव सकृदेवैकवारमेव कृतवती तथा मृगाणां दृष्टिदर्पण्डन त्वया कृतं यथा पुन कदाचिदपि मृगास्तवदृशां साम्य मनसापि नापुर्बभूविति सकृद्ब्रह्मणस्यार्थ । द्वि शरानभिसंधान हि धाविगुण । एव पूर्वं मृगदर्पं दृष्टिरहायीत् । अधुना ॥ तव गण्डलेखा एणमदस्य कस्तुरिकाया अवधीरणाय त्यागाय घटनामेतु । कस्तुरिकारहिता सपाद्यतामित्यर्थ । अवयवत्वेन दृष्टिगण्डयोस्तुत्यादेणमदस्य चाप्यवसानादुक्तिसंगति । लेखाशब्द प्रसाध्यर्थ ॥

विसृज स्रजमुत्पलच्छदाना हठकेशमहसाहसैकधृष्णम् ।

क्रियते तव पैशुन कदाचिद्यदमीभिर्नयनैकवैरकारैः ॥ २७ ॥

केशाना ग्रहो भूयणत्वेन ग्रहणम्, कलहकृत कचप्रदथ स एव दुष्करत्वात्साहस ॥ शैका धृष्णु प्रगल्भा तामुत्पलपत्राणां मालां स्रजः । यतोऽमीभिस्त्वपलपत्रैस्तव पैशुन कृष्णीकरणगधादिशब्दै सूचन कदाचिक्रियते । यद्यपि स्थितनीरद्वि कायाच्छादन तथाप्यन्याशाङ्क्या कदाचिद्ब्रह्मणम् । यतो नयनयोरेकवैरकारैः सन्त्ये । फुडैरित्यर्थ । धृष्टेभ्यो वैरिभ्यश्च पैशुनशब्दोचिता ॥

दुतमुच्चकुचद्वय दरिद्र कुरु कालागुरुमञ्जरीभरेण ।

मुखरभमरोपहृतिचञ्चुर्यदनर्थान्तरमप्यय प्रसूते ॥ २८ ॥

कृष्णागुरुणा मञ्जर्यो मञ्जरीकाता रचनाविशेषा कालागुरोवहुलतात्वात्सां भरेण दारिद्र्य रहितमुच्चकुचद्वय ॥ कुच । यद्यतोऽय कृष्णगुदरनयात्तरं कृष्णीकरणाद्वितीयमनर्थ

प्रसूते करोति । यतो मुखरा ये भ्रमरास्तेषामुपहृष्टिरादौन तथा वित्तः । कृष्णगुहगन्ध-
लोमादलयः सरान्द्रमेध्वन्तीति कृष्णगुह परिहरेत्सर्पः । उन्नतान्तरम प्रसरतीत्युद्यमह-
णम् ॥

निविडस्तनमण्डलात्तवासावपयातु द्रुतमिन्द्रनीलहारः ।

वितनोति तमोधिषेव चन्द्रो रुचिकेशग्रहमस्य यत्कराग्रैः ॥ २९ ॥

तव स्तनमण्डलादिन्द्रनीलरत्नहारो भूयाविशेषोऽपयातु । 'लोद् च' इति प्रायेण लोट् ।
अस्मिन्नीलवादन्यद्यारग्रान्त्येव कराग्रै रस्यग्रहैस्त्वाग्रैश्च चन्द्रोऽस्य हारस्य रत्नीनां
केशग्रह न्यग्मावं करोति प्रारमते । चन्द्ररदिमसंनिर्घा स्फुरत्परमाण इन्द्रनीलहारः वै-
शुन करोतीत्यर्थः ॥

इति मेचक एष वेपमार्गः शमभायातु तवानवधगात्रि ।

उदयन्यदयं करोति विभ्रं मृगलक्ष्मा तिमिराभिसारिकाणाम् ॥ ३० ॥

हे अनवधानि निर्दोशानि गात्रानि यस्याः । मेचकः शमन इत्येव वेपमार्गः शमभाया-
त्वपयातु । यद्यत उदयन्यदयं चन्द्रोऽन्वधाराभिसारिकाणामभिसरपविभ्र करोति ।
प्रकाशनात् । अनवधगात्रीति विशेषानुगुणामान्त्रणम् । उदयं च शत्रुर्विभ्र करोति ॥

अथवा विभ्रहि त्वमङ्गवीथ्यामसिताकल्पमनल्पमिन्दुवक्त्रे ।

स्वयमेव पिषास्यने यद्रेनं धनकेलिस्मितचन्द्रिकाधिकारः ॥ ३१ ॥

हे इन्दुवक्त्रे, त्वमङ्गवीथ्यामवयवपथेऽनन्वमतेतादृश्य कृष्णवेपमपवा विभ्रहि ।
अनुमती लोट् । यद्यतो धन यत्केलिस्मित लीलाहासस्तदेव चन्द्रिका ज्योत्स्ना तस्मा-
धिकारः प्रस्ताव एन कृष्णवेप स्वयमेवाप्रेरणार्थं पिषास्यत आच्छादयिष्यति ॥

चतुरं शशलक्ष्मणि क्षपाया हरति ध्वान्तसितेतरोत्तरीयम् ।

उपदेशमिति प्रसद्य सख्यो रचयन्ति स्म तमोमिमारिकाणाम् ३२

वासन्तिश्चत्वादयथा सभूी प्राप्तादयत्वात्तुर त्नी शशलक्ष्मणि चन्द्रे क्षपाया रात्रे-
नाधिकारिणीयाया ध्वान्तमन्धकारमेव नितेनरं कृष्णनुत्तरीय यत्र प्रसद्य हटाद्वरति
सति तिमिराभिसारिकानामि येवनुपदेश सद्योऽङ्गुर्वेन् । रचयतेष्वतुरं वा विशेषणम् ॥
अभिसारिकाङ्गुलम् ॥

त्योत्सामिमारविधये निमङ्गुणानि

मुक्तागुणा मलयजं च तवातितुष्ट्यै ।

कंदर्पदाहलहरीहरणादवासं

यत्रान्तरीयकगुणान्तरमप्यमीभिः ॥ ३३ ॥

ज्योत्स्नायामभिसारविधिः प्रियामिषरण तदर्थं निमङ्गुणानि मृगलवलायाः, मुक्ता-
राए, मलयज च तवातितुष्ट्याय भवति । न केवलं चन्द्रिकायां वसंसादरादमे-

दोषगमात् । यावत्स्वयमेवान्तरतीय भुव गुणान्तरमन्यो गुणोऽप्यमीभिर्विसकङ्कणार्थः कर-
णभूतैर्यद्वाप्तम् । कृतः । कदपेण कामेन दाहलहरी तस्या हरण तस्मात् । मृणालावैस्त्व
न केवलमेवाकारणोपनम्, अपि तु कामदाहहरणमपि कृतमित्यर्थः ॥

कलोलिताप्युदयती यदतिगमरश्मे-

र्यद्वाहसे च झपकेतुविवल्गितानि ।

शुभ्राभिसारपरिपाण्डुरवेपवन्धु-

स्तद्भासि दुग्धजलघेरधिदेवता त्वम् ॥ ३४ ॥

अतिगमरश्मेऽन्धस्मेदयारव कलोलिता तरलिता सतरङ्गा [च] यदसि, यच्च झपकेतु
काम समुद्रश्च तद्विवल्गितानि तदुल्लासान्गाहस आलोढयसि, शुभ्राभिसारे ज्योत्स्ना-
गमेन परिपाण्डुरवेपस्य बन्धुर्यदसि, ततो हेतोस्त्व क्षीरसमुद्रस्याधिदेवता प्रतिभासि ।
तस्यास्तथाविधत्वात् ॥

सपादयेन्दुवदने त्वमकाण्ड एव

श्रीखण्डफाण्डरसपह्लिमरुमङ्गम् ।

येनात्र केतकशरो विचरन्पदानि

नोद्धर्तुमर्हति जवेन रतिद्वितीयः ॥ ३५ ॥

हे इन्दुवदने, त्वमङ्गमङ्ग धीखण्डस्य काण्ड नाल तत्रसेन पङ्किल चन्दनपङ्कयुक्त कुह
येन यतोऽनामे रतिद्वितीयो विचरन्प्रत्या सह विचरन्पङ्किलत्वात्पदानि तूर्णमुद्धर्तुं नार्हति ।
कामस्तवदने वसतीति प्रकाशितम् । चन्द्रोदये स्वयमेव तापोपशमादनुलेपेन भाविवि
लम्बत्वाद्वाकाण्डेऽकाल इत्युक्तम् ॥

चूर्णालकव्यतिकरे ननु किं मुधैव

शेफालिकामुकुलशेखरकल्पनाभि ।

अस्मिन्नुलाटफलके प्रतिबिम्बितस्ते

तत्कर्मनर्म कुरुते हि तमीकुटुम्बः ॥ ३६ ॥

चूर्णालकानां व्यतिकर समूहस्तत्र शेफालिका मल्लिका तस्या मुकुलानि ते शेखरो
मौलिभूषण तत्कल्पनाभि किम् । न किञ्चिदित्यर्थः । यतो मुधैव निष्फलाभि । ते
तवास्मिन्नुलाटमेव विस्तीर्णत्वात्फलक तत्र प्रतिबिम्बितस्त्वमीकुटुम्बश्चन्द्रस्तत्कर्म शेखर
कर्मैव नर्म परिहासस्तत्तनुते । ललाटे प्रतिबिम्बवशान्मुकुटभूषण सिद्धयति किं मल्लि-
काभि । विलम्बकारित्वादित्याशयः ॥

चन्द्रातपाभिसरणे मणिनूपुराभ्या

पादौ परं परिचर त्वमधीरतारे ।

तन्मञ्जुशिक्षितगतैरुपहूयमानं

यन्निहवाय तव केलिमरालयूथम् ॥ ३७ ॥

चन्द्रातपे ज्योत्स्नायामभिसरणे प्रियनिवृत्तगमने तदा सशब्दवात्पिशुनाभ्यामपि रघुनूपुराभ्यां चरणौ परं पतेचर शोभय । अधीरतारे, इति प्रकृतानुगुणनामान्त्रणम् । यतस्तयोर्नूपुरयोर्नञ्नि मपुरानि शिक्षितानि शब्दात्सैरुपहूयमानमाकार्यमाणं क्रीडाहं-
सङ्कलं निहवाय, अयानूपुरसन्दानां छादनाय भवति । अथवा शुभ्रवेशाया गौराहपाश
तव निहवायेति योज्यम् ॥

खेलैः पदैर्दयितमानससंचरिष्णु-

स्त्वं प्रस्थिता मदनविभ्रमराजहंसि ।

व्यालोलचीनसिचयाञ्चलपक्षपालि-

स्तूर्णं किमुद्भयनकर्म विनिर्मिमीषे ॥ ३८ ॥

हे मदनस्य विभ्रमार्थं राजहंसि । मिनोदकचात । दयितम्य मानसे चित्ते संचरिष्णुः
खेलैर्मन्यरैः पदैः प्रस्थिता तनुद्भयनमेव कर्म किं विनिर्मिमीषे । यतश्चीनसिचयस्य ची-
नदेशवन्नसाबल एव पक्षपालिः पक्षतिव्यालोल्लेख यस्याः । प्रथमं शर्मः प्रस्थिता, इदानी-
मुद्भय इवेति परिहासयौतनम् । अथ त्वं खेलैः पदैः प्रियचित्ते संचरन्त्यसि, इह तु
प्रथिता तनुद्भयनमेव कर्म किं करोषि । राजहंसी च खेलमानसमरति संचरन्त्युद्यते ॥

ज्योत्स्नास्थितावभिसरन्त्यभिकं शरीरे

नृपां वृथैव कृतवत्यसि चन्द्रकान्तैः ।

एषां यदिन्दुकरताण्डवितैः पयोभि-

रार्द्राकृते पथि पदानि तव स्खलन्ति ॥ ३९ ॥

ज्योत्स्नास्थितां सत्यामभिकं क्षानुकमभिसरन्ती चन्द्रकान्तैर्भृशं वृथैवाकरोः । यदेषा
चन्द्रकान्ताणां संयन्धिभिर्भृशं चन्द्रसावित्रैर्जटैरार्द्राकृते पथि तव पदानि स्खलन्ति ।
अत्र संभाविताद्भूपणवोपधाराद्विरुद्धस्य पदस्खलनस्योक्तिः ॥

रक्षायतासि सितवेषविशेषमेव

चिन्ता श्रियं प्रति न संप्रति युज्यते ते ।

तत्रन्मभिः श्रमजलैर्हि कदाचिदेष

शुभ्रत्युदारपनसारमयोऽङ्गरागः ॥ ४० ॥

आपदासि इत्यामन्त्रं सावृत्तम् । चिन्तमानक्रीडानां श्रियेर्नैव कारदिष्यमात्तान् ।
तव निजं वेषं रक्ष । चिन्तानां पतिहारादित्याशयः । श्रियं प्रति तव चिन्ता न युज्यते ।

अस्मिन्सुहृन्दि रतिकान्तयश्चष्टटाना-

मेपां ननु स्थितिमपहुवते स्मितानि ॥ ४४ ॥

कर्पूरपांसोर्लहरी तद्वष्टमाः प्रोटाः । कर्पूरभ्रान्तिजनघा इत्यर्थः । महान्तो हि कर्पूरमोगिनः । चन्द्रप्रभासबोधे निद्रा घटन्ते वृथा पतन्ति । ननु अतः कामयशापां सुहृन्दि सदृशानि स्मितानि हासा एषां चन्द्रांशूनां स्थितिमपहुवते छादयन्ति । हासो-
हासवशाच्चन्द्रकरा न विभाव्यन्त इत्युक्त्वा प्रेमसूचनम् । 'निपाताद्योपसर्गाद्य धात-
वधेति ते प्रयः । अनेकार्थाः स्मृताः [सिंते निर्देशोपलक्षणम् ॥]' ॥

दन्तच्छदं हृतमदं नवविद्वुमाणां

चान्द्रास्त्व स्त्वकयन्ति करामभागाः ।

एषामनुप्यकिरणैरुणीकृतानां

भूयोऽप्यसावुदयराग इवाभ्युदेति ॥ ४५ ॥

नवा विद्वुमाः प्रवाललेपां हृतो मद्यो र्वाहिल्लक्ष्णं येन । विद्वुमाधिक्युगमित्यर्थः ।
दन्तच्छदमपरं चान्द्राः करामभागाश्चन्द्रांशवः स्त्वकयन्त कुर्वन्ति । विद्वुमाणां च
स्त्वका भवन्ति । अनुष्णौष्ठस्य रश्मिभिररणीकृतानां चन्द्रांशूनां पुनरभ्युदयागन
इवाभ्युपैति स्फुरति ॥

दूरप्रसारितकरस्य पुरः सुदूर-

माक्रामता तरलहारलताकराभैः ।

मुग्धे नियुद्धघटना शशिमण्डलस्य

किं वर्तते सह तव स्तनमण्डलेन ॥ ४६ ॥

मुग्धे इत्यामन्त्रनं साकृतम् । तदइत्यापि चन्द्रमण्डलस्य चन्द्रेण सह बाहुपुद्गलैः ।
परिबन्ध्यमानत्वात् । तव स्तनमण्डलेन सह शशिमण्डलस्य नियुद्धघटना मुग्धपुद्गलस्य
किं वर्तते । द्वयोर्मण्डलेन समातीयत्वाद्बुद्धोक्तिरसंगतिः । यतो दूरं प्रसारिताः करा
रमयः पाण्यद्य येन । तरला मुग्धेन विषमत्वाद्यप्यथा वा हारलतासत्याः करामानि
प्रमा हस्ताश्च तेषु दूरमाक्रमता ॥

एषाङ्गरश्मिलहरीभिरधीतसखः

पुष्पाति ते श्रियमसावुदरप्रदेशः ।

कार्श्यक्रमावजिनवज्रतयार्जितस्य

व्यञ्जनिवाच्छमहसो यज्ञमस्तरद्धान् ॥ ४७ ॥

अधो तबोदरप्रदेशः श्रियं यत्ते । यत्तच्चन्द्ररश्मिभिः प्राप्तयोगः । अतः संभाव्यते—
कार्श्येन करेण क्रमेणवज्रितो वज्रो येन तद्भावेनावर्जितस्याच्छमहसो निर्मलतेजसो

यशस्तारज्ञानव्यञ्जनप्रकाशयति । वज्रो मध्ये कृशस्ततोऽप्युदरं कशीय इत्यत कीर्तिरे-
यासौ, नेन्दुरश्मय इत्यर्थं । मल(१)जयाशुद्रानिरासार्यं क्रमवचनम् ॥

स्रोतः शशाङ्कमहसा सहसा गभीर-
नाभीपथं शिशुमृगाक्षि तवाधिशेते ।

अत्रास्य निर्जरतरङ्गवतीसपङ्के

रोमावलीयमुनया घटता प्रयाग ॥ ४८ ॥

हे शिशुमृगाक्षि बालहरिणनेत्रे, शशाङ्कमहसा स्रोत प्रवाहस्तव गभीर निम्न नाभी-
पथमधिसेते धरति । चन्द्ररश्मिप्रवाहस्य बहुत्वद्योतनार्थं महसा वचनम् । अल्पस्य
निम्ने पूर्णं प्रवेशाभावात् । निर्जरा देवास्तेषा तरङ्गवती गङ्गा तस्या सहशस्य । नाभी
पथे रोमावल्येव वर्णसन्निवेशाभ्या यमुना तथा सह प्रकाशे घटता सपद्यताम् ॥

रम्भोरु सभृततमोऽत्र तवातिदूरा-

दूरुद्धयी स्पृशति चन्द्रमसः प्रकाशः ।

एषा किलैतदुदयात्कदलीविशेषा-

न्कान्त्येव शैत्यकलयापि तिरस्करोतु ॥ ४९ ॥

हे रम्भोरु कदलीरम्भोरु, चन्द्रप्रकाशसत्त्वोरुद्धया दूरात्स्पृशति । सभृततरो घनतर ।
एषोरुद्धयी कदलीविशेषा रम्भास्तिरस्करोतु विजयताम् । कया । कान्त्येव शैत्यकलयापि ।
कुत । एतस्य चन्द्रप्रकाशस्योदयात् । कदल्यस्तदूर्ध्वं समाना आसन्, अधुना च द्रा
शुसपकार्कान्त्वा शैशिव्येण चोरुभ्या कदल्यो जीयन्ताम् ॥

एते करा हिमकरस्य चलाचलाक्षि

लाक्षाजुषोश्चरणयोस्तव सस्तवेन ।

जन्मानवाप्तचरफुल्लसदृशपत्र-

सौहार्दसौख्यघटना चिरमाप्नुवन्तु ॥ ५० ॥

हे चलाचलाक्षि चबलनवने । 'चरिचलिपति-' इति रूपम् । लाक्षाजुषोरलक्ष
भाजो पादयो परिचयेन हेतुना च द्राशयो जन्मानि जन्ममध्येऽनवाप्तचरम्, चन्द्रोदये
पद्माना सकोचात्तरलन्धपूर्वं यत्कुलसदृशपत्रसौहार्दं प्रफुल्लपत्रपरिचयस्तेन सौख्यं सुख
तद्घटना चिरमाप्नुवन्तु । प्रफुल्लपत्रसदृशौ तव पादावित्यर्थं ॥

उत्तुङ्गसौधपदबन्धरता नताङ्ग

प्रत्यङ्गसगतकुरङ्गभृदशुरेस्ता ।

इत्थं क्रमेण रमणैर्मणिपीठपृष्ठ-

प्रष्टैरवर्णिपत चाटुभयैर्वचोभिः ॥ ५१ ॥

मणिपीठपृष्ठे प्रष्टा. प्रधानभूतास्ते रमणैर्नताङ्गश्चाटुमयं* स्तुतिप्रकृतिभिर्वचोभिरेव
क्रमेणवर्णिपत वर्णिता । प्रत्यङ्ग संगता* कुरङ्गभृतश्चन्द्रस्याशुरेखा यासा ताः । तथो-
त्तुदे संधे य. पदबन्ध* स्थितिस्त्रन रता ॥ चन्द्रकरकुलकम् ॥

आलि कल्पय पुरः करदीपं चन्द्रमण्डलमिति प्रथितेन ।

नन्वनेन पिहित मम चक्षुर्मङ्गु पाण्डुरतमोगुलकेन ॥ १२ ॥

हे आलि सखि, त्व करदीप हस्तसचार्यं प्रदीप कल्पय । नन्विति हेतौ । चन्द्रमण्ड-
लमिति प्रसिद्धेनानेन पाण्डुरतमोगुलकेन शुभ्रान्धकारापिण्डेन मम चक्षुर्दृष्टिः पिहितम् ।
दीपस्यासन्नसूचनार्थं करग्रहणम् । अन्यथा तमसात्यर्थमन्धीकरणमनुक्तं स्यात् । नेद
चन्द्रमण्डलम्, अपि तु पाण्डुर तमोगुलकम् । ततो मम दृष्टितीरोधायकम् ॥

कोटरे तिमिरमेव कलङ्कच्छन्नना वहति हन्त शशाङ्कः ।

यत्कणैरिव विलुम्पति दृष्टिं मादृशां दयितदीपवियोगे ॥ १३ ॥

हन्त कटे । कलङ्कव्याजेनेव चन्द्र कोटरे मध्ये तिमिर तमो धत्ते । यत्कणैस्तिमिर-
कणैरिव मादृशा विरहिणीना दृष्टिमयं लुम्पति विदधाति । कदा । दयित एव प्रकाशक-
त्वादीपस्तस्य वियोगे । चन्द्रोदयस्य कामोदीपकत्वात्तदा विरहिणीना सतो दृष्टिलोपस्य
निमित्तत्वेन कलङ्कान्धकारकणा समाव्यन्ते ॥

कालकूटमिह निन्दति लोको येन शंभुरजरामर एव ।

अन्तरं विरहिणीषु सुधाशुं स्तौत्यशुं तु विरलो हि विवेकः ॥ १४ ॥

येन कालकूटेन शंभुरीश्वरोऽजरामर एव त कालकूटमिह जनो निन्दति । एवेति
नियमेनोपकारित्वं प्रतिपादितम् । विरहिणीषु विषये समममु चन्द्र लोको सुधाशु
स्तौति सश्रापं वर्णयति । विवेको हि विरलोऽल्प । सर्वे एव गतानुगतिश्च इत्यर्थः ।
विषमक्षणाचन्द्रो दु सह इति तात्पर्यम् ॥

घोरकर्म विरहिष्पृहृह त्वं कर्तुमिच्छसि तवोचितमेतत् ।

मूर्ध्नि रात्रिकर तिष्ठसि शश्वद्विश्वसंहतिरुतो हि हरस्य ॥ १५ ॥

संहारलक्षणं घोरं कर्म विरहिषु विषये त्वं कर्तुं यदिच्छसि तत्तरयुक्तम् । विश्वसद्वा-
रकारिणो हरस्य मूर्ध्नि शिरशि, लोकेश्वरा धुरि च तिष्ठति । हरस्येति प्रकृतानुगुणम् ॥

कालकूटमधुनापि निहन्तुं हन्त नो वहसि लान्ठनमङ्गचा ।

यद्गयादिव निगीर्णमपि त्वामाशु मुद्यति सुधाकर राहुः ॥ १६ ॥

हन्त कटे । नोऽन्माकं निहन्तु त्वं कलङ्कव्याजेनाप्यापि कालकूटं वहति । मयनात्पूर्वं
कालकूटसदृशात्सुधाशुनापीत्यपि चन्द्रोपन्यासः । नाय कलङ्क, अपि तु कालकूट इति
पदं कृत्वाभ्यां संभावनम् । यद्गयात्कालकूटमयं प्राप्येव राहुस्त्वां निगीर्णं कण्ठावतीर्ण-
मपि पूर्वं मुच्यति यमति ॥

अंशवस्तव निशाकर नूनं कल्पितास्तरुणकेतकखण्डैः ।

येन पाण्डुरतरद्युतयो नः कण्टकैरिव तुदन्ति शरीरम् ॥ १७ ॥

विधिना तव प्रभाः केतकखण्डैर्नूनं कल्पिताः । येनेति हेतौ । एतैऽशवो नः शरीरं कण्टकैरिव तुदन्ति । पाण्डुरतरा धुतियेषाम् । केतकानि सकण्टकानि सितानि च भवन्ति । निशाकरेति साकूतमामञ्जणम् ॥

अम्बुधेरुद्गमद्विधुमद्गया नूनमौर्वशिखिभास्मनपिण्डः ।

यत्किलास्य घटते नहि तृप्तिः खण्डिताजनदृगम्बुसरिद्धिः ॥ १८ ॥

नून वितर्कं । चन्द्रव्याजेन समुद्रादीर्वाग्निमौसनो भस्ममयः पिण्ड उद्गमदुस्थितः । नायं चन्द्रशिवः, किं तु वडवाग्निभस्मपिण्डः । यद्देतौ । अस्य चन्द्रशब्दव्यपदेशस्य भस्मपिण्डस्य तृप्तिर्न घटते । काभिः । खण्डिताजनस्य विरहिणीवर्गस्य दृगम्बु बाष्पं तप्तदीभिः । अल्पै रोदयतीत्यर्थः । भस्म च जलेन न तृप्यति ॥

रात्रिराज मुकुमारशरीरः कः सहेत तव नाम मयूखान् ।

स्पर्शमाप्य सहसैव यदीयं चन्द्रकान्तदृषदोऽपि गलन्ति ॥ १९ ॥

कः मुकुमारशरीरस्तव रश्मीन्सहेत नाम । समर्थनायां लिङ् । यदीयं स्वप्नमसंबन्धिनं त्वत्तं प्राप्य चन्द्रकान्तशिला अपि गलन्ति द्रवन्ति । दृग्भाष्यिकाभ्यामेव मुकुमारानां गलनं लिङ्गम् ॥

युक्तमाह दयितो मम वक्त्रं पङ्कजं रहसि चाडुकथासु ।

संस्तवं रुचिभिरस्य हिमांशोः प्राप्य कामपि रुजं यदुपैति ॥ २० ॥

तद्युक्तमुपपन्नम् । दयितो मम मुखं पद्म श्लाघावसरे यदाह । 'वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा' इति छद्म । यद्यतो हिमांशोरप्यस्य संस्तवं योगं प्राप्यैव मम मुखं कामपि रुजं व्यथां प्राप्नोति । पद्मस्यैव हि संकोचकारी चन्द्रमाः ॥

पद्मनाम करुणां कुरु भूयोविग्रहेण परिपूरय राहुम् ।

येन तज्जठरकोटरशायी जात्वयं विधुरयेन्न विधुर्नः ॥ २१ ॥

हे पद्मनाम नारायण, त्वं करुणां कुरु । भूयोविग्रहेण पुनःशरीरेण राहुं परिपूरय । भूयःशब्दो विग्रहशब्दसंबन्धः । येनेति हेतौ । तस्य राज्ञोर्जठरमुदरं तदेव कोटरं तत्र शैत एवविधुश्चन्द्रो नोऽस्माञ्जातु न विधुरयेद्वापेत । कुर्वन्ति प्रार्थने लोड । विधुरशब्दात्त करोतीति णिजन्तालिङ् ॥

तापयद्वपुरुदश्रुदुकूलाः कल्पयन्त्य इव सान्द्रजलार्द्रम् ।

खण्डिता निषिद्धदैन्यवतीभिर्वाग्भिरित्यसकृदिन्दुमनिन्दन् ॥ २२ ॥

खण्डिताः कृतसंकेतभद्राश्चन्द्रमनिन्दन्कुत्सयन् । काभिः । निषिद्धमत्यर्थं दैन्यवती-

भिर्दोनाभिर्वाग्भि । यत उदधु बाष्पप्लुत दुकूलयासाम् । अतः सभाव्यते—वपुः सान्द्र
जलाद्भिर्जलकृत वक्ष यस्य तत्कल्पयन्त्य इव । यतस्त्वापवत्सविरहतापम् ॥ चन्द्रनिन्दा-
कुलकम् ॥

मुधैव वाधं कुसुमायुधस्य क्रुद्धः शरीरे व्यधित त्रिनेत्रः ।

त्वया हि मित्रेण सुधाकरेण नीतः स भूयोऽप्यजरामरत्वम् ॥ ६३ ॥

कुसुमायुधस्य कामस्य शरीरे, न तु तदधिष्ठातरे, हरो वाध मुधैव वृथैव कृतवान् । य-
तस्त्वया सुधाकरेण मित्रेण स कामो भूयोऽप्यजरामरत्व नीत । क्रुद्ध क्रोधवशाद्दरदश्वा ॥

त्वन्मण्डलं नूनमतिगमरश्मे चेतोभुवः संगमनीयरत्नम् ।

यस्य प्रभावात्सहस्रैव भङ्गं यात्यङ्गनाना प्रियविप्रयोगः ॥ ६४ ॥

हे अतिगमरश्मे चन्द्र, नून तव मण्डल चेतोभुवः कामस्य संगमनीयरत्न समापमहे-
तुर्मेभिर्भवति । 'दृष्ट्वाल्युटो बहुलम्' इति कर्तव्यनीयर् । यस्य संगमनीयरत्नस्य प्रभावा-
त्प्रियविप्रयोगो दयितविरह सहस्रैव भङ्गं याति । दूरस्था अपि पुरुषास्त्वन्महिर्नैवस्य
वनिताभिर्गुञ्जन्त इत्यर्थं ॥

यदर्धनारीश्वरमूर्तिरीशः सदैव गौरीविरहानभिज्ञः ।

शृङ्गारवन्धो भजतः शिरोम शशाङ्क शङ्के स तव प्रभावः ॥ ६५ ॥

हे शृङ्गारवन्धो शशाङ्क, शृङ्गाररसस्योपोद्बलकृत्वाद्बन्धो, अह शङ्के स तव प्रभाव ।
यच्छिरोमश्रीश्वरस्य रक्षामणिस्थान भजतोऽर्धनारीश्वररूपो भगवानित्यनेव गौरीविरह-
स्थानभिज्ञो यद्भवति । शृङ्गारवन्धो इति प्रकृतानुगुणमामन्त्रणम् ॥

छन्ध्वा विधो कान्तभुजोपधानं क्षमाधूलिशय्यामधितस्फुपीणाम् ।

संकेतभूमावभिसारिकाणां भवस्ययत्नेन रतिप्रदीपः ॥ ६६ ॥

कान्तभुज एवोपधानं शय्यान्तगण्डक लम्बा क्षमाया भूर्वा घूलिशय्यामधितस्फुपी-
णामभिसारिकाणामयत्नेन दशादिषमहहेत्वेन विना त्वं मुरतप्रदीपं संकेतभूमी भवति ।
अधितस्फुपीणामिति 'स्वादिष्वभ्यासेन-' इति पठ्यम् । छन्ध्वेति पूर्वकालविवक्षा न
प्रधानम् ॥

अन्योन्यमेणाङ्क न संघटय्य विलासिनोर्देहकवाटयुग्मम् ।

मुरक्षितं त्वं दृढवाहुत्रन्यात्करोषि कंदर्परहस्यकोपम् ॥ ६७ ॥

विलासिनोर्देहाद्यैव कवाटयुग्मं मिथं संघटय्य, दृढ बाहुभ्यामर्गलाभ्यानीयान्यो बन्ध-
स्तस्मात्कंदर्परहस्यमेव कोपं मुरक्षितं करोषि । चन्द्रोदयस्य कामोद्दीपकत्वादादिह-
नेन कामरहस्य मानभोगरूपं रक्षितं भवतीत्यर्थं ॥

धुर्योऽसि सौभाग्यमृना मुधाशो यस्मिन्पुरो गोचरताधिख्ये ।

मुग्धे सितं विभ्रति भैरविष्यधिरणे निद्रन्ति च पङ्कजिन्यः ॥ ६८ ॥

हे सुधांशो, त्व सौभाग्यभृता सुमगानां धुर्योऽप्रगीरसि । यस्मिंस्त्वयि गोचरताधि-
रूढे दृष्टिविपयता गते सति पुरोऽप्ये कैरविष्यो मुखे स्मित विकास विभ्रति । पद्मजिन्यो
निद्रन्ति सजुचन्ति । सुभगदशनेन च काधिदुरागवशाद्भवन्ति, काधन सुखवशान्मु-
कुलितदशो भवन्ति ॥

किं कौतुकं तत्स्ववपुःसखानि धिनोपि यद्वाभट्टशा मुखानि ।

भवान्निसर्गेण तमीभुजग वहत्यनङ्गेऽपि हि पक्षपातम् ॥ ६९ ॥

खमरुप्रिम यद्रूप । वपु शब्देन सौभाग्यं लक्ष्यते । तेन सखानि समानि वामदशा
मुखानि यद्विनोदि सुखवशाद्वासयसि तत्किं कौतुकम्, नाधर्यम् । हे तमीभुजग निशार
मण, भवाननङ्गे मनोभुवि, अनिष्टेऽपि निसर्गेण फलनिरपेक्ष पक्षपातमानुहृत्य वहति ॥

न नूतन तत्प्रमदाधुशृष्टिं दृष्टौ यदासादितवल्लभानाम् ।

तनोपि चन्द्र प्रथमस्त्वमत्रेरानन्दजन्मा हि दृगम्बुविन्दुः ॥ ७० ॥

प्राप्तप्रियाणा स्त्रीणा दृष्टवानन्दाधुप्रवाहं यत्करोपि तत्र नूतन नाधर्यम् ।
यत्स्वमत्रे प्रथमो हर्षोल्लुब्धुः । अथवा कारणानुगुणत्वात्कार्यस्य तत्राधर्यम् । अस्या
व्याख्याया प्रथम इति पूर्ववाक्येन योज्यम् ॥

मृगावचूलोदित एव सद्य कर्णान्तरे सचितविभ्रमाणि ।

करोपि नेत्राणि विलासिनीनामुत्सङ्गसारङ्गकशिक्षयेव ॥ ७१ ॥

मृगावचूलेति वक्ष्यमाणोत्प्रेक्षानुगुणमामन्त्रणम् । उदित कृतोदय एव सत्त्व विला-
सिनीना नेत्राणि सचितविभ्रमाणि प्राप्तविलासानि कर्णावलीकरोपि विकासचति । अत
समाव्यते—उत्सङ्गेऽर्थाच्चन्द्रस्यैतदीय सारङ्गकस्तस्माच्छोपदेशस्तथैव । चन्द्रोदये
कामोद्दीपनत्वात्स्त्रीणा दृष्टिविरुधति । तत्र मृगोपदेशो विमित्त समाव्यते ॥

राशीनशेषाङ्गहता सहेल क्रमादुदारेण विधो युवान् ।

त्वयातुल्यं गमितेऽनुरागे नान्योन्यमानग्रहमुत्सहन्ते ॥ ७२ ॥

हे विधो चन्द्र, अशेषानराशीन्नेपादीन्क्रमाजहतास्तीक्रामतोदारेण सपूर्णेन त्वयातुरागे
ऽतुल्य धाराधिरूढत्व गमिते सति युवानोऽन्योन्य मानग्रह नोत्सहन्ते । सयुक्ता एव
तिष्ठन्तीत्यर्थः । राशयो हेमादिकृत्य अपि, अतुल्य तुल्येनैवत्वाभावोऽपि, मानग्रह
परिमाणस्वीकारोऽपीति लेशत सूचितम् ॥

अदृष्टतापव्यसनाः स्तनाग्र प्राणेश्वरे हार इवाधिरूढे ।

वाक्यैरिति प्रीतिरसोत्तरङ्गैस्तन्व्यः स्तुवन्ति स सुधागभस्तिम् ॥ ७३ ॥

हार इव प्राणनाये स्तनाग्रमधिरूढे सत्यदृष्टतापदु स्यान्न्य प्रतिरससोऽपि
वैचनैधन्द्रमस्तुवन् । सुधागभस्तिरिति प्रीत्यनुगुणमभिधानम् ॥ चन्द्रप्रशस्त्राकुलकम् ॥

शृङ्गारद्विरदो हृदम्बुजवनं यूनां श्रुगित्युत्खन-
नित्यासीदवचूलचामरधुरारूढेन्दुविम्बोन्मदः ।

आसेदुः कुमुदानि सामिविक्रसन्मूर्त्तानि यस्योदर-
त्वङ्गद्गद्ग रवाणि संभ्रमरणद्बुर्वर्णघण्टालिपिम् ॥ ७४ ॥

शृङ्गार एव द्विरदो हस्ती यूना हरकमलवनं तूर्णमेव पूर्वोक्तप्रकारेणोत्खननासीत् ।
अवचूल भूषण वचामर तद्गुरामारूढ यदिन्दुविम्ब तेनोन्मद उद्विन्नमद । यस्य शृङ्गा-
रद्विरदस्य कुमुदानि बुर्णघण्टालिपि रौप्यकिङ्किणीमहि प्रापु । चन्द्रोदयस्य नवत्वात्सामि
किञ्चित्कुलानि स्फुरद्भ्रमरशब्दानि । शृङ्गारवा घण्टानुनादस्थानीयाः ॥

त्रैलोक्याशक्यवीरव्रनविशृतिरतानङ्ग कोदण्डविद्या-
तुष्यद्वीर्वाणवर्गप्रहितपिपतिपत्पुष्पवृष्टिप्रतिष्ठाम् ।
आक्रामद्भिर्महद्भिर्निनिडितमुडुमिव्योम सोमाशुपुञ्जै-
रित्थं शृङ्गारकल्पद्रुमघनमुमनोगुच्छसख्यं पुषोप ॥ ७५ ॥

त्रैलोक्येऽशक्य यद्वीरव्रत तस्य निवृत्तौ प्रकाशने रतो योऽनदस्तस्य कोदण्डविद्या
तया तुष्यन्वो गीर्वाणवर्गवत्तेन प्रहिता पिपतिपन्ती पतिष्यतीत्याशङ्क्यमाना या पुष्पवृ-
ष्टिस्तस्याः प्रतिष्ठा इदमाक्रामद्भि प्राप्रवद्भिर्नक्षत्रनिविड सखाय कृत व्योमाकाशः
सोमाशुपुञ्जैर्हेतुभिः शृङ्गारकल्पद्रुमस्य मुमनोगुच्छाना सख्यं पुषोप । चन्द्रोदयः शृङ्गा-
रकल्पद्रुमगुच्छसमा आसन्नित्यर्थः । आक्रामद्भिर्त्युत्प्रमनाभावात्कमेराद्पूर्वाङ्कितः श-
नादेद्य इति भद्रम् ॥

इति धीजोनराजकृतया टीक्या समेत श्रीराजानकविश्ववर्नसूनोर्मेहाकवि-
राजराजानकश्रीमहकस्य कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये
चन्द्रवर्णन नामिकादस्य सर्गे ।

द्वादशः सर्गः ।

तद्वपुष्युपहितं विरराज क्रीडया कदलिपत्रतनुत्रम् ।
नीलिमाद्भयनयात्र कथंचित्तत्र यस्य घटते परभागः ॥ १ ॥

तद्वदन्तिपत्रनय तनुत्र धर्म ररान । क्रीडया, न तु मयेन, वपुष्युपहित प्रावरणीह-
तम् । यस्य कदलिपत्रतनुत्रस्य तत्र कामवपुषि परभागो विच्छित्तनाभूत् । पुत्रः । नी-
लिप्रो नीलवस्त्राद्भयनयात् । वपुष्यनुत्रस्य चाद्भयनयो द्वयोरपि नीलत्वात् । कामो हि
इयाम्, कदनीपत्राणि च सरसराच्छपामान्येव, अतः परिहितमपि कदनीपत्रकञ्चन
मिमाषितमित्यर्थः ॥

कान्त्वा पुनरुक्तं द्विभूतं तनुन वर्मं यस्य । सेर्ध्वत्वं रतिपतिपदेन ध्वनितम् ॥ काम
संनहनकुलकम् ॥

प्रिय खण्डयितुं वियोगिनीः कतरस्तेऽयमियान्परिश्रमः ।

अबलादलनात्क वाद्यते वद वीरव्रतकीर्तिडिण्डिमः ॥ १३ ॥

हे प्रिय, वियोगिनीः प्रोपितमर्तुकाः खण्डयितुं दलयितुमियान्परिमितोऽयं परि-
श्रमः कतरः कः । कतरशब्दो इत्या किञ्चिद्वाच्योऽपि दृश्यते । अत्र हेतु त्वमेव वर ।
अबलानां दलनान्मारणाद्वीरव्रतेन कीर्तिरेव डिण्डिमः क वाद्यते । न कापीत्यर्थः ॥

स्वयमेव कथं प्रवर्तसे त्रिजगज्जेतुमुपोढकङ्कटः ।

घटते मधुनेन्दुनाथवा न तदेकेन पदातिनापि ते ॥ १४ ॥

उपोढ यद् कङ्कटं कवचं येन स त्वं त्रिजगज्जेतुं स्वयमेव कथं किमर्थं प्रतिष्ठसे ।
यतस्तस्मात्प्रलयलक्षणं वस्तु न घटते । काष्ठां सपथत एवेत्यर्थः । केन । मधुनाथवे-
न्दुना भवत्पतिना । पतिमात्रसाधये कार्यं स्वयं प्रवृत्तिर्न यक्षस्त्रीत्यतस्त्वया न प्रस्था-
तव्यमित्यर्थः । प्रस्थानमात्रमपि नोचितम्, प्रवृत्तेस्तु वार्तेव केति प्रतिष्ठसे इति प्रयुक्तम् ॥

स निहत्य बभूव राघवः स्त्रियमेकामपि दुर्यशोनिधिः ।

तव नाथ कथं नु कीर्तनं त्रिजगत्सैणवधात्प्रवर्त्यति ॥ १५ ॥

एकामपि स्त्रियमबला निहत्य स राघवो रामो दुर्यशसोऽप्यशसो निधिः स्थान ब-
भूव । हे नाथ, त्रिजगतः सैणजीवर्गस्तस्य वधात्कीर्तनं स्तुतिस्तव कथं प्रवर्त्यति
वृद्धिं गमिष्यति । दण्डाण्युपिकथापकीर्तिरेव भाविनीत्यर्थः । प्रवर्त्यतीति 'दृष्टप-
स्यसन्नोः' इति परस्मैपदम् ॥

शमिनामथ धैर्यलुप्तये यतसे विभ्रदुदाशुगं धनुः ।

अधिकं वद किं त्वयेप्सितं स्वशरीरव्ययतोऽपि सत्फलम् ॥ १६ ॥

अथेसाक्षेपे । अथेति पक्षान्तरप्रहणेन स्वमतनिरासाच्छ्रया कोपे । उदाशुगमुद्यतशरं
धनुर्दधत्थ शमिनां मुनीनां धैर्यस्य लुप्तये नाशाय यतसे उद्यच्छसे । एव वद, तस्य य-
त्स्य फलं स्वशरीरनाशदप्यधिकं किमीप्सितं प्राप्तुमिष्टम् । शमिक्षोभोत्पादनात्स्वया
शरीरस्यापि नाशः प्राप्तः, अतः परं कस्याप्राप्तस्य प्राप्तये यत्नः कियते । पुनरपि शरी-
रनाश एव प्राप्यत इत्यर्थः ॥

एतदेव स्फुटयति—

तव दुर्मदता कियत्यहो हरनेत्रामिशिसाङ्कुरैः शितैः ।

घटनादधुनापि यस्य नो भुञ्जकण्डूरुपशान्तिमश्नुते ॥ १७ ॥

दुष्टः स्वाश्रयविनाशापोत्तिष्ठन्मदो यस्य तद्भावस्त्वनाहो कियती । अपरिच्छेदेत्यर्थः ।

यस्य तव हरनेत्रामे' शिक्षा ज्वालास्ता एव तीक्ष्णत्वादङ्कुरास्तीर्षटना तद्योगादधुनापि
भुजकण्डूतिरुपशांतं नान्द्रुते नोपशाम्यति । परामवे सत्यपि मानिनो यशोरक्षार्थं त-
त्काले दर्पमभिनीम क्रमेण दर्पं न्यग्मावयन्ति । भवांस्तु पराभवकालवदद्यापि दर्पमेव
बिभर्तीति दुर्मदभावः । यद्वा विजितस्यापि मदी दुर्मदत्वम् ॥

विजहीहि मुधा तपोधनानवजेतुं स्मर चापचापलम् ।

पुरतः पुनरप्यहं सहे नहि वैधव्यविपादविक्रियाम् ॥ १८ ॥

स्मरेति पूर्वोक्तार्थस्मारकमामन्त्रणम् । तपोधनान्मुनीञ्जेतुं च मुधा चापचापल
मिथ्या धनु क्षोभ विजहीहि त्यज । पूर्वोक्तमेवोत्तराधेनावष्टम्भयति—यतः पुनरपि पु-
रतः स्वमरणात्पूर्वं वैधव्य प्रियमरण तेन विपादो दुःखं तेन विक्रिया न सहे । अथवा त्वं
मृत एवेति मयात्र निश्चितम्, अतोऽहमपि सह भिये इति पुरतोवचनम् । सह इति शब्द
व्युत्पाद्य पश्चात्पुरतःशब्देन संबन्धः ॥

शमिना तर्जनमात्रार्थं मया गम्यते, न त्ववजयार्थम् । एतन्निरसित्तुमाह—

शमिपु त्यज तर्जनोद्यमं सफलानुग्रहनिग्रहा हि ते ।

ननु निश्चितनिष्फलध्रमो व्यवसायोऽयमनर्थसंश्रयः ॥ १९ ॥

शमिपिपय तर्जनार्थमुद्यमं त्यज मा फार्थो । शमिपिपयतर्जनोद्योगनिषेधे हेतुमाह—
ननु निश्चये । अथ व्यवसायो मुनिपिपयभङ्गोद्यमोऽनर्थसंश्रयो भवति । यत्रानर्थो बहुल-
संभाव्यतेऽर्थश्च दुर्लभः । निश्चितं कृत्वा निष्फल [ध्रमो] यत्र । हिर्यम्मादर्थे । शमि-
सफलप्रसादकोपा । 'अनर्थसंश्रये' इति वा पाठः ॥

न मम प्रस्थान शमिपिपये, न च स्त्रीणां वधार्थम्, किं तु तासां मानभङ्गार्थमिस्वाश-
ङ्कपाह—

त्रिजगद्विजये स्म संभृतं लक्ष्णा एव तवैकसाधनम् ।

कतरेण पथाथ जेष्यसि प्रथमं ता यदि हंस्यनागसः ॥ २० ॥

रामा एव त्रिलोकजयार्थमयज्ञोपनतमेकमसाधारण साधनं तवास्ति । आरोप्यमा-
णरूपकाविवक्षयास्त्रीलोकवचनप्रयोगः । तुशब्दो भिन्नक्रमस्ता इत्येतन्मात्परो बोद्धव्यः ।
स चाधारणार्थः । अनागसो निरपराधास्ता लक्ष्णा एव पूर्व, यदि हसि हताः कुर्ये
तत्र कतरेण पथाथेन साधनेन जेष्यसि । मानवत्वाद्गुणभोग क्षण नियेधयन्तो लक्ष्णा
राग विवर्धयन्ति ॥

भवतोऽज्ञित एव विग्रहः मुमनोमार्गणपूरणैपिणा ।

तव नाथ तथाप्ययं कथं परवाधाय मुपैव दुर्महः ॥ २१ ॥

मुमनोमार्गणं विदूषाचक्षा पुष्पशराथ तेषां पूरणमिच्छता भवता विग्रहो विरोध-

शरीरं चोग्रिगतस्त्वफः । तथापि परेयामन्येषां वाधाय दुर्ग्रहो दुर्हेवाकः कथं भवति । न युक्त इत्यर्थः । यतो मुर्धेव निष्फल ॥

अधुनाप्यनुभूयते त्वया स्मर शापात्फलमब्जजन्मनः ।

क्रियते क्रियते तदप्यहंने बहुमुन्यन्तरशापसंग्रहः ॥ २२ ॥

स्मरेति प्रकृतानुग्रहभामन्त्रणम् । त्वयाब्जजन्मना प्र-
यते । तथापि त्वयि बहूनां मुन्यन्तराणां शापास्तेषां संग्रहः शापात्फलमधुनाद्याप्यनुभू-
स्यापि फलं न निर्वाहितम्, बहुभिः किं प्रयोजनमित्यर्थः ॥ सचयः किं क्रियते । एक-

कुसुमैर्निहताः कथं व्ययामुपयान्तीति वृथैव मन्यसे ।

मणिमङ्गपथातिवर्तिनां विपमेषां हि पुरोऽमृतायते ॥ २३ ॥

पुष्पाणि मे शरालसैस्त्राङ्किता व्यथा कथं याति । न यातीत्यर्थः । इति वृथैवाश्लेष-
मन्यसे । हिर्यसादर्थे । एषा कुसुमानां पुरोऽग्रे विपममृतायते । वरं विपमं, न त्वेतानी-
त्यर्थः । यतो मणिमङ्गलाणां पन्थास्तमतिवर्तन्ते उद्गृहयन्ति । विपदोपहरणोपायैर्मणि-
भिर्मन्त्रैर्वासाध्यत्वात् ॥

सनयैः सभयैश्च विस्तरैर्वचसामित्यरुणस्मरं रतिः ।

स तु तत्करतोऽशुकाञ्जलं द्रुतमाकृष्य मदेन निर्येयौ ॥ २४ ॥

नयमयसभृतैर्वाग्विस्तरै रति काममरणदोहू प्रदत्तासीत् । स कामं पुनस्तस्या रते-
करतो हस्तावद्युकाञ्जलं द्रुतं मदेनाकृष्य निर्येयौ । स तु तत्करत इति प्री-
दोक्त्या स्मरप्रकाशितम् (२) ॥ रतिप्रणयवाक्यकुलकम् ॥

विलोचनाम्भःसरितो व्यनक्ति सा मुखेन मीनाङ्गपथानुबन्धिनीः ।

हृदेषु यासां प्रतिबिम्बिताश्चिरं व्रजन्ति सख्यो जलमानुषीलिपिम् ॥ २५ ॥

मीनाङ्गं कामं समुद्रं तत्पथमनुव्रजन्ति याति । केन । मुखेनारम्भेण, न त्ववसा-
नेन । अस्या नयः समाह्वया समुद्रं याति । सा विलोचनाम्भसोऽधुना सरितो नदी
व्यनक्ति प्रकटयति । यासांमधुनदीनां हृदेषु प्रतिबिम्बिता जातप्रतिबिम्बा सख्यो जल-
मानुषीणां लिपिं गच्छि सृष्टयन्ति ॥

मुजंगं तस्या विरहापचारितः प्रवर्धमानोऽभ्यधिकं मधावपि ।

त्वदासिसकल्पचमत्क्रियौपधैर्निशीथिनीनां श्वयथुर्विलुप्यते ॥ २६ ॥

मुजंगं वामुकं, विरह एवापचारो विरुद्धाहारविहारदिशेत्वन तस्माद्धेतोर्मधावपि व-
सन्तेऽपि प्रवर्धमानो शब्दं गच्छत्यथुर्विलुप्यते त्वदासये सक्त्या मनोरथार्थ-
मत्क्रिया चमत्कार एवापधानि तैर्विलुप्यते निवार्यते । त्वामेव स्मरन्त्यास्तास्या निशा
यातीत्यर्थः ॥

ससौरमन्थासहृतेर्मधुव्रतै स्मरोत्तहालाहलीजनन्धुभिः ।

निपत्य तस्याः पुरतोऽश्रुसारणीभृतो हलोल्लेखरुजेव जन्यते ॥ २७ ॥

निपत्य पतित्वा मधुव्रतैर्भ्रमरैस्त्रसास्त्वद्विप्राया हृलेन सीरेणोऽथ उच्छ्रयण तेन
रुजा व्यथेव जन्यते । ससौरभा सुगन्धयो ये श्वासास्त्रिहेता । तथा स्मरणोक्त यद्वा
लाहलवीच तस्य च धुभि मदसौ । अधुण सारणी कुन्या ता विभर्ति । विरहेऽपि
श्वासाना सौरभोक्तिर्नर्घगिङ्गुणस्यापनार्या । सिचे हलोऽङ्किते च बीजोप्ति ॥

कुचस्थले सा निसकाण्डतन्तुभिर्विवृण्वती हारलतापरिम्रहम् ।

व्यनक्ति लब्धुं मदनादवध्यता घृतोपवीतामिव देहकन्दलीम् ॥ २८ ॥

विरहतापशमनाय स्तनस्थले मृगालसूनैर्हारलताप्रहण विवृण्वती प्रकाशयन्ती सा
भूयोऽपि त्वत्प्राप्त्याशया कामादवध्यतामहन्तव्यता लब्धु देह एव तनुन्वात्कन्दली रता
ता घृतोपवीता घृतयन्त्रसूनामिव धत्ते । सापराधस्यापि ब्राह्मणस्य शाश्वे वध्यत्वाभा
वभ्रवणात् ॥

अनल्पसंनल्पवशेन मन्यते दिशस्त्वदाकारकृतावगूहना ।

ततश्च सा तासु मुहुर्विमुग्धधीर्विमुञ्चतीर्ष्याकल्पे विलोचने ॥ २९ ॥

अनल्पा बहुवो ये सक्त्वास्त्वद्यानानि तद्वशेन तत्सस्कारेण सा दिशस्त्वदाकारस्य
भवच्छरीरस्य कृतमवगूहनमाप्तिन याभिस्ता मन्यते । भावनावलात्मवैव त्तामेव
पश्यतीत्यथ । तत सत्यतया प्रतीते सा मुग्धा तासु दिशु स्त्रीत्वानात्रिकात्वव्यवहा
र्यासु विलोचने ईर्ष्याकल्पे विमुञ्चति क्षिपति । मनायकमेता कथमालिङ्गन्तीती-
र्ष्याचिन्तम् ॥

शशाङ्कान्तोपलकुट्टिमेपु सा विभाति सक्रान्तवपु प्रतिक्षपम् ।

रसातले कर्तुमियोधता शशिच्छविच्छटासङ्गभयेन मज्जनम् ॥ ३० ॥

शशाङ्कान्ताश्चन्द्रकाता ये उपला पापाणास्त्रन्मयेपु कुट्टिमेपु प्रतिक्षप रानौ
रात्रौ सक्रान्तवपु प्रतिविम्बिता मा शशिच्छविच्छटया ज्योत्स्नापलेत्ततो मयेन
पाताले नुडन कर्तुमियोधता । पाताले चन्द्रस्य प्रवेशामावान् । पाताले मुडनात्तत्या
ज्योत्स्नास्पर्शो दुःसह इत्याशय ॥

वियोगवत्या शनले कुचस्थले सक्रज्जलप्रोच्छलद्द्रुचचक्रैः ।

कथंचनोच्छ्वासधुतेर्विभाज्यते निवेद्यमानान्बुजिनीदलावलि ॥ ३१ ॥

विरहतापशमनार्थं कुचस्थले सर्षाभिर्निवेद्यमाना नटिनीपत्रपद्मिन्नाभिरेव कथ
चन विभाज्यते विभक्तत्रया लभ्यते । यत सक्रज्जलं सात्रनं प्रोच्छलद्द्रिरधुचक्रै-
धम्यकारं क्री शबले कल्पाये । कुतस्तार्हि विभाज्यत इत्याह—उच्छ्वासं श्वासीधुते

कम्पात् । निश्वासकृतकम्पस्याधुक्कणेष्वसमवात् । निवेद्यमानति वर्तमानप्रयोगोऽति-
साहस्यप्रतिपादनार्थं । तस्य च फलमधुविन्दूना पृथुत्वव्यापनम् ॥

व्यनक्त्युपान्ते श्रवसोर्वलत्तनु सकञ्जला सा नयनाम्बुपद्धतिम् ।

स्वका स्वसार रविजेन निम्नगा पुरो विसृष्टामिव दूत्यसिद्धये ॥ ३२ ॥

व्यथावशाच्छय्याया बलन्ती तनुर्यस्या थवसो कर्णयोरुपान्ते साअनां वाष्पपद्धति
प्रकाशयति । अतः सभाव्यते—रविजेन यमेन दूत्यसिद्धये दूतत्वाय पूर्वं विसृष्टां
स्वका स्वसारं यमुनामिव । दूतश्च महता निदेश कर्णे श्रूते । 'दूत्य तद्भावतर्मणि'
इति कोशः ॥

स्तनाग्ररम्भादलडम्बरेषु सा पतद्भिरात्ताञ्जनमश्रुण कणैः ।

यियासता दूरमनङ्गशासनाल्लिखत्यसूना पथि पट्टकानिव ॥ ३३ ॥

स्तनाग्रे रम्भादलानि तेषां डम्बरेष्वात्ताञ्जन सकञ्जल कृत्वा पतद्भिरधुकणैर्हेतु-
भिरसूना प्राणाना पथि पट्टकान्तांगे निर्निरोध गमनार्थं लेह्यानि लिखतीति । अन्त
र्भावितपथयो वा लिखि । यतः कामनिदेशायियासता यासन्तीत्याशङ्क्यमानानाम् ।
श्रो मुमूर्षतीतिवदाशङ्गाया सन् ॥

ततः किमन्यद्बहुनाधुनापि चेदुपैपि चातुर्यवशवदैः पदैः ।

न जायते ते तदकीतिकल्मषप्ररोहकल्मापनिवेशन यशः ॥ ३४ ॥

बहुनाप्युक्तेन पूर्वोक्तादन्यत्किम् । सा श्रियत इति निश्चयः । चातुर्यस्य त्वराया
वशवदैः सत्वरं पदैः कर्मैर्यदि त्वमुपैपि तत्तव वशोऽकीर्तिरेव कल्मष पाप तेन क
ल्माप शबल निवेशनमवस्थितिर्यस्य तन जायते न सपयते । तूर्णं यदि तत्समीप ग
च्छति तदा सा यदि जीवेदित्यर्थः । अकीर्तत्स्मापमिति वा द्रष्टव्यं ॥

निपीय दूतीवदनात्तज्जन्मन क्षण श्रुतिभ्यामिव वाक्यविप्रुष ।

जवाद्युवानो दधत पदात्पद ययुः प्रियाणा नयनोच्चुलुम्प्यताम् ॥ ३५ ॥

दूतीवदनादात्तज्जन्मनो गृहीतोत्पत्तेः । वदनग्रहण साक्षाच्छ्रवणप्रतीत्यर्थम् । अन्वया
पारम्पर्येणापि श्रवणसमावना स्यात् । वाक्यविप्रुषो वचनानि श्रुतिभ्यां निपीय सातु
राग ध्रुत्वा पदादनन्तरं पद जवाद्दत्तत्तूर्णं मामन्तो युवान प्रियाणां नयनाभ्यामुच्चु
लुम्प्य पेयस्तद्भाव ययुः । प्रियासमीप तरुणा अगच्छन्नित्यर्थः । धातुपाठेऽपठितस्यापि
सुलुम्पे 'कासनेकाग्रद्वेषु सुलुम्प्यर्थम्' इति धातुत्वम् ॥ दूतीवाक्यकुलकम् ॥

अत्रलिहोल्लोकुले कुचेपु क्षिप्र क्षिपत्यक्षतमौक्तिकाली ।

वभूव वैमानिककामिनीनामयत्नतो हारलतानिवेशः ॥ ३६ ॥

विमानेन सचरति वैमानिका । तेषां संवन्धिनीनां कामिनीनां कुचेष्वत्रलिहमाहा-

शय्यापि यदुल्लेखल तरङ्गममूहस्रस्त्रिभ्रशता अविद्धा भौक्तिकपट्टीः क्षिपति सत्य-
मतो हारविषयं यत्र विना हारलतानिवेशः स्थितिर्वमूव ॥

इन्दौ सुदूरोच्छलदूर्मिमुक्तैर्मुक्ताफलैरात्तनवावगृहे ।

दक्षस्य कन्याश्चुकुपुः प्रसङ्गमाशुच्य तस्येतरतारकाभिः ॥ ३७ ॥

वेगवशान्मुद्गरमुच्छलन्त रतिश्रन्तो ये कर्मिभ्रान्स्वैरन्दावात्तो गृहीतो नवोऽपूर्वोऽव-
गृह आलिङ्गनं तस्मिन्सतीताराभित्त्वारकाभिः सह प्रसङ्ग सत्तिमाराहूप दक्षस्य कन्या
रोहिण्यादयस्ताराशुकुपुः शेष चक्रुः । कर्मिवेगेन तारासमानि मुक्ताफलान्याकाशं प्रापु-
रित्यर्थः ॥

तुङ्गोर्मिमङ्गेषु सुरार्पिलोकः प्रसङ्गतोऽप्यग्रमवाप्तवत्सु ।

आचान्तये प्रोद्धृतसीधुद्येपमयेन पस्पर्श न तत्पयांसि ॥ ३८ ॥

तुङ्गा ये कर्मिभ्रान् जलानि तेषु प्रसङ्गेनाप्यग्र प्राप्तेषु सन्तनृतमघने प्रोद्धृताच्छेपो
यः सीधुर्नदिरा तद्भयेन देवपिंगगः समुद्रस्य पर्यासाचमनार्थं नासृशत् । जलानि सप्त-
पिंसनाप प्रापुरित्यर्थः ॥

छन्नेऽन्वरेऽनर्गलवीचिचक्रादुत्थाय मीनैर्मकरैरनेकैः ।

मौहूर्तिकानां प्रवमूव दृष्टिर्न राशिसंचारविनिश्चयेषु ॥ ३९ ॥

अनर्गल निमिरोष यद्वीचिचक्रं तत उत्थायानेकैर्मिनेर्मकरैर्जलजन्तुभिरन्वरे व्योत्रि
छन्दे सति राशीनां यः संचारन्तस्य विनिश्चयालेषु मौहूर्तिकानां कालविशं दृष्टिर्न प्रमभूव
पटुनांसीत् । उदयाद्रावन्नात्री नभोमध्ये च मकरनीनादिदर्शनाद्राशिसंचारानाजानन् ।
मीनमकरादयो राशयो हि मीनमकरादिसमाकाराः ॥

दूरोच्छलल्लोहितकांशुनालैरालम्बमाना नवमङ्गरागम् ।

स्वै सौम्यकाव्याङ्गिरसादयोऽपि न कस्य भौमग्रममेव चक्रुः ॥ ४० ॥

स्वै नमस्ति दूरमुच्छलन्तो ये लोहितका पद्मरागनयस्त्रैशमंशुजालैर्नवमहैषु रागमा-
लम्बमाना गृहन्तः काव्यसौम्याङ्गिरसादयः शुक्रबुधजीवादयोऽपि भौम इति ग्रमं कस्य
न चक्रुः । भौमोऽपि रत्नवर्षः । शुक्रादयोऽपि पद्मरागरदिनयोगवशाद्दक्षाः संपन्नाः ।
अतो भौमप्राप्तजान्ता । अपिशब्दः शुक्रदीनां शुभ्रत्वशुभातिशयेन भौमात्तेशां भेदप्र-
विषादकः ॥

अन्तःशयानाच्युतनाभिपन्नगन्धानुसंधिं दिवि तन्वतीषु ।

संत्यज्य संतानरुवीरुधोऽपि वीचीषु नाकग्रमरा निषेदुः ॥ ४१ ॥

संतानरुलता अपि लज्जा लहरीषु स्वर्गग्रमरा निषेदुर्निश्चयाः । यतः, अन्तःशयानः
समुद्रशाप्यच्युतो हस्तिन्तस्य नाभिपथ तस्य गन्धन्तानुसंधानं प्रसरणनाकाशे वि-
स्तारन्तीषु ॥

क्षोभोन्मदिष्णुप्रगुणारुणाश्मरश्मिच्छटापाटलितोऽम्बुपूरः ।

सगर्वमौर्वाग्निशिखावलीमिरशेषतो लीढ इवावभासे ॥ ४७ ॥

क्षोभेणोन्मदिष्णवो निर्मलीभूता प्रगुणा. सुजातयो येऽरुणाश्मान पद्मरागास्तेषां रश्मिच्छटाभिः. पाटलितोऽम्बुपूरो वारिराशिरौर्वाग्निर्वाडवस्य शिखावलीभिर्ज्वालापङ्क्तिभिः सगर्वं कृत्वाशेषतः सर्वत्र लीढो प्रसू इवावभासे ॥

मूलेन मातालमथो तरङ्गैराक्रामदाकाशतलं तदम्भ ।

विश्वंभरासारसनायमानं पुपोष लोकत्रयसामरस्यम् ॥ ४८ ॥

मूलेन स्वसवन्धिना पातालमाक्रामद्व्याघ्रावत्, अथो तरङ्गैराकाशतलमाक्रामरसत्, तथा विश्वभराया भूमेः सारसनायमान रचनासदृश तदम्भो लोकत्रयस्य सामरस्य जलैक्यानन्व पुपोष ॥

व्यालोलकल्लोलकुलप्रतिष्ठामासेदुपीभिर्जलमानुपीभिः ।

विलासदोलावलनारहस्यमजायि कान्तै सममश्रमेण ॥ ४९ ॥

जलमानुपीभिर्विलासदोलाया वलना पतनोत्पन्ने तस्या रहस्य प्रियैः सममश्रमेण दोलाविपयेनायासेन विनाजायि ज्ञातम् । यत, व्यालोले क्षोभवशाचपले कल्लोलकुले तरङ्गसमूहे प्रतिष्ठा स्थितिमासेदुपीभिः प्राप्तवतीभिः । जलमानुष्यः स्वात्मानमालम्बितु नाशकमित्यर्थं ॥

प्रव्यज्यमानोदरशैलशृङ्गदीप्तीपधीदीधितिधोरणीभिः ।

अपा हठोद्रेकक्षमाय नूनमाजग्मुरौर्वज्वलनान्तराणि ॥ ५० ॥

प्रव्यज्यमाना समुद्रजले ऊर्ध्वं गते प्रकटीभूता ये उदरशैला मन्यवासिनो मेनाः काया पर्यतास्तेषां शृङ्गेषु दीप्ता ज्वलन्त्वो या ओषध्यत्सारां दीधितिधोरण्यो ज्वालामालात्प्रामिर्हेतुभिर्नूनमीर्वज्वलनान्तराण्यन्येऽपि बडवाप्रयोऽपा समुद्रजलाना हठेनैर्वम गणयित्वोद्रेकं स्फारस्तस्य क्षमाय क्षान्त्वर्थमाजग्मुः ॥

ए न प्रचिक्षेप पयोधिरन्तः प्रोतेषु पोतेषु तरङ्गमङ्गान् ।

सायात्रिकस्त्रीवदनेष्वनेकशशिभ्रमेणेव कृताभियोगः ॥ ५१ ॥

अन्तर्मध्ये प्रोतेषु स्थितेषु पोतेषु प्रवहनेषु समुद्रस्तरङ्गान् न प्रचिक्षेप । स सर्वत्राक्षिपदित्यर्थः । अतः सभाज्यते—सायात्रिकानां पोतवणिजां श्रियस्तादां मुद्येन्वनेकचन्द्रभ्रान्त्येव कृताभियोगो विरचितोश्लोकः । 'सायात्रिक' पोतवणिक्' इति श्लोकः ॥

आन्दोलिताना लहरीगरेण ते विद्रुमाणा किरणाः प्रससुः ।

अट्टप्रिमो यत्प्रणयान्मुक्तेऽभूत्सिन्दूरपूरो जलकुञ्जराणाम् ॥ ५२ ॥

लहरीभरेणान्दोलितानां क्षुभितानां विद्रुमाणां प्रवालानां ते किरणाः प्रससुराल्लेखः,
येषां किरणानां प्रणयात्संपर्काजलहस्तिनां मुखे सद्भजः सिन्दूरपूरोऽभूत् । विद्रुमकिरणा
जलहस्तिमुखे सिन्दूरः संभावित इत्यर्थः । आन्दोलिधातुर्लौकिकः ॥

तीरप्ररोहद्वनसारवल्लिप्तोपोद्भवं सौरभमौर्ववहः ।

संस्कारसिद्धचै कवरीमराणां सिपेविरे खेचरचन्द्रमुख्यः ॥ ५३ ॥

और्ववहोऽहोतीरप्ररोहद्वनसारप्रोपस्तदजायमानकर्पूरलतादाहस्तस्मादुद्भवो जग्म
यस्य तरसौरभ खेचराणां देवानां चन्द्रमुख्यो नायिकाः सिपेविरे । केशसंस्काराणां
गर्भस्थविश्वंभरनाभिपद्मसप्तप्रसक्तेश्चतुराननस्य ।

तमीकुटुम्बप्रतिबिम्बभङ्ग्या विगाह्यमानो रथराजहंसैः ५४ ॥

कुम्भयन्निवागस्त्यनिवासदानाद्दद्यां ताडयन्नुच्चतरङ्गदण्डैः ।

सौहार्दमासाद्य विभाभिरिन्दोरित्थं प्रचुक्षोभ सरिद्धजंगः ॥ ५५ ॥ (युग्मम्)

गर्भस्थोऽभ्यन्तरवतीं यो विश्वंभरो हरिस्तस्य नाभिपद्म तत्र प्रसक्तिर्निवासो यस्य
तस्य चतुराननस्य पद्मणो रथराजहंसैर्विगाह्यमानः । कथा । तमीकुटुम्बध्वङ्गस्तस्य प्रति-
बिम्बानि तेषां भङ्गिलिपिलया । तयोश्चा ये तरङ्गदण्डास्तैर्यौ ताडयन् । अतः संभा-
व्यते—भागस्त्यनिवासदानादाधयदानात्कुम्भयन्तुप्यभिव । अयस्त्येन समुद्रः पीतः, अतो-
ऽगस्त्येन समुद्रस्य विरोधः ॥ रामुद्रक्षोभज्वलरुम् ॥

सक्तप्राच्याब्धिवेलागिरितगररजोविभ्रमेणेव शुभ्रा

विभ्राणाः सान्द्रमङ्गेष्विव चिरहवतीवक्त्रलुप्तस्मितौघम् ।

क्षिष्टा निर्मोकपट्टोर्मिभिरुदयगुहापन्नगानामिन्दो-

र्भासौ हासायमाना रजनिमृगदृशः सन्तु तान्तिच्छिदे यः ॥ ५६ ॥

इन्दोर्भासधन्द्ररश्मयस्तामितच्छिदे ग्लानिनिवारणाय सन्तु । तान्तिच्छेदोक्ति-
धन्द्ररश्मीनामुचिता । रजनिरेष मृगदृशमिनी तस्या हासायमानाः । उपमोपक्रमोप-
क्षेयम् । अतः संभाव्यते—प्राच्यां पूर्वसां योऽब्धिः समुद्रस्वस्य चैलागिरिस्तत्र तगराणि
पुष्पविशेषास्तेषां रजः परागः । सक्तं यद्भ्रजन्तस्य विभ्रमेण प्रसरणेनेव शुभ्राः । पूर्वघमु-
द्रादेव हि चन्द्रस्योदयो भवति । तथा विरहिणीना वक्त्रेभ्यो लुप्तशिखरो यः स्मितौघो
हासोल्लासस्त्रमद्गेषु सान्द्र निबिड मग्न विभ्राणा इव । तयोदयः पूर्वपर्वतस्तस्य गुहासु
पन्नगानां सर्पाणां निर्मोकपट्टास्त्वच एवोर्मयस्ताभिः क्षिष्टा आलिङ्गिता इव । वास्तव
शुभ्रत्व परागादिकृतं संभाव्यते । लम्बिचाराभावात् । स्मितविशेषणत्वमसगत-
मिति 'वर्ग' इति पाठः साधुः ।

सद्यः सं-

द्रा-

वक्त्रप्रदण्डम् ॥

पादा ह्यादातिथेयीमुदयपरिणमच्छोणिमानः क्रियासु-

श्चान्द्रास्ते वल्लियामामुखघुसृणपृपत्यत्रभङ्गान्तरङ्गाः ॥ १७ ॥

उदय उदमे परिणमन्स्फुरञ्चोनिमा रक्तत्वं येया ते चान्द्राः पादा रश्मयोऽपि ह्याद-
रूपमतिथिविषय परिचरणं क्रियासु । संभाव्यते—सद्य उदयसमकाल संकोचनेच्छा
तथा हेतुभूतया सपदि मयिता ये कमलिनीखण्डास्तेषां नालप्रकाण्डानि श्रेष्ठवृन्तानि तेषु
द्राधीयासि दीर्घतराणि कण्टकाप्रानि तेषां प्रकटा या घटना सपक्षस्तमेवोन्मिपन्त्यो
निर्गच्छन्त्यो रक्षधारा येया ते । तथा त्रियामा रात्रिः खोलिङ्गराजायिकारवेन व्यव-
हृता तस्या मुखं प्रारम्भो वदनं च तस्य घुसृणपृपत्यत्राः कुङ्कुमविन्दुप्रकृतयः पत्रभङ्गा-
स्तेषामन्तरङ्गाः सदृशाः । उपनोपक्रमोत्प्रेक्षेयम् ॥

चन्द्रादासप्रसूतिर्दिशि दिशि दधती पद्मरागान्तवृत्ति-

प्रत्यासत्तिं स्पृशन्ती निविडतरमहानीललक्ष्माञ्चितत्वम् ।

नैर्मल्यं गाहमाना नभसि च निकपप्रावपद्मयमाने

भूया व्योमाधिदेव्यास्तिरयतु चतुरं दीनतां कौमुदी वः ॥ १८ ॥

कौमुदी ज्योत्स्ना वचनुर सूर्यं दीनतां दैन्यं तिरयवाच्छादयतु । व्योमाधिदेव्या
गगनदेवताया भूया भूयणम् । कीदृशी । चन्द्रादिन्द्रोरासप्रसूतिर्जाता । दिशि दिशि प्र-
तिदिश पद्माना रागस्यान्तवृत्तिर्विनाशस्तस्य प्रत्यासत्तिर्निकृष्य दधती । निविडतरमहा
यद्दुर्वेजाः । नीलमतिदयाम यद्भक्ष्म कल्डूस्तेनाङ्गित्वं शोभां स्पृशन्ती । तथा निकपः
कपण तदर्थं प्रावपट तद्ददाचरति नभसि नैर्मल्यं गाहमाना भजन्ती । इति कौमुदीपक्षे
योजना । भूयापक्षे तु—चन्द्रात्सुवर्णाज्ञाना । तथा पद्मरागणा रत्नविशेषाणामन्ते-
ऽवसाने वृत्तिं दधती । तथा महानीललक्ष्म इन्द्रनीलविह स्पृशन्ती । कपपटिकाया
नैर्मल्यं भजन्ती । तिर.चन्द्रात् 'तन्करोति-' इति िवि टिल्येपे तिरयत्विति रूपम् ।
रूपपक्षे चन्द्रादासप्रसूतिरिति विशेषणस्यैवत्वाद्रूपपक्षेऽप्यदोषः ॥

रोलम्बैर्भाल्यमानास्त्रिलकमलवनक्रान्तसौगन्ध्यनुब्धै-

रन्तर्निर्वर्त्यमानास्पदमिव विहिताच्छादनं लञ्छनेन ।

देवस्यान्मोघिनन्धोरुपदधदधिकामोषधीषु प्रसिद्धिं

तद्विन्यं निर्विलम्बं चिरविरहरूजामोषकृत्यं क्रियाद्वः ॥ १९ ॥

अम्भोपिबन्धोर्देवस्य विम्बं चिरं या विरहरूजा तस्या भेषजत्वमौषधभावात् वः क्रि-
यात् । विरहव्यायां निवारयत्वित्यर्थः । यत्, औषधिषधिकं प्रसिद्धिं दधत् । औषधि-
पतित्वात् । तथा लञ्छनेन विहिताच्छादनम् । अतः संभाव्यते—नील्यमानानि संको-
चमानान्याखिलानि कमलवनानि तेष्यः क्रान्त संक्रान्त यन्सौगन्ध्यं तत्र सुब्धैर्लम्पटै
रोलम्बैर्भ्रमरैरन्तर्लम्बे निर्वर्त्यमानं किञ्चमानात्पदं प्रतिष्ठा यस्य तदिव ॥

दर्शं दर्शं निपङ्गादिव दिवसकृतः क्रान्ततत्स्यन्दनाश्व-
श्रेणीकान्त्यंशमङ्गे शिशुशशकलया संततं यद्विभर्ति ।

प्राच्याः सीमन्तमुक्तामणिरिव कविभिः स्वैरमुत्प्रेक्ष्यमाणं

स्वाच्छन्देनैन्दवं तद्विदलयतु विपन्मण्डलं मण्डलं वः ॥ ६० ॥

तद्वन्द्व चन्द्रसंचन्धि विन्ध विपन्मण्डलमापत्समूहं विदलयतु नाशयतात् । प्राच्याः
पूर्वदिशः सीमन्ते केशेषु मुक्तामणिरयमिति कविभिः संभाव्यमानम् । यच्चन्द्रमण्डल-
मावास्यायां रविमण्डलप्रवेशात्क्रान्तः संक्रान्तो यत्सत्स्यन्दनाश्वश्रेणीकान्त्यस्यो रविर-
वाजिप्रभाशेशस्तमिवाद्गे षडिति । कथा । शिशुशशकलया बालाङ्गमृगव्याजेन ॥

मध्ये रन्ध्रायमाणप्रविस्तृतहरिण घोरभिद्योतयच्च-

न्मुक्तामञ्जीररीतिं दिशति मृगदृशां शोभया लोभमक्षणोः ।

तद्विन्धं पार्श्वरोहद्गृहगणगुणितायत्नरत्नोपचारं

ताराणामीशितुर्वो निभृतमभिमतावाप्तये बोभवीतु ॥ ६१ ॥

तत्ताराणामीशितुर्नाथस्य विन्धमभिमताप्तयेऽभीष्टलाभाय बोभवीत्वस्यै भवतु ।
यत्ताराणामक्षोः शोभया लोभ दिशति । यतो योर्दिवो नायिकात्वेन व्यवहार्याया मुक्ता-
मयं यन्मञ्जीरं तस्य रीतिं शोभामभियोतयत् । यतो मध्ये रन्ध्रायमाण इयामच्छिद्र-
वाचरन्प्रविद्यतो हरिणो यस्य । तथा पार्श्वे निकटे रोहन्यो ग्रहगणस्तेन गुणितः कृतोऽय-
जेन रत्नोपचारो रत्नपरिकरत्वं यस्य । मञ्जीरं द्यन्त-इत्य परिकररत्नं च भवति । बो-
भवीत्विति भवतेर्येदन्तस्य लोडि रूपम् ॥

पूर्वक्षमाभृत्तिकुञ्जभ्रमणपरिणतानर्गलापूर्वदूर्वा-

सच्छायं लाञ्छनं तत्कुमुदकुलपतेनिर्वृतिं नो धिनोतु ।

रान्निष्वश्रान्तसक्ताञ्जननयनजलोत्पीडतो गण्डलेखा

यत्क्रान्त्येवोच्छलन्त्या विरहिमृगदृशां श्यामतामामुवन्ति ॥ ६२ ॥

पूर्वक्षमाभृत उदयाद्रेयं निकुञ्जा गहराणि तेषु भ्रमणं तेन परिणता संक्रान्तानर्ग-
लापूर्वा या दूर्वा शतपर्विका तस्याः सच्छायं समानम् । उपमोपक्रमोत्प्रेक्ष्यम् । तत्कु-
मुदकुलपतेयन्द्रस्य लाञ्छनं कलत्रो निर्वृतिं सुखं धिनोतु वर्धयतु । रान्निष्वश्रान्तं
कृत्वा सक्ताञ्जनः साञ्जो यो नयनजलोत्पीडो बाष्पमरस्ततो विरहिणीनां गण्डलेखाः
श्यामतामामुवन्ति । अतः संभाव्यते—उच्छलन्त्या स्फुरन्त्या यत्क्रान्त्येव कलत्रुशो-
भयेव ॥

तच्चान्द्रं लक्ष्म लक्ष्मीं चिरमुपचिनुतादप्रतो यत्नमानं

मध्येविन्धं कुटुम्बं लटमचटुलहकेशपाशप्रथानाम् ।

दूरोदञ्चदीयद्युतिततिमिपतः स प्रियो यामिनीनां

विघ्नम्भाद्यामुनाम्भोभरमहरधिपस्पर्धयेव प्रसूते ॥ ६३ ॥

तथान्द्र चन्द्रसंबन्धि लक्ष्म कलङ्कोऽप्रतः पुरो लक्ष्मीमुपचिनुताद्वर्धयतात् । मध्ये-
विम्बं ललाटमध्ये चल्गमानं स्फुरत् । बलिस्थानसन्तः । लट्माः प्रगल्भा या चटुल-
दशो रामास्तासां केशपाशास्तप्रथाना कुटुम्बं सदृशम् । तत्किम् । विघ्नम्भाद्भ्रमुदञ्चन्त्यु-
द्वच्छन्ती यदीया कलङ्गसंबन्धिनी युनिततिस्तस्या मिपतो व्याजेन स यामिनीनां
प्रियञ्चन्द्रो यामुनो यमुनासंबन्धी योऽम्भोभरस्तमिवाहरधिपस्य भानोः स्पर्धया प्रसूते ।
'नायको यामिनीनाम्' इति पाठः समञ्जसः ॥

राकेन्दोः सिन्धुवारस्तत्ररुसहचरघोतसौहार्दभानो

राजन्नव्याजमव्यान्मधुकरनिकरप्रक्रियातस्करो वः ।

आघ्रातोद्रेकमुद्राम्बुनिधिविसृमराभ्रंलिहोलोलदण्ड-

प्रान्तक्रान्तेन्द्रनीलोपलशकललिपिं विभ्रदङ्के कलङ्कः ॥ ६४ ॥

कलङ्को योऽव्याजमव्यादक्षतात् । सिन्धुवारस्य ये स्वयञ्ज युञ्जस्तेषां सहचरः
सदृशो यो घोतो घुतितस्तस्य सौहार्द परिचयं मज्जतो राकेन्दोः पूर्णचन्द्रस्य मधुकरनिक-
रप्रक्रियाया भ्रमरसमूहसोमायास्तस्करः सदृशत्वाद्यौरः । तथाघ्राता स्त्रीदृतोद्रेकमुद्रा
क्षोमदङ्को येन तथाविधो योऽम्भोलिधिः समुद्रमन्माद्विद्यमरा विमरणशीला भ्रंलिहा
आकाशव्यापिनी ये उलोलदण्डास्तरङ्गदण्डास्त प्राप्तेभ्यः ज्ञान्तं यद्विन्द्रनीलोपलशकलं
तस्य लिपिं भङ्गिं विभ्रद्वारयत् । समुद्रात्सक्रान्तभिद्विमिन्द्रनीलखण्डमिति सभाविन
इत्यर्थः ॥

कृष्णाङ्कं विभ्रदङ्कं जननमनुसरन्गाढमार्तण्डगर्भं

भित्त्वा तन्वन्विलासिष्वविरलपुलकोत्कम्पपात्रं शरीरम् ।

धुन्द्रन्नक्षीणपशारुमणपरिणतेरन्तरिक्षान्तरालं

वध्याद्राजा द्विजानामविरतविरहक्ष्वेडपीडाभरं वः ॥ ६५ ॥

द्विजानां राजा चन्द्रो विरह एव श्वेदो विरस्तेनाविरनो यः पीडाभरन् वध्याश्रि-
वारयन् । क्षीणः । अङ्गमुत्पङ्गं कृष्णाङ्कं इयामकल्पं विभ्रत् । तथा गाढो यो मार्तण्ड-
गर्भो भास्वन्मण्डलान्यन्तरं भित्त्वा जननमुपसरन्नम् प्राप्नुवन् । तथा विलासिषु
श्रृङ्गारिषु शरीरमभिरलीं यो पुलकोत्कम्प्यां रोमाशकम्प्यां तयोः पात्रं स्थानम् । तथाशी-
पपशुः शुक्यशृङ्गान्याक्रमणं तेन परिणतिर्विजिह्वरूपनापतितस्ततोऽन्तरिक्षान्तरालनादा-
शमस्य धुन्द्रन्नश्चन् । इति चन्द्रपक्षे योजना । गरुडपक्षे तु—द्विजानां राजा गरुडश्च
श्वेदनीशं हन्ति । अङ्गं पृष्टं कृष्णो नारायणोऽङ्गुलिद यस्त स त विभ्रत् । तथा गर्द

कृतार्ति सुकुमारं यदृष्टं तस्य गर्भं भित्त्वा जायमानः । तथा त्रिले भासते सर्पास्तेषु भय-
कृतौ पुलककम्पौ तन्वन् । तथाक्षीणा बलवन्तो ये पक्षाः पञ्चाणि तदाक्रमणेन परिण-
तेराकाशमप्यं गच्छन् ॥

और्वाभिद्योतशेषं दधदिव जलधेरुज्जिहानोऽशुभं वः

संध्यारागानुबन्धारुणरुचिरचिराद्रात्रिराजस्तृणेदु ।

अभ्यङ्गाद्यत्प्रमाणामसमपरिणमच्छोपिमानी मुहूर्त

वर्तन्ते कैरविष्योऽप्यखिलकमलिनीमण्डलस्पर्धयेव ॥ ६६ ॥

जलधेरुज्जिहान उदयमतः संध्यारागस्यानुबन्धोऽविसहस्तेनावणविलोहितांश
रात्रिराजधन्वोऽशुभं तृणेदु हिनस्तु । अतः संभाव्यते—और्वाभिद्योतशेषं दध-
दिव । [अथवा] जलनिधेरुज्जिहान इत्यौर्वाभिद्योतशेषधारणे हेतुः । समुद्रमध्ये सम्य-
ग्वाहवज्ज्वालव्याप्त आशीदतः शेषवचनम् । 'लेशम्' इति वा पाठः । यस्य प्रमाणम-
भ्यङ्गादसमः परिणमन्संक्रामऽशोपिमा रक्षलं यासां ताः कैरविष्योऽपि सकलं यत्क-
मलिनीमण्डलं सरस्पर्धयेव वर्तन्ते । रक्षलात्कुमुदानि पश्चिनीसमानि भवन्तीत्यर्थः ॥

कंदर्पस्येव शाणोपलफलकमिषून्शाततामाशु नेतुं

तद्धर्षदयामिकाभं वहदुदरपथे विभ्रमं लाञ्छनस्य ।

फेनावर्तायमानं गगनजलनिधेरन्तरालेऽसकृद्द्वौ

व्यञ्जन्निम्बं कदम्बं दिशतु कुमुदिनीजीवबन्धुः सुखानाम् ॥६७॥

कुमुदिनीनां जीवबन्धुः प्राणनाथ इन्दुः सुखानां कदम्बं समूहमघटदिशतु । किं
कुर्वन् । गगनमेव विशालत्वान्नलनिधिसत्त्वाभ्यन्तरे फेनयुक्तो व भावतैस्तृणुत्वं निम्बं
व्यञ्जन् । संभाव्यते—कंदर्पस्य शाणोपलफलकमिव धर्षणारमपशमिव । किं कर्तुम् ।
इषून्शाराञ्चाततां तैस्पर्धयेव नेतुम् । वस्तुतश्चन्द्रस्य सरोपकर्तृत्वात् । यतो लाञ्छनस्य
विभ्रमं फलद्रुस्य टङ्गं तद्धर्षदयामिकाभं धरपर्षयकदयामिकाघट्टम, उदरपथे मध्यभागे,
दधत् ॥

गङ्गामप्येष छीलोच्छ्रितचरयमुनावारिपूरः किमरुं

निर्मुञ्चत्यद्य यस्मिन्प्रतिपदि विशदं मण्डलादुज्जिहाने ।

लोकोऽनल्पान्विरुत्यानिति वहति पतिर्यामिनीनां स विभ्रं

नेयाद्द्वः शान्तिमाविर्भवदसमशरश्रीदितोपक्रमेषु ॥ ६८ ॥

य यामिनीनां पतिश्चन्द्र भाविर्भवत्प्रसन्नः संपद्यमानो योऽसमशरः कामराम्य
श्रीदितानि श्रीदरतेषामुपक्रमा आरम्भारतेषु विभ्रं वः शान्ति नेयात् । यामिनीनां
पतिरिति रत्नीलाविप्रशमनानुगुणमभिधानम् । छीलत्वा द्वेलयोश्चित्तपरो गुणपूर्णे

यमुनावारिपूरो येन सोऽर्कोऽय गहा किं निर्मुञ्चत्युज्जतीति विकल्पान्वद्वचनो वहति ।
यन्मिन्प्रतिपदि पक्षती विद्यद् सम्यगुत्रिहाने निर्गच्छति सति । नेममिन्दुम्, किं तर्हि,
यमुनावद्गहा सूर्यं यजतीति यन्मिन्त्रकेविम्बाभिर्गच्छति सति जनो विकल्पान्दुरुते ।
चन्द्रलेखायास्तदाकारत्वात् । स विघ्नान्दहन्यादित्यर्थः ॥

सिन्दूरसोदरज्यद्दिनकरिकरटाघाटटङ्केऽनुदर्श

यहेस्ता लौहितीकाङ्कुश इव विशति स्वैरमुष्णांशुनिम्बे ।

देवः सारङ्गलक्ष्मा मलयजमकरीरीतिभृद्रात्रिवक्त्रे

स स्ताद्विस्तीर्णतत्तल्पररसलहरीगाहनप्रीतये वः ॥ ६९ ॥

रात्रेः स्त्रीलिङ्गत्वानाधिक्यत्वेन व्यवहाराणां वक्त्रे मुखे मलयज चन्दन सेन मकरा-
धारा रचना तस्मा र्पति द्रु विभ्रत्सारदलक्ष्मा घघ्राशो देवत्वाच्च ता स्वररसलहयं
शृङ्गारवीचयस्त्रासा गाहनमवगाहस्तेन प्रीतिसदृश्यं भवतु । दिनमेव महत्त्वा कृती गज
त्तस्य करटाघाट कटसनिवेशान्द्रुङ्गु शोभा यस्य तान्मिन्सूर्यमगडले योश्वा चन्द्रकला
लौहितीकाङ्कुश स्फटिकमयोऽङ्कुश इव स्वैरमनुदयं प्रतिपवं विशति ॥

शैत्यं यस्याध्रयन्ते दिशि दिशि रुचयन्ताः पयोराशिगर्व-

च्छेदत्वाच्छुन्यमाजोऽनवरतकमलोन्मीलनज्यप्रमूर्तिः ।

चन्द्रश्चण्डद्युतिर्वा कुमुदवनसमुल्लामनाकुण्ठशक्ति-

रुष्माकं सोऽप्रमेयोऽयमयसमयोत्पत्तिमेव व्यनक्तुं ॥ ७० ॥

पयोराशिदुर्गंधपूरसन्ध श्वेतवाङ्मूलस्य च्छेदो निवारण तत्र खान्दन्धमाज पर-
निरपेक्षस्य । तथा नवरतं निल कमलाया लक्ष्म्याः कमलस्य सुगम्य बोन्मीलन स्फारस्तेन
व्यमा मूर्तिर्यस्य । [तथा यस्य] रुचय शैल शीततामाध्रयन्ते स चन्द्र कुमुदवनस्य
समुष्णासने विक्रान्तेऽङ्कुष्ठशक्तिरुष्माकमप्रमेयोऽपरिच्छेद्यो य उदयसन्धस्यस्य समयन्तो-
र्पात व्यनक्तु । इति चन्द्रपक्षे योजना । अर्को वा चण्डद्युति । वाद्यन्द इवार्थे ।
यस्य चण्डद्युते रुचय, शैल शीतता तीक्ष्णत्वमाध्रयन्ते । पयोराशि समुद्रसन्ध गर्व
क्षोभस्यच्छेदे सतप्रस्य । रात्रावेव समुद्रक्षोभसमवात् । कमलाना पद्मानानुन्मीलन
विक्रान्तस्य व्यप्रमूर्ते । स चण्डद्युति क्षोभमेयो मुःप्रीतिन्स्था अवन रक्षण तत्राङ्कुष्ठ-
शक्तिर्यं तदय व्यनक्तु । चन्द्रस्य रवेध न केवलमानन तदधामित्यतिर्यावगुष्माकमपि
भूयादित्यर्थः ॥

यो राजापि द्विजानामनुदिनभयते वारुणीसङ्गमर्क्षि

द्राघीयोमण्डलाग्रः प्रथयति तममि ध्वंम एवोचमं यः ।

यः पद्मायासतप्रं दिशति च हरिणाध्यास्यमानोऽपि चित्रं

चारित्रं निर्मिमाण. स शिशिरकिरणः सादशलिच्छिदे वः ॥७१॥

दङ्कं प्रथयति । मृगस्य इयामवात् । पुष्ये हि अमरैर्मात्र्यम् । एतेन पुष्पस्य सौरभादयो गुणाः सूचिताः ॥

के तव तस्य चरित्रगुणं रजनिकरानुहरन्ते ।

त्रिजगति यो मुदमातनुते लोचनयोरहरन्ते ॥ ७५ ॥

अहरन्ते दिवसावसाने । अपिशब्दोऽध्याहार्यः । प्रदोषेऽपि त्रिजगति मध्याद्विषये वा नेत्रयोस्तुष्टिं यः करोति तस्य तव चरित्रगुणं केऽनुहरन्तेऽनुसरन्ति ॥

कोऽस्ति भवानिष शिशिररुचे घनलीलारसमुद्रः ।

रजनिषु विन्नमकन्दुकतां प्रथयति यस्य समुद्रः ॥ ७६ ॥

भवानिष को घनासु लीलासु रसं मुद्रयति संधटयत्येवंविधोऽस्ति । यस्य भवतो वि-
भ्रमार्थे कन्दुकभावं समुद्रो रजनिषु प्रथयति । मवदुदयात्तया समुद्रः ध्रुवति यथा
निकटवर्तित्वात्कन्दुकत्वं प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

प्रतिपदि कस्य न नाम मनो हरसि मुघाकर बालः ।

रतिकमितुस्त्रिजगद्विजये सितकुटिलः करवालः ॥ ७७ ॥

प्रतिपदि पक्षारम्भे बालः कलामात्रोऽतो रतिकमितुः कामस्य त्रिजगद्विजये निमित्ते
सितकुटिलः करवालः खड्गत्वं कस्य न मनो हरसि । कल्पितरूपम् । रतिकमितुरिति
नस्त्रा खड्गस्यैव गुणाः सूचिताः ॥

जयसि मुघानिधिरिह हि भवे त्वं तारापतिरेकः ।

यस्मिन्नुदयति कोऽपि भवेज्ज्ञपकेतोरतिरेकः ॥ ७८ ॥

यस्मिन्नुदयति सति कोऽप्यपूर्वोऽतिरेकः स्फारो ज्ञपकेतोः समुद्रस्य कामस्य च
भवेत्, स त्वं तारापतिश्चन्द्र एक इह भवे त्रिजगति जयति ॥

जानाम्या हृदयाद्दयिताममृतमयूख निशां ते ।

प्रकटीकुरुते कुमुदमुखं या खरधामनि शान्ते ॥ ७९ ॥

खरधामनि तिग्मांशी शान्ते भुवनान्तरं गते सति या निशा कुमुदमेव मुखं प्रकटी-
कुरुते प्रकाशयति तां निशां ते तया हृदयात्तत्त्वतो दयितां जानामि । अमृतमयूखेत्याम-
न्त्रणं साभिप्रायम् । परपुरुषे च समीपस्थे तत्रतः प्रिया मुग्धं न प्रकाशयति ॥

तं गिरिशस्य शिखाभरणं स्तौति न रजनिकरं कः ।

स्कन्धे यत्सुधया स पुरः स्फुरदसुरजनि करङ्कः ॥ ८० ॥

यत्सुधया चन्द्रसंनिधनामृतेन हेतुना स्कन्धेऽप्ये, अर्थाद्गिरिशस्य, करङ्कः दवास्थि-
पत्रं स्फुरदसुर्जावन्नजनि जानस्तं गिरिशस्य मण्डिभूषणं रजनिहरं चन्द्र को न स्तौति ।
प्रमीतानपि यो जीवयति तं जीवन्को न स्तौतीत्यर्थः ॥

यो ललनाजनमानतरोः परशु प्रकृतिनिशात ।

तस्य नमामो धाम विधोरधिगतमहिम निशात ॥ ८१ ॥

ललनाना चबन्धो यो मान स एव दुःखेयत्वात्तर्हृक्षस्तस्य यथन्द्र प्रकृतिनिशात
स्वभावतीक्ष्ण परशु कुठारविशेषो भवति । छेदक इत्यर्थः । निशातो रात्रे सकाशद
धिगत प्राप्तो महिमा येन तस्य विधोर्धाम चान्द्र तेजो नमाम प्रणमाम ॥

बन्धो सकलचकोरदशा रजनिकराय नमस्ते ।

भा त्वा द्राक्ष्म कदापि विधो जगिति कृतायनमस्ते ॥ ८२ ॥

सकलाना चकोरदशा रामाणा च यो । शृङ्गारोद्दीपकरत्वात् । चन्द्रस्य चकोरदशा-
न्धुखोकेराचिलम् । तेषा ज्योत्स्नापात्रिकम् । ते तुभ्य रजनिकराय नमः । वयं त्वा
जगिति तुर्गमेवान्ते कृतायनं कदापि भा त्वा द्राक्ष्म भा पश्याम ।
श्रीभक्तियोगेन लडि रूपम् ॥

कस्य च दिशति न नाम मुद विधुरुडुकुलपरिवार ।

विकिरति यो जलधेर्गगनादपि सहसोपरि वार ॥ ८३ ॥

उडुकुल तारकागण परिवार परिच्छदो यस्य स विधुधन्द्र कस्य न मुद दिशति ।
सवस्यैव प्रीतिं ददातीत्यर्थः । यो विधुर्जलधेर्वार समुद्रस्य जलाविगणनादप्युपर्याकाशा-
दप्यूर्ध्वं विकिरति क्षिपति । चन्द्रोदये समुद्रस्य क्षोभोत्पत्तेः । किरतिर-तर्भावितप्यर्थो वा
व्याख्याय ॥

विजयन्ते तव तुहिनरुचे किरणा गुरुमहिमान् ।

यूना कचन यदभ्युदये रोहति हृदि नहि मान् ॥ ८४ ॥

हे तुहिनरुचे हिमकर, गुरुमहिमा येषां ते तव किरणा विजयन्ते । येषां किरणानाम-
भ्युदये सति यूना हृदि मानो न रोहति न जायते । चन्द्रोदयस्य कामोद्दीपकरत्वात् ॥

अभिपिच्चतु सा यपुरसकृत्तावकफान्तिनदी न ।

आस्था यत्र दधन्मदन क्वचिदपि भवति न दीन ॥ ८५ ॥

तावकी लससन्धिनी या वाति संवादिच्छिन्नत्वात्तदी नोऽस्माक यपुरभिपिच्चतु ।
यत्र त्वत्कातावास्थामाशां दधन्मदो दीन क्वचिदप्यत्रत्येऽपि न भवति । सर्वमेव
जयतीत्यर्थः ॥

इत्थ नृत्यन्गधुरगिरो दक्षि निहितामृतनिन्दुम् ।

अधिगतदमिततया वनितास्तुष्टास्तुष्टुवुरिन्दुम् ॥ ८६ ॥

अधियत प्राप्तो दयित प्रियो येन तद्भावेन तस्य । अत एव नृत्यन्ती स्फुरन्ती मय
रानन्दधारिणी गीर्वाणो सा वनिता इ-डु यत्र तुष्टुवुरिन्दुम् । दक्षि दशो निहित

क्षिप्ता अमृतविन्दवः सुधाकृणा येन । चन्द्रं दृष्ट्वामृतवर्षेणैव हृष्टा इत्यर्थः ॥ चन्द्रचाटु-
कुलकम् ॥

मत्कार्यसिद्धये तव हन्त यान्त्या मार्गे पुरोऽमृतरूपः समीरः ।

यद्गाहतेऽयं लुलितालकत्वं पर्यस्तबन्धः कवरीनिवेशः ॥ ८७ ॥

हन्त क्ये । मम कार्ये रमणानयनरक्षण प्रयोजन तस्य त्विद्विः साधन तदर्थं यान्त्वा
गच्छन्त्यास्तव मार्गे पुरोऽग्रे समीरो वायुः परुषो दुःसहोऽमृत । शैलात्कामजननाद्य ।
पर्यस्तः शिथिलो बन्धो यस्य स कवरीनिवेशः केशवेशामोगो लुलिता विप्रकीर्णा
अलक्षा यस्य तद्गाय गाहते सेवते । अत्र कान्तानयनार्थं विद्युष्टया दृष्ट्वा स्वयं कृतस्य
निगूढस्य सतः कान्तोपभोगस्य प्रतिभेदः स्वामिन्या कवरीबन्धशैथिल्यकथनद्वारेण
कृतः । एवमुत्तरनापि ज्ञेयम् ॥

संस्पृश्य तं दुश्चरितैरुचञ्चुं सस्त्रि त्वया किं विहितोऽवगाहः ।

आर्द्राणि गात्राणि तवासते यद्भस्त्रे च यन्निस्तिलकं ललाटम् ॥ ८८ ॥

दुश्चरितेन दुष्टरतेनैक चञ्चु वित्त तं मद्रतार संस्पृश्य त्वयावगाहः ज्ञानं किं कृतं ।
अथ द्रव्युपभोगाद्यदुश्चरितकारी त्वया संस्पृष्टः । तथा गात्राण्यार्द्राण्यसते, एव ललाट
निस्तिलकं नष्टविशेषकं पश्ये यद्य धारयति । अहाना स्वेदाद्रत्वेन निस्तिलकत्वेन च प्र-
तिभेदः ॥

केन क्रमेण स्विदथाद्वितीया तेनाधिकं सुन्दरि भायिताभूः ।

यच्छाम्यति व्याकुलितेक्षणाया नाद्यापि ते कम्पकलानुबन्धः ॥ ८९ ॥

धयेत्साक्षेपे । स्विदितर्के । सुन्दरिति प्रकृतानुगुणमामन्त्रणम् । अद्वितीयैकानिनी
त्वं केन क्रमेण स्विदथायिता भय प्रापिताभू । मयाकुलिते ईक्षणे यस्यास्ते कम्पम्य
भयजातस्य कला भङ्गितदनुबन्धो नाद्यापि शाम्यति निवर्तते । केन क्रमेण कस्य भी-
षणस्य रूपग्रहणेनेत्यर्थः ॥

स एव कस्तूरिकपङ्कजन्मा दोषं ध्रुवं ते व्यधिताङ्गरागः ।

विभर्षि यत्सौरमसद्भिभृद्दंशवर्णैर्भङ्गुरमङ्गमङ्गम् ॥ ९० ॥

कस्तूरिकपङ्काकस्तूरीकर्दमाजन्म यस्य सोऽङ्गरागो नूनं ते दोषमनयंमकरोत् ।
सौरभेण हेतुना सन्निः सत्ता ये भृहास्तद्विशवर्णैर्भङ्गुरं साभिषातमङ्गमद् यद्विभर्षि ।
पूर्वश्लोके सुन्दरीत्वेन त्वमुष्मुषेति सूचितम् । इह तु त्वन्निर्द्वं तदुपभोगं सकलव्य-
गतेति कस्तूर्यङ्गरागप्रयुक्त्वा सूचितम् ॥

अनत्ययं शैत्यमुपेत्य सत्यमवापत त्वां सस्त्रि गन्ववाहः ।

अद्यापि यत्ते विवटत्यभमरोमाद्यसंचारमत्तं शरीरम् ॥ ९१ ॥

अनत्ययं दुर्वारं शैलं शीततां शिथलां च प्राप्य त्वां गन्ववहो वायुरवापत बाधित-

वान् । अभद्रास्तुज्ञा ये रोमाशाः शीतकृताः कामकृताश्च तेषां संचारस्य सखं परिचितं
दारीमद्यापि यद्विवलति कम्पते । अत्र कम्परोमाशाभ्यां प्रतिभेदः ॥

नखानखि प्रस्तुत आस्त तस्य केनापि साकं किमु संमहारः ।

यद्वारणार्थं सहसा विशन्ती त्वं तन्नखोल्लेखपथं गतासि ॥ ९२ ॥

किमु वितर्कं । तस्य नखानखि संप्रहारो द्वन्द्वयुद्धं केनापि साकं प्रस्तुत आरब्धः
किमु आस्ताभूत् । यस्य नखानखियुद्धस्य वारणार्थं सहसा निर्विमर्शं विशन्ती त्व तस्य
नखोल्लेखः पादन तत्पथं गतासि । बहुमीहिसमासात्मकं तृतीयार्थतृतीजनन्तं नखानखी-
ल्यव्ययम् ॥

दूतीस्तदानीं दयितोपभोगलक्ष्माकुलाङ्गीरपलप्य कोपम् ।

स्वभ्रूलतावक्रिममार्गशिष्यैरित्थं तरुण्यो वचनैरधुन्वन् ॥ ९३ ॥

फान्तोपभोगजनित दूतीषु कोपमपलप्य निद्रुल्य तरुण्यो दूतीरधुन्वन्नकम्पयन् । किं ।
स्वभ्रूलतानां वक्रिममार्गे वक्रत्वे शिष्यैः । वक्रैरित्यर्थः । वचनैर्निजभ्रूलतागतं कौटिल्यं
शिक्षितमिति शिष्यपदम् । दयितस्योपभोगस्तस्य लक्ष्माणि नखक्षतादीनि तीराकुलाङ्गीः ।
अत्र प्रियोपभोगस्य दूतीकृतस्य लुलितालकायुन्त्या प्रतिभेदादुद्देशेदालकारः । आशुभो-
केष्वनभिधेयत्वेन व्यङ्ग्यस्यायुद्देशस्य परमभोकवाच्यसिद्धयत्वेन चनिः ॥ प्रतिभिदङ्-
तीवाक्यकुलकम् ॥

इत्थं मान्मथसंप्रदायगुरुणा यूनां हिमज्योतिषा

न्यस्यानभ्रनभोगकुन्तलतले नक्षत्रपुष्पाञ्जलिम् ।

अन्वप्राहि विभावरी मुकुलिताम्भोजेक्षणा छिन्दता

चन्धं कैरवमण्डलस्य दधतः पादग्रहव्यग्रताम् ॥ ९४ ॥

अनभ्रं यन्नभोगं तदेव श्यामत्वात्कुन्तलाः केशस्तेषां तले नक्षत्राण्येव वर्णसंनिधे-
शाभ्यां पुष्पाञ्जलिस्तं न्यस्य निधाय हिमज्योतिषा चन्द्रेण विभावरी रात्रिरन्वप्राहनु-
गृहीता । ज्योत्स्नया प्रसादं नीता । यूनां मान्मथसंप्रदाये कामपारम्पर्योपदेशे गुरुणोपदे-
शकेन । तथा पादानां रदमीनां ग्रहे ग्रहणे व्यग्रतां दधतः क्रमुद्बलस्य चन्धं संकोचं
छिन्दता वारयता । मुकुलिताम्भोजेक्षणं यस्या रात्रेः । अथ च संप्रदायगुरुणा कस्या-
धिदनुप्रादाया मस्तके पुष्पाञ्जलिं न्यस्य तदीयसन्नद्धाचारिवर्गस्य गृहीताचार्यचरणद्वयस्य
संसारचन्धच्छेदपूर्वं समाहितत्वेन संकुचितनेत्रा सानुगृह्यते । हिमज्योतिषेत्याचार्यानु-
गुणम् ॥

दूरं सीकरधोरणीरिव किरत्तारावतारात्मना

भर्गुष्टमनोभवोद्धृतिधिया चन्द्रेण गाढं पयः ।

शङ्के भूमितले व्यसार्थत धनज्योत्स्नाछलादन्वभू-

द्यत्कान्तागृहधूपधूमलहरीयोगात्प्रयागश्रियम् ॥ ९५ ॥

अहमिति शङ्के—भ्रंशेण हरेण युष्टो दग्धो यो मनोभवः कामस्तस्योदृतिहृदरणं त-
द्दुष्ट्या हेतुभूतया चन्द्रेण कर्त्रा धनज्योत्स्नायादछलाद्ग्राहं पयो भूमितले व्यकीर्यतावता
रितम् । ताराणामवतारः प्रकाशनं तस्यात्मना रूपेण सीकरधोरणीः कर्णपद्मीरिव किरत् ।
यद्ग्राहं पयः कान्तागृहेषु यो धूपधूमस्वयोगात्प्रयागश्रियमन्वभूत् । प्रयागो गङ्गायमुनासंगमः ।
अथ च युष्टशब्दोऽधोगतोपलक्षणार्थः । अधोगतश्च गद्गाजलेनास्थिरपर्शद्वारेणोद्भियते ॥

यातक्षिते सविधलतिकापल्लवेऽप्यात्तशङ्काः

संतन्वन्त्यो निभृतचकितं लोचनाकुञ्चनानि ।

संकेतोर्व्यां तमसि तरुणे भीरुभावैकमाजो-

ऽप्येकाकिन्यः क्व न युवतयस्तस्थिरे बल्लभेभ्यः ॥ ९६ ॥

सविधलतिकानां पल्लवेऽपि यातक्षिते वायुकम्पिते सलात्ता गृहीता शङ्का 'पश्येत्क
थित्' इति दुद्विर्याभित्वाः । अत एव निभृतं चकितं च कृत्वा लोचनाकुञ्चनानि दृष्टि-
मीलनानि तन्वन्त्यः कुर्वन्त्यो युवतयस्तमसि तरुणे सति संकेतभूमी बल्लभेभ्यः क्व न त-
स्थिरे । स्वात्मानं प्रकाशयामासुः । भीरुभावैकमाजो भीता अप्येकाकिन्यः केवलाः ।
प्रतिभेदमयात् । 'प्रकाशनस्येय-' इति तिष्ठतेरात्मनेपदम् । 'श्लापहुत्स्या-' इति
बल्लभशब्दाद्यनुषां ॥

त्यक्त्वासंध्याभ्ररक्तांशुकमथ विधृतध्वान्तकस्तूरिकाम्भः-

संभारालेपकेलौ घपुपि धृतवती चन्द्रिकाचीनचेलम् ।

धौः सद्यो नूतनोद्यद्विचकिलकलिकाकारनक्षत्रमाला-

मालिन्याकल्पलीलामिव विरमचिनोदर्पणाभेन्दुबिम्बम् ॥ ९७ ॥

संध्याभ्रमेव रक्तांशुकं रक्तवर्णं परिहृत्य शरीरे चन्द्रिकेव चीनचेलं चीनवर्णं धृतवती
परिहितवती । ध्वान्तमेव कस्तूरिकाम्भःसंभारस्तेनालेपकेलिरद्गारागन्तीला विधृता येन ।
नूतनं नभं कृत्वोद्यन्तः कृतोदया विचकिलकलिकाकारा विचकिलमुकुलप्रमा नक्षत्रमाला
मलति धारयति । एवंविधा यौः स्तीत्वाप्रायिकत्वेन व्यवहार्यां आकल्पलीलां येरसो-
भाक्षियाचिनोदधारयत् । दर्पणाभो सुखरसम इन्दुबिम्बो-यत्र, एवं कृत्वा । एतेन
वक्ष्यमाणार्थोपक्षेप इति भद्रम् ॥

इति धीजोनराजकृतया टीकया समेतः धीराजानकविश्ववर्मनोर्मेशकवि-

राजराजानकधीमहकृत्य कृती धीकण्ठचरिते महाकाव्ये

चन्द्रवर्णनं नाम द्वादशः सर्गः ।

त्रयोदशः सर्गः ।

अथ संप्रमं नयनसंवननप्रथमौषधाय मदनाध्वजुषः ।

सुरलोककोकनदपत्रदृशः परिकर्मनर्मविधये विदधुः ॥ १ ॥

नयनसंवनने दृष्टिवशीकरणे प्रथमाय प्रधानाथौषधाय परिकर्म वेपस्तदेव नर्म तस्य
विधानाय सुरलोके नाके याः कोकनदपत्रदृशः पद्मादयः संप्रमं चक्रुः । यतो मदनाध्व-
जुषः काममार्गसेविन्यः ॥

अथ काचिदङ्गपथमाच्छुरयद्भुसृणेन काञ्चनसवर्णतनुः ।

स्फटिकाश्मचन्दनविलेपनवत्स मनाविवशेषमपुपत्र विधिः ॥ २ ॥

काञ्चनस्य सवर्णो समानवर्णो गौरी तनुर्यस्याः सा काचन शुष्णेन कुङ्कुमेनाङ्गपथमा-
च्छुरयद्विलिप्तवती स विधिः कुङ्कुमवर्णोयां तनौ कुङ्कुमरागलक्षणो विशेषः परभागं नापु-
ष्यत् । किंवत् । स्फटिकाश्मनि चन्दनविलेपनमिव । तयोरपि समवर्णत्वात् ॥

अपरा वपुर्विपुलदृग्विसरन्मृगनाभिपङ्कपटलापिहितम् ।

स्थिरभाविमारशरपातभिया घृतलोहकङ्कटमिवोदबहत् ॥ ३ ॥

विपुलदृशदीर्घाक्षी दीर्घदाक्षिणी च वपुः कर्मभूत विसरता मृगनाभिपङ्कपटलेन कस्तूर्य-
द्वाराण्येन पिहितमकरोत् । अतः समाव्यते—स्थिरं कृत्वा भावी भविष्यन्मारशरपातः
कामवाणपतन तस्माद्भिया भीत्या घृत लोहमय कङ्कट येन तदिव । सवर्णत्वारसंभावनो-
त्थानम् । मार इति साकूतम् ॥

स्तरगन्धसिन्धुरशरीरधुतिच्युतभूतिविभ्रममुपोदवता ।

इतरा तरुण्यकृत पाण्डुरितं घनसाररेणुविसरेण वपुः ॥ ४ ॥

स्तर एव गन्धसिन्धुरो गन्धहस्ती तस्य शरीरान्मदकृतया धुत्या कम्पेन च्युता या
भूतिः शुक्लोऽङ्गरागस्तस्या विभ्रम दधता घनसाररेणुविसरेण कर्पूराद्वाराण्येन काचिद्वपुः
पाण्डुरितं पाण्डु अकृताकरोत् । अत्र घनसारस्य वर्णोत्पादकरवाभ्यां सादृश्यं भूत्या
ज्ञेयम् ॥

लसता चतुःसमरसेन वपुः पुनरुक्तसौरममधीरदृशाम् ।

घटमानपटपदभरादवृणोदितरैणनाभिरसलेपमिव ॥ ५ ॥

इतरा वपुरेणनाभिरसेन लेपो यस्य तद्विवावृणोत्प्रकाशितवती । कुतः । घटमानः सं-
युज्यमानो यः पटपदभरस्ततः । यतो लसता चतुःसमरसेन कुङ्कुमादिसमाहारेण सु-
गन्धि । अधीरदृशामिति निर्धारणयष्टी । अयावाधीरदृशां वपुः कर्तुं इतरो य एणनाभि-
रसलेपस्तमिवावृणोदिति योज्यम् ॥

मृगचक्षुपालिकतले तिलकं यदलिख्यतागुरुरसेन सकृत् ।

अजनिष्ट तेन शशिनः शनकैः सशरीररात्रिपरिरम्भविधिः ॥ ६ ॥

अगुरुरसेन करणभूतेन मृगचक्षुषा भालतले तिलकं यदलिख्यत तेन लिखनेन चन्द्रस्य शनकैः सरसत्वात्सशरीराया मूर्तोया रात्रेः परिरम्भविधिरालिङ्गनमजनि जातः । सकृदिति कौशल्यद्योतनम् ॥

कुसुमाखकेलिसदने वदने विनिवेश्यमानवपुरन्वभवत् ।

रतिविभ्रमस्फटिकदर्पणतां धनसारविन्दुररविन्दुदृशः ॥ ७ ॥

कुसुमाखस्य कामस्य केलिसदने नर्मगृहे पद्माक्ष्या मुखे विनिवेश्यमानवपुर्लिखितो धनसारविन्दुः कर्पूरतिलको रतेर्विभ्रमस्फटिकदर्पणतां लीलादर्शत्वमन्यभवत् । स्फटिकादर्शनेनैव तेन रतिरतुष्यदित्यर्थः ॥

परयैणनाभिपयसा तिलकं यदसर्जि वृत्तमधिभालत्तलम् ।

मदनप्रसादविभवाद्दुदितं दृशे तृतीयमिव तन्नयनम् ॥ ८ ॥

अधिभालतलं ललाटे घृतं तिलकं कस्तूर्यां यदसर्जि लिखितं ततिलकं कामप्रसादाद्दुःखं तृतीयं नेत्रमिव दृश्यम् ॥

अपरा ललाटफलके घुसृणद्रवचित्रकं व्यधित मुग्धमुखी ।

हरकोपलुप्तवपुषो निमित्तो मदनस्य जीव इव यो रुरुचे ॥ ९ ॥

मुग्धं मनोहं मुखं यस्याः सापरा घुसृणद्रवेण चित्रकं तिलकं व्यधिताकरोत् । यो घुसृणचित्रको मदनस्य जीव इव रुरुचे दिदीपे । हरकोपेण लुप्तवपुषो दग्धशरीरस्य निमित्तो निश्चलः । कल्पितोपमेयम् । कामस्य प्राणसम इत्यर्थः ॥

कवरीभरं व्यधित कापि लसन्नवसिन्धुवारमुमनःसचिवम् ।

मुखशीतगोरजनि येन समं सितकृष्णपक्षपरिरम्भविधिः ॥ १० ॥

कापि कवरीभरं वर्णां लसन्तीभिः सिन्धुवारमुमनोभिः सिन्धुवारपुष्पैः सहितं व्यधिताकरोत् । येन हेतुभूतेन मुखचन्द्रस्य युगपत्सममेव शुकृत्कृष्णपक्षस्पर्शां जातः ॥

अधिरोपिते चिकुरशेखरतामतिमुक्तके त्रिदिववामदृशाम् ।

अगमन्नजङ्गममधुव्रततां मुकुटेन्द्रनीलमाणिदीधितयः ॥ ११ ॥

दिव्यस्त्रीणां चिकुरस्य केशभरस्य शेखरतां भूयन्तमधिरोपिते प्रापितेऽतिमुक्तकपुष्पे सति तासामेव मुकुटेन्द्रनीलरश्मयोऽजङ्गममधुव्रततामलोलभ्रमरभावमगमन् । अजङ्गने-लतिमुक्तस्य सौगन्ध्यं सूचितम् ॥

श्रवणेपु लोहितमणीन्मणीनिवहो मुहुर्निरवधीन्निदधे ।

धनयत्प्रभाप्रणयतो द्विगुणामगमन्नपाङ्गरुचयोऽरुणताम् ॥ १२ ॥

असंख्यालोहितमणीन्पद्मरागन्धीजनः कर्णेषु निहितवान् । येषां लोहितमणीनां प्रभा-
परिचयात्कटाक्षकान्तथो द्विगुणां शोणतामगच्छन् । न केवलं वर्ण एव पद्मरागभूषितो
यावदपादा अपीत्यर्थः ॥

अधिगण्डमण्डलमलेखि चिरास्त्वभुजिष्यया वरतनोर्मकरी ।

मृगनाभिमय्यपि विलासहसद्भ्रुतिभिः कृतेव घनसारमयी ॥ १३ ॥

स्वभुजिष्यया निजदास्या निपुणं कृत्वा लेखनाचिरेण गण्डमण्डले मकरी मकरा-
कारा रचना लिखिता कस्तूरीप्रकृतिरपि विलासहासकान्तिभिः कर्पूरमयीव कृता ॥

• मणिकुण्डलं व्यधित कापि वधूः श्रवणे कपोलफलकप्रणयात् ।

व्यतिषक्तमौक्तिककुलच्छलतो बहुलोलसत्पुलकजालमिव ॥ १४ ॥

कापि वधूः कर्णे रत्नकुण्डलमकरोत् । व्यतिषक्तं लभं यन्मौक्तिककुलं तथाजाद्बहु-
लमुल्लसत्पुलकजालं यस्य तदिव । पुलकजालं कुतो जातमित्याह—कपोलफलकप्रणयाद्-
ण्डसंपर्कत् । न केवलं श्रवणमेव भूषितम्, यावत्कपोलोऽपीति भावः ॥

परिवर्तुलोऽगुरुमयस्तिलको वरयोपितोऽलिकतले लिखितः ।

मुखकान्तिसततिसरिद्विसरत्तनुपद्मिनीदलविलासमधात् ॥ १५ ॥

ललाटे वरत्रिया लिखितो वर्तुलोऽगुरुतिलको मुखकान्तिसंततिरेवाविच्छिन्नत्वात्स-
रित्तस्यो विसरत्तनु यत्पद्मिनीपद्मं तस्य विलासमधात् । एतेन मुखकान्तैरगाधत्वं सू-
चितम् । अगाध एव नलिनीदलोत्पत्तेः ॥

मणिकुण्डलं घुसदधीरदृशो विमले कपोलफलकस्य तले ।

विचुचुम्ब त्रिम्बितमनङ्गतरोस्तरुणालवालबलयैकलिपिम् ॥ १६ ॥

निमले दिव्यनार्यो गण्डतले प्रतिविम्बितं रत्नकुण्डलं कामदृक्षस्वालवालशोभामापत् ।
कामस्तस्मादाप्यायमवापदित्यर्थः ॥

दयितेऽप्रवर्तिनि मुधैव दधौ मुकुरं करे सुरपुरंभिजनः ।

न तदीक्षणानि हि तदाननतः प्रतिवर्तितुं कचन चक्षामिरे ॥ १७ ॥

प्रिये पुरः स्थिते सति दिव्यवीजनो हस्ते दर्पणं मिथ्याधारयत् । यतस्तदाननतः
प्रियमुखत्प्रतिवर्तितुं प्रत्यागन्तुं तदीक्षणानि लोचननेत्राणि न चक्षामिरे न शक्ताः ।
रागवशात्प्रियमुखमेवैक्षिष्ट, न तु दर्पणे स्वं मुखमित्यर्थः ॥

घटमानदन्तवलय विवभुः सुरसुभ्रुवां मृदुलबाहुलताः ।

निजकान्तिचौर्यरचनैकरुपा कृतवेष्टना इव मृणालदलैः ॥ १८ ॥

घटमाना दन्तवलयया यासां ता दिव्यक्षीणां कोमला बाहुलता विवभुः । अतः संभा-

व्यते—निजकान्तेधीर्यरचन मोपण तेनैका इत् तथा हेतुभूतया मृणालदले कृत वेष्टन परितो प्रथन यासा ता इव ॥

नवमौक्तिकावलिरमर्त्यवधूनिवहस्य दृष्टघनसंघटनम् ।

स्तनमण्डलान्यथ निजप्रभवद्विपकुम्भभक्तित इवाम्यसरत् ॥ १९ ॥

दृष्टा घना संघटना यत्राभिषरणे एव कृत्वा दिव्यस्त्रीजनस्य स्तनमण्डलानि नवमौक्तिकपद्मिभ्यसरत् । अतः सभाव्यते—निजस्य मौक्तिकाना प्रभव. कारण ये द्विपकुम्भास्तेषु भक्तित इव, तेषा भक्तित शोभातो वा । एतेन स्त्रीणा तारुण्य सूचितम् ॥

मुखवाससौरभहतभ्रमरप्रततेप्सितस्थिति कपोलतलम् ।

पुरुषायितेषु पटिमस्पृहया घृतकूर्चलेखमिव काप्यवहत् ॥ २० ॥

कापि कपोलतल मुखवासस्य कर्पूरादेः सौरभेण हठा आकृष्टा ये भ्रमरास्त्रैः प्रतत इत्येतिशया काङ्क्षिता स्थितिर्येन तदवहत् । अत सभाव्यते—पुरुषायितेषु पुरुषोचितेषु कर्मसु पटिमस्पृहया पौरुषाभिलाषेण घृता कूर्चलेखा इमधुद्रेदो येन तदिव ॥

ननपद्मरागलतया सविधं तरुणीजनोऽलमकरोत्कुचयोः ।

यदभीशुभिः सफलमेव वपुर्घुसृणाङ्गरागनिरपेक्षमभूत् ॥ २१ ॥

स्त्रीलोकः स्तनयोर्निकट नवया पद्मरागलतयालमकरोत्कुचयोः । यस्या पद्मरागलतिकाया रदिमभिर्हेतुभि सकलमेव शरीर शुद्धमाहारागनिस्पृहमभूत् ॥

असितः शिखामणिरथेतरया विनिचिक्षिपेऽलिकसमीपभुवि ।

प्रियपाणिकर्षणमवापि मुधा यदभीशुभिः कचभरभ्रमतः ॥ २२ ॥

इतरयालिकस्य ललाटस्य निकटे नील चूडारत्न यद्गम् । यस्य शिखामणे रदिमभिः प्रियपाणिना कर्षण ग्रहण मुधायुक्तमवापि प्राप्तम् । कुत । कचभर इत्यर्थात्प्रियस्य भ्रमो भ्रान्तिस्ततः । भ्रमवोगादेव मुधातम् ॥

निवन्ध फाचन चिराय वधूररुणोपलाङ्गदमनहवती ।

प्रकटीभूव यदभीशुनिभाद्भुजवल्लरीकिसलयाभ्युदय. ॥ २३ ॥

चिरायानहवती संकल्पितोपभोगा फाचन पद्मरागवाहुपद्म निवन्ध । यस्याहदस्य रदिमव्याजाद्भुजवलयोर्वाहुलयो निःसलयाभ्युदय पद्मोद्भेदः प्रकटीभूव । तद्वदिमयो-गात्समस्तोऽपि भूपितोऽभूदित्यर्थः ॥

मणिकाधिराधितविलोचनया रमसाद्वच्यत ततोऽपरया ।

न यदंशुनिद्रुतनितम्बतया भवति हियो रतिषु सा विषयः ॥ २४ ॥

अश्विते मुरतावधरे लज्जामिषयताभावादानन्देन विन्त्रीणं शोचने यस्यास्तया मणि-

काशिरन्ध्रत बहू । यस्यां काशनांशुभिर्निद्रुत छदित नितम्ब गुणस्थान यस्य तद्भा-
वेन हेतुना सुरतेषु लज्जाया विषय स्थान सा न भवति ॥

लटभाललाटफलक सकलद्विजराजकान्तिहठलुण्ठनकृत् ।

पुरत प्रलम्बकुरलच्छलतलपयाकरोन्मुखर्षटग्रहणम् ॥ २५ ॥

लटभाया विदग्धाया ललाटफलक भालपट मुखपटस्त्री-कारमकरोत् । कुत । प्रलम्ब
दीर्घकेशत्वाद्भ्रममानं यत्कुरलमलकरचजाविशेषस्तथाजात् । अत्र प्रतीयमानहेतुप्रेक्षा ।
प्रपया यत् पुरतोऽप्रे लकल पूर्ण सकला समस्ताश्च, द्विजराजश्च, माहाणाश्च, त-
त्कान्तेर्हेतेन लुण्ठन करोति ॥

ऋजुतूलिकाप्रविनिवेशिगलद्दहलाञ्जनव्यतिकरक्रमतः ।

प्रकटीविधातुमिव केलिपथं पपिरे तमासि नयनै सुदृशाम् ॥ २६ ॥

ऋजुरकुटिला या तूलिका शलाका तदप्रे विनिवेशनन्तरं गलद्दहल यदञ्जन तस्य
व्यतिकर ससर्गस्तक्रमाद्यनेस्तमासीव पपिरे । केलिपथमभिसरणमार्गं प्रकटीकर्तुम् ।
नैदमञ्जन किं तु तमासीव नयनै पीतानीत्यर्थं ॥

घटितप्रलम्बतरहारलतं मणिमेखलाकिरणजालससि ।

उदरं द्वयोरपि दिशोः सुदृशा श्रमतो विनान्वभवदाभरणम् ॥ २७ ॥

उपरिष्ठाददिता प्रलम्बतरा हारलता यस्य तथाधस्तान्मणिमेखलायां किरणजालस्य
ससि परिचित द्वयोरपि दिशोरुपर्यध्वोदरं धमतो भूषाविषयादायासादिनाभरणम्
न्वभूत् ॥

स्तनभारहारबहुवर्णमणिस्रगभीशुवर्तिभिरधीरदृशाम् ।

रतिकान्तचित्रकृदुर फलके व्यतनोदिय स्वमतचित्रलिपिम् ॥ २८ ॥

स्तनभारे हारस्तत्र बहुवर्णा या मणिस्रजस्तासामभीशव एव वर्तयस्तूलिकास्ताभि
लीगासुर पठे स्तरचित्रकर स्वमता चित्रा लिपिमिवालिखत् ॥

अपरा ससौरभवतसधनस्तवकात्तसंस्तवकलैरलिभिः ।

कुलबालिका प्यधित वक्त्रपथं सहसेव नीलपटजालिकया ॥ २९ ॥

ससौरमा वत्सभूता ये स्ववकास्तेष्वात्ता गृहीता सस्तवकला परिचयविच्छित्तिर्वस्यै
रलिभिर्हेतुभि परा कुलबालिका नीलपट एव जालिका जालसदृशमच्छ वक्ष्य तमा
सुसमार्गं प्यधिताच्छादयत् ॥

उररीचकार सुरवारवधूचिकुरोत्करानगुरुधूमभरः ।

घटनात्तदर्थिमधुपायिततेरनुबध्यमानविनिवेश इव ॥ ३० ॥

अगुरुधूमभरो दिव्यलीक्यास्त्रीकार्यत्वेनाङ्गीकृतवान् । तस्यागुरुधूमस्वाधिन स्पृष्ट-

यात्थो ये मधुपायिनो अमरास्तेषां ततः पद्मेर्धटनात्संसर्गादनुबध्यमानोऽनुबन्धेनाधीय-
माणो विनिवेशोऽर्थादगुरुधूमस्यैव सस्थानमिव ॥

वरयोपितः कुचतटे दयितो विहितप्रयत्नमकरोन्मकरीः ।

सहसा तदप्रकरसङ्गमवं विममार्जं तास्तु घनधर्मपयः ॥ ३१ ॥

दिव्यस्त्रियः स्तनतटे बहुप्रयत्नं कृत्वा प्रियो मकरीरलिखत् । तस्य दयितस्याप्रकरस्त-
त्सङ्गेन सार्विकभावरूपतयोत्पन्नं घनधर्मजलं ता मकरीर्विममार्जोदपुसयत् ॥

दयिते विलोकयति कापि कुचौ हियमेत्य कञ्चुलिकया पिद्घौ ।

अमृतं ववर्ष तु तदुन्नतितस्त्रुटिमैत्य सापि वत तस्य दृशोः ॥ ३२ ॥

प्रिये पदरति सति लज्जा प्राप्य कापि कञ्चुलिकया स्तनाच्छादकवस्त्रविशेषेण स्तना-
पिद्घावाच्छादयत् । अथ तयोः स्तनयोरुन्नतित औन्नत्याद्भ्रुटिं प्रन्विच्छेदनेत्य सा
कञ्चुलिका प्रियदृशोरमृतमवर्षयत् । एकरूपतायै द्विरेत्वशब्दो विस्रयाय च वतशब्द-
प्रयुक्तः ॥

इतरा निसर्गहठगौरतनूर्मृगनाभिपङ्कममुचत्कुचयोः ।

भयतश्चचाल मुहुरक्षियुगं दयितस्य गाढविनिमममिव ॥ ३३ ॥

निसर्गेण हठेन गौरी तनूर्यस्या इतरा कुचयोः स्तनोपरि मृगनाभिपङ्कममुचत् । यतः
कुचसकाशादक्षियुगं न चचाल । अतः संभाव्यते—गाढं विनिमममिव । पङ्किलतात् ॥

अपरामराभ्यमुत्तनोः श्रमतो विहितोऽपि भूषणविशेषविधिः ।

कृतनिहवो निजशरीरहठप्रसृतप्रभाभरवशादभवत् ॥ ३४ ॥

अपराया अमराभ्यमुत्तनुदेवत्री तस्याः प्रयत्नेन कृतोऽपि भूषणविधिर्निजमर्याद्देवस्त्रियो
यच्छरीरं तस्माद्दृढेन प्रघतः स्फुरन्त्य- प्रभाभरस्तद्वशात्कृतनिहवोऽभूत् ॥

रशानां च नूपुरयुगं च परा परिहृत्य भूषणमुखे मुखरम् ।

स्फुटतां निनाय दयिताभिस्ततिप्रणयस्पृहामधिविदग्धसखि ॥ ३५ ॥

भूषणारम्भे रशानां नूपुरद्वयं च वर्जयित्वा दयितस्य कर्मभूतस्य यामिष्टतिरमिष्टरण
तस्य प्रणयस्त्रयं स्पृहामभिलाषं स्फुटत्वं निनाय प्रकट्योचकार । अधिविदग्धसखि विद-
ग्धसख्याम् । यतो मुखरं सशब्दम् । रशानानूपुरपरिहारवशाद्विदग्धसत्त्वा ज्ञातमित्यम-
मिष्टरणप्रवृत्तेति ॥

करणेषु यात्सु दृढविक्रवतामवधानतः प्रचलिते मनसि ।

दयितेऽभ्युपेयुषि न वेपविधिश्चलचक्षुषां किमपि सिद्धिमगात् ॥ ३६ ॥

कान्तेऽभ्युपेयुषि प्राप्तवति सति करणेषु चक्षुरादिषु दृढेनात्यर्थं विक्रवता स्वविषय-
प्रदृशाक्षमन्व यात्सु गच्छत्यु सत्यु तथा समाहितत्वान्मनसि चलिते सति चटे प्रियागम-
नात्स्वभावय चक्षुषी दासां तासां वेपविधिः सिद्धिं नागाशक्तिव्यत् ॥

विबुधावरोधनमुखैरमलस्फटिकात्मदर्शकृतसंक्रमणैः ।

विदधे परस्परमथो बहुशः परिरम्भणं कमलचन्द्रमसोः ॥ ३७ ॥

अमलः स्फटिकमयो य आत्मदर्शो दर्पकहात्र ॥ ३७ ॥
मुखैः पञ्चचन्द्रयोरालिङ्गनं विदधे कारितम् । स्फटिककृतं संक्रमणं प्रतिविम्बनं यैस्ते दिव्यौ-
पञ्चममित्यर्थः । 'अथो' इत्यस्य स्थाने 'अहो' इति पठनं । चन्द्रसमः क्षीमुखप्रतिविम्बं
न्यमालिङ्गनमाधर्यम् ॥

गुरुसंभ्रमा श्रियतमागमनादपहाय काप्यलमलकरसम् ।

प्रसरद्बुद्धोर्व्यथित पादयुगं मृदुपद्मरागमणिनूपुरयोः ॥ ३८ ॥

श्रियतमस्यागमनात्संभ्रमवती । असोऽल्लक्षकरसं परिवर्ज्य स्फुररकान्त्योः कौमलपद्म-
रागमञ्जीरयोर्विषये पादद्वयं निहितवती । नूपुरश्रुतिभिरेवाल्लक्षकार्यकरणात् । मृद्विति
पादयुगविशेषणं वा ॥

युवधैर्यकुङ्कुमगृहीतरसस्सरकीर्यमाणकरकौघरुचा ।

त्रिदिवारविन्दवदनानिवहः समयुङ्क्त मौक्तिकभरेण कुचौ ॥ ३९ ॥

युवा धैर्यं मानस्तस्य कुङ्कनं ताडनं तत्र गृहीतरसः प्रहृतो यः स्सरस्तेन कीर्यमाणो
यः करकौघो वर्षोपलालद्द्रव्यस्य तेन मुक्तादात्रा दिव्यक्षीरवर्षः स्तनौ संयोजितवान् ॥

कनकं निमज्जति शरीररुचाविति कापि गौरतनुरीक्ष्य चिरम् ।

परभागलाभकृतसंवननैः स्वमभूपयन्मरकतामरणैः ॥ ४० ॥

कनकं गौररथाच्छरीरकान्तौ निमज्जति परभागं न लभत इति विचार्य कापि गौ-
राप्ती मरकतभूषणैः स्वात्मानमभूपयत् । यतो गौरतनुत्वात्परभागलाभेन कृतं संवननं
वशीकरणं येत्सीः ॥

लटभाजनस्य पट्टहारलताविनिवेशनाधिगतकान्तिधनम् ।

प्रतिबिम्बितोऽधितरलं रमणो द्विगुणं व्यमण्टयदशेषमुरः ॥ ४१ ॥

तरलो हारमध्यगो मणिस्तत्र प्रतिबिम्बितो रमणः क्षीजनस्य पक्षो द्विगुणं व्यमण्टयद्-
भूपयत् । पट्टयो हारलता तस्यां विनिवेशनमाभरणीकरणं तेन हेतुनाधिगतं प्राप्तं
काशितरेव धनं येन । तरलवद्व्युत्थितोऽपि प्रतिबिम्बितो वक्षोऽभूपयदित्यर्थः ॥

लावण्यदुग्धजलधेरधरप्रवाल-

सख्यस्पृशो दशनमौक्तिकपङ्क्तिबन्धोः ।

व्यक्तेव सीकरततिर्वदनेन्दुयोगा-

स्तीमन्तवंशजलता रुच्येऽङ्गनानाम् ॥ ४२ ॥

अङ्गनानां स्तीमन्तेषु केशेषु वंशजलता मौक्तिकक्षीमा रुच्ये । संभाव्यते—सावम्भ-

मेव दुग्धनलधि क्षीरसमुद्रस्तस्य वणमाद्येव । अधरसाक्ष्यत्वात्प्रबालो विद्रुमस्तस्य सत्य
परिचय स्पृशति, तथा दशना एव मौक्तिकानि तेषां पट्टित्तस्या वधो सयोगमान् ।
मुखचन्द्रात्प्रकटीभूता । नेय मुकालता किं तु लावण्यसमुद्रस्य विन्दुपट्टिरित्यर्थ ॥

पर्युच्छ्वसन्मकरकेतुरसा निसर्गा-
दुद्यत्पयोधरभरा च तनुर्वधूनाम् ।

आसाद्य कङ्कणविशेषमहो चकार
प्रेयोजनस्य नयनद्वयमुत्पिपासम् ॥ ४३ ॥

निसर्गात्पर्युच्छ्वसन्स्फुरन्मकरकेतुरस कामरसो यस्या सा, उद्यस्तुः पयोधरभर
स्तनभरो यस्या सा, वधूना तनु कङ्कणाना वलयाना विशेषमासाद्य प्रेयोजनस्य प्रियव-
र्गस्य नयनद्वयमुत्पिपास दर्शनलम्पट चकार । अहो आश्चर्यद्योतकम् । मकरपेतो समु-
द्रस्य रस स्फुरन्त्यसा, तयोद्यत्पयोधरभरो मेघाडम्बरो यस्या कामो जलस्य वणाना
विशेषमासाद्योत्पिपासमुद्रतटवृष्ण करोति ॥

इत्थ तत्क्षणकल्प्यमानविविधाकल्पाश्चित्तेरङ्गकै
काञ्चीकङ्कणनूपुरादिरणितान्येणीदृशस्तेनिरे ।

तत्कोलाहलमाकुलत्वमनयन्नादोऽलिना चाधिरु-
क्रीडासभ्रमलोलबुन्तलवसद्वासन्तिकावन्दिनाम् ॥ ४४ ॥

एव तत्क्षणकल्प्यमान परिधीयमानो विविधो य आकरपो नेपथ्य तेनाशिते पूजितै-
रङ्गकैरुदम्पनीयैरङ्गै काञ्ची च नूपुर च कङ्कणानि च तदीय शब्द श्रियश्चक्रुः । अधिक
क्रीडाविषयो य सभ्रमस्तेन लोला ये बुन्तला केशास्तेषु वसन्त्यो या वासन्तिकास्तासा
वन्दिनां क्षीरमदयापक्षनामलिना नादस्तेषा काञ्चादीना कोलाहलमाकुलत्वमनयन्नु-
क्रीडितवान् ॥

घनसहजशरीरद्योतकल्पापभूया-
मणिकिरणतरङ्गैरावहन्मासलत्वम् ।

तनुतरमपि वासो नाङ्गकान्यङ्गनाना
दयितदृशि कथंचिद्व्यक्ततामानिनाय ॥ ४५ ॥

तनुतरमच्छमपि वासः कर्तुं अङ्गनानामङ्कानि दयितदृशि कान्तदृशी व्यक्तता न
निनाय । दर्शनलुब्धा अपि काता कान्ताइ तनुवन्नाङ्गनमपि नापर्यन्तिलथ । यतो
मांसलत्व पीनताभावहत् । कै । घन सहजो च शरीरद्योत कान्तिस्तेन कल्पापधिना
ये भूयामणिकिरणतरङ्गस्यै ॥

अन्योन्यमच्छमणिभूषणमालिकानु
मध्येसम प्रतिफलद्वुपु पुरधी ।

औत्सुक्यतश्च तुरमेत्य तदा-न नाम

सप्रत्यभिज्ञमविदन्दयिताः प्रतिस्वम् ॥ ४६ ॥

तदौत्सुक्यतोऽर्थापुरिध्रिष्वेवोत्कण्ठया द्रुतमेत्य कान्ताः प्रतिस्वं स्वस्वसंबन्धिनीः पु-
रंधीः प्रत्यभिज्ञानेन सह नाविदमाजानन् । इयं मे प्रियेति नाज्ञासिपुरित्यर्थः । यतो
मध्येसमं स्थिताः, अत एवान्योन्यं प्रतिफलद्वयुर्थासां ताः । अन्यासां भूषणरत्नेष्वन्याः
प्रतिबिम्बिता इति यथासं खिद्यो दयिता न प्रत्यभिज्ञासिपुरित्यर्थः ॥

कासांचित्समभून्नवीनभगमत्कासांचन व्यक्तता-

मन्यासां ववृधे विनिहुतमभूत्कासांचनाकृत्रिमम् ।

जात्यैवाधममध्यमोत्तमतया सौन्दर्यलेखालिये-

राकरूपेण शरीररूपलहरीतत्त्वं चकोरीदृशाम् ॥ ४७ ॥

चकोरीदृशां रामाणां शरीरस्य रूपं लावण्यादि तस्य लहर्षं वल्लासास्तस्य तत्त्वं चारं
कासांचित्स्त्रीणां नवीनं समभूषणं जातम् । केन । अकरूपेण वेपेण । कान्तिरहितानां
वेपेण कान्तिर्जातेत्यर्थः । कासांचिमत्कतां प्रकटत्वं रूपं वेपेणागतम् । अन्यासां वेपेण
रूपं ववृधे वृद्धिं गतम् । कासांचनाकृत्रिमं सहजं रूपं वेपेणापदुतमभूत् । कया । जात्यैव
निसर्गेणैव सौन्दर्यस्य सौभाग्यस्य लेखा तस्या लिपिर्विच्छित्तिस्यस्या अधममध्यमोत्तम-
तया । अधमप्रकृतीनां नवं सौभाग्यं वेपेण जातम्, मध्यमप्रकृतीनां सौभाग्यं वृद्धिं
गतम्, उत्तमप्रकृतीनां नव सौभाग्यं वेपेणाच्छादितमित्यर्थः ॥

इत्थं तत्र विचित्रमण्डनविधिं निर्वर्त्य वामभ्रुवः

स्वाकारार्पणभङ्गञ्जुग्रहपर्दं द्वाग्दर्पणं तत्पजुः ।

साफल्यं प्रसरत्सु वृत्तगतिषु स्वच्छत्वबन्धुष्वथो

संक्रान्त्या प्रियमानसेषु तु निजाकल्पश्रियं निन्द्यरे ॥ ४८ ॥

तत्र कैलासे विचित्रो यो मण्डनविधिर्भूषणविधानमेव निर्वर्त्य संपाद्य स्वाकारस्य
निजशरीरस्वार्पणभङ्गिः प्रतिबिम्बमुखेन प्रतिपादनं सैवानुग्रहः प्रसादस्तस्य पर्दं स्थानं
दर्पणं तस्यजुः । दर्पणे स्वं रूपं दृष्ट्वा तं तस्यजुः । प्रसरन्ती सुवृत्ता सानुरागा दर्पणस्या-
नीयत्वाद्द्वर्तुला च गतिर्येषाम्, तथा स्वच्छत्वस्य बन्धुषु श्रियचित्तेषु संक्रान्त्यावेशेन प्र-
तिबिम्बनेन वेपश्रियं सफलतां निन्द्यरे । वेपभूषिताः प्रियाणां चित्तमविशन्नित्यर्थः ॥

तत्राकल्पमनल्पमादृततया संतन्वतीनां सर-

स्वाराज्याद्भुतविभ्रमप्रतिभुवां नाकेसदेणीदृशाम् ।

तासां कैलिकलाविलोकवरीमारामवासन्तिका-

सौगन्ध्यातिथिभिः शुभं शुभमितीवावादि मत्तलिभिः ॥ ४९ ॥

आहततया सादरं महान्तं वेपं कुर्वतीनाम्, अत एव स्मरस्य स्वाराज्ये स्वर्गराज्य-
विषयेष्वद्भुतेष्वपूर्वेषु विभ्रमेषु क्रीडाषु प्रतिमुवां लग्नकानां देवलीणां संवन्वी क्रीडावि-
च्छित्त्या विलोले यः कबरीमारस्तदग्रे वसन्त्यो या वासन्तिका लताभेदास्तासां सौग-
न्द्येऽतिथिभिरर्यिभिमत्तालिभिः समदैर्घ्यमरैः शुभं शुभमितीवादि कथितम् ॥

काचित्तत्र विमुद्रपङ्कजमुखी सौभाग्यभाग्यावधि-

विभ्राणं हठकष्टरक्षितनिजाकल्पैकपात्रं वपुः ।

प्रेमव्याकुलकान्तकेलिकलहप्रोन्मृज्यमानाखिल-

क्रीडामण्डनडम्बरा व्यजयतायत्नात्सपत्नीजनम् ॥ ९० ॥

सौभाग्यभाग्यानामवधिः । अतिसौभाग्यभाग्येत्यर्थः । अत एव प्रेम्णा रागेण व्या-
कुलो यः कान्तस्यस्य केलिकलहो रत्तरणस्तेन प्रोन्मृज्यमानो गलितः क्रीडामण्डनड-
म्बरोऽङ्गरागादिर्यस्याः सा काचित्सपत्नीवर्गं व्यजयत परामवद । यतो हठेन कष्टेन र-
क्षितो शुभो निजो य आकरत्सत्यैकपात्रं वपुर्विभ्राणम् । सौभाग्याभाग्यमाजमित्यर्थः ॥

निर्वर्त्येत्थं प्रथममुहृदं मान्मथप्रक्रियाणां

तास्तन्वद्भुचो विविधमधुरोल्लेखतो वेपशेषम् ।

हेलाखेलतिप्रयकरतलन्यस्तहस्तारविन्दाः

क्रीडोद्यानावनितिलकतां कौतुकादध्यरुक्षन् ॥ ९१ ॥

तास्तन्वद्भुः क्रीडोद्यानावनी तिलकतां मूषणत्वमाश्रयन् । हेलाया खेलन्तः क्रीडन्तो
ये प्रियास्तेषां करतले न्यस्तं हस्तारविन्दं वाभिस्ता मान्मथप्रक्रियाणां कामप्रकाराणा-
माद्य मुहृदं वेपशेषं निर्वर्त्य संपाद्य विविधो मधुरो य ल्लेखत्स्वात् । 'हेलाखेद' इति
वा पाठः ॥

निभ्राणा घनरागयोगलहरीं भृङ्गावलिप्रीणन-

प्रौढाकृत्रिमसंस्तरस्परिमळा गीर्वाणवामश्रुवाम् ।

व्यालोलप्रथमाननेत्रचपकैरापीयमाना चिरं

तत्र स्वस्वविलासिनां समजनि प्रीत्यै प्रसन्ना तनुः ॥ ९२ ॥

दिव्यलीनां तनुः स्रग्द्वारिण्या प्रीत्यै हर्षाय समजनि जाता । यतो घनो यो रागः
श्रुमादिकृतोऽभिध्वङ्गो वा तद्योगं विभ्राणम् । तथा भृङ्गावलेः कामुकपद्मेर्धर्ममालयाद्य
प्रीणने तोषणे प्रौढः प्रगल्भोऽकृत्रिमः ससर्पन्परिमलो यस्याः । तथा व्यालोलाः प्रथमाना
ये नेत्राण्येव चपकासैरापीयमाना प्रसन्ना प्रसादवती, अथ च प्रसन्ना मुरा प्रीत्यै जाता ।
तत्पक्षे रागः स्वाभाविकः । भृङ्गा रागिणो अमराद्य । सा चपकैः पीयमाना । मुह्येऽर्थे

तनुर्विशेष्या प्रसन्ना विशेषणम् । अन्यत्र विपर्ययः । एतेन वक्ष्यमाणार्थापक्षेपः कृत इति भद्रम् ॥

इति धीजोनराजकृतया टीकया समेतः धीराजानकविश्ववर्तसूनोर्महाकवि-
राजराजानकधीमङ्गकस्य कृतौ धीकण्ठचरिते महाकाव्ये
प्रसाधनवर्णनं नाम त्रयोदशः सर्गः ।

चतुर्दशः सर्गः ।

अधिवाह्निमण्डपमखण्डमान्मथप्रथमोपदेशगुरु भङ्गुरभ्रुवः ।

अथ बह्नुभैः सममभमविभ्रमा मधु कर्तुमीपुरधरामृतातिथिम् ॥ १ ॥

बह्निमण्डपे सतामण्डपे बह्नुभैः समं मधु मधमधरामृतात्योष्ठासृतास्यातिथिमथिनं कर्तुं
भङ्गुरभ्रुवो बक्रभ्रुव ईपुरैच्छन् । मधु यचोष्ठासृतादत्तं तर्कि पानेनेत्याह—भसण्डा मा-
न्मथाः प्रथमे प्रधानानि ये उपदेशास्तेषु शुद्ध उपदेशकम् । मदवशात्तज्जापगमे कामाति-
शयात् । अभमविभ्रमाः स्फुरद्विलसाः । ईपुरिचीच्छलेकिंठि रूपम् ॥

पटुगन्धलुब्धमधुपायिधोरणीपरिरम्भणेन बहुला हलिप्रिया ।

मणिकुन्तलेषु ववृतेऽतिलोभतो निजवाससा हलभृतेव गोपिता ॥ २ ॥

रत्नचपकेषु स्थिता हलिप्रिया मदिरा हलभृता हलधरेण खवक्षेणार्थादीकेन करणेन
गोपिता रक्षिता पिहितेव ववृतेऽभृत् । केन । पटुगन्धे लुब्धा या मधुपायिधोरणी अम-
रपङ्क्तिस्तस्याः परिरम्भेण निवेशेन । मैना कविद्वार्यादिति हलधरेण खवक्षेणाच्छादि-
तेव । उत्प्रेक्षयैतया हलधरेणापि तथाविधा मदिरा न पीतेति प्रकाशितम् । हलिप्रियेति
नाम प्रकृतानुगुणम् ॥

प्रसरत्प्रभादलतयाग्रदौकिता नवपद्मरागचयकाः सिषेविरे ।

निपतिष्यदासवरसावलेहनस्पृहया प्रसारितरसज्ञतामिव ॥ ३ ॥

अग्रे दौकिताः प्रापिता नवाः पद्मरागमया ये चयकाः पानयात्राणि प्रसरन्त्यः प्रमा
एवावणत्वाद्दलानि पल्लवा यस्य तद्भावेन हेतुना प्रसारिताः कर्पिता रसज्ञा जिह्वा यैस्त-
द्भावमिव सिषेविरे । कथा । निपतिष्यन्, अर्थाचपकेषु, य आसवरसस्तस्मै स्पृहा पृथुता
तया । अचेन्नैरपि चपकेमधुसादलोभादंशुव्याजेन जिह्वाः कर्पिता इत्येवमप्रेक्षया स्वा-
दिष्टता सूचिता । दीर्घत्वं रक्तत्वं च जिह्वोत्प्रेक्षणे प्रभाषां हेतुः ॥

पृथुभाण्डतोऽन्यलघुभाजनोदरे विनिवेश्यमानविसरः पुरःसैरः ।

अविदूरनिर्जरपुरंश्चिजुम्बनप्रमदादिवोदनददासवद्रवः ॥ ४ ॥

पुरःसैरप्रवर्तिभिरनुजीविभिः पृथुभाण्डतो घटादेरन्यासिलघुनि सूक्ष्मे भाजनोदरे
करिकादी विनिवेश्यमानः पाल्यमानो विसरो यस्य स आसवद्रवो मधुप्रवाह उदनददरा-

च्छायत । अतः संभाव्यते—अविदूरेऽचिरेण यत्पुरंधिभिर्बुम्बनं तेन प्रमदात्तोपादिव ।
द्रवशब्दस्य पुंलिङ्गत्वात्संब्यवहारयोग्यं चुम्बनादि संभाव्यते ॥

परिवत्रमुर्मधुरगन्धगृध्रवो बहुहारहरकमृतासु पारिपु ।

अलिमण्डला विपिनदेवतार्पितप्रकटेन्द्रनीलचपकानुकारिणः ॥ ९ ॥

बहु यद्दारहरकं मयु तेन श्रुतासु पारिपु पानपात्रेष्वलिमण्डलाः परिवत्रमुर्ममन् ।
यतो मयुरे गन्धे गृध्रवोऽनृताः । संभाव्यते—वनदेवीभिरार्पिता ये प्रकटा इन्द्रनीलप्रया-
क्षयकाः पानपात्रानि ताननुकुर्वन्ति । उपमोषकमोक्षेक्षेयम् ॥

पृथुशातकौन्भकरिकास्ततस्तदा पुरतस्तरङ्गितदृश्यामलिस्वनैः ।

उदरस्थितासवतयेव मत्ततामधिगम्य किञ्चिदलपत्रिवास्फुटम् ॥ १० ॥

स्त्रीणामप्रे पृथवः शातकौन्भ्यः सौबर्ण्यो याः कारिका भ्रमरहर्तुहेतुभिः किञ्चिदवि-
स्फुटं म्लिष्टमलपत्रिव । उदरे मध्ये जठरे च स्थित आसवो यस्य तद्भावेन मत्ततां
मदमधिगम्य । मत्तथास्फुटं प्रलपति ॥

मदिरा चिराय चपकेषु दिद्युते दधती विमुग्धपरिपाटलं महः ।

अविलम्बमम्बुनिधिसंभवक्षणे सकलप्रवालशकलैरिवार्पितम् ॥ ११ ॥

चपकेषु मदिरा दिद्युते । अतः संभाव्यते—अभ्युधेः समुद्रसकाशात्संभवो निर्गम-
स्तरक्षणे घट्टलैः प्रवालशकलैरविलम्बमद्गतक्षेपमर्पितं दत्तं विमुग्धं पाटलं च तेजश्चिराय
दधतीव । वास्तवं लीहितं कृत्रिमतया संभाव्यते । समुद्रान्तःसारभूतत्वसूचनार्थम् ॥

प्रतिपादितस्वकतनूरकृत्रिमप्रमदोदयैकविधये शरीरिणाम् ।

शतशः सुरा बहुजनानुरागम्ः क्व न पुष्पवृष्टिघटनोचिताभवत् ॥ १२ ॥

अहृत्रिममदजानन्दहरणाय प्रतिपादिता स्वका आत्मीया तनुर्वया । अत एव बहु
वृत्वा जनानुरागस्य भूः स्थानं सुरा शतशः शरीरेणां संबन्धिन्वा पुष्पवृष्टेर्घटने योजने
उचिता क्व नामवत् । अत्र च विद्येयणसाम्याद्दोषित्वावचनं गम्यते । तत्पक्षे च परार्थे
शरीरसमर्पणं जनानुरागात्पदत्वं पुष्पवृष्टिविषयत्वं च योजनीयम् । 'नपूतश्च' इति
कपमन्तिं केविदाहुः ॥

दृढमानतन्तुकरपत्रप्रक्रिया नयनद्वयाकृतकलास्यदेशिकः ।

सदसद्विभागकलनामलिन्नुचो मृगचञ्चुपामजनि सीयुसंखवः ॥ १३ ॥

मृतीनां दृढो यो मानतन्तुसस करपत्रप्रहरः । तन्तुर्वया करपत्रेण चिद्यते तथा
मानस्तेनेत्पर्यः । नयनद्वयस्सावृत्तकलास्ये सहजपूर्णने देशिक उपदेशः । सदसतोर्मुखा-
पुष्पयोर्था विभागकला विमजनबुद्धिस्तस्मा मलिन्नुचोऽपहारकः । सीयुसंखवो मनुष्य-
रिचयो मृगचञ्चुरां जातः । मानं स्वस्त्वा रामा मदनसीदरता अभवभित्तर्यः ॥

मधुहम्बरेण सुमनःशिलीमुखप्रणयोद्धतेन घनरागयोगिना ।

हृदयप्रवेशफलनैकचञ्चुना ललनाजनोऽधरदलेष्वचुम्बत ॥ १० ॥

सुमनःसु पुष्पेषु शिलीमुखा अमरास्तेषां प्रणयस्तेन हेतुनोद्धतेन । घनरागस्य बहुशो-
णस्य योगिना । तथा हृदये उदरे प्रवेशरचना पानद्वारेण (?) तथैकचञ्चुर्विस्तस्तेन मधु-
हम्बरेणौष्ठपल्लवेषु स्त्रीजनोऽचुम्ब्यत स्पृष्टः । अत्र समासोऽस्या कामिभावावगतिः ।
तत्पक्षे सुमनःशिलीमुखः पुष्पेषुः कामः । रागोऽभिष्वहः । हृदयं मनः ॥

मणिकुट्टिमप्रतिमितं पुरोऽपरा शशिमण्डलं हरिणशारितोदरम् ।

मधुपानकेलितरला धृतोत्पलस्फटिकाश्मकुन्तलधिया व्यलोकयत् ॥ ११ ॥

पुरोऽप्रे मणिकुट्टिमे रत्नभूभागे प्रतिमितम्, तथा हरिणेनाश्मृगेण शारितं शबलित-
मुदरं मय्यं यस्य तच्छशिविम्बमपरा धृतोत्पलः स्फटिकाश्मकुन्तल इति धीस्रया व्य-
लोकयत् । इदं सोत्पलं स्फटिकपानपात्रमित्यपदयत् । यतो मधुपानकेलौ तरला ल-
म्बटा । मधुपानकेत्या तरला धूर्णिता विचाररहिता वा ॥

रसना सुपर्वसुदृशां प्रयत्नतो रसमासवस्य शनकैरबुध्यत ।

ननु नासिकापरिमलौच्छुलुम्पनादजनिष्ट तत्प्रथमभोगभागिनी ॥ १२ ॥

सुपर्वणां देवानां संवन्धिनीनां सुदृशां स्त्रीणां रसना जिह्वा चिरायत्नेन मद्यत्वादम-
जानात् । आसवस्य परिमलो विमर्दोऽथगन्धस्तस्योच्छुलुम्पनादाप्राणाभासिका तस्यास-
वस्य प्रथमं रसनेन्द्रियात्पूर्वमेव भोगभागिनी जाता ॥

निपतन्विलासमणिभाण्डमण्डले नवकापिशायनरसोऽन्ववर्तत ।

घटिताङ्गरागरतिनाथपार्थिवप्रथमाभिषेकसलिलच्छटालिपिम् ॥ १३ ॥

विलासार्थं मणिमयं यद्भाण्डमण्डलं तत्र निपतन्वो यः कापिशायनरसो मयं घटि-
शाङ्गरागस्य रतिनाथपार्थिवस्य कामचक्रवर्तिनः प्रथमं यदभिषेकजलं तद्भक्तिमवापत् ।
सर्व एव कामाक्षामग्रहीपुरित्वर्थः ॥

किमपीन्द्रजालमहह प्रसन्नया विदधे तथा सदसि वामचक्षुषाम् ।

विनिपत्य सानवरतं हि कुम्भकाचपकान्तरे व्यधित वर्षविभ्रमम् ॥ १४ ॥

प्रसन्नया सुरया स्त्रीसमायां किमपीन्द्रजालं कृतम् । कुम्भकादटादविच्छिन्नं चपक-
स्यान्तः पतित्वा वृष्टिभ्रमं व्यधात् । अथ च कालाञ्जरूपस्य चपकस्य मध्ये वर्षस्य संव-
त्सरस्य विश्रममकरोदिति विरोधच्छया ॥

अतिदीर्घया सरलया च दूरतो मधुधारयाधिमणिकेलिकुन्तलम् ।

अमतः स्ववर्त्मनि दधेऽङ्गनागुरोरवलम्बविद्रुमविलासयष्टिता ॥ १५ ॥

मणिमये स्त्रीस्रचपके द्वाधौयस्या सरलया मधुधारया दूरतः पतित्वा स्वर्गमार्गे संव-

रतः कामस्यालम्बायमाधारार्थं विद्वममयी प्रवालप्रकृतिर्विलासयष्टिस्तद्भावः कृतः । मधु-
धारालेन कामः सर्वत्र सुखमचरिष्टैत्यर्थः । गुरुशब्देन भ्रमणासामर्थ्यं सूचितम् ॥

मदिरारसस्य किमतः परं वयं प्रथयामहे प्रकटचाटुकक्रमम् ।

अपि योऽन्वमोदि सुदृशामविभ्रुतद्विजमध्यजन्मसुहृदा रसज्ञया ॥१६॥

अतः परमस्वादप्यन्यं प्रकटचाटुकक्रमं व्यक्तां सुतिं वयं किं प्रथयामहे वर्णयामः ।
अविभ्रुता निर्दोषा दुराचाररहिताश्च ये द्विजा दन्ता ब्राह्मणाश्च तन्मध्ये जन्मोत्पत्तिल-
सुहृदा । जातयेत्यर्थः । रसज्ञया जिह्वया । अकारप्रक्षेपेणारसज्ञया स्वादानभिज्ञया वा-
न्वमोदि श्वितः । अपिर्विरोधचोटकः । 'नयम्' इति पाठे प्रतिपत्तिगौरवं स्यात् ॥

मुखपङ्कजस्य सविधेऽधिकाधिकप्रसवाङ्कितं किमपि कापिशायनम् ।

स्पृशतां वधूसदसि पुष्पपायिनां वत तत्क्षणं शुभपरन्पराभवत् ॥१७॥

मधुपायिनां भ्रमराणाम् । घताश्रयं । तत्क्षणाच्छुभपरम्परा महलपत्निः किमप्यचि-
न्वतयामवत् । यतो मुखपद्मस्य निकटेऽधिकतरपुष्पैः घोभितं मयं स्पृशताम् । पद्मपु-
ष्पमदिरादिपरिमलास्वादलाभाच्छुभपरम्पराप्राप्तिः ॥

दयिताः लनस्तत्रकञ्चालिनीः शनैरवलम्ब्य मञ्जुतरगीतिकेलिषु ।

मधुपत्वमाचरितवत्सु पप्रथे तरुणेषु भृङ्ग इति सार्थकं वचः ॥ १८ ॥

सना एव भ्रमरानुगुण्यात्सवकासैः घोभिता दयिता अवलम्ब्य मधुरगीतिकेलिषु
लीलासु । तथा मधु मयं पुष्परसश्च तन्पिबति तद्भावं कुर्वन्तु तरुणेषु भृङ्ग इति वचः
सार्थकं सकलैष्वर्षेषु पप्रथे प्रसिद्धिमगमन् । भृङ्गशब्दस्य हि द्वावर्षौ प्रसिद्धौ—हानी भ्र-
मरश्च । तत्र कामित्वात्क्षणानां भृङ्गनामासीत् । तदा तु मधुपत्वादिधर्मिन्वात्सर्वार्थप्रति-
पादको भृङ्गशब्द आसीत् । सार्थकमिति 'अव्ययं विभक्तिः' इत्यव्ययीभावः ॥

परिपीयमानमदिरोर्मिलील्या द्रुतसान्द्रमानरजसो मृगीदृशाम् ।

वदनाध्वना विविशुरन्तरं भरात्सशरीररागरसनिर्झरा इव ॥ १९ ॥

शरीरा मूर्ता रागरसप्रवाहा इव मृगीदृशामुदरं मुपगम्येण विविशुः । परिपीयमाना
ये मदिरोर्मयसमाजेन । यतो हनं विगलितं सान्द्रं मान एव रजो धैः । मद्यपानेन
माने नटे श्रियः शराणा जाता इत्यर्थः ॥

नतशातकुन्भकलशीमुस्ताच्छतं बलमानमप्रकरभाजि कुन्तले ।

मुतनोर्मुस्तामृतरुचेरुपेयुषो व्याधित प्रदक्षिणमिवान्तिके मधु ॥ २० ॥

पानार्थमुपेयुषः शीमुपेन्दोर्नेषु प्रदक्षिणमिव चक्रे । यतो नतहेमकरिष्वाप्राप्तवितम् ।
चपके आवर्तमानम् । महतः प्रदक्षिणं युक्तम् ॥

ललनाननाप्रकृतसङ्गलद्भनहारहरकमनोहरस्थितिः ।

चपकान्तरागतवती तदा तुलां बकुलेन बालसहकारसंहतिः ॥ २१ ॥

ललनानां स्त्रीणामाननाप्रे कृतसङ्गं प्रविष्टम्, तदनु मदवशात्संगलक्षिपतद्वनं महावीर्ये
यद्भारद्वाकं [मयं] तेन मनोहरा चपकान्तः पात्रमध्ये स्थितिर्यस्याः सा नवसहकारप-
ङ्क्तिर्वकुलेन सदृश्यभवत् । बकुलस्य हि स्त्रीगण्डूपेण सौमन्यं चपके नैव जायते । 'सर्व-
पश्चात्' इति भाष्यकारवचनादव्ययेन समासप्रतिषेधाभावः ॥

कटचीनपिष्टघटनाविपाटलसरगन्धसिन्धुरमदच्छटामिव ।

मदिरां समेत्य बहुभृङ्गसंहतिर्निपपौ स्फुरन्मधुरगीतनिकणम् ॥ २२ ॥

समेत्य संयुज्य भृङ्गसंहतिर्भ्रमरमाला कामिपङ्क्तिश्च स्फुरन्मधुरो गीतनिकणो यत्रैव
हृत्वा मदिरां पपौ । अतः संभाव्यते—कटे गण्डे चीनपिष्टं सिन्दूरं तस्य घटना तथा
विपाटलो यो मदनमदहस्ती तस्य यो मदस्वस्य च्छटा प्रवादस्तामिव ॥

चपकः सपीतिसमये द्युयोपितां बहिरप्युपोदमधुसीकरोऽरुचत् ।

मृदुतकराग्रपरिमर्शवैकृतप्रथमानघर्मकणसङ्गवानिव ॥ २३ ॥

सपीतिः संभूय मानं तत्समये बहिरपि करिकातो निपतनसमये परिकीर्णकणत्वाद्-
हिर्युतमधुकणधपकोऽभूत् । मृदु यत्कराग्रं द्युयोपित्वाणितस्य परिमर्शस्तेन वैकृतं प्रकृ-
तिप्रच्यावस्तेन प्रथमानो घर्मकणसङ्गो विद्यते यस्य स इव ॥

वदनं विशन्मृगदृशां सुराभरः शुशुभेऽप्रसङ्गिधनभृङ्गसंहतिः ।

अधरामृतसवरसाद्भृतेक्षणत्रपया पुरो मुखपटं वहन्निव ॥ २४ ॥

अप्रसङ्गिनी पुरोवर्तिनी घना भृङ्गसंततिर्यत्रैवं स्त्रीणामास्यं विशन्सुराभरो मुखप्रवेशा-
वसरैऽधरामृतमैवासवरसाद्भृतमपूर्वभयरसस्तस्वैक्षणं तेन त्रपया पुरो मुखपटं वक्राच्छा-
दनपटं वहन्निव शुशुभे । अधरामृतमित्यध्यवसानम् । अमृतमित्येत्यमृतमिति शोपमानाद-
क्षेपः । न्यूनगुणेनाप्याक्षवेनाधरामृतस्य रूपणं सजातीयवप्रतिपत्त्यर्थम् । सजातीयाधि-
कगुणदर्शनाद्भवमानः परस्व तमधिकगुणमुखपटलं वहति प्रविशति (!) ॥

परिपीतसर्वमदिरारसोऽप्यहो गणमुग्धया फनककेलिकुन्तलः ।

परिपूर्ण इत्यविरमन्निजाधरद्युतिसंस्तवो न मुचिरं व्यमुच्यत ॥ २५ ॥

परिपीतो निपीतः सर्वैः समस्तो मदिरारसः सीधुरसो यस्मात्सोऽपि फनकमयः
केलिकुन्तलः स्त्रीणाञ्चपकोऽयमर्थान्मदिरया परिपूर्ण इत्यतो गणमुग्धया मुचिरं न व्यमु-
च्यत । यतोऽविरमन्निवर्त्यमानो निजाधरद्युतिसंस्तवो यस्य । ओष्ठप्रमाद्यङ्गान्मदिरा-
भ्रान्त्या मुग्धया चपको न त्यक्त इत्यर्थः ॥

प्रतिबिम्ब्य यत्प्रथममापदुत्पलप्रतिमल्लतां मधुनि लोचनद्वयम् ।

सुदृशां तदेव घटमानशोणिम क्रमशोऽथ तत्र शपथैरबुध्यत ॥ २६ ॥

मधे प्रतिबिम्बितं यत्रैत्रद्वयं प्रथममर्थान्मदो निवेदितस्योत्पलस्य स्पर्शमापात् । अथ

मद्यपानात्कमेण घटमानः शोणिमा लीहिलं [यस्य] तच्छपथैर्दयितैर्बुद्धम् । मदवशाद्रक्तं
नेत्रं रक्तवर्णे मये परभागाभावाधिरेण ज्ञातमित्यर्थः ॥

मुखराद्विरेफरणिताभिमन्त्रितं दृढमानखण्डननिरर्गलस्थिति ।

मदनस्य वारुणमिवास्त्रमात्रभौ हृदयं विशन्मधु विमुग्धचक्षुषाम् ॥ २७ ॥

स्त्रीणामुदरं प्रविशन्मधु कामस्य वारुण वरुणदेवतमस्त्रमिवावर्भौ । यतो मुखरा द्विरे-
फास्तेषां रणितं कृतं तेनाभिमन्त्रितं कृतसंस्कारम् । तथा दृढमानस्य खण्डने निरर्गला
स्थितिर्यस्य । मानहरमित्यर्थः । मये पीते मानत्यागात्तापशान्तां वारुणाद्भवेनोत्प्रेक्षितम् ।
धर्मं च मन्त्रितं भवति ॥

नवहालया सुतनवोऽगमन्समां प्रतिकामिनीषु च सखीषु च स्थितिम् ।

तदनुग्रहेण घटते हि देहिनां क्व न सामरस्यमयसंविदुद्गमः ॥ २८ ॥

नवा या हाला मदिरा तथा हेतुभूतया स्त्रियः सपत्नीषु सखीषु च समां स्थितिमग-
मन् । सखीवत्सपत्नीरपदयमित्यर्थः । तदनुग्रहेण मदिराप्रसादेन सामरस्यं पानकरस-
वदनेकस्यैक्यं तन्मयी संविदद्वितीयप्रथा तदुद्गमो देहिनां क्व न भवति ॥

प्रथमं यतो दधुरपत्रपिष्णुतां चरमं च मोहपथममतामिव ।

रुरुचे मदस्य बहुविभ्रमैकमूरिति मध्यमैव गतिरेणचक्षुषाम् ॥ २९ ॥

प्रथमं किञ्चिन्मद्यपाने स्त्रियोऽपत्रपिष्णुतां लभ्वां यतो यद्गुः, चरममतिमद्यपाने च
मोहपथे ममतामिव यद्गुः, अत एणचक्षुषां मदस्य संबन्धिनी मध्यमैव नास्वल्पा न
चातिवहुर्गती रुचे । यतो बहुविलासैक्यास्पदम् ॥

अपिकुन्तलं तिलकितं द्युसदनां मधु मालतीमुकुलकैरलक्ष्यत ।

प्रतिमाशशाङ्कपरिरम्मलोमतः कृतसंनिधानमिव तारकाकुलैः ॥ ३० ॥

मालतीमुकुलैस्तिलकवत्कृतं कुन्तलस्थितं मधु जनेन प्रतिविम्बचन्द्रालिङ्गनलो-
भात्तारामणैः कृतसंनिधानमिव ललितम् । एतेन मधुनस्वगुलं सूचितम् ॥

प्रसरधमत्कृतिविशेषपोपतः पुटयोर्मनाङ्कुलतां विवृण्वती ।

अनिमेषपद्मलदृशां दृशौ हठात्सनिमेषतामिव हलिप्रियानयत् ॥ ३१ ॥

हलिप्रिया मदिरानिमेषपद्मलदृशां नास्तिश्रीणां संबन्धिन्मो दृशौ सनिमेषतामिव
दृग्दृश्यत् । यतः प्रसरतः सोऽस्त्रस्य चमत्कृतिविशेषस्य पोपतो वर्धनादृष्टिपुटयोः
किञ्चिन्मुकुलमायं संपादयन्ती । मदपूर्णता अभावमित्यर्थः । निर्निमेषस्य निमेषवत्स्वर-
णाद्दृशब्दप्रयोगः ॥

प्रियया मुस्तासवविलासघट्टनादधिरोपितो चकुलवन्मुदः पदम् ।

चिरमाचक्राह्व तरुणशदन्तिकात्तदनन्तरं कुरवकस्य दोहदम् ॥ ३२ ॥

मुखासवेन गण्डपरूपेण विलासिहेतुभिर्घटनं तस्मात्प्रियया चकुलृक्षवदानन्दं प्रापित-
स्तरुणस्तदनन्तरं तदन्तिकारिप्रियातिकटात्कुरवकस्य दोहद स्तनालिङ्गनरूपं काङ्क्षि-
तवान् ॥

शशिनः कलां परिणतां सुरीसुरा पुरतः प्रसारिकुसुमां तदावहत् ।

अधिरोप्यमाणविशिखां धनुर्लतां गमितां स्फुटत्वमिव पुष्पपत्रिणः ॥ १३ ॥

सुरीणां देवस्त्रीणां सुरा पुरतोऽप्ये प्रसारितकुसुमां सपुष्पां चन्द्रकलां कामेन प्रह-
रत्नं प्रापितां संधीयमानशरां धनुर्लतामिवावहत् । संनिवेशकार्यकरणभ्यामुत्प्रेक्षोरथा-
नम् । पुष्पपत्रिण इति नाम प्रकृतानुगुणम् ॥

मदनप्रतापतपनोष्मविप्लवद्रुतविश्वपाटलमणिद्रवद्रुहि ।

जघटे परिस्रुतिनवीनमालतीमुकुलैर्विडम्बितविशुद्धमौक्तिकैः ॥ १४ ॥

मदनस्य प्रतापः स एव तपनोऽकेलस्योष्मविप्लवः संतापोपद्रवस्येन हता ब्रवीभूता
विश्वे सर्वे ये पाटलमणयः पद्मरागास्तेषां द्रवाम प्रवाहाय हुष्यति । पद्मरागसमायान्ति-
त्यर्थः । परिस्रुति मदिरायां नवैर्भालतीकुङ्कुलैर्घटितम् । विडम्बितानि शुद्धानि मौक्तिकानि
यैः । पद्मरागेषु मौक्तिकैर्भावमित्युक्तिसंगतिः ॥

यदनप्रभालवजितस्य शीतगोरचलाः कलां विचकरुः परिस्रुति ।

नियतं तदा सृदुलमालतीमिपाद्धनतत्सुपासवनिवेशसिद्धये ॥ १५ ॥

मुञ्जितस्य चन्द्रस्य कलां मालतीव्याजात्त्रियो नून विक्षिपुः । तस्य चन्द्रस्य
मुधारस्यस्यार्थान्मदिरायां निवेशत्वात्विद्धये । मालतीयोषान्मदिराया रसः मुपासमो-
ऽभूदित्यर्थः ॥

सदसद्विकल्पफलनापहारिणो मधुनः सरोपनिपदेकशालिनः ।

घटमानचाटुवचसः फलस्वरैरलयः प्रदक्षिणमिव प्रणिन्विये ॥ १६ ॥

सदसती हिताहिते तद्रूपां विकल्पकलनां विचारग्रहणमपहरतः तथा सारस्वो-
निपद्विजयरहस्यं तत्र तथा चक्या शालते तस्य मधुनः प्रदक्षिणमिव भ्रमराधकुः । मधु-
रसाद्देः स्तुतिकराः । मुक्तयुक्तरूपनिवारणे शतोपनिपदो गुरोव शिष्याः स्तुतिररं
प्रदक्षिणं कुर्वन्ति ॥

चरितं व्यजेष्ट धत पानगोष्ठिका मुचिरप्ररूढमपि पद्मसन्ननः ।

ललनाननाम्बुजकदम्बके तदा व्यतनिष्ट यत्नवमधूदयोत्सवम् ॥ १७ ॥

चिररूढमपि प्रक्षणधरितमापानगोष्ठी जितवती । यत्स्त्रीणां मुसपत्रेषु नवं मधु मयं
मकरन्दस्य सद्दुदयोत्सवमकार्षीत् । ब्रह्मणा पद्मेप्येव मधूदयः कृतः, न तु मुषपत्रेषु ।
आपानगोष्ठया पुनर्मुसपत्रेषु मधूदयः कृत इति निर्माणजयः । केवलाम्बुजपत्रेषु मधु
मकरन्दः । आननाम्बुजपत्रेषु मधु मयम् ॥

स्वरुढकुन्तलमुपान्तवर्तिनं स्मयने प्रियं प्रति विलोलक्षुपः ।

प्रतिविम्बिता मधुनि दन्तमण्डली नवमालतीमुकुलभङ्गिमप्रहीत् ॥ ३८ ॥

स्वरुढोदो धृतधपको यत्रैवं कृत्वा समीपस्थं प्रियं प्रति लीलया विधेयलदर्शनेन वा स्मयने हासे सति मधुनि प्रतिमिता दशनपद्मिर्मालतीमुकुलविच्छित्तिं प्रापत् ॥

अधिमद्यमध्यमुरुपुष्पसंहतिभ्रमरावली कलकलाकुला दधे ।

हरभीतिभङ्गुरमतेर्मनोभुवो जलदुर्गगर्तगतसैन्यविभ्रमम् ॥ ३९ ॥

मद्यमध्ये सरुर्षना या पुष्पपङ्क्तिस्त्रयां भ्रमरपङ्क्तिरत एव सकलकला सती हरभीत्या भङ्गुरा भ्रमा मतिः साहस्युद्धियस्य तस्य मनोभुवः कामस्य संवन्धिनो जलदुर्गगताः सैन्यास्तेषां विच्छित्तिं दधौ । नात्र नेत्रामिना त्रिनेत्रः संदग्धुं शक्नोतीति जलदुर्गं प्रविष्टस्य कामकटकस्य भ्रान्ति मद्यान्तर्गतपुष्पवासिनो भ्रमराधकुः ॥

विनिमज्ज्य सीधुसरिति ध्रुयं स्मरो हरहव्यवाहदवधुव्यथां जहौ ।

ध्यवमानशान्तरुचितस्फुलिङ्गता तदुपान्तवर्त्मनि यदापि षट्पदैः ॥ ४० ॥

मद्यनयां निमज्जनं कृत्वा कामो हरनेत्रामिदाहव्यथां त्यक्तवान् ! तस्याः सीधुसरितः समीपमार्गे भ्रमरैर्ध्यवमाना आद्रोः शान्तरुचयः कृष्णवर्णा ये तरस्फुलिङ्गा हरानलाहास्तद्भावो यदापि प्राप्तः । दद्यमानेन यत्र मज्ज्यते तत्राहारिर्भाव्यम् ॥

परिपाटले मधुनि मालतीकुलैर्धवले विवल्गदसितालिशालिनि ।

तपनीयकुन्तलमयूखदन्तुरे स्मरचित्रभित्तिरिति पप्रथे भ्रमः ॥ ४१ ॥

परिपाटलेऽरण्ये, तथा तपनीयकुन्तलस्य सुवर्णवपकस्य मयूखदन्तुरे व्याप्ते, तथा-स्वितैर्भोगवशादतिशयमैरलिभिः शालिनि, तथा मालतीमुकुलैः श्वेतै मधुनि कामचित्र-भित्तिरिति भ्रान्तिर्जाता । 'भ्रमित' इति वा पाठः ॥

कनकालुकामुपरि कापि पाणिना दधती स्ववक्त्रपतदासवसुतिम् ।

अतनोदखण्डशशिविन्धकोटरप्रसरत्सुपुष्पापपरार्कमण्डलम् ॥ ४२ ॥

वक्त्रे पतन्यासवसुतिमपधारा यस्याः सद्यसात्तां कनकालुकां सुवर्णकरिका पाणिना करेणोपरि दधती । स्वहस्तेन करिकां गृहीत्वा विवन्ती-ययं । काप्यखण्डं पूर्णं यच्छ-शिमण्डलं तदन्तरे प्रसरन्ती विशन्ती सुपुष्पा यस्मादर्कमण्डलं व्यधात् । सुपुष्पां क्षी-पधन्त्रो विशतीत्यागमः । काचित् पूर्णचन्द्रे सुपुष्पायाः प्रवेशमकरोत् । 'अपरार्कम-ण्डलम्' इत्येकपदं वा योज्यम् । अपरं भिन्नगुणम् । भिन्नगुणत्वं पूर्णचन्द्रे सुपुष्पायाः प्रवेशानात् । सुवर्णकरिका सूर्यस्य कल्पितोपमानम् । मुखं चन्द्रस्य । मद्यधारा सुपु-ष्पायाः ॥

प्रतियातना शशिनि मेचकोत्पलच्छदपङ्क्तिभिर्विनिहिताभिरादधे ।

मधुभाजनेष्वमरवारयोपितां नवसंसरद्बहुकन्दसंकरः ॥ ४३ ॥

सुरत्रिया मयचपके न्यस्ताभिर्नीलोत्पलपत्रपद्मि प्रतिधिम्बचन्द्रे नवा ससरन्त
सर्पन्तो बहवो ये कलङ्कास्तेषा सकरो योग कृत । उत्पलपत्रपद्म कलङ्काहुल्येना
ध्ववसिता ॥

नवपानकेलिकिलकिञ्चिताञ्चिता भृतमासवेन सुरवामलोचना ।

पृथुनेत्रनीलनलिन विनिर्ममे मुखमेव कापि दयितस कुन्तलम् ॥ ४४ ॥

नवा या पानकेलिस्तस्या किलकिञ्चितेन विभ्रमविशेषेण शोभिता स्त्री स्व मुखमेव
चपकमकरोत् । यतो मयेन भृत पूर्णम् । तथा विस्तीर्णनेत्रोरपलम् । भर्तारं रागवशात्
धुगण्डप पायितवतीश्वर्यं ॥

अवहद्वपु कुबलयाग्रनेसरैश्चपकोदरे विष्टतरागसगम ।

परिचुम्बनात्सुरदिलोलचक्षुषा दशनक्षतैरिव सनाथमासव ॥ ४५ ॥

रडराग उत्पलकेसरव्याजेन स्त्रीकर्तृकाचुम्बनादासवो वपुर्दन्तक्षतै सहितमिव दधी ॥

मणिभाजनाग्रजवनिप्यतत्सुरारसविपुष पुपुपुरेणचक्षुषाम् ।

रूढचीनपिष्टपरिपाटलस्मरद्विपकीर्यमाणकरसीकरभ्रमम् ॥ ४६ ॥

रजचपके सातिजव पतत सुरारसस्य कणा वयोलसि दूराण्या ये कामदत्तिकर
कणास्तेषा विभ्रम दधु । रजाशुभिररुणत्वसूचनार्थं मणिग्रहणम् ॥

पुरतोऽलिजालपिहिता हलिप्रिया विबुधावरोधललना व्यलोकयत् ।

हठलुप्यमानविभवामनर्गल हलिमत्सरादिव कलिन्दकन्यया ॥ ४७ ॥

सुरात् पुराहना भ्रमराच्छादिता मदिरा यमुनया हलिना हेतुना मत्सराद्वेन उप्य
मानो विभवो यस्यास्तामिव व्यलोकयदज्ञासीत् । नाय भ्रमरभर, किं तु यमुनाप्रवाह
एवेत्यर्थ । इही हि यमुना दारितवान् । अतस्तत्प्रियाया यमुनया विभवलोपोक्तिः सगति ।
अथवा हलधरस्य मदिरा यमुना च प्रिया, अतो यमुनाया हलिनि मत्सर । हलिप्रियेति
साकृतम् । अवरोधललेति च साभिप्रायम् । खञ्ज-दा हि सपत्नीपु द्वेषन समावयति ॥

स ममैष शेषधिविशेष इत्यल मदिराममस्त नियत मनोभव ।

कुटिलालिपङ्किकलया सितेतैरुरुरगै रिरिक्षिपुभिरावृतेव यत् ॥ ४८ ॥

स एव मम शेषधिविशेषो निविमेद इत्येव नून कामो मदिराममस्त । कुटिलभ्रमर-
पद्मिव्याजेन कृष्णसर्पैरिव रक्षितुकामैर्मदिरा यदावृता । निधानस्य सर्पं रक्षेत्सुरगैरित्युक्तम् ॥

मुखसौरभभ्रमदलिप्रभावतो दशनच्छदोऽभजदिवान्जनार्जनम् ।

मधुनारुणे मृगदृशा विलोचने ययतुश्च सान्द्रमदनार्द्रतामिव ॥ ४९ ॥

मुखसौरभेण भ्रमतामलीनां प्रभावाद्दशनच्छदोऽधरोऽञ्जनार्जनमिव प्रापत् । मयपा-
नेन रते नेत्रे धन मदनेन रागद्वयविशेषेणार्द्रतामिव प्रापत् ॥

अतिताम्रयोर्मधुमदेन गण्डयो प्रविलुप्यमान परभागविभ्रमम् ।

अवरोप्य लौहितककुण्डल व्यधात्सुदृश श्रुतौ कनककर्णिका प्रिय ९०
ततो मधुपानमदेनारुणयो कपोलयोर्विषये गतपरभाग पद्मरागकुण्डल कर्णानिवायं
द्विय कर्णं सुवर्णकणिकामर्यात्परभागार्थं रमणोऽकरोत् ॥

हठचुम्ब्यमानवदना विलासिभिर्ललनास्तदा मदनहृष्टदृष्टय ।

मधुमध्यनिम्बितनिपीतशीतरुक्त्तनुशैत्ययोगत इवाचकम्पिरे ॥ ९१ ॥

हठेन किञ्चित्त्रावशाशुम्बितमुत्थोऽत एव कामयोग्यीकृतदृशो रामा सारिवक
भावाचकम्पिरे । अत समाव्यते -- मधुमध्ये पूर्वं विम्बितो निपीतो य शीतरुक्त्त
स्तस्य तनुर्मूर्तस्तच्छैत्ययोगादिव । तन्न सून्म वा व्यारयेयम् ॥

तरुणा पुर परिचिता नवोच्छ्वसन्मदधूर्णनाकुलितकेलिवाससाम् ।

अपि यन्मनोरथगतेरगोचर तदवापुरीक्षितुमधीरचक्षुषाम् ॥ ९२ ॥

पुरो वर्तमानास्तरुणा परिचिता बन्मा स्त्रीणा सवधि तदीक्षितमासु । तदपश्य
द्विल्लथ । य मनोरथगतेरगोचरम् । मनोरथा अपि यत्र प्राप्नुवतील्लथ । यतो नवमु-
च्छ्वसतोऽसता मदेन घूषण भ्रमण तेनाकुलितानि स्वस्थानाचिन्तितानि वासासि वासाम् ॥

कादम्बरी कुहरसङ्गिकुरङ्गभङ्गि

भृङ्गा कुरङ्गरुदृशा मणिकुन्तलेषु ।

कामप्रतापदहनद्रुतसाध्यचन्द्र-

विम्बोपमाधित सुधारससामरस्यम् ॥ ९३ ॥

मृगदशा रत्नचपकेषु कादम्बरी मदिरा सुधारसस्य सामरस्य साम्यमधिताधारदत् ।
कामस्य प्रतापदहनेन हृतो विलीनो य साध्य सध्याकल्पमवधन्द्रविम्बस्तेनोपमा
यस्या । नेय मदिरा, किं तु प्रतापामिणलितध्वद्र । यतोऽत्र भ्रमरव्यानेनाद्भृणोऽस्ति ।
अत एव सुधास्वादेल्लथ ॥

देवी स्वय भगवती युवसु प्रसन्ना

त्त्राजनिष्ट नियत श्रुतिप्रसन्ना ।

यद्वैभवाहृदमपि प्रविमुच्य मान

तान्मुञ्जवोऽनुजगृहृष्टचुम्बनेन ॥ ९४ ॥

नून प्रसन्ना सुरा भगवती तरुणेषु स्वयमप्रार्थनया प्रसन्ना जाता । यस्या वैभवाप्रसा
दमाहात्म्याहृदमपि मान [प्रविमुच्य] त्रियो हठचुम्बनन ता यूनोऽनुजगृहृष्टचुम्बनेन ।
यदिति भिन्न वा पदम् ॥

चक्रे गतौ च गिरि च स्वलनं पदानां
दृष्टौ च चेतसि च रागभरं पुपोप ।
मार्द्वीकमुत्पलदृशामुपनीयमानं

प्रेयोधरामृतरसस्य पुरःसरत्वम् ॥ ५५ ॥

मार्द्वीकं गोस्तनीसंबन्धि मयं कर्तुं स्त्रीणां गतौ चक्रमणे गिरि वाचि च पदानां चरणानां शब्दानां च स्वलनं चक्रे । स्त्रीणां दृष्टौ चित्ते च रागस्य लीहित्यस्य लेहस्य च भरं पुपोप । प्रेयसामधररसस्य पुरःसरत्वमप्रवर्तित्वमुपनीयमानम् । मद्यपानस्य पश्चादधरामृतरसस्य पानात् । अधरामृतरसानेन वाच्यैव स्वलनान्मनस्यैव रागदर्शनाच्च ॥

निर्व्याजगद्गदगिरो वदनं वहन्त्या

भ्राम्यन्द्वा पाटलविलोचनगण्डलेखम् ।

कोपं विपक्षमधुपायनजायमानं

क्षैब्यस्पृशो मृगदृशो न युवा विवेद ॥ ५६ ॥

विपक्षः सपरनी मधु पिबतः प्रयोजने मधुपायनं तेन जायमानं रामाया कोपं तरुणो नाजानात् । अतः क्षैब्यस्पृशः क्षीबायाः, निर्व्याजमकृत्रिमं गद्गदगिरोऽस्पृष्टवाचः, मुखं भ्राम्यन्द्वा, तथा पाटला विलोचनगण्डलेखा यस्य तद्वहन्त्याः । कोपपक्षे द्वयोर्धर्मिणोर्गद्गदवचनादीनां धर्माणां साधारणत्वात् ॥

रुष्टा काप्यगमत्प्रसादपदवीमप्रार्थितापि प्रिये

निर्हेतु प्रथमानमन्तुरपरा कान्तं प्रकुप्यादुनौत् ।

तस्थौ काचन सामरस्यसरणौ निस्तोपरोषा बधू-

रित्थं भावविभागमाविरकरोत्तासां मदोपक्रमः ॥ ५७ ॥

मद्यपानात्पूर्वं दृष्टापि तदन्वप्रार्थिताप्रसादितापि काचित्प्रिये प्रसादमगमत् । अपरा हेतुं विना प्रकुप्य कुपित्वा कान्तमदुनोदतापयत् । कान्तेन सह कलहमकार्यदित्यर्थः । प्रथमानः प्रसिद्धो मन्तु रोषो यस्याः । काचन रोपतोपरहिता प्रियविषयायां सामरस्यसरणौ समरसत्वमार्गे तस्थौ । एवं तासां मदोपक्रमः क्षीबत्वारम्भो भावानां कोपादीनां विभागं विभजनमाविरकरोत् ॥

उक्तत्वं विजहौ कपोलफलकं गृह्णच्छनैः पाण्डुतां

मीलन्त्यां दृशि चास्तमापदवशं चाञ्चल्यचर्चाक्रमः ।

व्यक्तत्वं न जगाम गद्गदपदन्यासश्च मौनाद्विरा-

मित्यासीदतिवृद्धितो मृगदृशां विशिष्यलक्ष्मा मदः ॥ ५८ ॥

अतिवृद्धितो मदाख्यानमद क्षेण्य विक्षिप्तलक्ष्मा गलितचिह्नोऽभूत् । पाण्डुता गृह-
त्कपोलपलकं गण्डामोगो रक्तत्वमलजत् । दधि दद्यौ चपलत्वमस्तमगमत् । यतो मी-
लन्त्या प्राप्तसन्धोचायाम् । गिरा गद्गद पदन्यासो व्यक्तत्व नागात् । कुत । मौनात् ।
मदालयेन पाण्डुत्वस्य निर्मोलनस्य मौनस्य चोत्पादनाद्रक्तत्वचपलत्ववचनगद्गदत्वादीनि
मदचिह्नानि गलितानीत्यर्थ ॥

श्रीडाकुरङ्कवकृते न ममाङ्करङ्कं

त्वं चेद्दासि दयितानननिर्जितोऽपि ।

तत्ते क्वाटितमितक्षपकान्तरेण

कारागृहं चपकमेव विधो विधास्ये ॥ ९९ ॥

दयिताननेन मद्रमणमुखेन निर्जितोऽपि ॥ श्रीडाकुरङ्क इति कृत्करण तदर्धम् ।
उत्सङ्गमृग मम चेन्न ददाति तत्तनक्षपकान्तरेणान्येन चपकेण क्वाटित बद्ध चपकमेव
कारागृह करिष्ये । यश्च जितोऽप्युपयुज्यमान न ददाति स कारागृहे स्थाप्यते ॥

किं ते कम्पो यपुपि चपकोन्नद्धसीधूर्ममध्ये

श्रीडानाहृत्तरणमसकृत्वुर्वत. शर्वरीश ।

आयात्येतन्ननु तव कथंकारमस्मिन्नकस्मा-

द्विम्यं तुम्बीफल्लपु सखे मज्जनस्यातिथित्वम् ॥ १० ॥

हे शर्वरीश । विलासानुगुणमामन्त्रणम् । चपके उन्नद्धा उन्नता ये सीधूर्मयो मधु-
तरहास्त्रन्मध्ये श्रीडया बाहूत्तरण पारगमन कुर्वतस्ते किं यपुपि कम्पः । अनदीणस्य
परैर्नोदयितुमारब्धस्य वा जलमध्ये कम्पो युक्तः । तुम्बीफल्लमल्लपु तस्मात्पु तुच्छ तव
विन्वमस्मिन्मपुनि मजनस्य मुडनस्यातिथित्व समुद्यतव कथंकारमस्मादेतु विनायाति ॥

त्वं राजता द्विजने भजसे निसर्गा-

त्क्षत्रान्वयस्य च भवान्प्रथमः प्रणेता ।

तद्युज्यते वत शशाङ्क कथं किलाय-

मुच्छिष्टसीधुचपकेषु तवावगाहः ॥ ११ ॥

द्विजाना नक्षत्राणां शास्त्रानां च जने राजनामग्र्यन्व ॥ निसर्गाद्भजसे । तथा क्षत्र-
पुत्रस्य प्रथमो जनकस्त्वन् । तत्तत्लाडुच्छिष्टसीधवोऽवपीतमया ये सीधुचपकास्तेष्वव-
गाहः स्नान तव कथं युक्तः ॥

परिहर चतुरं कुरङ्कवेतो मम चपकं त्वमधीश्वरो द्विजानाम् ।

परिणतमधुसौरभे जुगुप्सा त्वयि न यथा त्रिदशर्षयो जुपन्ते ॥ १२ ॥

द्विजानां नक्षत्राणां च त्वमधीश्वरो मम चपक परिहर । इतो दूरं गच्छेत्सर्पं । प
रिणत सप्तान्त मधुसौरभ यस्य तस्मिंस्त्वयि देवर्षयो जुगुप्सा निन्दा यथा न कुर्वन्ति ॥

तास्तन्वद्भ्यः परिसरलसत्प्राणनाथाङ्गपाली-

लीलालोलालसतरवपुल्लेखमुल्लेखवत्य ।

क्षैव्यव्यावल्गनतरलितापाङ्गरङ्गत्कटाक्षा

मध्येसीधु प्रतिमितमिति स्वैरभेणाङ्गमूचुः ॥ ६३ ॥

परिसरे निकटे लसन्तो ये प्राणनाथा प्रियास्तेषामङ्गपाली आलिङ्गन तत्र लोलान्य-
जालसतरा वपुल्लेखा यत्रैव कृत्वा स्वेरं नि सुकोच मद्यमध्ये प्रतिविम्बित चन्द्र ता
त्रिय एवमूचुः । उल्लेख ऊहन विषये यासाम् । तथा क्षैव्येण व्यावल्गन भ्रमण तेन
तरलिताक्षपला कृता येऽपाहा ह्यन्तास्तेषु रङ्गन्त स्फुरन्त कटाक्षा यासाम् ॥ प
ञ्चमि कुलकम् ॥

निरवधिमधुगोष्ठीगौरवादध्यगच्छ-

त्रिति कति न तरुण्य शोणतामाननेषु ।

अलभत परभाग येन तासा स रज्य-

ध्रवणकुवलयेभ्योऽध्याशु नेत्रत्रिभाग ॥ ६४ ॥

इत्येव निरवधि यन्मधुगोष्ठीसीष्ठव पानकीडाहयत्वं तस्माद्देतो कति न सर्वास्त
दृष्यो मुखेषु रागं प्रापु । रज्यन्त सपद्यमानस्तासा कटाक्ष कर्णोत्पलेभ्य सकाशात्प-
रभाग येनालभत यथा प्राप्तवान् । येन रज्यमिति वा योजना ॥

ये नागरङ्गफलखण्डपुटैरपीप्य-

न्मुग्धानना मधु विलासरसाद्युवान ।

तस्या किलाधररसस्य विविच्यमानं

ते प्रत्युदाहरणमग्रत एव चक्रुः ॥ ६५ ॥

विलासे रसाद्देतोर्नागरङ्गफलानां खण्डान्येव पुटानि चपक्तास्तै करणैर्युवानो मुग्धा
नना रामा मध्वपीप्यन्विषवन्तीं प्रयुक्तवन्त । तद्विचार्यमाणं स्त्रियोऽधररसस्य प्रत्युदाह-
रण प्रागेव चक्रुः । अधररसापेक्षया नागरङ्गदलमधुनो न्यूनगुणत्वात् । एकाह विकल हि
प्रत्युदाहरण भवति । स्वादोऽनैकाङ्गम् ॥

कृष्णारक्त स्त्रिमितैश्च तत्र कृतकक्षैर्व्याख्यासूत्र्या-

त्तत्कान्तोऽपि परा चुचुम्ब विगलन्नि शेषसङ्कालवम् ।

तामाविर्भवदुद्धतकुधमथ क्षीवासि नो वेत्यहं

त्वय्येव कृतवान्परीक्षणमिति द्राक्सोऽपमन्तु व्यधात् ॥ ६६ ॥

कृतकमभिनीत यत्क्षेप्य तस्य क्षणमामूर्णमुद्ग्न तस्मात्कापि स्तिमिता निःस्पन्दे-
वासीत् । विगलप्रपगतो निःशेषशङ्खालोऽर्घातस्या भय यत्रैवं कृत्वा क्षीवन्नेन तस्या
निश्चेतनन्वावगमात्तत्कान्तोऽपि परामनुम्बत् । अथ क्षीवन्वस्यातात्त्विकत्वादाविर्भवन्त्यु-
द्धता कुध्यस्यास्ता स तत्कान्तोऽपमन्तु विगतेष्वामेव व्यधात्—अहं त्वयि परीक्षणमेव-
मनया युज्या कृतवास्त्व क्षीवासि नो वेति ॥

इत्थं तासां विलासालसवलितकरोत्सङ्गसंसङ्गिपार्श्वं

प्राणेशान्पाययित्वा समभवरदलप्रान्तदंशावदंशैः ।

पायं पायं निपीते मधुनि मधुरता याङ्गकेष्वाविरासी-

त्तां वक्तुं पौष्पचापे सदसि न कतरोऽप्येति पाण्डित्यमुद्राम् ॥६७॥

विलासैर्हेतुभिरलस कृत्वा । बलितान्युत्पापितानि करोत्सङ्गघ्नानि इत्समध्यस्थानि
पात्राणि चपका यत्रैव कृत्वाधरदलप्रान्तस्य दशाक्षुम्बनान्येवावदंशास्तैः सम प्राणेशा-
न्मधु पाययित्वा मधुनि पीत्वा पीत्वा निपीते सति तासा तनुषु गात्रेषु या मधुरता
कान्तिराविरासीत्तां कान्ति वक्तुं पौष्पचापे सदसि कामसमाया मध्यात्कतरोऽपि पा-
ण्डित्यमुद्रा वक्तुददङ्ग निति । वागणोचरा शोभा तासामजायतेत्यर्थः ॥

पुष्पेणुष्पेषु सर्किं विवृतनिरवधिव्यकरागानुपङ्गः

सीयुस्तासां प्रविश्य त्रिदशमृगदृशामाशयं विभ्रमेण ।

प्रत्यङ्गं लब्धसङ्गः पटुपुलकभृतो मीलदालोलनेत्रा-

स्ताश्चक्रे प्रागवाप्ताधरदलघटनो निर्वृतेरन्तरङ्गाः ॥ ६८ ॥

पुष्पेषु पुष्पविषया सर्किं सङ्गं पुष्पेण । तथा विवृतः प्रकाशितो निरवधिरन्तो
व्यस्यो रागस्मारणवस्यानुपङ्गः प्रवृत्तिर्धेन । तासामाशयमुदरं प्रविश्य प्रत्यङ्गं लब्धसङ्गः ।
सर्वनाडीव्यापिन्वात् । प्राग्पूर्वमेवावाप्ताधरदलघटना ओष्ठपञ्च चोणो देन ॥ सीयुः
पुरस्तादेव स्त्री रोमाञ्चपारिणी सज्जचणपत्नेत्रा निर्वृते सुखस्त्वान्तरङ्गाः प्रलासना-
धक्रे । अत्र मधुनि समस्तोवला कामुकव्यवहारावगतिः । तत्रक्षे पुष्पेषु कामे सक्तिः ।
रागोऽभिध्वङ्गः । आशयोऽभिप्रायः । प्रत्यङ्गं लब्धसङ्गः सर्वाङ्गदृष्टिनात् । मीलनेत्रत्वं
रतप्रभवशात् । एतेन वक्ष्यमाणार्थोपक्षेपः कृत इति भद्रम् ॥

इति धीजोनराजकृतया टीकया समेतः धीराज्ञानकविश्ववर्त्मनोर्महाकवि-

राजराज्ञानकथ्रीमङ्गलस्य कृता श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये

पानकेटिवर्णनं नाम चतुर्दशः सर्गः ।

लीलागृहे प्रक्रान्तमारब्धं खेलानामर्यात्स्वीयवन्धिनां वस्त्राणां हरणं येषु तेषु लीला-
गृहेषु निर्दह्यमानाशुभ्रधूमराशिभिरसितांशुकमप्यास्त्रिरस्करिण्या निवेशो जातः ॥

लीलागृहे विहितनिहवयैणनाभि-
नासीरधूमलहरीभिरुदेत्य दूरम् ।
मूर्त्या मुहूर्तमपुपन्मिथुनानि केलि-
मुद्वेलमान्मथरसहृदमग्रयेव ॥ ९ ॥

कस्तूरीकपूर्धूमतरङ्गैर्दूरमुत्थाय च्छादितयातो मन्मथरसहृदे मग्रयेव मूर्त्या मिथुनानि
स्त्रीपुंसाः क्रीडामकुर्वन् ॥

अभ्यस्तसौरभसखालिरवैः सुवृत्त-
गण्डोपधानपटलैरघटिष्ट तल्पम् ।
सज्जीभवत्कुसुमचापरथावशेषै-
श्चक्रैरिवोन्मुखरनेमिभिरङ्गनानाम् ॥ १० ॥

अभ्यस्ताः सौरभसखानामलीनां रवा यैस्तेर्गण्डरूपैरुपधानैर्गण्डमसुरैति प्रसिद्धैर्मूर्धो-
पाश्रयमूर्तैस्तल्पं संयुयुजे । सज्जीभवज्जगाम कृतोद्योगस्य कामस्य रयस्यस्यावशेषैः स-
शब्दैश्चक्रैरिव ॥

प्रोताहिबल्लिदलवीटकनिर्विभागाः
सूच्यो विलेसुरुपधानपथेषु यूनाम् ।
द्राग्विद्धमेकसमये बहुलक्ष्यवर्ग-
मङ्गै वहन्त इव पञ्चशरस्य बाणाः ॥ ११ ॥

प्रोतानि स्यूतान्यहिबल्लिदलवीटकानि नागलतापर्णवीटकानि तैर्निर्विभागाः सूच्यो
वंशादिमध्य उपधानेषु रेजुः । त्वरया युगपद्विद्धं बहुलक्ष्यवर्गमनेकशरव्यगणमग्रे विभ्रन्तः
कामबाण इव ॥

लीढोपकारविपुलोत्पलपल्लवाग्रा
मत्तालयो भवनभूमिषु जाप्रति स्म ।
विश्राम्यतो रतिपतेरवजित्य विश्व-
मात्तासिधेनव इवाभिनवाङ्गरक्षाः ॥ १२ ॥

लीलान्यास्तादितान्युपकारोत्पलानां पल्लवाग्राणि यैस्ते मत्तालयो लीलागृहेषु जाप्रति
स्म । जगजित्वा विश्राम्यतः कामस्य शृहीतकरवालाः प्राणरक्षा इव ॥

प्राणेश्वरद्विगुणबाहुलतोपधानं
लीलानिपण्णवपुषामुपरि प्रियाणाम् ।

अन्योत्तरीयघटना मदनान्नयेव

तेने वितानकमणिप्रसृतैर्मयूखैः ॥ ९ ॥

प्रियाणां द्विगुणा भुजलता एवोपधानं यत्र । स्त्रीलार्थं निपण्णानां स्त्रीणामुपरि वितानरत्नोद्युभिश्चत्तरीयान्तरच्छादनं कामाञ्जयेव कृतम् ॥

कान्तेषु कञ्चुकविमोचनचञ्चुरेषु

व्यक्ता बभौ कुचतटी चटुलेक्षणानाम् ।

तत्कालकृष्टधनुषे ददती दशार्ध-

बाणाय चम्पकशरौघमिवांशुदण्डैः ॥ १० ॥

श्रियेषु वज्रहरणक्षत्रेषु व्यक्ता स्त्रीणां स्तनतटी बभौ । तत्कालकृष्टधनुषे कामाय शरव्रात रश्मिभिर्ददतीव । दशार्धबाणावेत्यभिधानं क्षाभिप्रायम् । स्तनद्वयकागत्या कामो विलासिनो जितधानित्यर्थः ॥

निष्पीडितस्तनतटं दृढबाहुबन्ध-

बन्धुं सहेलकृतकण्ठहठग्रहं च ।

निर्मुच्य कञ्चुकमथाश्रितलोचनाभि-

स्तनकर्मणः पदमकल्प्यत कान्तलोकः ॥ ११ ॥

निष्पीडितो मृदित स्तनभरो येन तम् । तथा दृढस्य बाहुबन्धनस्याल्लिङ्गनस्य बन्धुम् । तथा सहेलकृत कण्ठग्रहो येन ॥ कञ्चुक निवार्य स्त्रीभिस्तत्कर्मणः स्तनपीडनादेः स्थानं श्रियवर्गः कृतः । कञ्चुके निवारिते स्तनमर्दादिकं श्रिया व्यधुमित्यर्थः ॥

चामीकराम्बुरुहकुञ्जलभूमिकासु

रूढं कुचद्वयमधीरविलोचनानाम् ।

अप्रादनङ्गरसनाटकनर्तनाय

द्राक्कञ्चुकं जवनिकाभमपाचकार ॥ १२ ॥

चामीकराणि सौवर्णान्यम्बुरुहकुञ्जलानि कमलमुकुलानि तेषां भूमिकासु रूपप्रद्वेषेषु रूढविश्रान्तस्त्रीणां स्तनद्वयं कामरस एव नाटकं तस्य नर्तनं नानाचेष्टनमपि (१) जवनिकासदृशं कञ्चुकं पुरस्तादवारयत् । शृष्टीततत्तद्भूमिकस्य जवनिकापचारणमुचितम् ॥

केलिप्रदीपस्तिकाप्रतियातनाभि-

निष्कञ्चुकाः प्रतिभुवो बभुरङ्गनानाम् ।

कंदर्पभूमुनि मनोमवनं प्रविष्टे

सीमन्तिता इव हिरण्मयवेत्रदण्डाः ॥ १३ ॥

कञ्चकरहिताः स्त्रीणां स्तनप्रदेशा नैर्गल्यालीलादीपप्रतिबिम्बैर्वसुः । अतः संभाव्यते—कामभूपती चित्तराजधानीं प्रविष्टे सति सुवर्णवेत्रैः पार्श्वद्वयसंनिधानाद्द्विधा विभक्ता इव । राज्ञां च राजधानीप्रवेशावसरे पार्श्वद्वये वेत्रदण्डानां सनिधिरुचितः ॥

आच्छिद्य कञ्चुकमयं सिचयं निपीड्य

नैविड्यतो नखमुखैश्च विदारयद्भिः ।

नीरन्ध्रपीतनरसा कुचभूः पुरस्ता-

त्कोपारुणेव ददृशे युवभिर्वधूनाम् ॥ १४ ॥

नीरन्ध्रो घनः पीतनरसः कुङ्कुमाहराद्यो यस्याः सा कुचभूः कोपारुणेव युवभिर्दृष्टा । कोपे कारणमाह—कञ्चुकवत् इत्वा नैविड्यतो बलेन पीडयित्वा कुचभुव नखाप्रैर्विदारयद्भिः पाटयद्भिः । यस्य च बलहरणादिक क्रियते स रोपेण शोणो भवति ॥

सख्योऽथ पक्ष्मलदृशां तदवेक्ष्य तन्त्रं

स्मेरानलार्पितकरं शनकैर्निरीयुः ।

तत्कर्पटाञ्चलसमीरविधूयमानो

दीपोऽपि निर्जिगमिपुत्वमिवाललम्बे ॥ १५ ॥

तत्तन्त्रं स्तनमर्दानादिकं दृष्ट्वा सद्यः परिचारिकाः स्मेरेषु सहासेष्वाननेष्वर्पितकरं लज्जाभयाद्भ्रमसगोपनार्थं न्यस्तहस्तं निर्जग्मुः । तासां सखीनां कर्पटाञ्चलस्य समीरेण विधूयमानः कम्प्यमानो दीपोऽपि निर्गन्तुकामत्वमिवाभयत् । तथा ताभिः श्रीङ्गारब्धा यथा निधेतनानामपि लज्जा जायत इति भावः । अपिशब्दात् केवलं सद्यः, यावन्द्दृष्टारोहीपनोपयोग्यो दीपोऽपि ॥

नर्मोक्तिमन्त्रमुखरः परिवेष्टयन्तीं

कंदर्पशेवधिसनाभिनितम्बत्रिम्बम् ।

कृष्णोरगीमिव ततो झटिति प्रियायाः

कस्मिन्मसाररशनास्रजमाचकर्ष ॥ १६ ॥

कंदर्पस्य शेवधिर्दमकुम्भस्तस्य सनाभिः सदृशं नितम्बं वेष्टयन्तीं मसाररशना मरकतमेखलैव सक्ता कथिदाचकर्षाकृतवान् । चिरं नर्मोक्तिर्लीलाकथैव मन्त्रस्तेन मुखरः । दैर्घ्यवर्णाभ्यां कृष्णकणिनीमिथ । अन्यथ गारुडमन्त्रं पठन्हेमपटग्ना फलिनीमाकर्षेति ॥

काञ्चीहठापहरणाय करे प्रियेण

न्यस्ये न्यघत्त दयिता त्रपया निरोद्धुम् ।

यत्पाणिपङ्कजमभूत्सरधूर्तहस्त-

संज्ञाप्रवृत्तिरिव सैव परस्परस्य ॥ १७ ॥

काश्या रशनाथा हठेन बलेनापहरणार्थं प्रियेण हस्ते न्यस्ते सति काशीं रोदुं स्त्री स्वं
हस्तापन्नं यन्म्यस्तवती या करन्यसन परस्परस्य स्मर एव धूर्तस्तस्य या हस्तसंज्ञा यये-
द्वितीया गोपनीयोऽर्थः प्रकाश्यते तत्प्रवृत्तिरिवाभूत् । खेनेव काम उददीधीत्यर्थः ॥

वस्त्रं हरत्सु विजनेऽथ च चित्तचौर-

लोकेषु तूर्णमबलाजघनस्थलानाम् ।

वीक्ष्य प्रबोधसमयं रसपार्थिवस्य

काश्री चिरं फलफलं फलमाततान ॥ १८ ॥

ये चित्तस्य चौरा मनोहराः प्रियास्तेषु स्त्रीजनसंबन्धि वस्त्रं हरत्सु निवारयन्तु सत्सु
रसपार्थिवस्य कामदेवस्य प्रबोधमेकाग्रतां वीक्ष्य मेखला चिरं शब्दमकरोत् । चौरैषु च
वस्त्रं भयवशात्तूर्णं हरत्सु राक्तः प्रत्ययेक्षां दृष्ट्वा पूरकारः कस्मचिदुचितः ॥

प्राणेश्वरेण रभसापहतोत्तरीय-

मेणीदृशो जघनविम्बमपत्रपिण्णोः ।

अग्रेऽसृजन्नवनवद्युतिसंस्तेवेन

कस्याश्चन स्वयमिवावरणान्तराणि ॥ १९ ॥

प्रियेण स्वरापनीतवसनं स्त्रिया जघने नवनवकान्तिपरिचयेनान्यानि वक्ष्यामीव पर्य-
धात् । यतोऽपत्रपिण्णोः सलज्जायाः ॥

स्तम्भेन निर्दयनिपीडनविक्रयानि

प्रत्यग्रवेपथुविशेषविशृङ्खलानि ।

प्रेमाकुलं समघटन्त ततोऽङ्गकानि

यूनां कथंचन मिथः परिरम्भणेषु ॥ २० ॥

सज्जेहमालिङ्गनेषु यूनामङ्गकानि स्तम्भेन सन्धतास्येन सारिवकेन भावेन हेतुना
कथंचन संयुयुजिरे । स्तम्भयोः संयोजयितुमप्यशक्यत्वात् । रागवशादिर्दयं विविडं
निपीडनेन विक्रयानि निःसहानि । तथा प्रत्यग्रो नवो यो वेपथुविशेषः कम्पाधिपथं
तेन विशृङ्खलानि विसंस्थुलानि ॥

शृङ्गारिणां श्रुतिभिः सह रागयोगा-

त्प्राक्सिद्ध एव मनसोरविभाग आसीत् ।

सुस्यूतयोः स्मरशरैरिव दृश्यते स

तस्मिन्क्षणे तु वपुषोरपि नो विभागः ॥ २१ ॥

कामुकानां रागाभिः सह मनसोरविभागो द्वैताभावः प्रागालिङ्गनात्पूर्वमेव, क्षमिष्व-

हात्सिद्धो न तु साधित आसीत् । तन्मिन्सुने आलिङ्गनावसरे वपुयोर्विभागो भेदो नो
दृष्टः । तथा निविडमालिङ्गिहुर्यथा शरीरयोरैक्यनिवामूत् । अतः संभाव्यते—कामशरैः
सम्यक्स्थूतयोः । स्थूतयोर्हि न भवति भेदः ॥

रोमाञ्चकञ्जुकतनुत्रमृतो ययुस्ते

शृङ्गारिणः सुरतसंगरवीरगोष्ठीम् ।

येषां समं शिततरस्सरकङ्कपत्रै-

श्चक्रे पदं हृदि बधूकुचमण्डलमैः ॥ २२ ॥

रोमाञ्चाः कञ्जुका इव तनुत्रमिव कवचमिव मिश्रन्तस्ते कामुकाः सुरतयुद्धे वीरमाग
ययुः । येषां कामुकानां हृदये तीक्ष्णैः कामशरैः समं ज्वलितानां मण्डलमै रागोप-
पुरोमार्गः (१) खड्गैश्च पदं चक्रे प्रवेशः कृतः । वीरस्य च युद्धगमने शरणां खड्गानां च
पक्षसि प्रवेशः ॥

जन्योन्यगाढभुजबन्धनबन्धुरत्वं

यूनामगाहत् तथा परिरम्भमार्गः ।

जज्ञे यथा पृथुलहारलताफलानां

कंदर्पगन्धगजभूतिरज.प्रतिष्ठा ॥ २३ ॥

यूनां तद्विधानामालिङ्गनकामो मिथो बाहुभ्यां बन्धनं तेन बन्धुरत्वं निविवरत्वं तथा
प्रापयथा स्थूलानां हारमुक्तापत्नानां कामगन्धहस्तिभूतिरजो मण्डनधूलिसिद्धिरभूत् ।
आलिङ्गनवशात्पूर्णाभूतानि हारमुक्ताफलानि काममदीपयन्तित्यर्थः ॥

एणीदृक्षां कुचतटी पटुयौवनोष्मा

हारावली च निविडा जडिमप्रभाभिः ।

ताभ्यामुरःशु सममेव निपत्य यूनां

शीतातपकृमशमोऽजनि मन्मथस्य ॥ २४ ॥

श्रीनां स्तनतटं बहुयौवनतापम् । मुक्ताहारलता च जाह्न्यातिशयनिर्भरामूत् । यूना-
मुरःशु युगपत्पतिन्वा ताभ्यां स्तनतटीहारावलीभ्यां कान्तस्य शीतातपाभ्यां क्लमस्य
शान्तिर्जनिता । अजनीति जनेर्हेतुमिजन्तस्य दृष्टि कर्मणि रूपम् ॥

नीरन्ध्रमात्तपरिरम्भविजृम्भणस्य

रम्भोरभिः सह विलासिजनस्य कामः ।

प्रोतं विधातुमिव चेतसि रागत्वं

रोमाञ्चसूचिनिचयं प्रचुरीचकार ॥ २५ ॥

स्त्रीभिः सह निविडं वृद्धीतालिङ्गनविलासस्य तरुणलोकस्य चित्तै राग एव सूत्रं प्रोक्तं
स्युतमिव कर्तुं रोमाञ्च एव सूचयः सेवन्त्यस्त्राणां समूहं कामः प्रचुरीचकार । सूचीभिश्च
सूत्रं शीव्यते । रम्भाधिक्यं करवो यासाभिति विग्रहः ॥

वामभ्रुवां निविडलुङ्गययोधराग्रे

सत्यं स्वयं वसति पुष्पशरप्रतापः ।

तस्मिन्नुरः परिचिते हि तदा युवानो

बभ्रुश्चिरं वपुरुषोढदृढश्रमान्मः ॥ २६ ॥

स्त्रीणां पीनोन्नतस्तनकोटौ स्वयं कामप्रतापो निविडं वसति । हिर्यस्मादर्थे । तस्मि-
न्स्तनाग्रे तरुणानां वल्लोचने सति तरुणः शरीरं धैर्यविनाशधिषर्मजलमधारयन् । तापेनैव
हि धनैजलोत्पत्तिः ॥

प्रेमाकुलं युवजनो वनजेक्षणानां

तं वीप्सयाधररसासवमाचचाम ।

जीवाप्तये रतिपतेः पुनरुद्धवाम

यद्विभ्रमादमृतमाननपूर्णचन्द्रः ॥ २७ ॥

स्त्रीणामोष्ठरसमधु युवजनः प्रेमाकुलं क्लेशनिर्भरं कृत्वा मुहुराचचाम पपी । यस्मा-
धररसस्य विभ्रमादमृतं मुखचन्द्रः कामस्य पुनर्जीवनायोदगिरत् । ओष्ठरसामृतपाने
सति कामः सजीव इव संपन्न इत्यर्थः ॥

कान्तावगूढवपुपस्तरुणीजनस्य

तानि क्रमान्मसृणतां मणितानि जग्मुः ।

लीलाशुका यदनुवादविधेर्गुरूणा-

मग्रे प्रगे व्यधुरनङ्गरहस्यभेदम् ॥ २८ ॥

कान्तैः कामुकैरवगूढमालिङ्गितं वपुर्गैश्च तस्य तरुणीजनस्य मणितानि रतिकूजितानि
मसृणतां ध्रुतिप्रियत्वं प्रापुः । प्रातर्गुरूणां पुरो येषां मणितानामनुवादोऽनुभाषणं तद्विधेः
श्रीलाशुकाः वामरहस्यभेदं सुरततन्त्रप्रकाशनं चक्रुः । सुरतावसरे द्वियो रतिकूजितानि
पुनःपुनस्तथा चक्रुर्यथा शुक्लैरप्यधीतानीत्यर्थः । प्रगे इत्यव्ययम् ॥

लीलारतोद्यदनुपाधिकसामरस्य-

लीनेष्वशेषकरणेषु हठोद्गतानि ।

यूनां ययुर्बधिरकर्णेषुटोपजाव-

सापत्न्यमेव दयिताजनसीकृतानि ॥ २९ ॥

लीलापूर्वे रते सुरते उषदुद्रच्छदनुपाधिकमकृत्रिमं यत्सामरस्यं तेन लीनेषु शान्त-
स्वव्यापारेषु करणेषु सत्यु दयिताजनस्य सीकृतानि बधिरस्य श्रुतिविकलस्य कर्णपुटे
उपजापो नीचैः कथनं तस्य सापत्यं साम्प्रं ययुः । अश्रूयमाणत्वात् । सुरतसुखावहितैः
कर्णैः सीकृतानि न श्रुतानीत्यर्थः । हृडेनोद्गतानि निर्गतानि ॥

न्यस्तानि मन्मथरसालसमङ्गनाभि-

र्यूनां तनूपु बभुरार्द्रनखक्षतानि ।

शृङ्गारमत्तकरिणो गलिताः कवाट-

सिन्दूरराजय इवाल्ललिता मदेन ॥ ३० ॥

कामरसेनालसं कृत्वा स्त्रीभिस्त्वदृशानां तनुषु लिखितानि सरसनखक्षतानि धनुः ।
भतः संभाव्यते—शृङ्गार एव मत्तगजस्वस्य कवाटे कटे याः सिन्दूररेखास्त्य इव । यतो
मदेनाल्ललिता आर्द्राकृताः । मन्मथरसालसमित्त्वेन तरुणानां सकुमारतनुत्वं सूचितम् ॥

गीर्वाणपार्वणनिशारमणाननानां

चेतोविलुण्ठनचणानि कुचस्थलानि ।

आदेशतो रतिपतिक्षितिपस्य सद्यः

प्रापुः कठोरकरजक्षतपीडनानि ॥ ३१ ॥

पर्वणि प्रतिपत्पूर्वमास्यन्तरे भवः पार्वणः । पूर्ण इत्यर्थः । 'अन्' इति प्रकृतिभावः ।
पार्वणः पूर्णो यो निशारमणः । पार्वणनिशारमणवत्पूर्णचन्द्रवदाननं मुखं यासाम् । पूर्ण-
चन्द्रमुद्दयः क्षिय इति यावत् । देवश्रीणां कुचस्थलानि कामराजाह्वया कठोरैरभङ्गुरैः
करणैर्नखैर्यानि क्षतानि प्रणालैः पीडनानि प्रापुः । यतश्चेतोविलुण्ठनेन मनोहरणेन वि-
ष्टानि । विलुण्ठकस्य च राजाज्ञया घासनं युक्तम् ॥

विश्वोपमोगभृतिपत्रकतां रसानां

राजा निनाय निमृतं सुदृशां कपोलान् ।

तेषु व्यलक्ष्यत नवप्रियपाणिजाह्नै-

स्तस्य स्वहस्तमतकुङ्कुमवर्णपङ्क्तिः ॥ ३२ ॥

रसानां राजा कामः कपोलान्मुदद्या विश्वोपमोगो जगद्राज्यमेव, विश्वे ये उपमो-
गास्त एव वा भृतिर्वेतनं तत्र पत्रकं घासनपट्टं तद्रावमनैशीत् । द्विर्धस्तादर्थे । तेषु नव-
दयितनखसर्तस्तस्य कामस्य संबन्धिनी स्वहस्तेन मतस्याभिप्रायान्वयं कुङ्कुमवर्णी चर्णपङ्क्ति-
र्दृष्टा । जयसापकृतमानां भयानां राजा स्वहस्ताधरसहितानि घासनपट्टानि ददाति ॥

प्रत्यभ्रपुष्पशरविभ्रमसामरस्यं

कान्ताजनः प्रणयकोपसनाभि चक्रे ।

यस्मिन्पुरः प्रियतमस्य रदच्छदाग्रं

दन्तैः प्रसङ्ग दशति स्म स ताण्डवभु ॥ ३३ ॥

श्रीलोकः प्रत्यग्रेषु नवेषु कामविलासेषु सामरस्य प्रययकोपस्य सनाभि सम चक्रे
यस्मिन्सामरस्ये सति पुरोऽप्रे स्थितस्य नल्लभस्यौष्ठ दन्तैः करणैः सपत्रीजनः सताण्ड
भुवौ यत्रैव कृत्वा दशति स्म । प्रीतिक्रोपे च सभ्रुकुटिदन्तैश्च दशन्ति ॥

लज्जावती परिजहार रतिप्रसङ्ग-

प्रोद्धात एव मुखरामरणोपरोधम् ।

तस्यास्त्वशेषलटभागुणपैशुनाय

जज्ञे हठप्रविष्टतः स्वककण्ठनादः ॥ ३४ ॥

रतिप्रसङ्गस्य प्रोद्धात आरम्भ एव काचिन्मुखरामरणानां रक्षनादीनामुपरोधं परिज-
हार तस्याज । यतो लज्जावती । मम सुरतप्रागल्भ्यं मा कश्चिज्जहासीदिति काञ्चीकङ्क
णादीनस्यजदिल्यर्थः । तस्याः पुनः समस्तप्रगल्भगुणानां सूचनार्थं निजः कण्ठनादो जातः ।
यतो हठेन प्रविष्टतो निर्गतः । विदग्धस्त्रोणां सभोगकाले कण्ठकूजितस्यावद्यभावात् ॥

तन्वी तथा रतिप्रथातिरसाधिरूढा

व्यानङ्ग कापि पुरुषायितनैपुणानि ।

सक्तो यथा पृथुविमर्दतया स्वजूट-

बन्धोऽपि ता चिरतरं किरति स्म पुष्पैः ॥ ३५ ॥

रतिप्रयेऽतिरसमधिरूढा कापि तन्वी पुरुषाविते विपरीतसुरते नैपुण्यानि वैदग्धी-
स्तया व्यानङ्ग प्रकाशितवती यथा सुरतक्षोभवशाद्दहमर्दभावेन क्षिपिलो निजजूटबन्धो-
ऽपि पुष्पैरकिरत् । अपिशब्दादनिश्चयापि सचेतनेभ्यः पुष्पस्य सिद्धिः ॥

काचित्तथा विबुधमुग्धमुखी गरीयो

धाष्टर्चं दधार विपरीतरतिक्रियासु ।

चेतोभुवो विवृतकामुककर्मतान्ते-

र्जज्ञे यथालकततिर्नवतालवृन्तम् ॥ ३६ ॥

काचिदेवञ्ची विपरीतसुरतारम्भे तथा प्रागल्भ्यमावहयथा कामुककर्मणा धनुराकर्षणेन
तान्तिः खेदो विवृता प्रकाशिता येन तस्य चेतोभुवः कामस्वार्थात्तस्या अलकृततिर्नव
तालवृन्त व्यजन जज्ञे जाता । कम्पमानामलकमाला दृष्ट्वा तरुणानां कामधिरमदीपी-
त्यर्थः ॥

शृङ्गारिणोरथ मिथः परिचुम्बनानि

व्यातन्वतोर्विबभर्तुर्वदनेन्दुविम्बे ।

अन्योन्यमात्तघटना मकरध्वजस्य

सर्वस्वसंभृतिसमुद्रपुटद्वयीव ॥ ३७ ॥

परिचुम्बनानि नियोऽन्योन्यस्य व्यातन्वतोः कुर्वतोर्विलासिनोर्मुखचन्द्रौ विवमतुः ।
नियोऽन्योन्यन्नाद्विवमतुरिति वा योज्यम् । अन्योन्यमात्ता गृहीता घटना संघटो यया
सा कामस्य सर्वस्वस्य संभृतिः संमारो यत्र तस्य समुद्रकस्य पुटद्वयीव । 'समुद्रपुटे इव
द्वे' इति निपुणः पाठः ॥

धौतासिपट्टरुचिरं प्रियकेशपाश-

माक्रष्टुमर्षितकराः पुरुपायितेषु ।

तस्युस्तथा युवतयो गणिता ययात्म-

सैन्ये प्रधानसुमटा इति मन्मथेन ॥ ३८ ॥

धौता येऽस्त्रिपट्टास्त्रद्वर्णसंनिवेशाभ्यां रुचिरं प्रियकेशपाशं विपरीतरत्नेष्वाक्रष्टुं
न्यस्तहस्तास्त्रकल्पस्तथा तस्युर्यथा मन्मथेन स्वसैन्यमध्ये प्रधानयोधा इति गणिताः ।
स्त्रीभिः पुरुपाशां केशपाशाकर्षणसमये कामो दीप्तोऽभवदित्यर्थः । सुभटानां सङ्घसंबन्धः ॥

काचिद्भ्रमार पुरुपायितविह्ववाङ्गी

स्वेदोदकद्रवदलक्तकमङ्घ्रिमूलम् ।

आर्द्रव्रणाङ्गमिव शातशपावचूल-

बाणौघकीर्णपथसंस्तृतिसाहसेन ॥ ३९ ॥

पुरुपायितेन विह्ववानि निःसहान्वद्धानि यस्याः सा काचित्पादमूलं स्वेदोदकेन श्रवद-
लक्तकं यस्य तद्भ्रमार । एतेन खेदानुरागी योतिती । अतः संभाव्यते—शातास्तीक्ष्णा
ये शपावचूलस्य कामस्य बाणौपालीः कीर्णो यः पन्थास्तत्र संघतिर्माणं धरणेनेव
साहसं तेनार्द्राः सरसा त्रणा अङ्गुलिह यस्य तद्वदिव ॥

मीलद्विलोचनपुटाः स्फुरिताधरौष्ठा-

स्तस्युधिरं मृगदृशः सुरतावसाने ।

ध्यानं जपं च युगपत्प्रतिपद्य सम्य-

गाराषयन्त्य इव मान्मथमन्नतघ्नम् ॥ ४० ॥

सुरतसमाप्तां श्रियः संतुचभेद्राः कम्पमानौष्ठधिरं तस्युः । अतः संभाव्यते—
तुल्यदालं ध्यानं जपं च प्राप्य कामसंबन्धिमन्त्रतन्त्रमाराधयन्त्यः प्रसादयन्त्य इव ।
नेत्राणां मीलनं सुरतरसातुभवाज्यानवशात् । अथराणां स्फुरणं दन्तक्षतव्यपया
जपेन च ॥

सुरतविरतौ मीलनीलोत्पलप्रतिमेक्षण-

क्षणपिशुनिता पूर्वावाच्यप्रपञ्चचमत्कृति ।

क न नवयनोदञ्चद्गर्भच्छटाघटनान्मिथो

गलदिव हठप्रेम्णा युग्मं रराज विलासिनाम् ॥ ४१ ॥

संभोगान्ते रसानुभावात्संकुचन्ति नीलोत्पलतुल्यानि यानीक्षणानि नेत्राणि तैः
पिशुनिता सूचिता पूर्वाद्भूतावाच्यप्रपञ्चा वक्तुमशक्या चमरकृतिर्यस्य तद्विलासिनोर्मियुन-
घना नवा उदयन्त्यो वा धर्मच्छटास्त्राघां घटनाद्देतोर्दृष्टेनास्वर्तं प्रेम्णा केहेन गलदिव
क न बभौ । नेदं घमोन्वु, किं तर्हि, केहरस एषेल्ययः ॥

तासामण्डलितावस्वण्डदयिताश्लेषप्रहर्षात्कुचौ

रेजाते जलजच्छदायतदृशां खेदाम्बुनो बिन्दुभिः ।

व्यावल्गन्मदनानुगतवररतिश्रोत्राप्रवेगस्सल-

न्मुक्तादन्तुरहेमकुण्डललिपेरारूढवन्तौ धुरम् ॥ ४२ ॥

अखण्डं निविष्ट दयितकर्तृकादाश्लेषान्मण्डलितौ मण्डलाकारी संपन्नौ तासां कुचौ
धर्मजलस्य कणैः झुझभावे । व्यावल्गन्कीडासंचारी यो मदनतस्यानुगतवररतिश्रोत्रा-
या रतिस्तस्याः श्रोत्राभाद्देगेन स्खलत्पतन्मुक्तादन्तुरं यद्देमकुण्डलं तस्य लिपेष्टस्य
धुरमारूढवन्तौ । झुझैकुण्डलसरशायित्यर्थः । उपमोपक्रमोत्प्रेक्षेयम् ॥

मुकुलितदृशो धर्मान्भोभिर्विमृष्टविशेषका

वपुषि विधृतोत्कम्पे सान्द्रस्फुरत्पुलकोर्मयः ।

इति युवतयो मज्जं मज्जं रसे झषलक्ष्मण-

धिरमुपवहंल्लावण्यस्य क नानवधिं विधिम् ॥ ४३ ॥

सुरतखेदवशान्मीलनेत्रा धर्मजलैस्तुषिततिलकाः सकम्पे क्षरीरे कृत्वा (?) स्फुर-
त्पुलकोर्मा रोमाश्लोलाघो वासाम् । ता युवतयो झषलक्ष्मणः कामस्य रसे मज्जं मज्जं
निमग्न्य निमग्न्य लावण्यस्य विधिमियत्तारहित क न बभुः । कामरसोऽत्र जलेना-
भेदेनाप्यवसितः । भजं मज्जमिति 'आमीक्ष्ये णमुल्ब' इति णमुल् ॥

तत्कालत्रुटदच्छहारफलकैरध्यास्यमानं वधु-

केलीतल्पतले किमुच्छलिततां गण्डोपधानं दधौ ।

शृङ्गारैकमये पुषोप समये तस्मिन्नुपेत्य क्षितिं

चारान्तःपुरसुन्दरीभिरुत किं चन्द्रो रतिव्यत्ययम् ॥ ४४ ॥

वधुना श्रीडाशवने गण्डोपधानं कपोलमसुरिक्षेच्छलिततां स्थानान्तरगमनं किं

दधौ । तत्कालं सुरतकलहे त्रुटन्त्यच्छानि हारफलकानि मुक्ताफलकानि तैरध्यास्यमानमुपर्याश्रीयमाणम् । तस्मिञ्चद्वारप्रकृतौ काले भूमिमवस्थ तारा एवान्तःपुराहनास्तामिः समं चन्द्रो विपरीतसुरतं किं दधौ ॥

वेणीदण्डो रतिरसहृष्टक्षोमविस्तवन्धः

पारेस्कन्धं व्यधित सशिरोरत्नखण्डः प्रतिष्ठाम् ।

तासामुद्यत्प्रसभसुरभिश्वासवातोपभोगे

भोगो लोभादुपनत इवानङ्गकृष्णोरगस्य ॥ ४५ ॥

रतिरसेन हृतेन क्षोमः कलहस्तेन विस्तृतः शिथिलो बन्धो ग्रन्थिर्यस्य स वेण्वेव दीर्घत्वाद्दण्डः स्कन्दस्यांसस्य पारे पद्मात्प्रतिष्ठां स्थितिमकरोत् । सह शिरोरत्नखण्डेन वर्तते यः सः । तासामुद्यत्प्रसभसुरभिश्वासवातस्योपभोगे लोभादागतः कामकृष्णाहेमोगः शरीरमिव । शिरोरत्नखण्डं फणारत्नस्यानीयम् ॥

ध्वंसं मेनेऽङ्गरागो निविडतरपरिष्वङ्गमक्रिप्रसङ्गा-

त्तुत्रोटाशेपरत्नाभरणपरिकरो भूयसा संभ्रमेण ।

शीर्णत्वं केशपाशोऽगमदिति सफलीभूय कान्तोपभोगा-

दाकल्पोऽनङ्गलीलाविधिषु विधुरतामालिलिङ्गाङ्गनानाम् ॥ ४६ ॥

निविडमालिङ्गनादङ्गरागोऽनद्यत् । सर्वेषां रत्नभूषणानां सामग्री बहुना क्षोभेन विच्छिदे । केशपाशः सङ्घटे । एवं कामक्रीडासु प्रियेषूपयोगादुपयुज्यमानत्वात्कलितो भूत्वा वैपो विधुरतां स्वरूपनाशमालिङ्गिहावापत् ॥

कीर्णेऽपि श्रवणोत्पले रतिरसारम्भोल्लसद्बल्लभ-

प्रावारापहृतिहिया जघटिरे ये नाम नाल्पायुषः ।

ते कंदर्पविलासतान्तिहतये धूतेऽपि चेलाञ्चले

कान्तानां सद्नेषु चित्रमगमन्दीपाः कथाशेषताम् ॥ ४७ ॥

रतिरसारम्भेणोद्गमन्तः । सरसा इत्यर्थः । ये बहमास्तः प्रावारापहृतिर्विचरहरणं तेन हिया लब्धया हेतुभूतया क्षमनार्थं स्त्रीभिः कर्णोत्पले क्षिप्ते दीपा अल्पायुषो न नाम जघटिरे न कान्तास्ते दीपाः कामविलासैर्या तान्तिः खेदन्तस्य हृतये निवारणार्थं बध्नाञ्चटेऽपि कम्पिते विस्त्रयिनामावासेषु कथाशेषतामगमन् । अज्ञान्यमित्यर्थः । एतेन रात्रिसमाप्तिः सूचिता ॥

आलीपु क्रमशः प्रविश्य गलितालच्छाद्भिमुद्राससे

न्यस्यन्तीषु दृशं विलासशयने स्तेराननं वीप्सया ।

काचित्पादनस्त्राञ्चलेन किमपि क्षमामालिखन्ती मुहु

सग्रीड च सविभ्रम च कमितुश्चित्ते निखाताभवत् ॥ ४८ ॥

भ्रमवशाद्दलितालफयोरङ्गयो पादयोर्मुद्रा सस्थानसनातिस्रःसखे क्रीडाशयने
सहास मुष्ट कृत्वा सखीषु पुन पुनर्दश क्षिपन्तीषु सतीषु लज्जावशाद्धरणनखाप्रेण
किमपि सलज्ज सविलासं च भूमिं लिखन्ती काचित्प्रियस्य चित्ते निखाता रोपिता-
भवत् ॥

पौन पुन्योपचितसुचिरानङ्गकेलिश्रमार्ता

निद्रान्ति स्म द्विगुणतरुणीबाहुगण्डोपधानम् ।

ये विसन्ध कचन जघटे प्रत्युपस्तूर्यघोष-

स्तेषा योषित्कुलगुरुनवोच्चाटनामूलमन्त्र ॥ ४९ ॥

पौन पुन्येन वीक्सयोपचिता वर्धिता यानङ्गकेलिस्रया भ्रमस्तेनार्ता सन्तो ये निद्रा-
न्ति स्म निद्रह् । कथम् । द्विगुणस्तरुणीबाहुगण्डा एवोपधान गण्डको यन् । तेषां
प्रभातपटहृद्यन्तरे योषित्कुलगुरो कामस्य सद्यधीनव उच्चाटनामूलमन्त्र क न सपन्न ।
उच्चाटनात्समयभ्रशाभिप्रहस्तन प्रधानभूतो मन्त्र ॥

इत्थ शृङ्गारभङ्गीरसमयसमयाविष्कृते किं रजन्या

सार्धं नीहारधाम्ना स्फुटमघटि रतौ वैपरीत्यप्रयोग ।

तस्मिन्नस्ताद्रिकेलीशयनतलवलद्विग्रहे क्षमहीस्ता

पृष्ठारूढा विशीर्णे तिमिरकचभरे सकुचचारकस्यम् ॥ ५० ॥

एव शृङ्गारमयप्रकाशनाद्वाग्वा सम चन्द्रेण विपरीतसुरतप्रयोग किं कृत । यत्
सा रात्रि पृष्ठाहृदा भूमेथलिता परिवर्तमाना च । सकुच त्यस्तारका नक्षत्राणि कनी
निका च यस्य तद्भावमग्रहीत् । तस्मिन्धन्द्रेऽस्तादिरेव क्रीडाशयन तत्र विषये धल्लक
म्पमान पुरुषादितेष्वध स्मो विग्रहो यस्य तस्मिन्सति । एतेन रा-यवसान प्रकाशि-
तम् । 'रजन्या सार्धम्' इति पठन्ति केचित् । एव च व्याचक्षते—शृङ्गारभङ्ग्या रसन
यसमयस्याविष्कृतिर्यस्या इति विशेषण तत्तु न सहृदयाना मतमिति भद्रम् ॥

इति श्रीजीनराजकृतया टीकया समेत श्रीराजानकविश्वचर्तुमुनोर्महाकविराज

राजानकश्रीमङ्गकस्य कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये

क्रीडावर्णन नाम पञ्चदश सर्ग ।

षोडश सर्ग ।

शीताशावय शीर्यमाणमहसि क्रीडालतामण्डपे

भूय शैलमुवा सम रतिपतावातन्वतोऽनुग्रहम् ।

इत्युत्ताण्डवभिन्नपद्मसचिवैर्वाचा प्रपञ्चैर्जगु-

श्रण्डीशानुचराश्चराचरगुरो. प्रत्यूपभोगावलिम् ॥ १ ॥

चण्डीशानुचरा नन्दिन. । तेषां तदेवतावत्त्वात् । भगवत प्रत्युपे प्रातभागवलिं कालोचित काव्यमूचु । तैरुत्ताण्डव उद्भूतो भिन्नपद्म प्रमातोचितो रागस्तस्य सचिवैर्वाचा विस्तरं शीताशौ चन्द्रे प्रात शीर्यमाणमहसि नश्यत्तेजसि सति क्रीडालतामण्डपे विषये भगवत्या सम कामे पुन प्रसाद कुर्वतः ॥

निद्रा रुद्र दरिद्रता नय दृशा ध्वान्ते प्रशान्ते श्रिताः

पश्यैताः परभागलाममधुना त्वरकण्ठपीठीरुच. ।

किं चान्यद्यदसौ सुधाशुरुद्रधावासूत्रितान्तर्जल-

स्त्वञ्चूडाजडतेजसस्तदुपमाद्वैराज्यमुत्सृज्यते ॥ २ ॥

हे रुद्र, त्व दृशा निद्रा सकोच दरिद्रता क्षीणत्व नय । त्रिनेत्रस्त्रादृशामिति बहुवचनम् । यतस्त्व पश्य । ध्वान्ते तमसि शान्ते सति स्वत्कण्ठ एव वर्तुलत्वात्पीठी तस्या रुच परभागो विजातीयसनिधाडत्क्य स एव लाम उत्कृष्टवस्तुप्राप्तिर्न तु प्राप्तिमानं स श्रिता । इदानीं तमसो निरुत्त्या सति प्रकाशे इयामा कण्ठप्रभा उन्नमन्तीत्यर्थः । किं चान्यत् । न केवल कण्ठप्रभा एव स्फुरन्ति यावदिदानीमथ चन्द्र समुद्रे भासूत्रित कृतमन्तर्जले घुडन येन स यद्भवति तत्ततस्त्वञ्चूडाजडतेजसो भवन्मौलीन्दोषपमेष द्वैराज्यमुत्सृज्यते गलितम् । सादृश्ये हि सति द्वयो स्पर्धित्वाद्वैराज्यम् । चन्द्रेऽस्त गते सति त्वच्चूलाचन्द्र एव शोभत इत्यर्थ ॥

मध्येवारिधि मम एव शशभृङ्गिण्डीरपिण्डरुमा-

नैवाद्यापि च रोचिषा तिलकिता प्राची कठोरत्वियः ।

तद्विन्नक्षणमासलान्धतमस. प्रत्यागतौ प्रेयसा-

मावासादभिसारिकापृथुदृशा नन्वेप योग्य. क्षण ॥ ३ ॥

डिण्डीरपिण्ड फेनगुलकस्तस्य कमटद्भूस्तमाश्रित्य । स्वन्लोपे पथमीयम् । फेनगुलकवचन्द्रो मध्येसमुद्र द्रुद्धित. । कठोरत्विय सूर्यस्य रोचिषा प्रभवा प्राची पूर्वा दिग् न तिलकिता भूषिता । चन्द्रेऽस्त गत सूर्यप्रभापि नोदितेत्यर्थ । तत्तस्माद्धेतो प्रेयसा-मावासात्सकेतस्थानात् [प्रति]ष्टह प्रत्यागमने विषये एष क्षण कालोऽभिसारिकासु मध्ये पृथुदृशा योग्य । प्रकाशाभावेन तासामल्पश्यवान् । यतो द्वित्रा ये क्षण कालकलास्तान्यावन्मासल पनमन्धनमस गाढतमो यत्र । भत ऊर्ध्व तमसो विनश्वरत्वात् । द्वित्रेति द्वौ वा त्रयो वेति विग्रह । 'बहुव्रीहौ सट्येये-' इति ङजन्त । अभिसारिका-मृगदृशाम्' इत्यपपाठ । 'अभिसारिकापृथुदृशाम्' इति सार्धक पाठ । पृथुदृशो दीर्घ-नेत्राभाविर्दतिन्वप्य ॥

उदरे मध्ये कमल मृग प्रसृष्ट व्यञ्जन । सरागा ये पद्माकरा पद्मसरांसि तेषामप-
चिति सद्योचस्तत्र दुर्ललिता अप्रपादा यस्य स विधुश्चन्द्र प्रमातृसमये जाते समुद्र-
मध्ये स्वपिति । अस्त यत्र इत्यर्थः । अथ च विधुर्विष्णुन्वापक्षे [कमला] पद्मा लक्ष्मी
स्तस्या करी इत्यौ ताभ्यामपचिति पूजा तत्र दुर्ललितावप्रपादौ यस्य । अपिशन्देन
स्वापस्तासमय उच्यते ॥

म्लायल्लीलाभवनवलभीदीपकान्तौ मजन्ते

या प्रत्यूपे दयितमतनूत्कण्ठया कञ्चुकण्ठ्य ।

पार्श्वस्तम्भज्वलदभिनवोष्णाशुरत्नैरयत्ना-

चासा तत्र क्व न क्लिद दिश सप्रकाशा घटन्ते ॥ ८ ॥

म्लायन्ती श्रीगामवनेषु दीपकान्तियत्र तस्मिन्प्रत्यूपे । अतस्तु काम । अतनुरनल्पा
घोत्कण्ठा यता हेतुमृतया या कञ्चुकण्ठ्य शङ्खमला प्रिय मजन्ते तासां पार्श्वस्तम्भेषु
ज्वलन्ति यान्युष्णाशुरत्नानि सूर्यकान्तार्त्वादिशो यत्र विना सप्रकाशा क्व न घटन्ते
जाता । यावत्प्रियमालिङ्गस्तान्प्रमातृ जातमित्यर्थः ॥

अग्रे नीरान्जित इव नवायाप्तपैर्योऽर्यमादम-

ज्वालाजालैरयमुदयते चक्रवर्ती प्रहाणाम् ।

व्यक्तो योऽमृद्युवतिवदनोऽस्मिन्सर्वस्वचौरो

रात्रौ सोऽथ मृडति जडगुर्भूमिभृत्कदरासु ॥ ९ ॥

प्राप्तपैर्यं, सूर्यकात्तज्वालाजालैर्नीरान्जित इत्यन्तिकोऽयं प्रहाणां चक्रवर्ती सूर्य
उदयते उदित । अथ सजडगु सीतागुर्भूमिभृत्कदरासु अस्मादिगुहासु मृडति । यथाद्रो
रात्रौ लीमुत्तुष्टोमासवस्वचौर । चक्रवर्ती इत्यन्तिक उदिति । चौरश्च भयाग्निनीयते ॥

चिरमचिनुत स्वर्लोकस्त्रीनिसारितरौमुम-

प्रकरकराणि ताराचक्र यदम्बरकुट्टिमे ।

सपदि समदायानकाम्यत्पतङ्गतुरगम-

श्वसितपवनासङ्गेनेव स्वदात्तदपासने ॥ १० ॥

यत्ताराचक्रमम्बरकुट्टिमे दिव्यश्रीविभारितपुष्पगोमामवहत् । समदायानेन श्राम्यन्त
सितमाना ये पतङ्गतुरगमा सूर्याभ्यास्तेषा श्वसितपवनमन्दासङ्गेनेव स्वदात्तदपासना-
चक्रमपास्वते निवारयन्ते । आयानमभातम्ब (२) इति केचित् । तदा समदेति पद्म-
सरात् ॥

क्व सिद्धिमुच्य गलत स्वमणीन्प्रयातो

देवोऽपुना त्रिजगतीदयित. मुधाशु ।

प्रस्तौति याद्विरहकालमवेत्य सूर्य-

कान्तोऽपि संप्रति हठादनलप्रवेशम् ॥ ११ ॥

गततो जल सक्तो नश्यतश्च स्वमणीचन्द्रकान्तास्त्वक्त्वा चन्द्रस्त्रिजगत्या दयित ।
आहादकत्वात् । कः स्त्रिभूतः कुत्र नु गत । यस्य चन्द्रस्य विरहकालमवेत्य ज्ञात्वा सूर्य-
कान्तोऽनलप्रवेशं सूर्यसंबन्धाज्ज्वलनम्, तु खवशादमौ शरीरत्याग च प्रस्तौत्यारभते ।
अपिशब्देन विषधत्तव सूचितम् ॥

हृष्यत्पङ्कजसौख्यसुप्तिकदशावस्कन्दनासादित-

प्रौढामोदमदः स वाति सपदि प्रत्यूपवैलानिलः ।

योऽशेषक्षणदाक्षणाधिकधनुर्दण्डधमधेयसी

कंदर्पस्य ललाटतः प्रतितुटि स्वेदोर्मिमाचामति ॥ १२ ॥

हृष्यन्ति सुदानि यानि पङ्कजानि तेषां सौख्यसुप्तिकदशा । मुखसुप्त स्वपनं पृच्छति ।
'पृच्छतां सुजातादिभ्यः' इति ठक् । तस्य दशाया अवस्कन्दनमाकमण तात्पर्येणानु-
स्यभजन तेन हेतुनासादितः प्रौढ आमोदो येन । प्रत्यूपवैलाया. प्रात.कालस्या
निलो षहति यो वायु कंदर्पस्य ललाटतः प्रतितुटि प्रतिकुण स्वेदोर्मिमाचामति निवार-
यति । अशेष सकलो यः क्षणदाक्षणो रात्रिकालस्तदाधिक धनुर्दण्डधमस्तेन धेयसी
प्रभूताम् । प्राभातिकवायुस्पर्शाद्विलासिना काम पुनरपि प्ररोहतीत्यर्थं ॥

पदयारोहमयं त्विषा परिशृढः पूर्वोर्वरीभृच्छिस्ता

• प्रस्तौत्यप्रतिवस्तुवेगसुहृदं प्रस्पन्दयन्स्यन्दनम् ।

यस्योत्तुङ्गरथाङ्गसङ्गविगलङ्गावाप्रसघट्टजं

श्रुत्वेव खनितं जवेन नलिनीखण्डोऽयसुहुध्यते ॥ १३ ॥

हैव पश्य । अथ त्विषां परिशृढः प्रभापति. पूर्वो य त्वीभृत्पर्वतस्तस्य शिक्षामप्रभा
रोद्ध प्रस्तौत्यारभते । अप्रतिवस्तोरप्रतिनिधेर्वेगस्य सुहृदं सद्द्वारिण्य स्यन्दनं रथ स्पन्द-
यथालयन् । यस्य रथस्योत्तुङ्ग यद्दयाङ्ग तत्सङ्गेन विग(द)लक्षूर्णाभवन्त्यो प्रावाप्रघट्ट
शिलाकुल तस्माज्जात शब्दमिव श्रुत्वाय नलिनीखण्डः पश्चिनीगणो जवेनोदुष्यत
चन्मीलति ॥

नीरन्ध्रोदयरागसीधुशशभृद्धिम्बानुतर्पाञ्चिता

तारालीकुसुमोपकारगहने व्योमाङ्गणे यामिनी ।

नक्त नूनमसेचतासवरसक्रीडां प्रभातेऽरुण-

धोतोधन्मदशोणिमा स्वलति यत्संप्रत्यशेषाध्वसु ॥ १४ ॥

नीरन्ध्र उयदराग एव लोहितत्वात्सीधु मय यत्र स शशभृद्धिम्ब एवातुतर्पः पान-

पात्रं तेनाश्रिता यामिनी नक्तं रात्रौ तारावत्येव कुसुमोपकारः पुष्पशयनं तेन गहने
व्योमैवाङ्गं तत्रासवरसक्रीडां नूनमसेवत । अद्यतः प्रभाते सा सर्वपथेषु स्थलति विवर्तते
पतति च । अरुणद्योत एवोन्मदशोणिमा मदरागो यस्याः ॥

तल्पे स्वल्पीकुरु परिचयं देवदेवोपकण्ठ-

क्रीडावापीपथसि कुहरेन्दिन्दिरस्यन्दिवाचः ।

यन्मीलन्त्यः सपदि कुमुदश्रेणयः प्रस्तुवन्ति

त्वस्तोत्रायाञ्जलिपुटमिवाविर्भवत्कुड्मलौघाः ॥ १५ ॥

एवं तल्पे परिचयं स्वल्पीकुरु । शय्यां लज्जेल्यर्थः । यद्यतो मीलन्त्यो निकटजले कुमु-
दपङ्क्तयः कुड्मलौघैर्हेतुभिस्तत्त्वस्तोत्रार्थमञ्जलिपुटमिव प्रस्तुवन्त्यारमन्ते । कुहरे गर्भे इन्दि-
न्दिराणां भ्रमराणां स्पन्दिनी विलसनशीला वाग्यासाम् ॥

तनुषु तनुते चन्द्रप्राब्णां सिरात्रणरोपणं

झटिति हरते विश्वास्याप्रात्तिरस्करिणीं दृशोः ।

अपि च मिहिरोऽकूपारापस्मृतिक्षतिमान्त्रिको

हरिहरिदलंकारं सिंहासनीकुरुते गिरिम् ॥ १६ ॥

चन्द्रप्राब्णां चन्द्रकान्तानां तनुषु सिरात्रणानां नाडीत्रणानाम् । अविच्छिन्नप्रवाह-
त्वात् । रोपणं रविकुण्डते । चन्द्रकान्तानां शोषणत्वात् । विश्वस्य दृशोरप्रात्तिरस्करि-
णीं हरते । ध्वान्तरूपाम् । अपि च किं चाकूपारस्य समुद्रस्यापस्मृतिः क्षोभस्तस्य
क्षतौ निवारणे मान्त्रिकः । क्षोभनिवारक इत्यर्थः । मिहिरः सूर्यो हरिहरित इन्द्रदिशो-
ऽलंकारं भूषणं गिरिसुदयपर्वतं सिंहासनीकुरुते । आदित्य उदित इत्यर्थः ॥

एता दिशस्त्रिदशनायकवल्लभायाः

प्राप्ते पयोधरधुरामुद्रयाद्रिशृङ्गे ।

देवावलोकय यविष्ठदिनेशरश्मि-

रेखा नवीनकरजाङ्गलिर्पि पठन्ति ॥ १७ ॥

त्रिदशनायकस्येन्द्रस्य वल्लभाया ऐन्द्र्या दिशः स्त्रीत्वान्नायिकात्वेन व्यवहार्यायाः पयो-
धरधुरां स्वनभाङ्गिं प्राप्ते उदयपर्वतशिखरे एता यविष्ठस्य बालस्य दिनेशस्य रश्मिरेखा
नवीनानां सरसानां करजाङ्गानां नखक्षतानां लिपिं टङ्गं पठन्ति । लिपेश्च वर्णत्रिन्या-
सरूपायाः पठनमुचितम् ॥

नियतमयमनेहा तापनस्येव रूढिं

द्रढयति भुवि घामो वाष्पयैकात्मनोऽपि ।

प्रस्तौति याद्विरहकालमवेत्य सूर्य-

कान्तोऽपि संप्रति हठादनलप्रवेशम् ॥ ११ ॥

गलतो जलं क्षवतो नयतश्च खगणीश्चन्द्रकान्तोरस्त्रत्वा चन्द्रस्त्रिजगत्या दयितः
आहादकत्वात् । क्व खिद्रतः कुत्र नु गतः । यस्य चन्द्रस्य विरहकालमवेत्य ज्ञात्वा सूर्य-
कान्तोऽनलप्रवेशं सूर्यसंबन्धाज्ज्वलनम्, दु खवशादगौ शरीरत्यार्गं च प्रस्तौत्यारभते ।
अपिशब्देन विपक्षत्व सूचितम् ॥

हृष्यात्पङ्कजसौख्यमुत्तिक्रदशाघस्कन्दनासादित-

प्रौढामोदमदः स वाति सपदि प्रत्यूपवेलातिलः ।

योऽशेषक्षणदाक्षणाधिकधनुर्दण्डभ्रमश्रेयसी

कंदर्पस्य ललाटतः प्रतितुटि स्वेदोर्मिमाचामति ॥ १२ ॥

हृष्यन्ति शुद्धानि यानि पङ्कजानि तेषां सौख्यमुत्तिक्रदशा । मुखमुत्तं स्वपनं पृच्छति ।
'पृच्छतां मुक्तातादिभ्यः' इति ठक् । तस्य दशाया अवस्कन्दनमाक्रमणं तात्पर्येणानुकू-
ल्यभजनं तेन हेतुनासादितः प्रौढ आमोदो येन । प्रत्यूपवेलायाः प्रातःकालस्या-
निलो वहति यो वायुः कंदर्पस्य ललाटतः प्रतितुटि प्रतिक्षणं स्वेदोर्मिमाचामति निवार-
यति । अशेषः सकलो यः क्षणदाक्षणो रात्रिकालस्तदाधिकं धनुर्दण्डभ्रमस्तेन श्रेयसी
प्रभूताम् । प्राभातिकवायुस्पर्शाद्विलासिनां कामः पुनरपि प्ररोहतीत्यर्थः ॥

पद्मारोडुमयं त्विषां परिवृढः पूर्वोर्वरीभृच्छिखां

प्रस्तौत्यप्रतिवस्तुवेगमुहृदं प्रस्पन्दयन्स्यन्दनम् ।

यस्योत्तुङ्गरथाङ्गसङ्गविगलङ्गावाप्रसंघट्टं

श्रुत्वेव खनितं जवेन नलिनीखण्डोऽयमुद्बुध्यते ॥ १३ ॥

त्वं पश्य । अर्थं त्विषां परिवृढः प्रभापतिः पूर्वो य उर्वीभृत्पर्वतस्तस्य शिक्षामन्-
रोडुं प्रस्तौत्यारभते । अप्रतिवस्तोरप्रतिनिधेर्वेगस्य मुहृदं सहचारिणं स्यन्दनं रथं स्पन्द-
यन्श्चालयन् । यस्य रथस्योत्तुङ्गं यद्रथाङ्गं तत्सङ्गेन विग(द)लक्ष्णूर्णोभवन्त्यो प्रावाप्रसंघट्टं
शिलाकुलं तस्माज्जातं शब्दमिव श्रुत्वायं नलिनीखण्डः पश्चिनीगणो जवेनोद्बुध्यत
खन्मीलति ॥

नीरन्ध्रोदयरागसीधुशशभृद्धिम्बानुतर्पाञ्चिता

तारालीकुसुमोपकारगहने व्योमाङ्गणे यामिनी ।

नक्त नूनमसेवतासवरसक्रीडां प्रभातेऽरुण-

द्योतोद्यन्मदशोणिमा स्खलति यत्संप्रत्यशेषाध्वसु ॥ १४ ॥

नीरन्ध्र उदयराग एव लोहितत्वात्सीधु मयं यत्र स शशभृद्धिम्ब एवानुतर्पः पान-

पात्रं तेनाचिता यामिनी नर्कं सञ्जी तारावल्येव कुसुमोपकारः पुष्पशयनं तेन गहने
व्योमैवाङ्गुणं तत्रासवरसञ्जीढां नूनमसेवत । यद्यतः प्रमाते सा सर्वपथेषु स्खलति विवर्तते
पतति च । अद्यद्योत एवोन्मदशोभिमा मदरागो यस्याः ॥

तल्पे स्वल्पीकुरु परिचयं देवदेवोपकण्ठ-

क्रीडावापीपयसि कुहरेन्द्रिन्दिरस्यन्दिवाचः ।

यन्मीलन्त्यः सपदि कुमुदश्रेणयः प्रस्तुवन्ति

त्वस्तोत्रायाञ्जलिपुटमिवाविर्भवत्कुड्मलौघाः ॥ १५ ॥

त्वं तल्पे परिचयं स्वल्पीकुरु । शय्यां खजेत्यर्थः । यद्यतो मीलन्त्यो निकटजले कुमु-
दपङ्कयः कुड्मलौघैर्हेतुभिस्त्वस्तोत्रार्थमञ्जलिपुटमिव प्रस्तुयन्त्यारभन्ते । कुहरे गर्भे इन्द्रि-
न्दिराणां भ्रमराणां स्यन्दिनी विलसनशोला वाग्यासाम् ॥

तनुषु तनुते चन्द्रप्राग्णां सिरात्रणरोपणं

झटिति हरते विश्वास्याप्राप्तिरस्करिणीं दृशोः ।

अपि च मिहिरोऽकूपारापस्मृतिक्षतिमाश्रिको

हरिहरिदलंकारं सिंहासनीकुरुते गिरिम् ॥ १६ ॥

चन्द्रप्राग्णां चन्द्रकान्तानां तनुषु सिरात्रणानां नाडीत्रणानाम् । अविच्छिन्नप्रवाह-
त्वात् । रोपणं रविस्फुरते । चन्द्रकान्तानां शोषणत्वात् । विश्वस्य दृशोरप्राप्तिरस्करि-
णीं हरते । ध्वान्तरुपाम् । अपि च किं चाकूपारस्य समुद्रस्यापस्मृतिः क्षोभत्वास्य
क्षती निवारणे माश्रिकः । क्षोभनिवारक इत्यर्थः । मिहिरः सूर्यो हरिहरित इन्द्रदिशो-
ऽलंकारं भूषणं गिरिमुदयपर्वतं सिंहासनीकुरुते । आदित्य उदित इत्यर्थः ॥

एता दिशस्त्रिदशनायकवल्लभायाः

प्राप्ते पयोधरधुरामुदयाद्रिशृङ्गे ।

देवावलोकय यविष्ठदिनेशरश्मि-

रेखा नवीनकरजाङ्गलिर्पि पठन्ति ॥ १७ ॥

त्रिदशनायकस्येन्द्रस्य वल्लभाया ऐन्द्रा दिशः स्त्रीत्वान्नायिकात्वेन व्यवहारायाः पयो-
धरधुरां स्तनमीङ्ग प्राप्ते उदयपर्वतशिखरे एता यविष्ठस्य बालस्य दिनेशस्य रश्मिरेखा
नवीनानां सरसानां करजाङ्गानां नखक्षतानां लिपिं दृङ् पठन्ति । लिपेश्च वर्णविन्या-
सरूपायाः पठनमुचितम् ॥

नियतमयमनेहा तापनस्येव रूढिं

द्रढयति मुवि धाम्मो वाच्यैकात्मनोऽपि ।

मुहुरिह हि फवीन्द्रा जैह्वचक्षुःप्रबोधो-

त्करवदरमिवाग्ने विश्वमालोकयन्ति ॥ १८ ॥

तापनस्य सूर्यसंबन्धिनो धाम्रस्तेजसो रुदिमयमनेहाः प्रातःकाले यथा द्रवयति तथा
याद्वयमेकमात्मा रूप यस्य तस्य च धाम्नो रुदिमवश्य द्रवयति । प्रातःकाले रविसं-
बन्धि वास्पररूपं च द्विविधं तैजः पृथिव्यां दृढीकुरुत इत्यर्थः । धाम्रमुहूर्तस्य धार-
तक्षणत्वात् । हिर्यस्मादर्थे । जैह्व जिह्वासंबन्धि यणक्षुस्तस्य प्रबोधोऽक्वीन्द्रा विश्वं कर-
वदरमिष पुरः पश्यन्ति । धाम्रद्विधैव हि चक्षुः प्रबोधः ॥

द्विह्यन्त्यो दश देवताः परिणतध्वान्ताद्वयेऽग्नेहसि

प्रध्वस्ता इव खण्डिता इव निरालम्बा इवैक्ष्यन्त याः ।

जीर्णोद्धारमिवाधुना विदधते तासामग्नी विष्टप-

त्रय्युन्मीलनधार्मिका भगवतो रात्रिद्रुहो रश्मयः ॥ १९ ॥

परिणत संशान्त ध्वान्ताद्वयमन्पकारैक्य यत्र । सफलविभागास्तमयात् । अग्नेहसि
काले । रात्रावित्यर्थः । या दिष्ट्यो दिग्भूषा दश देवताः । देवताशब्देनाद्वयप्रतिपक्ष-
मुक्तम् । प्रध्वस्ता नष्टा इव, खण्डिताः शकृलिता इव, निरालम्बा निराश्रया इवैक्ष्यन्त
तासामिव रात्रिद्रुहो भगवतः सूर्यस्य रश्मयो जीर्णोद्धारं विनष्टस्य पुनर्योगिनं विदधते ।
यतो विष्टपत्रय्या भुवनत्रयस्योन्मीलनं धर्मं पश्यन्ति । ये च धार्मिकास्ते त्रयीमुन्मील-
यन्तः प्रचारयन्तो देवतानां जीर्णोद्धारं कुर्वन्ति ॥

साहाय्याय निजप्रियस्य निवृतं राजीविनीनां जनो

व्यादायाम्बुरुहाननानि झटिति प्रस्तौति पातुं तमः ।

तस्यान्तर्घटिता विशङ्कटविशन्मत्तालिमालालला-

ल्लक्ष्यन्ते हि सहस्रशस्तत इतो निर्मुद्रतद्राशयः ॥ २० ॥

दिनपतेः साहाय्यकार्ये नूनं पद्मिनीवर्गः पद्मास्यावि व्यादाय विद्यास्य तमः पातु नि-
गरितु प्रस्तौति । विशङ्कटं विशन्त्यो वा अलिमालास्त्राणां व्याजाभिर्मुद्रास्तद्राशयस्तद-
पूरास्तस्य पद्मिनीवनस्यान्तर्लक्ष्यन्ते ॥

आसंसारदृढप्ररूढनलिनीरागस्य पश्याग्रतो

गौरीकान्त विवस्वतः कुमुदिनी मन्ये नवोढा वधूः ।

प्रक्रान्ताभिनवावगूहनविधौ तस्मिन्हि दीर्घैः करै-

रायाता मधुरालियोगमपि सा संकीचमेवाश्रुते ॥ २१ ॥

आ संसारं जन्मकालादारभ्य दृढप्ररूढ नलिनीनां रागो लोहितं वस्मात् । रागो-

ऽभिष्वङ्गश्च दृढं प्रकृदो यस्य तस्य निवसतो भानोः कुमुदिनी नवोढा वधूर्भवतीलहं
मन्ये । हे गौरीकान्त, त्वमप्रतः पश्य । पद्मिनीपतिरिति सूर्यः प्रसिद्धः, अहं पुनरेवं
मन्ये कुमदिनी तस्य नववधूरिति । हिर्यंसादर्थे । दीर्घैः करै रश्मिभिस्तस्मिन्सूर्ये
प्रकान्त आरब्धोऽभिनवोऽचरमोऽवगूढनविधिरालिङ्गनं येन तस्मिन्सति मधुरभ्रमर-
युक्ता सा संकोचमेव प्राप्नोति । नवोढा च हस्रीर्भर्तार्यालिङ्गति सति मधुराणामाजीनां
योगं गतापि संकुचति लज्जावती भवति ॥

• तरलभजलविन्दूत्तंसितध्वान्तचक्र-

प्रकटपुटकपाङ्कं व्योमवेशन्तवीध्याः ।

विततकरनिवेशादुद्धरन्नर्कदन्ती

नयति तरणिमग्रे चीनपिष्टारुणत्वम् ॥ २२ ॥

अर्कं एव दन्ती गजोऽग्रे सरणिं पद्मतिं चीनपिष्टं सिन्दूरस्वद्वद्वणत्वं नयति । तर-
लानि प्रभातप्रभावाद्यपलानि भानि तारास्तान्येव वर्णसंनिवेशान्या जलविन्दवस्तीव्रत-
त्तिता या ध्वान्तचक्रमेव प्रकट पुटकपाङ्गिनंलिनीदलावलिस्तामुद्धरन् । व्योमैव वेशन्तः
सरस्वन्मार्गात् । कस्मात् । वितता ये करा रश्मयः करपुष्करं [च] तस्य निवेशात् ॥

कुर्वाणो निखिलं जगन्मुकुलितं मोहेन निद्रात्मना

ध्वान्ताडम्बरकालकूटगरलापीडोऽरुणद्यो दिशः ।

त्वन्मूर्त्यन्तरमर्थमा गिलति तं पश्याष्टमूर्ते यतो

विस्तृता कणिका इवाधिनलिनं भृङ्गा रुजन्त्यध्वगान् ॥ २३ ॥

विद्रारूपेण मोहेन संज्ञामावेन जगत्संकुचित कुर्वाणो यो ध्वान्ताडम्बर एव काल-
कूटाख्यो गरलापीडो विषपुञ्जो दिशोऽरुणद्वद्ववास्तमन्धकारकालकूटमर्थमा सूर्यो गि-
लति । त्वन्मूर्त्यन्तरं तव कालकूटप्रसितुरष्टमी मूर्तिः । यतस्तमोविषाद्विस्तृताः पतिताः
कणिका इव भ्रमराः पान्यान्ययन्ति । रुजैर्भावकर्तृकत्वाभावात्कर्मणि पष्टमभावः ।
अथवा त्वं कालकूटप्रसिता तव मूर्त्यन्तरमष्टमी मूर्तिः सूर्यस्तमोविषं नून निगिरति ।
भोजनावसरे कणाः पतन्ति । अष्टमूर्ते इति प्रकृतानुगुणमामन्त्रणम् ॥

हठत्रुत्यत्पङ्केरुहकुहरहेवाकविहर-

द्विरेफालीलीलामधुरतरगीतिश्रुतिधिया ।

हृतो मन्दं मन्दं वहनहरिणेनाधिनलिनी-

सनीडं प्रातस्त्यश्चरति मरुदुद्यत्परिमलः ॥ २४ ॥

हटेन त्रुत्यन्ति फलानि पङ्केरुहाणि तेषां कुहरे मध्ये विहरन्ती या द्विरेफाली तस्या
मधुरतरा या गीतिर्गीतं तस्याः श्रुतिधिः धवणेच्छा तया हेतुमूतया नलिनीसमीपे पद्मि-

नीलिकटे वाहमृगेण मन्दं मन्द इत इव मरुदुद्यन्तं क्रमन्परिमलो यस्य स वहति । मन्दो वहतीत्यर्थः । कालस्वभावसंपन्ने मन्दवहने मृगस्वभावाद्गीतलुब्धेन वाहमृगेण मन्द-हरणमुत्प्रेक्षितम् । प्रतीयमानोत्प्रेक्षेयम् ॥

शान्ते मेदुरमेघमण्डलतुलाकारे तमोऽन्वरे

द्रागार्द्राकृतसान्द्रचन्द्रदृषदि ध्वस्तेऽप्यपां दुर्दिने ।

अस्तं चित्रशिश्विण्डनामपि गते तेजस्यहो संप्रति

प्रस्तौति प्रतिसूर्यकान्तशिखरं नृत्तप्रसार्कं शिखी ॥ २५ ॥

मेदुरं निबिड यःमेघमण्डल तेन मुखा यस्य स आकारो यस्य । मेघसमेऽन्धकारप्र-पन्ने शान्ते एति । आर्द्राकृताः सान्द्रा नृहृत्पदान्द्रदृषदचन्द्रकान्तशिला येन ससि-सर्पां दुर्दिने जलप्रवाहे निवृत्तेऽपि । चित्रशिश्विण्डना सप्तर्षीणां विचित्राणां च तेजसि प्रकाशे दपे चास्तं गते एति । सर्वेषु सूर्यकान्तेषु शिखी अग्निर्मयूरश्च वृत्ते ज्वलने नाद्ये च प्रसार्कं प्रस्तौति । अपिवान्दो विरोधघोतकः । मेघालोको दुर्दिनमन्यमयूरनाट्यं च मयूरनृतहेतुः । तदभावेऽपि नाट्यमित्याशयंम् ॥

इतस्ततस्तरुणसरोजसौरभस्पृहाभ्रमङ्गमरभरः समीरणः ।

वहत्यसौ दधदिव धूमधूमतां प्रबोधनाद्रविमणिजातवेदसः ॥ २६ ॥

तरुणः सरोजानां सौरभमस्तद्विषयया स्पृहया भ्रमङ्गमरभरो यत्र स वायुरितस्ततो वहति । अतः संभाव्यते—सूर्यकान्तामेवैलनादयोस्तस्य धूमेन धूमतां दधदिव । प्रधान्विकासयन्वायुर्बहतीत्यर्थः ॥

उमारमण निद्रया विजहिहि क्षतिं चक्षुषां

विकासमुखमश्रुतां सुचिरमत्र धामत्रयी ।

भवन्तमुपसेवितुं बहिरिहाङ्गलिव्यञ्जनं

पुरंदरपुरःसरः सुरजनो ननूदीक्षते ॥ २७ ॥

उमारमणेति प्रकृतानुगुणग्रामञ्जणम् । निद्रया चक्षुषां क्षतिं संकोच तं विजहिहि त्यज । अत्र नेत्रेषु धामत्रयी सूर्यसोमग्निरूपा विकासेन सुखमश्रुता भजताम् । तां सेवितुमङ्गलीनां व्यञ्जन प्रकाशयमेव चिह्नं यत्र । एव कृत्वा इन्द्रमुखो देवजनो वहिरुदीक्षते ॥

प्रस्येद्यस्येक्षणदशशती वज्रनिष्पिष्यमाण-

श्लिष्यद्गर्वासुरवरशिखारत्नरेणुच्छटाम्यः ।

युद्धे सिद्धानवभिविजयोन्मेष एषोऽनिमेष-

प्रष्टस्तिष्ठत्यवनतशिराः सोऽलमुग्र त्वदग्रे ॥ २८ ॥

हृद्यन्सफो दपौ येषां तेऽगुरवरास्तेषां शिखारत्नानि वज्रेण निष्पिष्यमाणानि तेषां
रेणुच्छटाभ्यो यस्य संबन्धिनी नेत्रदशशती तस्यैद्रीति भजेत् । यावतामधुराणां पिष्टेभ्य-
श्चूडारत्नेभ्य उच्यताद्रजसः सहस्रसंख्यान्यपि नेत्राणि भीति भजन्ति । तावन्तोऽगुरा येन
हता इत्यर्थः । युद्धे सिद्धोऽनवधिरिवतारहितो विजयोन्मेयो जयोह्लासो यस्य सोऽनिमे-
पाणां देवानां प्रष्टोऽप्रणीस्त्वदमे नतशिरास्त्रिष्ठति । ब्रह्मादिसंनिधावपि प्रथममिन्द्रनिवे-
दनं प्रस्तूयमानवस्तुनि प्राधान्यात् ॥

सुरकरिमदस्रोतःप्रोतद्विरेफजदालता-

सुहृदि दिविपत्केशा यस्य श्रयन्ति पदद्वये ।

रुचिसखनखश्रेणीयोगाच्छिरोमणिशारता-

मिव स निवसन्नग्रे शक्रो मनागनुगृह्यताम् ॥ २९ ॥

सुरकरिणो मदस्रोतसि प्रोता अशुषक्ता ये द्विरेफा भ्रमरास्त्रैर्जदालता जटासहितता
तत्सुहृदि परिचिते यस्य पदद्वये रुचिसखा ये शकसंबन्धिनो नखास्तेषां श्रेणी तारंब्यो-
गादिविपत्केशाः सुरमूर्धजाः शिरोमणिरिव शारता दधति । स्वकमौलिमणीनां प्रणमतां
देवानां नखरदिम्ब्याजात्पुनरपि मौलिमणियोग इव जायत इत्यर्थः । सोऽयं नमस्त्रिन्द्रो-
ऽनुगृह्यताम् । इत्यतामित्यर्थः ॥

यस्याच्छमानसपथे विजिहीर्षयेव

याता विमानपदवीं कति नो मरालाः ।

आवासतामरसनालमृणालवल्ली-

मास्वाद्य वेतनमयाचितमाम्बुवन्ति ॥ ३० ॥

भक्तयच्चितं च घटिताञ्जलिसंपुटं च

त्वां स्तौति स स्वचक्रितं भगवन्त्यशोभिः ।

वाचा त्रयीकविरयं तिरयन्मुहूर्तं

जीमूतगर्जितजिता रथराजहंसान् ॥ ३१ ॥ (युगमम्)

यस्य ब्रह्मणः संबन्धि अच्छ निमलं मानसं चित्तं सरोभेदश्च तत्पथे विहर्तुमिच्छयेव
यस्य विमानपदवीं याताः कति नो मराला इत्या आवासोऽर्थाद्ब्रह्मण आशयस्तामरसं
पत्रं तस्य नाले मृणालवल्लीमास्वाद्य चर्वयित्वायाचितमप्रायित वेतनमर्षाद्ब्रह्मणस्य भृति-
माम्बुवन्ति सोऽयं त्रयी वेदत्रयीकविता जीमूतानां भेषानां गर्जितं जयन्त्या वाचा त्वां
स्तौति । यतो भक्तयच्चितं समक्चिकं कृताञ्जलिपुटं च । स्तनिततुल्यतादयराजहंसास्ति-
रयन्नन्तर्हितान्कुर्वन् । यशोभिः स्वचक्रितं प्रथतम् ॥

निःष्यन्दमानमुकुटेन्दुसुधोर्मिसेका-
त्संजायमाननवसंविदनुप्रवेशम् ।
चत्वार्यमुष्य भव पश्य किरीटतले

पृच्छत्पदः किमपि पञ्चममुत्तमाङ्गम् ॥ ३२ ॥

भवेति प्रकृतानुगुणमामन्त्रणम् । स्व पश्य । ते किरीटतो मुकुटादमुष्य ब्रह्मणः सं-
वन्धि अदः पञ्चममुत्तमाङ्गं शिरश्चत्वारि शिरांसि किमपि पृच्छति । यतो निःष्यन्दमान-
सुधाहावी यो मुकुटेन्दुस्त्वस्य सुधोर्मिभिः सेकाद्देतोः संजायमानो नवः सविदधेतनाया
अनुप्रवेशो यस्य । ब्रह्मसंवन्धि पञ्चमशिरसिच्छत्वा हरेण स्वकिरीटे स्थापितमिति तस्य
निर्जावस्यामृतसेकात्पुनश्चेतना प्रविष्टेति तत्सद्योऽनुसूच्यतुष्टयं वार्ता पृच्छतीति वाक्यार्थः ॥

यः पादादमुचत्सविग्रहमहःसंतानसीमन्तितां
प्रागेवात्तकलिन्दजाजलपरीरम्भादिव स्वर्धुनीम् ।

स त्रैलोक्यविलङ्घनैकनिरघश्लाघो मघोनः सखा

श्रीकण्ठ प्रणार्ति चिरं चरणयोः पुष्पाति कृष्णस्तव ॥ ३३ ॥

हे श्रीकण्ठ, ससारस्य विलङ्घने बलिवन्धने एका निरघा निर्मला श्लाघा लोकप्रादो
यस्य । यतो मघोनः सखा शकृत्कर्मप्रशस्तः, स कृष्णस्तव चरणयोः प्रणामं करोति । यः
कृष्णः स्वर्धुनीं गां पादादमुचद्विद्यजत् । अत एव स्वविग्रहस्य निजशरीरस्य महः सं-
तानेनार्षात्कृष्णस्यैव सीमन्तितां विमकाम् । अतः प्रागेव प्रयागात्पूर्वमाप्तः कलिन्द-
जाया यमुनाया जलेन परीरम्भः संघटन यया तासिव । स्वमहिमख्यापनार्थं यः पादात्
स्ववयवान्तराद्ब्रह्मा क्षिप्तवान्य पादयोः प्रणमतीति भङ्गा कृष्णभक्षयतिशयो द्योतितः ॥

येनाङ्गेषु जगद्भरं कृतवता नोत्सार्थते मत्स्यता

गृह्णानेन शुभान्तरङ्गपदवीं कूर्मीकृतो विग्रहः ।

सोऽयं कौतुककन्दलीजनयिता चन्द्रार्थमूर्ध्वज-

ध्वस्तारातिकुलोऽपि ते चरणयोर्नारायणो लीयते ॥ ३४ ॥

अङ्गेषु जगद्भरं कृतवता । कूर्मीरूपत्वात् । येन मत्स्यता नोत्सार्थते मीनरूपत्वं न त्यज्यते ।
समुद्रान्तरे मत्स्यस्य तदापि भावात् । तथा शुभसान्तरङ्गा शुभकारिणी पदवी प्रकारस्य
गृह्णानेन येन विग्रहस्तनुः कूर्मीकृतः कमठीकृतः । कौतुकमेवोत्पाद्यमानस्वभावात्कन्दली
तस्या जनयितोत्पादकः । विचित्ररूपग्रहणात् । ध्वस्तारातिकुलो जितारिषणोऽपि
नारायणस्वव चरणयोर्लीयते । अङ्गेषु जनपदभेदेषु । मत्स्यानां जनपदान्तराणां भावः ।
तथा शुभो तरङ्गपदवीं गृह्णानेन कूर्मीः कृत्स्नित् जर्मियस्य च विग्रहः कृत इति च कौ-
कम् ॥

यः प्रोलङ्घयति स तारकभुवं स्वर्वाहिनीनिर्गम-
प्रोचण्डेन निरगलेन च रणोल्लासेन शक्त्येकमूः ।

आरूढः स मुजंगवैरिणमयं त्वद्धारि पारिप्लवः

सेवावाप्तिधिया स्थितिं विवृणुते स्कन्दो मुकुन्दो यथा ॥ ३५ ॥

यः स्कन्दत्तारकस्यासुरविशेषस्य भुवं स्थानं प्रोह(दल)इत्यत् । केन । स्वर्वाहिन्याः
सुरसेनाया निर्गमस्तेन प्रोचण्डेन दुःखहेन, तथा निरगलेन च सङ्ग्रामस्कारेण । शक्तेरायु-
धविशेषस्त्वैकमूः । सोऽयं स्कन्दः कुमारो मुजंगवैरिणं मयूरमासूढः पारिप्लवः सेवाक्षणा-
न्वेपणचञ्चलस्त्वद्धारि स्थितिं विवृणुते करोति । मुकुन्दो यथा । हरिवत् । तत्पक्षे
स्वर्वाहिनी गङ्गा । चरणः पादः । तारकाणां भुवं स्थानम् । शक्तिः सामर्थ्यम् । मुजंग-
वैरिणं गरुडम् ॥

अत्रैकादशधा विभक्तमपि ते रूपं भवानीं च यो
द्रष्टुं तुल्यामिवातिवत्सलतया धत्ते दशो द्वादश ।

सोऽयं तारकनायिकाकुचकचद्वाहीकपत्राङ्कुर-

श्रेणीलुण्ठिकरस्तवास्तु भगवन्प्रीत्यै चिरं चक्षुषाम् ॥ ३६ ॥

अत्रास्मिन्स्थाने स्थितमेकादशधा विभक्तं तव रूपमेकादशदलक्षणम्, तथा भवानीं
नेहवशाद्युगपद्द्रष्टुमिव द्वादश दशो धत्ते । सोऽयं तारकस्यासुरस्य नायिकानां कुचेषु
कचन्तो ये बाहीकपत्राङ्कुराः कुङ्कुमपत्ररचनास्तच्छ्रेणीनां लुण्ठिलुण्ठनम् । वैधव्ये सति
स्त्रीणां भूपणेष्वनुपपन्नत्वात् । प्रीत्यै हर्षाय चिरमस्तु । कुमारे दृष्टिपातं कुर्वित्यर्थः ॥

यस्ते कुङ्कुमपङ्कपुण्ड्रकधुरामध्यास्य मध्येलिकं
चक्रे पञ्चशरावरोधसुदृशो लीलानभिज्ञं वपुः ।

स स्वाहाहृदयेश्वरोऽत्र पुरतो दूरानतस्तुद्यते

सद्यः पश्य गजाननेन करतः कीर्णैः पयः सीकरैः ॥ ३७ ॥

मध्येलिकं ललाटमध्ये कुङ्कुमपङ्केन पुण्ड्रकं तिलकं तद्दुरामध्यास्याधिल यः पञ्चशरा-
वरोधसुदृशः कामान्तःपुरपुरंधि रतेर्वपुर्लीलानभिज्ञं चक्रे । वैधव्यदानात् । स स्वाहाया
हृदयेश्वरः प्राणेशोऽमिर्मकला दूरानतो गणपतिना करसकाशात्कीर्णैर्जलकणैस्तुद्यते ।
अथैर्हि अलकणस्पर्शो विरुद्धः ॥

ज्वालामालाजटिलितवपुः पावकोऽसौ शरीरं

विश्लेषामप्यहह महसा त्वद्गणानां दुनोति ।

तेऽप्येतस्य प्रबलविगलद्धर्मपायस्तरङ्गै-

रङ्गं भङ्गं खरतरशिखाटोपमारोपयन्ति ॥ ३८ ॥

सर्वेषामपि त्वद्गणानां वपुरसौ पावको महसा तापेन दुनोति । यतो ज्वालामाला-
भिर्जटिलितं वपुर्यस्य । त्वद्दर्शनप्राप्तिर्दुर्घाते त्वद्गणा अपि तत्तापवशात्प्रबलं विगलद्भिर्ध-
मंजलप्रवाहैरस्यामेरुं ज्वालामर्द्दं समारोपयन्ति । खरतरोऽतिज्वालाढम्बरो यस्य ॥

पुरः प्रहो जिह्वापटलचटुलीभूतवपुषं

समीरोऽयं दूरात्परिहरति पश्य स्वसुहृदम् ।

तदुत्सेकाधिक्याद्भिरिदुहितरि क्लान्तिवसतौ

विपर्यस्यत्यस्य त्वयि हि हर सेवारसविधिः ॥ ३९ ॥

प्रहो भक्तिवशात्प्रहोऽयं समीरो मरुत्सुहृदमपि दूरात्परिहरति वर्जयति । जिह्वानां
ज्वालानां पटल तेन चटुलीभूतं वपुर्यस्य । जिह्वाचटुलस्य च व्यागो युक्तः । यत्स-
स्वामेरुत्सेकाधिक्याज्ज्वलनात्तिशयाद्भिरिदुहितरि गौर्या क्लान्तेः खेदस्य वसती सत्यां
त्वयि विषयेऽस्य समीरस्य सेवा विपरीता भवति । नायुवशादमिर्जाज्वलीति, ततश्च
गौरी क्लाम्यति, ततो वायुकृतोऽपकार एव गणितो भवतीत्यर्थः ॥

योऽन्तर्न्यस्तानवधिनिधिकं क्लृप्तवान्भूतधाव्याः-

क्रोडं क्रीडाविहरणचणः शोणपादांशुपुञ्जैः ।

रक्षाहेतोरिव रचयति न्यस्तसिन्दूरमुद्रं

स द्वापुद्रावनतवदनस्त्वां कुवेरः स्तवीति ॥ ४० ॥

निधिपतित्वाद्भूतधाव्याः क्रोडं कुहुरं न्यस्ता निखाता अनवधयोऽसंख्या निधयो यस्य तं
संपादितवान् । यः शोणस्य रक्तस्य पादस्यांशुपुञ्जैः करणेन्यस्तसिन्दूरमुद्रमिव करोति ।
रक्षा चासौ हेतुस्ततः । यतो निधिप्रदेशेषु क्रीडाविहरण संचारस्तेन वित्तः स कुवेरस्त्वां
स्तवीति स्तवीति । 'शुद्धलुशब्धम्-' इतीद् । आपिशक्तिमते तस्य लोके सिद्धपमायः । ये
हि तुप्रभृतिभ्यश्छन्दस्वेष्टमिच्छन्ति ॥

स्वर्लोकाक्रमणक्रियास्वनुदिनं दूरोत्पत्तयुष्पक-

प्रान्तप्रोतवृहत्सुवर्णघटिकासांक्रत्वमुद्रइयन् ।

यः पातालवदम्बरेऽपि तनुते कुम्भैर्निधीनामिव

श्लेषं शेषविलासहार स पुरः सेवोन्मुत्सो सत्या ॥ ४१ ॥

स्वनगरात्प्रत्यहं स्वर्गंधिरोहे दूरमुत्पत्तयुष्पकं कुवेरविमानं तस्य प्रान्ते प्रोतानां
सुवर्णघटिकाणां हेमसिन्धिनीनां बाहुल्याभैरन्तर्यामि सांख्यं संदीर्घतामुद्रयन्मातृप्रवन्-
यः पाताल इव गगनेऽपि निधियुम्भैर्योगं करोति स ये सत्यात्पारुषेयः सेवोन्मुत्सो भ-
वति । शेषविलासहारैरत्यामन्त्रणम् । सुवर्णघटिका निधियुम्भैर्योगेनोत्प्रेक्षिताः ॥

निसर्गभ्रूमङ्गव्यतिकरकरालाखिलमुखे

मनाक्पश्यैतस्मिन्सपदि तनये पद्मसुहृदः ।

भवद्दारोपान्तप्रणयवति दण्डाङ्कितकरे

प्रतीहाराशङ्कां क्षणमुपजुपन्ते दिविपदः ॥ ४२ ॥

मनाक्पश्य । दिविपदो देवा अस्मिन्सूर्यपुत्रे प्रतीहार इत्याशङ्कां क्षणं सेवन्ते । यतो निसर्गेण भ्रूमङ्गव्यतिकरकरालं भृकुटिमीपणमखिलं मुखं यस्य । तथा भवद्दारोपान्ते प्रणयवान्बर्तमानस्तस्मिन् । तथा दण्डेनायुधेनाङ्कितः करो यस्य तस्मिन् । प्रतीहारस्य च भ्रूमङ्गादियोगः प्रसिद्धः ॥

एतत्तर्क्य कौतुकं कुमुदिनीनाथार्धमूर्धन्मना-

क्पश्यत्यद्य शनैरनुग्रहदृशा भक्तानुरक्ते त्वयि ।

स्मारं स्मारमपारलोचनशिखिज्वालाबलेह्वयथां

दूरादेव विसंस्थुलैरवयवैः कालः किल ग्लायति ॥ ४३ ॥

हे कुमुदिनीकान्तस्य चन्द्रसार्धं मूर्धनि यस्य तस्यामन्त्रणम् । त्वमेतरकौतुकं तर्क्य । विसंस्थुलैः लसैरवयवैः कालो यमो ग्लायति । कदाचित्तस्मिन्कुट्टो भवानित्याह—भक्तानुरक्ते भक्तवत्सले त्वयि प्रसाददृष्टया पश्यति सति । कुतस्तर्हीत्याह—अपारा या लोचनामेज्ज्वालास्तदबलेहेन व्यथा तां स्मारं स्मारं स्मृत्वा स्मृत्वा । पुनरपि मां मा धाक्षीदिति यमस्य ग्लानिः । किलेति दाहव्यायाया आघ्रातत्वं योतितम् ॥

सस्तं हस्ताद्भवदभिसृतित्रासवैह्वल्यलोला-

त्कालस्यासौ कलय भगवन्पाणमुखो बाहवर्ही ।

अप्तुं न्यञ्चत्तनुरपहरत्याशु पाशोरगेन्द्रं

तेऽमी क्षुभ्यन्त्यथ च सुचिरं संभ्रमेण त्रयोऽपि ॥ ४४ ॥

भवतामभिसृतिः संमुक्तागमनं तेन त्रासलेन वैह्वल्यं तेन लोलस्रस्तात् । महतामप्रे तेजोहान्या भयोत्पत्तेरपश्यंभावित्वात् । पूर्वश्लोकोच्चाह्वा हेतोः । यमस्य हस्तात्सस्तं पाशबन्धनरूपमुरगेन्द्रमतुं भोक्तुं पाण्मुखः कुमारसंबन्धी बाहमयूर उरगेन्द्रमपहरति । अत एव न्यञ्चन्ती नम्रा तजुर्थस्य । अथ तेऽमी त्रयः कालसर्पमयूराः संभ्रमेण तत्क्षणजनितेन क्षुभ्यन्ति । येन विश्वं प्रसृतं तमपि प्रसितुमित्यर्थप्रतीत्यर्थं पाशप्रहणम् ॥

सायं सायमुदंशुदीपपरिषद्यद्वलभाया दिशो

यात्पारात्रिकहेमपात्रपदवीं चण्डार्चिषो मण्डलम् ।

सोऽयं तोयकुलाधिदैवतमितः कंदर्पदर्पद्रुहः

कीर्तीः पश्य जपत्यनत्ययशशिश्चेताः प्रवैतास्तव ॥ ४५ ॥

त्वं पश्य । सोऽयं प्रचेता वरुणस्तव क्रीतीर्जपति । अनत्ययः पूर्णो यः शशी तद्र-
च्युताः । कंदर्पस्य दर्पाय ह्यगति तस्य । तोयकुलस्य नद्यादिरूपस्याधिदैवतम् । तोय-
[स्य] कुलाधिदैवतमिति वा योजना । यद्ब्रह्मभावाः पश्चिमदिशः संघन्धिन् आरात्रि-
कहेमपात्रस्य पदवीं शोभां सूर्यमण्डलं सायं सायं याति । यत उच्चैरशुदीपानां परिप-
यस्य तत् । अधिदैवतस्य च सायं योपिहीपयुक्तमारित्रिकं करोतीति दिशो योपिष्वं
व्यवहरणीयम् ॥

धृत्वा मूर्धन्यमरसरितः सादरं वारिपूरा-
नेत्तपक्षं यदपि भगवन्पूर्वमेवान्वगृहः ।

सद्यस्तत्राप्ययमुपसरन्नासपापप्रमाथः

पाथोनाथो भवतु भवतोऽनुग्रहापाङ्गपातैः ॥ ४६ ॥

हे भगवन्, त्वं पाथं अतिउरस्ति धृत्वा एतस्य वरुणस्य पक्षं नद्यादिरूपमुपसरणात्पू-
र्वमेव यदप्यन्वगृहस्तथापि पूर्वमेवानुग्रहे सत्यपि सद्य उपसरन्मयं वरुणो भगवतोऽनुग्रहे-
णापाङ्गपातैर्नेत्रत्रिभागेक्षितं रात्रः पापानां प्रमाथो नाशो येन स भवतु । 'धृत्वा' इति
समञ्जसः पाठः । मूर्धनि धृत्वा धारणेनेत्यर्थः । 'धृतिर्धारणार्थैर्योः' इति कोपः ॥

सूक्ष्मां यस्य धियं वितर्क्य नलिनीनालान्तरास्पदा-

दभ्यस्तं विसतन्तुमप्युपचितस्थौल्यं हरिर्मन्यते ।

किञ्चिन्मुञ्च विलोचनाञ्चलमितश्चण्डीवरास्तोकया

तौकं सोऽङ्गिरसो गिरा त्वयि पुरः प्रस्तौति बन्दिग्रतम् ॥ ४७ ॥

मद्ब्रह्माभयादात्मानं निहोतुं नलिनीनालान्तराले यदास्पदं स्थानं तस्मादभ्यस्तं
परिचितं विसतन्तुमपि स्थूलतरं हरिरिन्द्रो यस्याद्विरसस्य धियं सूक्ष्मां वितर्क्य मन्यते ।
मृणालसूत्रादपि बृहस्पतिमतिः सूक्ष्मेति मन्यत इत्यर्थः । सोऽङ्गिरसो देवर्षेस्तोकं पुनो
बृहस्पतिरस्तोकयानस्पया वाचा बन्दिग्रतं प्रस्तौत्यारभते । हे चण्डीश, त्वं किञ्चिद्दि-
लोचनाञ्चलमितो मुख । 'अपत्यं तोकं तयोः समे' इति कोपः ॥

इतो रुद्राः पश्य त्रिनयनं भवन्तं समममी

नमस्यन्ति क्षोणीतलवलनपारिप्लवजटाः ।

हठन्यञ्चजूटस्खलितशशिलेखासु वदनं

विधेर्हंसा येषां निदधति मृणालाङ्कुरधिया ॥ ४८ ॥

त्वमितः पश्य । अमी रुद्रा भवन्तं समं सहैव नमस्यन्ति । 'नमस्तपो(नमो) वरिव-
धिग्रहः कयच्' । अतः क्षोणीतले बलनमतिर्देष्यात् । तेन लोला जटा येषां रुद्राणाम् ।
हठेन न्यधमघः पतन्वो जूटस्ततः स्खलितासु लुठितासु शशिलेखासु मृणालाङ्कुर इति
शुद्धया विधेर्भक्षणो हंसा वदनं चञ्चु निदधति । हंसा हि मृणालाशिनः ॥

रुद्रा हिमाद्रितनयाधव नम्रजूट-
विश्लिष्यदिन्दुशकलाहितपुष्पकृत्याः ।

आसीददूर्ध्वनयनाग्निशिखाभिरेते

नीराजयन्ति तव देव पुरोऽङ्घ्रिपीठम् ॥ ४९ ॥

हे हिमाद्रितनयाया गौर्या धव मतेः, नम्रजूटम्यो विश्लिष्यद्भिः पतद्भिरिन्दुशकलै-
राहितं पुष्पकृत्यं यैः । एते रुद्रास्त्वव पीठं नीराजयन्ति । आसीदन्तीभिर्दूर्ध्वनयनाग्नीनां
शिखाभिः । नीराजनं शान्तिकर्म । तस्य पुष्पाभ्यमिच्छाम् ॥

एषां मौलिमृगावचूलमहसः संप्राप्य साहायकं

त्वच्चूडाजडरश्मिर्ककिरणन्यङ्कारमारब्धवान् ।

ज्योत्स्नैव स्रपयत्यरोपभुवनाभोगान्तरालं ततः

प्रत्यूषेऽपि दिनस्य पश्य सहसा संजायतेऽपहवः ॥ ५० ॥

एषां रुद्राणां मौलिषु मृगावचूलाधन्द्रास्तेषां महसस्तेजसः साहायकं संप्राप्य
स्वन्मौलीन्दुः सूर्याश्रपराभवमारब्धवान् । ततो न्यङ्कारार्थं ज्योत्स्नैव न स्वर्काशवः सर्व-
भुवनानि स्रपयति निर्मलीकुरुते । त्वं पश्य । ततः प्रभातेऽपि दिनस्यापहवः संपद्यते ।
राश्रिनं निवृत्तेति ज्योन्मामहिन्ना लोको जानातीत्यर्थः ॥

उद्दण्डैः फणमण्डलैस्तत इतो दीपायमानोन्मिप-

द्रत्नैराहितमल्लिका इव पुरः स्वामिन्मवत्सेवया ।

पार्श्वं यान्त्युरगा हठात्सुरपतेः संरब्धवाराङ्गना-

पाणिप्रेङ्खदसंख्यचामरमरुद्भासक्रियागृध्रवः ॥ ५१ ॥

दीपवदाचरन्तीति दीपायमानानि रत्नानि येषु तैर्दण्डैस्पर्शाकृतैः फणमण्डलैर्भवत्से-
वया हेतुभूतया आहिता वृता मल्लिका दीपाधारयष्टिरिव यैस्त सुरगाः सुरपतेरिन्द्रस्य
हठान्निवारिता अपि पार्श्वं यान्ति । यतः संरब्धाः सेवार्थं सचरम्भा वाराङ्गनाद्येत्यस्ता-
सां पाणिषु प्रेङ्खन्ति कम्प्राप्ति चामराणि तेषां मरुत्सस्य आसक्रियायां गृध्रवो सम्पटाः ।
सर्पाणां वायुमक्षत्वात् । मपिदीपानां वायुमर्थं नास्ति । पूर्वमेव मद्भयमाभावात्तत्प्रत्या-
मन्तिः ५.

फूत्कारैस्सुदतोऽप्यपारगरलोद्गारैर्गिरीशोरगा-

न्पश्यैते त्रिदशा अपि प्रतिकलं सर्वे नमस्कुर्वते ।

यत्सर्वाधमतां रसातलसमुत्पत्तेर्गता अप्यमी

सङ्कृता भवतोत्तमाङ्गघटनाद्विश्वोपरि स्थायिनः ॥ ५२ ॥

अपारो गरलस्य विषस्रोद्धारो येषां तैः फूत्कारैरिदशास्तुदतो व्यथयतोऽपि सर्पांनेते
त्रिदशाः प्रतिफल मुहुर्मुहुर्नमस्कुर्यते । ययतो रसातल सर्वमुबनानामभः स्थितं तत्र स-
मुत्पत्तेः सर्वाभमतो गता अत्येते भवतोत्तमाहे विरसि धारणाद्विश्वसोपरि स्यादिनः
कृताः । अपनोऽपि महता भानितः सप्तमस्कार्यो भवति ॥

ये वेगोद्भूयनावदारितनभःखण्डाभखड्गाङ्कित्वा

रोहत्पुष्पलताफलानि गुलिकाभङ्गया च ये विभ्रति ।

ते संप्रत्युभयेऽपि शंकर नमस्कारोपनाराय ते

न्यस्तं मस्तकमुद्धरन्त्यवनितो नाथापि विद्याधराः ॥ ६३ ॥

ये एकै विद्याधरा वेगेनोद्भूयनं गगनगमनं वेनावदारित खण्डशः कूर्तं यन्नभस्तस्य
खण्ड तद्द्वयमभः यस्य तेन खण्डनाङ्कितान्धिहिनाः । तथा ये चान्ये विद्याधरा गुलिकाव्या-
जेन रोहत्पुष्पलताफलानि विभ्रति ते उभयेऽपि विद्याधरा द्विविधास्तव नमस्कारसेवार्थं
भूर्मी, न्यस्तं मस्तकमथापि विरकाले प्राप्तोऽपि भूमितो नोद्धरन्ति नौरथापयन्ति । भवत्य-
तिशयादित्याशयः ॥

त्वत्सूनोः कलया तुरङ्गवपुषो दन्तावलास्यस्य ये

तानालोक्य गायतो हयमुखान्प्रीत्यञ्जनैर्लोचनैः ।

वक्त्रे पक्त्रिमरौपपोषवलितापाङ्गाद्दृशो वीप्सया

दूरादेव कृतान्तवाहमहिषो येषां चिरं मुञ्चति ॥ ६४ ॥

दन्तावलो हस्ती तद्द्वयस्य यस्य । त्वत्सूनोर्गणपतेः कलयोशेन ते तुरङ्गवपुषः सदृश-
मूर्तयः । मुखेन पशुरुपावात्, देहेन मनुष्यसादृश्यात् । तान्दृश्यमुत्प्राङ्किनरान् । प्रीत्याश्चन
प्रसारणं येषां तैर्लोचनैः पश्य । येषां मुखे कृतान्तस्य यमस्य वाहमहिषो दृशो वीप्सया
पुनः पुनर्मुञ्चति । पक्त्रिमः पक्त्रो यो रोषपोपस्तेन वलितापाङ्गाः कम्पमाननेत्रान्ताः ।
शाश्वतिकविरोधादिति भावः ॥

यस्याः खलीनमखिलं वपुरेव हर्षं

वर्षेष्टि या च दिविषन्महिषीजनस्य ।

वर्णे स्वरे च विवृतातिशयामपूर्वा

गन्धर्वपङ्क्तिमवधारय तामपाङ्गैः ॥ ६५ ॥

यस्या गन्धर्वपङ्क्तेरखिलं वपुः खे आकाशे लीनम् । या च दिविषदा महिषीजनस्य
स्त्रीवर्गस्य हर्षं वर्षेष्टि अत्यर्थं वर्षति । वर्णे स्थाप्यादौ स्वरे ध्वज्जादौ धृतोऽतिशय आभिरय
यया तामपूर्वा लोकोत्तरो गन्धर्वसबन्धिनी [पङ्क्ति] अवधारय पश्येत्सर्वः । गन्धर्वो भ-
श्राय । तरपक्षे सर्वे वपुः खलीनं कविका भवति । महिषीणां महिषाकूपपशुव्रीणां हर्षं
करोतीत्यपूर्वम् । वर्णेः शोणादिः, स्वरो हेपितम् ॥

आस्ते कापि सुपर्वभिस्तिलकितं सख्यं कचिद्वाहते
नागैः कापि च किनरैरनुगमं गीताकुलैः पुष्यति ।
कुत्राप्येति च संस्तवं रजनिक्लेश्वाङ्क वैरं कृति(?)-

रित्थं दर्शितविश्वरूपमिव ते द्वाराङ्गणं रङ्गति ॥ १६ ॥

हे रजनिक्लेश्वाङ्क विहं यस्य तस्मान्त्रयम् । ते तव द्वाराङ्गणं कापि
सुपर्वभिर्देवैस्तिलकितं शोभितमास्ते । एवं सर्वक्रियासु द्वाराङ्गणं कर्तृत्वेन योज्यम् ।
एवं दर्शितं विश्वेषां रूपं येन सदिव द्वाराङ्गणं रङ्गति शोभते ॥

हरेणैता वैतालिककुलमुखाद्रात्रिविरति-
प्रतिष्ठा वैदग्धीविवरणविधानप्रतिभुवः ।

गिरः श्रुत्वा तत्सं चतुरमुदमोचि प्रियतमा

चिरं शिरये तस्य त्वधिहृदयमुत्सृज्य शयनम् ॥ १७ ॥

रात्रेर्विरतिर्निवृत्तिस्तस्यां प्रतिष्ठा इदं तस्या वैदग्ध्येन विवरणं प्रकाशनं तत्र प्रति-
भुवः पालनपरा गिरः श्रुत्वा हरेण पूर्णं शयनं मुष्मत् । अस्य प्रियतमा गौरी तु शयन-
मुत्सृज्य त्यक्त्वास्याधिहृदयं हृदये शिरये अशेत । शयनादुत्थितोऽपि मगवान्गौरीनेव
स्मरणासीदित्यर्थः ॥

गौरीलीलाकचाम्रग्रहकलहभरक्षोदनिःप्यन्दमान-

क्रीडाचूलावचूलामृतकरकलिकाजन्मनः सीकरौघान् ।

शीर्णान्प्रातःसमीरैः पुनरपि रसनाभङ्गभीतिप्रसङ्गा-

च्छंभोर्भूपाभुजिष्या न लिलिहुरहयो वक्त्रमैत्रीजुषोऽपि ॥ १८ ॥

गौरीकर्तृको यो लीलायमर्थाद्भगवतः कचाप्रग्रहः केशाकर्षणं तरकलहे अर्थाच्चन्द्रस्य
क्षोदो मर्दस्तेन निःप्यन्दमाना सवन्ती या क्रीडावचूलामृतामृतकरकलिका चन्द्रकला
तस्या जन्मोत्पत्तिर्येषां तान् । तथा प्रातस्सैवार्तैः कीर्णान् । तथा वक्त्रे मैत्रीं परिचर्य
जुषन्ते तानपि कण्ठोपानहयो [न] लिलिहुरास्वादयन् । कुतः । पुनरपि रसनाया जि-
ह्वाया भङ्गो दारणं तस्य मयात् । पूर्वं हि नागानाममृतभक्षणाज्जिह्वाभङ्गो जात इति
पुनरिति पदम् । शंभोर्भूपायां भुजिष्याः संपादका इत्यर्थः ॥

क्षिप्रक्षिप्तोद्भुपुष्पो मुसरसगकुलध्वानयुक्तिप्रणीत-

स्तोत्रारम्भः प्रदीपं निदधदधिनभः कर्परं मानुमङ्गचा ।

चक्रे भक्त्येव दूरानमिततुहिनरुग्निम्बमूर्धा सपर्या-

पर्याप्तिं स प्रसङ्गस्त्रिभुवनगुरवे चन्द्रचूडाय तस्मै ॥ १९ ॥

स प्रसङ्गः प्रातःकालस्तस्मै त्रिभुवनगुरवे चन्द्रचूडाय सपर्यापध्यासि पूर्णतामिव भक्त्या चक्रे । यतः क्षिप्रं क्षिप्तान्युहनि तारा एव पुष्पाणि येन तथा मुखरस्य । प्रातःकाले तस्वभावात् । खगकुलस्य ध्वानयुक्त्वा हतव्याजेन प्रणीतः स्तोत्रारम्भो येन । तथा नभ एव कर्परं तत्र [भानु]मङ्गला सूर्यव्याजेन प्रदीपं निदधत् । तथा दूरमानमितस्तुहिनहृन्वम्भमेव मूर्धा येन । पूजयितुष्य पुष्पादिक्षेपः प्रसिद्धः । त्रिभुवनगुरव इति साकृतम् । इति भद्रम् ॥

इति धीजोनराजकृतया टीकया समेतः श्रीराजानकविश्वकर्तृमूलोमहाकविराज-
राजानकधीमङ्गकस्य कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये
प्रभातवर्णनं नाम षोडशः सर्गः ।

सप्तदशः सर्गः ।

गत्वर्कक्षितितलविम्बितार्कविम्बप्रत्युत्प्रतिनवरत्नपादपीठाम् ।
चूडेन्दुप्रविसृमराच्छरदिमजालैरुन्मीलद्भवलवितानपौनरुक्त्याम् ॥ १ ॥
आस्थानीमचरमसाध्यकर्मसिद्धेः सासूर्यं गिरिसुतया विलोक्यमानः ।
देवोऽथ त्रिपुरपुरंभिलोकलीलावाह्नीकस्तवकमलिम्बुचो विवेश ॥ २ ॥
नैर्मल्यप्रविशदहस्करांशुकाण्डैरुचण्डद्विगुणितहेमवेत्रदण्डाम् ।
बंहिष्ठैरपिहितबन्दिवृन्दनादासुद्रर्जन्मुकुटसरित्तरङ्गधोषैः ॥ ३ ॥
अश्यद्विर्नेमदमरेन्द्रमौलिरत्नैर्निर्यत्नप्रकटितनूतनोपकाराम् ।
वेलद्विर्गुहशिखिनः शिखण्डखण्डैरारब्धप्रवितततालवृन्तवृत्ताम् ॥ ४ ॥

(चकलकम्)

गत्वर्कं एकटिकं तन्मये भूतले प्रतिविम्बितानि यान्यर्कविम्बानि तैः प्रत्युत्तानि
संपादितानि प्रतिनवानि लोकोत्तराणि रत्नमयानि पादपीठानि यस्याम् । तथा
चूडेन्दोः सकाशात्प्रविसृमरैरच्छरं दिमजालैरुन्मीलदुत्पद्यमानं भवद्वितानां वितानावै
पौनरुक्त्यं द्विधा भवनं यस्यां ताम् । तथा सवितानत्वाद्देवत्येन अविनाश्रिरहस्करांशुकाण्डै-
रर्कांशुभिर्द्विगुणितो हेमवेत्रदण्डो यस्याम् । वितानान्तरेणार्कांशुनां प्रवेशे दण्डाकारत्वात् ।
अत एव काण्डारोषः । तथातिवहुभिर्गोहाशन्दैरधुतबन्दिषुत्ताम् । तथा दिदृश्या भ्रमतां
सुराणां मौलिरत्नैर्भ्रमादिषु अश्यद्विरयत्नसंपन्नपुष्पप्रकाराम् । तथा हर्षवशादुत्पत्तिः इमा-
रवाहमयूरपिच्छैः कृतविततवीजनचरित्राम् । 'वृत्ताम्' इति वा पाठः । वृत्तं स्पन्दनम् ।
अचरमं प्रभातिकं यत्संध्याकर्म तत्सिद्धेर्गौर्यां सासूर्यं दृश्यमानः । संध्यायाः स्त्रीलिङ्गात्-
तान्द्रन्दनेन गौर्याः सेर्ष्वलम् । त्रिपुरस्त्रीणां सीत्यर्थं कुङ्कुमगुच्छास्तेषां पुरवधेन मलिम्बुचो
इति हर आस्थानीं सर्गां विवेश ॥ चकलकम् ॥

विभ्राणो वपुरहिमालि लुप्ततापं प्रत्युत्तामखिलगणैर्दवादिसाराम् ।

आश्चर्यं चरितमुदञ्चयन्नपूर्वा शर्वाणीदयिततमः सभामवापत् ॥ ९ ॥

. अहिमालि फणिधरं वपुर्विभ्राणः । लुप्तः संसारिणां तापो येन स गौरीपतिः सकल-
गणैः सहिताम् । तथा आदिश्चाद्यै सारा च तां सभा दिव् प्रातरवापत् । आश्चर्यमि-
त्यादिविरोधसूचकम् । अवियमाना हिमस्यालिः पङ्क्तिर्यस्य ॥ लुप्तताप इत्याश्चर्यम् ।
गणैर्भ्वादिमिर्युक्तां दिवादिरेव धातुपाठच्छेदविशेषः सारो यस्या इत्यपूर्वत्वम् । दिवाश-
ब्दोऽप्ययं प्रातर्वाचकम् । केचित्तु 'दिवादिसाराम्' इत्येकपदं कृत्वा एवं व्याचक्षते—
दिवादी स्वर्गादी सारामिति । तत्तु न लाक्षणिकं हृदयंगमम् । 'दिव उर्त्' इति दिवश-
ब्दस्योत्वप्राप्तेः । यच्च दिवशब्दो समानोऽस्ति (!) तन्न तथा मतम् । दिवशब्दस्य
महाकविभिरप्रयुक्तत्वात् ॥

सस्फारस्फटिकविटङ्कुकुट्टिमन्तःसंकान्ताखिलतनुभिर्गणैर्गणानाम् ।

पातालस्थलमधिरुद्ध मूर्ध्नि भक्तेरुत्सेकात्सततमिबोद्धमानपादः ॥ १० ॥

सस्फारः सविस्तारः स्फटिकमयो विटङ्क उन्नतभागो यस्य तस्य कुट्टिमस्यान्तः-
प्रतिबिम्बितैर्गणकुलैर्मकत्युद्रेकात्पातालं गत्वा सततमुपवेशनसमयेऽपि धार्यमाणपाद इव ॥

नेत्रामिज्वलनविलीयमानचूडाखण्डेन्दुस्रवदमृतोपजातजीवान् ।

भूयोऽपि प्रमुपितसंपदो नृमुण्डान्कुर्वाणः श्रसितविपेण कङ्कणाहेः ॥११॥

नेत्रामेज्वलनं तेन विलीयमानाचूडाचन्द्राद्भवतामृतेनोपजातो जीवः प्राणो येषां
तामृमुण्डान्कपालानि केयूराहिविपश्वासेन पुनरपि गतचेतनान्कुर्वाणः । प्रतिप्रसवालंकारः ॥

चिन्वानो दृढतरमह्युपोढमारं पादाब्जद्वितयमिबोच्चजूटवन्धम् ।

श्रीवाया वलयमिवान्वहं दधानो दोर्दण्डं श्रितविपमांसलस्वरूपम् ॥१२॥

दृढतरं कृत्वाहीनां सर्पाणामुपोढो भारो येन तमुच्यमुन्नतं जूटवन्धं विभ्राणः । पाद-
पक्षे दृढतरमप्युपोढो भारो यस्य । श्रितं विपमांसलं धीवरं स्वरूपं येन तं दोर्दण्डं
दधानः । श्रीवापक्षे श्रितविपं मांसलस्वरूपं यस्य ॥

व्यभ्राणां चटुघटनासु वीक्षमाणो नेत्रान्तैर्वदनममर्त्यमागधानाम् ।

नाथोऽथ प्रमथसमां प्रपद्य तस्यावासीनः शिरसि विलासविष्टरस्य ॥१३॥

चटुकारिणां मुरवन्दिनां [वदनेषु] दष्टं क्षिपन्गणसमां प्रतिपद्य विलासासनस्य
शिरस्यासीनस्वस्यौ ॥ कुलकम् ॥

मारारेर्मरकतविष्टरप्रभाणामभ्यङ्गादनुसृतनीलिमोद्गमानि ।

सर्वाङ्गाप्यभिनवभूतिभूषणान्यप्यासेदुः सहचरतां गलस्थलस्य ॥ १० ॥

भरकतमयाघनरश्मीनां संपर्कात्पातनीलत्वोदयानि. भगवतः सर्वाङ्गानि विभूतिपु-
तान्यपि नीलत्वेन कण्ठतटस्य साम्यमापुः ॥

मिथ्यैव व्यधिषत् तस्य पादपीठं सोत्कण्ठाः परिचरितुं पुरो भुजिष्याः ।

नम्राणां चिकुरभरा हि निर्भराणां तत्कृत्यग्रहणमनुक्रमेण चक्रुः ॥११॥

परिचरितुं सोत्कण्ठा भुजिष्या दास्यस्वस्य पादपीठं मिथ्यैव निप्रयोजनमेव चक्रुः ।
यतः क्रमेण नमतां देवानां चिकुरभराः केशास्वस्य पादपीठस्य कृत्यं कर्म चक्रुः । देवा-
स्तत्पादयोरघो मूर्धानमक्षिपन् ॥

सावेगं कथमपि तस्य नोपशस्ये किंकर्यो विदुधुवुरग्रचामराणि ।

चूडेन्दुग्लपनकृतो विशङ्कथ पात्रं लालाटज्वलनमकाण्डताण्डवस्य १२

तस्योपशस्ये निकटे किंकर्ष्वधामराणि सावेगममन्दं कथमपि नाधुवन् । मौलिचन्द्र-
रलानिकृतोऽबालनाट्यस्य भालामि पात्रं शङ्कित्वा । यद्यमन्दं चामराणि धुनीमो नेत्रा-
मिज्वलनेन चूडाचन्द्रो विलीयत इति शङ्कित्वा मन्दं चामराणि दास्योऽकम्पयन् ॥

हेरन्धो निजपितुराप्य जूटकूटादेणाङ्गं विनिदधदन्त्यदन्तधाम्नि ।

अभ्यङ्गादथ पृथुतत्करच्छटानां ध्रुव्यन्तं प्रकृतमपि व्यधत्त दन्तम् १३

स्वपितुर्हरस्य जटाचन्द्रभवाप्य प्रकृतादन्यस्य दन्तस्य स्थाने निहितवान् । द्विती-
यदघनप्रतिनिधित्वेन कृतवान्गणेशः । तस्य चन्द्रस्य रश्मिपङ्क्तौनां संपर्कात्प्रकृतमपि दन्तं
ध्रुव्यन्तं स्फुटन्तमकरोत् । इत्यर्थपदेनार्थोत्पत्तिः । हिमांशुसंपर्केण दन्तभङ्गो वस्तुगतिः ॥

प्राविक्षन्नथ शनकैरकैतवेन व्यञ्जन्तो विनयविनम्रतां शिरोभिः ।

सर्वेऽपि त्रिदिवसदो निवेद्यमानाः सावज्ञं किमपि शिलादनन्दनेन १४

अकृतत्वेन निर्वाञ्जं शिरोभिर्विनयविनम्रतां प्रकाशयन्तः सर्वेऽपि देवाः शिलादन-
न्दनेन नन्दिना किमप्यस्यर्थं सावज्ञं सावगणनं निवेद्यमानाः कृतनिवेदनाः ॥

दूरत्ते तदनु सुधान्धसो विवन्नुः संहत्य प्रणतिमयुग्मलोचनाय ।

तत्पादौ विरचयतां हि मौलिभूमौ स्वान्मौलीजगदपि पादुकीकरोति १५

ते सुधा धन्धो भोजनं येषां ते संहत्य मिलित्वा भगवते प्रणतिं चक्रुः । संहत्येति
मन्त्रयुक्तेकप्रतिपादनम् । यतस्तस्य भगवतः पादौ शिरसि कुर्वतां पुरुषाणां जगदकूर्तं,
स्वान्मौलीन्पादुकीकरोति पादपीठानि कुर्वते ॥

चण्डांशुज्वलनतुपारधाममट्योऽप्यव्याजं पुररिपुणा विकीर्यमाणाः ।

दृग्लेखा चत चपुपोऽखिलामराणां संतापं जडिमपरिग्रहं च जहुः १६

अभिज्ञानो भिन्नक्रमः पुररिपुशब्दात्परो दृश्यः । धामन्यवीप्रकृतयो भगवतां
निर्वाञ्जं न्यस्या दृष्टिदेया देवानां संतापं जाज्वं च निवारयामासुः । भगवद्दृष्टिपातमात्रे-

णिव तापजाड्यनिट्टिजांतेत्यर्थः । चतेत्याधयंसूचकम् । सूर्येन्द्रमिभित्तापजाड्यहरणं
कथं भवतीत्यर्थः ॥

औचित्यान्निजनिजमासनं भजन्तस्ते पृथाः कुशलमथेन्दुशेखरेण ।

इत्पूचुर्नमुचिभिदादयः सुधायाः संबन्धादिव मधुरोद्गमैर्वचोभिः ॥१७॥

निजनिजासनोपविष्टा भगवतांचित्त्वाद्दूरागतः कुशलप्रष्टव्य इति नयात्, न त्वितरवत्प्र-
त्युपकारलोभात्कुशलं पृष्टा नमुचिभिदादयः शकायाः सुधापानादिव मधुरैर्वचोभिरेव-
मवदन् ॥

विश्वेषां पुरि पुरि यत्सदैव शेषे विद्वद्भिः पुरुष इति प्रतीयसे तत् ।

किं धामत्रितयमयानपायदृष्टेस्तस्मात्ते जगति परोक्षमस्ति वस्तु ॥१८॥

त्वं निखमेव पुरि पुरि यच्छेषे ततो विद्वद्भिस्त्वं पुरुष इति प्रतीयसे यथार्थः कथ्यसे ।
कदाचिन्महतामेव पुरि पुरीत्याह—विश्वेषामिति । ब्रह्मादिकीदृशानाम् । तस्मात्पुरि
पुरि निवासाद्देतोर्धामप्रयत्ननिर्दोषदृष्टेस्ते जगति मत्वे किं वस्तु परोक्षमस्ति । सर्वमेव
दृश्यमित्यर्थः । एवं वचनोपोदात्त एव युक्त्या विपत्सूचनम् ॥

नन्वेवं किमपि विनिर्मलं प्रकृत्या त्वद्रूपं सुरसरिदम्बुवत्पुनीते ।

स्रोतोभिक्षिभिरथ कारणात्मभिस्तद्विश्वात्मन्कृतकमपि व्यनक्ति भेदम् ॥

गद्गाजलमिवैकं स्वभावेन निर्मलं च किमपि भवद्रूपं पवित्रयति । अथ कारणात्म-
भिर्हरिहरब्रह्माद्यैस्त्रिभिः स्रोतोभिस्त्वरूपं कर्तुं कृतकं स्वेच्छया कृतं भेद प्रकाशयति ।
गद्गाजलं च त्रिधा भिन्नम् ॥

धिञ्जूढा वितथमुदासनस्वभावं भापन्ते पुरुष तव त्रिलोकभर्तुः ।

कर्त्री चेत्प्रकृतिरियं करोतु किञ्चित्कैवल्यं भवदधिरोहमन्तरेण ॥ २० ॥

धिद् निन्दायाम् । मूढा मोहादृतचेतसः पुरुषाः । तवोदासीनस्वभाव तादृश्यं
वितथमसल भापन्ते । नन्यादित्वात्पुः । यतस्तव त्रिलोकभर्तुः । अथ यदि पुरुषनि-
रपेक्षतया प्रकृतेरेव कर्तृत्वमारोप्यते तर्हि भवत्संबन्ध विना केवलत्वं प्रकृतिः किञ्चि-
दकरोतु । त्रिलोककर्तृत्वं दूरतोऽस्तु, त्वां विना तृणाद्यनमपि कर्तुमशक्नोति प्रतिपादनार्थं
किञ्चिद्ब्रह्मणम् । एतेन सांख्यमत निराकृतम् । ते हि सत्त्वरजस्वमःसाम्यावस्थालक्षणायाः
प्रकृतेः कर्तृत्वं मन्यन्ते ॥

किं मिथ्या हर महदादिषु प्रयुङ्क्ते लोकोऽयं विकृतिमयेषु तत्त्वशब्दम् ।

एकस्त्वं निरुपधिरूपमृद्धि तथ्यं तत्तत्त्वं पुरुष विभर्षि पञ्चविंशः ॥२१॥

महदादि येषां तेषु तत्त्वमिति शब्दमयं लोकः किं प्रयुङ्क्ते । सा प्रयुङ्गादित्यर्थः । यतो
विकृतिमयेषु विकाररूपेषु । निरवधि अवच्छेदोपरागरहितं रूपं विभ्रत्त्वमेकस्तत्त्व-
शब्दं तथ्यं विभर्षि । पञ्चविंशतेः पूरणं पञ्चविंशम् । महद्दृष्टितत्त्वम् । संज्ञाशब्दोऽयम् ॥

किं कर्तुं तव पुरतोऽथ किं नु वक्तुं शक्यामः क्षितिधरराजमूर्धशायिन् ।
त्वं खण्डं क्वचिदपिनो पदं व्यनक्षि त्रैलोक्यं ध्वनिवपुपश्च ते विवर्तः ॥

हे कल्याणवासिन्, तवाग्रे वयं किं कर्तुं वक्तुं वा शक्यामः । यतस्त्वमखण्डं पद-
स्फोटरूपं प्रकटयसि । शब्दब्रह्मस्वरूपस्य च ते त्रिभुवनमसत्यः परिणामः । एवं च
तयोरेककर्तृत्वयोः सिद्धयोस्तवामे किमस्माकं कर्तृत्व वेत्यर्थः ॥

कुत्रापि प्रतिहंतिमेति नान्तरिक्षं शब्दस्तद्गुणपदवीं न चातिशेते ।

तन्मूर्तिस्त्वमसि च तद्विभो जगन्ति व्याप्नोषीत्ययमुपपत्तिप्रदायः ॥२३॥

अन्तरिक्षं कर्तुं, प्रतिहतिं निरोधं नैति । शब्दस्तत्त्वान्तरिक्षस्य गुणत्वं नातिशेते ।
अनधिकत्वात् स्वजति । एष शब्दस्य गुणत्वे सिद्धे, गुणस्य च गुणिनि समवायाच्छब्दस्य
जगन्नापकर्षं निद्रम् । त्वं शब्दमूर्तिरसि जगन्ति व्याप्नोषीत्ययमुपपत्तेर्यायस्य प्रदायः ॥

नो किंचिद्बहिर्रूपपत्तिमेति वस्तु ज्ञानात्प्रसरति किंतु चित्रवृत्ति ।

ज्ञानात्मा प्रभुरिति विश्वकर्तृभावो नो बाँदैरपि भवतो यत व्यपास्तः २४

किंचिद्बस्तु वस्तुं, ज्ञानाद्बहिर्रूपपत्तिं नैति । चित्रवृत्तिं अनेकरूपं ज्ञानात्प्रसरति ।
एष ज्ञानस्यैव कर्तृत्वम् । भगवाथ ज्ञानस्वरूपः । इति न्यायेन बाँदैरपि विज्ञानवादिभि-
रपि जगत्कर्तृत्वं तत्र न निरस्तम् ॥

शून्यं तैरकथि न तुच्छमेव रूपं ग्राह्यानधिगमनीयवृत्ति किं तु ।

तादृशं तत्र च वपुस्तथा च बाँद्धास्त्वामेव क न परमार्थतो गृणन्ति २५

तैः शून्यवादिभिर्बाँद्धस्तुच्छमेव रूपं कर्मशून्यं नाकथि । किं तु ग्राह्यानधिगमनीयवृत्ति-
धिगमनीयाप्राप्या वृत्तिर्नाभावः यस्य तच्छून्यं बाँदैः कथितम् । भगवतश्च मूर्तिस्त्राह-
तिसूक्ष्मत्वाच्छून्येत्यर्थः । एवं सति शून्यवादिनो बाँद्धास्त्वामेव, नान्य परमार्थतः स्तुवन्ति ॥

बोधोत्तमन्यनवधितां त्वयीह जानन्त्यन्यानि त्रिनयन सन्तु दर्शनानि ।

आत्मा त्वं तय च वपुस्त्रयोऽपि लोकास्तन्मानं त्वमिति च नार्हतोऽस्ति गर्हो २६

बोधस्वरूपे त्वयि अनवधितां बोधस्वरूपादेवावधिरहितत्वं जानन्त्यन्यानि दर्शनानि
सन्तु, नापास्यानि । भगवदेकनितीनत्वात् । योऽपि देहप्रमाणमात्मानं मन्यते अर्हत्
दापणकस्तेनापि प्रलोचयत्क्षणं शरीरं प्रत्यात्मात्वात्पणकत्वमधीकृतम् । भव्यात्प्रत्यात्मा
गर्हो वा नास्तीत्यर्थः ॥

त्रैलोक्यं विभजति यो विचित्रतमं यस्मात् प्रसरति सर्वजीवलोकः ।

चार्याकास्तगिह वदन्ति यत्त्वभावं तद्गद्गचा त्वमसि शिषोररीरुतश्रीः ॥

अनेकप्रकारं त्रिभगवो विभजति विभागेनावात्पापयति । तथा परमाण्वणोऽपि जी

चलोकः स्फुरति । तं विचित्रवस्तुनिर्मातारं यत्स्वभावं वदन्ति । स्वभावमेव निर्मातारं
वदन्तीत्यर्थः । तद्द्रव्या विचित्रवस्तुनिर्मातृस्वभावमद्रथा तैश्चार्वाकैस्त्वमेवाहीकृतः ॥

यं माया कचिदनिरुद्धयमानरूपा न स्पृष्टुं प्रभवति नेति नेति सन्तः ।

यार्स्मिंश्च व्यवहृतिमाचरन्ति तं त्वां तात्पर्यादुपनिषदो विभो गृणन्ति २८
अनिरुध्यमान रूपं यस्याः सा माया यं नैति । तथा यस्मिन्सन्तो नेति नेति 'नैवार्यं
प्राणो नैव शरीरम्' इत्यादिक्रमेण व्यवहरन्ति । ते त्वामुपनिषदो वेदान्तास्त्वामेव
तमिति तात्पर्याद्गृणन्ति ॥

एकस्त्वं त्रिनयन दृश्यसेऽधिकर्तुं ज्ञातुं च त्रिभुवनमीश्वरः प्रकाशः ।

तादात्म्यं विवृतवती विमर्शशक्तिर्द्वैधेऽपि प्रथयति ते न भेददोषम् २९

इच्छद्भिः शशिमुकुट क्रियैकरूपं वैवश्याप्रणयविधायिनं वियोगम् ।

निर्व्यूढश्रुतिकधिकृत्य विश्वकर्ता त्वं हर्ताभ्युपगत एव वेदविद्भिः ॥३०॥

यच्छायापृषदभिपेकतोऽपि सर्वे तात्पर्यादवसितजाड्यतां भजन्ते ।

तस्यात्मस्तव जडतामुदीरयन्तः काणादा वत न कथंचन त्रपन्ते ॥३१॥

कावत्स्यत्कथमजनिप्यत प्रकाशं प्राणिप्यत्कथमथवैप जीवलोकः ।

आ सर्गादखिलजगद्गरिष्ठ नो चेत्कारुण्यात्प्रभुरभविव्यदष्टमूर्तिः ॥३२॥

बक्त्रेऽभूत्तव मुरजिम्प्रतिमहीता त्वं ग्रीवां सरसिजजन्मनो व्यलावीः ।

इत्थं ते हिमकरशेखर प्रसादः कोपो वा कचिदजनिष्ट नो महस्तु ३३

..... ॥

इत्यादिस्तुतिमुखरेषु निर्जरेषु प्रत्यग्रप्रसृतकृपारसातिरेकः ।

तानित्थं कथयितुमिन्दुखण्डचूडः प्रारेभे रभसवशंबदैर्वचोभिः ॥ ३४ ॥

देवेष्वेवमादिच्छुत्वा मुखरेषु सखु नवोल्लसत्कण्ठो भगवान्सत्त्वरैर्वाग्मीस्तान्देवान्बहु-
मारेभे ॥

प्राप्तानां मम सविधं विधूतधैर्या चर्यासौ विपुलमुपप्लवं व्यनक्ति ।

विश्लिप्यन्निजमहसां मुस्त्रानि यद्वः प्रातस्त्यं रजनिपतिं विडम्बयन्ति ३५

मीनकटभागतानां चो हतधैर्येयमवस्था दुःसहमुपप्लवं सूचयति । यद्विपुलनिज-
वेजसां चो मुस्त्रानि प्राभातिकं चन्द्रमनुकुर्वन्ति । पाण्डूनि जातानीत्यर्थः ॥

विश्वापद्मदभिषजोऽपि किं भवन्तो वैक्लव्यव्यसनविसंस्थुलाननाः स्थ ।

प्रत्यर्थिप्रघनरसा विलङ्घ्य दैन्यं तेजो वस्तुलयति बाडवं हि धाम ३६

आपदेव गदो रोगः । विश्वस्यापद्रवमिषजो निवारका अपि भवन्तो विक्रवत्तदुःख-
दीनमुखाः किं स्थ भवथ । हे प्रत्यग्भिः प्रधनं युद्ध तत्र रसो येषां तेषामामन्त्रणम् ।
दैन्यमुल्लङ्घय वस्तेजो वाढवं तेजोऽनुकरोति । 'विलहयदैन्यम्' इत्येकपदं वा ॥

ध्यानेन स्तिमिततमत्वमब्जयोनैरासीचत्प्रणिहितदीक्षमीक्षणेपु ।

चिन्तायाः परिचयने तदेव सद्यः साधिक्यक्रममपि नाधिकं धिनोति ॥

ध्यानेन समाधिना ब्रह्मदृष्टौ स्तिमिततमत्वं चिन्तायाः परिचये सति नाधिकं धिनोति
प्रीणयति । सहाधिभिश्चत्पीडाभिर्वर्तते यस्त्रद्भावेन सहितम् । अपिर्विरोधयोत्तकः ।
अधिकस्य भाग आधिक्यं तेन सहितमपि नाधिकम् ॥

सावेगं युधि बलतां द्विपां शिरोभिर्यस्यामे समजनि मृत्युभाण्डभङ्गिः ।

तच्चक्रं कश्मिवशंवदाग्निमार्चिःसंचारं किमिति मुरद्विषोऽधिशेते ॥१८॥

सोत्कण्ठं रणे स्फुरतां क्षत्रूणां शिरोभिर्मृत्युभाण्डभङ्गिर्यमाशनपाश्रटङ्को यस्यामे
जाता । शत्रुशिरांसि यमाशनभाण्डस्यमालि संपन्नानिर्त्यः । कश्मिवशंवदोऽत्पोऽग्नि-
मार्चिःसंचारो यस्य तद्विष्णोरपि चक्रं किमधिशेते निष्प्रभावरत्वात्सुप्रयायमास्ते ॥

यत्र श्रीरनिशविनिद्रदृक्सहस्रे विश्रम्य स्मरति न पङ्कजाकरस्य ।

सोऽकाण्डे किमिति विडौजसोऽस्य देहः संदेहं मुहुरिय कस्य न व्यनक्ति ॥

नित्यविकसितसद्वृत्तदृष्टौ यत्र विभ्रान्तिमाप्य लभ्यीः पद्यसरसो न स्मरति । पद्य-
सरोविकासस्यानैकान्तिकरत्वात् ..... ॥

चित्रोच्चक्रशिमविशेषवद्भिरङ्गैर्वैक्रव्यं विवृतवतां समीरणानाम् ।

किं त्वेषां पुनरपि जायते महद्भिर्निःश्वासैरनलसमांसलत्वयोगः ॥ ४० ॥

अभूतपूर्वं ज्ञायमानकश्मिमाधिक्यसहितैरद्भिः । उपलक्षणे तृतीया । दैन्यं प्रकाशयतां
वायूनां महद्भिर्निःश्चितैरनलसत्त्वं चातुरि, मांसलत्वं पीवरता तद्योगः पुनरपि किं न
जायते । सुखकृते तद्योगपीनत्वे गलिते दुःखनिःश्वासकृते एव मर्तां वर्तते इत्यर्थः ॥

पाण्डिज्ञा परिचितमुज्झितप्रतापप्रावारं किमिति तथा वपुः खरांशोः ।

शुभ्रांशुभ्रमघटनाद्विना त्रियामामातङ्गं सृजति यथा रथाङ्गनाम्नाम् ॥ ४१ ॥

प्रताप एव प्रावारो बृहद्भ्रमुज्झितस्यको येन तदर्कस्य शरीरं पाण्डिज्ञा पाण्डुरत्वेन
तथा परिचितमिति किं यथा रात्रिं विना चन्द्रमाद्यक्रवाकाणां शोकं सूर्यमण्डलं सृजति ।
सूर्यश्चन्द्रवत्पाण्डुर्जातः किमिदमिति सात्पर्यम् ॥

निःशेषत्रिभुवनघस्मरश्रितत्वात्तद्ब्रह्मैः सहजमपहुतं क तेनः ।

युष्मार्कं सपदि विलोक्यतेऽस्य हा धिक्शोकोष्णधसिततरङ्गमात्रशेषः ४२

समस्तस्य त्रिभुवनस्य घसरादनशीला श्रीर्यस्य ततेजो बहेस्तन्वा क्पहुतं गोः
पेतम् । अग्निर्हानतेजाः किं जात इत्यर्थः । हा कष्टे । धिङ्निन्दायाम् । अस्याग्नेरुष्मा
तोकोष्णा ये शसिततरहास्तन्मात्रं शेषो यस्य स कथं दृश्यते । अग्नेः खोष्मा गर्लितः ।
दुःखोष्णाश्वासकृत एव दृश्यत इति तात्पर्यम् ॥

क्रान्ताभिः प्रतिदिवसास्तशैलसीदचण्डांशुद्युतिभिरिवेश्वरः प्रतीच्याः ।

यस्तेजो दुरभिभवं बभार सद्यः स्वां शक्तिं दृशि विधृताम्भसि व्यनक्ति ॥

क्रान्ताभिराक्रमणेन स्वीकृताभिः प्रत्यहमस्तादौ सीदतः प्राप्तास्तमयस्य चण्डांशोर्द्युति-
भेरिव यः प्रतीच्या ईश्वरो बरुणो दुरभिभवं तेजो बभार स विधृताम्भसि सवाण्यां
ऽथै स्वां शक्तिं प्रकटीकरोति । सवाप्येण नेत्रेण बरुणशक्तिः प्रकाशितेत्यर्थः ॥

अन्येषां सवनलिहामपि प्रयातः स प्राच्यः क नु निजतेजसोऽतिरेकः ।

नीरन्ध्रप्रविष्टमराननानिलौषैः किं लीडः कथमपि दीपवच्छमेन ॥४४॥

मखभुजामपि स प्राच्यः प्राविस्थतः स्वतेजोमहिमा क यातः । नीरन्ध्रं कृत्वा
वेद्यमरैर्निःश्रावैः स तेजोमहिमा द्वीपवर्तिक लीडः शमितः ॥

ईदृग्भिः स्मरमकरैकमान्त्रिकस्य व्याहारैरपहृतकल्पचित्तपीडाः ।

निर्वेदादभिमुखलोचनं कथंचित्प्रोत्क्षिप्य क्षणमवतस्थिरे मुखानि ॥४५॥

स्मर एव मकरः स्मरस्य वा मकरस्तस्यैक[स्य] मान्त्रिकस्य प्रभावशमहेतोर्हरस्ये-
ऽग्निः सन्नेहाभिशक्तिभिर्निवारितकल्पचित्तचिन्ताः । अत एव निर्वेदेन दुःखेनानभिमु-
लानि लोचनानि यत्र । एवं कृत्वा कथंचिन्मुखान्युत्क्षिप्य क्षणं देवास्तस्थुः ॥

देवोऽथ श्रुतिकविता पयोदनादप्रत्यर्धित्वनरचनाश्चित्तैर्वचोभिः ।

हंसानां रथपथवर्तिनां मुहूर्ते तन्वानो भयमिति सादरं जगाद ॥४६॥

श्रुतिकविता देवो ब्रह्मा सादरं जगाद । पयोनादस्य स्वमितस्य प्रत्यर्था स्पर्शा-
करो यः शब्दस्तद्रचनया पूजितैर्वचोभिर्निजरथभूतानां हंसानां भीतिं कुर्वन् । हंसा हि
नेषद्वेषिणः ॥

संतापं किमपि विवृण्वते न केषां ये पादा इव दिविपन्मनोज्वरस्य ।

सन्त्यत्र त्रिनयन दुःसहप्रमेया दैतेयास्त्रिभुवनशत्रवस्तयस्ते ॥ ४७ ॥

दिविपदां देवानां यो मनोज्वरस्तस्य पादा इव ये केषां न संतापं प्रकाशयन्ति ते
दैतेया दैत्यास्त्रिपुराख्यास्त्रयो दुःसहप्रमेया गहनस्वल्पास्त्रिभुवनवैरिणः सन्ति ॥

प्रागुद्यमनियमादिमांसलाभिश्चेष्टाभिस्त्रिदिवमुनीन्विलङ्घयन्तः ।

संहत्य स्थिरतरनिश्चयेन ते मामाराद्धुं निरववि तेपिरे तपांसि ॥४८॥

प्रथममुद्यद्भिर्नैरहिंसादिभिर्नित्तिरूपैर्नियमैः शौचादिभिर्मांसलाभिर्घनाभिश्चेष्टाभिः

कर्मभिर्देवर्षाञ्जयन्तस्ते दैत्याः संहस्य मिलित्वा स्थिरनिधयेन मां सेवितुं निरवधि निष्परिच्छेदं तपांसि तेषिरे चक्रुः । तपःकर्मकस्यैव कर्मवद्भावादात्मनेपदम् ॥

त्रैलोक्यं तपसि विशङ्कमेव तेषां कल्पान्तज्वलननयेन बाधमाने ।

निर्व्याजक्रममथ दर्शनं पुरस्तात्तेभ्योऽहं व्यतरमनुत्तरानुरोधः ॥ ४९ ॥

कल्पान्तामिन्यायेन तेषां तपसि त्रिभुवनं बाधमाने सति जातानुरोधोऽहं निष्कपदं तेभ्यो दर्शनमदाम् ॥

संतप्ते वपुषि तपोभरेण कुर्वन्निर्वाणं वहनपतत्रिपन्नवातैः ।

सावेगं पटु घटिताञ्जलीन्पुरस्तात्तानाविष्कृतनिजमूर्तिरित्यवोचम् ॥ ५० ॥

तपस्तप्ते घटीरे ग्राहभूतहंसपक्षबायुभिस्त्वापच्छेदं कुर्वन्प्रकटीकृतमूर्तिरहं कृताञ्जलीन्स्तानुष्टितूर्णं चेत्यवोचम् ॥

संतुष्टं निशिततपोविशेषमय्या वास्या वः सकलमपीह यात्रतन्नम् ।

शुष्मभ्यं धरमहमीप्सितं प्रदास्ये भो वत्सा खलु विरचय्य तद्भूतानि ५१

सीक्षया तपोरूपया वासा कुञ्जिकया सर्वोऽपि भवतामहप्रपथस्तनूकृतः । अहंमिष्टं वरं भवद्गुणो दास्यामि । तस्माद्भूतानि विरचय्य कृत्वा खल्वलम् । त्रतेभ्यो निवर्तैध्वमित्यर्थः । 'अलं खल्वोः' इति क्त्वाप्रत्ययः ॥

ईदृक्षप्रतततपःपणमयुक्त्या यं प्राप्तुं विवृतदुरोदरक्रियाः स्थ ।

अर्थं तं कथयत तत्र कापि मा भूदाशङ्का दितिकुलमौलिमण्डना वः ॥

तप एव पणो दूतनिबन्धस्तत्प्रयोगेण यूय यमर्थं लब्धुं विवृता प्रकटीकृता दुरोदरक्रिया मया सह दूतव्यवहरणं येस्ते स्थ भवथ । यदर्थमीदृशं तपः कृतमित्यर्थः । दितिकुलस्य मौलिमण्डनाः, तमर्थं दूत । तत्राभिलषितेऽर्थे वः संसयो मा भूत् । मण्डना इति 'हृथिमण्ड-' इति कर्तरि ल्युट् ॥

इत्यस्मद्गिरमधिरोप्य कर्णवीथीं नेदीयः प्रमदरसोक्षितेक्षणास्ते ।

मामेवं विनयमपाक्षरान्तरङ्गप्रोन्मीलत्पदमगदन्विनम्रकण्ठम् ॥ ५१ ॥

श्रवणादरेण विस्तीर्णत्वात्कर्ण एव वीथी तामस्मद्भवनमधिरोप्य । ध्रुत्वेत्यर्थः । नेदीयो निकटमानन्दजलेनोक्षणं सेको येषां तानीक्षणानि येषाम् । 'रसोक्षणक्षणाः' इति वा पाठः । नेदीयान्प्रमदरसेनोक्षणक्षणः सेकावसरो येषां ते दैत्या विनयमथान्यक्षराणि येषां तान्यन्तरङ्गाणि विवक्षितप्रत्यासन्नानि प्रोन्मीलन्ति पदानि यत्रैवं मामवोचन् ॥

अन्यैः किं वरद वरान्तरैरवाप्तैरमाप्तैरथ च न कोऽपि यैर्विशेषः ।

त्वद्भक्तप्रसूतवचोमृतौषलाभादस्माकं भवतु विभो क्षगित्यमृत्युः ॥ ५४ ॥

हे वरद, अलम्बैर्लम्बैर्वा यैर्विशेष उत्कृष्टो न भवति तैर्वरान्तरैः किम् । न किञ्चि-
दित्यर्थः । त्वन्मुखनिःसृतवचनसुधाप्रवाहलाभादस्माकममृत्युरमरणं भूयात् ॥

नैवेदं वितरितुमीश्वरोऽस्ति कश्चिन्निश्चित्य द्रुतमितरं वरं वृणीध्वम् ।
इत्यस्मद्बचनमथोच्चुलुम्प्य तेऽत्र श्रोत्राभ्यां पुनरिदमादरादवोचन् ९६
इदममरणं दातुं कश्चिन्न समर्थः । यूयमन्यं वरं याचध्वम् । इत्यस्मद्वाक्यं सारं
श्रुत्वा ते भूय एवमवदन् ।

नैवं चेत्प्रतिश्रुणुते भवानकस्मादस्मभ्यं दृढतपसापि निःसहेभ्यः ।
तर्हेको युधि रिपुणा शरोऽर्प्यमाणः सर्वेषां भवतु सहैव मृत्यवे नः ९६
दृढेन तपसा पीडितेभ्योऽपि नस्त्वमेवं नाङ्गीकुरुष्ये तर्हि सद्गामे शत्रुणा प्रहितः शर
एक एवास्माकं सहैवापृथक्त्वेन मरणायास्तु । 'प्रत्याङ्भ्यां ध्रुवः' इत्यात्मनेपदम् ॥

मत्तस्तं वरमिति दीप्तमाप्तवन्तस्ते युक्त्या मतिमतिवर्तितुं यमस्य ।
श्रील्लोकानथ च पृथक्पृथङ्ङिरोद्धुं संनद्धा व्यधिपत नूलयत्तसिद्धिम् ९७
मत्सकाशात्तं वरं लभ्वा यमस्य मति मरणविपर्यां युक्त्योल्लङ्घितुं त्रीणि भुवनानि
पृथक्पृथक्गावरीतुं संनद्धा नूलस्य यत्नस्य सिद्धिं चक्रुः । 'नवीनो नूतनो नवः । नूलश्च'
इति कोपः । अथ चापि चेत्यस्यार्थे ॥

तत्तत्त्वमान्तरमवेत्य ततः सुवर्ण-

दुर्वर्णलोहघटनाविकटैः प्रकारैः ।

तेभ्यः पृथक्त्रिषु जगत्सु पुरीरनल्प-

शिल्पाविकल्पसमयः स मयश्चकार ॥ ९८ ॥

सत्रिजगदाक्रमणलक्षणमान्तरमप्रतिभिन्नमपि तत्त्वमवेत्य ज्ञात्वा भयवशात्तेषावधाने-
नेङ्गितादिभिर्लक्षिताभिप्रायत्वात् । सुवर्णरौप्यलोहमयघटनाया विकटैर्विस्तीर्णैः प्रकारैः ।
पुरीर्नगरीस्त्रिषु भुवनेषु तेभ्यो दैत्येभ्यः स मयो विश्वकर्मपुत्रः कृतवान् । अनल्पशिल्पेऽवि-
कल्पो निष्कम्पः समयो मर्यादा यस्य । आन्तरं तपःप्रयुक्तवरलक्ष्यमिति व्याख्येयम् ॥

अरुणमणिगरीयोगोपुरप्रोज्जिहान-

द्युतिनिवहनवीनोदृङ्गितामेयवप्रम् ।

पुरवरमथ हैमं दैत्यनारीकटाक्षैः

कुवलयितगवाक्षं तारकाक्षोऽध्यरुक्षत् ॥ ९९ ॥

पद्मरागमययुक्तरपुरद्वारप्रसृतांशुभरसंपादितनवाग्निमयप्राकारम् । तथा दैत्यद्वीह-
ष्टिभिः संजातोत्पलाः कृता गवाक्षा यस्य तत्सौवर्णं नगरं तारकाक्षो दैत्योऽधिस्त्ववान् ।
वक्ष्यमाणयोर्नगरयोर्वापृथिव्यधिचरणत्वात्पारिदोष्यात्सौवर्णनगरस्य पाताल्ले विधिः ॥

धवलभवनयोगादाप्तपर्याप्तसाम्य-

श्रिणि नमसि हसन्त्यामुल्लसद्भिर्मयूखैः ।

पुरि परिकरमाघाद्राजतोल्लासवन्धौ

सक इव कमलाक्षः प्रक्रमो विक्रमस्य ॥ ६० ॥

धवलानि सुधास्रानि भवनानि शृङ्गानि भानां नक्षत्राणां वनानि कुलानि तयो-
गारसदृशे व्योम्नि रश्मिभिर्हसन्त्यम् । तथा राजतो रौप्यमयो यमोल्लासः । राजता
राजभावश्च । तदुल्लासस्य बन्धौ परिचितायां नगर्याम् । अत एव निजर्पीरुपौल्लास इव
कमलाक्षो दैत्यः परिकरं चकार । पुर्यां यमनसः साम्यधीः प्राप्ता तदधिकरणा पुरिति
व्याख्येयम् ॥

भरत्रुत्वत्तोणीतलविस्रतपातालतिमिर-

स्थिरासङ्गेनेव स्फुरदसितनिःशेषवपुषम् ।

नृणां लोके कालायसमयमयात्ताजनपदं

ततो विद्युन्मालीत्यसिसलिलधाराभिरसिचत् ॥ ६१ ॥

भरेण बहुत्वानगरभरेण द्रुत्वतः स्फुटतः शोणीतल्यभिर्गते यत्पातालान्धकारं तस्यै-
वन्धी स्थिरो यः संपरंरतेनेव कृष्णप्रकृति कालायसमयं कृष्णायोजातिकृतं जनपदं
विद्युन्मालीति दैत्योऽसीना सलिल प्रभाविशेषस्तत्प्रधानाभिर्धाराभिरसिचन्मादत् । वि-
द्युन्माली मेघश्च जलधाराभिः सिचति ॥

ते प्राप्य त्रिपुरप्रथामथ पृथ्वलोकान् रुजन्तः स्थिता

दिव्यान्यब्दशतायुतान्युपनमद्विश्वापमृत्युभियः ।

यन्नाम्नाप्यधिरोहता श्रुतिपदं गीर्वाणवामभ्रुवां

गाहन्ते तनवोऽतियेलपवनोद्वेल्लतासौहृदम् ॥ ६२ ॥

एव भुवनत्रये राजधानीकरणादनन्तरं त्रिपुराणीति प्रसिद्धि प्राप्य दिव्यानि वर्ष-
शतायुतानि वर्षदशस्राहृषीः श्रुयम्भुवनानि बाधमानाः स्थिताः । श्रुतेन येषां नाम्नाः
देवाङ्गनानां तनवः सचैववायुः सम्प्रमानलताकान्ति भयन्ति । नामापि श्रुत्वा कम्पन्त
इत्यर्थः ॥

तार्प रुचिक्षतिमथौ विविधाश्च पीडा

विश्वस्य घातव इषोत्कुपितास्त्रयस्ते ।

आतन्वते सपदि दुःसहसंनिपाते

तस्मिन्निषक्तु यदि भर्गं भवत्प्रसादः ॥ ६३ ॥

तापं दुःखम्, पित्तसंतापं च । रुचिश्चति विच्छ्रयतामोजोमहात्, अन्नविपयामिला-
पनिवृत्तिं श्रेष्मकृतां च । पीडा जनोपद्रवात्, वातकृताः पीडाश्च । ये कुपिता ईर्ष्या-
लवः, स्वप्रमाणातिरिक्ताश्च । घातवध वातपित्तकफा इव विकुर्वन्ते । तस्मिन्दुःसहे
संनिपाते दुःसहानां संनिपाते वा वातादिकोपे च भवतः प्रघादो भिषगमदंकारो भवति ॥

याः क्रीडद्विबुधावरोधनपरिष्कारार्ककान्तानल-

ज्वालातापलवावलेहमपि नो मध्येदिनं सेहिरे ।

ताः संतानकवीरुथो विधुनितास्तसैनिकैः सांप्रतं

दावाभिर्यदि नाम रक्षति ततो नीचावमानज्वरात् ॥ ६४ ॥

क्रीडन्ति यानि विबुधावरोधनानि देववध्वत्सासां परिष्कारार्थं भूषणार्थमर्ककान्ता-
स्तदभिसंतापस्पर्शमपि वा न सेहिरे ताः संतानकलतास्तद्यमूर्चैर्व्यथिताः । नीचावमान
एव ज्वरस्तसाहावाभिर्यदि रक्षति । दावाभिवैरम्, न तु दैत्यावमान इत्यर्थः ॥

पाशैर्बद्धशिरोधराः फणिमयैरुत्खातनाकिद्रुम-

स्कन्धालानतलेषु दानसलिलावप्राहिणो दिग्द्विपाः ।

नीतास्तैरजिरेषु यामगजतां सस्त्रेऽपि विश्वंभरा-

भारे व्रीडनिपीडनेन दधते दूरावनम्रं शिरः ॥ ६५ ॥

उत्खातानां देववृक्षाणां स्कन्धा एवाङ्गानानि ततलेषु सर्पमयैः पाशैर्बद्धग्रीवाः ।
तेषां मदजलस्यावप्राहः शोषोऽस्ति येषां दुःखवशात् । दैत्यैरङ्गनेषु प्रहरहस्तितां प्रापिता
दिग्दन्तिनो भूभारेऽसस्त्रपि शिरो दूरनतं बहन्ति । यतो लज्जया नम्रम् ॥

किं वान्यत्ते तथाद्य त्रिनयन विनयातिक्रमाक्रान्तविश्वा

निःश्वासाद्येन दीर्घाकृतचमरमरुद्बुञ्चराः स्वर्बधूमिः ।

सर्वे निर्वीरमुर्वातलमथ निलयं नाकिनां मन्यमानाः

कर्तारो नूनमसत्परिकरमचिरात्नाममात्रावशेषम् ॥ ६६ ॥

अन्यत्किमिव वर्णयामः । अविनयेन जितविश्वा बन्दीकृताभिर्नाकनारीभिर्निःश्वा-
बहुलीकृतचमरवायवस्ते देसा भूतलं देवावासं च वीररहितं मन्यमाना निधितमस-
त्सामग्रीं नामैकशेषां करिष्यन्ति ॥

इत्थं प्रस्तावनायै विवृतवति वचः पद्मभूसूत्रघारे

तूर्णं वक्त्रप्रसादप्रसरजवनिकामग्रतोऽपास्य दूरम् ।

१. 'स्पृष्टास्वा नन्दने शच्या केचघंभोगलालिताः । सावहं पारिजातस्य मङ्गयो
यस्य घनिकैः ॥' इति हयग्रीववधम्, (साहित्यदर्पणे). २. 'हृतेऽपि भारे महत्तल्पामरा-
दुवाह कृच्छ्रेण भृशानतं शिरः' इति भाषः.

क्रोधाख्यः पर्पदानां विदधदधिमनोरङ्गपीठप्रवेशं

शैलपो दृष्टहस्ताद्यसमविकृतिभिः सङ्गमङ्गीचकार ॥ ६७ ॥

प्रस्तावना आमुखे भाविवस्तूपक्षेपस्तदर्थं ब्रह्मण्येव सूचनात्सूत्रधारे वचो वहति वक्त्र-
प्रसाद एव प्रसरणाज्जवनिका तां तूर्णं विचार्य क्रोधप्रवेशात्पर्पदानां गणनां मन एव
रङ्गपीठं तत्र प्रवेश कुर्वन्क्रोधाख्यः शैलपो दृष्टिहस्तादीनामसमाभिविकृतिभिर्विभोः
सङ्गमङ्गीचकारेति भद्रम् ॥

इति धीजोनराजकृतया टीकया समेतः धीराजानकविश्ववर्तसूत्रोर्महाकवि-
राजराजानकधीमत्तकसा कृतौ धीकण्ठचरिते महाकाव्ये
परमेश्वरदेवसमाममवर्णनं नाम सप्तदशः सर्गः ।

अष्टादशः सर्गः ।

दैत्योदयासवरसं श्रवणानुतर्प-

मार्गेण ते गणगणा विनिपीतवन्तः ।

रज्यद्विलोचनकपोलतलाः स्वलद्भि-

र्वाक्यैर्विलोलवलितभ्रुु विकारमूढुः ॥ १ ॥

श्रवण एवानुतर्पणकलात्पथेन दैत्योदयेवासवरसं पीतवन्तः । अत एव रज्यन्ति
सरागाणि संपद्यमानानि नेत्रगण्डतलानि येषां ते [गण्डसमूहाः] स्वलद्भिः किञ्चिभिः
स्वरद्भिर्वचनैर्विलोलयलिते भ्रुवौ चत्र । एवं कृत्वा विकारं प्रतिभेदमूढुर्बभूवुः । मधुपानेन
च नेत्रादिरागसम्भः ॥

तैऽक्षिभ्रुवभ्रमिकरालतरालिकाम-

माजग्निरे करतलैर्धनमंसकूटम् ।

यत्संभ्रमेण विदलत्कनकोर्मिफोत्थं

चक्रे रजः पृथुविलोचनकृणितानि ॥ २ ॥

अग्निणी च भ्रुवौ च तदक्षिभ्रुवम् । 'अचगुर-' इति साधुः । तस्य भ्रमिभ्रमण
तया दुर्दशी ललाटं ते गणा निजस्कन्धं हसैराजग्निरे । 'साहकर्मद्य-' इत्यात्मनेपदम् ।
यस्मिन्नाहने संभ्रमेण विदलन्त्यो याः कनकोर्मिनाः सार्णनातिघ्रास्यदुस्थं रजः पृथुतां
नेत्राणां कृणितानि त्रिचिद्विभीतनामि चक्रे । 'पृथु' इति वा भिन्नं पदम् । यत्पठन्प
मिन्नपदीकृत्य यथार्थं वा व्याख्येयः । तदुक्तं द्रिलोचनपद्भिः(भिः)रायाम्—'मिपण-
योपगर्भाश्च धातवधन्ति ते त्रयः । अनेद्यथा भवन्त्येव पाठस्योर्था विदुर्धनम्' ॥

प्राथम्यतः प्रमथवीरजनः सक्रोप-

निष्पिप्यमाणविविधामरणाचूर्णः ।

उद्दामदानवजनस्य पुरंभ्रिदृष्टे-

रश्रुप्रथार्थमिव धूलिभरं पुपोष ॥ ३ ॥

सकोपं कृत्वा निष्पिष्यमाणानां विविधानामामरणानामग्रचूर्णैः सकललोको(?) रजो-
भरमुत्थितवान् । प्रापम्यतो युद्दात्पूर्वमेव दैत्यश्रीलोकस्य धाष्यजननार्थमिवेति संभावनम् ॥

साटोपपाणिमृदितस्त्रविलासहार-

तारेन्द्रनीलनिविरीसरजश्छटामिः ।

व्यानज्ज कश्चन पुरोन्तरदीप्यमान-

कोपप्रदीपगलदञ्जनधूलिपुञ्जम् ॥ ४ ॥

साटोप ससंरम्भं पानिभ्यां मृदितः कोपवशात्पिथो चः स्त्रविलासहारस्तत्र तारा ये
इन्द्रनीलासोपां निविरीसाभिर्घनाभो रेणुच्छयभिर्हेतुभिः कोऽपि अन्तरेऽन्तर्दीप्यमा-
नस्य कोपप्रदीपस्य संबन्धो पुरो गलन्व्योऽञ्जनपुञ्जः कञ्चलराशिसं व्यानज्ज । पिथानां
रत्नानां धूलिः कोपदीपकञ्जलमिति संभावना ॥

अन्योन्यमर्दनरयादुदितासमोष्म-

ताश्रीभवद्विघृतधूमशिस्रोद्गमं च ।

कस्यापि पाणियुगलं स्वमुजप्रताप-

वहेर्विनिर्गमनमार्गमिवाचक्षे ॥ ५ ॥

मिथोमथनाच्चाततापम्, तथा रक्तीभवत्, तथा प्रकाशितधूमोत्पत्ति च कस्यापि
करद्वयं निजमुजप्रतापामेर्निर्गममिव सूचितवत् । अग्निनिर्गमस्य च तापाहणवधूमा लिङ्गम् ॥

केनाप्यभज्यत तथा पृथुपद्मराग-

बूडामणिर्निविडपाणिविघटनाभिः ।

नासीद्यथोल्लसति तद्रजसि प्रसक्त-

रोषारुणाननरुचः परमागलामः ॥ ६ ॥

निविडं कृत्वा पानिना घटनाभिः करणभूताभिः केनापि महापद्मरागमणिसंस्था भ्रमो
यथा तस्य रजसि स्फुरति रोषलोहिताया मुखोभायाः परमागलामो नासीत् । वर्णा-
न्तरसंनिर्गमं परमागलामस्य सद्भावान् ॥

कश्चिद्विशङ्कटपटुभ्रुकुटीकराल-

भालस्थलः किमपि घोरतरं वभापे ।

नीतो रुषा कलुपतां स दृठात्मवीरो

वाचां कथं त्वपरुषं प्रसरं व्यनक्तु ॥ ७ ॥

भ्रुकुटिदुर्दर्शललाटतट कोऽपि कठोरमवदत् । कश्चिदिति निदृश्य स इति परा
मश । रुपा कल्पतामप्रसाद नीत स चाचामुखासमपरुष सुकुमारमरोप व कथ
व्यनक्तु । विरोध-छायापक्षे कार्यस्य कारणानुगुण्य हेतु ॥

कस्यापि तत्समयसम्रगदूरदीर्ण
जीर्णव्रणप्रणयिनी तनुरावभासे ।

द्रुमु भ्रुवोरसमलास्यरहस्यदीक्षा
वीरश्रिया कृतगवाक्षपरम्परेव ॥ ८ ॥

तत्काले सभ्रमेण दूर दीर्णा स्फुटिता जीर्णा पुराणा व्रणा क्षरप्रवेशजातानि
तेषां प्रणयिनी परिचिता तज्जु झञ्जुभ । अतः सभाव्यते—भ्रुवो कोपवशात्प्राव्यरहस्य
दीक्षा नियमेन ग्रहणं यीक्षितुं वीरलक्ष्म्या विरचिता आलपङ्क्तिरिव । राशी च जाला
न्तरेण नाव्यादि वीक्षते ॥

क्रोधानुबन्धघनधर्मविकीर्यमाण
विस्तीर्णदीर्णजरठव्रणविभ्रमेण ।

कूपावलीर्विपुलवीररसा प्रताप
हर्तुं द्विपामिव च कश्चन सचिकाय ॥ ९ ॥

क्रोधव्यसनेन घनो यो धर्मस्तेन पूर्वमाणानि विस्तीर्णानि दीर्णानि स्फुटितानि
व्रणानि तद्व्याजेन घनवीररसा कूपपङ्क्ति शत्रूणां प्रतापं क्षमितुमिव सचितवान् ॥

व्यालोलतारकगतिर्विकसत्स्मरोज
श्रीसख्यवत्यरुणतामवलम्बमाना ।

कस्यापि चित्रमहह प्रमथाधिपस्य
दृष्टिर्निशातमसिडम्बरमेव भेजे ॥ १० ॥

व्यालोलतारकयो बनीनिकयोस्तारवाणामुडना च गतिर्यस्या । तथा प्रपुङ्गवा
पद्मश्रिया सरय सादृश्य परिचयश्च तद्वृत्ती । तथादृणता शोणत्वमदृणमाध च एद्वृत्ती
कस्यापि दृष्टिर्निशित तीक्ष्णमसिडम्बरं खड्गप्रपञ्चमेव सेवितवती । अथ च निगादा
स्तमसि निशातमसि दृष्टिडम्बर विषयग्रहणसामर्थ्यं भजते ॥

सरूढरीढमरुणीभवदीक्षणान्त-
कान्तिच्छटाघटनया क्षणमीक्षमाण ।

आसन्नसगरमहोत्सवशसनाय
सिन्दूरपूरमिव कोऽप्यकिरत्कृपाणे ॥ ११ ॥

चरुटा रीटा मदमन्थरत्वेनावज्ञा यत्र । एव वृत्ता क्षणमथात्सह वीक्षमाणः कोपरो-
पाहानेन कान्तिसंपर्केण हेतुना सद्गामोन्धवसूचनाय खड्गे सिन्दूरमिवाक्षिपत् । उत्सवे
च सिन्दूरक्षेपो वुक्तः ॥

दुःसिद्धिताखिलविपक्षदिषन्नयान्त-

नेत्रेषु संघटितपाटलिमोद्गमेषु ।

माहात्म्यतोऽन्तकरिपोरखिलास्तदोद्य-

दाग्नेयदृष्टय इव प्रमथा वभुवुः ॥ १२ ॥

रोषवशात्नेत्रेष्वन्तर्घटितः पाटलिमोद्गमः क्षोणन्व येषा तेषु सन्तु दुःसिद्धितानामव-
स्तुसिद्धितानामखिलाना विपक्षाणा दिषन्तया दग्धुमिच्छया भगवतः प्रभावात्प्रमथाः प्र-
कटीमवदग्निमन्ददृष्टय इवामूवन् । अन्तकरिपोरिति प्रकृतानुगतमभिधानम् । भगवता-
नेन्दृष्टा यमस्य दाहान् ॥

कश्चिन्निनाय पटुपाटलिमावमृष्टा

दृष्टिच्छटास्तत इतः सुचिरं विमुञ्चन् ।

वक्तुं पुरः प्रतिमुवा मनुमान्यनम्र-

विद्युद्दटाजटिलनामिव दिङ्मुस्तानि ॥ १३ ॥

पटुना पाटलिना क्षोणवेनावमृष्टाः स्पृष्टा दृष्टिच्छटा इतस्ततः क्षिपन्कश्चिद्दृष्टिणा-
मनुमानि मूचयितु दिङ्मुस्तानि अनम्राया विद्युत्स्ताभिर्जटिलतामिवानपात् । रोषादण-
दृष्टयो वर्षर्षमेकायंविद्युवेन संभाविताः । 'पटु' इति वा भिन पदम् ॥

धुन्त्रन्परः परुपरोपतयोत्तमाङ्गं

भेङ्गोलकेलिमणिकुण्डलयुग्ममङ्गला ।

निन्ये निनर्तिपति वैरिकवन्धलोके

संनद्धतालपुटतामिध वक्त्रचन्द्रम् ॥ १४ ॥

क्रोपमावेन शिरः कम्पन्कश्चित्कम्पनानङ्गीकारज्ञकुण्डलव्याजेन दैत्यकवन्धवर्गे
निनर्तिपति सति मुखचन्द्र सतालपुटतामिधानैर्थात् । सनिर्देशार्थाभ्यां कुण्डलोत्ता-
लवसंभावनम् ॥

आघट्टयन्करतलेन घनान्यसूयः

कश्चिन्मर्हामुदितनूतनरन्प्रयुक्त्या ।

सद्योऽननोदिव मदाश्रयधुराश्रितानां

द्वारं विक्रस्वरमघोगतये परेषाम् ॥ १५ ॥

घनरोपतः पाणिना भूमिं घट्टयन्कश्चिज्जातनवच्छिद्रयोगेण परेपामधोगतये किञ्चि-
द्धार विरृतमकरोत् । यतो मदस्थाप्रधुरं ध्रितानाम् । पतनान्ताः समुच्छ्रया भवन्ति ॥

वीरोऽपरस्त्रिनयनानुचरः सरोपं

मृद्वैललाटफलकं करपङ्कजेन ।

दग्धुं रिपूनलमाशु ततो न्वियेष

निर्मथ्य लब्धुमिव नेत्रदशाधिरूढम् ॥ १६ ॥

हस्तेन भालस्थल मध्रस्त्रिनेत्रसेवकं कश्चिच्छत्रन्दग्धुं नेत्रावस्थया स्थितमिति म-
यिला लब्धुमिवानुससार । निनयनानुचर इति साकूतम् ॥

आकर्ण्य निर्णयमरातिमतप्रथाना-

मारोहतोऽग्निवदुःसहरोपकोटिम् ।

चित्तेऽनवाप्य धृतिरुद्ध इवावकाशं

कस्याप्यभूदधर एव दृढः प्रकम्पः ॥ १७ ॥

शत्रूणां सङ्ग्रामोद्योगरूपाणां मतानां निश्चय पक्षान्तरविरासेन स्थापनं ध्रुवा रोप-
मारोहतः कस्यापि चित्ते धैर्येण रुद्धे आश्रिते, अतोऽवकाशमलब्धयेवीष्ट एव कम्पो ह-
डोऽभूत् । तदा कस्यापि रोपवशादोष्ट एव चकम्पे, न तु भयवशाद्दृश्यमित्यर्थः ॥

धूमच्छटाप्रविकटञ्जुकुटीपुटस्य

कस्यापि वेपथुसखोऽधरपल्लवोऽभूत् ।

उग्रोग्रनि श्वसितमारुतघट्टनाभिः

कोपानलस्य बलमान इव स्फुलिङ्गः ॥ १८ ॥

धूमरेपावद्दीपणधूमद्रस्य कस्यापि कम्पमान ओष्ठपटवो निःश्वासवाताहननैः कम्प-
मानकोपानिस्फुलिङ्ग इवामवन् ॥

वर्षन्नजस्रमसमश्रमवारिविन्दू-

नाताम्रलोलनयनान्ततडित्कृदारः ।

कश्चित्प्रवर्तयितुमुग्रकब-धकेकि-

लोकं स्पृहा व्यधित दिव्यधनुर्ग्रहाय ॥ १९ ॥

घनघर्मेजलकणान्वर्षप्ररुषणेनान्ता एव विद्युत्तलाभिः कपिशः कश्चित्कबन्धा एव
केफिनो मयूरस्तेषां लोकं वर्तयितुं दिव्यधनुषो लोकोत्तरस्य चाग्रस्येन्द्रबापस्य च प्रह-
णायामिलापमकरोत् । सेन्द्रबापो मेघो मयूरानर्तयति ॥

कस्यापि कोपधुतमूर्धविलोलमौलि-
 मात्योत्पतन्मधुपशावशतच्छलेन ।
 घर्मांभुतिम्यदलकस्थलरूढलोल-

श्रूवल्लीनवफलावलिराविरासीत् ॥ २० ॥

कोपेन हेतुना धुतो यो मूर्धा तत्र विलोलं यन्मौलिमाख्यं ततो भयवशादुत्पतन्तो ये
 मधुपशावा भ्रमरकास्तव्याजेन घर्मांभुना तिम्यदादींभवद्यदलिकस्थलं तत्र जाता या
 श्रूवल्ली झूलता तत्संबन्धिनां फलानामावलिः पङ्क्तिराविरासीत् । अत्र भ्रमराणां झूल-
 ताफलत्वेन संभावनम् ॥

मग्नन्मिथः करयुग पृथुमन्युरन्यो
 भ्रमोर्मिकारुणमणेः शकलैर्ववर्ष ।
 निर्व्यूढगाढतरमत्सरनिर्जिहान-

हव्याशनव्यवधिभाज इव स्फुलिङ्गान् ॥ २१ ॥

बहुरोषतो हस्तद्वयमन्योन्य मग्नन्न्यो भ्रमवालिक्वापभ्रारागरत्नस्य खण्डैर्हेतुभिर्मत्सरं
 एव निर्जिहानो निर्गच्छन्त्यो हव्याशनोऽग्निस्त्रस्याव्यवधानमव्यवहितलं भजन्ते ये ता-
 न्स्फुलिङ्गानिव ववर्ष । हस्तमर्दभ्रमवालिक्वापभ्रारागखण्डा रोषाग्निस्फुलिङ्गत्वेन सं-
 भाव्यन्ते ॥

संध्येव गण्डतलपाटलिमा परस्य
 प्रागाविरास्त तदनु भ्रुकुटीतमिस्रम् ।
 पश्चात्ततोऽपि विचकास नवाद्दृहास-

ज्योत्स्ना विपक्षमुखपद्मनिरासहेतुः ॥ २२ ॥

कस्यचित्कपोलयोः पाटलिमारुणत्वं पूर्वसंध्येवाविरासीत् । अथ भ्रुकुट्येव तमिस्रं
 तम आसीत् । अतोऽपि पश्चानवाद्दृहास एव ज्योत्स्ना विचकासः । विपक्षाणां दैत्यानां
 मुखपद्मानि तेषां निरासहेतुः संकोचकारिणी ॥

ऐक्षन्त वक्षसि नवश्रमवारिबिन्दू-
 नन्यस्य संभ्रमविशेषभुवो भुजिष्याः ।
 कोपश्रियोऽतिचतुरं हृदये विशन्त्या

मुक्तामणीनिव जवक्षतहारसूत्रान् ॥ २३ ॥

सभ्रमेण विशेषेण भूक्षत्पतिर्येषां तान्धर्मकण्ठकस्यचिद्दक्षसि दासा ददशुः । अतः
 सभाव्यन्ते—हृदय विशन्त्याः कोपलक्ष्म्याः संभ्रमच्छिन्नहारसूत्राणि मुक्तारत्नानीव ।

अत्र घर्मकणानां मुक्ताफलोत्प्रेक्षया स्यौत्वं प्रतिपादितम् । अत एव मुक्तानामन्तः प्रवे-
शाभावः । 'हारसूतात्' इति वा पाठः । द्वारेण सूतानुत्पादितान् ॥

कश्चिद्धभार पुनरुक्तविषयमान-
रोमाञ्चसूचिसचिवं प्रमथप्रवीरः ।
तत्तत्समीकशतपीतचरारिखङ्ग-
खण्डोत्करोद्धमनसज्जमिवाङ्गमङ्गम् ॥ २४ ॥

पुनरुक्तमस्यै विषयमाना जायमाना ये रोमाञ्चस्त एव तीक्ष्णतया सूचयस्तत्स-
चिवमेकैकमङ्गं कश्चिद्वहत् । अतः सभाव्यते—तेषु तेषु समीकशतेष्वनेकरणेषु पीत-
चराः पूर्वं निगीर्णा येऽरिखङ्गखण्डोरकरास्तेषामुद्धमने सज्जमिव । अत्र रोमाञ्चाः खङ्गख-
ण्डत्वेन संभाविताः ॥

कस्यापि पाणिकमले तरवारिलेखा
भ्रूलङ्घरी च सुमहत्पलिके चकम्पे ।
मालिन्यभूश्च कुटिला च मतिः परेषा-
मुद्गूष्णुकम्पकलनास्त तयोस्तृतीया ॥ २५ ॥

कस्यापि हस्ते करटिका ललाटे च भ्रूलता चकम्पे । तयोः करटिकासुबोस्तृतीया
शाश्रूणा मतिरासीत् । यत उद्गूष्णुः कम्पकलना यस्याः । मालिन्यभूरित्यादि तिसृणां
विशेषणम् ॥

आत्तः क्रुधा मृधविधानधृतानुबन्ध-
मुद्वेपथुः पृथुरुचिभ्रुकुटीजटालः ।
केयूरलौहितकभाभिरगाहतेव
खड्गोऽपि कस्यघन कोपविपाटलत्वम् ॥ २६ ॥

मृधविधाने रणकरणे धृतोऽनुबन्धो व्यसन यत्र । एवकृत्वा गृहीतः । तपोद्वेपथुः ।
आधारभूतस्य हस्तस्य सकम्पत्वात्कम्पमानः । अथवा पाणिनर्तनात् । तथा रुचिरेव
भ्रुकुटी तथा जटालः कस्यापि खड्गोऽप्यद्वयपद्मरागाशुभिः कोपादणत्वमिवाभजत् ।
कुपितस्य कम्पादिसंभवः ॥

द्राङ्गिप्रहन्तुमितरः समरे रिपूणां
चक्रं चिरं चलयति स कराम्बुजेन ।
आवर्तमूर्तिरुदटङ्कि भुजोत्तरङ्ग-
सङ्गस्य येन नवंशौर्यमहार्णवस्य ॥ २७ ॥

रिपूणां निप्रहन्तुं कश्चित्करेण चक्रमध्रमयत् । भुजाभ्यामुद्वेतेन तरङ्गेण सन्नो यस्य
तस्य शौर्योद्धेरावर्तरूपं दृष्टितम् ॥

धाराजलहृदपथाभिनवप्ररूढ-

रक्तोत्पलव्यतिकरेव कृपाणलेखा ।

केनाप्यमन्यरमरच्यत मुच्यमान-

रोपारुणारुणनिरङ्कुशदृष्टिपातैः ॥ २८ ॥

हृतं क्षिप्यमाणा रोपातिरक्ता अनियन्त्रणा ये दृष्टिपातास्त्वैर्हेतुभिः केनापि खड्गलेखा
धाराजलममि(?)गतक्रिग्धप्रभाविशेषस्तदेव जलरवेनाध्यवसितं तदेव हृदस्तपथेऽभिनवः
प्रहृदो जातो रक्तोत्पलानां व्यतिकरोऽस्याः सेवारच्यत कृता । रोपरक्ता दृष्टिपाता
रक्तोत्पलत्वेन संभाविताः ॥

कश्चित्तथाप्रथितरोपभरं करेण

वेगोद्धतं व्यधित कुट्टिमघट्टनानि ।

सद्यो यथा प्रथितनूतनरन्ध्रयोगा-

त्रासेन भ्रमहृदयेव धरापि जज्ञे ॥ २९ ॥

प्रथितो रोपभरो यत्र । एवं कृत्वा । तथा वेगोद्धतं कृत्वा कश्चित्कुट्टिमानां घट्टनानि
तथाकार्पायघा सद्यः संपन्नवच्छिन्नयोगाद्भूमिरपि भीत्या स्फुटितहृदयेव जज्ञे जाता ॥

कस्यापि वक्त्रमुदयात्परिपाटलश्चि

मिश्रीकृतार्धमसिदीधितिधोरणीभिः ।

नाशैकपैशुनकृते द्विपतामकाण्ड-

राहूपरागमिव कन्दलयांचकार ॥ ३० ॥

रोपवशाद्बुदयन्ती परिपाटला शीर्षेण । तथासिदीधितिधोरणीभिः खड्गप्रभापङ्क्तिभि-
मिश्रीकृतमर्धे यस्य तत्कस्यापि वक्त्रं नाशयोनानायाकाण्डे दिनादी राहूपरागमिव प्रका-
शयामास ॥

आक्रन्दमावहदिवाविरतान्तराल-

पारिप्लवभ्रमरसंहतिज्ञांकृतेन ।

प्रत्यर्थिवीरकमलागृहशङ्कयेव

कश्चिद्भ्रमज्ज निजविभ्रमपुण्डरीकम् ॥ ३१ ॥

रोपवशात्कश्चित्खवित्वासपन्नमस्फोटयत् ॥ अतः संभाव्यते—प्रत्यर्थिनो वैरिणो ये वी-
रास्तेषां कमला श्रीस्वस्या गृहभावास इति शङ्कया संभावनयेव । अत एव चान्तराले

पारिप्लवा नवला या भ्रमरस्यदीप्त्या तांशृत स्तं चेत हेतुनामन्दं विह्वलं शब्दं वि
अदिय ॥

कोऽपि प्रकोपितमति परकिंवदन्त्या

दन्त्याहवमसरसंभृतासहवीर्यं ।

अज्ञैः समीकशतपीतचरारिराङ्ग-

धारान्मु धर्मभरविभ्रमतो ववाम ॥ ३२ ॥

परेषां हिपदन्ती यातां तथा प्रकोपिता मतिर्यस्य च । दन्त्याहवं दृक्षियुद्ध ताप्रसरे
संशृत गिहवीर्यं यस्य च कोऽपि पद्मगलव्याजातगद्गागेषु धूर्तपीतं यदरिपत्रधारान्मु व-
षागोदयमात् ॥

फथित्तुरो वित्रिरति स विमृद्यमान-

हस्तोर्मिकोत्करगलत्तपनीयचूर्णं ।

उन्मूल्यमानपरिपन्थिरमानिकेत-

पङ्केरहप्रकरकेसररेणुपुत्रम् ॥ ३३ ॥

विमृद्यमानो भज्यमानो यो हस्तोर्मिकोत्करस्तस्माद्गन्ति तपनीयचूर्णानि सुवर्णरेण-
घर्तैर्हेतुभि कोपत उन्मूल्यमान उल्खातमूत्रो य परिपन्थिरमानिकेतपङ्केरहप्रकरो धरि
रङ्गीनिषातपद्मसमूहस्तस्य पेशरास्त एव [तदीय]रेणुपुत्रं व्यानञ्ज । हस्तवालिका
सुवर्णचूर्णानि पद्मपरागात्वेन सभावितानि ॥

कस्याप्यवेपथ वपु पुनरक्तरोषा

टोपाकुलं गलदनर्गलधर्मवारि ।

आसन्नसंगाररसव्यसनानुपङ्गा-

द्वीरश्रियेव हठत परिभ्यमाणम् ॥ ३४ ॥

पुनरक्तो य कोपाटोपरतेनाकुल कस्यापि वपुर्गलदनर्गल निर्निरोध धर्मवारि यत्र ।
एव कृत्वावम्पत । आसन्नो य सयर उद्गाम स एव चञ्चैमाणत्वादसस्तत्र व्यसनेना-
नुपङ्गाद्वेतोर्नारश्रिया स्त्रीत्वान्नायिकात्वेन व्यवहृतयालिङ्गयमानमिव । योपितालिङ्गयमा
नथ गलद्धर्मजल वम्पते ॥

श्याभोद्भ्रमद्भुकुटि पाण्डुतराट्टहास

मुल्लासिशोणिमसस्य च मुख परस्य ।

कोपश्रिय समगिवारभतैणनाभि-

नासीरपीतनरसैरनुलेपकेलिम् ॥ ३५ ॥

दयामोद्धमन्ती भ्रुकुटिर्यस्य । तथाविच्छिन्नत्वाच्छुभ्राद्दहासम् । तथोद्भासिनः शोणिस्रो-
ऽरुणत्वस्य सखं परिचितं चान्यस्य मुखं सम मिथैः कस्तूरीकर्पूरकुकुमारसैः कोपश्रियो
वीरलक्ष्म्या अहारागसिद्धिमिवारब्धवत् ॥

दूरं प्रसार्य भुजदण्डयुगं मुखं च
व्यादाय कश्चिदथ जृम्भणविभ्रमेपु ।
आकृष्य दिग्बलयतोऽखिलवैरिलोका-
न्द्रागत्तुमारमत भैरवशिक्षयेव ॥ ३६ ॥

जृम्भाविलासेपु भुजद्वयं प्रसार्य मुखं च व्यादाय विकास कश्चिद्दिगन्तराद्भैरवसर्गमा-
कृष्य महाकालोपदेशेन भोक्तुमिवारब्धवान् ॥

दीर्यद्रभीरजरठत्रणरन्ध्रपुञ्ज-
संजातसंस्तवमुवाह परः शरीरम् ।
दोर्दण्डयष्टिकृतसंनिधिशौर्यकीर्ति-
हंस्या यदातनुत विभ्रमपञ्जरस्त्वम् ॥ ३७ ॥

कश्चिच्छरीरं दीर्यन्तः स्फुटन्तो गम्भीरा अगाधा जरठाः पुराणा ये व्रणरन्ध्रपुञ्जा-
स्तेषां संजातः संस्तवो अथ तदुवाह । यच्छरीरं दोर्दण्डो भुजदण्ड एव यष्टिस्त्र कृत-
संनिधिः संनिहिता या शौर्यकीर्तिः सैव हंसी तस्या विलासपञ्जरभावमकरोत् । पञ्जरे च
च्छिद्राणि भवन्ति । देहस्य रोषवशाद्दिदीर्णव्रणच्छिद्रपरिचयो यो जातस्तेन कीर्तिहंस्या
अनेकच्छिद्रसंकुलं पञ्जरमिव जातम् । यत्र दोर्दण्डो वासयष्टयाकार इत्यर्थः ॥

तेषां मुखेषु रिपुसैन्यमदान्धगन्ध-
दन्तीन्द्रगण्डतटखण्डनचण्डचारः ।

भालस्यलोडुमरलोलबलत्कराल-
भ्रूवल्लरीभिरुदपुच्छयतेव कोपः ॥ ३८ ॥

तेषां गणानां मुखेषु कोप उदपुच्छयत पुच्छमिवोदक्षिपत् । भालस्यले उडुमरमुहा-
मरतया नोलं कृत्वा बलन्त्यो या भ्रूवल्लर्यस्ताभिर्हेतुभिः । भ्रुवः पुच्छयसंभावनात्को-
पस्य सिद्धताप्रतीतिः । रिपुसैन्य एव मदान्धगन्धदन्तीद्रास्तेषां गण्डतटखण्डने चण्ड-
चारः क्रूरकर्मा । सिद्धश्च गन्धदन्तिर्ना गण्डखण्डने पण्डितः । 'पुच्छमागड-' इति
मिथि लटि रूपम् ॥

उन्मीलदर्धकणविभ्रमवर्मविन्दु-
दूरोल्लसद्भ्रुकुटि पद्मतिधूपधूमम् ।

श्रीधाधिदैवतमिवाचिन्मदुच्चरिष्णु-

शोणत्वरक्तवलिभिर्वदनं गणानाम् ॥ ३९ ॥

गणानां वदनं कर्तुं । कोप एव दैवतं तन्मार्चिचदिव । उच्चरिष्णु कोपवशाद्भाजमानं यच्छोणत्व लीहित्यं तदेव रक्तवलयस्तद्वन्मीलन्त स्फुरन्तोऽर्धकणविभ्रमा पर्षभिन्दवो यत्र । दूरमुच्छलन्त्युद्वसन्ती भ्रुकुटिपद्मतिरेव धूपधूमो यत्र । श्रीधाधिष्ठातृदैवतवदने मार्चितसिति वा व्याटयेयम् ॥

संचुक्षुभे घटितधर्मजलेन चन्द्र-

चूडामणेः स्रदसि कोपमहार्णवेन ।

आरक्तगण्डरुचिविद्रुमदण्डभाजो

यस्यास्ति फेननिकुरन्म्व इवाट्टहासः ॥ ४० ॥

भगवतः सभायां कोपसमुद्रेण सञ्चुक्षुभे क्षुभितम् । भावे लिट् । घटित स्फुरद्गर्मजलं यत्र । रोपवशादारक्तं यद्गण्डतटं तदेव विद्रुमदण्डस्तं भजते । यस्य कोपसमुद्रेण आट्टहासं केनराशिरिवासीत् । चन्द्रोदये च समुद्रक्षोभ उच्यते ॥

तेषां तथोन्मिषितदुर्धररोपतिग्मं

जग्मुस्तदा किमपि पाटलता मुखानि ।

शंभोर्यथादित तदशुभरैरकाण्डे

संध्यानुबन्धमिव शेखरचन्द्रस्वण्डः ॥ ४१ ॥

उन्मिषित स्फुरन्नुर्धरो यो रोपस्तेन तिग्मं शीक्षणं कृत्वा तेषां मुखानि लीहित्यं किमपि तथा जग्मुर्ग्रथा भगवतो मीलिचन्द्रस्तस्या पाटलताया अशुभरैर्हेतुभिरकाण्डे संध्यानुबन्धमिव प्रापत् ॥

सस्फारसारसहितप्रसरानुबन्ध-

भाजोऽधिकं कमपि टङ्कयत. प्रचारम् ।

लोकस्य तस्य सरसोऽभिनवप्रकर्ष-

श्चित्रं स्फुटत्वमनयन्नवकोपयोगम् ॥ ४२ ॥

स्फारयुक्तो यः सारो बलं तेन सहितस्य प्रसरस्यानुबन्धं भजतः । तथाधिकं कमपि लोकोत्तरं प्रचारमुल्लासं टङ्कयत । तस्य लोकस्य सरसो रसयुक्तः । कोपस्य चर्च्यमाणात्वात् । प्रकर्षं आस्फालनरूपो नवस्य कोपस्य योगः संपर्कः स्फुटत्वमनयत् । चित्रमित्याश्वयथोक्तम् । तत्पक्षे सरसो हृदस्य प्रकर्षो नैर्मत्वादिदक्षिणम् । मन्त्रानां शक्तुमिधिसोपाणामुपयोगः स्फुटत्वं न नवति सस्फारः सारसोभ्यो हृदोभ्यो हितो यः प्रसरस्तदनुबन्धं भजते । तथाधिकं जले विषये प्रचारं टङ्कयत ॥

अन्योन्यनिर्दयविघटनतोऽप्यखण्ड-
 चण्डाश्रिभिर्विवृतकोपभैर रदाग्रैः ।
 भक्तो विभुं प्रति निरस्तसमस्तदम्बो
 दम्बोलिदन्तवददृश्यत पुष्पदन्तः ॥ ४३ ॥

अन्योन्यं निर्दयं कृत्वा विघटनादप्यखण्डा अकुण्ठाखण्डा दुर्दशां अथयो धारा येषां
 तै रदाग्रैर्दन्ताग्रैर्हेतुभिः पुष्पदन्तो दम्बोलिमया वज्रमया दन्ता यस्य तद्वददृश्यत । रो-
 पवशान्मियो दन्तानां विभवेऽपि कृते काठिन्यनिवृत्त्यभावात् । भयवन्तं प्रति भक्तस्य-
 काशोपदम्बश्च ॥

कोपग्रहोद्भुमरनिर्भरघर्मगर्म-
 रोमाञ्चकञ्चुकपृथुश्वयथुप्ररोहः ।
 विभ्रच्छरीरमपि कीकसमात्रसार-
 मापीवराङ्ग इव मृङ्गिरिर्दिर्भासे ॥ ४४ ॥

कोपग्रहेण व्यसनेनोद्भुमर उद्भानो घर्मां येषु तेषु गर्भेष्वस्थिसंधिषु धो रोमाञ्चकबुकः
 स एव देहस्थूललाभासनात्पृषुः श्वयथुप्ररोहः शोफोदयो यस्य स मृङ्गिरिदिशापीवराद्भो
 मांसलगात्र इवास्मान् । शरीरं कीकसमात्रसारमस्थिसारं दधदपि ॥

निर्मृज्य भालफलकात्किरतो हरित्सु
 स्त्रेदाम्भसां सरभसं कृणचक्रवालम् ।
 नागाननस्य जघटे सलिलावगाहे
 केलिं विनापि करसीकरसर्गमार्गः ॥ ४५ ॥

ललाटपट्टादुत्सुं दिक्षु घर्मकणसमूहं क्षिपतो गजमुखस्याम्बुकीडां विनापि करसी-
 करसर्जनमभूत् ॥

उद्भूष्णुना श्रमजलेन गजाननस्य
 सिन्दूररेपुरुदमृज्यत गण्डमितेः ।
 आर्द्रप्रकोपजनितोऽथ स तत्र तस्य
 तत्कृत्यकृञ्जाटिति पाटलिमा बभूव ॥ ४६ ॥

उत्पद्यमानेन घर्मजलेन गजमुखस्य गण्डात्सिन्दूरधूलिस्तुंक्षिता । अथ प्रत्यप्रकोप-
 जनितं लीहिलं तस्य गजाननस्य तत्कृत्यकृत्सिन्दूरकार्यकृद्बभूव ॥

झञ्झामरुत्सहचरं परुषं पुरस्ता-
 न्मुञ्चन्विनिःश्वसितदम्बरमग्निजन्मा ।

वर्षञ्च्रमाम्नुष्टपतैश्च पृथुप्रकोपो

नृत्तक्रियामरुत वाहनवर्हिणस्य ॥ ४७ ॥

मऽमामहर्द्गापिकः सशब्दो वातस्तस्य घट्चरम् । तथा पक्ष्य निःश्वासप्रपञ्च क्षिपन्,
परमं जलकृणान्वर्षेण पुमारो वाहमयूरनाव्यमहरोत् । वातमिथ च वर्षं मयूरस्य नृत्तहेतुः ॥

ताम्रीभवन्मुखततिर्विततोऽजिहान-

भ्रूमङ्गधूमलहरीचिकारालिताशः ।

तापं किमप्यनुसरञ्चिश्चिभूरवाप

तत्र स्वकारणगुणानुगुणामवस्थाम् ॥ ४८ ॥

रोषवशादरुणीभवन्मुखपङ्क्तिः । तथा वितता अजिहाना वसिष्ठन्तो ये भ्रूमङ्गस्त
एव धूमलहृयस्तामिर्विकारालिता आद्या दिशो येन । तथा कमपि तापं भजञ्चिश्चिभू
पुमारः स्वकारणस्याग्रेगुणानामनुस्थावस्थां प्रापत् । अग्रेर्वाङ्मणत्वादिक गुणः ॥

प्रापत्करालतरवारिहठग्रहेण

स्वच्छन्दतामविरतं विवशो बबला ।

चित्राय विद्विपदुरस्तटवप्रकेलि-

कलोलितोऽसकृदकल्प्यत वीरभद्रः ॥ ४९ ॥

कराला दुर्धर्षा या तरवारिः कटारिका तस्या हठेन ग्रहेण स्वातन्त्र्यं प्राप । विवशा ।
अर्पात्कोपस्य । अविरत बबन्म विकट सभ्रमन्, विद्विपतामुरस्तट एव वप्रस्तत्र केलिक
लोलितः क्रीडोत्सितो वीरभद्रो नाम गण आध्वर्षायाकल्प्यत । कृतावपसटयानाद्य-
तुषी । चित्रशब्दो विरोधद्योतकः । तत्पक्षे भद्रो यज्जजातिविशेषः । अ करालतरा या
वारिर्गजबन्धनस्तम्भस्तद्ग्रहेण स्वच्छन्दता यथेच्छकारितां प्राप्नोति । अविरत वरगतिः ।
वप्रकेलिर्दन्तापातक्रीडा तथा कलोलितश्च ॥

तण्डुः पुनः पुनरकाण्डकराभिघात-

घातं विशन्नधिधरिन्नि मदस्वतन्त्रः ।

स्वस्या भ्रुवोऽनुमृतलास्यरहस्यकेले-

रुद्धदृयन्किमपि तालमिवावभासे ॥ ५० ॥

मवेन हेतुना स्वतन्त्रः । तत्राधिधरिन्नि धरिन्त्या पुन पुनरकाण्ड कृत्वा घटनजात
ददत्तण्डुर्नाम स गणोऽनुमृता प्राप्ता स्पन्दरूपा लास्यकेलिर्यया तस्या ध्रुवः । किमपि ता-
लमुद्धयन्निवावभासे । भूमिघातव्याजेन तालोद्धनमनुगुणप्रदर्शनाद्यर्थम् ॥

द्वारावलीहठविशत्सुरलोकपाल-

मालानिपेधविधिसंततशीलनेन ।

अभ्यस्तमाविरभवत्स्वयमश्रमेण

भ्रूलास्यकर्म सहसैव शिलादसूनोः ॥ ११ ॥

द्वारावलीभिर्द्वेन विशन्त्यो याः सुराणां लोकपालानां च मात्वस्तासां निषेधविषये संतर्त शीलन परिचयनं तेनाभ्यस्तं भ्रूलास्यकर्म भ्रूस्पन्दनमङ्गेशेन स्वयं शिलादसूनो-
र्नन्दिनः प्रकटमभवत् ॥

क्ष्मापीठपृष्ठमपि घट्टयतोऽतिवेल-

मुद्वेलमत्सररसप्लवमानदृष्टेः ।

अभ्यासतो मुरजवादनविभ्रमेपु

नो नन्दिनः करतलं श्रममाससाद ॥ १२ ॥

उद्वेलो वेलातिक्रामी यो मत्सरः स एव रसचर्चणादसः । जलमपि रसः । तत्र प्लव-
माना भ्रमन्ती दृष्टिर्यस्य । तथा मुखं ध्रतो नन्दिनः करतलं मुरजवादनविलासेष्वभ्या-
सान् ध्रान्तम् ॥

औत्सुक्यतो विवृतशैत्यविपक्षखङ्ग-

धाराजलाप्लुत्तिषु रुक्षवचोनुबन्धि ।

तत्तद्विकारविशरारुतया पुरस्ता-

त्कस्यापि वक्त्रमतनोत्पवनप्रकोपम् ॥ १३ ॥

विवृतं शैत्यं शितभावस्तीक्ष्णत्वं यैस्तेषां विपक्षखङ्गानां धारास्तासां जलम् । त्रिगुणः
प्रभाविशेषो जलवेनाध्यवसितः । तत्राप्लुतयः स्नानानि तेष्वौत्सुक्यात् । तत्तद्विकारैर्मु-
खादणलादिभिर्विशरारुत्वात् । रुक्षवचांस्यनुबन्धकस्यापि मुखं प्रथमं पवनस्य निःश्वास-
वायोः प्रकोपमकरोत् । अथ च विवृतं शीतलत्वं यैस्तेषु धाराजलेष्वाप्लुतयस्तासौत्सुक्य-
तोऽस्तिसेवनात्तैस्त्विंकारिदृष्टत्वा(?)दिभिर्विशरारुत्वेन रुक्षाण्यस्त्रिगुणानि वचांस्यनुब-
ध्नाति पवनकोपोऽभवत् ॥

स्रोतांसि धर्मसरितो हठचूर्ण्यमान-

माणिक्यभूपणरजोमिरुरुप्रकोपः ।

भालस्थले सिकतिले कुरुते स वीर-

लोकः पट्टमुकुटिशेवलमांसलानि ॥ १४ ॥

रोपवशाद्द्वेन रमसेन चूर्णमानानि यानि माणिक्यभूपणानि रत्नालङ्कारास्तद्रजो-
भिर्हेतुभिर्वीरवर्गो ललाटे धर्मनद्याः प्रवाहान्ससिकतानकरोत् । पट्टर्यां मुकुटी सैव वर्ण-
संनिवेशाभ्यां शेवलं तेन मांसलानि । रत्नरेणवः सिकतात्वेन, भ्रूमद्वाश् शेवलत्वेन ध-
र्मनद्याः संभाविताः ॥

सान्द्रस्वेदनदीष्णदोष्णि विकटभ्रूरुपीठीभव-
द्भाले पाटलतानिचोलकविशत्रोच्चण्डगण्डस्थले ।

इत्थं काप्यतिदृप्यदुल्वणगणग्रामे ननामेव भू-
स्तद्भूय. करपार्ष्णिघट्टनशताविर्भावगोष्ठीभरै ॥ ५५ ॥

सान्द्रे स्वेदे नदीष्णे कुशले, अथवावयवार्थानुसरणद्वारेण नयां स्नाते दोषौ भुजौ यस्य । तथा ध्रुवो स्पन्दनमेव नाट्यप्रवृत्तत्वान्नटीत्वेन प्रतीतयो रङ्गपीठीभवद्दृपीठ सपथ भाल यस्य । भूभङ्गकारिणीस्यर्ष । तथा पाटलता स्त्रीहिस्य तदेव निचोलको जवनिका ता विशत्रोच्चण्डं गण्डस्थल यस्य तस्मिन् । दृप्यन्सदर्प उल्वणो यो गणग्राम प्रमथसमु हस्तस्मिन्नेव कुप्यति सति । तस्य गणसमूहस्य भूयासि करपार्ष्णिघट्टनशतानि हस्तपा द्दताङ्गानि तेषामाविर्भावस्तद्गोष्ठीभरैर्नतेषामभवत् ॥

रोहद्वारुणवारवाणघटनोत्सिकामिवातन्वता
तेषा मूर्तिमजस्रधर्मविसरा सख्येऽथ नेदीयसि ।

वीप्साकुट्टिमघट्टनोद्यदरुणच्छायाछटाविष्कृत-
मौढामेयशरग्रहा इव हठादग्रे व्यवलग्नकरा ॥ ५६ ॥

रोपवशादजस्र धर्मविसरो यस्या । अत समाव्यते—आत्यन्तिके सङ्ग्रामे सति रो- हन्ती वारुणी वरुणदेवता वारवाणघटना कवचसपर्कं यस्यास्तामिष मूर्तिमातन्वता तेषां करा वीप्सया मौन पुन्वेन कुट्टिमानां भूभागानां घटना ताडन तयोद्यन्त्यरुणा छायाछटा तथा हेतुभूतयाविष्कृत मौढस्यामैयस्य शरस्य ग्रहो येस्त इव व्यवलग्न । अत्र धर्मजल वारुणकवचत्वेन, भूताडनजातमरुणल चामेयशरत्वेन सभावितम् ॥

अन्योन्य घट्टनायाजनि करतलयोर्दन्तदशव्यथाया
पात्र चक्रेऽधरीष्टं व्यतनुत वसुधा घट्टनक्लेशमद्भे ।

इत्थ तेषा निजाङ्गान्यपि चिरमतुदन्पार्षदाग्रेसराणा
कोपाटोपोऽथ मा भूत्कथमरिपृतनानायिकाना रुजायै ॥ ५७ ॥

कोपस्याटोप प्रपथो हस्ततलयोर्मियस्ताडनाय जात । अधरमोष्ठ दन्तदशेन व्य थाया पात्र चक्रे । तथाङ्गे पादस्य भूताडनेन क्लेशमकरोत् । एव तेषां गणाप्रख्याना कोपप्रपथ स्ताङ्गान्यप्यव्यधत् । अथाक्षेपे । शत्रुसेनापत्नीना रुजायै कथं मा भूत् । दण्डापूपिकया सिद्धे ॥

तत्तद्युद्धवसुधराचुलकितारातिप्रतापानल-
प्राग्भारं वमतामिवाद्दृसितज्वालावलीलीलया ।

तेषा रोपकपायितेक्षणपुटव्याजेन वीरश्रियो

दीपानाददिरे विचेतुममुरान्संयन्निशायामिव ॥ ५८ ॥

तासु तासु युद्धवसुधरासु रणभूनेषु जुलकित पीतो योऽरात्रेप्रतापानलप्राग्भारो
वैरिप्रतापामिश्रप्रपञ्चस्मिवाद्दृष्टितन्त्रालामालाउलेनोद्गिरता तेषा रोपारुणनेत्रव्याजेन
वीरश्रियं कर्ष्यं सप्तदश निशा तस्याममुरानन्वेष्टु दीपानिवापृष्टन् ॥

नृत्यद्भ्रूवल्लिकेतुव्यतिकरतरलैराननैर्दुर्निरीक्ष्या

दीक्षा कम्पे दिशन्त प्रतिपदमवने पार्ष्णिभिर्घट्टनेन ।

नेत्रैः कोपोपरकैः क्षयसमयमिवानेकचण्डाशुविम्ब-

प्रादुर्भाव सृजन्तो द्विपदशुभमिवाशेषतस्ते शशसु ॥ ५९ ॥

नृत्यन्त स्पन्दमाना या भ्रूवर्द्धरस्ता एव विनाशपिगुन-वात्केतवस्तेषा व्यतिकरेण
तरलैश्चपलैर्मुखैर्दुर्दर्शा । तथा पार्ष्णिभिः पादतलैस्त्राब्जनेन भुव कम्पे दीक्षा नियमपूर्व
प्रहण दिशन्त । तथा कोपारुणैर्नेत्रैर्युगपदनेकेषा सूर्यबिम्बानामाविर्भाव कुवन्नस्ते
गणा सर्वतो द्विपताममद्वलनिवासूचयन् । केतुदर्शन भूकम्पो युगपद्बहुसूर्यदर्शन चलनि
मित्तसूचनानि ॥

इति प्रथितदु सहासमरुपा गणाना रण-

द्विलासवल्यावलीमुखरितालिकै पाणिभिः ।

धनश्वसनविस्फुरद्गतयाशुकौघा अपि

क्रुधा ददृशारे चिर तरलनर्जनीका इव ॥ ६० ॥

एव प्रसिद्धासदृशकुघा गणाना रणन्ती विलासवल्यावली तथा मुखरित सशब्द कृत
साहनवशादल्लिकै यैस्त्रैः पाणिभिः करैर्हेतुभिः । धनश्वसनैर्विस्फुरन्तः कम्पमाना दशा
वज्रप्रान्ता यस्य तद्भावेन वज्रसमूहा अपि चपलनर्जनीका इव दृष्टा ॥

इत्व साम्राज्यमापद्विगलदविरलस्त्रेदवारिप्रवाह-

प्रौढारब्धाभिपेको मुखमुवि भगवत्किंकराणा प्रकोप ।

द्वा स्थेनेवारुणिन्ना तरलितचिततभ्रूलतावेत्रदण्डं

गण्डाभोगात्प्रसादश्चतुरतरमथो दूरमुत्सारितोऽभूत् ॥ ६१ ॥

विगलन्निर्गच्छन्विरलोऽनवरतो य स्वेदवारप्रवाहस्तेन प्रौढो लोकोत्तर आरब्धो
ऽभिपेको यस्य स भगवत्किंकराणा कोप एव साम्राज्यमापत् । अथ चितता भ्रूलता एव
चेत्रदण्डास्तरलिता यत्र । एव वृत्ता द्वास्थेन प्रौढाहारेपेवारुणिन्ना लौहस्थेन कुत्र प्रगादो

निष्कालितोऽभूत् । विशेषणयलाद्यात्र राजत्वप्रवीतो प्रसादस्थानतुगुणस्थानीयस्य दूरमु-
रसारणमिति भद्रम् ॥

इति श्रीजोनराजकृतया टीकया समेतः धीराजानकविश्ववर्तसूनोर्महाकविराज-
राजानकधीमहकस्य कृता धीकृष्णचरिते महाकाव्ये
गणक्षोभवर्णनं नामाष्टादशः सर्गः ।

एकोनविंशः सर्गः ।

आकमुमरिकोपेभ्यः श्रियं ते श्रितकौतुकाः ।

इत्थमुल्लासयामासुर्वकभ्रवह्निकुञ्चिकाः ॥ १ ॥

हरय एव कोया अरीणां वा कोयास्तेभ्यः श्रियमाकष्टं कुतूहलिनस्त एव धना या
भ्रवत्येवम्वा एव कुञ्चिका उल्लासयामासुरभ्रमयन् । कुञ्चिकोलासेव कोपेभ्यो लक्ष्मीः
कृष्यते ॥

चूर्णिताभरणस्वर्णमणिरेणुभरोर्मिभिः ।

तैः पुरस्ताद्विचकरे पटवासो जयश्रियः ॥ २ ॥

चूर्णिताधूर्णीकृता आमरणानां ये स्वर्णमणयस्तद्रजोभरैर्हेतुभिः पुरस्तात्प्राप्तेः पूर्वमेव
जयलक्ष्म्याः पटवासः कर्पूरादिक्षोदो विचकरे कीर्णः । विष्टरत्नरजोभिरेव वशीकृतेत्यर्थः ।
किरतेः 'कृच्छत्पूताम्' इति गुणे कृते विचकरे इति रूपम् ॥

घट्टयत्सु रूपा तेषु साटोपं करपङ्कजैः ।

हरसंसदि भीत्येव भित्तयोऽपि चकम्पिरे ॥ ३ ॥

घट्टयत्सु रोपयशास्साडम्बरं हस्तपत्रैः । अर्थास्तदस्ताडयत्सु तेषु भयेनेव हरसभायां
भित्तयोऽपि कम्पिताः ॥

ज्वलता घहिना शंभोरधिलोचनवेदिकम् ।

पराभिषेणने तेषां चक्रे नीराजनाविधिः ॥ ४ ॥

शभोलोचनमेव वेदिस्तत्र ज्वलतामिना कर्त्रां तेषां परेष्वभिषेणने सेनया गमने सति
नीराजनाविधिः शान्तिकं कृतम् । प्रतीयमानोत्प्रेक्षेयम् ॥

दन्तक्षतानि तन्वाना नृत्यद्भु दशनच्छदे ।

क्रोधक्रियैव सा तेषां वल्लभा समजायत ॥ ५ ॥

नृत्यन्त्यो स्पन्दमाने भयो यत्र । एव कृत्वाष्टे दन्तैः क्षतानि कुर्वन्ती सा क्रोधरूपा
क्रियैव तेषामिष्टा जाता । पुनः पुनः क्रोधमकुर्वन्तित्यर्थः । वल्लभा श्रिया नायिका चण्डे
दन्तक्षतादि ददाति ॥

कान्तिस्तेषां च तत्काले लोहितायत्विषोर्द्विषोः ।

अभूदकाण्डसंध्येव नाशपैशुनकृद्विषाम् ॥ ६ ॥

तत्काले शत्रुदयध्रुवणसमये रोषवशाद्भोहितायन्वी रक्ता संपद्यमाना त्विव्ययोस्तयो-
स्तेषां दशोः कान्तिरकालसंध्येव द्विषां विनाशसूचनकृदमूत् । तेषां नेत्रारुणत्वदर्शनाद्वै-
रिणां विनाशोऽनुमित इत्यर्थः ॥

प्रकोपपाटलरुचस्ते भार्गवगुरोर्गणाः ।

कृतस्नाना इवैक्ष्यन्त मध्येऽरिरुधिरहृदम् ॥ ७ ॥

रोषारुणास्ते भार्गवगुरो रामोपाध्यायस्य भगवतो गणा अरीणां रुधिरहृदस्य मध्ये
कृतस्नाना इव दृष्टाः । भार्गवगुरोरिति साकूतम् । भार्गवो हि वैरिरक्तेन स्नातवान् ॥

कोपाय समरोत्साहशंसिने धर्ममार्जितैः ।

तेऽङ्गरागपटैस्तूर्णं पूर्णपात्रमिवादिशन् ॥ ८ ॥

धर्मो धर्मान्धः । कार्ये कारणव्यपदेशः । तेन मार्जितैस्तरुणैः । अङ्गरागा एव पटा-
स्तैर्हेतुभिस्ते गणाः कोपाय पूर्णपात्रमारुत्रिकामिवाहुः । यतो रणोत्सवसूचकाय । उत्सा-
हशंसी च पटादिना संविभज्यते ॥

अथ दक्षिणमाधूय पाणिं प्राणितधैर्यभूः ।

प्रमथानां श्लथीचक्रे कोपकोलाहलं हरः ॥ ९ ॥

दक्षिणवामेतरम्, दक्षिण कुरवावा पाणिं कम्पयित्वा भगवान्पणानां रोपकलकलम-
ल्पीचक्रे । प्राणितं जीवितं धैर्यं तत्रावष्टम्भकहेतुर्भूः स्थानम् ॥

दन्तांशुभिः शिरःसिन्धुलोतोन्तरसधर्मभिः ।

तेषामशेषतो रोषदहनं शमयन्निव ॥ १० ॥

शिरःसिन्धोर्गङ्गायाः स्रोतोन्तरस्य प्रवाहमध्यस्य सधर्मभिः समानप्रुथीर्दशनरदिमभि-
स्तेषां रोषानि निर्वापयन्निव । जलेन क्षमेः शम उचितः ॥

धामत्रयेण नेत्रेषु क्षिप्यमाणेषु नृत्यता ।

सामुख्यमेत्य द्युसदां तेजः संविभजन्निव ॥ ११ ॥

अर्थाद्दुसद्विपये क्षिप्यमाणेषु नेत्रेषु नृत्यता समन्तात्स्फुरता धामत्रयेण सूर्येन्दुवदि-
लक्षणेन करणेन सामुख्यं प्रसादमेव द्युसदां देवानां तेजः संविभजन्निव । दृष्टिपातेन
देवास्तेजस्विनो जाता इत्यर्थः ॥

आत्तस्फूर्जथुपर्जन्यगर्जितप्रतिवादिना ।

खरेण रुचिरां वाचमिति च खैरमैरयत् ॥ १२ ॥

धातो गृहीत स्पृज्युर्ब्रजनिर्घोपो येन स पर्जन्यो मेघस्तर्जितस्य प्रतिवादी
सदशस्तेन स्वरेणैव वाचमवोचत् ॥ तिलकम् ॥

वदनै सूच्यमानानामकाण्डपरिपाण्डुभि ।

शुचा मनसु व कोऽयं नव प्रावेशिको विधि ॥ १३ ॥

असमयपाण्डुरैर्मुखै सूच्यमानाना शुचा शोकाना प्रावेशिको विधिवो मनसु क ।
प्रवेशसमये गीयमानो ध्रुवाभेद । शुचोऽत्र पात्रस्थानीया । अत एव सूच्यमानानामि
त्युचितम् । 'नासूचितस्य पात्रस्य निर्गम प्रवेशो वा' इति श्लोकम् ॥

शुचिरूढमुपोदोऽग्रसतापमथ वो मन ।

छायासु चिरमाप्नोतु विश्रान्तिमसिवीरुधाम् ॥ १४ ॥

शुचि शोके रुड स्थितम्, घृतदु स्रुताप वक्षित स्रुलताना छायासु क्रान्तिषु विश्रा
म्यतु । अथ च शुचिरूढ शुचावापाठे रुडोऽती घृतमताप कश्चिह्नताना छायास्वातपप्र
तिपक्षजातिषु विश्राम्यति । अथवा मनोनायक शुगलक्षणदुर्भगस्त्रीसपर्कात्ससतापो वीर
लक्षणसुभगनायिकासङ्गेन विश्रान्तिमेति ॥

उपप्लवरजस्तत्र स्थितिमेति कियच्चिरम् ।

ईशते ब्रह्मणो यत्र कुशाग्रजलविभ्रुष ॥ १५ ॥

ब्रह्मण सयन्धिन्यो दर्माग्रजलकणिका यत्रेशते ऐश्वर्यं भजन्ते सजोपद्रव एव मलि
नीकरणाद्भज कियच्चिर स्थितिमेति । न तिष्ठतीत्यर्थं । यत्र च जल तत्र रज कथमव
तिष्ठते । ब्रह्मणो दर्माग्रजलविन्दुपातनमात्रणैव दैत्या नश्यन्तीत्यर्थं ॥

डिण्डीरमन्तरे कृत्वा यदभूदहितापदम् ।

तर्तिकं न कुरुते जिष्णोर्दोर्द्वैर्यमहितापदम् ॥ १६ ॥

डिण्डीर फेनमन्तरे कृत्वा । फेनेनोपायेनेत्यर्थं । यदि-द्रभुजवीर्यमहर्षनापुरस्य वधा
सापदायकमभूतजिष्णोर्दिन्द्रम्य सबन्धिनोर्दोषोर्भुजयोर्वीर्यमहिताना वैरिणामापद कि
न कुरुते । सतीन्द्रे किं भयमित्यर्थं ॥

शार्ङ्गं श्रूलतयोर्लास्यमञ्जनं नन्दको दृशो ।

हरे. कथं वा सहते विपक्षमृगचक्षुषाम् ॥ १७ ॥

हरे सवयि शार्ङ्गं चापवर्तु, शत्रुघ्नीणां भुवोरिष लतयोर्वल्लपोर्नाट्य कथमिव सह-
ते । सनिवेशनैर्यद्वेपादिति भाव । हरे सबधी नन्दक सद्दसाखा दृशोरत्रन कथमिव
सहते । वणचैर्यद्वेपादिति भाव । नारायणसवन्धिनोर्धनु खड्गयो सतो शत्रूणामुर्क
कथमित्यर्थं ॥

मरुतो दूरविसस्तसितपुष्पासु वेपथुम् ।

फथ तन्वन्ति न द्वेषियोपिता तनुवल्लिषु ॥ १८ ॥

मितमेव चित्तत्वभूयणत्वाम्या पुष्पाणि दूर विस्मृतानि विस्मृतितानि यावाम् । अ-
न्तर्भावितप्रयोजनं ससिम् । तामु द्वेषित्रीणां शरीररत्तासुत्कम्य कथं न वायवः कुर्वन्ति ।
भजनजनादिति भावः । महता एतादृम्पनसामाख्यात्कम्पोक्तिसगति ॥

तन्वन्वपुषि संतापमनन्तमरिसुभ्रुवाम् ।

प्रध्नाति न कथं वह्निर्गण्डयोर्भस्मपाण्डुताम् ॥ १९ ॥

शत्रुत्रीणां शरीरसताप खेद कुर्वन्मि, अर्थात्तासां गण्डयोर्भस्मवशात्पाण्डुता पाण्डु-
रत्वम्, भस्मना वा पाण्डुता कथं न प्रध्नाति कुरुते । वदेष भस्मपाण्डुतादिकरणमु-
चिनम् ॥

मुखेषु ब्रह्मणः सामं ठानं स्वर्दन्तिगण्डयोः ।

दण्डो यमस्य भेदं च हृदि द्रव्यतु द्विषाम् ॥ २० ॥

प्रप्रणो मुखेषु सामं वेदविशेषः । तथा स्वर्दन्तिगण्डयोरेवरावणकपोलयोर्दानं मदजलम् ।
तथा यमस्य दण्डश्च द्विषा हृदि भेदमकमत्साभाव इवयतु दृढं करोतु । सामाया उपाय
विशेषा अपि ॥

भास्वन्तोऽभी सहोदेल्य व्यञ्जन्तु प्रलयं द्विषाम् ।

रुद्धाङ्गा लोहसंनहैरकाण्डजलदैरिव ॥ २१ ॥

अकालभेदरिवायसकवचराच्छादितगत्रा एते सूर्यां सहोदेल्य संहत्य द्विषा सहार
प्रकटयन्तु । अकालभेदाच्छादितत्व भास्वता सहोदयश्च सहारसूचकः ॥

अपि यद्विशि सामुख्यादन्वहं महसा निषे ।

प्रतापो हीयते सोऽयं वरुणः केन सद्यताम् ॥ २२ ॥

यस्य वरुणस्य दिशि पश्चिमायामाद्यायामपि समुखत्वात्तेन, पतेरपि तेजो ग्लायति ।
सोऽयं वरुणः केन सद्यते । अत्र च वस्तुवृत्तमपि वरुणोत्कर्षप्रतिपादनाय प्रौढोक्त्यान्य-
था प्रतिपादितम् ॥

वीरश्रीरत्र तन्वाने कनन्धहठताण्डवम् ।

पुरः सरागा धनदे सारणीव विलीयते ॥ २३ ॥

कनन्धानां रणमुखच्छिन्नशिरसां पुरुषाणाम्, कस्य जलस्य बन्धस्तस्य हठताण्डव वा
नाट्य सपादयत्त्र बद्धमे वीररत्नां सारणी सुसम्बुल्येव दित्वायते । कीदृशी । धनदे
कुर्वेरे पुरः प्राक् । अन्येभ्योऽधिकमिल्लयः । सरागादुरत्ता । अथवा पुरःसरा । ला-
ज्ञाविधादित्वात् । अगाथा नदा हर सिं दस्येति वरुणविदेपणम् । वरुणो हि तेषाम
पिताता ॥

युज्यते वो न चेत मु सद्यः कौसीघसौहृदम् ।

गतेऽपि मुञ्चत ग्लानिं हार्निं कुरुत वैरिणाम् ॥ २४ ॥

युष्माकं चित्तेषु सद्यः कौसीयमविजिगीषुता तत्सौहृदं न युक्तम् । एवं मतेऽपि
ग्लानिं यूयं मुञ्चत । यूयं वैरिणां दानि नाशं कुरुत ॥

गता वो यदपि भ्रान्ताः भ्रान्ता दैत्या रणाध्वनि ।

कति नासिलतामूले दीर्घनिद्रारसज्ञताम् ॥ २५ ॥

सुरास्तथापि भीष्मस्य यौष्माकस्य भुजोष्मणः ।

ममोपस्फुरतामंशो धाम्नो दग्धुं विरोधिन्ः ॥ २६ ॥

हे सुराः, रणमार्गे भ्रान्ताः खिन्नाः कति न दैत्या युष्माकं सङ्गतामूले दीर्घनिद्रया
मरणस्य रसज्ञतां प्राप्ताः । अध्वनिध्व उतामूले निद्रां भजते । भवद्भिर्देवा यदपि
जिता इत्यर्थः । तथापि भवद्भुजतेजसः कर्मभूतस्य मम तेजसो भागोऽरीन्मस्मीकर्तुमुप-
स्फुरताम् । 'कृमः प्रतियत्ने' इति कर्मपदस्य भुजोष्मशब्दस्य षष्ठी । 'उपात्प्रतियत्न-'
इति सुद ॥ युग्मम् ॥

इत्याप्याप्यायमुग्रस्य श्रुतिप्राप्तेण तेजसा ।

भगवन्तमवोचन्त ते भूयोऽपि मुघालिहः ॥ २७ ॥

श्रुतिभ्यां कर्णाभ्यां प्राप्तेणोमस्य भगवत्स्वेजसा प्रभावेण वचनरूपेणाप्यायमुग्रकर्म-
माप्य प्राप्य ते सुराः पुनरपि हरमवोचन् । भगवद्बचनसंभाविताबटुधरवाचश्रुतिप्राप्ते-
त्युक्तम् । जमत्सेति सादृतम् । तेजश्च कर्म श्रुतिप्राप्तमाप्यायकं च भवतीति विरोधा-
भासः । आप्येत्याद्पूर्वकस्याप्रोक्ते रूपम् ।

स्वामिन्नस्त्येव नस्त्रेजो भवत्सेवगवेतनम् ।

तत्पृथूरःकवाटैस्तु पुरैर्दूरतिरस्कृतम् ॥ २८ ॥

हे स्वामिन्, भवत्सेवनस्वेवाशास्त्रवाद्देतनं श्रुतिमूल्यं तदेव नस्त्रेजोऽस्ति, न तु स्वकीय-
मित्यर्नाद्वत्यादनन्वक्षरणावस्य प्रतिपादनम् । ठर्राश्वेव विस्तीर्णत्वात्कवाटाः पृथवो येषाम् ।
सवर्गैरित्यर्थः । पुरैर्दानवविशेषैस्तद्भगवत्सेवनरूपं तेजो दूरे तिरस्कृतम् । पुरैः पुराणविधि-
मिथ पृथुकवाटैः सूर्यादित्येजसैरितिकथ्यते । अपवा न तेजोऽस्त्येवेति व्याख्येयम् । 'सं-
गलन्महसः' इत्युत्तम्रानुरोधात् ॥

वलन्नेत्राञ्जलपुष्टकालकामस्य ते वयम् ।

गृह्यमाणं न चेजान सोढुं प्रौढा महन्महः ॥ २९ ॥

हे ईशान, एग्रमाणं तव महत्सेजः सोढुं वयं न प्रौढाः समर्थाः । यत्तद्यत्तनेत्रा-
देन करणभूतेन पृथं दग्धां कालकामौ येनेति महत्त्वप्रतिपादनम् ॥

तत्तान्युदात्तचरित स्वयं संहर्तुमर्हसि ।

नहि संरमते दीपो निरोद्धं रोदसीतमः ॥ ३० ॥

हे उदात्तचरित उदात्तकर्मन्, तत्ततो हेतो स्वय न त्वस्माकमुत्तेजनद्वारेण तानि
पुराणि सहर्तुमर्हसि । यतो रोदस्योर्चावापृथिव्योस्तमो हर्तु दीपो न सरमते । तमोदृश
न्वेन तेषा सर्ववापङ्कन प्रतिपादितम् । अत्र धर्मिणे दीपस्योपादनत प्रवीतेन चावापृ-
थिवीतम-सहारहेतुना सूर्येण सह परमेत्थरस्वार्थमापम्यम् ॥

तदायुर्जुहुधि प्रेक्षहेतिभाजि हविर्मुजि ।

भूयोऽपि संविमज्यन्ते ककुमो येन भूतिभि ॥ ३१ ॥

प्रेक्षा दीप्ता हेतोर्ज्वाला मज्जत्यमां त्व तेषामायुर्जुहुधि । विधिवत्प्रतिपक्षभूतिभिर्विभू-
तिभिश्च ककुमो दिशः पुनरपि येन संविमज्यन्ते ॥

तेजसा तेऽज सान्द्रेण संगलन्महसो वयम् ।

शीलितार्कांशुसंपर्कदीपसापत्न्यमामुमः ॥ ३२ ॥

हे अज निल, 'तेजस्तेजसि शाम्यति' इति संगलन्महसो न्यग्भूततेजस्का । अर्कि
चि-कृत इत्यर्थं । वन शीलितोऽभ्यस्तोऽर्कांशुसंपर्को यस्त्वेषा दीपाना सापत्न्यमामुम ।
सूर्यसन्निर्घा दीपवद्भय तथाप्रत आस्मह इत्यर्थं ॥

तत्र कर्मणि निर्मातुं यत्नमर्हस्यगर्हितम् ।

यत्र ते स्वयमायाति भर्ग मार्गणता हरि ॥ ३३ ॥

अर्गहित सर्वलोकोपकारकता-स्तुल्यम् । विपश्ये वन् । तत्र कर्मणि वन निर्मातु क-
र्तुमर्हसि । यत्र कर्मणि स्वयमप्रेरितो हरिर्विष्णुमार्गणता याचकता तद्रूपप्राप्त्या धरता
चेति ॥

तवोद्योगविधावङ्गीकृतपुष्पवदाकृतिः ।

उच्चै रथदशमेति शर्व सर्वेयमुर्वरी ॥ ३४ ॥

तवोद्योगविधी छति अङ्गीकृता पुष्पवती पुष्पवत्त्वोपलक्षितपल्लवुष्काकृति स्वरूप
यया सेय सर्वा भूदृच्छेदशामुनतामवस्थामेति । अथवा अङ्गीकृता अह कृता रथादृताया
सपादिता पुष्पवतोरर्के-द्वौ सवन्विन्याकृतिर्यया सा भूदृच्छे रथदशा महास्यन्दनरूपल-
मेति । 'एकयोचया पुष्पवन्तां दिवाकरनिशाकरां' इत्यमरः ॥

पुरा पुराणपुरुष शोषाय यदि बुध्यसे ।

सत्त्वोत्तरगुणस्तर्हि सूतः संजायते विधि ॥ ३५ ॥

पुरां दानवविशेषाणां दाहार्थं यदि बुध्यसे विस्मरितस्वपौष्ट्याग्निर्भवति तर्हि तदा
विधिविधान सत्त्वोत्तरगुणोऽवष्टम्भाधिकगुण सूत सुतृतो बट्टमूलो जायते । अथ च
सत्त्वाद्गुणविशेषादुत्तर रजस्त्वद्गुणो बल । प्रजापतेर्हि छटिकारित्वाद्रजोगुणयोगः । विधि
प्रजापति सूत सारविजायते ॥

न कुत्र त्वयि संनद्धे निघनाय विरोधिनाम् ।

हर प्ररोहमभ्येति गिरि चापलतानवम् ॥ ३६ ॥

त्वयि संनद्धे सति गिरि वाग्विषये चापलतानवं चापलतात्पत्व कुत्र न प्ररोहमुत्पत्ति मभ्येति । भवच्छैथिल्यगुणवर्णनसामर्थ्याभावात्सर्व एव वाक्चापल्यं त्यजन्तीत्यर्थः । अथ च गिरिरेव चापलता मन्दरपर्वतधनुर्दण्डो नव प्ररोहमेति मन्दरधापरुषः संपद्यत इत्यर्थः ॥

त्वयि व्यक्षास्रतक्षोभे प्रतिपक्षदिषक्षया ।

आक्रामन्श्रवणाभ्यर्णमहीनो जायते गुणः ॥ ३७ ॥

प्रतिपक्षाणां दैत्यानां दिषक्षया दग्धुस्मिच्छया तथा हेतुभूतया त्वद्यक्षतक्षोभेऽस्तण्डित-सरम्भे सति कर्णनिकट प्राप्नुवन्गुण उत्कर्षोऽहीनोऽस्तण्डितो जायते । अथ चाहीनामिनो नागो वासुकिर्गुणो भावी जायते ॥

किं च शाश्रवसंहारे स्मेरमस्मन्मह कणः ।

त्रिलोकदुःसहं तेजो भावत्कं वरिवस्यतु ॥ ३८ ॥

किं चास्माकं महस्तेजस्तस्य कणो भावात्क भवदीय तेजो वरिवस्यतु । 'वरिवनः परिचर्यायाम्' इति वचम् । शाश्रवसंहारे स्मेरं घोषात्, यत्तस्त्रिलोक्या दुःसहम् । स्मेर-वचस्यस्तौजः परिचरित्वित्यर्थः । अथ च त्वस्तेजस्यैक्यमापद्यताम् ॥

वाचमुच्चाञ्जलिपुटो बालेन्दुमुकुटं प्रति ।

इति वक्रोक्तिभिः पूतामसूत दिविपद्मणः ॥ ३९ ॥

यद्वाञ्जलिद्वैजने भगवन्त प्रति वक्ष्यमाणार्थमूचनान्नोक्तिभिरारतां वाचमुच ॥

शेषां वचोमयीं मूर्ध्नि गृह्यमाणा सुपर्वभिः ।

पुनरप्यथ जगन्ध नाथो मन्मथमाथकृत् ॥ ४० ॥

वचनमयी माला पुनरपि भगवान्मन्मथोन्मितवान् । सुपर्वभिर्देवैर्देवप्राया गोपदेवैश्च गृह्यमाणाम् ॥

पथमस्तव्य संरम्भो गरीयानुररीकृतः ।

मया युष्मद्दिनापानसिद्धिशर्मणि कर्मणि ॥ ४१ ॥

पथमस्तु । युष्माकं दिनापानसिद्धेः समं यस्यात्तस्मिन्पथ कर्मणि मया गरीयानुररीकृतः संररीकृतो गरीयः ॥

सूतसूतधियं क्षुण्णमशैर्धुर्वधरं सुराः ।

धैर्यामिव संधत्त रथगन्धद्वरक्षमम् ॥ ४२ ॥

सूतेन सारथिना सूता सुधूता श्रीर्वस । तथासौ रमाईः क्षुण्णं सेवितं धुर्यधरं हयधा-
रकं रयं हे सुराः, यूयं संघत्त । अत एव कैलासनिव । उत्पक्षे सूतं पारदम् । अक्षैर्वि-
भीतकैर्धुर्या घरा भूमिर्यस्य ॥

मम वीररसो दूरमास्कन्ध स्वन्दनग्रहम् ।

द्विपां ललाटतो मार्ष्टुं अमङ्गमङ्गकालिकाः ॥ ४३ ॥

स्वन्दनस्य रयस्य ग्रहं ग्रहणमास्कन्ध इत्या मम वीररसो वैरिणां ललाटाङ्गमङ्ग-
मङ्गैः कालिकाः श्यामिका मार्ष्टुं निवारयन्तु । द्विपो हरत्विस्यः । रसो जलं स्वन्दन
सुतिमाप्य कालिका मार्ष्टि ॥

सुपर्वाणोऽधिकुर्वाणा इव शात्रवमोजसा ।

वचोभिरिति मर्गस्य तुतुपुर्निस्तुपोर्मिभिः ॥ ४४ ॥

तेजसा हेतुना शात्रवं वैरिवर्गमधिकुर्वाणाः परामवन्त इव सुपर्वाणो देवा निस्तुपो-
र्मिभिरनवद्योऽसर्वबोभिलुतुपुः ॥

अमृतमिति निपीय ते विमुद्गश्रुतिचुलकैः प्रवृत्तं हरान्बुरासेः ।

अधिगतघृतयः पुनः सुराभ्या विवृतदृढस्थिति मेनिरऽमरत्वम् ॥ ४५ ॥

हर एव गमीरलादम्बुराशिः । निर्गतं वचोरूपममृतमेव पीत्वा लभ्यधैर्या देवा अम-
रमावं विवृता दृढा स्थितिर्येन तन्मेनिरे । इदानीमेवामरा जाता इति मेनिर इत्यर्थः ॥

तेषां प्रमोदसुहृदां द्युसदां तदानी-

मानीतधैर्यमधिगम्य वचः पुरारेः ।

वक्रं महो मुहुर्वामुवदन्यदेव

निर्मुक्तवैशसमयत्वगिवावभासे ॥ ४६ ॥

तेषां भगवतो वचः श्रुत्वा प्रमोदस्य हर्षस्य सुहृदां परिचितानां (तेषां) देवानामन्य-
होहोत्तरं महस्तेजः प्राप्तवतां (देवानां) निर्मुक्ता स्वका वैशसमयी विषादमयी त्वरयेन
तद्विवावभासे । हरिकृष्णकन्यायेन(?) तन्मुखवैशसं स्वक्तं चेल्यर्थः ॥

तस्मिन्क्षणे प्रमदकाहलनाकिलोक-

कोलाहलप्रतिरवाङ्गमगीरगर्भः ।

शंभोररीनभिषिपेणयिपोः पुपोप

मङ्गल्यसङ्घटनां स्फटिकाद्रिराजः ॥ ४७ ॥

तस्मिन्नवसरे प्रसादेन हर्षेण हेतुना काहलः संरन्धो यो नाकिलोकस्तस्य कोलाहल-
स्तस्य प्रतिरवः प्रतिशब्दः सोऽङ्के यस्य स गमीरो गर्भो यस्य स कैलासो भगवतो मह-

स्यो महत्सावहो यः शङ्खस्त्रस्य घटनामिव पुषोप । यतोऽरीनभिपिपेणयिषोः सेनयाभि-
यातुमिच्छोः । श्वेतस्यसञ्चन्दत्वाभ्यां शङ्खसभावनम् ॥

प्रादुर्बभूवुरविदूरविपत्कलाप-
संतापपैशुनविशेषविशृङ्खलानि ।

अत्रान्तरे त्रिपुरदानवविष्टेषु

स्पष्टान्यरिष्टपटलेन विचेष्टितानि ॥ ४८ ॥

अविदूरे निकटे आपत्कलापो विपत्समूहस्त्रस्य पैशुनं सूचनम् । [अविदूरे निकटे]
पैशुनेन विशृङ्खलानि दुःसहानि । यतोऽरिष्टपटलेन वक्ष्यमाणेन भूकम्पादिदुर्निमित्तसमू-
हेन स्पृष्टानि चेष्टितानि दैत्यपुरेषु प्रादुर्बभूवुः प्रादुरासन् ॥

आसीदन्मृडचापदण्डगुणतासङ्गप्रसङ्गाश्लथा-

त्रेडोत्पीडनभीतिलोलभुजगाधीशानुबन्धादिव ।

भूः संपादितकम्पसंपदपृथग्भावा ककुप्कुञ्जर-

श्रेणीकुम्भतटीगतागतशतश्रान्तिव्यथामग्वभूत् ॥ ४९ ॥

दैत्यानामनिष्टसूचनार्थं संपादिता कम्पसपयस्या सा भूमिः ककुप्कुञ्जरा दिग्गतास्तेषां
श्रेणी पङ्क्तिस्तस्या कुम्भतट्य ववाटतटास्तेषु कम्पवशाद्गतागतानि ते श्रान्ति- धम-
स्तेन व्यथामग्वभूत् । अत्र समाव्यते—भाषीदमभ्यर्णवर्ती यो मृडचापदण्डगुणतासङ्ग-
प्रसङ्गो भगवद्गुणगुणभावाजुबन्धरतेनाश्रयं निशिङ्गाजेडोत्पीडनं ततो भीतिलया
श्लोकः कम्पमानो यो भुजगाधीशो यामुधिलदनुवर्तनारिव । यामुधिरिं भूमेरापारः ।
अतस्तत्कम्पे पायापेवभूता भूवि चकम्पे इत्याशयः । अथवाभीशानुबन्धात्प्राप्तसंपदा
पुष्टयेण कुञ्जरकुम्भतटेषु विभ्रम्यते ॥

बिम्ब रवेर्धटितराहुशरीरशेष-

संवादिताण्डयनिबन्धवलत्कबन्धम् ।

आसीद्दूरदूरकूवरिचक्रतासि-

देतोःरिवोदरविसारिगभीररन्ध्रम् ॥ ५० ॥

राहोः शरीरं तस्य शेषमपमूर्खकटवरं तस्य संवादी धरत्ताण्डयनिबन्धेननाज्यम-
सनेन बलदलन्यपटित कबन्धो यस्य तदनेर्बिम्ब कर्तुं, उदरे मयस्थाने विसारि प्रपारमी
रमगाध रन्ध्रं यस्य तदिवाधीर् । कुत । हरस्य कूवरी रथस्य च चरत्तावारी रथद्वार-
प्राप्तिः । अदूरासमा सा चरत्तासि एव चाशी देवुलम्भात् । एकं हि मावे एतन्ध्रं भवति ।

गीर्वाणप्रतिपक्षपद्मलदृश्यामङ्गेषु संसर्गिभि-

र्षीराम्भोपरकीर्यमाणरभिरसोत्तदृष्टाविन्दुभिः ।

वैषव्यव्यसनाभिमुख्यसुहृदा रेजे चिरप्रेमत-

स्तन्वानैरिव सान्द्रकुङ्कुमरसैराप्रष्टुमालिङ्गनम् ॥ ९१ ॥

घोरा प्रलयसूचका अम्मोघरा मेघास्तैः क्षीयमाणा ये रश्मिरस्रोतदृष्टाना विन्दव
कणालसैर्देवश्रीणाग्रहेषु सक्तैः रेजे शोभितम् । अतः समाच्यते—बहुकालनिवासत्नेहाद
सुरश्रीरयांदाप्रष्टु प्रतिमोक्षुमास्तिङ्गन कुवार्पणनकुङ्कुमरसैरिव । यतो वैषव्येन भर्तृवधेन
व्यसन दुःख तस्मिन्नाभिमुख्य तस्य सुहृद परिचिता ॥

संभ्रान्तान्तकवाहसैर्गिभकुलप्रोल्लासिताविर्मव-

ल्लाङ्गलप्रतिवादिभिर्जनमनोमीहेतुभिः केतुभिः ।

व्योमाव्येहृदयत्तरङ्गपदवीमारूढवद्भिर्दिशा-

माजहे हृत्साध्वसाकुलतराभिव्यक्तवेणीलिपि ॥ ९२ ॥

स्नानिकार्यसपादनार्य संभ्रान्त संभ्रमवदन्तकवाहस्य सैरिभस्य महिषस्य कुल महिष
वर्गस्तेन क्षोभवद्या प्रोल्लासित उत्सिप्त आविर्भवन्त्यो ल्लाङ्गल पुच्छ तस्य प्रतिवादिभिः
सहस्रैः । अतो जनमनसा भीहेतुभिः । तथाकाशसमुद्रस्योत्कुलकल्लोलदशा ध्वजि-
केतुभिर्दिशां श्रीलिङ्गलात्प्रीत्वेन व्यवहार्याणां सवन्धिण्या हृत्साध्वसेनातिमयेनाकुलन
राया इतस्ततो वक्तव्या वेप्या लिपिर्भद्रिरानहे प्राप्ता ॥

धावाम्भूम्योरपि पिदधता मध्यमर्चिः प्रवाहै-

दिग्दाहेनोङ्कुमरिततडिहण्डचण्डक्रमेण ।

शङ्के हृष्यन्परपरिभवाविर्भविष्यद्भवानी

नायम्येयोविशिखशिखिनो निर्ममे पूर्वरङ्ग ॥ ९३ ॥

अहमिति शङ्के जाने । दिग्दाहेन दिग्द्वलेन हृष्यन्तो हस्ता ये परे देव्यास्तेषा परि-
भवापमाविर्भविष्यन्प्रकटीभविष्यन्त्यो भवानानायस्य भगवतः स्थेयान्निश्चरतरो विशिख
शिखी वणामिस्तस्य पूर्वरङ्गो नाटकादौ प्रकृतान्पूर्वं प्रहृनसूचक वस्तु निममे कृतः ।
धावाम्भूम्योराकाशमुबोम यः पिदधता छादयता । केन । उङ्कुमरित उङ्गमर कृतो य
स्ताडिहण्डवचण्ड क्रमस्तेन । तडिद्वतेत्यथ ॥

आसन्नेषूदुरतरपुरासत्तेषाणांश्ररङ्ग-

दुर्वारैर्वायुतसस्तशिन्निष्ठोपणोपप्लवेषु ।

दूरोदञ्चद्विपुलपुलकोल्लोल्लेखाकरालो

वारं वार सरिदधिपतिर्वामरेऽप्युच्चक्रम्ये ॥ ९४ ॥

आसन्नेषूदुरतर कृत्वा पुरासत्तेहरस्य चाश्रये रङ्गन्स्फुरन्दुवार औवायुतसस्यो वड-

वसहस्तसदृशो यः शिखी वहिस्तेन प्लोपणानि दाहास्तदुपप्लवेध्वासत्रेषु ससु दूरमुद-
श्चन्त्यो विपुलाः पुलकसदृशो या उल्लेखलेखास्तरदरेखास्ताभिः करालः । भयवशाद्भि-
पुलकम्पो जायते । चारं चारं पुनःपुनर्दिनेऽपि समुद्रधकम्पे चुहुमे ॥

आशङ्क्येव पिधास्यतोऽम्बरपथं पातं हरेपोर्भिया
स्वर्वाण्यम्बुकणश्रियोऽनुसमयं पेतुः क्षितौ तारकाः ।
भूकम्पप्रचलासुराजिरहरिद्रत्नस्यलीपु क्षणं
यासां पङ्कजिनीदलोदरपयोबिन्दुम्रमः पप्रथे ॥ ९५ ॥

अम्बरपथमाकाशमार्गं पिधास्यतश्छादयिष्यतो हरेपोः । हरेपुमाकाशपथश्छादकं सं-
भाव्येत्यर्थः । स्यन्लोपे कम्पेणि पञ्चमी । स्वस्य पातमाशङ्क्येव क्षितौ तारकाः प्रतिकारं
पेतुः । भिया स्वः स्वगंस्य शान्प्याम्बुकणश्रियो रुदितबिन्दुतुल्याः । हरेपुकर्तृकपातमा-
शङ्क्य भियेवेति धोज्यम् । यासां तारकाणां नलिनीपल्लवमध्यस्थितवारिकणभ्रान्तिर्जाता ।
कण्डू / भूकम्पप्रचलासुराजिरहरिद्रत्नस्यलीपु / श्रियोदलेषु हि जले सकम्पं भवति ।
मरकतभुवध्व भूकम्पवशात्कम्पन्ते । नलिनीदलजलभ्रान्तिः ॥

यस्योच्चैः कटचीनपिष्टपटली दिग्दाहजन्मा रुचि-
र्भ्रश्यद्भिः करसीकरायितमथाकाण्डे च यस्योडुभिः ।
तस्यानर्गलदुर्निमित्तकरिणः क्रूरत्वमाकामत-
श्चक्रे व्योमनि नूतनैः कदलिकालीलायितं केतुभिः ॥ ९६ ॥ १

यस्मारिष्टहस्तिनः कटे कपोले चीनपिष्टपटली सिन्दूरपूरो दिग्दाहजाता दीप्तिर्भवति ।
तथा अष्टमये पतद्भिस्तारकैरेण्य करसीकरायितं करजलकणवदाचरितम् । तस्य क्रू-
रत्वं भजतो निमित्तयन्णारिष्टहस्तिनः केतुभिर्धूमकेतुभिर्ग्रहभेदैः कदलिका ध्वजवद्विस्त-
[ङ्क]लीलया चरितम् । अयवन्ताडुभवन्नापि भावे क्तः ॥

पुरारिशरवह्निना प्रथममेव धूमोत्करो
विकीर्णं इव पूर्णतामुपगतोऽथ पाथोधरः ।
रुरोष रुधिरैर्धरामधिलसत्तडिन्मण्डल-
प्रचण्डरुचिताण्डवक्षणविनिर्मितापह्लवैः ॥ ९७ ॥

प्रथमं संधानात्पूर्वमेव हरभ्रामिना क्षिप्तधूमसमूह इव पाथोधरो मेघः पूर्णतामुपग-
तो धनो रुधिरैर्धरां भूमिं रुरोष च्छादयामास । अधिलसद्गुह्यसत्तडिन्मण्डलं विद्युद्गम
तस्य प्रचण्डा या रुचिस्तस्याखाण्डवेन स्फुरणेन क्षणं विनिर्मितोऽर्धाद्र्णसाम्यात्कृतो
ऽपह्लवदृष्टादनं येषां तैः । तडित्सु स्फुरन्तीषु रुधिराणि क्षणं न निरूपितानीत्यर्थः ॥

तैर्नृत्यन्मृत्युपादावगलदविरलालक्तकौधानुकारै-

रसासारैरपारैः पिदधति वसुधामम्बुदे भीतिभाजाम् ।

पिङ्गापाङ्गप्रणालप्रविसुमररुचिव्यक्तरक्ताश्रुरीत्या

दैत्यस्त्रीलोचनानामपि वतृपुरिव श्रेणयः शोणितानि ॥ ९८ ॥

हृषीकेशानृत्यन्मृत्युपादावगलदविरलो योऽलक्तकौपस्यमनुकुर्व-
द्विरपारैरसासारै रधिरप्रवाहैर्मेषे भूमिं छादयति सति भीतिभाजा दैत्यस्त्रीनेत्राणा
पद्भ्यः पिङ्गा रोदनवशादारुणा येऽपाङ्गा नेत्रप्रान्तास्तेभ्यः प्रविष्टमरा प्रसरन्ती या रु-
चिस्तया व्यक्तं कृत्वा रक्त यदधु बाष्प तस्य रीतिर्भङ्गिस्तया हेतुभूतया शोणितानीव
वद्भ्युः ॥

प्रत्यमोत्पातवातास्त्वचि मुमुचुरिवापारमङ्गारपूरं

दूरं दिग्दाहसाहायकवदय नमो दृग्दहद्गदाहमासीत् ।

वार्पासृनिवसगन्धो दितिजमृगदृशां पीडयामास नासा-

महद्यप्यहाय चाभूद्भृशमशिवशिवावाशितैः श्रोत्रशूलम् ॥ ९९ ॥

प्रत्यमा अपूर्वा उत्पातवाताः प्रलयवायवस्त्वचि स्पर्शनेन्द्रियेऽपारमङ्गारपूर स्फुलिङ्ग-
राशिनिध चिक्षिपु । अमिकणवद्भयया चक्रुरित्थयः । दिशा दाहो ज्वालाजटालत्व
तस्य साहायक विद्यते यस्य तन्नभो दृग्घ्नः सपादितो दृग्दाहो दृष्टिव्यथा येन तदासीत् ।
दिग्दाहमिषारिष्ठमयमाकाश बीड्य दृष्टयोऽदृग्घ्नन्तेत्यर्थः । वार्पं दृष्टेर्वदमृप्रधिर तस्य विस्र
आमगन्धित्वधारी यो गन्धः स नासामन्वययत् । दिनेऽप्यमहलक्ष्मणालीहती कर्णपीडा-
भूत् । अत्र चैवविषेषु दुर्निमित्तेषु दृष्टेषु भोजनाद्यभावादसनेन्द्रियविषातोऽर्पादाक्षिप्तः ॥

सेवायै समकालमागतवता पण्णामृतूनामपि

प्रत्यासत्तिगुणेन योऽजनि पुरे पूर्वं सुपर्वद्विषाम् ।

सारिष्टेषु तरुष्वकालकुसुमोल्लासात्स एवाभव-

सत्काले प्रविमक्तकालसुमनःसंभेदजृम्भामग्रहः ॥ १० ॥

अर्थाद्वैत्यानां सेवार्यं युगपदागतवता पण्णामप्यृतूनां नैकव्यवशेन दैत्यनगरे यः पूर्वं
जातः स दुर्निमित्तेषु दृक्षेष्वाण्डविक्षासादेतोः स एव प्रविमक्तकालानामस्मिन्काले
एता भवन्तीति विमक्तः कालो यासां सुमनसा पुष्पाणां संभेदेन युगपज्जृम्भामग्रहो वि-
कासोऽभवत् । पूर्वं दैत्यानां सेवार्यंमृतवो यानि पुष्पानि समकाल व्यङ्गस्यत्त्वानि तदा
तत्र दुर्निमित्तवशाद्विक्रितानीत्यर्थः ॥

पतदधिरतरक्तवर्षाविन्दुव्यतिकरनिहृतचित्रवर्णपत्रैः ।

शटिति नयनयोरकालपुष्पैरजनि न दैत्यपरिग्रहस्य कम्पः ॥ ११ ॥

दंत्यानी परिमहं परिवारस्तस्याकाल्पुष्पं, कम्पो न जातः । यतः पतदविरतमवि-
रिष्टम रणवर्षे तस्य विन्दुना व्यक्तिकरेण संपर्षेण निद्रुतस्छादितधिप्रवर्णो येषा तानि
पश्याति येशं ते ॥

भृगुपतिविजयायेवात्तगाढाभियोगाः

पयिपु दितितनूजाः संचरन्तः समन्तात् ।

अधिकरुधिरवर्षारम्भतः संमृतासु

प्रविदधुरवगाहं शोणितद्रोणिकासु ॥ ६२ ॥

अधिक रधिरवर्षारम्भात्संभृतासु पूरितासु रक्तद्रोणीषु ज्ञान दैत्यावशु । सर्वसैव
जलस्य रक्तमयःवापसे । अत संभाव्यते—भृगुमुतस्य रामस्य विजयायास्तौ गाढो-
ऽविष्टमोऽभियोग उद्योगो धैर्य इवेति हेतुप्रेक्षा । स हि क्षत्रियाद्येणकविशतितारान्-
कसर मु घ्रातवान् ॥

आत्ता साकमिधोदकेन सिक्कसास्तत्तसरिड्भ्रम्वरा-

दालम्ब्याम्बुधरोऽम्बराभ्रमवमद्वर्षेनरजोराजिभिः ।

यत्सङ्गेन विनापि निष्फलजलक्रीडानुभूतिश्रमं

पासुज्ञानममर्त्यवैरिफटफस्तम्बेरमा भोजिरे ॥ ६३ ॥

रजोराजिभिः पांशुधाराभिर्वर्षे-मेधोऽम्बराभ्रमालम्ब्याच्छाय सिक्कता इवावमत् । यत
उदकेन साक पीता । ओदनकिण्ववत् । यासां रजोराजिना सन्नेन दैत्यगजा, पासुज्ञान-
मवापु । क विना । हस्तिनां ज्ञानादनन्तरं पांशुज्ञानस्वभावत्वाभिष्फला या जलक्री-
डानुभूतिस्तथा श्रम खेदस्त विना । तावती रजोरुष्टि पतिता यावत्स दैत्यहस्तिना
ज्ञान सिद्धमित्यर्थं ॥

धूलीवृष्टिभिरप्यरिष्टपिशुनोत्सेकातिरेके भव-

दूरापूरितलोचनाभिरसुरस्त्रीणामरीणो गुणः ।

नैताभिर्बहुदुर्निमित्तनिमित्तात्तङ्कातिघोरा दिशो

दर्शं दर्शमवापि यन्नवनवभ्रासव्यथासाक्षिता ॥ ६४ ॥

धूलीवर्षैरिष्टपिशुनाना दुर्निमित्तसूचकानामुत्सेकस्याधिक्यस्यातिरेके बहुलत्वे स-
स्तपि दैत्यस्त्रीणा गुण उफकारोऽरीणो महानभवत् । यतो दूरमस्वर्थमापूरिते लोचनेया-
भि । तत को गुण इत्याह—बहुभिर्दुर्निमित्तैर्हेतुभिर्निमित्तो निश्चित आतङ्गो दु ख वे-
नातिघोरा दुर्दर्शो दिशो दर्शं दर्शं दृष्ट्वा दृष्ट्वा तर्भिरसुरस्त्रीभिर्नवनवभ्रासव्यथाया साक्षि-
ता साक्ष्य नो आपि प्राप्ता । यदि दैत्यस्त्रियो रजोवर्षेण पूरितनेत्रा न स्युस्तदा बहूनि
दुर्निमित्तानि दृष्ट्वा महदु खमनुभवेयुरित्यर्थं ॥

तन्वन्वामपुमङ्गसंगमविधिं क्षुन्दन्नथो दक्षिण-
स्त्रीगात्राक्रमणक्रियामुपनतोऽपूर्वार्धनारीश्वरः ।
संहारानुगुणप्रपञ्चितवृहद्दुर्वारलीलायितः

कम्पो दानवविष्टेषु कमपि त्रासप्रयासं व्यधात् ॥ ६५ ॥

वामं यत्पुमङ्गं सन्धेतरः पुरुषभागश्चत्र संगमविधिं कुर्वन् । तथा दक्षिणस्त्रीगात्रस्या-
क्रमणक्रियां कुर्वन् । अत एवापूर्वोऽभूत्पूर्वोऽर्धनारीश्वरः । अर्धनारीश्वरो हि दक्षिण
पुंभागं सेवते वामं स्त्रीभागम्, अयं तु विपरीत इत्यपूर्वत्वम् । संहारानुगुणं प्रलयानुहर्षं
प्रपञ्चितं विस्वारितं दुर्वारं लीलायितं येन स कम्पो दानवमगरेषु कमपि लोकोत्तरं
भीतिप्रकल्पमकरोत् ॥

उद्वृत्तैर्दुर्निमित्तैरिति दितिजपुरोपान्तसंचारचर्चा
प्रारंभे प्रस्तुवानैरिव विपुलविपत्सैन्यदृत्यप्रयोगम् ।
किं चान्यत्संचिकाय त्रिदिवपथजुषां स्वैरमावासवीथी
सद्यो वर्धिष्णुतत्तच्छुभपिशुनवृहन्मङ्गलालिङ्गनानि ॥ ६६ ॥

उद्वृत्तैः संप्रभैरमङ्गलैर्दितिस्तुतनगरनिकटे संचारचर्चा संचरणानुबन्धः प्रारंभे ।
अतः संभाव्यते—विपुल यद्विपत्सैन्यमापःकुलं तस्य दूतं दूतकर्म प्रस्तुवानैरारभमाणै-
रिव । किंचान्यद् । त्रिदिवे नाके पथजुषां वास्तव्यानामावासवीथी स्वर्गः, वर्धिष्णुनि
तानि तानि शुभपिशुनानि बृहन्ति मङ्गलानि वेपामालिङ्गनानि संचिकाय चभार ।
दैत्यनगरेषु दुर्निमित्तान्यभूवन् । सुरनगरेषु पुनर्मङ्गलानि प्रादुरभूवन् । आवासवीथी
नायिकास्थानीया । मङ्गलानां चिरेणागमनादालिङ्गनमुचितम् । एतेन वक्ष्यमाणार्थ-
स्योपक्षेपः कृत इति भद्रम् ॥

इति श्रीजीनराजकृतया टीकया समेतः धीराजानकविश्ववर्तसूनेर्महाकवि-
राजराजानकश्रीमङ्गलकस्य कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये
गणोद्योगवर्णनं नार्भकोनर्षिधः सर्गः ।

विशः सर्गः ।

दृष्टासुरप्राणपणापहारहेतोरिवाक्षीणधृताक्षतन्नम् ।
पुरारये प्रारभतात्तयत्नमथो रथं कर्तुममर्त्यलोकः ॥ १ ॥

पुरारये हराय । 'कियया चोद्देश्ये' इति चतुर्थी । रथं कर्तुं सुरलोकः प्रयत्नमारंभे ।
धृत्तमक्षीणं संपूर्णमक्षाणां रथावयवविशेषाणां पाशकानां च तन्त्रं खोचिता प्रक्रिया

येन । अतः संभाव्यते—दत्ताः सदर्पा येऽसुरास्तेषां प्राणास्त एव पणो द्यूतादां परिकल्पितं जयलभ्यं घनादि तस्यापहारः स चासी हेतुस्तस्मात् । पणधाक्षयूतत्वेन लभ्यते ॥

ततः स्वयं तत्र सुरानुबन्धाद्वसुंधरा कृवरितां प्रपेदे ।

दधत्यधोऽम्बरलम्बमानरश्मिश्रियस्तुङ्गभुजंगभोगान् ॥ २ ॥

सुराणामनुबन्धः प्रार्थना तस्मात् । त्यन्लोपे पद्यमी । स्वयं भूः रथभावमप्रहीत् । ङम्बरेण संरम्भेण सम्बमानाद्य रश्मयो बल्गास्तद्वच्छरीर्येषां ते । ततः कर्मधारयः । तांस्तुङ्गान्भुजंगभोगाऽशेषकणा अधो दधती ॥

जुघूर्णरे तस्य निसर्गदीर्घा जह्वापदे संघटितास्तटिन्यः ।

सचेतनानेकरथाङ्गसङ्गाधाः संततं कौतुकमेव तेनुः ॥ ३ ॥

तस्य जहास्थाने संघटितास्तटिन्यो नद्यो जुघूर्णरे चन्द्रमुः । या नद्यः सचेतनस्यानेकस्य रथाङ्गस्य रथावयवभेदस्य चक्रवाकस्य च सङ्गात्कौतुकमाधर्यं चक्रुः । रथावयवानामचेतनत्वाद्धिस्ययः ॥

परस्परं दिक्करिदानपङ्कयोगादिवाश्लेषविशेषभाजः ।

ततः परीवारपथं रथस्य समं दिशश्च प्रदिशश्च जग्मुः ॥ ४ ॥

समं दिशो विदिशश्च रथस्य परीवारपथमुपकरणदशां जग्मुः । मिय आश्लेषविशेषं नैरन्तर्यं भजन्ते । अतः संभाव्यते—दिक्करिणां दानपङ्कयोगादिव ॥

आस्कन्ध तं स्यन्दनमिन्दुमौलेर्वरूथतां तारकयूथमागात् ।

स पाण्डुकम्बल्यवलम्बिताङ्गो नीरन्ध्रमहीधितिभिर्बभूव ॥ ५ ॥

तं रथमाक्रम्य ताराकुलं बहयो रथरक्षार्थं श्लेहाक्षमयावरणं तद्भावमगमत् । यस्य तारकयूथस्य नीरन्ध्राभिर्दाधितिभिरवलम्बितान्याच्छादितान्यहानि यस्य स पाण्डुकम्बली [पाण्डु]कम्बलसंबन्धी चभूव । तारादीप्तयः पाण्डुकम्बलध्वेन संभाविताः । 'पाण्डुकम्बलादिनिः' इतीतिः ॥

तस्यानुकर्षत्वपरिग्रहेण ग्रहैरुपान्तस्थितिराललम्बे ।

द्वाग्वासवावासनिवासिनां तु व्यलोक्यताशेषशुभानुबन्धः ॥ ६ ॥

अनुकर्षो रथाधःस्थं दारु तद्भावग्रहणेन ग्रहैस्तस्योपान्ते समीपे एकादशस्थाने च स्थितिराललम्बे प्राप्ता । वासवावासे स्वर्गे निवासिनां देवानां पुनरशेषाणां शुभानामनुबन्धोऽनुपज्ञो दृष्टः । तदुक्तम्—'सर्वेऽप्युपान्ते शुभाः' । कार्यकारणयोर्देशभेदादसंगतिः ॥

धर्मार्थकामैः समुदायवद्विस्वात्र त्रिवेणुस्थितिरन्वरोधि ।

देवः परो यत्र शशाङ्कमौलिः स्वयं च मोक्षप्रतिभूर्बिभूषा ॥ ७ ॥

समुदायवद्भिः समुदितैर्धर्मार्थकामैस्तत्र रथे त्रिवेणुस्थितित्रिवेणुरूपत्वमालम्ब्ये
प्राप्ता । अथ च त्रिवेणुतां यद्विविशेषाणां स्थितिः । अत एवोत्तरवाक्ये मोक्षप्रतिभू-
र्भगवान्विभूया यत्रेत्युक्तिसंगतिः । भगवता हि परब्रह्मरूपेण तेषां मोक्षो दीयते । अनेन
चतुर्वर्गसंनिधानं रथे प्रतिपादितम् ॥

इतस्ततस्तस्य गृहीतबन्धमध्यासनामोषधयोऽधिजग्मुः ।

प्रक्रान्तचक्रक्रियरात्रिराजतेजोवगूढेरधिरूढभासः ॥ ८ ॥

गृहीतबन्धं कृत्वा इतस्ततस्तत्रोषधयोऽध्यासनामधिजग्मुः । प्रक्रान्ता आरब्धा
चक्रक्रिया रथाहभावो येन तस्य रात्रिराजस्य चन्द्रस्य तेजसा अवगूढिरालिङ्गनं तथा
अधिरूढा उत्पन्ना भासां ताः । चन्द्रस्योपधिपतित्वात्पत्युरालिङ्गनाच्चाधिरूढभासव-
मुचितम् ॥

तस्मिन्पतंगक्षणदाभुजंगौ रयाकृतासंगतिमग्रहीष्टाम् ।

यद्वाप्रभावादिव दानवेन्द्रास्तार्पं च जाड्यं च सहान्वभूवन् ॥ ९ ॥

तस्मिन्पतंगे पतंगक्षणदाभुजंगवर्केन्दु रथाहतायाश्चक्रभावस्य संगतिमग्रहीष्टामभज-
ताम् । ययोरर्कचन्द्रयोर्भानां प्रभावादिव दैत्यास्तार्पं खेदमातपं च, जाड्यं कार्यं कुण्ठत्वं
शीतलत्वं च प्रापुः । तयोस्तिग्महिमकरत्वात् ॥

एकत्र पक्षे रजनीतमिलं तस्यापरत्रास्त दिनप्रकाशः ।

ताभ्यां स संभिन्नतनुश्च लोकालोकाचलस्य स्थितिमारुरोह ॥ १० ॥

एकस्मिन्पार्श्वे रात्रितमः, अन्यस्मिन्पार्श्वे दिनप्रकाश आस्त तस्थौ । ताभ्यां तमः-
प्रकाशाभ्यां संभिन्ना मिथ्या तनुर्वस्य स रथो लोकालोकपर्वतस्य सादृश्यमापत् । लो-
कालोको ह्येकपार्श्वे प्रकाशः, अन्यपार्श्वे तमोमयः ॥

तस्मिन्मिथः संघटनेन पक्षपदग्रहात्कूबरिणि स्मरारेः ।

दिनस्य रूपं रजनी विवेद दिनं रजन्याश्च चिराच्चरित्रम् ॥ ११ ॥

स्मरारेस्तस्मिन्कूबरिणि रथे पक्षे पार्श्वे पदस्य स्थानस्य ग्रहाद्ग्रहणाद्रजनी दिनस्य
स्वरूपं चिराद्विवेदाज्ञासीत् । दिनं च रात्रेश्चरित्रं चिराद्विवेद । तयोर्जात्वपि संघटनाभा-
वात् । अथ च दिनरजन्यां नाविकानायकस्यानीया । तौ च पक्षपदग्रहादभिलपितव-
स्तुसाधननिबन्धान्मियो रूपं शीलं च बुध्येते इत्यपि लेशतोऽर्थः ॥

तस्मिन्विरैजुर्युगवर्त्ममूर्तिमावर्त्य संवर्तकवारिवाहाः ।

उद्धङ्गयन्तो निविडं तडिद्भिरकाण्ड एवोद्धमराः पताकाः ॥ १२ ॥

युगो वीरुः स्कन्धनिपण्णः काष्ठविशेषः । तस्य बर्त्मस्थानं यत्र स्थाने युग आस्ते
तदात्मना मूर्तिमावर्त्य परिणमय्य संवर्तकवारिवाहाः कल्यान्तमेवा विरेजुः सुशुभिरै

तेषां युगवर्त्मनि मूर्तिबन्धौचित्यात् । तडिद्रिहंतुभिः । पताकाद्य ध्वजानकाण्ड
एव रणात्पूर्वकाल एवोट्टयन्तो रचयन्तः ॥

रथेऽवतस्थे दिवसो निशा च पूर्णेन्दुपूर्णोर्धटना च जज्ञे ।

इत्थं विरोधेऽपि वतासिलानामन्योन्यमद्वैतमिवाविरासीत् ॥ १३ ॥

दिन रात्रिश्च रथे स्थितौ । पूर्णचन्द्रार्कयोश्च घटना सप्तो जज्ञे जातः । एषा सर्वेषां
विरोधेऽपि सति । अन्यतमकृतस्येतरेण विधातात् । रथे मिथोऽद्वैतमद्वयमिवाविरासीत् ।
एकत्र निवसनाश्रिपुरसंहारलक्षणस्य [कार्यस्य] संपादनाच्च । द्वयोर्भावो द्विताः । द्विता
द्वैतम् । इति स्वार्थेऽण् ॥

चित्रं कथंचित्किल नोदलहि संवर्तकात्रैः स्वचरित्ररेखा ।

तदापि तेषां तदशेषतो हि युगान्तमेवानुबन्ध रूपम् ॥ १४ ॥

संवर्तकात्रैः वरपान्तमेधैः स्वचरित्रस्य रेखा मर्यादा कथंचिनोदलहि स्वप्ता । कथ-
चिदिति तदा तेषां रूपानुग्रहणात् । तदापि रूपान्तरप्रदणकाले तेषां रूप कर्तृ, युगान्त
रथकाष्ठविशेष कृतादिपर्यन्त चानुबन्धाधिसिधिवत् ॥

तदाधिशिद्ये युगवर्त्मभाजामुद्भ्रान्तकल्पान्तमहाघनानाम् ।

वरूथताराभिरदूरयोगाद्गलद्वरीयःकरकानुकारः ॥ १५ ॥

युगवर्त्मस्थानानां कल्पान्तमेधानां संबन्धिभ्यो गलन्त्यः पतन्त्यो गरीयस्यो गुहतरा
या करका वर्षोपलास्तदनुकारो वरूथरूपामिस्ताराभिर्निबटवासात्प्राप्तः । करकात्वेन
त रा. सभाविता इत्यर्थः ॥

तस्य प्रशस्या युगतां प्रपद्य दूरद्युतन्मन्मथजिद्रथस्य ।

पुरो वलद्भिः प्रलयाम्बुवाहैर्निर्मृज्यमानेव तडित्करात्रैः ॥ १६ ॥

तस्य हररथस्य युगभाव प्राप्य दूरद्युतत् । 'दुद्रथो लुहि' इति परस्मैपद्म् । अत्र
स्फुरद्भिः कल्पान्तमेधैस्तडित्करात्रैर्विद्युत्पामिभिरुत्पुस्यमानेव । अम्बुवाहैरिति मार्ज-
नानुशुणोक्तिः ॥

तस्मिन्विमाने मदनावरोधवैधव्यदीक्षागुरुलोचनस्य ।

धृतिश्च मेधा च बभूव शम्या सम्यक्समेत्य स्थितिसंनतिभ्याम् ॥ १७ ॥

मदनावरोधो रतिस्तस्या वैधव्य भर्तृवधस्तदेव दीक्षा तत्र गुरु लोचन यस्य हरस्य
तस्मिन्विमाने रथे स्थितिघनविभ्या मिलित्वा धृतिमेधा च शम्या बभूव । रथविशारद-
तानिदृष्ट्यर्था कीलिकासीत् ॥

विडम्बयंश्चुम्बितविस्फुलिङ्गं धूमं भविष्यत्पुरजिच्छरामैः ।

विचित्रवर्मत्वमियाय तत्र तारावलीदन्तुरमन्तरिक्षम् ॥ १८ ॥

मविष्यन्मावी यः पुरजिच्छरामिहंरवाणवदित्सस्य सामिकर्ण धूममनुकुर्वदन्तरिक्ष
तस्य रथस्य विचित्र नानावर्णं वरुं रक्षासनाहत्स्वद्भावमापत् ॥

फेनच्छलात्पीतचरं मुखेभ्यो भरेण पीयूषमिवोद्गिरन्तः ।

शक्रः प्रचेता धनदो यमश्च तस्मिन्धृतिं धुर्यतया व्रन्वुः ॥ १९ ॥

शक्रः, प्रचेता वरुणः, धनदः, यमश्च तस्मिन्मध्ये धुर्यतया अश्वभावेन प्राधान्येन च
धृतिं व्रन्वुरासन् । पीतचरं पूर्वपीतममृत फेनव्याजादुद्गिरन्त इव ॥

विगाहमानस्तुरगत्वमिन्द्रः साकृतमुच्चैःश्रवसा लुलोके ।

यमोऽश्वमूर्तिर्दृष्टो च बाहवाहद्विषा रोपकपायितेन ॥ २० ॥

अश्वत्वं विप्रदिन्द्रः सारमसमुच्चैःश्रवसा दृष्टः । स्वजानित्वेन परिणामात् । बाह-
भूतो यो बाहद्विद महिपत्तेनाश्वमूर्तिर्यमो रोपरूपेण दृष्टः । बाहद्विपेति सामिप्रायम-
भिधानम् ॥

ईसावभूवे श्रवणान्तगैस्तौर्वलोचनैरश्वमुस्तीजनेन ।

महेश्वरस्यन्दनधुर्यतायै हयाकृतिः किंपुरुषाधिराजः ॥ २१ ॥

महेश्वरस्य स्तन्दने धुर्यतायै धूर्त्वंहनार्थं हयस्य किंपुरुषाधिराजो वैश्रवणोऽश्वमुस्ती-
जनेन द्विनरीलोकेन श्रवणान्तगैः कर्णान्तप्रार्तिर्नेत्रैर्दृष्टो । स्वसादृश्यप्राप्तेरिति भावः ॥

सावर्तमूर्तिर्नहलोज्जिहानफेनावलीढं दधदङ्गमङ्गम् ।

अपापतिर्बाहतनुर्बभार निजाधिकारानुगुणं शरीरम् ॥ २२ ॥

आवर्ता वाजिरुष्णानि पयोप्रमाथ । सावर्ता मूर्तिरस्य । तथा दर्पवशाद्दहल कृत्वा
उज्जिहान उन्मथमानो यः फेनस्तेनावलीढं व्याप्तमङ्गमङ्ग दधदपापतिर्वरुणो बाहतनुरपि
शरीरं निजाधिकारस्य तैर्यश्वैस्त्वानुगुणमनुरूपं बभार । अपापतिरिति प्रकृतानुगुणम् ॥

तेषु ध्रुवं बाहतनूमवत्सु धुर्यत्वसिद्धावधिरुभिलापः ।

शेषाङ्गमप्यश्वमयं विधातुं ह्याननो वाक्पतिराचक्राह ॥ २३ ॥

तेषु शेषाङ्गेषु बाहरूपेण परिपतेषु सत्सु ह्याननो वाक्पतिर्विष्णुमूर्त्यन्तरं शैव-
भासमपि हनमयं कर्तुमाचक्राह । यतो धुर्यवत्सिद्धौ प्राधान्यसिद्धावपि सामिलापः ॥

बुद्धः मिनीजाल्यथ तत्र योत्ररूपेण राक्रानुमती च तन्धुः ।

तुदंश्च धिन्वंश्च तनश्चक्रोरानभूत्तमश्चन्द्रिक्रयोः प्रयागः ॥ २४ ॥

बुद्धैर्नष्टचन्द्रानामान्या, मिनीवाची दृष्टचन्द्रा, राक्षा पूर्वचन्द्रा पूर्वाणा, अनुमती
असंपूर्णैन्दुः, एता योत्ररूपेणाश्वसयमनरज्जुत्वेन तस्य । ततो दर्शयन्नावस्थापानाम-
मश्चन्द्रिकयोः प्रयागं सगमोऽभूत् । चक्रोरान्यो आयापिपत्तिषो व्यथयन्श्रीरायथ । ततो-
दर्शनासंशो व्याप्यो ब्रह्मदर्शनाप्राप्तिः । धिन्विति 'धिन्विदृश्योर च' इति रूपम् ॥

निरत्ययः सत्यतपोर्थकर्ममयैः स्वयं रश्मिभिराबभासे ।

तत्र विप्रलम्भव्रतलोपहानिकौसीघकृत्तद्विपतां बभूव ॥ २५ ॥

सत्यमविवंवादिता, तपः कृच्छ्रादिः, अर्थः समृद्धिः, कर्मोऽवन्तता (!), तद्रूपे रश्मिभिवंवाभाभिराबभासे शुशुभे । विप्रलम्भो विवन्वादः, व्रतलोपः कृच्छ्रादकरणम्, हानिरर्थनाशः, कौसीघमालस्यम्, तत्करो दानवानामासीत् ॥

अनूरुवृत्तिग्रहकृद्भवस्य भास्वान्तरथः कौऽपि बभौ स तस्य ।

रश्मिप्रकाण्डैश्चतुरात्मभिर्यः प्रकाशलक्ष्मीमलुनात्पुरेषु ॥ २६ ॥

अनु पश्चात् उरोमहत्या वृत्तेः स्थितेर्ग्रहं करोति स भवस्य कोऽप्यपूर्वो भास्वान्दीप्तो रथः शुशुभे । चतुरात्मभिश्चतुःसंख्याकदेहै रश्मिप्रकाण्डैः श्रेष्ठाभिवंवाभिः पुरेषु प्रकाशलक्ष्मीं प्रसिद्धिं योऽलुनाभिचारितयान् । अथ च भास्वान्सूर्यः । तत्पक्षेऽनूरो-रथस्य वर्तनकृत् । चतुर आत्मा रूपं येषां तै रश्मिभिः पुरेषु नगरेषु प्रकाशं लुनाती-त्यपूर्वत्वम् ॥

स वैपमानैः पवनोपदेशाच्चित्रैः पताकासिचयैर्बभासे ।

उद्दीपनायेव शिवाशुगात्रेनेफकल्लोलिततालवृन्तः ॥ २७ ॥

पवनस्य महत्त उपदेशात्कम्पमानैर्ध्वजपल्लवैः शुशुभे । पुरारिबाणवक्त्रेर्दीपनार्थमनेके बहवः कल्लोलिता धीजितास्त्रालव्यजनानि यत्र स इव । ध्वजपल्लवा व्यजनत्वेन संभाविताः ॥

तदा नवन्यादघनाशनाय मृत्युप्रनृत्यद्रसनासपत्न्यः ।

कम्पं दधुस्तस्य च वैजयन्त्यः स्वान्तेषु वैरिभ्य इव प्रदातुम् ॥ २८ ॥

निःशेषेणादानं न्यादः, तद्रूपं घनं षडशनं तदर्थम् । सामान्यविशेषाभाषे योजना । मृत्योर्यमस्य प्रनृत्यन्तः प्रसपत्न्यो या रसना जिहास्तासां सपत्न्यः सदस्यः । तस्य रथस्य वैजयन्त्यः पताकाः कम्पं दधुः । यत्रोत्प्रेक्ष्यते—शत्रुभ्यधितेषु दातुमिव । विद्यमानस्य देयत्वात् । निःशेषेणाद्यते इति कर्मसाधनो 'नी ण च' इत्यदेर्णः । तत्र हि भावेऽकर्तरि च कारके द्रवस्याप्यनुवृत्तेः । तथा च दृश्यते—..... ॥

नद्धं तदिन्द्रायुधविद्युतोच्चैरमोधमेणाङ्गशिखस्य पद्मम् ।

अदूरगं दैत्यकबन्धवर्हिन्ृत्यप्रवृत्तेः समयं शशंस ॥ २९ ॥

एणाङ्गशिखस्य चन्द्रमौलेः पत्रं रथो भाव्यर्यसूचकशास्त्राङ्कितं भूर्जादि च कबन्धा एव वर्हिणस्तेषां नृत्यप्रवृत्तेः समयमदूरगं निकटस्थं शशंस । अचिरेणैव दैत्यकबन्धा न-सितार इति रथं दृष्ट्वा जनैर्ज्ञातमित्यर्थः । इन्द्रचापतडिद्धिः संहितम् । तथा अमोघं सफलम् । इन्द्रायुधविद्युद्धिश्च मयूरनाव्याहेतुः कालो ज्ञायते । पत्रं च समयं विशिष्टं कालं शंसति ॥

सोमावचूलो यजमानमूर्तिरूपोऽहमन्युर्भगवान्पुरेषु ।

आसादितस्तोत्रशतोऽथ सद्यस्तद्वेदिकां शस्त्रमयीं चकार ॥ ३० ॥

सोमश्चन्द्रोऽवचूल भूषण यस्य स भगवांस्तस्य रथस्य वेदिका प्रधानयोद्दृस्थान शस्त्रमयीं सपाश्रुपतायत्रा चकार । यत् पुरेषु दैत्वविशेषेषु उपीडो मन्युः क्रोधो येन । तथा यजमानमूर्तिरष्टमूर्तित्वादात्मरूप । आसादितानि स्तोत्रशतानि भक्तजनस्तु-
तयो येन । अथ च यजमानमूर्तिं स्तोत्रेण यागकर्ता यस्य यज्ञस्य वेदिकामधुही-
पनस्थान शस्त्रमयीं करोति । तत्पक्षे सोमस्तृणविशेषो यज्ञाहम् । मन्युर्यज्ञः । पुरेषु
नगरेषु । स्तोत्रशतानि सामकदम्बकस्तुतय ॥

एकत्र नीतो दिशि शंकरस्य रथे परिस्कन्दधुराममर्त्यैः ।

यो ब्रह्मदण्डो न्यपतत्स एव दैत्येषु नूनं वचसा मुनीनाम् ॥ ३१ ॥

रथे एकस्यां दिशि देवैः परिस्कन्ददशां यो ब्रह्मदण्डो ब्रह्मण शापनासथ प्रापित
स एव पुरेषु नूतमपतत् ॥

तस्मिन्परिस्कन्दपदं विमाने देवस्य स्रष्ट्वाङ्गविभूषणस्य ।

अन्यासु काष्ठासु च कालरुद्रो दण्डो ज्वरश्च प्रथयावभूवुः ॥ ३२ ॥

अन्यासु तिर्यगु दिक्षु कालरुद्रो दण्डो ज्वरश्च परिस्कन्ददशां प्रापुः ॥

गर्वादथर्वाथ रथाङ्गरक्षस्तस्यैरुपाश्वं प्रणय वन्द्य ।

पुराभिचाराय महोमयेऽग्री कुर्वन्निवापाङ्गरुचास्रहोमम् ॥ ३३ ॥

अथर्वा आभिचारिककर्मप्रधानो वेदविशेष, तस्य रथस्यैरुपाश्वं प्रणय परिचय
चकार । महस्तेजश्चन्मयेऽग्री पुराभिचाराय दैत्वोघाटनायास्रहोम कुर्वन्निव । अभि-
चारे रक्षहोम उचितः ॥

तस्येतरच्चक्रमरक्षि तेन पुर-सरेणाङ्गिरसा मुनीनाम् ।

सुरद्रुहामैन्द्रपदाधिरोहे सदैव यत्नंततिरन्तरायः ॥ ३४ ॥

सुरद्रुहामसुराणामैन्द्रपद इन्द्रत्वेऽधिरोहस्तत्र यत्नततिर्विर्बुद्धस्ततिरन्तरायो विप्रभूत ।
यूहस्पतेर्देवगुरस्ताव । तेन मुनीनां पुर सरेणाङ्गिरसा द्वितीयं चक्र रक्षितम् ॥

पुरः पुराणैः सह सार्धमृग्मि सामान्यसामान्यजवं बवत्सुः ।

विलोऽयन्त्यास्पदसंस्तवेन वक्राणि यन्तृत्वभृतो विधातु ॥ ३५ ॥

ऋग्मि ऋग्वेदेन सार्धम्, तथा पुराणैः पञ्चलक्षणे सह सामानि रथसामेऽसामा-
न्यजव बहुवेगं बध-गु पुस्फुर- । यन्तृत्वभृत सूतभूतस्य ब्रह्मणे मुखालि प्रतिष्ठापरि-
चयेन पश्यन्ति । वेदा हि ब्रह्ममुखाभिरासन् ॥

• सहेतिहासैश्च सहेतिहासैर्यजूंषि सोद्रेकवलद्वपूंपि ।

पृष्ठे प्रतिष्ठामतिशय्य तस्य रक्षाभरक्षान्तिसखत्वमूहुः ॥ ३६ ॥

हेतीनामायुधानां हासः स्फुरणम् । सहेतिहासेन वर्तन्ते ये तैरितिहासैः पुराकृतैः सह तस्य पृष्ठे प्रतिष्ठामाश्रित्य स्थित्वा यजूंषि रक्षालक्षणे भरे या क्षान्तिसखत्वमवहन् । सोद्रेकं सोत्कर्ष्य वलत्स्फुरद्वपुर्येषाम् । एतेन तेषां निर्भयत्वं प्रतिपादितम् ॥

यासां शरीरं पदमन्तरात्मा वाक्यं प्रमाणं परिकर्ममार्गः ।

विद्वन्मुखालंकरणं गिरस्ताः सिपेविरे तत्परिपार्श्ववृत्तिम् ॥ ३७ ॥

पदं यासां शरीरम् । पदस्य प्रथमोपलक्ष्यमाणत्वाच्छरीरत्वम् । वाक्यं यासामन्तरात्मा । वाक्यस्य शरीरभूतैः पदेष्वर्ज्यमानत्वात्प्राधान्याच्चान्तरात्मत्वम् । प्रमाणं यासां परिकर्ममार्गः । तस्य विचारहेतुत्वात् । विद्वन्मुखेऽलंकरणभूतास्ता वाक्स्तथाश्वे वृत्तिमभजन् ॥

तत्कर्मसाहायकसामरस्यं सारस्वतस्यावधयो रसस्य ।

अदुर्दशां तत्र चतुर्दशापि प्रपद्य हृद्या विदधुश्च विद्याः ॥ ३८ ॥

सारस्वतस्य रसस्य चर्ष्यमाणत्वात्प्रसरस्यावधयः पर्यन्तभूमयश्चतुर्दशविधा अदुर्दशा प्रपद्य । सदा वीतश्रेष्ठनिभिरुपास्यमानत्वात् । तत्कर्मणि साहायकं तत्र सामरस्य तुल्या वृत्ति चक्रुः । 'अहानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः । पुराण धर्मशास्त्र च विद्या द्वेताश्चतुर्दशा' ॥

पद्मं च सिन्धुं च महीधरं च मुक्त्वा किलैकत्र सदा घटन्ते ।

यस्मिन्मिधः स्त्रीष्यपि कारणानि ययौ स तस्य प्रणवो मुखत्वम् ॥ ३९ ॥

पद्मं चसुदं महीधरमत्र कैलासं लब्ध्वा यस्मिन्नेकस्मिन्स्त्रीष्यपि कारणानि ब्रह्मादयो मिथोऽन्वोन्व्यं घटन्ते स प्रणवस्त्वस्य रथस्य मुखभावं गतः । अस्य लकारोकारमकारलक्षणास्तिष्ठो मात्रा ब्रह्मादिरूपाः ॥

सितासितानर्गलपक्षजालकमेण रोहज्ज्वतारतम्यः ।

पृपत्कवत्सनिदधे हि चापे संवत्सरो मत्सरिणः पुरेषु ॥ ४० ॥

शुक्लकृष्णावर्णास्तौ यो पक्षां दिनपञ्चदशकूपौ कालिकविशेषौ पक्षाः पत्राणि च तेषां जालं तत्कमेण रोहदुत्पद्यमानं ज्वतारतम्यं यस्य संवत्सरस्य । गवतरत्वात् । पृपत्कवच्छर इव संवत्सरः पुरारेषापे संनिहितः ॥

चापे तद्ध्यासनतो हिमर्तुमीप्सश्रियो भीष्मतया गुणस्य ।

प्रागेव सेवां व्यधितेव भाविपृपत्कसोमज्वलनप्रभावः ॥ ४१ ॥

धनुषि विषये तस्य संवत्सरस्याध्यासनत आश्रयणाद्धिमर्तुमीप्ससंघनिधनो गुणस्य

शीतोष्णलक्षणस्य भीष्मतया व्यक्तत्वेन भाविनी भविष्यन्ती पृथक्के शरे शोमज्वर्या
तयोः प्रभावः शीतोष्णलक्षणः पूर्वमेव सेवामकरोत् ॥

श्रीनायकः सायकतामकाण्डचण्डकुघः खण्डशशाङ्कमौलिः ।

प्रागेव वाहाण्डजंपक्षवेगगत्यां चिराम्यस्त इवाललम्बे ॥ ४२ ॥

अकाण्डे तपःक्षयाभावेऽपि चण्डकुघोऽतिक्रुद्धस्य हरस्य विष्णुः शरभावमग्रहीत् ।
अतः संभाव्यते—पूर्वमेव वाहो योऽण्डजो गरुडस्तस्य पक्षैश्च वेगेन गतिर्गमनं तत्र
विराम्यस्त इव । शरश्च हि पक्षवेगेन गच्छति । अकाण्डमहणाद्वरस्य स्थातन्म्य
प्रतिपादितम् ॥

शौरिः शरीभूततनुः पुरस्तान्निमग्नमग्निं विभरांचकार ।

विनिहृतस्यापि हठास्फुरन्तं भरं प्रभाणामिव कौस्तुभस्य ॥ ४३ ॥

शरः संपद्यमानो विष्णुरग्रे निक्षिप्तमूल वर्तमानमग्निं दधे । स्वात्मपोपनार्थं गोपि-
तस्यापि कौस्तुभस्य यत्नान्निर्यान्तं दीप्तिभरमिव ॥

स्फुरन्पुरस्ताच्छतशः शरस्य स्वाहाकुटुम्बः पटलैः शिखानाम् ।

यात्रापसङ्गे व्यधितेव शंभोरध्याजनीराजनचेष्टितानि ॥ ४४ ॥

शतशः शतसंख्यैर्ज्वालाकदम्बैः स्फुरन्निर्वाणवसरे नीराजनचेष्टितानि शान्तिक-
मार्णीवाकरोत् ॥

सोमोऽपि सोमार्धभृतः शरस्य प्रोटङ्कयामास निवासमग्नौ ।

विलायिताभिः सविधामिधाम्ना मुधाभिराप्यायितजीवलोकः ॥ ४५ ॥

!..... ॥

सवह्निमहाय विवर्धमानमग्रे विवृण्वन्नवलीढसोमः ।

नेतुं शरः शूलकरस्य मन्वी पुराणि पूर्णाहुतितामियेष ॥ ४६ ॥

अग्निमग्रे धारयन्नवलीढो धृतः सोमधन्द्रो येन स शक्तिनः शरो रोपे पुराणि
दक्षविशेषान्पूर्णाहुतिमाय नेतुमिच्छन् । अप चाग्निं विप्रवद्वलीढः सोमसृण्विशेषो
येन स मन्वी यज्ञे पूर्णाहुतिं ददाति ॥

विधुः स्वयं सायकतामियेष विधुश्च तस्याथ पुरो निलिल्ये ।

अस्तानि ताम्यां न कथं पुराणि विध्वस्ततासंस्तवभामुवन्तु ॥ ४७ ॥

विधुर्विष्णुः स्रयमप्रेरितः शरभाव काङ्क्षितवान् । विधुधन्द्रस्यदग्ने मिलीनः । ताम्यां
विधुभ्यां नारायणेन्दुभ्यामस्तान्यवगनितानि पुराणि विध्वस्तताया विध्वंसम्य विधुभ्या-
मस्तत्वस्य च संस्तव कथं नामुवन्तु । यो विधुभ्यामस्तः स विध्वस्तः कथं न भवति ॥

सर्गप्रसङ्गे जगदेकजिष्णोर्विष्णोः स्थितिः कर्म किल प्रणीतम् ।

अहो पुराणां चरितं तु तेषु यत्सोऽपि संहारपुरःसरोऽभूत् ॥ ४८ ॥

किलेत्यागमे । षष्ठ्यारम्भ एव हरेः स्थितिः कर्म व्याख्यातम् । पुराणां चरितं पुनरहो अद्भुतम् । सोऽपि स्थितिकार्येण हरिस्तेषु संहारार्थमप्रणीतम् ॥

यस्यास्ति वैकुण्ठतया प्रसिद्धिस्तस्मिन्शरे पद्मशरान्तकस्य ।

चक्रे शशाङ्केन हुताशतसे पानक्रियेव स्वसुधारसेन ॥ ४९ ॥

यस्य शरस्य वैकुण्ठतया वैकुण्ठभावेन विकुण्ठोऽतीक्ष्णस्तद्भावेन च प्रतिद्धिः । तस्मिन्शरस्य शरे चन्द्रेण कर्त्रा विजायुतरसेन करणेन पानक्रियेव चक्रे । [तस्य] जले मोहनं पानक्रिया । कुण्ठस्य च शरादेरमितापनात्पूर्वं पानक्रिया युक्ता । वैशम्भ्यः प्रतिद्वयार्थः ॥

अद्वैतमूर्तेर्विशिखेन शंभोः प्रत्युत्पत्तीतांशुहुताशनेन ।

अतन्यतान्योन्यविरोधभाजोरेकत्र शीतातपयोर्निवेशः ॥ ५० ॥

अद्वैता निर्द्वन्द्वा मूर्तिर्यस्य । विश्वमयस्येत्यर्थः । हरस्य भागेन परस्परविहृदयोः शीतातपयोर्निवेश एकस्मिन्स्थाने कृतः । यतः प्रत्युत्पत्तीतिवैशिश्यात् चन्द्राग्नी यत्र ॥

यस्यासिताश्रीरधिकण्ठपीठमाभाति मूर्धा च धृतार्धचन्द्रः ।

ऊर्ध्वाक्षिरोहद्बहुहेति तस्य विभोः किमस्मान्तरदुर्महेण ॥ ५१ ॥

अधिता धीः श्यामा शोभा, अशोः राशस्य भावोऽधिता तथा धीर्यस्य ऋण्पीठे भवति । मूर्धा च धृतार्धचन्द्रः शरविशेषोऽपि येन रा भाभाति । तथा ऊर्ध्वाक्षि तृतीयं नेत्रं रोहन्त्यो बहवो हेतवो ज्वाला आयुधानि च यस्य तद्भवति । तस्य विभो-
रन्व्यात्प्राध्यायनेन क्रिम् ॥

इत्थं मुकुन्दं च हविर्भुजं च विभावरीशं च विधाय शस्त्रम् ।

मूर्त्त्यन्तरैरेव निजैस्तापासावक्रीडदाघः पुरुषोऽष्टमूर्तिः ॥ ५२ ॥

इदानीं कविर्भवतः एतुल्यार्थं स्तान्तरमाह—एव नारायणादीनष्ट्रीकृत्य सारैव मूर्त्त्यन्तरैर्निजागिरेव मूर्त्तमिः सोऽपीदृत् । यत आघः पुरुषोऽष्टमूर्तिः ॥

कालं च कामं च यदा प्रसज्य काक्षेक्षितैरेव तिरश्चकार ।

एकस्य लोकत्रितयस्य जेतुरग्रं तदानीं कतरद्भव ॥ ५३ ॥

अक्षयशुरिन्द्रियं तत्प्रेक्षितानि रोपस्त्रेक्षितानि काक्षेक्षितानि । इत्यर्थे काक्षेः । काणाक्षपातमात्रैरित्यर्थः । कालं च कामं च यदितिरश्चकार जितवांसास्य कतरद्भव इति विरलार्थः ॥

यस्यासकृन्तैरयविग्रहस्य लोकत्रयमासारसोऽवहेत् ।

तिसः पुरसास्य पुरोऽपकर्तुं को नाम संरम्भपुराधिरोहः ॥ ५४ ॥

महाकाटरूपस्य यस्य विश्वप्रासोऽवहेरा हेलासाध्यस्तस्य तिष्ठः पुरो दैत्यविशेषा-
न्नगरीथ जेतु कः सरम्मः । न कश्चिदित्यर्थः ॥

शिरो विरिञ्चस्य नखाञ्चलेन मृणाललावं किल यो लुलाव ।

चिक्रीड स स्यन्दनवारवाणवाणादितत्रक्रियया पुरेषु ॥ १९ ॥

मृणालमूढमिव ब्रह्मणः शिरो यो नखाप्रेण ल्घनवान्ध वारवाणं वर्म वाणास्तदा-
दिकरणेन पुरेषु दैत्येष्वक्रीडत् । दण्डापूपिकया पुरदाहस्य सिद्धेः ॥

अध्यासीनो रथमवितथस्रोत्रतन्त्रप्रयोग-

व्यग्राशेषत्रिदशवदनन्यस्तनेत्रत्रिभागः ।

देवो रेजे तदनु दनुजध्वंसदीक्षैकसत्री

तस्मिन्काले शिशुकुमुदिनीकान्तलेखावचूलः ॥ १९ ॥

रथमारोहस्तथा अवितथः सत्यो यः स्रोत्रतन्त्रप्रधानः प्रयोगस्तस्मिन्व्यग्राः संर-
न्धा ये अशेषत्रिदशस्तेषां वदनेषु न्यस्तो नेत्रत्रिभागोऽनुग्रहसूचकः कटाक्षपातो येन ।
तथा दनुजध्वंस एव दीक्षा तस्य एकसत्री अनवरतदाता चन्द्रमौलिर्दिदीपे ॥

भक्त्या नित्याहितहठनतिसत्क्षणं मार्गणत्व-

स्वीकारेण प्रसूतवितताकाण्डसारल्पयोगः ।

शंसन्नद्रेर्नियतनमनं चापदण्डत्वमग्ने

मन्ये तस्य त्रिभुवनपुरोः शार्ङ्गपाणिर्ललजे ॥ १७ ॥

अह मन्ये—तस्य त्रिभुवनपुरोः शार्ङ्गपाणिर्ललजे । यतो भक्त्या नित्यमाहिता हठन-
तिर्दण्डप्रणामो येन । तत्क्षणं मार्गणत्वस्य अरभावस्य याचकत्वस्य च स्वीकारेण प्रह-
मेन प्रसूतो विततोऽकाण्डे सारल्पेन ऋतुत्वेनानमत्वेन च योगो यस्य । यतो नित्य
नमनं तत्र तदद्रेर्धनुर्दण्डत्वं शसन्तुवन् । मन्दरः शिलामयो नमति, मया तु मार्ग-
णरूपेण नित्यभक्त्या च न मन्यते, किं त्वकाण्डे सङ्घता धार्थवे इति हरेर्लज्जा ।
त्रिभुवनपुरोरिति साकृतमभिधानम् ॥

अग्ने कूवरिचक्रयोर्दिनकरदयामामुजङ्घौ शरे

ज्वालालाञ्छनमित्युवाह भगवानादृत्य धामत्रयम् ।

यत्तत्रापि पुरत्रयस्य कन्दनादैच्छत्स लब्धास्पदं

त्रैलोक्येऽपि निजं यशो रचयितुं सोऽमृद्धिचित्रः क्रमः ॥१८॥

कूवरिणो रथस्य चक्रयोः पुरः सूर्येन्दु, तथा शरे ज्वालालाञ्छनोऽग्निः, इति धामत्रयं
तेन स्वयं स्थानत्रयं चादृत्य भगवान्ब्रह्महत्तत्रापि पुरत्रयस्य दैत्यत्रयस्य नगरत्रयस्य च

नाशात्स्वयशस्त्रिभुवने प्राप्तस्थान कर्तुमैच्छदिति क्रमोऽद्भुतः । य आत्मनि धानप्र
वहति स पुरत्रयनाशात्रिजगत्स्याधि स्वयशः कर्तुं कथमिच्छतीति वैचि-यम् ॥

देवः स्यन्दनमिन्दुशेखरमणिस्तं सोऽध्यरुक्षततः

सर्वाङ्गीणभुजंगमण्डनकृतायःकङ्कटोट्टङ्गनः ।

त्वङ्ग तुङ्गतरङ्गसंगतशिखागङ्गाम्बुपूराहित-

प्रादुर्भूतशिरस्त्रभङ्गिरधिकप्रक्रान्तवीरप्रतः ॥ ९९ ॥

सर्वाङ्गीणाः सर्वाङ्गन्यापिनो ये भुजगास्त एव मण्डनानि भूयणानि तैः कृतमय इ-
टस्य लोहकवचस्योद्भूत भद्रियैस्व । तथा त्वङ्गुहतरङ्गसंगतो यः शिरागङ्गाम्बुपूरारटे-
नाहितो निर्मितः प्रादुर्भूतस्व प्रकटस्य शिरस्य शिरसाणस्य भद्रिष्ठो यस्य । यतो-
ऽधिक प्रक्रान्तमारुन्ध वीरप्रत येन ध चन्द्रशिखारत्नो रथमधिरूढवान् ॥

आरूढस्य हृदाभिमानगरिमप्रस्यन्दतः स्यन्दनं

बाणेनाग्निमयात्मना रचयितुं नामावशेषान्द्विपः ।

दर्शदर्शमदर्शदाश्रितजनस्तं कालकूटं गले

लौहोरदछदशङ्कया धृतनवोद्रेकं पुरद्रोहिणः ॥ १० ॥

हृदो योऽभिमानगरिमा तदुदासादेतो आग्नेयक्षमावेन शरेण शम्भाममात्रावशे-
पान्कर्तुं रथमारूढवतः पुरजितः कण्ठे कालकूटविप इष्टा इष्टा सेपकमनोऽद्राक्षीत् ।
लौहोरदछद इति शङ्कया । नार्य कालकूटः, अपि त्वायस उरदछद इत्यद्राक्षीत् । अदर्श-
दिति उरपदि गुणे च हृते रूपम् ॥

अक्षीरक्षतधुर्य्यगृत्तिरधिकावाप्तोमरदिममहा-

दासीदन्निविडधियं हृतदशं श्रोचद्रजोडम्बरैः ।

यः पद्मं विधृतप्रथं रथमिवाध्यासो सदा सूततां

सूते कृश्रिणि प्रभोः समतनोत्मोऽप्य धृतीनां कविः ॥ ११ ॥

यो प्रज्ञा सदा पद्म रथमिवाधयति स धृतीनां कविः [महा] गुण उच्ये संपदे तस्मि
न्दररथे शारथिगायमकरोत् । अक्षीरक्षीररथविद्वत्त धुर्य्यो सर्वपदोभ्यो ज्यायसी इति
व्यस्य । तथा अधिकमवाप्त उमरदमीं सूर्ये महो येन तस्मान् । आशीरन्ती निरिड
धीर्नर्धगीर्यस्व । तथा श्रोचन्तो ये रजोडम्बरा रेपुप्रबन्धाद्यैर्हना भाषिता एतेन ।
इति पद्मपथे । रथपथे तु—अक्षी रथाक्षीरक्षता धुर्य्यानां वाहानां इतिव्यस्र । धृ-
योगा । रजो मकरन्द ॥

मौतूहलं मनसि कस्य न हा व्यपत्त

यस्मिन्पुरो भगवतः पुरशासनस्य ।

गर्वं चतुर्वदनताधिगमेन घुर्य-

पालीव सारथिरपि प्रथयांचकार ॥ ६२ ॥

स रयो मनसि दौर्दलं कस्य न व्यथत । सर्वेयानेवाथर्वमकरोदित्यर्थः । यस्मिन्हरस्व
रये घुर्यपाली चतुःसंख्याकाश्वश्रेणीव सारथिर्गन्ना चतुर्मुखतासंबन्धि दर्पेनबहत् ॥

मित्रेणारिदशान्वभावि जगृहे बाणारिणा बाणता

प्राप्याम्रेसरतामथाभिववृते दण्डक्रिया सामभिः ।

नासीरत्वपरिग्रहेऽभिनवता लेभे पुराणैरहो

तास्मिन्विस्मयवेषसो भगवतः पत्रे पुराणां रिपोः ॥ ६३ ॥

मित्रेनादित्येन मुहदा च अरिदशा चक्रावस्था शत्रुत्वं च प्राप्ता । बाणस्य बलिमु-
त्सव्य शरस्य च अरिणा बाणता शरभावो गृहीता । अपवर्तित्वं प्राप्य सामभिः प्रथमोपा-
र्यैर्वेदेष दण्डक्रिया चतुरङ्गवलयकर्म नुर्योपायविधिष्व प्रारब्धा । पुराणैः पञ्चलक्षणैः जी-
णैश्च नासीरत्वस्वामिसरत्वस्य ग्रहणे क्षान्तो लब्धा । पुराणां रिपोः पत्रे रये इति सर्व-
वाक्येषु योज्यम् । एवं सति विस्मयवेषस्य इत्युचितम् ॥

कोपात्पाटलिमा कपोलयुगले यः प्रादुरासीद्विभोः

स व्यक्तिं न जगाम धामनि धने भालामिनेत्रार्चिषाम् ।

उष्णीपासितदन्दशूककुटिलस्फूर्जत्फणासंचयैः

किं चान्यत्प्रकटोत्कटा श्रुकुटयः सामान्यमानिन्यिरे ॥ ६४ ॥

हरस्व गन्धयोः क्रोधवशाद्गोहितत्वं यदुत्पन्नं तद्वत्प्रथममिमयनेत्रदीप्तीनां पनें तेजसि
सति व्यक्तिं नागतम् । किं चान्यत्—श्रुकुटयो भ्रमहा उष्णीषभूताः शिरोवेष्टनभूता
अस्तिताः कृन्गा ये दन्दशूकाः सर्पास्तेषां संबन्धि कुटिल कृत्वा स्फूर्जद्भ्रमपत्कणाम-
ष्टलं तैः सामान्यं सादर्यमानिन्युः । पूर्वत्र वर्णमात्रम्, उत्तरत्र वर्णसंनिवेशावभ्यजन-
कारणम् ॥

अग्ने निर्वर्त्य संवर्तकसलिलमुचः स्पन्दनं सान्दनस्य

प्रस्थाने विश्वमर्तुर्विधुरपुरपरिप्लोपरोपग्रहेण ।

श्लिष्यन्मौर्वर्णकोणप्रतिभटतडित्तत्क्षणाद्गन्धमानाः

क्षुन्यद्वन्भीरमेरीपरिकरकरणेन्तरद्वीवभूवुः ॥ ६५ ॥

संवर्तके प्रत्ये सडित्तमुचो मेघात्तन्मये प्रस्थानावग्रर आह्वन्दमाना अत एव
क्षुन्यन्तः शब्दायनाना गम्भीरा भेर्वः पटहास्तेषां परिकरः प्रबन्धस्यस्य हरनिः
कारस्य तत्तन्न्दरद्वीयन्तुः । नेपाः पटहाः संभारिता इत्यर्थः । किं कृत्वा । विपुराणि
मुनेयानि पुराणि दैवारासेनां श्लेशार्थं दाहार्थं रोगग्रहस्तेन हेतुना हरस्व प्रस्थाने रप-

स्याप्रे स्पन्दन चलन कृत्वा । तथा शिष्यन्त्य सौवर्णकोणप्रतिभटा सुवर्णमयपट्ट
वादनलगुडिकासमास्तडितो येषा ते । एतेन वक्ष्यमाणार्योपक्षेप कृत इति भद्रम् ॥

इति श्रीजोनराजकृतया टीकया समेत श्रीराजानकविश्ववर्तसूनोर्महाकविराज-
राजानकप्रीमहकस्य कृती श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये
रथबन्धन नाम विंश सर्ग ।

एकविंश सर्ग ।

अथाभ्यमित्रीणमवेक्ष्य शर्वरीकुटुम्बलेस्त्रामरणं गणावली ।

इतस्ततः सनहनोचमक्रममादनर्गलव्यापृततामगाहत् ॥ १ ॥

अथ हरमसिप्राशत्रू गच्छन्त दृष्टा सनहने सनद्धत्वे उद्यम उत्साहस्तरक्रमाद्रणप
क्लिरितस्ततोऽनर्गल निर्विलम्ब व्यापृतता व्यापारमभजत् ॥

न कौतुक तद्विदलद्य वैरिणो भवस्य वीरैर्यदवापि मङ्गलम् ।

वरूथिनी तस्य हि सा जगत्पते सवीरभद्रादित एव पप्रथे ॥ २ ॥

भवस्य वीरैर्भटे शत्रूञ्जित्वा मङ्गल प्राप्त यत्तन्नाश्वर्यम् । हिर्यस्मादर्थे । प्रभो सा
सेना आदितो वैरिदलनात्पूर्वमेव वीरभद्राख्यगणसहिता वीराणां भद्र मङ्गल तद्युक्ता
[च] प्रथिता । य पूर्वमेव वीरभद्रसहितस्तस्य शत्रुजयेन वीरभद्रप्राप्ति किमुच्यत
इत्यर्थ ॥

परानपेक्षो विजय पिनाकिनस्तथापि संवर्मयति स्म तच्चमू ।

तमोऽशुमात्रेण विनिम्नतो रवे पुरोऽर्ककान्तरपि किं न दीप्यते ॥ ३ ॥

हरस्य विजयो यद्यप्यन्य नैवापेक्षते । सर्वेभ्योऽधिकबलत्वात् । तथापि हरसेना ध-
र्मणा सनद्धति स्म । 'सत्यापपाशरूप-' इत्यादिना णिच् । रश्मिमानेणान्धकार वारयत
सूर्यस्यापि सूर्यकात्तरपि किं न दीप्यते । अपि तु दीप्यत इत्यर्थ । पिनाकिन इति
विजयानुगुणमभिधानम् ॥

असेर्मयूसैरथ लोहवर्मणा गणो महाकाल इतीन्दुलक्ष्मण ।

विशङ्कटभ्रुकुटिकान्तिभिश्च स त्विष स्वनाम्नोऽप्यधिकाधिका दधो ॥ ४ ॥

खहरदिममिस्तण आयसेन फवचेन तथा विशङ्कटा वक्ता या भ्रुकुटयस्त्रासामशुभिष
महाकाल इत्यन्वदर्शान्नोऽप्यधिका दीप्ति महाकालो नाम हरस्य गणोऽवहत् ॥

प्रायेण भेरीरणितैर्धनस्वैर्न स्फुटोर्मिभिर्नृत्यति चाहवर्हिणि ।

उपोढदार्य शरभूरवोचत स्वमासनस्यैर्यविशेषकौशलम् ॥ ५ ॥

स्मितसमै प्रस्थानानकशब्दैर्वाहमयूरे नृत्य कुर्वति सति धृतदार्योऽविकल शरभू
उमारो निजमासने स्थैर्यविशेषस्तत्र कौशलमदर्शयत् ॥

कृतप्रयाणोऽप्रत एव गच्छतामभूदनर्थाय मतङ्गजाननः ।

प्रचस्वलुस्ते हि पदे पदे गलत्तदीयदानहृदपङ्किले पथि ॥ ६ ॥

युद्धार्थं गच्छतामग्ने निर्भयत्वात्कृतप्रस्थानः करिमुखो गणपतिरनर्थायाभूत् । हिर्य-
स्मादप्यं । तदीयो गजमुखसंचन्धी यो दानहृदो मदप्रवाहस्तेन पङ्कवति मार्गं गच्छन्तः
स्थलितवन्तः ॥

तमस्यदीने घृतनारजोपमे प्रभोः स गच्छन्सुरासिन्धुनन्दनः ।

स कुम्भसिन्दूररदाङ्कुरच्छलादभूदिवाम्रे धृतहस्तदीपकः ॥ ७ ॥

प्रभोरमे गच्छन्स गात्रेयः कटसिन्दूरपूरितदक्षनाप्रव्याजाद्गतो हस्तदीपको मार्गसं-
दर्शनार्थं घृष्टमाणो दीपो येन स्र श्वासीत् । तमस्यदीने घने सति सेनारजोपमे ॥

वहन्विलोलश्रुतितालयुन्ततां समक्षमुखन्वमधूदविन्दुभिः ।

वभूव भूम्ना घुसरिस्सुतो यतां पथि प्रयाणत्रमवैशसच्छिदे ॥ ८ ॥

धुती कर्णां ते एव विस्तारदर्श्याभ्यां तालरुन्ते वीजिते विधूतकम्पिते येन तद्द्राव्यं
विभ्रत् । तथा वमधुः करसीकरस्तज्जलकणैः समक्षं सम्यगुक्षन्निषवन् । गात्रेयो यतां
गच्छतां भूमातिशयेन प्रस्थानखेदच्छेदायाभूत् । जलसेकव्यजनयोस्तापप्रतिपक्षत्वात् ॥

विलोककर्णाञ्चलमारुतोद्धतस्वकुम्भसिन्दूररजोविकूणिते ।

स वीक्षितुं बर्षं तदान्तरान्तरा कथंचिदुन्मीलयति स्म लोचने ॥ ९ ॥

स्वभावाद्विलोलश्रुतयो यः कर्णाञ्चलस्तेन मारुतस्तेनोद्धतं यत्स्वकुम्भसिन्दूरजस्तेन
संकुचिते नेत्रे गजमुखो मार्गं मध्ये मध्ये उदमीलयत् । निम्नसंभावनयापतनभयादिस्वर्षः ॥

करे गणानां करवालवहरीततिः परेषामदिशद्विषयधाम् ।

उपेयुषी जङ्गमतां तरङ्गिता हरस्य कण्ठादिव रश्मिसंहतिः ॥ १० ॥

गणानां हस्ते राङ्गलतापङ्क्तिः शश्रूणां विषयद्विषयधामदात् । अतः संभाव्यते—जङ्गम-
त्वात्स्पावरणं प्राप्तपत्नी हरकण्ठनिर्गता रश्मिमाटेव । अथवा हरस्य कण्ठाभिर्गतांशु-
पङ्क्तिर्विषयधामिव शश्रूणामदात् । येन विषं जीर्णं तस्य बर्षं किं कुर्मं इत्यर्थः । जङ्गमतां
प्राप्ता गणानां हस्ते शङ्खपङ्क्तिरित्यारोपः ॥

अनीककोलाहलकेलिविस्तरप्रतिश्रुता फाहलतां जगाहिरे ।

अपास्तमौनाः पुरतः पुरद्विषो दिशः प्रयाणोत्सवमङ्गलैरिव ॥ ११ ॥

सैन्यकलकलक्रीडाप्रयन्धप्रतिघन्देन हेतुना दिशः फाहलतां शब्दायमानावमापुः ।
अतः संभाव्यते—दूरस्य प्रस्थानोत्थ वगीतं हँदुमिरत्वाकमौना इव । दानवमयात्प्रीतव्य-
यहारावच्छेदात्पूर्वं तासां मौनमासीत् । राजप्रस्थाने च चारनापीथीतस्योचितत्वात् ॥

प्रयाणलीलावसरे पिनाकिनो विवृण्वती वेगनिरङ्कुशां दशाम् ।

पुरश्च मौलौ च सुपर्ववाहिनी विनिद्रकोलाहलतामगाहत् ॥ १२ ॥

पिनाकिनः प्रस्थानावसरे सवेणमवस्थां प्रकाशयन्ती सुपर्ववाहिनी देवसेना गङ्गा च
पुरो मुकुटे चासंकुचितकलकलताममजत् ॥

विलासपद्मेरुहसौरभापतद्विशालभृङ्गावलिभिर्विरेजिरे ।

क सैन्यसारङ्गदृशोऽपि नोच्छ्रुसत्कृपाणरेसैरिव पाणिपल्लवैः ॥ १३ ॥

लीलापद्मे सौगन्धेनामच्छन्तीभिर्विस्तीर्णाभिर्भ्रमरपङ्क्तिभिर्द्वेषुभृताभिः सधैरिव
हस्तैः सैन्यत्रियोऽपि क नादीप्यन्त ॥

पदं चुचुम्ब प्रतिविम्बिता विभोर्वरूथिनी सा स्फटिकाद्रिसानुषु ।

श्रयन्त्यरातिक्षतितारतम्यतः प्रभावतोऽनेकशरीरतामिव ॥ १४ ॥

स्फटिकाद्रिशिखरेषु प्रतिविम्बिता सा प्रभोः सेना पदं चुचुम्ब सादरं पस्पर्श । अतः
संभाव्यते—भरातीनां बाधूणां क्षतिहेनमं तत्र तारतम्यमतिषाञ्जल ततो हेतोः प्रभाव-
शाद्बहुमूर्तितामिव सेवमाना ॥

निनाय माद्यन्सुरसिन्धुनन्दनो बत स्वसेनामपि दौस्थ्यपद्धतिम् ।

तदीयमाप्नाय हि दानसौरभं गजो विदद्रौ क न कस्य योधिनः ॥ १५ ॥

माद्यन्मदमयो गजमुखः स्वसेनामपि दुरवस्थस्वमनैवीत् । द्विर्वस्वादपे । कस्य न
योधिनः सर्वेषामेव योधानां गजो हस्ती गजेन्द्रमदसौगन्ध्यप्राप्त्वा क न विदद्रौ । सर्व-
त्रैव पलायितः । गजजातेर्मजान्तरगन्धोद्विमत्वात् ॥

रवेण भेर्या घननादबन्धुना शिखी विशाखस्य नटत्वमादधे ।

अवाप्य शिक्षामिव तत्क्षणं यतो द्विपस्कबन्धा अपि नृत्तमादधुः ॥ १६ ॥

स्तनितसदृशेन पटहशब्देन विशाखस्य कुमारस्य शिखी मयूरो नटत्वमादधेऽनृ-
त्त्वत् । यतः शिक्षिनः शिक्षामिव प्राप्य द्विपतां कबन्धा अपि नृत्तमादधुर्नृत्तुः ॥

धृता रथाङ्गैः स्फटिकारुणोपलप्रभाविभागातिथिभिर्नगाध्वसु ।

रथाः परेषामपि तत्र भेजिरे विनिद्रचन्द्रार्कमयारितामिव ॥ १७ ॥

हरादन्धेषामपि रथा विनिद्रादिति यौ चन्द्रार्कौ तन्मयमरि चक्रे यस्य तद्भावमिव
दधुः । यतो रथाङ्गैश्चक्रेऽरुहाः । स्फटिकानि चारुणोपलाः पद्मरागास्तेषां प्रभात्तासां
विभागस्यातिथिभिः परिचितैः । स्फटिकचक्रवाचन्द्रत्वं पद्मरागचक्रत्वादार्कत्वमिति
प्रभाणां विभागः ॥

अहो महो दैत्यजनाभिषेणने तदीश्वरस्यानुपममग्नि पप्रथे ।

रथाङ्गमूर्ती दिनकृन्निशाकरौ विसृत्वरे यत्प्रसरे ममज्जतुः ॥ १८ ॥

त्रिपुरयाप्राया हरस्य तेजोऽनुपमा साम्यरहिता धीर्यस्य तत्प्रथे । विसरणशीले
यत्प्रसरे तेजःस्फारे चन्द्रार्कौ ममौ ॥

उपर्यहीन्द्रो गिरिशस्य भूपणं वभौ रथात्मा तदवो वसुंधरा ।

अथास्त तत्पाददशेन्दुसूर्ययोरहो तदा विश्वविपर्ययोऽभवत् ॥ १९ ॥

अहो तदा विश्वस्य विपर्ययोऽभूत् । यत उपरिथाच्छेष आसीत् । यतो हरस्तालं-
कारः । तस्य शेषस्याधो रथरुगा भूमिः । चन्द्रार्कयोस्तत्पाददशा रथचरणत्वम् । सदा
शेषोऽपः, तदूर्ध्वं भूः, तदुपरि चन्द्रार्कौ । तदा न तथेति विश्वविपर्ययः ॥

हठाद्विनिर्यन्नथ कोऽपि मत्सरात्कराद्विकृष्यैणहृशोऽशुक्राम्बलम् ।

जवेन गत्वापि मनाग्वतावशो यमूव वीप्सावलितार्थकंधरः ॥ २० ॥

सद्गामगमनमनिच्छन्त्या योपितो हस्तात्स्वबलान्तं नीत्वा हठाभिर्गच्छन्कथित-
तो वेगेन किंचिद्रत्वा वीप्सया पौनःपुन्येन वञ्चिता त्रिर्यद्दृतावकंधरा येन सोऽभूत् ।
यतोऽवशो गन्तुमशक्तः । जेहन्मरपेन स्वातन्त्र्यनिरोधान् ॥

हठोत्क्रया कश्चन कान्तया रहः कृतावगूहः प्रतिमुक्तिसिद्धये ।

निमज्ज्य तत्स्पर्शरसाभृतहृदे वतोत्तरीतुं सहसैव नाशकत् ॥ २१ ॥

हटेनात्ययमुत्कोत्कण्ठा तथा हेतुभूयया प्रतिमोचनार्थं श्रिया कृतात्किञ्चनः कथितस्याः
स्पर्शरस एवाभृतहृदस्तत्र निमज्ज्य सहस्रोत्तरीतुं नाशकत् । सहसैवेति वचनं क्षणान्तरे
उत्तरणप्रतिपादनार्थम् ॥

चचाल कश्चित्परितोषविह्वलैः पदैः प्रवीरो घृतधैर्यविभ्रुपः ।

स्वबलभाया निविडावगूहनामवाप्य पाथेयमिवाधरामृतम् ॥ २२ ॥

एता धैर्यस्य विभ्रुः भंशो यथा तस्याः स्वबलभाया निविडं हृत्वात्किञ्चनत्पाथेय
धनहरनिर्वाणामृत प्राप्य आनन्दसंभ्रान्तैः पदैः कश्चिद्रण्यत्र चञ्चितः ॥

विजित्वरः सत्वरमेपि चेच्छिवं न चेत्युनर्ना त्रिदिवेऽस्तु संस्तवः ।

इतीरयित्वा तरलायितेक्षणं कथंचिदाप्रष्टुमियेष बलमम् ॥ २३ ॥

प्राप्तविजयस्त्वं यद्येति तदा महत्सम् । न चैन्यद्गामादेपि तदावरोः स्वर्गं संगमः । अ-
नेन मरणव्यवसायः सूचितः । इत्युक्त्वा कश्चिदर्थविचित्रं प्रतिमोक्तुमच्छत् ॥

प्रपद्य नाकं करवालवर्त्मना सुपर्वनारीः परिरञ्चुमिच्छसि ।

न नृत्सहे तेऽहमिति प्रियोऽन्यथा न्यरुध्यतेर्ष्याकनुषास्त्रैः पदैः ॥ २४ ॥

उहमर्गेण स्वर्गं प्राप्य देवश्रीराष्ट्रिद्विभुमिच्छसि । तदेवयोपिदालिदन न एते ।
इतीत्यंया मासरेण कृश्यानि क्श्याम्भयानि देयां तैः पदैः करणमूर्तरन्यथा कथ-
चिन्निवृत्तः ॥

सुरोप काचिद्वयिनं ततोऽश्रुभिः पिषीयमानाकुण्डलोचनाभवन् ।

उपांशु निर्गत्य ययौ स संयुगे तदन्तरे वीररमकङ्किकरः ॥ २५ ॥

दिव्यं वचः संस्कृतवाणी तत्राधिदैवतत्रप्रयामधिष्ठातृत्वं गृहीतवतो भगवतोऽप्रे
गैरतुलस्योत्साहप्रधानत्वादनन्यसदृशस्य सेवाक्षणस्य प्रकर्षो बहुधा बहुभिः प्रकारै-
र्विद्वेष्टे घृतः । अनवधिरियत्तारहिता क्रिया रगानुगुणो व्यापारो यस्य स आत्मा येषां
तैः । अथ च गौर्भूमृप्रभृतिभिर्बहूनां धातूनां यद्गुणं घर्मस्वत्प्रकर्षो विप्रियते । क्रिया
साध्यमानैकरूपा सा येषां तैः । दिव्यानां दिवि निवसतां वचसि दैवतमावं गृहीतवत
इति वा मुह्यार्थे व्याख्येयम् ॥

नवान्तकभ्रूकुटिभङ्गिसङ्गिभिर्व्यलोक्यैः सेना तरवारिडन्वरैः ।

विचेष्टितं पत्सुरवेत्य विप्रती विभूषणं कालमुजंगमैरिव ॥ ३३ ॥

यमभ्रमहस्रहृरेकधारखट्टप्रपञ्चैर्जुभिः खामिनोऽभिप्राय बुद्धा कृष्णसर्पभूरगामिव
कुर्वती सेना जनेन दृष्टा । अत्र तरवारीणां मुजंगमत्तेनोत्प्रेक्षणम् ॥

मृगाङ्गमौलैर्जतो वसत्यधो रथाङ्गतामाजि पतङ्गमण्डले ।

प्रसृत्य तद्रश्मिभिरुष्णवारणं प्रपञ्चितच्छायमुपर्युपर्यभूत् ॥ ३४ ॥

चक्ररूपेऽर्कविन्वेऽयोगते सति तत्प्रभाभिर्हरस्य च्छत्रमुपर्युपरि कृतच्छायमभूत् ।
शुभेऽर्काद्युग्रच्छायाया उपरिर्षितत्वम् ॥

जगत्प्रभोः पाण्डुरमुष्णवारणं कचत्किरीटादुपरि प्रतिष्ठया ।

अर्दाशि बद्धेर्ष्यतयोपगत्वरद्वितीयपूर्णेन्दुधिया शिखेन्दुना ॥ ३५ ॥

मुकुटादुपरिस्मित्वा दीन्यमानं तथा श्वेतं छत्रं चन्द्रेणागच्छदपरचन्द्रभ्रान्त्वा सम-
स्तरमवधि । 'किटेन्दुना' इति पाठः । 'शिखेन्दुना' इति पाठे द्वितीयपूर्णेन्दुशब्दस्या-
संगतिः स्यात् ॥

स्तरांशुचन्द्रौ समसप्तकस्थितौ रथेऽवधार्याधिकगर्वदुर्धरः ।

शरीमवन्मूर्तिमवेक्ष्य शार्ङ्गिणं विधुंतुदोऽभूत्पुनरुद्भवद्वयः ॥ ३६ ॥

सूर्येन्दु रथचक्रतालङ्घनतुल्यकार्यकरणात्परस्परं संमुखतया स्थितौ दृष्ट्वा राहुर्वहुगर्वेण
दुर्धरोऽभूत् । समसप्तकस्थितयोरेकेन्द्रोरुपरागसंभवात् । विधुं बाणरूपं दृष्ट्वा राहुः
पुनरुद्भवद्वयं यस्य सोऽभूत् । विष्णोरेव राहोर्मयं युक्तम् । विदोषेन चरत्पात् ॥

रथः पथा नाकसदां त्यदाकुलं प्रतिष्ठमानः स पिनाकधन्वनः ।

चकार चक्रत्वजुपोऽप्यहो मुहुर्नियोगशून्यं न पदं विवस्वतः ॥ ३७ ॥

रूदेन वेगेनाकुलं कृत्वा आकाशेन प्रस्थानं कुर्वन्स हरस्य रथचक्ररस्यापि सूर्यस्य
निदोगेनाविचारेण रहितं पदनाकाशं नाकपोत् । चक्ररूपस्यप्यर्कसाकाशेनैव गमनात् ॥

अरिष्टमन्यत्किमतोऽपि मृग्यतां सुरद्विपां यद्गगनाप्रसङ्गिनि ।

रथे विमोरात्तरथाङ्गरूपयोः सहोदयोऽभूत्तपनैण्डक्ष्मणोः ॥ ३८ ॥

जनेन दैत्यानामन्वदमहलं किमन्विष्यताम् । नमः सक्ते रथे पृथीतचक्रसु
सूर्येन्द्रोः सहोदयो यदभूत् ॥

तदा स्यदः स्यन्दनमिन्दुलक्ष्मणस्तथाध्यशेतानवधौ दिवः पथि ।

यथा गणानां रणतारतम्यतो मनोऽपि पश्चाच्चरतामशिश्रियत् ॥ ३९

अनवधावियत्तारहिते आकाशे हररथो वेगं तथाश्रयत्, यथा युद्धधदाधत्
गणानां चेतः पश्चाद्गमत् । मनसोऽप्याशु रथोऽगमदित्यर्थः ॥

रथाङ्गचन्द्रार्ककराग्रसंग्रहप्रसक्तशीतातपदैव्यहानये ।

गणाङ्गनानां हरपत्रपार्श्वयोः सपौनरुक्त्याः परिवृत्तयोऽभवन् ॥ ४०

चक्ररूपयोश्चन्द्रार्कयो रश्मिनां योगेन हेतुना प्रसक्तौ चै शीतातपौ ताभ्यां चै
तन्निवारणाय हररथपार्श्वयोः परिवर्तनानि गणत्रीणां पुनःपुनरभवन् । एकत्र पार्श्वे त
सभे सति गणत्रियोऽन्यं पार्श्वमपमत्, बौलदैव्याततोऽप्यर्कान्तकमित्यर्थः ॥

अकाण्डनैबिब्यनिपीडनस्फुटद्विलासमुक्तासररक्षरेणुभिः ।

मरुद्विकीर्णैः कटकैणचक्षुषां रजोऽसृजद्व्यचोमगतापि सा चमूः ॥ ४१

अकाण्डकाळे नैबिब्येन संकटवेन स्फुटंभूर्णामवन्यो विलासमुक्तसरो लीलात्
कादाम तद्रजोभिर्हेतुभिराकाशस्थापि सेना रजोऽसृजत् ॥

सा सोमार्धशिरोमणेरगणितैः शार्ङ्गैः कृतालिङ्गना

भार्ङ्गं प्राप पताकिनी रिपुजनीवैधव्यवैक्लव्यभूः ।

आरूढैरिरीरलोककद्वानानन्ताभियोगान्तक-

क्रीडावाहलुलायसंहतिहठाभिव्यक्तशृङ्गश्रियम् ॥ ४२ ॥

अरिवीरलोकस्य कद्वं मारणं तत्रानन्ताभियोगेऽभ्युद्यतो योऽन्तको यमस्तस्य क्रीडा-
वाहभूता लुलायसंहतिर्महिपपङ्क्तिस्तस्या हठेनाभिव्यक्तानां शृङ्गाणां ध्रियमारूढैः । महि-
पशृङ्गसमैरित्यर्थः । शार्ङ्गैः कोदण्डैः कृतास्पदा हरस्य सेना सोमां प्रापत् । रिपुजनीनां
शात्रुवधूर्णा वैधव्येन मर्तव्येन वैक्लव्यस्य भूः स्थानम् ॥

द्राकर्तासि सयरसजुषामघ शान्ति पुराणा-

मेवं संधामनुसृतवतस्तर्जनीवान्तकस्य ।

तत्रैर्केको गिरिशकटके पार्षदानां करेषु

प्रासखासव्यसनगुरुतामाससाद् द्विषत्सु ॥ ४३ ॥

तत्र हरसैन्ये गणानां हस्तेष्वैकेकः प्रास आशुषविशेषो रिपुप्रासव्यसने गुरतामुप-
देशकतां प्राप । मयदुःखे कृतघानित्यर्थः । अतः संभाव्यते—सयरसं र्पं धारयतां

त्रिपुराणामद्य तूर्णं शान्तिं निर्वाणं कर्तास्मीत्येवं संघां प्रतिज्ञां कुर्वतो यमस्य तर्जनी
प्रदेशिन्यद्दृष्टी । तर्जनीति प्रकृतानुगुणमभिधानम् । प्राधान्यद्वैवारचो मुमुक्षुरित्यर्थः ॥

नासीरपार्षदभटेषु ततः प्रतोलीं

लोलीकृतासिषु हठादधिरूढवत्सु ।

वामञ्जुवः पुरपुरेष्वमवन्नकाण्डे

ममा भियेव निजवाप्सजलहृदेषु ॥ ४४ ॥

नासीरः सेनामुखं तत्र ये पार्षदमटा गणयोधास्तेषु हठाद्दलेन प्रतोलीं रष्यानाधि-
तवत्सु सत्सु मीत्येव त्रिपुरनगरेषु द्वियो निजाधुप्रवाहममा अभवन् । एते वीरा अल-
दीयमर्तृन्हनिष्यन्तीति पुरत्रियोऽहदमित्यर्थः ॥

वीरैस्तस्य प्रकृतिचपलैर्विश्वजैत्रस्य शंभो-

र्विस्त्रम्मासूत्रितनवनवोपप्लवेष्वन्तिकेषु ।

द्वारश्लिष्टाररपुटतया ताः पुराणां पुराणां

पत्न्यो मीलहृदा इव वभुर्भातिमोहग्रहेण ॥ ४५ ॥

विश्वजैत्रस्य सर्वजैत्रुः शंभोः संबन्धिभिर्वीरैर्विस्त्रम्भेण निर्भयमासूत्रिताः कृता नव-
नवा उपप्लवा उपप्लवा येषु तेष्वन्तिकेषु निकटस्थानेषु सत्सु द्वारश्लिष्टानि पिहितान्य-
ररपुटानि द्वाःपटानि यस्य तद्भावेन हेतुना नगर्यो मीतिमूर्छापातेन संकुचहृदय इव
वभुः । विस्त्रम्मासूत्रितेति यत्रिमहोऽनुप्रासानुरोभादहोऽकृतः ॥

आक्रामत्सु भटेषु बालशशभृन्मौलेर्वलादन्तिकं

त्रासोद्भ्रान्तपिधीयमानविकटद्वाराप्रपट्टस्नैः ।

दूरोत्क्षिप्तमुजायमानतनुभिः सीमन्त्यमाना ध्वजै-

रमसप्यमुदैरयन्निव पुरस्ता नाकसद्वैरिणाम् ॥ ४६ ॥

हरस्य घोषेषु ह्यत्सनीपं जयत्सु सत्सु त्रासोद्भ्रान्त्या भयचकितत्वेन पिधीयमानानि
क्षिप्यनापानि विकटानि यानि द्वाराप्रपट्टानि तेषां शब्दैर्हेतुभिर्देवद्विषां नगर्योऽनभ्य-
मुपद्रवनिवेदकं शब्दमुदैरयप्रकुर्वन् । दूरमुत्क्षिप्ता अत एव मुजायमाना भुजप्रमात्तनवो
मूर्तयो देयां तेष्वर्जः सीमन्त्यमाना विमर्षीक्रियमानाः । बलिनाऽम्बमानघोऽक्षिप्तभुजं
पूच्छरोति ॥

विशति शशिकलाशिसस्य सैन्ये त्रिपुरपुरेषु भयैकदन्तुरेषु ।

ध्वजसिचयचयोऽपि वातधूतो रमसमिवाप्यवसत्पलायनाय ॥ ४७ ॥

हरस्य कटके प्रविशति सति त्रिपुरनगरेषु भद्रेकव्याप्तेषु सत्सु ध्वजवज्रममूरोऽपि

पलायनार्थमिव सरामाश्रयत् । यतो घातधृतो वायुकम्पितः । एतेनाप्यसुराणामनिसित
सूचितम् । 'उपान्वय्याद्भ्रसः' इति सकर्मत्वम् ॥

शंभोः सेनापटहरणिताडम्बरः कम्पसंप-

त्संपर्कायाजनि स तुहिनप्रक्रियामाददानः ।

यस्मिन्नन्तर्विंशति दित्तिजप्रेयसीनां न भूयः

कर्णे रूढिप्रणयमपुषञ्शेखरेन्दीवराणि ॥ ४८ ॥

हरस्य सेनायाः पटद्वरदित्त्यानकश्चनेराडम्बरः कम्पसंपदः संपर्कायाजनि जातः ।
अत एव हिमसमकार्यकारित्वं पृहन् । यस्मिन्पटद्वरद्वयप्रबन्धेऽन्तर्विंशति सति
दैत्यस्त्रीणां कर्णे रूढत्वं भूषणकर्णोत्पलानि नागमन् । हेमन्त्वे चोत्पलानां प्ररोहागवः ॥

विशद्विरिशसैनिकप्रवरपाणिहेलाचल-

त्कृपाणकिरणच्छटापिहितसंकुचन्मूर्त्ययः ।

पुरः सुरविरोधिनां हरुधिरे चिरेणाननं

स्पृशन्त्य इव तत्क्षणं व्यतिकरेण कालस्य ताः ॥ ४९ ॥

विशन्तो ये हररोनाचरास्तेषां पाणिषु बलन्तो बल्यन्ते ये कृपाणाः पत्नास्तेषां
किरणच्छटाभिः पिहितारुछदिता संकुचन्ती मूर्तयोर्घां ता दैत्यानां नगर्येस्तत्क्षणं
वृत्तान्तेन धमस्य मुक्तं विशन्त्य इवारोचन्त । कालस्येति प्रकृतानुगुणम् । यद्वाऽसं-
पर्को धमसुराप्रवेशरूपत्वेनोत्प्रेक्षितः ॥

ससंसे श्रवणोत्पलं विजघटे कण्ठादधैकावली

श्रोत्राभ्यां मणिकेलिकुण्डलयुगं विभश्य दूरं ययौ ।

इत्थं दानवसुभ्रुवां हरचमूनादश्रुतौ पप्रथे

प्रासेनैव भविष्यदक्षतशृङ्गद्वैधव्ययोग्यः क्रमः ॥ ५० ॥

दैत्यस्त्रीणां कर्णोत्पलं शस्तम् । कण्ठादेकावली मुक्ताशरे विजघटे प्युतः । रतकुं-
ण्डलद्वयं कर्णाभ्यां पतित्वा दूरमगमत् । एवं हरसेनाधिहनादाकर्णने दानवस्त्रीणां भये
नैव भाव्यक्षतं संपूर्णं यद्वैधव्यं सत्र योग्यः क्रमोऽपस्था पप्रथे संपतः । वैधव्ये हि
स्त्रियः कर्णोत्पलादि परिहरन्ति ॥

बाणीभूतसुरारिवैरिणि लसत्सारथ्यपथ्यस्थिति-

व्रक्षण्यागतवत्युपोदसुदृढाटोपं पुरद्वेषिणि ।

आसन्ने तदनीकिनीपरिकरे सद्यागरद्रोहिणां

धुम्यत्सत्त्वमुदस्तदुःसहरजो रोहचमभ्याभवत् ॥ ५१ ॥

बाणीभूतः शररूपः संपन्नः सुरारिवैरी नारायणो यस्य । तथा लसन्ती सारथ्यपथ्या
सारथिभावपथानपेता स्थितिर्यस्य स ब्रह्मा यस्य । तस्मिन्हरे धृतस्त्रिराढम्बरमागत-
वति सति तस्य हरस्नानीकिनीपरिकरे सेनाढम्बर आसधे सति, अमुराणां स्थानं क्षु-
भ्यन्ति सत्त्वानि प्राणिनः सत्त्वं च गुणो यत्र, तथा उदस्यमुत्थितं रजः पांसुर्गुणश्च,
तथा रोहत्तमोऽन्धकारो गुणश्च यत्र तदभवत् । हरित्रिभ्रसंबन्धात्सत्त्वाद्युक्तिसंगतिः ॥

उद्गच्छदच्छिदुरकच्छपकेतुवैरि-

दुर्वारसैन्यजरजःपरिरम्भणेन ।

गण्डस्थलीषु पुरविष्टपमुन्दरीणां

जज्ञेतरां विरहपाण्डिमपूर्वरङ्गः ॥ १२ ॥

कच्छपो मीनः स ध्वजो यस्य स कामस्तस्य वैरी हरस्तस्य दुर्वारं यत्सैन्यं तन्मा-
ष्वातमुद्गच्छदुत्तिष्ठद्रजस्तत्संनिपातेन पुरस्त्रीणां कपोलेषु विरहेण पाण्डुत्वस्य पूर्वरहो
जातः ॥

इत्थं सैन्ये धरित्रीधरवरदुहितृप्राणनायस्य तस्मि-

न्नासन्ने दानवानां पुरि परिचिततामाससाद् प्रसादः ।

येनाकाण्डप्रकम्पाकुलिततनुलताः पौरपारिप्लवाक्ष्य-

स्नासेनेवोपभुक्ता ददुरधिकतरस्वेदरोमाञ्चर्चाम् ॥ १३ ॥

गौरीपतेः कटकं एवं निकटं प्राप्ते सति प्रसादोऽभावः (१) परिचयं प्रापत् । 'देन
हेतुना प्राप्तेन भयेनेवोपभुक्ताः सर्वाद्भव्यात्ता नायकव्यवहारसमारोपात्कम्पिताश्च क-
म्पव्याडुलदेहाः पीरत्रियोऽधिकयोः स्वेदरोमाश्चोर्चर्चा दधुरधारयन् । कृतोपमोगाश्च
त्रियः कम्परोमाश्च युक्ता भवन्तीति भद्रम् ॥

इति श्रीजोनराजकृतया टीकया समेतः श्रीराजानकविधरवर्तसूनोर्महाकवि-

राजराजानकधीमङ्गकला कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये

गणप्रस्थानवर्णनं नामैकविंशः सर्गः ।

द्वाविंशः सर्गः ।

तन्निशम्य पुरवैरिणो वलं सर्वतोऽप्यभिसरत्पुरः पुरीः ।

मन्दिरेषु सहसैव जज्ञिरे गाढरोपपरुषाः सुरद्विपः ॥ १ ॥

पुरवैरिणो हरस्य तद्दलं सर्वतोऽपि पुरीर्नगरीः स्त्रील्लिङ्गत्वाप्रायिन्नाव्यवहारयोग्या
अभिसरद्दच्छद्गुहा स्वपृष्ठेष्वमुरा गाढकोपेन परुषा उत्त्वना जाताः ॥

अप्रयुक्तवति चन्द्रशेखरे वाणमग्निमयमप्यनर्गलम् ।

पूर्वमेव दितिजा निजक्रुधा दक्षमानतनवोऽवतस्पिरे ॥ २ ॥

हरे धामेयं शरमक्षिपस्यपि षति प्रागेव दैक्षा दक्षामानवपुषः क्रुधासन् ॥

पश्यतां सयरसेन दोर्युगं त्रिम्बिता भ्रुकुटयोऽसवत्र्मनि ।

स्वर्द्धुहां हठगलप्रहोच्छ्वस्तकालपाशकरणिं प्रपेदिरे ॥ ३ ॥

दंपरसेन हेतुना भुजद्वयं वीक्षमाणानां स्वर्द्धुहामसुराणामंसेषु प्रतिविम्बिता भ्रुमहा
दृष्टेन कण्ठरोधार्थमुच्छ्रयतां यमपाशसर्पाणां साम्यमापुः । उपमोषक्रमोत्प्रेक्षेयम् ॥

जृम्भमाणकटुकोपदारुणास्तेऽरुणारुणमुखत्विपोऽभवन् ।

कल्पितैर्हरशरामिमीतितो रक्तचन्दनविलेपनैरिव ॥ ४ ॥

जृम्भमाणः कटुर्द्धुःसहो यः कोपस्तेन दारुणास्ते दैक्षा अरुणवदरुणा मुखरिवज्येष्ठा
तेऽभवन् । अतः संभाव्यते—हरशरामिभयत्कल्पितै रक्तचन्दनाङ्गरागैरिव । चन्दनं
हि शीतवीर्यम् ॥

तैः कृतान्तकरपाशपन्नगस्फारितस्फुटफणागणात्मसु ।

शोणकान्तिकृतवह्निवृष्टयो दृष्टयो मुमुचिरेऽसियष्टिषु ॥ ५ ॥

तैरसियष्टिषु दृष्टयो मुमुचिरे मुक्ताः । शोणकान्त्या कृता वह्निवृष्टिर्यामिस्ताः ।
अभिवहुःसहा इत्याद्ययः । कृतान्तस्य करे पाशपन्नगास्तैः स्फारितो योऽसौ फणागणः
स आत्मा यासामिति प्रहर्तुंभावत्वानुगुण्यादतिशयमीषणत्वं प्रतिपादितम् ॥

निर्गमोन्मुखरमाकुलीभवद्विष्टराम्बुरुहचुम्बिता इव ।

विम्बितारुणविलोचनास्तदा तैरवाहित स्वज्ञयष्टयः ॥ ६ ॥

निर्मलत्वाद्दिम्बिताम्यरुणानि विलोचनानि यासु ताः स्वज्ञयष्टयस्तैरुद्वैरवाहितयः ।
अतः संभाव्यते—निर्गमे उन्मुखी या रमा तस्या भाकुलीभवद्विष्टराम्बुरुहमासनपत्रं
तेन चुम्बिता इव । सक्षम्या निर्गमोन्मुखत्व भाविनाश्रयनाशेन भवात् ॥

भ्रुकुटीपरिणतेरुपागता निर्जिहानवहुशाखतामिव ।

वर्धमानहठरोपदुर्धरैस्तैः क्रुधा दुधुचिरेऽसिचीरुधः ॥ ७ ॥

भ्रूमहप्रतिबिम्बनाभिर्जिहाना उत्पन्ना बहवः शाखा यस्या तद्भावाभिव्योपगतास्तैः क्रुधा
स्वहृलताः कम्बिताः । वर्धमानेन हठरोपेण दुर्धरैः ॥

कस्यचित्करवियष्टनस्फुटत्कुट्टिमाप्रविवरं वरक्रुधः ।

तत्क्षणमसनलालसान्तकव्यात्तवक्त्रकुहरायितं दधौ ॥ ८ ॥

वरक्रुधः कस्यचित्करवियष्टनेन स्फुटत्कुट्टिमाप्रविवरं कर्तुं तत्क्षणं प्रसने कालसो
योऽन्तकस्तेन व्यात्तमुद्गाटितं वरक्रुहरं तद्द्रवाचरितं दधौ ॥

कोऽपि कोपतरलाप्रपाणिना घट्टयन्नसकृदंसमण्डलम् ।

गन्धुमन्तकपुरं पुरः स्वयं निर्गमे पटहताडनामिव ॥ ९ ॥

कोपेन तरलश्वपलो योऽप्रपाणिस्तेन पुन पुन स्वन्धमण्डल घटयन्कोऽपि पटह
ताडनामानकष्वनिमिव स्वयमकरोत् । अन्तकपुर यमनगरं गन्तुम् । अन्तकपुरगमन
समये पुर पटहस्ताभ्यत इत्याचार ॥

नर्तयन्नरि करेण कश्चन ब्रधनाय परिपन्थिना वमौ ।

आत्मनो यमपथप्रवृत्तये सज्जयन्नवरथक्रियामिव ॥ १० ॥

परिरन्थिना-वैरिणां ब्रधनाय च्छेदार्यमरि चक्र करेण नर्तयन्कश्चिद्भूमौ । अत
सभाब्यक्ते—यमपथे प्रवृत्तिस्तदर्थमात्मनो नवरथक्रिया सज्जयन्सञ्जीकुर्वन्निव ॥

मृदत. करयुग मिथोऽप्रतस्तद्भुवा विततधूमरेखया ।

प्रापि कस्यचन बन्धनोन्मुखेप्रेतराट्प्रहितशृङ्खलालिपि ॥ ११ ॥

कुधा मिथ करयुग्म मृदतो अप्रत- कस्यचित्तद्भुवा मयनपातया धूमरेखया बन्ध
नोन्मुखेन प्रेतराजा यमेन प्रहिता या शृङ्खला तद्भ्रम प्रापि प्राप्त- । यमशृङ्खलावद्भय-
करी धूमरेखासीदित्यर्थ ॥

कस्यचिद्भुवपि तत्क्षणस्फुटद्रुदपूर्वजरठव्रणस्रज ।

सत्वरापस्रतिसिद्धये धहुद्वारविभ्रममविभ्रत श्रिय ॥ १२ ॥

कस्यापि घरीरे तत्क्षण स्फुटन्त्यो स्फुपूर्वां जरठा [या] मणस्रजो बहुद्वाराणां [दृङ्]
सादृश्यमधारयन् । द्वारघट्टानां विवृतत्वमभूदित्यर्थ । श्रियो लक्ष्म्या सत्वरमपस-
रणसिद्धयर्थमित्युपप्रेक्षणम् । मणानां स्फुटितत्वं वीरसंपूरितरवेनाहाना विकासात् ॥

मण्डलाग्रमुरुकोपकोटरात्केनचिद्रणरसेन कर्पता ।

कालसूत्रघटनेव सर्वतस्तन्मरीचिभिररच्यतात्मन. ॥ १३ ॥

उरोर्महत कोपकोटरात्परिवाराम्मण्डलाग्रं खड्ग रूपता केनचित्स्त्रहाश्रुति करणे
रामन कालसूत्रघटनेव यमसूत्रपात इव कृत । खड्गरूपयो यमवास्तुसूत्रात्वेन सभा-
विता इत्यर्थ ॥

केचिदुच्छ्रंसितघर्मभार्जितैरङ्गरागधुसृणैरितस्तत ।

उच्छलद्भिरचिराद्गलिप्यता पूर्वैरङ्गमसृजामिवासृजन् ॥ १४ ॥

स्वेदगलितैरङ्गरागधुभिः पतिप्यता रुषिराणां पूर्वैरङ्गमिव कचिदसृजन् ॥

कोऽपि षाणिघृतस्वङ्गतेजसा निर्झरैः क्षणविनिहुतानन. ।

सिंहिकामुतकवन्धशङ्कया भास्वत वृतमयो व्यभाष्यत ॥ १५ ॥

पाणिना घृतो य खड्गस्तेजसां निर्झरैः प्रवाहैः क्षण छादितमुख कोऽपि सिंहि-
कामुतस्य राहो- कव-ध- शिरोरहितकायस्तत्प्रभाषनया भास्वत- सूर्यस्य वृतमयो
व्यभाष्यत ॥

कौपपाटलिमसंविमक्ततां नीयमान इव गण्डरेखया ।

कस्यचिद्ददनतः श्रमाम्बुनो डम्बरः सघुसृणोद्गमोऽगलत् ॥ १९ ॥

कस्यापि मुखात्सकुङ्कुमः स्वेदजलप्रवन्धोऽगलत् । अतः संभाव्यते—गण्डरेखया
कौपादणत्वसंविभागं नीयमान इव । गण्डरेखया स्त्रीलिङ्गत्वात्त्रायिकास्थानीयया संवि-
भक्तः । कृतोपभोग इति च लेखतोऽर्थः ॥

ते ततो वपुषि लोहनिर्मितैर्वर्मभिः प्रकृतिमेचका बभुः ।

नूतनाम्बुधररञ्जिताञ्जनाधरअमविधानभन्धवः ॥ १७ ॥

प्रकृत्या मेचकाः कृष्णास्ते लोहकूटैर्वधुः । नूतनैः सजलैरम्बुधरैर्मये रञ्जितो यो-
ऽञ्जनादिस्त्रञ्जमकारिणः ॥

कल्पितश्चिरमयोमयोऽप्यहो स्वर्दुहां समरचेलसंचयः ।

कौपपाटलविलोचनत्विषा मङ्गु वध्यपटतामिवापठत् ॥ १८ ॥

स्वर्दुहां दैत्यानां सङ्गमयोऽपि कल्पितः समरचेलानां रणवस्त्राणां संचयः कौपपा-
टला रोपारुणा या विलोचनसिद्धे नेत्रप्रभा तथा हेतुभूतया वध्यपटतामात्रमिवापठत्प्र-
ञ्जितवान् । रक्षपटावृतो बध्यो हन्यत इत्याचारः ॥

मृस्युवाहमहिषस्य शृङ्गयोर्वप्रकेलिषनकर्दमैरिब ।

लिप्यमानवपुषश्चकाशिरे ते तदायसतनुत्ररश्मिभिः ॥ १९ ॥

यमवाहमहिषस्य शृङ्गयोस्तटाघातपङ्क्तैर्लोहकूटांशुभिर्लिप्यमानाहा इव ते बभुः ॥

नूतनाभ्ररुचयो निसर्गतः संगता निभृतलोहवर्मभिः ।

जज्ञिरेऽसिमहसा सुरद्विषां मूर्तयस्त्रिगुणितासितत्विषः ॥ २० ॥

निभृतैर्निश्वलैर्लोहकूटैः संगताः, तथा नवभेषदशमा दैत्यानामाकृतयः, असिमहस
द्विगुणकृष्णमा जाताः ॥

निःसरस्व दनुजेषु संयते संयतेद्भकवचेषु भूमिषु ।

भाविनीं सुवसतिं स्वविष्टपे मन्यते स तनयो विवस्वतः ॥ २१ ॥

संयतानि वद्वानीद्वानि कवचानि यैस्तेषु संयते सद्भामाय निःसरस्व निर्गच्छत्
यमः स्वभवने सुवसतिं वसद्बहुलजनत्वममन्यत ॥

आतपत्रमुपरि प्रपेदिरे भेजिरे च चमराञ्जलानिलम् ।

यत्सुरारिपतयस्तदास्त तत्केवलं विकसद्दृग्मशान्तये ॥ २२ ॥

दैत्या यच्छत्रं दधुः यच्च चमरावायुं भेजुः, तत्केवलं तापशमनायैव, न तु विभूति-
व्यञ्जनार्थम् । तस्या अचिरेण नाशात् ॥

उच्छ्रितैरुपरि नाकवैरिणां रत्नखण्डस्वचितैरुचुम्व्यत ।

कालमण्डलितपाशपन्नगश्रीरजस्रमसितोष्णवारणैः ॥ २३ ॥

दैत्यानामुपर्युन्नतैः कृष्णछत्रैः कालस्य मण्डलिता ये पाशसर्पास्तच्छोभा दधे ।
रत्नखण्डस्वचितत्वेनाहिफणारत्नघर्मत्वमाक्षिप्तम् ॥

अग्निरे त्रिपुरदानवाः शिरोरत्नविम्बितवलक्षचामरैः ।

शांभवाशुगहुताशसंस्तवात्प्रागिव प्रसितमास्रनोर्मयः ॥ २४ ॥

शिरोरत्नेषु प्रतिविम्बितैः शुभ्रचामरैर्हेतुभिर्दंष्ट्रा हरशरपातात्पूर्वमेव जातभस्मवीचय
इव जाताः । जानातेषां लिटि कर्मणि रूपम् ॥

पद्मरागघटिकांशुशारिता छत्रपङ्क्तिरसिता सुरद्विपाम् ।

प्राप मारकतसीधुकुन्तलप्रक्रियामहरधीशजन्मनः ॥ २५ ॥

पद्मरागघटिकाया अंशुभिः शारिता दैत्यानां कृष्णा छत्रपङ्क्तिरहरधीशाहिनपतैः
सूर्याजन्मोपतिर्यस्य तस्य यमस्य मारकताः सीधुपूर्णा ये कुन्तलाक्षपकास्त्रप्रक्रिया-
मधात् ॥

सैन्द्रतूर्यनिनदा विपाण्डुरच्छत्रसंहतिमती पताकिनी ।

निर्जरप्रतिमुवां तदा बभावन्तकाट्टहसिताञ्चितेव सा ॥ २६ ॥

घोणबाहुभिरुरःस्थलश्रियस्ताडयन्त्यलसमन्द्रदुन्दुभीन् ।

सा ध्वजिन्यतत तूर्यनिःस्वनकन्दितान्युपनमत्प्रभुक्षतिः ॥ २७ ॥

वक्षःस्थलसोभानपटहान्दुन्दुमिपटलवादनदण्डभुजैस्ताडयन्ती सा सेना तूर्यनिः-
स्वना एव कन्दितानि व्यधात् । यत उपनमन्ती प्रभुक्षतिः स्वामिक्षतिर्यस्याः । ध्वजि-
न्यत्र नायिकास्थानीया ॥

कर्णतालवलनान्यनारतं तद्गजा विदधिरे मदोद्धताः ।

व्यञ्जयन्त इव दन्तसंसरत्संनिधेश्चपलतां प्रमुश्रियः ॥ २८ ॥

दैत्यदन्तिनः कर्णतालकम्पांश्चक्रुः । अतः संभाव्यते—तदन्तेषु संसरद्गुहसन्संनि-
धिर्यस्याः श्रियश्चापलं रयापयन्त इव । पूर्वं दन्तिनां दन्तद्वारेण शीरधो गतासीदिति-
तिहासः । तालो वाद्यमाण्डविशेषः ॥

दन्तिनां श्रुतिपुटैरनेकशो नर्त्यमानतनुमिर्व्यतन्यत ।

क्लाम्यतो द्रुततरागतिश्रमादन्तकस्य नवतालवृन्तता ॥ २९ ॥

मदवशात्कम्प्यमानैर्दन्तिनां कर्णपुटैर्यमस्य नवव्यजनभावो गृहीतः । यतः कार्यगा-
रवात्पूर्णमागमनेन जातयेदस्य ॥

वाजिभिर्निंकटविप्लुवार्जितैः प्रेषितैर्गगनवर्त्महेपितैः ।

द्रागदूरयमवाहसैरिमत्रासवैशसमिवाभ्यधीयत ॥ ३० ॥

दपेवशादाकाशवर्त्मविषष्टेहंपितैः करणैर्वाजिभिः कर्तृभिरदूरे यमवाहमहिपात्रासस्तेन वैशसमिवोक्तम् । अश्वानां महिपैः सह शाश्वतिकविरोधात्रासवैशसम् ॥

दीर्घकाञ्चनखलीनदीधितिप्रोतमाननमवाहि वाजिभिः ।

आन्तरस्य महसो निरेष्यतक्षुम्ब्यमानमिव वीचिडम्भरैः ॥ ३१ ॥

वाजिभिराननं दीर्घाणां काञ्चनखलीनानां कविकाणां रश्मिभिः संबद्धमवाहि धृतम् । अतः संभाव्यते—आन्तरस्यान्तर्वर्तिनो महसस्तेजसो जीवरूपस्य वीचिस्फुरैः स्पृश्य-
मानमिव । यतो निरेष्यतोऽभ्यन्तराग्निर्गमिष्यतः । वाजिनां मरणेनाभयाभावात् ॥

वक्रनिर्यदनलार्चिषां मिपादन्तकाय धृतहस्तदीपकाः ।

अमृतः पिशुनिताशिवाः शिवा वाशितानि दिवसेऽपि तेनिरै ॥ ३२ ॥

दिनेऽपि शिवा रटितानि चक्रुः । यतः सूचितामत्रलाः । वाशन्तीनां शिवानां
मुखादमिज्वाला निर्गच्छतीति वस्तुगतिः । अतः संभाव्यते—मुखनिर्गच्छदमिज्वालानां
व्याजाद्यमाय धृता हस्तदीपिका आभिधाः । रजोन्धकारे स्फुरति मार्गादर्शनात् ॥

पप्रथे यमवरूथिनीपृथुच्छत्रपङ्क्तिभिरिव क्षतातपा ।

दूरविस्तृतपतत्रमेचकैः पेचकैः परिचिता नभःस्थली ॥ ३३ ॥

दूरं विस्तृतानि पतत्राणि पञ्चास्रैर्मेचकैः कृष्णैः पेचकैरुल्लूकैर्हेतुभिर्नभःस्थली वारि-
तातपा क्षेपणा । अतः संभाव्यते—यमवरूथिन्याः पृथुभिश्छत्रपङ्क्तिभिरिव ॥

सा तदा त्रिदशलोकचैरिणां स्वैरिणां प्रचलिता पताकिनी ।

विन्ध्यहास्तिकवदास्य विस्तृतप्रस्फुरस्करटवाशिताञ्चिता ॥ ३४ ॥

स्वैरिणां स्वतन्त्राणां दैत्यानां सा सेना करटानां काकानां वाशितं रटितं विस्तृतं स्फुरितं
तेन व्याप्तासीत् । विन्ध्यहास्तिसमूहवत् । तत्पक्षे स्फुरन्तः करटा गण्डा आसां ता
वाशिताः करिष्यन्तामिरञ्चिता । हास्तिकमिति 'अचित्तदस्त्रिधेनोष्ठक' ॥

नर्तितोद्गुमरमृत्युदेवताकाञ्चिमारकतकिङ्किणीलिपिम् ।

आश्रितैः परमृतामितस्ततो मण्डलैर्मुखरतान्वबध्यत ॥ ३५ ॥

नर्तिता उद्गुमरा मृत्युदेवता तस्याः काञ्ची मारकतीनां मरुतमयीनां किङ्किणीनां
लिपि सादृश्यं प्राप्तेः कोकिलानां कुलेर्मुखरत्वमितस्ततो धृतम् । स्वाभाविकमुखरशब्द-
परिहारेण मुखरतानुबन्धनमशुभसूचकम् ॥

काकधूकमविमूकतां तथा गाढमापदधिदैत्यवाहिनि ।

येन नैव पिहिताम्बरोदरः सान्द्रतूर्यनिनदोऽपि पप्रथे ॥ ३६ ॥

दैत्यसेनायां काकघूकं कर्तुं अविमूकतां मौख्यं तथापत्, यथाकाशव्याप्यपि पटह-
शब्दो न प्रथितः । काकघूकमिति 'येषां च विरोधः श्वाथतिकः' इति रूपम् । अपि-
भिन्नक्रमः ॥

व्योमपट्टकतले निरर्गलाः पङ्क्तयो बलिभुजां विरेजिरे ।

उद्यदन्तकनिदेशशंसनं कल्पयन्त्य इव वर्णराजयः ॥ ३७ ॥

उद्यन्विजयाय कृतोयोगो योऽन्तकस्य निदेश इत्थं सेवा कार्या इत्याहा तस्याः
शंसनं प्रतिपादनं कल्पयन्त्योऽक्षरमाला इव बलिभुजां काकानां पङ्क्तयो व्योमैव पट्टकं
तस्य तले विरेजिरे रेजुः । आज्ञा च पट्टकतले लिखिता भवति ॥

हेमचक्रसचिवासितोल्लसद्धारवाणघटनेन ते वभुः ।

आवहन्त इव दुष्प्रवृत्तये भूरिचण्डकरमण्डलं नभः ॥ ३८ ॥

हेममयानि चक्राणि वारवाणेषु शोभार्थं क्रियन्ते । तत्सचिवानामुल्लसतां वारवाणानां
कञ्चुकानां घटनेन ते दैत्या वभुः । अमदलवातासूचनार्थं भूरयधण्डकरमण्डलाः सूर्य-
विम्बा यस्य तप्तमः कुर्वन्त इव । संहारकाले बहुनामर्कणामुदयो युगपद्भवति ॥

आत्तमण्डलितचण्डफार्मुकाः कामुका दितिजवामचक्षुषाम् ।

कङ्कणानि रविजाङ्गनोपदाकल्पनाय बहुशोऽवहन्निव ॥ ३९ ॥

गृहीतमण्डलाकारघनुषो दैत्यस्त्रीणां कामुका दैत्या यमस्त्रीणां क्षोशलिकाः कल्पयितु
कङ्कणानि द्युरिष । घनुषामाकर्षणेन मण्डलाकारत्वात्कङ्कणत्वसंभावनम् ॥

इयामचर्मफलकाब्जिनीदलव्याकुलोद्यदसिशेवलच्छटा ।

सा दधौ श्मनकेलिदीर्घिकादीर्घतामसुरलोकवाहिनी ॥ ४० ॥

इयामाश्मफलका उद्यमनपटा एवाब्जिनीदलानि तैर्व्याकुला अथय एव शेवलच्छटा
यस्याः सा दैत्यानां वाहिनी सेनेव नदी श्मनस्य यमस्य केलिदीर्घिका छीलापुष्करिणी
तद्दीर्घतां दधौ ॥

ते युक्कर्मनिधयो जगाहिरे स्वैर्वपुर्भिरसिपत्रयोगिताम् ।

संमुखं तदपि निर्जरद्विपश्चक्रिरे चिरमरौरवग्रहम् ॥ ४१ ॥

ते दैत्याः सैः शरीरैरसिपत्रस्य खण्डस्य नरकविशेषस्य च संग्रहं चक्रुः । ॥ ४१ ॥

पट्टटङ्कशितिकट्टाश्चितैर्वर्ष्मिर्विजृत्तवैकृतोर्मयः ।

तेऽप्य जग्मुराघिसङ्गमण्डलीवारिधारमवगाहनेप्सवः ॥ ४२ ॥

अथ ते जग्मुः । रणभूमिमित्यस्य सङ्घर्षो व्यभिचारामावाप्त प्रदृग्म् । खण्डमण्ड-
लीवारिधारं राहृधारानर्मत्स्यं तत्संमुखं शत्रुकायाः । अतिशयोक्त्या कवयो जलशब्देन
राहृधारानर्मत्स्यव्यवहारिणः । यतः पट्टटङ्कः कर्दमाकाराः शिनयो नीला ये कट्टास्तैर-

ङ्कितैर्वर्णभिर्देहेतुभिर्दिशुताः प्रकाशिता वैकृतोर्मयो विहृत्युल्लासा येः । सपङ्कस्य च
ज्ञानमुचितम् ॥

गाढपाटलविलोचनाञ्चिता सा चमूररुचदमयायिनी ।

विभती तुलितलोहया त्विषा कोपपावकहसन्तिकालिपिम् ॥ ४३ ॥

रोपवशाद्गाढपाटलेर्विलोचनैः सा चमूररुचदिदीपे । अतः संभाव्यते—विहृम्बित-
शङ्कया भासा हेतुभूतया कोपान्नेरङ्गारशकटिकासाम्यं दधती । सा हि लोहमयी सच्छिद्रा
च भवति । लिपिः साहस्यम् ॥

वृष्टनिष्ठमहुत्पणपङ्कयस्त्रोऽरयो मस्त्रलिहां चकाशिरे ।

प्रस्थितौ यमपुरे पुरः पुराशुद्धता दुरितभारिका इव ॥ ४४ ॥

वृष्टे निष्ठा यासां ता चहवस्तूणपङ्कयो निवहमाला येषां ते दैव्या दिदीपिरे । अतः
संभाव्यते—पुरां यमपुरे विषये प्रस्थितौ पुरः पूर्वं निर्गताः पापभारिका इव ॥

चित्ररत्नवलयान्शुशारितैः कार्मुकैर्ददृशिरेऽमरद्वहः ।

भीतितो दितिजभावनिहवं कर्तुमात्तविधिषायुधा इव ॥ ४५ ॥

मारणभीत्या दैव्यभाषच्छादनं कर्तुं गृहीतनानाविधायुधा इव दैव्या जनेन दृष्टाः ।
कैः करणैः । मणिकङ्कणकिरणैश्चित्रितैश्चापैः ॥

ते परस्परविमर्दनिर्दयत्रुट्यदङ्गदमणीरितैः कणैः ।

सैन्यरेणुजलदच्छटोदये ज्योतिरिङ्कणगणानदीदृशन् ॥ ४६ ॥

रणरसेनाहंपूर्विकयान्योन्यं यो विमर्दस्तेन निर्दयं त्रुट्यद्गणो बाहुभूषणमणिभ्य ईरि-
तैर्निःसृतैः कणैर्द्वन्द्वमिस्ते दैव्या ज्योतिरिङ्कणगणान्स्त्रयोतानिवादशंयन् । कदा । सैन्यरेणु-
मेघमालोदये । प्राच्यैव हि स्वचोर्तैर्भाव्यम् । अदीदृशमिति 'उरत्' इत्यकारः ॥

उपनतवति मृत्युनोपरोधे कटकरजोजवजन्यमानघात्पैः ।

प्रतिपदमविदूरवंशनाशैः स्वयमिव तैरवशं भयादरोदि ॥ ४७ ॥

सैन्यरजसा जजेन जन्यभावनमुत्पाद्यमानं घात्पमर्सं येषां तैः । स्वयमप्रेरितैरिव तैर-
रोदि । जनितेऽजनितावमुत्प्रेक्ष्यते । अत्र हेतुः—यमेव कर्त्रो उपरोधे प्राप्तवति सति ।
प्रतिस्थानमविदूरेऽचिरेण वंशनाशो येषां तैः ॥

ते गाढगाढघटमानपट्टप्रकोप-

रज्यद्विलोचनरुचो दिविषद्विपक्षाः ।

हृष्यस्कृतान्तपुरनिर्भरकीर्यमाण-

सिन्दुरेणुसचिवा इव चक्रुराशाः ॥ ४८ ॥

गाटगाडं भृशं घटमानेन रोपेण रज्यन्ती रका संपद्यमाना नेत्रकान्तिर्येषां ते सुर-
द्विपो दिशो भाविचंहारोत्सववसादृष्यत्कृतान्तपुरं तेन निर्भरं कीर्यमाणेन सिन्दूररजसा
महिता इव व्यधुः । ह्येषं सिन्दूरप्रक्षेप आचारः ॥

चञ्चमूमररजोहठलिप्यमान-

धुर्याक्षकूचरयुगा युगपत्तदानीम् ।

ते स्पन्दनीकृतघरं गिरिशं विजेतुं

दैत्या रथं स्वमिव पार्थिवतामनैपुः ॥ ४९ ॥

स्फुरत्कटकरेणुना हटेन लिप्यमाना धुर्या वाजिनः, अक्षा नाभिकाष्ठम्, कूचरो युग-
घरः, युगं च येषां ते दैत्या निजरथं पृथिवीमयतामिवानैपुः । अत्र हेतुः—रपीकृतभूमिं
गिरिशं जेतुम् ॥

निर्गच्छतो निजपुराद्वितिजब्रजस्य

काकावली ककुभमभ्यचिनोदुदीचीम् ।

तस्य प्रवेशविधये स्थदिशो यमेन

भ्रोस्तारिता विवृतमार्गमयोर्गलेव ॥ ५० ॥

निजपुराप्रस्थानघञ्जस्य दैत्यकुलस्य वामो दिशं कारुपद्मिरयोद्गाशिनैरव्यधयन् ।
तस्य दैत्यकुलस्य विलीगंमार्गं कृत्वा दक्षिणदिशि प्रवेशार्थं यमेन वारिता शम्भार्गलेव ॥

चक्रन्द दुन्दुभिरवैरवशं रुरोद

विस्तारिभिः करटिनां करसीकरौषैः ।

तेषां चमूरभिनवोपनतक्षयानां

दुःस्त्रोचितं किमिव नासकृदाचचार ॥ ५१ ॥

अपूर्वोपनतमरणानां तेषां सेना शोकयोग्यं किमिव न चकार । सा पटहशब्दः म-
न्दितवती । इस्तिनां करजलकषे रोहितवती । अमहलपरम्परादर्शनात् । सारतं मह-
लावदमप्यमहलावहमेव संभावितमित्यर्थः ॥

किञ्चिन्निमीलदलसालसनेत्रतन्द्रा

गर्वाद्गुपुक्ष शिथिलाकुलमावहन्तः ।

मध्येऽरिशस्रशयनीयमदूरदीर्घ-

निद्रावसत्वमिव ते बहुशः शशंसुः ॥ ५२ ॥

गर्वाग्निमीलभेप्रत्वाच्छरीरं शिथिलं चात एव बहन्तो दैत्या रिपुसालपाप्सवां विष-
यभूतायां दीर्घनिद्रायां रसो यस्य तद्भावमिव सूचितवन्तः । गर्वनिद्रयोर्धर्मनाशदुरपे-
क्षोत्थानम् । निद्रावसरे च नेत्रसंकोचसंघित्सादयो भवन्ति ॥

हन्मश्चेत्समरेमरत्रजमथो हन्यामहे तेन वा

धामासाच पदं स्तेरुभयथाप्येतद्वधूराश्रुमः ।

ध्यायं ध्यायमिति प्रकामविकसच्छृङ्गारवीरोर्ययः

केचित्तत्र सुरारयो बहुरयोत्साहोदयं निर्ययुः ॥ ५३ ॥ -

मारणमरणयोरन्यतरद्वयं भावि भटानामिति निश्चयः । अतो रणे वयं देशसमूहं
चेन्मारयामस्तदा जीवन्त एव स्वर्गं प्राप्य रतिस्थानमप्सरसः प्राप्नुमः । अथ तेन देव-
समूहेन वयं मार्यामहे तदाप्यप्सरस एव वयं प्राप्नुम इति च स्मृत्वा विकसन्तः शृङ्गा-
ररसोमंयो येषां ते केचिद्देव्याः शीघ्रं गृह्यन्निर्जग्मुः ॥

उद्यद्भिर्विपसीकरैर्वृतमुखास्तद्वाहिनीदन्तिना-

माक्रान्तेऽम्बरवर्त्मनि प्रकटितावर्ताः करा रेजिरे ।

दैत्याकर्षणकेलिसंभ्रमरूपां मृत्योर्भटानामिव

व्यक्ताः पाशमहोरगास्तत इतो व्यावलिगुं प्रस्तुताः ॥ ५४ ॥

विषं जलं च । तत्कण्ठैर्गतमुखाः, तथा व्यक्तावर्ताः, तत्सेनाहस्तिनां हस्ताः छुशुभिरे ।
अतः संभाव्यते—दैत्याकर्विणां पाशसर्पा इव । तेऽपि सविधाः सावर्ताश्च भवन्ति ॥

योद्धुं सार्धमधिज्यकार्मुकगणभ्रामाण्यनीकैर्हठा-

चाग्निर्गन्तुमुदञ्चितोद्यमरसान्नाकेसदां वैरिणः ।

संभाव्यापुनरागमं परिणतौत्सुक्याज्जबोद्धत्वैरैः

स्वाः पुर्यः परिरेभिरे मणित्पद्भिर्त्तिप्रभावाहुभिः ॥ ५४ ॥

कटकैः सार्धं युद्धाय निर्गन्तुं सरसानसुराभिजनवर्यो रत्नभित्तिप्रभाभुजैः करणैरा-
लिलिह्विरे । अतोऽपुनरागमं मत्वा सोऽकण्ठाः ॥

निर्गच्छत्सु प्रियेषु प्रथमविधिधिया दानवेन्दीवराक्ष्य-

त्वासत्वेदापनीतैः कुचमुकुलतटास्कन्दिबाह्नीकपङ्कैः ।

उत्तंसैः संसमानैरथ पृथुविकसद्वेपथूद्वेगयोगा-

दहूः प्रागेव गात्रं दधदिव नियतादूरवैषव्यचिह्नम् ॥ ५६ ॥

विषवत्त्वक्षणं दधदिव शरीरं दानवभियो भर्तृवधात्पूर्वमेव दधुः । रणचिकीर्षया
बलभेषु निष्कामसु मयजातस्वेदगलितैः स्वनकुट्टुमैस्तथा कम्पवशात्पतितैर्भूषणैश्च
हेतुभिः ॥

दर्शं दर्शं सुराणां कटकमग्निविशत्ताः पुरीर्मुक्तशङ्कं

सातद्धान्तःपुरस्त्रीजनजनितधनाक्रन्दवाचालशालाः ।

गीर्वाणद्वेषिणस्ते हंठकठिननवक्रोघद्रष्टौष्ठरक्तै-

र्वक्रैरापीतपूर्वं नियतमुदवमन्वैरिवीरप्रतापम् ॥ ५७ ॥

निःशङ्क ता नगरीः प्रविशमानं देवसैन्यं दृष्ट्वा दृष्ट्वा सद्दुःखाभिः पुरस्त्रीभिः कृतेन कृत्येन सशब्दगृहास्ते दैत्या रोपदयौष्ठारुणैर्मुनैर्हेतुभिर्नृणं पीतपूर्वं शत्रुप्रतापमुदगिरन् । वननं च सशब्दं भवति ॥

अन्योन्यं ते ध्वजिन्यावथ मुरदनुजाधिष्ठिते सौष्ठवेन

श्लिष्यन्त्यौ फेनपिण्डोपमविधृतसितच्छत्रपालीकराले ।

स्वीचक्राते प्रसर्पत्पटुपटहरवारम्यमाणोर्मिघोष-

स्फारेणानल्पकल्पात्ययसमयमिलत्सागरद्वन्द्वलीलाम् ॥ ५८ ॥

फेनपिण्डसदृशश्वेतच्छत्रपट्टिसहिते तथा वटेन मिलन्त्यौ ते सेने भेरीशब्दशब्दमरेण हेतुना कल्पान्तकालमिलत्सागरद्वयघोमां जगृह्णुरिति भद्रम् ॥

इति श्रीमोनराजकृतया टीकया समेतः श्रीराजानकविश्ववर्तसूनोर्महाकविराज-

राजानकश्रीमहकस्य कृतां श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये

दैत्यपुरीक्षोमवर्षेण नाम द्वाविंशः सर्गः ।

त्रयोविंशः सर्गः ।

समपटत पताकिनीयुगं तदथ मिथः प्रथमानयत्परैः ।

द्युसदसुरभटैर्मदोक्तैः प्रकटितदुर्बरसंगराक्रियम् ॥ १ ॥

मदोक्तैः सुरासुरभटैरन्योन्यं प्रकटिता दुर्भरा संगराक्रिया करणं यत्र एवं कृत्वा तासैनाद्वयं समगच्छ ॥

मणिससंयमपाशपन्नगम्फुटफणविभ्रमसरस्यचञ्चवः ।

परिणमद्रहिभांशुमण्डला विप्रभुरकोपकृपाणयष्टयः ॥ २ ॥

परिणम प्रतिबिम्बसंक्रान्तमहिभांशोरादिस्य मण्डलं यामु ता विक्रोशः कोपाकृष्टाः सारत्ता विवमुः । अत द्योयते—मणिसखा मणिसहिता यमपाशघपंचका इति वि-
भ्रमो, विविष्टो, धमन्मण्डलेन स्यात्ताः । अथवा, फणविभ्रमस्यारदयेन, स्यात्ताः । 'अ-
रुपम' इति वा पठ्यते । काटाः कृन्वाः ॥

अशुमपिशुननिःसरद्वनध्रमत्रयमिक्तशराः सुरदुहः ।

हरमनलशरं त्रिगीपवो द्युरिव कल्पितवारुणेपुताम् ॥ ३ ॥

वीरैर्विहितप्रभंभित्तव्यमित्तुमभ्यान्वहतव्य पिशुन मूवक निःसरद्वनं दत्तमजल-
तेन सिष्टाः शरा देवां ते दैत्याः कल्पितो वारुणो वरुणमन्त्रसंस्तुत इयुः शरो येन-

दिता । हृदि शरप्रवेशेन मरणाद्भवमप्सरसः प्राप्तिः । सैन्ययोर्मध्ये कोऽपि नापलायतेत्यर्थः ॥

मुखमकृत तथा परो रिपोर्विपुलविसारितमार्गणार्गलम् ।

श्वसितमरुद्वाप नो यथा पुनरपि तत्र किल प्रवेशनम् ॥ १० ॥

परो बेरी रिपोर्मुख विपुला विसारिता मार्गण एवार्गला यस्य तत्तयाकरोयथा श्वसितमरुत्प्राणवायुस्तत्र पुनः प्रवेशन नावाप । मरणं प्रापेत्यर्थः । पृथोर्गलाया दाने च चायोरपि प्रवेशामावः ॥

शरपटलविघट्टनोच्छलद्दहनशिखाकपटेन शस्त्रिणाम् ।

द्विपदसुविघसाय कट्टटा अपि विकसद्रसना इवावभुः ॥ ११ ॥

शरभरेण विघट्टनयोद्घसन्तीनामग्निज्वालानां व्याजेन शस्त्रिणां कवचा अपि द्विपदप्रपमक्षणार्थे [अपि] लोलमानजिह्वा इवावभुः ॥

प्रवसदसुरयापरो रयादुरसि निमग्नमुखे शिलीमुखे ।

अजनि किल मुहूर्तविमितत्रिदशवधूनिविडावगूहनः ॥ १२ ॥

वेगाच्छरे षष्ठि प्रविष्टाग्रे सति प्रवसन्तो निर्यान्तोऽसवः प्राणा यस्य सोऽपि परो मुहूर्त विमित जातविप्र त्रिदशवध्वा निविड इत्वावगूहनमालिङ्गनं यस्य तथाजनि संज्ञः । षष्ठसः शरान्तरितत्वाक्षणमालिङ्गनविप्रः ॥

चतुरमसुरसायको मुखे गजवदनस्य कृतावरोहणः ।

पुनरपररदाङ्कुरोद्गममपुपन्मुहुरीशचक्षुषाम् ॥ १३ ॥

चतुरं श्रीशालवशादक्षित कृत्वा गणपतेर्मुखे क्षुण्णा कृतमधिरोहण प्रवेशनं यस्य सोऽपुरयाग ईशस्य दृष्टीना भूयो द्वितीयस्य दशनाङ्कुरस्तोत्पत्तिप्राप्तितनकरोत् । ईशस्येश्वरस्वारी बहूनामपि दृष्टीनामितीशचक्षुषामित्यस्य ग्रहणम् ॥

क्षणमसुरचमूमतद्गजा द्विरदशुस्तस्य मदं विपेहिरे ।

बहनहरिमवेक्ष्य तस्य तु शुद्धितथृति त्वरितं विदुद्रुवुः ॥ १४ ॥

दंलदग्निनो दग्निवदनस्य मदं दण्य सोदबन्तः । मुखमाप्रघाम्येव तत्पराश्रमश्रम्यभापनयेति भावः । अथ तस्य गणपतेर्वाहसिंह दृष्ट्वा ते पलायिताः । सिद्धस्य गजान्तदत्तार ॥

उपनतसमरोत्मवग्रहादिव दधतः पटुचीनपिष्टताम् ।

विधृतनिविडताण्डवः फरे परशुरशोमत विभ्रविद्विपः ॥ १५ ॥

उपनतः प्राप्तो यः सङ्घामोन्मथस्यद्ग्रादेतोरिव पटु बहुलं चीननिष्ठं तिन्द्रो यस्य तद्भाष दधतो गणपतेः फरे परशुराशुपविष्टेपो विधृत निविड ताण्डवं मानाविधं स्वरण देन मोऽशोमत । उक्तये तिन्द्रस्त्याण्डव चोचितम् ॥

विशिखकुसुमवृष्टिभिः पुरः करिवदनोऽञ्चितचर्चमर्चताम् ।

मिहिरसुतपुरप्रवेशने व्यतनुत विभ्रहति धनुष्मताम् ॥ १६ ॥

विशिखाः शरा एव कुसुमवृष्टयस्ताभिरर्चतां पूजतां चानुष्काणां मिहिरसुतपुरप्रवेशने यमनगरप्रवेशे विघ्नानां इति हननं गणपतिरकरोत् । निर्विलम्बं शत्रून्वधीदित्यर्थः ।

द्विरदनवदने जिगीषया विपमतमाचबृहन्मदोद्गमाः ।

उपरि करटसंकटानना दितिजमटाः सहसैव जज्ञिरे ॥ १७ ॥

गणपतौ जिगीषया दैत्यमटा विपमतमोऽनन्यसामान्य आतो गृहीतो मद्दोद्गमो हर्षो-
स्पतिर्यैः । अतोऽमहत्समुच्चनार्थमुपरि करटैः काकैः संकटमुखा जाताः । महज्जिः सह वि-
रोधेऽन्येषामवश्यपराभवनीवलात् । अथवा जिगीषयेति प्रतीयमानहेतुप्रेक्षा । गणपतौ हि
मदो दानम् । करटो यजगण्डः । गणपतिं प्रति प्रतिपद्यतया तद्रूपाभावापत्यभ्यवसायः ॥

हटकठिनविटङ्ककीकसस्त्वलितनिशातविपक्षसायकम् ।

कषचपरिचयानपेक्षतामभजत शृङ्गिरिटेरहो वपुः ॥ १८ ॥

शृङ्गिरिटेर्यणविशेषस्य वपुर्दंशः कषचग्रहणनपेक्षतामपेक्षारहितत्वमभजत । यतो
हठेनातिमानं कठिनानि विटङ्गान्युत्पत्तानि कीकसाप्यस्थीनि तेभ्यः स्त्वलिता निशिता-
स्तीक्ष्णा अपि शत्रुशरा यत्र तत् । कीकसैरेव कङ्कटकृत्यस्य शरनिवारणस्य संपाद-
नात् । देव्यवगणनाद्धि शृङ्गिरिटिरस्त्रिमात्रशरीरः ॥

प्रतिकटकभटान्विशङ्कटप्रविसरदायुधमुक्तियुक्तिभिः ।

चतुरमुपनयन्कवन्धतामलनुत तण्डुरस्वण्डताण्डवम् ॥ १९ ॥

विशङ्कटानि विशृङ्खलानि प्रविसरन्ति स्फुरन्ति यान्यायुधानि तन्मुक्ता युक्तिभिः
शत्रुसेनाभटान्कवन्धतामपशिरस्त्वं नयस्तण्डुर्गणविशेषोऽरण्डमविकसं ताण्डव विस्त्रा-
दितवान् ॥

चलकरयुगलक्रमाहतद्विपकरटद्वितयेन नन्दिना ।

किमु मुरजमवाद्यताम्रतः शशिशिरसो रणरङ्गनर्तने ॥ २० ॥

हर्षवशात्करतलद्वयेन कमेणाहृत द्विपसंघन्धि करटद्वितयं गण्डद्वय येन तेन नन्दिना
हरस्य रणरङ्गे यन्तर्तनं जानाम्रियाकरणं तत्र मुरजं किं चादितम् । नर्तने हि मुरजवा-
दनमुचितम् ॥

चतुरतरतया निरस्य तानरिविशिखानस्त्रिलानितस्ततः ।

प्रकटिततनुरग्निभूरभूच्छरवणतः पुनरुद्धवज्रिव ॥ २१ ॥

इतस्ततः क्षत्रुशरंथायुर्वेण निवार्य प्रकटितमूर्तिः कुमारः शरवणायुनदहृषप्रिवासीत् ।
शरजन्मा हि कुमारः ॥

पतितमधिकबन्धमुच्छलच्छकलितदन्तितनूद्गतं शिरः ।

अधिदितिज्वलं प्रनर्तनैरपरगणाधिपसंश्रयं दधौ ॥ २२ ॥

पतित ततो दैत्यसेनायामधिकबन्धं बन्धोपरि उत्कल्यत् कृतहृदिशरीरोत्थितं शिरो द्वितीयगजमुखप्रान्तिमवान् ॥

श्रवणपुटविवर्तनानिलक्रममुखरश्रुतिकम्बुचुम्बितः ।

द्विरदनवदनस्य पप्रथे स्वयमसकृज्जयशङ्खवादनम् ॥ २३ ॥

श्रवणपुटयोर्विवर्तनं धूननं तेनानिलस्वेन करणेन क्रमेण मुखराद्य ये ध्रुतिशङ्खास्त-
शुम्बिनः शङ्खधारिणो गजमुखस्य बहुशः स्वयं जयशङ्खवादनं विद्वन् । जये सति शङ्खो
वाद्यत इत्याचारः ॥

प्रतिमिततनुरमिजन्मनो व्यरुचदसौ तडिदुज्ज्वलासृजि ।

नवमुदिरधिया ससंभ्रमं कृतपरिरम्भ इवाङ्गवर्हिणः ॥ २४ ॥

तडिदुज्ज्वलं सशोभममृग्यस्य तस्मिन्प्रसौ खड्गे प्रतिविम्बितोऽदृग्वर्हिणो शङ्खन-
मयूरो व्यरुचत् । नवो मुदिरो मेघ इति युद्धपा कृतालिङ्ग इव । मेघश्च श्यामो
विद्युत्वाद्य ॥

झटिति विरचितेऽसिलेखया पुलकभृता हठतो गलग्रहे ।

असमशरनिपीडनाकुलः मुभटजनो दृढरक्ततामगात् ॥ २५ ॥

पुलकं गुणविशेषं रोमाञ्चं च विभर्ति तथा खड्गतया नायिकास्थानीयया मारणनि-
मित्ते रागप्रयुक्ते च गलग्रहे सति मुभटलोकोऽसमैः शरैरसमचरेण क्रमेण च पीडितः
सन् दृढरक्ततां धनदधिरसवमभिपद्भवत्वात्वागमन् ॥

व्यसुरसुरभटोऽधिहृदवान्दिवमुपयुज्य सुरैणचक्षुषः ।

अगमयदितरोऽथ पश्यतो द्विगुणितमत्सरतां सुधान्वसः ॥ २६ ॥

युद्धे व्यसुरविगतप्राणः, अतो दिवमाहृतवान्, अन्यो दैत्यभटोऽध्वरसो मुक्त्वा त-
ल्लोमं पश्यतो देवान्द्विगुणरोषवमप्रापयत् । अथमयमन्माभिर्जित्वा हतोऽम्मदुपं प्रा-
प्याम्मप्राणीमोगं शूरत इति भावः ॥

समिदमिमुस्तमुज्जितानुपु त्रिदशदशानुपपन्व्यवत्सहो ।

अपि सुररिपुषु स्ववान्धर्वैर्विनिदधिरे स्मिरमत्सरा दशः ॥ २७ ॥

समिति सद्धानेऽभिमुखं कृत्वा रक्तप्रापेषु, अतो देवन्वं प्राप्तवन्तु, अदरेषु स्मिरपि
स्मिररोशादयो निश्चिन्ता । अथमेतेऽम्बुज्जानयोऽपि सन्तो देवन्वं पृहीतवन्त इति भावः ॥

समिदुपगमदुःसहोच्छ्रमन्महसि धृतोऽम्बरः स्ववर्ष्णि ।

निजजनयितुरापदमिभूरन्मृगरणोत्वपहेतिकस्तुलान् ॥ २८ ॥

समितः सङ्ग्रामस्योपगमेनोत्सवैजसि शरीरे धृतदर्पभावः तथापि जा रुधिरैणादृशा-
युधः कुमारो निजजनयितुरभैस्तुलां स्पर्धाभापत् । भगिर्हि सन्निधामुपगमेनोत्सवित्
शरीरे धृततापोऽस्रग्बच्च रक्तज्वाल ॥

धृतवनि शमने सपाशतामनुसृतशारिभरेषु दन्तिषु ।

समजनि सुरविद्विषामसुग्लहहरणाय दुरोदरक्रिया ॥ २९ ॥

शमने यमे सपाशतां पाशाहयायुधविशेषवत्त्वं साक्षतां च धृतवति तथा हस्तिषु
प्राप्तः शारीणां हस्तिपर्याणाना द्यूतकीडाफलकानां च भरो वैस्तेषु स्रष्टु दुरोदरक्रिया
जयपराजयविषय युद्ध द्यूत च प्राणपणहरणाय प्रादुर्भूता ॥

सफलदिगनुयद्धसैनिकस्फुरदसिसंहतिविम्बिताननः ।

दशमुखपदवीमिवासुरो हरबलकम्पकृतो परोऽगमत् ॥ ३० ॥

सकला दश या दिशस्तस्मिन्तानां सैनिकानां स्फुरत्सु खड्गेषु प्रतिविम्बितमुखोऽन्यो-
ऽसुरो हरकटककम्पकरणार्थमिव दशमुखदशामगात् । दशमुखेन रावणेन हि पूर्वं कैलासं
चालयता गणानां कम्प उत्पादितः ॥

मुहुररिविशिखान्प्रतीच्छता चसुरगतागतकेलिशालिना ।

श्रवणपुटयुगेन खेटकक्रममपुषद्ददने विनायकः ॥ ३१ ॥

शत्रुबाणान्प्रतीच्छता चतुरं गतागतकेल्या शोभमानेन कर्णद्वयेन गणपतिः खेटक-
स्योधनस्य क्रमं भङ्गिमपुषत् । खेटकस्य हि मुखरक्षा मुखयो व्यापारः ॥

गजवदनरदाप्रघट्टनाशकलितमूर्तिषु नाकचैरिषु ।

कुपितशमनदन्तसंततिप्रहृतिरसः पुनरुक्ततामगात् ॥ ३२ ॥

गजमुखस्य दन्ताभ्रैर्घट्टनया खण्डिततनुष्वसुरेषु कुपितस्य यमस्य दन्तपङ्कधाप्रहरणरसः
पुनरुक्ततामापत् । गजमुखदन्ताप्रघट्टनेनैव तरङ्गार्थकरणात् ॥

सकलवपुरुषोदसायकव्यतिकरकण्टकभ्रमतालुना ।

वदनत इव मृत्युनोज्झितः पुनरभजद्भ्रणितोऽपि कोऽप्यसूत्र ॥ ३३ ॥

भ्रणितोऽपि भ्रणवान्कृतोऽपि कथित्युनः प्राणानमजत् । अत उत्प्रेक्ष्यते—मुखायमेन
त्यक्त इव । कुत इत्याह—सकले वपुषि धृता ये सायकास्तेषां व्यतिकरः घमूहः स एव
कण्टकास्त्रैर्भ्रम पाटित तालु यस्य तेन । तालुनि पाट्यमाने हि मुरगतामपि भोर्भं
त्यज्यते ॥

प्रथमगलदुपोदकुङ्कुमश्रमसलिले वपुषि द्युसद्विषः ।

द्विषदिपुषटनासु कस्यचिद्विसृतमसृङ् न शकित्यलक्ष्यत ॥ ३४ ॥

शत्रुशरप्रवेशात्प्रथमं गलत्सकुङ्कुमं ध्रमजलं यस्य तस्मिन्नधुरस्य शरीरे द्विपरसंबन्धि-
नीयु शरघटनायु सतीयु निर्गतं रक्तं न लक्षितम् । वर्णसंनिवेशयोः सादृश्यादिति भावः ॥

रचयितुमिव दूततां मिथः कथमपि संधिकृते जयश्रिया ।

दिविपदसुरसैन्ययोश्चिरं विवृतगतागतता व्यतन्यत ॥ ३५ ॥

कथमपि कच्छ्रेण संधिकृते दूतं कर्तुमिव जयलक्ष्म्या सुरासुरकटकयोर्विषयभूतयो-
र्विवृतं गतागतं येन तद्भावः कृतः । दूतो हि गतागतानि चिरं करोति । क्षणं जयल-
क्ष्मोर्देवेषु क्षणं चासुरेष्वामीदित्यर्थः ॥

बहुशरकरसीकरावलीमुचि करवालमदच्छटातिथौ ।

रणकरिणि गलद्भटासृजा परिममृषे मुखधातुविभ्रमः ॥ ३६ ॥

बहवः शरा एव करसीकरावली तां मुञ्चति तस्मिन्, तथा करवालाः खगा लक्षणया
खड्गधारा एव मशाम्बुच्छटा तदतिथौ तत्प्रणयिनि रण एव करी तस्मिन्, मुखधातौः
सिन्दूरस्य विभ्रमः शोभा गलता मटासृजा प्राप्तः ॥

धूमो ममज्ज करवालरुचिच्छटासु

भेदोऽप्यलम्भि रुधिरोर्मिपु नो शिस्वाभिः ।

आग्नेयमस्त्रमिति नाकिभटैः प्रयुक्त-

मप्याससाद न कथंचिदपि स्फुटत्वम् ॥ ३७ ॥

खगेषु धूमो ममज्ज न प्रतिपत्ती, तथा रक्ततरङ्गेषु ज्वालाभिर्भेदो न प्राप्तः । इत्यतो
देवयोधैः प्रयुक्तमप्याग्नेयमस्त्रं कथंचिदपि प्रकटत्वं नापत् ॥

अस्त्रं पलं च सममेव पचञ्शवानां

यत्सलक्षणं प्रयुयुजे सुहुताशनोऽन्यैः ।

हृष्यत्पिशाचरजनीचरपूतनाना-

मूरीचकार स महानसवहिकृत्यम् ॥ ३८ ॥

अन्यैः सुरैर्मोऽश्राभिः प्रयुक्तः स तदक्षणमहलं रक्तं पलं मांसं च राद्यः पचन्, पि-
शावानां सुदृशास्त्रमिच्छरणीयमूरीचकार । 'महानसः सुदृशास्त्र' इति मातृकोपः ॥

वरुणदहनजिष्णुन्नक्षत्रविष्णुवादिभिर्मिय-

र्जगति विवृतमोजो देवतैरसजातेः ।

स्वयमकृपत तस्यां यत्र तेऽपि प्रयोगं

कथमिव विजयाशा तत्र संशीतिपात्रम् ॥ ३९ ॥

वैश्वर्यादिभिर्देवतैरसजातेरोजो वीर्यं विवृतं प्रकाशितं तेऽपि वरुणादयोऽस्त्रामश्र-

जाती स्वयं प्रयोगमकार्षुं, तत्र जयसभावना कथं सञ्जीते संशयस्य पात्रम् । येषां
वश्यादीनां सनिघापनमात्रादस्त्राणां नीर्यवत्त्वं ते यत्र प्रेरिता सनिघद्यते तत्र को
जयसदेह इत्यर्थः । दैवतशब्द पुलिङ्गो न प्रसिद्धः ॥

त्रिदिवयुवतिरुद्यत्सप्रहाराभिमुख्य

प्रवसदसुमनस्यप्रेमकल्लोलितापि ।

कमपि किल कमन्धीभूतमुज्झाचकार

व्यधिकरणमवेत्यालिङ्गनं चुम्बनं च ॥ ४० ॥

उद्यते सप्रहारे सङ्ग्रामे आभिमुख्येन प्रवसतोऽसौ प्राणा यस्य । तथा कमन्धीभूत
कचिदधरास्तस्याजः । पीडशी । अनल्पेन प्रेम्णा रागेण कल्लोलिता चञ्चलीकृतापि ।
किं कृत्वा तस्याजः । आलिङ्गनं चुम्बनं च व्यधिकरणं विभिन्नाधारं शास्त्रात् । यत् शि-
रोरहितं कल्लवः कवन्धः ॥

वीरोऽरिशस्त्रगलदस्त्रवसावसेकै-

र्षीभस्सपृत्तिं किल वर्ष्मं यथायथाधात् ।

चित्तं घुलोकललनासु तथातथा स

शृङ्गारवर्त्मनि विभावदशामियाय ॥ ४१ ॥

अरीणां शस्त्रैर्गताद्येण वसाया चावसेकैर्षीभस्सस्थितिं वर्ष्मं देहं वीरो यथायथाधत्
तथातथा स वीरो आकनारीपु शृङ्गारमार्गे विभावदशामालम्बकत्वं जगाम । शृङ्गारवी
भस्सयोर्विरोधाच्चिरत्वम् ॥

सङ्ग्रामाभिमुखोज्झितासुरसुरो विस्पष्टदष्ट्राङ्कुर-

करास्योर्जितवीरलोकगतये योऽस्त्रण्डयन्मण्डलम् ।

जज्ञे तेन दिनाधिपस्य किमपि त्रासाय कृत्वा पुर

सप्राप्तस्त्रकवन्धसधिविधुरस्वर्मानुसभावनाम् ॥ ४२ ॥

सप्राप्तं स्त्रकवन्धसधियेन स विधुरः कुरो यः स्वर्मानुसत्सभावनासुत्पाद्यं तेन
सूर्यस्य किमपि त्रासाय जज्ञे पर्यवसितम् । जनेर्भावे लिट् । तेन केन । यो युद्धत्यर्क-
प्राणं कोधवशात्प्रकाशदष्टं सूर्यस्य मण्डलमर्जितवीरलोकगतमर्थमस्त्रण्डयदभिनत् । वीर
हि सङ्ग्रामे समुत्सवस्तप्राणा सूर्यमण्डलं भित्त्वा परं धाम प्रविशतीति स्मृतेः ।
दष्ट्राङ्कुरमुत्तवाद्वाहुध्यात्वा सूर्येण तस्मैत्यर्थः ॥

अङ्गमङ्गमनिमग्निरूढप्रासदन्तुरितवृत्तिं दधान ।

कोऽपि नर्तनरार्तं रणहर्षेण दो शतैरिव ववन्ध कवन्धः ॥ ४३ ॥

अनिमगा अन्वितास्त्रया निरूढा ये प्रासा आयुधविशेषास्त्रैर्दन्तुरिता करास्त्रिता

वृत्तिर्यस्य तदद्वयं वहन्कोऽपि कण्ठो रणेन हर्षे सति भुजशतैरिव वृत्तवक्ति दत्रे ।
प्रविशानेकप्रासं तत्र युद्धमभूदित्यर्थः । हर्षे च नर्तनमुचितम् ॥

समरपरिहृतासोः कस्यचिन्नाकनार्या

समजनि रतिकेलिश्रुम्बनोऽसमात्रः ।

तदधरपरिपीतस्फीतपीयूषपूरैः

पुनरपि हि स सद्यो जीवितव्यं प्रपेदे ॥ ४४ ॥

समरे परिहृतास्त्वक्का असवः प्राणा येन तस्य कस्यचिन्नाकनार्या रतिकेलिश्रुम्बनो-
ऽसमात्रः संजातः । हिर्यसादये । तस्या नाकनार्या अधरात्परिपीताः । सक्रान्ता
इत्यर्थः । तपाविषा ये स्पीताः पीयूषपूरार्त्तः पुनरपि जीवितव्यं जीवितं स वीरो लेभे ।
नाकनारीणां वीरकरङ्गेष्वभिष्वङ्गः ॥

वासः कृत्तिभिरासवर्द्धिरसृजा लीलावदंशः पलै-

र्मुक्ताभिः कटजन्मभिश्च दयितालोकस्त्रनालंकृतिः ।

किं किं नेत्यमसिध्यदुद्यतमृषोऽज्ञासे निशाचारिणा-

मन्योन्यप्रहितामरामुरशरसग्दार्यमाणैर्गजैः ॥ ४५ ॥

उद्यते मृषोऽज्ञासे युद्धस्त्रारेऽन्योन्यं प्रहिता ये देवाशुरशरास्तेषां सजा पदपा दार्य-
माणैः खण्ड्यमानैर्हस्तिभिर्हेतुभी राक्षसानां किं किं नासिध्यन् । सर्वं चिद्वमित्यर्थः ।
इत्थमनेन प्रकारेण वृत्तिभिश्चर्मभिर्वासः । अमृजा रक्तेनासवर्द्धिमंथसृष्टिः । पलैर्मासे-
र्नालापूर्वमवदशोऽन्तरान्तरा चर्वणम् । कटजन्यभिरंगुहज्जाताभिर्मुक्ताभिश्च दयितालो-
कस्य स्त्रनयोरलंकृतिर्भक्तिरभूत् । सपरिवारा राक्षसास्त्र मुखमवसनित्यर्थः ॥

श्लिष्यन्निशातशरदारणनिर्मिहान-

सुव्यक्तमौक्तिकमृतासिलदिग्बिभागेः ।

उद्धाट्यमानयमराजमहानसान्धः-

स्वालीलिपिः करटिनामुदटङ्कि कुम्भैः ॥ ४६ ॥

करटिनां हस्तिनां क्वाटैर्बभूव एव राजा तसंबन्धिनी उद्धाट्यमाना उद्भ्रियमाना या
महानसान्धःस्वाली तस्य लिपिः सादस्यमुदटङ्कि टङ्किना । कीटसैः । श्लिष्यन्नि-
शातैः शरैर्दारणेन पाटनेन निजिहानानि । निगच्छन्ति सुव्यक्तानि स्फुटानि यानि मौ-
क्तिकानि तैर्भृता अखिला दिग्बिभागा यैः ॥

तमसिपरिकरेण प्रौढिमानं दधाने

वित्ततमहिमभाजि प्रोन्मदेभाश्रयेण ।

समररजनिकाले स्वप्रतापप्रदीपै-

ददृशुरखिलवारास्तन्वमग्र्यं जयस्य ॥ ४७ ॥

असिपरिकरेण खड्गसमूहेन तथा प्रोन्मदानामिमानामाश्रयणेन तं प्रसिद्धं प्रौढिमानं
दधाने तथा विस्तीर्णमहिमधारिणि रूणरात्रिसमये सर्वे वीरा जयस्य तत्त्वं स्वप्रताप
एव प्रदीपास्तैर्ददृशुः । प्रतापैर्जयं लब्धवन्त इत्यर्थः । तमसि विमिरे च भानां नक्ष-
त्राणां चाश्रयेण प्रोन्मदे दीपैस्तत्त्वं पदार्थो दृश्यते ॥

इत्थंकारं करालोऽसमसमररसो दुर्वहान्योन्यवैर-

स्वैरस्थाराज्यरज्यनिखिलमुखरुचामास्त देवासुराणाम् ।

उच्चण्डैर्मुण्डस्वण्डैरधिधरणि शरत्रातघातात्पतद्भिः

पुण्यक्षुण्णांशुसूतोः प्रमदवनगलन्नारिकेलीफलानि ॥ ४८ ॥

असमो यः समररसः स इत्थंकारं करालो भीषणोऽभूत् । केपाम् । देवासुराणाम् ।
कीदृशानाम् । दुर्वारं यदन्योन्यवैरं तस्य स्वैरं स्वतन्त्रं यत्स्वाराज्यमिन्द्रलं तेन रज्यन्ती
रक्षा निखिला मुखरुचयेपाम् । किं कुर्वन् । उष्णांशुसूतोर्धर्मस्य अधिधरणि भूमौ प्रमद-
वनादन्तःपुरोचितोद्यानाद्गलन्ति यानि नारिकेलीफलानि तानि पुण्यन् । कैः । शरत्रा-
तेन घातात्पतद्भिर्मुण्डस्वण्डैः । कुर्वन्मिति लक्षणे शब्द ॥

बले हृष्यत्येवं शिशुशशभृदुत्तंसशिरसो

जयश्रीविसम्भ्रमप्रथितपरिरम्भव्यतिकरैः ।

बृहत्कोपाटोपप्रकटनविशेषस्थिरतर-

स्फुरद्युद्धश्रद्धं त्रयमपि पुराणामघटत ॥ ४९ ॥

शिशुल्लेखामात्रः शशशृङ्गन्द उत्तंसो भूषणं यस्य तच्छिरो यस्य तस्य हरस्य बले एव
हृष्यति सति पुराणा त्रयमपि समगस्त । कथम् । बृहतः कोपाटोपस्य प्रकटनेन विशे-
पेण स्थिरतरा युद्धश्रद्धा यत्र एवम् । दर्पः कैर्हेतुभिः । जयश्रिया विसम्भेण प्रथिता
कृता ये परिरम्भव्यतिकरस्तैः । 'प्रथित' इति पाठः समीचीनः । मृत्युभयात्कथंचिदपि
न मिलद्भिः पुरैस्तदा क्रोधाच्छत्रुजयसंभावनाया मिलितमित्यर्थः ॥

ते रेजुर्दनुजा भुजार्गलहृताशेषद्विपन्मन्दिर-

श्रीसंचाररसाः प्रकोपविगलद्धर्मोर्मिभिर्मूर्तिभिः ।

दीर्घकेशपरिग्रहासहतया शीघ्रं हरास्त्रानल-

ज्वालाघ्नोपमवाप्तुमाहितवृहत्तैलानुलेपा इव ॥ ५० ॥

प्रकोपेन विगलन्तो धर्मोर्मयो यासां तामिर्मूर्तिभिस्ते दनुजा रेजुः । मुजार्गलैर्दंती
निवारितोऽशेषद्विपन्मन्दिरेषु श्रियः संचाररसो येस्ते । अत उत्प्रेश्यते—दीर्घो दीर्घकेश-

स्थायी ह्येवः पीडा तस्य परिग्रहेऽसहयया हेतुभूतया शीघ्रं ह्यश्रामिज्वालाभिः प्रोपं
दाहं प्राप्तुमाहितः कृतो वृहत्तत्त्वानुष्ठेपो वैस्ते ॥

कालत्वं भ्रुकुटीषु वेपथुरथो दन्तच्छदे भीष्मता-
माजामूपमरश्च चेतसि पदं तेषां ववन्व क्रुवा ।

अन्योन्याहितसङ्गकृष्णाहिमगुज्वालाध्वजोदृङ्कितं
श्रीकण्ठाशुगपातवैशससमासत्तिप्रमावादिव ॥ ११ ॥

रोपवशाद्भीष्मतां भयानकत्वं भजतां तेषां पुराणां भ्रुकुटिषु कालत्वं काष्प्यं यमलं
वा, तथा दन्तच्छदे भोष्टे वेपथुः कम्पः, तथा चेतसि कम्पनरस्तापः पदं ववन्व । अत्र
हेतुप्रेक्षा—अन्योन्यामाहितसङ्गमिलितः कृष्णाहिमगुज्वालाध्वजैर्विशुचन्द्रामिमिरदृङ्कि-
तो निर्मितो यः धीकृष्णाशुगस्तस्य पातेन वैशसं दुःखं तस्य समासत्तिर्नैकत्वं तदप्रमा-
वादिषु । कृष्णादीनामन्वर्धतयोप्रेक्षणम् ॥

रोहदुर्वारगर्वा अपि शशिशकलोत्तंसविध्वंसनाय
व्यायत्नैरत्तत्रैः प्यधिपत दिविपत्नीरवर्गस्य वर्ष्म ।

ते दैत्याः क्रूरकृत्यास्तदवनिवनितालोकवक्त्रे तु चित्रं
तास्ता लीला विनयद्वन्द्वधुम्रणपटे प्रापुरन्तर्हितत्वम् ॥ १२ ॥

ते दैत्या दिविपद्गणस्य वर्ष्म शरीरं व्यायत्नैरितस्ततः क्षिप्तैरश्रुतन्त्रैः प्यधिपत आ-
च्छादितपन्तः । किमर्थमपि शशिशकलोत्तंसस्य हरस्य विध्वंसनाय नाद्यावापि । इत्य-
विभिन्नकर्मो योग्यः । क्रूरकृत्याः अत्र एव रोहन्दुर्वारगणो वेपथुः । चित्रमाथर्व्ये । तद-
वनां दैत्यभूमौ वनितालयेकस्य वक्त्रे तास्ताः प्रतिष्ठा लीला अन्तर्हितत्वं प्रागुच्यते ।
अन्वदांशच्छादितमन्वदन्तर्हितमित्याथर्व्यम् ॥

हन्त्रैरत्तन्व्युदलैः प्रमृत्तसरसिजं लनदण्डैर्विषाण्डु-
च्छत्रैरुचण्डफेनं स्फुटमसिभिरभिव्यक्तशेवालवल्लि ।

लीलानृत्यत्कवन्धममरकरचनैर्नर्तितवर्तचक्रं
सह्यामोर्वीसरले दनुजमदगजा लोडयन्तो जगर्जुः ॥ १३ ॥

अश्रेण न्युदलैः कृतैर्दलैः स्फुटितपत्रम्, तथा लनदण्डैश्चक्रैर्विषाण्डु-
शेवालवल्लि, तथा लीलया नृत्यनां कवन्धानां ममरकरचनैः पादरेचकादिभिर्नर्तितमा-
वर्तचक्रं यत्र तरुह्यामस्ये लोडयन्तो दनुवा एव मदगजा जगर्जुः । 'वर्तित' इति पाठः ॥

अमृक्स्रोतः प्रोत्स्यलगलदसिच्छेदपटलैः
परितं बीराणामुपहितनवीनासवमदम् ।

समररजनिकाले स्वप्रतापपदीपै-

र्दहशुरखिलवारास्तत्त्वमश्र्यं जयस्य ॥ ४७ ॥

असिपरिकरेण राहसमूहेन तथा प्रोन्मदानामिमानामाश्रयणेन तं प्रसिद्धं प्रौढिमानं
दधाने तथा विस्तीर्णमहिमधारिणि हूणरात्रिसमये सर्वे वीरा जयस्य तत्त्व स्वप्रतापा
एव प्रदीपाक्षैर्दहशुः । प्रतापैर्जयं लब्धवन्त इत्यर्थः । तमसि तिमिरे च भातां नक्ष-
त्राणा चाश्रयेण प्रोन्मदे दीपैस्तत्त्वं पदार्थो हृदयत्वे ॥

इत्थंकारं करालोऽसमसमररसो दुर्वहान्योन्यवैर-

स्वैरस्वाराज्यरज्यनिखिलमुखरुचामास्त देवासुराणाम् ।

उच्चण्डैर्मुण्डखण्डैरविधरणि शरत्रातघातात्पतद्भिः

पुष्पगुष्पांशुसूनोः प्रमदवनगलजारिकेलीफलानि ॥ ४८ ॥

असमो यः समररसः स इत्थंकारं करालो भीषणोऽभूत् । केपाम् । देवासुराणाम् ।
कीदृशानाम् । दुर्वारं यदन्योन्यवैरं तस्य स्वैरं स्वतन्त्रं वरस्वाराज्यमिन्द्रलं तेन रज्यगती
रक्षा निखिला मुखरुच्येपाम् । किं कुर्वन् । गुष्पांशुसूनोर्यमस्य अविधरणि भूमौ प्रमद-
वनादन्तःपुरोचितोद्यानाद्गलन्ति यानि नारिकेलीफलानि तानि पुष्पान् । कैः । शरना-
तेन घातात्पतद्भिर्मुण्डखण्डैः । कुर्वन्मिति लक्षणे शब्द ॥

बले हृप्यत्येवं शिशुशशभृदुत्तंसशिरसो

जयश्रीविसम्भप्रथितपरिरम्भव्यतिकरैः ।

बृहत्कोपाटोपप्रकटनविशेषस्थिरतर-

स्फुरद्युद्धश्रद्धं त्रयमपि पुराणामघटत ॥ ४९ ॥

विशुल्लेखामात्रः शस्त्रभृच्चन्द्र उतसो भूषणं यस्य तच्छिरो यस्य तस्य ह्रस्व बले एव
हृप्यति सति पुराणा त्रयमपि समगस्त । कथम् । बृहतः कोपाटोपस्य प्रकटनेन विशे-
षेण स्थिरतरा युद्धश्रद्धा यत्र एवम् । दर्पः कैर्हेतुभिः । जयप्रिया विसम्भेण प्रथिता.
कृता ये परिरम्भव्यतिकरालैः । 'प्रथित' इति पाठः समीचीनः । सूर्युभयार्कथविदपि
न मिलद्भिः पुरैस्तदा क्रोधान्छत्रजयसंभावनया मिलितमित्यर्थः ॥

ते रेजुर्दनुजा भुजागलहृताशेषद्विपन्मन्दिर-

श्रीसंचाररसाः प्रकोपविगलद्धर्मोर्मिभिर्मूर्तिभिः ।

दीर्घह्लेशपरिमहासहतया शीघ्रं हरास्नानल-

ज्वालाग्नोपमवामुमाहितवृहत्तैलानुलेपा इव ॥ ५० ॥

प्रकोपेन विगलन्तो धर्मोर्मयो यावत् ताभिर्मूर्तिभिस्ते दनुजा रेजुः । मुजार्मल्लहंतो
निवारितोऽशेषद्विपन्मन्दिरेषु शिथः संचाररसो भैस्ते । अत उत्प्रेक्ष्यते—शीघ्रं दीर्घवाह-

स्थायी क्लेशः पीडा तस्य परिग्रहेऽसह्यतया हेतुभूतया शीघ्रं ह्यश्रामिग्वालाभिः प्रोपं
दाहं प्राप्नुमाहितः इतो बृहत्तलाबुलेपो यैस्ते ॥

कालत्वं भ्रुकुटीषु वेपथुरथो दन्तच्छदे मीप्मता-

माजामूप्यमरश्च चेतसि पदं तेषां बन्ध क्रुधा ।

अन्योन्याहितसङ्गकृष्णाहिमगुज्वालाध्वजोदृङ्कितं

श्रीकण्ठाशुगपानवैशससमासचिप्रभावादिब ॥ ५१ ॥

रोपवशाद्भीष्मतां मयानकत्वं मजतां तेषां पुराणां भ्रुकुटिषु कालत्वं काष्ण्यं यमल
वा, तथा दन्तच्छदे भोष्टे वेपथुः कल्पः, तथा चेतसि कूप्यमरस्तापः पदं बन्ध । अत्र
हेतुप्रेक्षा—अन्योन्याहिनिर्घर्मिर्लिङ्गितः कृष्णाहिमगुज्वालाध्वजविक्षुब्धामिमिहृङ्कि-
तो निर्मितो यः शोकशान्तिमन्त्रस्य पातेन वैशसं दुःखं तस्य समासतिर्नकृत्यं तद्व्यभा-
षादिब । कृष्णादीनामन्वर्षतपोत्प्रेक्षणम् ॥

रोहदुर्बारगर्वा अपि शशिशकलोत्तंसविध्वंसनाय

व्यायत्नैरस्त्रतन्नैः प्यधिपत दिविपद्वीरवर्गस्य बर्षम् ।

ते दैत्याः क्रूरकृत्यास्तदवनिवनितालोकवक्त्रे तु चित्रं

तास्ता लीला विनश्यद्भनघुम्भणपटे प्रापुरन्तर्हितत्वम् ॥ ५२ ॥

ते दैत्या दिविपद्वर्गस्य बर्षम् शरीर व्यायत्नैरितस्ततः क्षिप्तैरस्त्रतन्नैः प्यधिपत आ-
प्यदितवन्तः । किमर्थमपि शशिशकलोत्तमस्य हरस्य विध्वंसनाय नाशायपि । इत्य-
विभिन्नक्रमो योज्यः । क्रूरकृत्याः अत एव रोहदुर्बारगर्वा येपाम् । चित्रमाश्रये । तद-
वनां दैत्यभूमां वनितालोकस्य वक्त्रे तास्ताः प्रसिद्धा वीला अन्तर्हितत्व प्रापुर्विनष्टाः ।
अभ्यदाष्टादितमन्वदन्तर्हितमित्याश्रयम् ॥

हृत्त्रैरस्त्रव्युदसैः प्रच्युतमरसिजं लनदण्डैर्विपाण्डु-

च्छत्रैरुच्चण्डफेनं स्फुटमसिभिरभिव्यक्तशेवालवह्नि ।

लीलानृत्यत्कबन्धप्रमरकरचर्चनैर्नीतितावर्तचक्रं

सङ्घामोर्वीमरस्त्रे दनुव्रमदगजा लोढयन्तो जगर्जुः ॥ ५३ ॥

अश्रेण व्युदसैः हृत्तर्हसैः स्फुरितवपम्, तथा लनदण्डैरुच्चण्डफेनं शङ्खैः प्रकटित-
शैवल्लतम्, तथा लीलया नृत्यतां कबन्धानां प्रमरकरचर्चनैः पादरेचकादिभिर्नीतिताव-
र्तचक्रं यत्र तन्महामसरो लोढयन्तो दनुव्रा एव मदगजा जगर्जुः । 'वर्तित' इति पाठः ॥

अनृप्तोतः प्रोत्तस्यलगलदमिच्छेदपटलैः

परीतं वीराणामुपहितनवीनामवमदम् ।

तदा सङ्ग्रामोर्वीतलमविरलेन्दीवरदल-

प्रसन्नौघक्रान्तान्तकचषकसाचिव्यमचिनोत् ॥ ५४ ॥

असृक्घ्नोतसा रक्तप्रवाहेण प्रोतं पूरितं यत्स्यलं तत्र गलन्तो धियमाणास्तेषामसिच्छे-
दपटलैः परीतं व्याप्तं सङ्ग्रामोर्वीतलमविरलेन्दीवरदलेन संकुचितोत्पलपत्रेण प्रसन्नापेन
मदिराप्रवाहेणाक्रान्तस्य पूरितस्यान्तकचषकस्य यमपानभाजनस्य साचिव्यं सादृश्यमचि-
नोदवहद् । अत एव वीरानामुपहितः कृतो नवीनो मयमदो येन तत् । स्थलं चषक-
स्थानीयम् । असृक् प्रसन्नास्थानीयम् । असिच्छेदा इन्दीवरदलस्थानीयाः ॥

अन्तःसंप्राप्तावीरस्थितिरपि विवृतोद्रेकसेका सुराणां

सर्वत्रापि प्रचल्गपटहरणरसालम्बमानाम्बराग्रम् ।

वृद्धत्वं दर्शयन्त्यप्यनुपरतरजोविक्रिया विसयाय

प्रायः सैन्यद्वयी सा समजनि दिविपद्दानवाजिक्रियासु ॥ ५५ ॥

अन्तः संप्राप्ता धीरस्थितिर्यथा सा, तथा विवृत उद्रेकेण सेको यथा, तथा प्रचल्गन्तः
पटहा यत्र स रणरसो यस्याः, तथा अम्बरस्याकाशस्याग्रमालम्बमाना आश्रयन्ती, तथा
वृद्धत्वं वृद्धिं दर्शयन्ती, तथा अनुपरतानपेता रजोविक्रिया यस्याः सा सेनाद्वयी सुरासुर-
युद्धेषु आश्रयार्थं जाता । आश्रयं च अन्तः संप्राप्ता वीरानां पक्षिणाधीरस्थितिः पलायनं
यथा सा । विभिः पक्षिभिर्हृत उद्रेक उत्सेहो यस्याम् । अथवा विगता इरा भूमिर्यस्याः
सा स्थितिर्यस्याः । विवृत उद्रेकेणाल्पं सेको यथा सा । कथं हि भूमेः सेको पुष्कः ।
यस्याः पटहरणे रक्तः सान्बरप्रमालम्बमाना कथम् । या वृद्धा सा अनुपरतरजाः कथम् ॥

जाम्बेयास्रमभानिर्धनघटितपरीरम्भमुज्जम्भमाणं

दुर्वारं वारुणास्रं यदजनि पिहिताशेषसङ्ग्रामभूमिम् ।

तस्य क्रोधानुरोधोत्कटकटकयुगान्योन्यनिर्मुच्यमान-

क्रूरक्रूरेषुघातोद्धतरुधिरभरैर्निहवोऽह्वाय चक्रे ॥ ५६ ॥

यद्धारुणास्रमभेयास्रदीप्तिभिर्धनो निविडः पतीरम्भः संक्षेपो यस्य तदजनि । तथा
उज्जम्भमाणं दुर्वारं पिहिता अशेषा सङ्ग्रामभूमिर्येन तस्य क्रोधानुरोधेनोत्कटकं यत्कट-
कयुगं तेनान्योन्यं निर्मुच्यमानाः क्रूरक्रूरा ये इपवस्तेरुद्धतं यहधिरं तस्य भरैर्निहवो-
ऽपलापचक्रे । द्रवत्वारुणत्वार्भ्यां सदशेन रुधिरेण संघट्टयोरामेयवारुणास्रयोरपइवः कृत
इत्यर्थं इति भद्रम् ॥

इति श्रीजोनराजकृतया टीकया समेतः धीरजानकविश्रवर्तसूत्रोर्महाकविराज-
राजानकप्रीमहकस्य कृतौ धीरुण्ठचरिते महाकाव्ये

युद्धवर्णनं नाम त्रयोविंशः सर्गः ।

चतुर्विंशः सर्गः ।

क्रोधोत्सेकादिति दितिमुवां तत्र तेषां त्रयाणां
प्रत्यासत्तौ पुनरुपययौ यौवनं संख्यरेखा ।
हित्वा दूरे तुलितपलितं कोपमुत्खातसङ्ग-
ज्योतिर्व्याजातसितकवरीरीतिमामुच्चतीव ॥ १ ॥

क्रोधस्योत्सेकाद्वाहुल्यात्तेषां त्रयाणां दैत्यानां प्रत्यासत्तौ सखां संख्यरेखा चन्द्राम-
स्थितिर्यौवनमुपययौ बाहुल्यमगात् । तुलितं पलितं जराशोकल्यं येन तं कोपं परिवारं
परिवर्त्योत्खातस्य निष्कृतस्य सङ्गस्य व्याजादसितायाः कवरीः केशविशेषस्य गतिं
महिमामुचती । आह भ्र स्वार्थे । प्रियप्राप्ती च स्त्री विरहजातं पलितं त्यक्त्वा कृष्णां
कवरीं दपती यौवनमायाति ॥

तत्तद्वीरप्रवरवरणप्रेप्तया वीप्तया ता
यातास्तस्यां रणभुवि तथा सान्द्रतामिन्द्रवध्वः ।
तत्रान्योन्यं कथमपि यथा संभ्रमाद्गूणहत्या-
भीत्या बाणप्रकरकिरणं घन्विनो नान्यतिष्ठन् ॥ २ ॥

तेषां तेषां वीरप्रवराणां वरणं ग्रहणं तस्य प्रेप्तया प्राप्तुमिच्छया वीप्तया पीनःपुन्द्रे-
नाप्सरसः सान्द्रत्वं बाहुल्यं तथा याता यथा तत्र रणभुवि घन्विनो भटा बाणप्रकरस्य
किरणं कथमपि नाचरन् । कस्मात् । गूणहत्यायाः स्त्रीवधाद्रीत्या संभ्रमात् । वाशब्द
द्वयार्थः । यत्कोपः—'उपमायां विकल्पे वा' । 'वं प्रचेतति जानीयादिनाथे च
तदव्ययम्' ॥

धूस्या दृष्टिं त्वचमविरतक्षिप्यमाणास्तत्रै-
र्घ्राणं गन्धोत्कटकरिमदैस्तूर्यनादैः श्रवांसि ।
अन्योन्योत्कोपनपटुवचो विष्ठवैश्चाववाधे
जिह्वां जज्ञे तदपि कृतिनामुत्सवायैव युद्धम् ॥ ३ ॥

युद्धं धूस्या रजसा दृष्टिमाववाधे । तथा अविरतं संततं कृत्वा क्षिप्यमाणैरभ्यत-
न्प्रेस्तवचं ववाधे । तथा गन्धोत्कटैः करिमदैर्घ्राणं ववाधे । तथा तूर्यशब्दैः कर्णोन्ववाधे ।
तत्रान्योन्यमुत्कोपनानि पटुनि वचांसि तैर्विप्रशास्त्रैर्जिह्वां ववाधे । तदपि तथापि ।
पथेन्द्रियवधापेऽपीत्यर्थः । युद्धं कृतिनां वीरानामुत्सवायैव जातम् । वीरत्वादिति ॥

रक्तैः सिन्दूरितमविरतोऽज्जृम्भमाणोपकारं
वक्रान्भोजं शरशतहठक्षिप्यमाणैर्भटानाम् ।

संख्यस्थानं पिहितगगनैरुद्वितानं घनासैः

सद्यो लीलासदनपदवीमाससादान्तकस्य ॥ ४ ॥

संख्यस्थानं युद्धप्रदेशोऽन्तकस्य व्रीणावृहर्गतिं शप । सुप्तं तत्र यमोऽरंस्तेल्यैः । लीलावृहृणानाह — रक्तैः सिन्दूरितं सिन्दूरितवदिव कृतम् । तथा शरशतेन हृतेनाक्षिप्य-
मार्णालिख्यमानैर्भेटानां गुप्तपद्मैर्भूय उज्जुम्भमाण उपकारः पुष्पप्रकारो यत्र । तथा
घनैरक्षैराच्छादिताकाशौघमत्तवितानम् ॥

नीरन्ध्रं यत्प्यधित हरितामन्तरालं करालं

वल्गत्कौक्षेयकरुचिमयाकृत्यजस्रं तमितम् ।

तस्य क्षिप्यन्नवनववरावाप्तिपर्याप्तलोभ-

स्वर्लोलाक्षीजनमुखसशिश्योतिपापहवोऽभूत् ॥ ५ ॥

वल्गन्ती या कौक्षेयकरुचिः खड्गकान्तिलान्मयी आकृतियैस्य तत्तमितं खड्गप्रभान्ध-
कारो नीरन्ध्रं संकटतया हरितां दिशामन्तरालं प्यधित छादितवत्, तस्य खड्गप्रभा-
न्धकारस्यापहवोऽभूत् । व्यपगमोऽभूदित्यर्थः । केन । नवनवानां वराणामवाप्तौ पर्याप्तलो-
भोऽतिलुब्धो यः स्वर्लोलाक्षीजनोऽप्यरोवर्गस्यस्य मुखसशिशो क्षिप्यता ज्योतिषा
प्रकाशेन । प्रकाशे सति ध्वन्धकारपक्षनिरासः ॥

एकस्थानाक्रमणविष्टता स्वर्वैराभिमर्षे

दर्शं दर्शं त्रिपुरमसुरैः सार्धमन्यैः समन्यौ ।

भर्गे साम्यर्थनमिव मुहुस्तत्र संभूय भूयो

देवाः सेवावनतशिरसश्चिक्षिपुर्लोचनानि ॥ ६ ॥

एकस्थानस्याक्रमणेन विष्टं प्रकाशितं यदखर्वैमनस्यं यद्वैरे तदभिमर्षात् । तैर्हि पूर्व-
मेवमेकत्र स्थाने मृत्युर्वृतः, अत एव वैरप्रकाशनम् । कोपवशाद्धि स्वच्छिद्रकालविस्-
रणं भवति । अन्यैरसुरैः सार्धं सरोपं त्रिपुरं मुहुर्लक्षयित्वा देवाः संभूय युगपद्दरे दृष्टीः
पुनः पुनः क्षिप्तवन्तः । चतुरं त्रिपुरनाशयेति भावः । साम्यर्थनं समर्थनम् । प्रार्थना-
संभवात्कातर्येयुक्तमिवेत्यर्थः ॥

नृत्यद्वक्त्रभ्रुकुटिघटिताटोपलालाटनेत्र-

स्पर्धान्धप्रणयि घनुपः कुञ्चितस्याञ्चनेन ।

दैत्यग्लानत्रिजगदगदंकारचारित्रसीमा

सोऽरातिभ्यः समधित ततो हव्यमुञ्चिन्नमलम् ॥ ७ ॥

ततो देवप्रेक्षण्यदनन्तरं स हरो हव्यमुञ्चिन्नमलिहसितमलं समधितं संहितवात्र ।
केभ्यः । अरातिभ्यः । 'क्रियया चोरेभ्ये' इति चतुर्थी । सलै शोते इतिवत् । करय ।

धनुषः शकतेन कर्षणेन कुञ्चितस्य । अस्त्रं कीदृशम् । वृत्त्यन्ती कम्पमाना वक्रा या भुङ्क्-
तिस्तया घटिताद्योषं यद्गालाटनेत्रं तस्य स्पर्शबन्धप्रणयि परिचितम् । दैत्यग्लानस्य
त्रिजगतः अगदंकारचारित्रे वैद्यकर्मणि स्वास्थ्यापादने सीमा अवधिः । 'रोगहार्यगदं-
कारः' इति श्लोकः ॥

वैरिद्वेषादपि परिणतिं गृहता वाणतायां

कृष्णेनाविष्कृत इव हठाद्विभ्रमः स्वप्रमाणाम् ।

अस्त्रप्रोतप्रबलहुतभुङ्क्तिर्जिहानोऽप्रधूम-

स्तोमोऽपुष्पादसुरसुदृशामश्रुणः पूर्वैरङ्गम् ॥ ८ ॥

अस्त्रे प्रोतो रमः प्रबलो हुतभुगमिस्रत्र निर्जिहानो निर्बच्छप्रुमो धूमः पुरनारीणां
वैधम्यकारणस्याश्रुणः पूर्वैरङ्गं पीठिकामपुष्पादपुष्पत् । तत्रैक्यते—कृष्णेन यथार्थनात्रा
हरिणाविष्कृतः प्रकटीकृतः स्वभानां विभ्रम इव । कीदृशेन । वैरिषु द्वेषाद्वाणतायां शर-
भावेऽपि परिणतिं गृहता । अर्षोभिन्नक्रमो वाणतायामपीलनेन योज्यः । धूमाकुलाक्ष्यः
पुरस्त्रियो वैधम्यात्पूर्वमेवाशु सुमुचुरित्स्वयः ॥

व्यञ्जनकौतूहलबहुलतामाशये खेचराणां

यो लक्ष्यत्वं युधि विवृतवान्वाणपक्षं लुलाब ।

वाणत्वं स त्रिभुवनगुरोरावहन्शार्ङ्गधन्वा

तन्वा सार्धं श्रियमपि हठाद्गुभैच्छत्पुराणाम् ॥ ९ ॥

स शार्ङ्गधन्वा हरित्स्वन्वा वपुषा सार्धं श्रियमपि दग्धुर्बच्छत् । हरस्य वाणत्वं शर-
भावमावहन्कुर्वन् । स कः । यो युधि युद्धे लक्ष्यत्वं विवृतवान्प्रकाशितवान् । वाणत्वा-
सुरविशेषस्य पक्षं वन्धुवर्गं लुलाब । अत एवाधर्यंवाहुत्वं व्यञ्जन् । येन शरव्यत्वं प्राप्य
वाणपक्षो ह्यनः ॥ वाणत्वं प्राप्यान्व्यं दहतीत्याधर्यम् ॥

येनोदस्तो नभसि स भलेर्मन्दिराणि प्रवेष्टुं

लक्ष्म्या मन्येऽनघपरिघतामाययौ दण्डपादः ।

बाणीकृत्य त्रिपुररिपुणा मुच्यमानोऽतिदूरं

स त्रैलोक्याक्रमणचणतां भूय एव प्रपेदे ॥ १० ॥

अ इतिर्भूयः पुनरेत्र त्रैलोक्याक्रमणेत नभः इत्यत्रलक्ष्म्यात् प्रपेदे । त्रिपुररिपुणा ह-
रेण बाणीकृत्य शरभावमापयोन्मुच्यमानः । येनाकाशे ऊर्ध्वं शिखः स दण्डपादो दण्डा-
कारः पादः अनघपरिघतां ददार्गलभावमाययौ । िं कर्तुम् । लक्ष्म्या मन्ये मन्दिराणि
प्रवेष्टुम् । दण्डपादे ऊर्ध्वोरिषते सति लक्ष्मीर्बलिपृहाभाविनादित्ययः ॥

निर्मुक्तायाः सपवनजयं व्योम्नि भर्गेण हेते-

रेकस्या अप्यहृद् कति नो हेतयस्ताः प्रसमुः ।

याः प्रत्यङ्गं विहितवल्गनाः प्रेतराजाप्यमाण-

प्रेङ्गुजिह्वापटलपटुतामालिलिङ्गुः पुराणाम् ॥ ११ ॥

वायुसदशयेण हरेण क्षिप्त्वा एका अपि हेतरेकस्यायुधस्य ता हेतयो ज्वालाः प्रसद्युः । अपिर्विरोधे । एकहेतेर्बहुहेतिरहहेति प्रसरणलक्षणो विरोधः । याः पुराणां प्रत्यङ्गं विहितवल्गनाः कृतवेष्टनाः प्रेतराजेन यमेनाप्यमाणं भक्षणार्थं संख्यमानं प्रेङ्गु-रजिह्वापटलं तापाटवं प्रापुः । यमजिह्वाकर्तव्यं प्राप्तं ज्वाला अकुर्वन्निस्वयः ॥

तापं विभ्रत्यसमविशिस्तासङ्गतो येपमानै-

रङ्गै रागव्यतिकरमयीमादधानेव दृष्टिम् ।

ज्वालैकैका दितिसुतपतीन्दूरमुक्ताम्बरश्री-

रालिङ्गन्ती चतुरमकरोदाकुलान्मोहनेन ॥ १२ ॥

असमस्य विशिखस्य धारत्यासहादेकैका ज्वाला दैत्यान्मोहनेन मोहापादने-नाकुलान्हुतमकरोत् । कीदृशी । तापं विभ्रती पोषयन्ती । तथा कम्पमानैरङ्गै रागस-रङ्गनस्य व्यतिकरस्तन्मयीं दृष्टिमादधानेव । तथा दूरं मुक्ताम्बरश्रीराकाशलक्ष्मीर्यथा । अष्टपुराणामालिङ्गन्ती कान्ता चासमविशिखस्य कामत्यासहात्संतापात्सकम्पैरङ्गैः सामि-ष्वङ्गा दृष्टिं कुर्वतीव स्यकव्वाल्लिङ्गन्ती सुरतेन पुरुषानाकुलान्करोति ॥

नेतुं दैत्योत्करमचरमन्यादतामाददानः

पूर्वं प्राणाहुतिमतनुतस्सुन्दरीनेत्रनीरैः ।

चण्डीभर्तुः स विशिखशिखी ज्वालजिह्वाजटालो

विष्वग्विश्वप्रसनरसिकाहंकृतित्वं प्रपेदे ॥ १३ ॥

चण्डीभर्तुर्हरस्य स शरामिर्विष्वक्प्रसन्ताद्विश्वप्रसने रसिकाहंकृतियस्य तद्भावं प्रपेदे । विश्वमासारम्भमकरोदित्यर्थः । कीदृशः । अतनुभिरनल्पैस्तस्सुन्दरीणां दैत्यकान्तानां ने-त्रनीरपूरैर्वाष्पप्रवाहैः पूर्वं प्राणाहुतिमादधानः । किं कर्तुम् । दैत्योत्करमचरमन्यादतामप-श्चिमभोजनतां नेतुम् । यतो ज्वालजिह्वाभिर्जटालः । भोजनार्थिना च जिह्वाजटालेन सता पूर्वं प्राणाहुतिः कियते ॥

ज्वालादण्डाः पुरपरिमवारम्भसंरम्भयोगे

लोलाः कोलाहलितककुभि व्योम्नि सर्गास्वहः ।

नव्योत्साहोत्सववृहदुपक्रान्तनृचक्रियाया

रेजुर्व्यक्ता इव सुबहवो बाहवो विश्वलक्ष्म्याः ॥ १४ ॥

पुराणां परिमवारम्भार्थं संरम्भयोगे लोला लम्पटा इराष्टामेज्वालादण्डा व्योम्नि रेजुः । अत एव कोलाहलिताः कोलाहलवत्यः कृताः ककुभो दिशो येन । अत्रोत्प्रेक्षा-

नञ्चोत्साहो यो भावित्रिपुरसंहारादुत्सवस्तत्र बृहत्पुपक्रान्तरञ्चावृत्तक्रिया यया तस्या
विश्वलक्ष्म्याः सुबहवोऽनेके बाहव इव । उत्सवे हि वृत्तमुचितम् ॥

तत्तन्नानारसज्ञत्रलिताज्ञेपविश्वोपसर्ग-

क्रीडानाग्नि प्रकरणविधावात्तनिर्वाहसीम्नि ।

स प्राविक्षहृततरमथालङ्घ्यदैर्घ्याशुगामि-

ज्वालाजालान्तरजवनिकां दैत्यशैलपलोकः ॥ १५ ॥

स दैत्या एव शैलया नटास्तेषां लोकः अलङ्घ्यं दैर्घ्यं यस्य तज्ज्वालाजालान्तरं तद्देश
जवनिद्याच्छादनपटी तां प्राविक्षत् । तैस्तेर्नानारसैः क्रोधलोभादिभिः शकलितः सहितो
यो विश्वोपसर्गो जगदुपद्रवः स एव क्रीडा सा नाम यस्य तस्मिन्प्रकरणविधां दशा-
शुक्तनाट्यबन्धविशेषे आप्ता निर्वाहसीमा समाप्तिर्येन तस्मिन्सति । नानारसैः श्ट्या-
रादिभिश्चित्रिते नाट्ये निर्वाहिते सति शैलयाणामन्तर्धानाय जवनिद्याप्रवेशो युक्तः ॥

तेषामङ्गे मरकतमणिप्रोतसत्पद्मराग-

स्वर्णक्रीडाभरणसचिवे दानवाधीश्वराणाम् ।

धूमस्तोमाकुलितविकसद्विस्फुलिङ्गात्तसङ्ग-

श्रीकण्ठास्नानलमुखशिक्षा नो मुहुर्व्यक्तिमूहुः ॥ १६ ॥

धूमस्तोमेन पुञ्जनाकुलितो विकसितैर्विस्फुलिङ्गरात्तसङ्गो यः श्रीकण्ठास्नानलस्य
मुखे शिला ज्वाला व्यक्ति लक्षितत्वं नो ऊर्ध्वभ्रुः । कुत्र । तेषां दानवानामङ्गे । ज्वा-
लाव्यञ्जनाभावे हेतुमुपन्यस्यति—मरकतमणिभिः प्रोतानि सत्पद्मरागाणि स्वर्णमयानि
क्रीडाभरणानि तत्सचिवे तपुञ्जे । मरकतैर्धूमस्य, पद्मरागैः स्फुलिङ्गानाम्, स्वर्णभूषणैर-
मिज्वालानां सादस्यादलक्षितत्वम् ॥

धोरकूराकृतिविकृततां किं जगत्कण्ठकाना-

मन्यत्तेषामखिलदिविपदैरिणां वर्णयामः ।

येषामग्रे हृठजयवलत्कीलजालस्य मन्ये

बाणामेरप्यजनि सहसोत्कम्पसंपद्मयेन ॥ १७ ॥

अखिलस्य जगतः कण्ठकानामुपद्रवधारिणां तेषां धोरकूराकृतिः शरीरं तस्य विहृ-
ततां विधारवत्वं किमन्यदूर्णयामः । अन्यच्छब्दस्य प्रथमं सामान्येनोपक्रान्तस्य पथा-
दोरकूरेति विशेषोपन्यासः । येषामग्रे हृठेन जवेन बलत्कीलजालं यस्य तस्य बाणामे-
रपि तूर्णमुत्कम्पसमृद्धिर्जाता । मन्ये तेन्यो भवेनेति संभावनम् ॥

संनद्धानामपि परिकरं रत्नमश्रौपधीनां

मोषीकृत्य त्रिनयनशराग्रेसरो जातवेदाः ।

गात्रं गात्रं द्युसदसुहृदां निर्देहनदृहासं

व्यानञ्जेव प्रकटितटसत्कारनादैस्तदस्त्राम् ॥ १८ ॥

त्रिनयनशरस्याप्रसूतेऽभिरदृहासमिव व्यानञ्ज व्यञ्जीकृतवान् । कैः । तदस्त्रं पुरा-
कसानां टसत्कारस्वर्णनादैर्गात्रं गात्रमद्भुतं निर्देहयित्वा हेतुः । किं कृत्वा । संनदानाम-
मिदाहाभाकार्यं गृहीतानामपि रक्षमञ्जीषधीनां परिकरं समूहं मोषीकृत्य निष्कलतां
नीत्वा । शत्रूष्यं रक्षणोपायविषटनाददृहासोक्तिः ॥

विश्वं चाप्यं व्यसृजदसकृच्चद्रुजे व्योमभाजि

स्पष्टीचक्रुः समिदुपचिताः कस्य ये नोपतापम् ।

सौदर्यत्वादिव घृतघनलेहयोगः स तेषां

चक्रेऽङ्गेऽङ्गे शरहुतवहो गाढमालिङ्गनानि ॥ १९ ॥

स शरामिस्तेवामहेऽहे गाढमालिङ्गनानि चक्रे । यतो घृतो घनलेहेन मेदोवसा-
दिना योगो येन । सौदर्यत्वादिव सादस्यादिव । तदेव दर्शयति—यद्भुजे तेषां ध्वजे
व्योमभाजि उन्नमिते विश्वं चाप्यमधु व्यसृजदसुचत् । सङ्ग्रामे उपचिताः सन्तो ये कस्य
नोपतापं चकुरित्यर्थः । अमेध्वजे धूमे च सति चाप्यनिर्यासो भवति । अग्निश्च समिद्धि-
रुपचितः संतापकारीति शब्दसाम्यम् ॥

व्योमोत्सङ्गं गिरिदाविशिखोत्थित्यमानामिशृङ्ग-

घृत्ताः स्यूता दिशि दिशि तदा प्राक्प्यधुर्धूमलेखाः ।

पश्चादासन्नसुरसुदृशामधुणे मुञ्चमान-

स्वर्भन्दिस्त्रीचरणनिभिडायोमहाशृङ्गलौषाः ॥ २० ॥

गिरिदाविशिखे उत्थित्यमानोऽपूर्वत्वेन संधीयमानोऽग्निसस्य शृङ्गानि शिखारसंघृत्ता
वान्ताः, तथा दिशि दिशि स्यूता धूमलेखाः प्राक् पूर्वं व्योमोत्सङ्गं त्वपुरादिनवसः ।
धूमलेखाः पश्चात्सुरीणामधुणे आसन् । धूमलेखानां द्विविधं कार्यम्—व्योमारुणादनम-
धुजननं च । तथा ताभिः क्रमेण संघादितम् । अत एव मुञ्चमानानां स्वर्भन्दिस्त्रीणां चर-
नेषु निभिडा अयोमया महान्तः शृङ्गलौषाः । अत्र रूपके सादृश्यसंबन्धः कार्यद्वाराण-
संबन्धश्च निबन्धनम् ॥

सेनाधूलीतमसि नभसि व्याप्तिपर्याप्तिभाजि

आजिष्णुत्वं भजति च गणे सर्वतः स्वेचरणाम् ।

तेषां शरस्वितिमजहतां प्रस्वलन्मण्डलाप्र-

च्छाये तस्मिन्महति सहसा धाम वदौ ममञ्ज ॥ २१ ॥

शरस्विति शरभाषमजहतां तेषां पुराणां धाम तेजस्तस्मिन्महती ममञ्ज ममञ्ज ।

प्रस्त्रन्ती नश्यन्ती मण्डलाप्रणा छाया कान्तिर्यत्र तस्मिन्वति । सेनाधूल्येव तम
स्मिन्नमसि विषये व्याप्तिपर्याप्तिं भजति । तथा खेचराणां देवानां गणे च भ्राजिष्णुत्व
दीप्तत्वं भजति । शरसादित्यस्य च बहो धाम भवति । आदित्यपक्षे मण्डलं विन्वम् ।
खेचरास्तरका ॥

बन्दीभूतत्रिदिववनिताकोष्णानि श्वाससङ्ग-

म्लायद्वालव्यजनपवनाभ्यस्तशीतातपानाम् ।

ईशानास्रज्वलनघटनाद्वन्धानशो दानवानां

चित्रं तेषां प्रमयसमयेऽप्यङ्गमङ्गं प्रताप ॥ २१ ॥

इशानस्य हरस्यान्नामिसबन्धाप्रतापस्तेषामङ्गमङ्गं प्रमयसमयेऽपि मरणकालेऽपि
[प्रतापो] व्याप्तवान् । बन्दीभूता इहहता यान्त्रिदिववनितास्वासा शोकवशात्कोष्णा
क्लिबिदुष्णा ये नि श्वासास्तेषां सङ्गे म्लायद्वालव्यजनपवनधामरमरुत्तेन हेतुनाभ्यस्त्री
शीतातपी ये । एतेन प्रमयात्पूर्वं प्रतापवर्णनम् । प्रताप- प्रकृत्यताप , अरिभयजननी
घातां च ॥

हित्वा तेषां घनमपघनं ससरच्छंकरास्र-

प्रान्तप्रोतानलसदवधु विश्वसाम्राज्यलक्ष्मी ।

स्रैर भेजे सुचिरशिशिरोदञ्चदानन्दगण

स्रोतसिक्तं पुनरपि सुरार्थीश्वरस्याङ्गसङ्गम् ॥ २२ ॥

घनं कृत्वा ससरच्छंकराङ्गप्रान्तप्रोतो योऽनलस्तेन सदवधु सतापमसुराणामपघन
महं हित्वा विश्वसाम्राज्यलक्ष्मीरिन्द्रस्याङ्गसङ्गं पुनरपि स्रैर भेजे । क्रीदधाम् । सुचिर
शिशिरोदञ्चदानन्दगणस्रोतसा सिक्तम् । स्त्री च सतस्र ल्यक्त्वेतर सेवते ॥

नृत्यत्कीलापटलजटिला व्यामुवन्त समन्ता-

दुर्बामभ्रलिहलहरिभिर्भस्मशेषैश्चरीरैः ।

तच्चदीप्तौषधिकिलतितोत्सङ्गकैलासभूम-

च्छङ्गश्रेणीस्तरणसरणिं तेषुपुण्ड्रकरस्य ॥ २३ ॥

नृत्यता क्रीलापटलेन ज्वालाजालेन जटिला आवृता । तथाभ्रलिहलहरिभिर्भस्म
शेषैः । आकाशव्यापिभिर्भस्मशेषैरित्यर्थः । शरीरैर्दुर्बा व्यामुवन्तस्ते दैत्यास्वाभिर्दाप्ता
भिग्मलन्तीभिरौषधिभिस्त्रिकृतोन्महं शोभितमध्यं कैलासभूमत्तस्य गृहश्रेणी
तस्यां स्तरणसरणिं शकरम्यापुपन् । भस्मशेषाणि ज्वालावृताणि पुरशरीराणि दृष्ट्वा
ज्वलितांषधिं कैलाससंगलं हरोऽस्मार्पादित्य ॥

भिन्नं भिन्नं निशितविशिखज्योतिषा प्रज्वलन्तो

दैत्येन्द्रास्ते समरवसुधावेदिसीमि त्रयोऽपि ।

त्रैलोक्यापत्प्रशमनमये सप्ततन्तावपर्णा-

भर्तुर्जग्मुः सदजिनतनोरग्रतो वह्निकृत्यम् ॥ २५ ॥

निश्चितविशिखज्योतिषा शरामिना भिन्न भिन्नं पृथक्पृथक्प्रणवेदिमार्गे प्रज्वल-
न्तस्ते त्रयो दैत्या वह्निकृत्यमभिचार्ये जग्मुः । कुत्र । त्रैलोक्यापदः प्रशमनप्रकृतौ स-
प्ततन्ताः यज्ञे । कस्य । अपर्णाभर्तुर्हरस्य । सदजिनं हस्तिनर्म यस्याः सा तनुर्यस्य । यज्ञे
च त्रयोऽमयो वेदा बह्नुदीपनस्थाने उज्वलन्ति । सदजिनतनोरपर्णाभर्तुरिति यज्ञानुगुणम् ॥

उद्यद्दानहृद इव बलद्धूमदण्डच्छटाभि-

दूरं मुञ्चन्वमधुकणिका दिङ्मुखेषु स्फुलिङ्गैः ।

सिन्दूराभासस्वमुखतया सोऽस्त्रभूर्वाँतिहोत्रो

भङ्गं दन्तावलो इव पुरश्रीनलिन्याश्चकार ॥ २६ ॥

दन्तावलो हस्तीव सोऽस्त्रभूर्वाँतिहोत्रोऽमिर्मङ्ग नाशं चकार । कस्याः । पुरश्रीत्रिपु-
रलक्ष्मीरेव नलिनी पद्मिनी तस्याः । सिन्दूराभासत्वं सिन्दूरदीप्तिदृशं मुखमारम्भो
यस्य तद्भावेन । कीदृश इव । बलन्तीभिर्धूमदण्डच्छटाभिरुद्यद्दानहृदो यस्य । स्फुलिङ्गै-
रभिकणैः करसीकरानिव दिग्गेषु किरन् । हस्तिपक्षे—सिन्दूरेणभायाः सक्ति मुख-
मानन यस्येति विग्रहः ॥

तेषां दैर्घ्यप्रसरमुहदो रेजिरे सिन्दुवार-

श्वेतोदस्तानलमलरजोराशयस्ते त्रयाणाम् ।

यैः कृष्णोरःस्थलतललिपिन्यन्तरिक्षे शिशिक्षे

निर्विक्षेपैरुपनतनवब्रह्मसूत्रमतिष्ठा ॥ २७ ॥

तेषां त्रयाणां सिन्दुवारवच्छेत्ता उदस्ता उत्थिता अनतमलभूता रजोराशयो रेजिरे
रेजुः । दैर्घ्यप्रसरस्य मुहदः परिचिताः । यैरुपनतं नवं यद्ब्रह्मसूत्रं यज्ञोपवीतं तस्य प्र-
तिष्ठा शिशिक्षे । कुत्र । कृष्णोरःस्थलस्य लिपिः सादृश्यं यस्य तस्मिन्पन्तरिक्षे नमति ।
उरःस्थल च यज्ञोपवीतस्थानम् ॥

भस्मस्मेरोऽसितफणिनिभाविर्भवद्धूमदण्डो

व्यञ्जन्सान्द्राञ्जनजवनिफाविभ्रमात्कालकूटम् ।

लालाटाक्षिद्युतिभृदुपरि प्रोतकीलाकलापः

शंभोरेवानुकृतिमकरोत्सायकामिः क्रमेण ॥ २८ ॥

शंभोः शरामिः शंभोरेव साध्यमकरोत् । यतो भस्मना स्मेरो भवत्यः । तथा भस्मि-
तपपिनः कृष्णतर्पण्य वर्णाङ्गराशय्यां मिथ आविर्भवद्धूमदण्डो यस्य । तथा लाला
याजनजवनिफा कञ्चलनिररुकरिणी तद्विभ्रमात्कालकूटं व्यञ्जन् । तथा साटाटस्थाने

युतिभृदुपरि प्रोत ऊर्ध्वगो ज्वालकलापो यस्य । स्वामिनो मृत्युः साम्यं करोतीत्येव-
कारोपन्यासः ॥

पक्वानामप्यनवधिमता स्वप्रतापानलेन

स्वर्गारीणा वतप्रत वपुर्दुर्जर मेदुराणाम् ।

निम्रद्रीप्ता रुचिमपि मुहुर्यन्निगीर्धेव शुष्मा

धूमोद्गारात्कटुककटुकान्भोगिराज ससर्ज ॥ २९ ॥

अनवधिमता परिच्छेदरहितेन निजप्रतापानिमा पक्वाना च तथा मेदुराणा घनाना
मेदस्त्रिणा चासुराणां वपुर्दुर्जरं दीप्ता रुचिं दीप्तमशनाभिलाष विभ्रदपि शुष्मामिर-
तिकटुकान्धूमोद्गारानुमृष्टवान् । दुर्जरस्य इत्यस्य हि कटुककटुको विपाकोऽनुभवसिद्धः ॥

त्रैलोक्योपप्लवशममयोत्साहमाहात्म्यमाजा

सर्वाशाना विवृतहसितोल्लासभङ्गिर्मुखेषु ।

तेषामङ्गाज्जवनपवनाडम्बरै र्ऋर्यमाणो

भस्मस्तोमस्तरुणतगरोद्गारन्धुर्ववल्ग ॥ ३० ॥

जवनस्य जवाधिकस्य पवनस्याडम्बरैस्तेषामङ्गात्कीर्यमाण क्षिप्यमाणो भस्मराशि
ववल्ग आहृतवान् । कीदृशः । सर्वदिशां मुखेषु विवृता प्रकटीकृता हसितोल्लासस्य
भङ्गि सादृश्य येन । यतस्त्रैलोक्यस्योपप्लवशममयोत्साहमाहात्म्यमाहात्म्यं भज
न्तीनाम् । उत्साहे हासो युक्तः । तथा तरुणो यस्त्वगरोद्गारस्त्वगरात्युपपविकास-
स्त्वस्य वपुः ॥

भङ्गिलेभे चतुरमरुता दिक्षु विस्तार्यमाणै

र्गीर्वाणारिप्रवरवपुषामुन्मिपद्भूतिलेशै ।

तत्तत्कल्लोलितचरजगद्विभ्रवातङ्कशङ्का-

संकोचोत्कन्निभुवनगुरुक्षिप्यमाणाक्षतानाम् ॥ ३१ ॥

चतुरेण महता दिशु कीर्यमाणैर्दलदेहानामुन्मिपद्भिर्मूर्तिकर्णभङ्गि सादृश्य लेभे ।
केषाम् । से ते कल्लोलितचरा उन्मिपत्पूर्वा ये विभ्रवा उन्मिपत्वाप्यसनादि (१) तेषां
शङ्का तस्या संकोचे निवारणे उन्मिपत्को यन्निभुवनगुरुमहेभ्ररस्तेन क्षिप्यमाणां नामक्षताना
मत्रसंस्कृतानां तण्डुलादीनाम् । त्रिभुवनगुरवित्तनुगुणम् ॥

फेनोण्डूकप्रकरकरणि व्योमसिन्धौ बबन्ध

व्यानङ्गाद्दे त्रिदिवकरिणा किं च शृङ्गारभङ्गिम् ।

दैत्येन्द्राङ्गानलमलरजोडम्बरोऽशोषदिक्षु

क्षिप्तो दसप्रभ्रमरमृच्छ्रवान्त्रमेण ॥ ३२ ॥

प्रथमरमुल्लस्यन्मरुचाक्रवालं तस्य क्रमेण क्रमणेन सर्वदिक्षु क्षिप्तो दैत्येन्द्राङ्गनाम-
नलोऽभित्स्वस्य मलरजोऽम्बरो मस्यप्रपथः फेनस्थोण्डकाः पिण्डास्तत्रकरस्य करणि
साहदयं व्योमसमुद्रे प्राप । तथा त्रिदिवकरिणां गृहकारभक्तिं सिन्दूरगण्डनसाहदयं व्या-
नञ्ज व्यक्षीकृतवान् । आकाशव्यापी बभूवेत्यर्थः ॥

इत्थं सिद्धे दितिजविजये पत्रिणा शैलपुत्री-
मर्तुर्निर्वर्तितजगदभिप्रायपूर्तिक्रमेण ।

भूयो भूयः प्रमदमदिरापानगोष्ठीगरिष्ठ-
द्वैव्यक्षुण्णा इव दिविपदोऽनर्गलं ते बवल्युः ॥ ३३ ॥

ते दिविपदः सुराः पुनः पुनरयन्त्रणं बवल्युर्नैवतुः । प्रमदो हर्ष एव मदिरा तस्याः
पानगोष्ठी तथा गरिष्ठ क्षेत्र्यं तेन क्षुण्णाः सेविता इव । कस्मिन्सति । हरशारेण दैत्य-
विजये एवं सिद्धे निर्वर्तितः संपादितो जगदभिप्रायस्य स्वमुखसंपत्तिरूपस्य पूर्तिक्रमः
पूरणस्थितिर्येन । क्षीयन्मानियन्त्रणं नृत्यति ॥

निष्कृष्टायाः श्रिय इव गृहाम्भोजसौगन्ध्यलुभ्य-
द्भृङ्गश्रेणीः पदनददयःशृङ्खलाः प्रेङ्खयन्त्यः ।
ता निर्जग्मुस्तदनु दनुजाधीश्वराणां गृहेभ्यो
हेलाखेलाः प्रमदपदवीवीजनाज्जाकिबन्धः ॥ ३४ ॥

पुराणां गृहेभ्यस्ता नाकिनां बन्धो हठहृता नायौ निर्वयुः । कीदृशयः । पदेषु नदन्त्यो-
ऽयःशृङ्खलाः प्रेङ्खयन्त्यो बाहयन्त्यः । अश्रोत्रप्रेक्षा—पुरगृहेभ्यो निर्वास्ताया लक्ष्म्या
गृहभूतं यदम्भुर्जं तत्सौगन्ध्यलुब्धा या भ्रमरपङ्कयस्ता इव । हर्षमागोष्ठासनात्क्रीडामन्ध-
रगामिन्य इत्यर्थः ॥

दैत्यध्वंसोद्भुमरितमृडोपक्रियोपक्रमात्ता

हित्वा तास्ताः प्रकृतिविकृतीरुद्धतः साध्यसिद्धेः ।

आज्ञाविश्राणनचटुलितभ्रूलते शूलपाणौ

भूयोऽप्यापन्नजनिजवपुःसौहृदं नाकिलोकः ॥ ३५ ॥

साध्यस्य पुरवधस्य सिद्धेरुद्धतो नाकिलोको निजनिजेन वपुषा सौहृदं युक्तव्य
पुनरपि प्रापत् । शूलपाणौ हरे आज्ञादानेन चटुलिता भ्रूलता येन तस्मिन्सति । तास्ता
यन्त्रभावापादनरूपाः प्रकृती रूपान्तरापत्नीस्त्यक्त्वा । कीदृशीः । दैत्यध्वंसार्थमुद्भुमरिता
गृहीता या मृडोपक्रिया ईश्वरोपकारस्तदुपक्रमार्थमात्ताः । पुरवधप्रवृत्तस्य हरस्याज्ञातार्थ
गृहीता यन्त्रादिरूपावस्थास्त्यक्त्वा ब्रह्मादिभिः स्व स्वं रूपं प्राप्तमित्यर्थः ॥

प्रत्यक्सिन्धौ स्मरजिदिपुणा क्षिप्यमाणः प्रदीप्तै-
रङ्गैर्ज्वालापटलघटनादादितेयारिलोकः ।

स्वर्नायालप्रहरणभयोद्भ्रान्तदावाग्निमग्न-

क्ष्माभृद्गर्गः स्मरणसरणिं कस्य चेतो न निन्ये ॥ ३६ ॥

स्मरजित इपुणा शरेण प्रत्यक्सिन्धौ पश्चिमसमुद्रे क्षिप्यमाण आदितेयारिलोको देव-
वैरिजनः स्वर्नायालप्रहरणभयेनोद्भ्रान्तः संभ्रान्तोऽत एव दावाग्निमग्नो यः क्ष्मा-
भृद्गर्गो गिरिगणस्तस्य स्मरणसरणिं स्मर्यमाणत्वं कस्य न चेतो निन्ये । सर्व एव दावा-
ग्निमग्नान्पर्वतान्स्मरहरित्यर्थः । कैः । ज्वालायोगादीसैरङ्गैः ॥

नीत्वा तापं त्रिजगदसकृद्दुःसहैर्मण्डलाग्रै-

रस्तं यान्तः पयसि जलधेस्ते त्रयस्तत्र शूराः ।

विश्वस्मिन्नप्यहह महसा बोधितानल्पपद्मं

प्रादुश्चक्रुर्निरुपधि हठव्यञ्जितार्शं प्रकाशम् ॥ ३७ ॥

दुःसहैर्मण्डलाग्रैः सङ्घैर्विम्बामेघ त्रिजगत्रिलोकीं तापं दुःखमातपं च नीत्वा समु-
द्रजलेऽस्तं गच्छन्तस्ते त्रयः शूरा वीरा आदित्याश्च विश्वस्मिन्नपि प्रकाशं चाधामाव-
मालोकं च प्रादुश्चक्रुः प्रकटयामासुः । महसा तेजसा बोधितानल्पा पद्मा लक्ष्मीर्न-
लिनानि च यत्र । तथा निरुपधि उपाधिवर्जितं कृत्वा व्यञ्जिता आशा आस्था दिशश्च
यत्र एवं कृत्वा । अस्तं गच्छन्तश्चादित्याः प्रकाशं व्यञ्जयन्तीत्याश्वर्थम् ॥

देवः सोऽथ त्रिभुवनगुरुर्वैकृतं घोरघोरं

तत्संजहे त्रिजगदगदंकारचारित्रमुद्रः ।

सन्तो नैसर्गिकमधुरिमोपोढवार्तामुहूर्तं

नन्वाहार्यां खलनिकृतये विक्रियामाद्रियन्ते ॥ ३८ ॥

त्रिजगतोऽगदंकारचरित्रा मुद्रा यस्य स त्रिभुवनगुरुर्वैको हरस्तद्वोरतरं वैकृतं
संजहे । नैतदाश्वर्थम् । नैसर्गिकेण सहजेन मधुरिमणा उपोढा वार्ता येषां ते । सहजम-
धुरा इत्यर्थः । सन्तः खलानां निकारार्थमाहार्यां कृत्रिमां विक्रियाभिनयन्ति । सन्तो
दुर्जनवापार्थं कृत्रिमं विकारमभिनीय तस्यां सिद्धायां माधुर्यलक्षणं स्वभावमेव प्रप-
द्यन्त इत्यर्थः ॥

गीर्वाणानां तदनु पृतना सा प्रहर्षान्तरङ्गै-

रङ्गैरुद्यद्विपुलपुलकोपस्क्रियामावहन्ती ।

मध्येकृत्य त्रिनयनमभिव्यक्तभक्तिप्रसक्ति

द्यामास्कन्ध स्वसदनधिया भूय एव प्रतस्थे ॥ ३९ ॥

प्रहर्षस्यान्तरङ्गैरानन्दवद्भिर्हृद्यता विपुलेन पुलकेनोपस्किया शोभां विभ्रती या देवसेना अभिव्यक्ता भक्तिप्रसक्तिर्यत्र एव कृत्वा हरं मध्ये कृत्वा दिवसमावृत्य स्वसदनेषु पिया भूय एव प्रतस्थे । कर्तव्यनिष्पत्त्या सानन्दा देवसेना स्वष्टहान्प्रति प्रस्थितेत्यर्थं ॥

नृत्यन्निर्मुद्ररुद्राशुगशिखिनिशितज्वालजालावलेह-

क्षुभ्यद्दुर्वारहस्तत्रिपुरपरिचयेनेव संक्रान्ततान्तिम् ।

सर्वे निर्वापयन्तो निजनिजकरिणामुन्मिपद्धाननीरैः

प्रत्यावृत्ता सुलक्ष्मीं पिदधुरनवधि व्योममुद्रा सुरेन्द्रा ॥ ४० ॥

सर्वे सुरेन्द्रा व्योममुद्रामाभोग पिदधुरच्छादितवन्त । अनवधि अवधिरहित कृत्वा स्वहस्तिनामुल्लसन्मदजलैर्बांकलक्ष्मीं शीतलीकुर्वन्त । प्रत्यावृत्तां प्रत्यागताम् । अत्र हे-
स्तोपेक्षा—नृत्यन्निर्मुद्रो नि सक्तोचो हरवाणामिस्त्रस्य निशित यज्ज्वालाजालतस्यावलेहो निगदय तेन क्षुभ्यता दुर्वाराणा इताना त्रिपुराणा परिचयेन सक्रान्ता तान्तिम्सर्वानि-
र्यस्या । तान्तस्य च जलैर्निर्वापणम् । सुरगजान्दृष्ट्य देवलक्ष्मीं समाश्रयदित्यर्थं ॥

सुरपरिवृढो रूढप्रीति क्रमेण तथा दधौ

वदनमुदयद्रागोत्फुल्लधवाब्जमुखद्युति ।

सुचिरविरहौत्सुक्याधिक्याविलम्बितचुम्बन-

व्यवसितनिजस्त्रीबिम्बोष्ठप्रभाभिरिवाञ्छितम् ॥ ४१ ॥

इन्द्रो हर्षवशेन मुख सराग फुल्लपद्मम दधादित्यर्थं । हठप्रीति मुखस्य वा विशेषे-
षणम् । अत्रोपेक्षा—सुचिरविरहेण यदौत्सुक्याधिक्य रागोत्कर्षस्तेन हेतुना अविल-
म्बित इत चुम्बने व्यवसिता उच्यता या निजा स्त्री शची तस्या बिम्बोष्ठदीप्तिभिरिव
शोभितम् ॥

धातुर्विष्टरपङ्कजे पुनरपि प्रक्रान्तगन्धोद्धतौ

नि स्पन्दे मदविप्रुषा च वदनादुद्धाति विभ्रद्विष ।

भृङ्गाणा सुरकाननान्तरलतावैतालिकानामभू-

त्तसौरभ्यरसान्तर तुलयता दोलाधिरूढ मन ॥ ४२ ॥

भृङ्गाणा आसनपद्मे पुनरपि जातसौरभ्यबहुले, गणपतेर्मुखान्मदकमिकाना प्रवाहे
निर्याति सति नन्दनवनलतास्तुतिपाठकाना भ्रमराणा मन संशयितमभूत् । तेषां भृङ्गा-
णपद्मे मद्गन्तुं कृपात्त सौरभ्यरसान्तरं तुल्यताम् । नन्दनवनलतिस्रोतितोऽपि भ्रमरा
भृङ्गापद्मे गणेन्द्रमदघीमन्ध्यान्तरे सदिरुषा इत्यर्थः ॥

ता सेनाममृतान्धसामुपगतामासूत्र्य लोकत्रय-

प्रोत्प्रीति वृहत्प्रतीति दितिजव्यापन्मयीं प्रक्रियाम् ।

शैलः केलिनिकेतनं भगवतो देवस्य खट्वाङ्गिनो

मन्येऽनर्गलमालिलिङ्ग मणिमद्वप्रांशुभिः प्रांशुभिः ॥ ४३ ॥

लोकत्रयप्रोता प्रीतिर्यत्र तथा वृद्धती प्रतीतिः प्रसिद्धिर्यत्र एवं कृत्वा दैत्यदाहप्रकृ-
तिप्रतिष्ठां प्रक्रियां तन्त्रं संपाद्योपगताममृतान्धसां देवानां तां सेनां हरस्य क्रीडागृहं
शैलः कैलासो रत्नतटदीप्तिभिरालिलिङ्ग एवं जाने । साहसं कृत्वा निवृत्तस्यालिङ्गनं
युक्तम् । रश्मयो बाहुस्थानीयाः । स्त्रीत्वाद्वाहालिङ्गानौचिलप्रतीतिः ॥

निःसंख्यामर्त्यमङ्गस्तुतिवचनरसास्वादनासादनोध-

द्रोमाञ्चाध्यासिताङ्गः प्रभुरथ स सदः खं सहेलं पुनानः ।

दूरन्यञ्चत्किरीटाञ्चलमणिमकरीघृष्टरत्नाङ्गिपीठा-

च्छ्रीकण्ठः प्रत्यमुञ्चत्प्रणयरसजुपा चक्षुषा नाकिलोकान् ॥ ४४ ॥

प्रणयरसजुषा स्नेहपारिणा चक्षुषा दृष्टया श्रीकण्ठः प्रभुर्नाकिलोकान्प्रत्यमुञ्चत्प्रतिमु-
क्कवान् । निःसंख्यानां बहूनाममर्त्यमङ्गानां देवबन्दिनां यानि स्तुतिवचनानि तेषु
रसस्वास्वादानासादनेनोद्यन्वो रोमाञ्चलेनाध्यासितान्याश्रितान्याङ्गानि यस्य । तथा खं
सदः शोभयन् । बूर्दं न्यञ्चन्तो नम्रीभवन्तो ये किरीटाञ्चलास्तेषु मणिमकर्यो रत्नमया
मकराकारा रचनाविशेषास्ताभिर्घृष्टमङ्गिपीठं यैखान् । प्रतिभोचनावसरे नमतो देवान्प्र-
णयार्द्रया दृष्टया प्रभुः प्रतिसुक्कवानित्यर्थः । अथ च प्रकान्तप्रन्यसमाप्तौ मह्य इति
खनाम गृह्णन्स्त्वस्तुतिवचनैः प्रभो रोमाञ्चवर्णनेन स्वसांमुख्यप्रकाशनं कृतवानिति भद्रम् ॥

इति धीजोनराजकृतया टीकया समेतः श्रीराजानकविश्ववर्तमानोर्माहाकविराज-

राजानकश्रीमहकस्य कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये

त्रिपुरदाहवर्णने नाम चतुर्विंशः सर्गः ।

पञ्चविंशः सर्गः ।

इति स श्रवणोत्तंसं मांसलं भक्तिविभ्रमैः ।

जगन्नाथस्य महेश्वरस्य भक्तिर्दृढा भावना रचना च । तद्विभ्रमैर्वहुलं कर्णभूषणं

सूक्तिलीलया स महकौ बबन्ध । त्रिपुरदाहवर्णनलक्षणसूक्तिं भगवतः कर्णभूषण-
मकरोत् । आवितवानित्यर्थः ॥

तिग्मानलदृशः खण्डपरशोः प्रणयग्रहात् ।

तस्य सूक्तिलता व्यक्तं वत साफल्यमग्रहीत् ॥ २ ॥

तिग्मस्त्रीनोऽनलोऽग्निर्दृशि यस्य तस्य खण्डपरशोर्भगवतः प्रार्थनाहेवाकात्तस्य मह-
कस्य सूक्तिलता कृतार्थत्वमग्रहीत् । बतेत्याश्चर्ययुतकम् । दीप्तोऽग्निर्दृशि यस्य तथा
दृशे च खण्डपरशुस्तस्य प्रणयाङ्गताया दाहच्छेदौ मा भूतां प्रत्युत सफलत्वमित्याश्रयम् ॥

स्वयं मौलीन्दुपीयूषपूरैः सिक्तेव शंभुना ।

सरसत्व च दार्ढ्यं च वाक्तस्याव्यग्रमग्रहीत् ॥ १ ॥

तस्य वागनाकुल सरसत्व शृङ्गारादिरस्युक्तत्व चर्बणीयत्व च, दार्ढ्यमक्षयत्वम
विनश्ररत्व चाग्रहीत् । स्वयं मुकुटचन्द्रामृतपूरसिक्तेवेत्युत्प्रेक्षणम् ॥

प्रबन्धेन जगद्धन्धुमुपश्लोक्य पिनाकिनम् ।

आक्रान्तानन्तसतोष इति सोऽन्तरचिन्तयत् ॥ ४ ॥

प्रबन्धेन भगवन्तमुपश्लोक्य स्तुत्वा प्राप्तप्रविततप्रमोदमित्यन्त सोऽचिन्तयत् ॥

अहो धन्योऽस्मि यस्येय स्वच्छन्दापि सरस्वती ।

विना श्रीकण्ठमन्यत्र नाचरच्चाटुकारिताम् ॥ ५ ॥

अहो अस्मि धन्य । यस्य सरस्वती श्रीकण्ठ विनान्यत्र चाटुकारिता नाचरत् ।
श्रीकण्ठस्यैव स्तुतिमकार्षादित्यर्थः । अन्यस्तुतिकरणे हेतुमाह—स्वच्छन्दापि । उहा
मवाचो हि कवय । सरस्वती नाम नदी च श्रीकण्ठाद्यजनपदविशेषमेव सेवते ।
सरस्वतीनदीपक्षे स्वच्छन्दा । स्वच्छया स्थानातरेषु सापञ्चवप्रकाशेत्यर्थः ॥

महत्कष्टमहो हित्वा यच्छर्वं सर्वत श्रुतिम् ।

गर्वानवधिनाधिमो नरेण स्तूयते नर ॥ ६ ॥

ईश्वरादन्यस्य स्तुतिकृत शोचनीया इति व्यतिरेकोक्त्या स्वस्येश्वरस्तुत्या धन्य-
त्वमुपभृहयति—एतन्महाकष्टं सर्वत श्रुतिं हरं त्यक्त्वा अधिमो मनुष्येण स्तूयते ॥

मानुष्यजन्म वैदुष्य विवेक काव्यनातुरी ।

श्रीकण्ठे चाटुकारित्वमहो पुण्यपरम्परा ॥ ७ ॥

मानुष्य जन्म, तथा विवेक, तथा काव्येषु चातुर्यम्, तथा भगवति स्तुतिकारित
मित्यहो पुण्यश्रेणि ॥

धिपत्तान्कृतश्रुतिर्येषा भारत्यधिसरस्वति ।

स्व दूषयति मत्तेव नृपचाटुकपासुभि ॥ ८ ॥

सरस्वत्यां कृतमन्त्रा येषां वाणी राजस्तुतिरजोभिरात्मानं निन्द्य करोति ताधिपत् ।
सरस्वती नदी च । अत एव मत्तेवेत्युपमोत्प्रेक्षा वा ॥

दृष्टिं सारस्वती भूरिरजोभिरिह पार्थिवैः ।

वशवदीकृता सत्य कवे कालुष्यमश्रुते ॥ ९ ॥

सारस्वती दृष्टिर्ज्ञान कालुष्यं प्राप्नोति । अत्र हेतु—बहुलरजोगुणं पार्थिवं राजभि
रायसीकृता । पार्थिवैः शृण्वीचं वन्धिभी रजोभिर्भूरि यत्कल्पाकृता दृष्टिर्ज्ञानं राज्ञं
प्रसादाभाव प्राप्नोतीति ध्वनिः ॥

किं वान्यद्रुणनद्धापि बद्धापि रसवर्त्मनि ।

रहिता कर्णधारेण सूक्तिर्नौरिव सीदति ॥ १० ॥

अन्यात्क वा । वदाम इति शेषः । गुणैर्मोघुर्यादिभ्यो रज्जुभिश्च नद्धा तथा रसः शृङ्गारादिर्जल च तन्मार्गे बद्धापि सती सूक्तिर्नौरिवावसीदति । तत्र हेतुः—कर्णधारेण श्रोत्रा नाविकेन च रहिता ॥

चामीकरस्य सौरभ्यमम्लानिर्गालतीक्ष्णजाम् ।

श्रोतुर्निर्मत्सरत्वं च निर्माणागोचरं विधेः ॥ ११ ॥

सुवर्णस्य सौगन्ध्यम्, तथा मालतीमालानामसंकोचः, तथा श्रोतुः कार्यं शृङ्गवतो निर्मत्सरत्वं गुणद्वेषाभावश्च विधेः स्रष्टुर्निर्माणमार्गस्यागोचराः । श्रोता काव्यदोषदूषित इत्यर्थः ॥

यत्किमप्यस्ति मूर्खाणाममात्सर्यं तु सूक्तिषु ।

तत्कोपयोगि सौन्दर्यं पण्डस्येव पुरंध्रिषु ॥ १२ ॥

यः पुनः काव्यविषये मूर्खाणां मत्सराभावः किञ्चिदस्ति स कुत्रोपयुज्यते । मूर्खाणां विवेकाभावादिति भावः । यथा ह्यीमस्य सौन्दर्यं पुरंध्रिषु कोपयुज्यते ॥

विमत्सरश्च विद्वांश्च श्रोता चेद्धटते गिराम् ।

स्यन्दते तर्हि वाग्वल्ली रसं पर्वणि पर्वणि ॥ १३ ॥

मत्सररहितस्तथा विद्वान्विवेकी च पुरुषः काव्यस्य श्रोता यदि घटते तर्हि यागेव तापहरत्वाद्बली प्रतिपर्वस्थानं रसं ह्रवति । बली च सुरसं ह्रवति ॥

सन्तश्च तादृशाः सन्ति गणिताः सूक्तिभेषजम् ।

भूषणं यैः स्ववैदुष्यात्सौजन्येन वितन्यते ॥ १४ ॥

यैः सद्भिः सूक्तेः काव्यस्य भेषजं दोषनिवारणं सौजन्येन हेतुना स्ववैदुष्याद्वितन्यते । अत एव भूषणं सतां काव्यस्य वा । तादृशाः सन्तो गणिताः सन्ति । सूक्तिभेषजमिति सतां वारोपः ॥

तदेव विद्वांसः काव्ये दोषमारोपयन्ति, सन्तस्तु सन्तमपि दोषं समर्थयन्त इति प्रतिपद्य सविभवं सज्जनशिरोमणित्वमप्रजस्य प्रतिपादयितुमाह—

मदप्रजन्मनः श्रीमल्लङ्कस्य समागृहम् ।

तेऽध्यासते च विस्रब्धाः सारसा इव मानसम् ॥ १५ ॥

यथा विश्वस्ता राजहंसा मानसं सरोभेदमाश्रयन्ति तथा ये सन्तो मदीयस्येष्टभातुः श्रीमल्लङ्कस्य समागृहम् ॥

ततः साफल्यदीक्षायै स्वपरिश्रमविश्रुताम् ।

तदेवास्य प्रबन्धस्य नेष्यामि निकपाश्मताम् ॥ १६ ॥

अस्य प्रबन्धस्य सुवर्णस्थानीयस्य तदेव समापह्यं परीक्षोपलवं नेष्यामि । ॥ एव सन्तो भक्ताव्यं परीक्षन्तामित्यर्थः ॥

पण्डितैर्मण्डलीबन्धाद्भिन्नद्विरसमं रसम् ।

दृग्धालवालवलयं चाग्देवीसुरवीरुधः ॥ १७ ॥

इति संचिन्त्य संतोपदन्तुरेण स चेतसा ।

तदथाविशदास्थानं कृतार्थस्याप्रजन्मनः ॥ १८ ॥ (युग्मम्)

असमं रसं विभ्रद्भिः पण्डितैर्मण्डल्या बन्धात्रचनाहेतोः सरस्वतीकल्पलताया दृग्धः संपादित आलवालवलयो यत्र तत् । कृतायाश्च जलसहितमालवालं भवति । काव्यपरीक्ष-
कलाभादानन्दपूर्णेन चेतसा इति चिन्तयित्वा ततः धीलङ्ककसभास्थानं महङ्ककविरविशत् ॥

श्रीवाहकरटिक्षुण्णवर्णकम्बलरुक्षुपि ।

कुथे निवेशितपदं धुरीवाखिलमन्त्रिणाम् ॥ १९ ॥

ततस्तत्र शिखारत्नमप्रलामात्यसंहतेः ।

अनयलयनातिथ्यं पथ्यं स नयवर्त्मनि ॥ २० ॥ (युग्मम्)

यथा सकलमन्त्रिणां धुरि तथा श्रियः संबन्धी बाहो बाहर्न यः करटी हस्ती तेन
क्षुण्णो घृतो यो वर्णकम्बलस्तस्य रुचं मुष्णति कुथे वर्णकम्बले विन्यस्तपदं तथा
अप्रलामा नूतना येऽमास्यास्तेपां संहतेर्मौलिमणि तथा नयमार्गे पथ्यं ज्यायांसं तत्र स-
भापृष्टे स नयनयोरातिथ्यं प्रणयित्तमनयत् ॥

विनयेन नमन्नग्रे शपथैरर्थितोऽसकृत् ।

ज्यायसोऽर्धासने तस्य स कथंचिदुपाविशत् ॥ २१ ॥

शीलङ्ककेन पुनः पुनः शपथैरर्धासनोपवेशनार्थमर्थितः ॥ महङ्ककविः समस्तेन विन-
येन तदर्धासने कथंचिदुपाविशत् ॥

नित्यं नृत्यद्वन्द्वोदेवीमङ्गीरोच्चरवैरिव ।

घटते शास्त्रचिन्तासु यस्य निद्रादरिद्रता ॥ २२ ॥

महाभूतानि पञ्चापि विरञ्चेन विमुञ्चता ।

योऽवैमि वाक्यैरेव निर्ममे परमाणुभिः ॥ २३ ॥

क नु कानि कियत्कालमहो तेपे तपांसि यः ।

वैदुष्ये लमकान्यन्ययोगव्यावृत्तिसाक्षिणि ॥ २४ ॥

पुनानमन्तिकं तस्य प्रथमं ब्रह्मवादिनाम् ।

विद्वत्संक्रन्दनं तत्र स नन्दनमवन्दत ॥ २५ ॥ (चक्रलङ्कम्)

नित्यं नृत्नन्त्या वाग्देव्याः स्वान्धिनो मञ्जीरस्य पटुमी रवैरेव हेतुभिर्यस्य शास्त्र-
विमर्शेषु समु वैनिद्य जावते । रवंरिति हेतुप्रेक्षा । तथाह जाने स च न भूतसर्गे
पश्चापि पृथिव्यादीनि महाभूतानि विमुञ्चता । अपाञ्चमौतिकं श्रुं कुर्वतेत्यर्थः । विधिना
यो वाच्यैरेव परमाधुभिर्निमित्त । शास्त्रमवपरमाधुनिर्माणमप्यै साधनमुपन्यस्यति—
केति । कः तु कुत्रस्तिक्मानिस्तिरिक्तयत्कालस्त्रियत्तपासि तेने । कीदृशानि । वैदुष्ये पा-
गिद्वये लम्बकानि प्रतिभूतानि । कीदृशे । अन्ययोगव्यावृत्तिसाक्षिणि । अन्यस्य नन्दनप-
गिद्वतादपरस्य योगव्यावृत्तिरेतादशेनेव पागिद्वत्येन योगस्य व्यावृत्तिर्बवच्छेदलत्साक्षिणि ।
संघ साक्षी यस्वेति वा । प्रतिभूषाक्षिणोर्द्वयोरपि सनिधाने सल्लयत्नेन वस्तु घटते । तस्य
धीलङ्कस्य समीप पवित्रयन्त ब्रह्मवादिना प्रधान पण्डितेन्द्र नन्दन स तत्र दृष्टवान् ॥

व्याख्यासु यस्य चन्दनं रदनाशुभिरीक्ष्यते ।

आकर्षदिय वाग्देव्या घौतक्षौमपटाञ्चलम् ॥ २६ ॥

अर्पयन्कमपि स्पन्दं धाम्नः सारस्वतस्य भूः ।

य एव सर्वशास्त्राणां साकारमिव जीवितम् ॥ २७ ॥

विवृतीर्यो लिखत्यात्तलेखन्येकाहुलीतलः ।

ग्रन्थेभ्योऽर्थस्य विद्यान्तै सूत्रिकामर्पयन्तिव ॥ २८ ॥

यत्कृतिष्ववधानेन मूर्धा कस्य न वीप्सया ।

सारस्वतरसावर्तवलनेनेव चेष्टते ॥ २९ ॥

सं श्रीरुच्यकमालोक्य स प्रियं गुरुमग्रहीत् ।

सौहार्दमश्रयरसस्तोतःसंभेदमज्जनम् ॥ ३० ॥ (गुलफम्)

च विभ्रान्त्यर्थं सूत्रिकां वधदशालेशं दददिव । तथा यस्य कृतिषु विमर्शेन कस्य न शिरश्चेष्टते विवल्ते । अत्रोत्प्रेक्षा—सारस्वतो यो रसो जलं च तत्सर्वणवलनेनेवेति । आवर्तस्य जलभ्रमस्य च बलनेन वस्तु विवल्वते, त श्रीरूप्यकं दृष्ट्वा मङ्गलविः सौहार्दरसस्य प्रथयरसस्य च द्योतसोः संभेदे भञ्जनमग्रहीत् । अत्रैव हेतुद्वयम्—गुरु प्रियमिति ॥

यस्य व्यनक्ति कापायग्रहमारक्तया रुचा ।

नित्योपन्याससंक्रान्तवेदान्तार्थ इवाघरः ॥ ३१ ॥

नीत्वा सफलतां बलीरिष्टसिद्धिं विवृण्वता ।

श्रुतीनां पथि शिष्येषु येन कल्पद्रुमायितम् ॥ ३२ ॥

निस्तुपीकृतवैदुष्यं स्वयमात्सर्यसंहतेः ।

धृतप्रणतिपारम्यं रम्यदेवं तमैक्षत ॥ ३३ ॥ (तिलकम्)

यस्याघरः कपाथं रक्तवधप्रहणमिव प्रकटयति । कया । भारक्तया रुचा । निर्यं संन्यासेन प्रतिपादनेन संक्रान्तः संचरितो वेदान्तार्थो यस्य । वेदान्तवादिनो हि कापायग्रहणमुंचितम् । येन शिष्यविषये कल्पद्रुमायितं कल्पद्रुमवदाचरितमिति भावे ऋः । कुत्र । श्रुतीनां वेदान्तानां पथि । तत्र हेतुः—बलीः कटवलीलक्षणान्वेदान्तविशेषान्सफलतां कृतार्थतां नीत्वा, इष्टसिद्धिं वेदान्तार्थप्रतिपादकशास्त्रविशेषं विवृण्वता विवरणेन प्रकाशयता । कल्पद्रुमार्थो बलीसफलत्वादिकरणमुंचितम् । स्वयमात्सर्ययोः संहरणान्निर्दोषीकृतपाणिङ्गल्यं तथा धृत प्रणती पारम्यं प्रसङ्गो येन तं रम्यदेवं तन्नापश्यत् ॥

वाग्देवतालिनीलीलाधुतपक्षतिचातुरीम् ।

वदनाम्बुरुहे यस्य भाषाः पडधिशेरते ॥ ३४ ॥

खलानां यत्प्रबन्धेषु दृढव्युत्पत्तिवर्मसु ।

प्रोद्यच्चोद्यमया दूरे कुण्ठिता इव पत्रिणः ॥ ३५ ॥

कतिचिह्लोष्टदेवस्य तस्येति मुखतोऽश्रृणोत् ।

श्रीलङ्कं प्रति प्रोतभारुचाटुरसा गिरः ॥ ३६ ॥ (तिलकम्)

यस्य मुखपत्रे संस्कृताद्याः षड् भाषा वाग्देवतालिनी तथा लीलाया धुतायाः पक्ष-
सेधातुरीमाश्रयन्ति । यहुक्कम्—‘संस्कृतं प्राकृतं चैव शरसेनी तदुद्रवा । ततोऽपि
मागधी प्राग्वत्पेशाची देशजेति यत् ॥’ यथा पत्रे भ्रमरीपक्षसेधातुरी तथा तन्मुखे
भाषाणामेत्थर्यः । दृढा व्युत्पत्तिः सैव वर्मं कवचो येषां तेषु तत्प्रबन्धेषु खलसंबन्धिनः

१. ‘प्रकृत्यैवातिवकेण गुणदैर्घ्यं वितम्बता । मया शराघनेनेव काणो दूरं निरस्तते ॥’
अयं श्लोकः सूक्तिमुक्तावली लोष्टदेवनाम्ना समुद्धृतः.

श्रेयचोद्यप्रकृतयः शराः कुण्ठिता इव भवन्ति । तस्य लोष्टदेवस्य मुखादिति वक्ष्यमाणाः
श्रीलङ्कं प्रति श्रोतथादृश्यादुरसो यासां ता गिरः श्लोकानभ्यणोत् ॥

गोभिः शुभ्रसैकसूतिभिरनुस्यूतं विभो लङ्कक

ज्यायःशुद्धिसखिद्विजोच्छ्वसदनिर्वेदप्रथापावनम् ।

सत्यायार्पयति स्म दांशितवते निःसंश्रयत्वं कलौ

वाग्देवीसहिताय तावकमुखं मन्येऽप्रहारं विधिः ॥ ३७ ॥

हे लङ्क विभो, विधित्वावकमुखमहारमर्षयति स्मेति मन्ये । कस्यै । सत्ताय ।
दाने हेतुमुपन्यस्यति—कलिकाळे निराश्रयत्वं दांशितवते । कीदृशम् । शुभ्रस्य निर्मलस्य
रसस्य शृङ्गारादेरेका सूतिर्याभ्यस्ताभिर्गोभिर्वाग्भिरनुस्यूतम् । तथा ज्यायस्याः शुद्धैर्नै-
मैल्यस्य सत्तायो ये द्विजा विप्रास्तेषामुच्छ्वसन्ती या अनिर्वेदप्रथा दुःखामावकारणं तथा
पावनम् । वाग्देवीसहिताय । अन्यश्च दुग्धदाभिर्गोभिः सहितं निराश्रयाय कस्यैचि-
दप्रहारं ददाति । यद्वा द्विजा दन्ताः । अनिर्वेदा वेदसहिताः ॥

तीक्ष्णा पृथुलोहमयी गुरुतरगुणनिकरसंग्रहव्यप्रा ।

द्रवयति धर्मपटञ्चरमचिरादिह लङ्ककस्य मतिः ॥ ३८ ॥

यस्य मतिर्धर्म एव पटञ्चरं जीर्णपासत्वं द्रवयति ददं करोति । यतस्तीक्ष्णा । तथा
पृथुल्ये य ऊहस्तप्रकृतिः । गुरुतराणां गुणनिकराणामौदार्यादिगुणगणानां संग्रहे व्यप्रा ।
तीक्ष्णत्वादिविशेषणसाम्यात्सूचीव चीक्ष्णा । तथा पृथु यतोहं तन्मयी गुणानां सूत्राणां
संग्रहे व्यप्रा जीर्णवस्त्रं द्रवयति ॥

मूर्तिर्यस्य समानुताद्भुतलिपेः पुष्पाति गादामृत-

प्रादुर्भावविसृत्वरीं परिणतिं पङ्केरुहद्रोहिणः ।

तस्य त्वन्मुखरीतगोः प्रणयतोऽलंकार वाग्देवता

गत्वर्कोपलपुत्रिका गुरुपरिस्वन्दं रसं स्मन्दते ॥ ३९ ॥

समानु उता लुता अद्भुता लिपिर्यस्य तथा पङ्केरुहेभ्यः पापेभ्यो ह्यप्रति तच्छील-
स्तपाविषस्य यस्य मूर्तिः अतप्रादुर्भावे सत्प्रकाशने विष्टवरीं परिणतिं रसं पुष्पाति
तस्य त्वन्मुखाचन्द्रस्य प्रणयतः सरस्वती चन्द्रचान्तपुत्रिका महारावाहं रसं प्रसूते । सह
मानुतया सूर्यभावेन वर्तते या सा । अत एवाद्भुता लिपिर्यस्य चन्द्रस्य तथा पद्मरो-
हिणे मूर्तिर्गोहेऽद्भुते श्रीसूरे विश्ववरीं परीर्यति पुष्पाति रसस्य प्रणयतोऽलंकारान्तपुत्रिका
रसं सूते । मुखापक्षे पङ्केरुहेभ्यः पापेभ्यो ह्यप्रति । चान्त्साधिसीभवतीति वा ॥

१. अलंकार इति लङ्ककस्यैव नामन्तरम्. राजतरहिन्नामलंकार इति नाम वर्तते.
'अलंकारानिषो वाङ्मरान्दस्वानाधिकारमाह. अहयो मानुपैरुर्देविरुद्गान्बहुपाशपोत् ॥'
(८।१६५८) इत्यादि राजतरहिन्नामलंकारनाम व्यवहारः.

सिद्ध पावकोपक्रमं पवित्रीकरणहेतुं कियारम्भमाहवाः । मचोवर्त्मनि काव्ये पाव
 विसृष्टं व्यथाः । क्षिणन्ति यानि पात्राणि योजनारस्तेषां सहस्रपूरणमराद्धर्षे जनयन्तः
 गुणाः सूदाथ जगदसानां मपुरादीनामभिज्ञ कुर्वते । ते वैधसां समिधां परिववात्पाव
 कोपक्रमं ज्वलनारम्भमारोपयन्तः । तथा पक्तां संपादयितुं व्यथाः । क्षिणतां पात्राणां
 भाजनानां सहस्रस्य पूरणाद्धर्षे कुर्वन्तः ॥ इत्येते लोटकश्लोकाः ॥

आक्रान्ता यस्य वक्रिष्णा दीर्घदीर्घगुणा गिरः ।

वाग्देवीकरवल्लक्या इव पुष्पन्ति माधुरीम् ॥ ४८ ॥

द्विजराजेन भजता प्रभाकररुचिमहम् ।

पावकेन श्रिता येन धामत्रयमयी स्थितिः ॥ ४९ ॥

तमदर्शदथ श्रोत्रपयसख्यस्पृशा दृशा ।

अदभगुणसंदर्भे श्रीगर्भे हर्षनिर्भरः ॥ ५० ॥ (तिलकम्)

वक्रिष्णा शकभावेन प्रसिद्धप्रस्थानातिरिक्तमात्रेण तथातिदीर्घगुणा यस्य वाचो मा-
 धुरी मधुरत्वं पुष्पन्ति । अत्रोत्प्रेक्ष्यते—उरस्वतीहस्तस्यवीणा यः ॥ ॥ । एापि हि
 मधुरा । येन द्विजराजेन प्रधानप्राज्ञेन प्रभाकराचार्यप्रन्याभिलाषं कुर्वता पवित्रीर-
 णहेतुना धामत्रयमयी चन्द्रसूयोमीनां स्थितिर्येन श्रिता । अदभ्या महवो गुणसंदर्भा
 यस्य त धीगर्भे मङ्गलविहर्षपूर्णः श्रुतिमार्गपरिचयस्पृशा इत्ता समपरयत् । अदर्शदिति
 च दशो लटि गुणः ॥

चतुर्दशापि यस्यान्तर्द्विजराजधितोऽनतेः ।

कृष्णस्य भुवनानीव विद्यास्थानानि शेरते ॥ ५१ ॥

स्मिप्यत्कवित्वपाण्डित्यमयसंदंशवर्त्मना ।

यात्य एयोद्धता येन मोहहर्द्धमतो गतिः ॥ ५२ ॥

ततो न्यधित निःशेषवैदुषीकेलिसन्नानि ।

श्रीकण्ठे विहितोत्कण्ठे दृशं तदनुजन्मनि ॥ १४ ॥

समस्तवैदुषीकेलिग्रहे घोत्कण्ठे मण्डनानुजे श्रीकण्ठे दृशं न्यस्तवान् ॥

कृतश्रुतिसुधेत्यादि युग्मम्—

कृतश्रुतिसुधासेकाः सोद्रेका चिविधैर्नयैः ।

रूढिं यद्वचसि च्छेकाः स्वच्छे कामपि विप्रति ॥ १५ ॥

सं सन्मार्गचरो र्गर्गमानर्चं स्यविरं चिरम् ।

सत्कवीनां तमग्रप्यं द्रोणं चापभृतामिव ॥ १६ ॥

नयभङ्गिभिः करणभूतैः कृतकर्णाभूतसेका यतः सोद्रेकाश्छेका अनुप्रासभेदा यत्काव्ये
रूढिं धारयन्ति तं गर्गं द्रोणान्वयमिव [चापभृतां] सत्कवीनां प्रधानं स पूजितवान् ॥

प्रदीपरुचौत्यादि तिलकम्—

प्रदीपरुचिसंचारचारु यौऽध्यास मन्दिरम् ।

ज्ञागित्येव स्वयं विष्णोस्तत्त्वं परमैक्षत ॥ १७ ॥

अनिरुद्धाच्युतबलश्लाघ्यदर्पकलाञ्चिताः ।

एफायनस्य यस्यासंध्यातुरात्म्याजिता गिरः ॥ १८ ॥

सुधासधर्मिभिर्द्वित्रैरिति लङ्ककचाटुभिः ।

अभ्यर्णं कर्णयोस्तस्य स श्रीदेवधरोऽधिनीत् ॥ १९ ॥

प्रदीपो मन्दिरशास्त्रविवरणं तद्वचिसंचारेण चारु मुरोधं मन्दिरादयं शास्त्रमाश्रित्य
यो हतमेव विष्णुसंघमिध तत्तत्त्वं स्वयं दृष्टवान् । अनिरुद्धमच्युतमग्रसं यद्बलं तेन
श्राप्यो यो दर्पस्तुलयायिना व्यासा यद्वैकायनस्य एको विष्णुरयने गतिर्यस्य गिर-
द्यातुरात्म्येन पुरस्कृतवत्तामिताः पूजिता [गिर] आसन् । अनिरुद्धाच्युतहलपर-
प्रष्टुप्रैर्लाञ्छिताथ । अमृतमधुरैर्द्वित्रैः श्रीलङ्कस्तुतिवचनैः स श्रीदेवधरो मद्रकविध-
रणसर्गापमप्रीणयत् ॥

त्रिभिः काण्डैराद्यः कविरमुमविध्यत्तदनु च

सुतो वाणेनायं तद्रपि विदधे चापलकलाम् ।

अलंकार त्वत्कैः प्रतिपदनिवद्धैर्ध्वनिलवै-

रथेदानीमन्तःकरणहरिणः श्राम्यति मम ॥ ६० ॥

श्रापः कविर्वाग्नीश्वरमुं चित्तमृगं त्रिभिः काण्डैः परिच्छेदविशेषरविध्यत् । वाणेन

१. रामतरङ्गिण्यो प्रसिद्धो गणोऽप्यस्त्रिणैव समय आसीत्, कदाचिदयमेव स्यात्-

कविना तदनन्तरं चेतोमृगो विद्वः । रत्नित इत्यर्थः । तदपि तथापि चपलतामेव चित्त-
मकरोत् । प्रतिपदं निबद्धेर्मांशकैर्व्यनितवैः करणैर्दुर्भिमर्दीयचेतोमृगः संप्रति घाम्यति ।
गार्त्वाहियानद्याभ्यामभिकृपुणं भवदीयं बान्धमित्यर्थः । हरिणय काण्टः शरविद्ये-
र्षबानेन शरेण च विद्वोऽपि व्यापत्तं करोति । खनितवर्णातांशु घाम्यति चपलं
रजति । हरिणा हि भीतराश्रया भवन्ति ॥

एकं भीजयतिहृदयार्थवर्ति कादमीरमीनध्वजं
तस्योपासितसंधिविमहमलंकारं द्वितीयं स्तुमः ।

भूभारः प्रथमेन पत्तगन्तेः द्वां रथता वारितो
नीतोऽन्वेन कृतार्थतां प्रवचनेर्भाष्योपदेशधमः ॥ ६१ ॥

कादमीराणो करमीभूयेमीनपत्र नाम् । चेतोहरमित्यर्थः । तमेकं भीजयतिहृदेवं
स्तुमः । तस्य भीजयतिहृदेवस्य संवारितसंधिविमहमलंकारं द्वितीयं स्तुमः । तयोरायेन
भीजयतिहृदेवेन दोषस्य भूभारो निवारितः । द्वितीयेनालंकारेण प्रवचनेर्भारियाभित्त्वस्य
यो भाष्योपदेशेन धमः च कृतार्थतां नीतः । इति द्वयोः शुद्धौ हेतुद्वयम् ॥ इति भाग-
वताचार्यदेवपरशोबद्धम् ॥

बहुत इत्यादि तिलकम्—

बहुदाः श्रवणे यस्य रुचिररुर्षमीयुषी ।

नास्ति पुष्पति याथार्थ्यमुद्यत्पदशतश्रियाः ॥ ६२ ॥

यस्य पाणिनिबद्धेन वररुच्यश्चितश्रिया ।

व्यज्यते कङ्कणेनेव लक्षणेनादरिद्रता ॥ ६३ ॥

वयसो मध्यमत्वेऽपि गुणैरधिकवार्द्धकम् ।

नागं साहित्यविद्यायाः सौविदलं तमैक्षत ॥ ६४ ॥

बहुशो बहुप्रकारं अनेने शास्त्राकर्णनविषय उत्कर्षमाधिक्यमीयुषी प्राप्तवती क्विर-
भिलषो यस्य नागधरस्य नास्ति नागरूपे याथार्थ्यं सार्थकता पुष्पाति प्रकटयति । नागा
हि बहुमूर्पत्वाद्बहुशः शृण्वन्ति । तथोद्यन्ती पदशतैः श्रीं शोभा यस्य । नागाना च
पदानि चरणा बहवो भवन्ति । पाणिनिनाचार्येण बद्धेन तथा वररुचिनाचार्येणाश्रितौ
श्रीर्यस्य तेन लक्षणेन शब्दशालेणादरिद्रता व्यज्यते । यथा पाणौ हस्ते निबद्धेन तथा
वरा या रुचिः शोभा तथाश्रितश्रिया बद्धेन चटकेनादरिद्रता व्यज्यते । सः यमवयत्वे-
ऽपि सति गुणैरधिककृद् साहित्यविद्यायाः सौविदलं कमुक्तिन रसकं नागं च दृष्टवान् ॥

द्वोऽपीत्यादि मुगलकम्—

द्वोऽपि तर्ककार्कश्ये प्रगल्भः कविकर्मणि ।

यः श्रीतुतातितस्येव पुनर्जन्मान्तरग्रहः ॥ ६५ ॥

तं श्रीत्रैलोक्यमालोक्य गण्यं सत्कर्मिणां धुरि ।

ययौ मुहुरधिज्यस्य कार्मुकस्य सधर्मताम् ॥ ६६ ॥

तर्काणां काकरये दृढपरिचयोऽपि कविकर्मणि श्चद्वारादिरसकोमले काव्ये प्रगल्भो यः श्रीतुतातितस्य पुनर्जन्मान्तरप्रह इव भवति । तुतातितः कुमारिलः । स हि ता-
किंकः कविशासीद । महतां सम्यङ्ग्रामप्रदणमयुक्तमिति तुतातितशब्दः प्रयुक्तः । विवर-
रणावसरे युक्तः । अन्यया विवरणत्वाभावप्रसङ्गात् (?) । सत्कर्मिणां सदाचाराणां धुरि
गण्यं तं श्रीत्रैलोक्यं दृष्टाधिज्यस्य धनुषः सधर्मतां सादर्यं ययौ । प्रणामं चकारेत्यर्थः ।
'यद्कर्मिणाम्' इति पाठः ॥

सर्वमानातिरिक्तेन विवृतापूर्वजन्मना ।

योऽधिकार्यस्थितिर्भाति नियोगेनेव चेतसा ॥ ६७ ॥

सूक्तिभूरिगुणानर्घमश्लायत स चीप्सया ।

दामोदरं तदासीददादरप्रहृकंधरः ॥ ६८ ॥ (युग्मम्)

सर्वेभ्यो मानेनाहंकारेणातिरिक्तं तथा विवृतमपूर्वं गुणवत्त्वाद्भोकोत्तरं जन्म येन तेन
चेतसाधिकार्यस्थितिर्मर्यादा यस्य स भाति । सर्वेभ्यो मानेभ्यः प्रत्यक्षादिभ्योऽतिरिक्तेन ।
तथा विवृतं प्रकाशितं पूर्वशास्त्रानुष्ठानजनितस्य फलस्य जन्म येन तेन नियोगेन प्रवर्तक-
कर्तव्यत्वारूपेण शास्त्रार्थेनाधिकार्येषु नियोज्येषु निययभूतेषु स्थितिर्यस्य तम् । तथा सूक्ते-
भूरिगुणैरनर्घं दामोदरं बहुधाः स्तुतवान् । तस्मिन्समये आसीदता आदरेण नतप्रौढः ॥

यः संततं निसर्गेण विनयानतकंधरः ।

व्यनक्त्याचवृहच्छास्त्रभारन्यच्चिततामिव ॥ ६९ ॥

पादोपसंप्रहव्यप्रविवलत्पाणिपल्लवः ।

तं पष्टं विबुधप्रष्टं स सोत्कण्ठमवैक्षत ॥ ७० ॥ (युग्मम्)

श्लामादिकविनयेनेव नतशिराः सन्धो गृहीतगुहशास्त्रभारेणेव नम्रतां विभक्तिं ।
पादोपसंप्रह्वे व्यप्रो लोलः स तं पण्डितानां प्रष्टमप्रणानिनं पष्टं पण्डितमुत्कण्ठया दृष्ट-
वान् । आत्मविषयमुपाभ्यायत्वं पादोपसंप्रह्वे हेतुः ॥

अज्यन इत्यादि युग्मम्—

व्यज्यते येन निर्मृष्टनिःशेषकलिपांमुना ।

भट्टप्रभाकरनयद्वयसोतो नदीष्णता ॥ ७१ ॥

सुवृत्तं क्रमलब्धोर्ध्वपदं परिचिनं दशोः ।

तं च वागीधर्गकेलिकन्दुकं जिन्दुकं व्यधात् ॥ ७२ ॥

भट्टसाचार्यस्य तथा प्रमाकरसाचार्यस्य यन्नयद्वयं तदेव स्रोतसी तत्र नदीष्णता कुशलता येन व्यन्यते । अत एव निर्भृशः शोचिता निःशेषाः कलिपांशवो येन । अथ च नदीश्रायिनश्च पाण्डुनिर्माणमुचितम् । तथा सुवृत्तं शोमनाचारम् । तथा क्रमेण लम्पमूर्ध्वपदमुच्यते येन । तथा सरस्वतीकेलिकन्दुकाम्यक्रीडनकं जिन्दुकनामानं दृष्टिगोचरं चकार । कन्दुकस्य च सुप्रवृत्तता वस्तुलक्षं कमलमूर्ध्वपदता च भवति ॥

पथा चरतीति तिलकम्—

पथा चरति वक्रेण वाग्यस्य चतुरैः पदैः ।

सरस्वत्यै विनिर्मातुमुद्यतेव प्रदक्षिणम् ॥ ७३ ॥

प्रक्रमैर्हठवक्रिणो मुरारिमनुधावतः ।

श्रीराजशेखरगिरो नीवी यस्योक्तिसंपदाम् ॥ ७४ ॥

श्रीमद्राजपुरीसंधिविग्रहस्य नियोगिनम् ।

अथानर्च वचोभिस्तं जहर्णं विनयाद्धितैः ॥ ७५ ॥

यस्य वाक्सरस्वती चतुरैः पदैः सुसिद्धन्तैः शब्दैः करणभूतैर्वक्रेण प्रसिद्धप्रस्थानातिरिक्तेन पथा चरति । अतः संभाव्यते—सरस्वत्यै प्रदक्षिणं वृत्तं प्रवृत्तव । प्रदक्षिणे वक्रः पन्थाः सरस्वतीरण्यासिर्भवति । ..... राजशेखरोक्तयः पन्थाः । राजशेखरोक्तिसमा यदुक्तय इत्यर्थः । राजपुरीसंधिविग्रहाधिकारिणं जहर्णं स विनयोक्तिभिः पूजितवान् ॥

यो रजयतीत्यादि युग्मम्—

यो रजयति सत्पूगरससंचारणोज्ज्वलैः ।

न कस्य स्यप्रबन्धोक्तिवर्णैः पर्णैरिवाननम् ॥ ७६ ॥

पुनानमाभिजन्येन कृत्यं पाण्डित्यपद्धतेः ।

निसर्गात्तमसंदिग्धं श्रीगोविन्दमविन्दत ॥ ७७ ॥

सर्ता पूगस्य वर्णस्य रससंचारणेनोज्ज्वलैः प्रबन्धोक्तिवर्णैः कस्य न यो मुखं रजयति । यथा पर्णैर्नागलतादलैः सन्तः शोमना ये पूगाः क्रसुकफलानि तेषां रससंचार-

१. राजपुरी कश्मीरदेशसंलग्नैव 'राजवेरी' 'रजौरी' इत्यादिनामभिः प्रसिद्धा वर्तते । तत्र तस्मिन्काले शोमपालमहोपतिरासीत्, यस्यायं जह्मणः संधिविग्रहनिर्माणो. 'राजपुर्यामाकुललं नीतायामाससाद तत् । तद्भर्तुः शोमपालस्य दूरस्थस्यान्तिकं चिरात् ॥' (८।१४६७) इति राजतरङ्गिणी. जह्मणकृतं शोमपालविलासकाव्यमलंकारावधारिणीनामकटीकासमेवं कश्मीरदेशप्रसिद्धमस्ति. सुक्तिमुक्तावलीसंपादकर्ता भारोदकभगदत्तजह्मणस्तु भिन्नः.

पेनोञ्ज्वलः । स्वाभिजन्येन पाण्डिलं पवित्रयन्त विनयेन वियां भूयन्तं तं गोविन्दं
स वन्दितवान् ॥

श्रीमानलक इत्यादि तिलकम्—

श्रीमानलकदत्तो यमनलं काव्यशिलिपु ।

स्वपरश्रमसर्वस्वन्यामसन्यममन्यत ॥ ७८ ॥

तथोपचक्षरे येन निजवाङ्मयदर्पणः ।

विह्वणमौढिसंक्रान्तौ यथा योग्यत्वमग्रहीत् ॥ ७९ ॥

तच्चह्वुकथाकेलिपरिश्रमनिरङ्कुशम् ।

तं प्रश्रयप्रयत्नेन कल्याणं सममीमनत् ॥ ८० ॥

काव्यशिलिपु कविष्वनलो ज्वायास्तया श्रीमान्सांधिविप्रह्वोऽलकदत्तो नाम्ना-
प्रणीय कल्याण स्वपरिश्रम काव्य तदेव सर्वस्व तन्व न्यासे निक्षेपे योग्य ज्ञातवान् ।
येन स्ववाङ्मयादघृतयोपचक्षरे नैर्मन्त्र प्रापितो यथा विह्वणकवेर्या प्रीतिः पशुर्धे
वायुरचना वाक्ये च पदार्थभिधान तत्संक्रान्तौ योग्यत्वमग्रहीत् । निन्दे च दर्पणे
पल्लु सञ्जमति । ताव ता या बहवः कथा महाभारतादयस्तत्परिक्रमेण निरङ्कुश त
कल्याण स समानितवान् ॥

यावाधिष्कुरत इत्यादि दुग्मम्—

यावाधिष्कुरतो यक्षत्रमुरुचन्दनपुण्ड्रकम् ।

मुद्रितं सूक्तिदेव्येव कोपं काव्यकलाश्रियः ॥ ८१ ॥

भुङ्क्ते श्रीवत्सनामानौ सूरी सत्रह्यचारिणौ ।

वाक्यैर्जितामृतम्यादैः सादरं तावभाषत ॥ ८२ ॥

श्री मुग्धीवर्मा सूरी षण्डितां मुक्तं चन्दनतिलच्छाशित वस्त्रतः । अतः समान्यते—
काव्यकल्याणः कोपं सन्तं सरस्वदेव मुद्रितम् । कोपो हि मुद्राग्रहितो भवति । शी
सुन्दरं प्रह्व चरन्तौ महा यायिनौ सुधामपुरैर्येचोभिर्भाषितवान् ॥

श्रीःपेलादि दुग्मम्—

तीक्ष्णमारम्भतज्योतिर्गुण्युत्तममात्मना ।

श्रुतिन्यां लिखते सद्विर्यस्योक्तिः पादमीयुषी ॥ ८३ ॥

तं स तर्कनहान्मोधिर्गुण्युत्तममवमार्षिचत् ।

श्रयानन्दं खिग्धदन्त्यामदीर्घेन्दीवरदानभिः ॥ ८४ ॥

श्रीःपेलादि दुग्मम्—

लभमाना यस्योक्तिः श्रवणाभ्या सज्जनैर्लिखते । बहिना साधितस्य रसस्य च मधुरा-
दैर्लेहनमुचितम् । तर्कसमुद्रेऽयस्य तर्कसमुद्र विवन्त श्रीआनन्द स जेहृदष्टिनीलोत्पल-
सग्निभ पूजितवान् ॥

उज्जिते पथि वैदर्भे कठोरपदकण्टकैः ।

निसर्गललिता यस्य स्वैर चरति भारती ॥ ८५ ॥

अतूतुपन्निस्तुषया भूषितं कविविद्यया ।

तं पद्मराजमव्याजव्याहारविनियु(नयो)क्तिमि ॥ ८६ ॥ (युगलकम्)

कठोरपदान्येव कण्टकास्तैर्इज्जिते कोमलपदसहिते । वैदर्भ्यां गुणमयावाद् । एवविधे
पथि स्वभावमुकुमारा यस्य वाणी चरति । कण्टकरहिते च मार्गे मुकुमारा नायिका
स्वैर चरति । त पद्मराज निर्दोषया कविविद्यया भूषित स महङ्को निर्व्याजव्याहारैण
तथा विनियुक्तिभिरतूतुपत् ॥

भाति केशकटप्रेण यस्त्वयीधूमवभ्रुणा ।

उपासनाद्र्या नित्यमुक्त इव संध्यया ॥ ८७ ॥

अगर्ह्वार्हतमतन्यायोपन्यासदेशिकम् ।

श्रीगुणमुन्नमत्प्रीति ततस्त्वं प्रत्यपद्यत ॥ ८८ ॥ (युगलकम्)

त्रयी आहितामिलादमित्रयी तद्गुणेन बभ्रुणा केशकटप्रेण केशातिशयेन यो भाति ।
अत सभाव्यते—उपासनेनार्द्रया संध्यया अमुक्त इव । विषयविषयिभूताभ्या धूमवभ्रु-
केशकटप्रसङ्गाभ्यां साचारत्वमस्य द्योतितम् । बृहती प्रभाकरसाल तत्सदन्धि अगर्ह्व
यन्मत तत्प्रायस्योपन्यासे देशिकमुपदेशार त श्रीगुण स महङ्को गाढ प्रेम कृत्वा प्रत्यभाषत ॥

धिन्वन्पवित्रचारित्रो विश्वामित्र इव त्रयीम् ।

पाठबोधानुष्ठानसौष्ठवेन पुनाति यः ॥ ८९ ॥

वक्त्रटद्धो निसर्गेण व्यञ्जन्सदनुरक्तताम् ।

न जहात्यसुरो यस्य सामराजिस्थितिग्रहम् ॥ ९० ॥

स्वतत्र शास्त्रवीथीषु प्रथम सोमपीथिनाम् ।

लक्ष्मीदेवस्तमाशीर्षि. स निर्भरमवीवृधत् ॥ ९१ ॥ (तिलकम्)

यो विश्वामित्र इव त्रयीममित्रयी धिन्वन्सर्पकन् अत एव पवित्रचारित्र तस्मात्प्रत्या
पाठे तदर्यावबोध च त्रय्युक्तधर्मस्थानुष्ठानेन सौष्ठवेन य पुनाति सकलीकरोति । नि-
सर्गेण सत्सदनुरक्तता व्यञ्जन्प्रकाशयन् अविद्यमाना सुरा धासवो यस्य स वक्त्रट्टो व-
दनाभोग सामभी राजते तच्छील स्थितिग्रहमवस्थान न त्यजति । अथ च स वक्-
ट्टोऽसुरोऽसुर इव दनुरक्तता दनी दानवमातरि रक्षता व्यञ्जन् सामरा सदेवा वा

आजिः सद्गामस्तत्स्थितिग्रहं न त्यजति । स लक्ष्मीदेवः शास्त्रमार्गेषु स्वतन्त्रः तथा सोमं ये पिबन्ति तेषामाद्यस्तमाशीर्वादिरवर्धयत् ॥

व्याख्याभिख्यासु माप्यस्य यो यागोपक्रमेषु च ।

इष्टीर्विवृणुते धुर्यो बुधानामिव यज्वनाम् ॥ ९२ ॥

आतन्वन्विनयाकृतं दूरनम्रेण मौलिना ।

ततो जनकराजेन तेन संतुप्य तुष्टुवे ॥ ९३ ॥ (युगलकम्)

भाष्यसंबन्धिनीषु व्याख्याभिख्यासु व्याख्याशोभासु । बुधानां पण्डितानां [मुख्यः] इष्टीर्माध्यकारवचनानि विवृणुते । यथा यागोपक्रमेषु यज्वनामिष्टीर्यागविशेषान्विवृणुते । तेन जनकराजेन स दूरं नम्रेण शिरसा विनयाकृतं विस्तारयन्संतुतः ॥

व्यनक्ति पृथु सामर्थ्यमाख्याया एव योऽक्षरैः ।

जयेऽभिनवगुप्तस्य प्रकटः प्रथमो गुरुः ॥ ९४ ॥

तं तत्रागमतन्त्रेषु सूचितानङ्कुशश्रमम् ।

ततः संकेतसदनं प्रागल्भ्यस्याभ्यभापत ॥ ९५ ॥ (युगलकम्)

आद्यायाः प्रकट इत्येवंरूपायाः संबन्धिभिरक्षरैरेव हेतुमिरभिनवगुप्तस्य जये सामर्थ्यं यो व्यनक्ति । अभिनवगुप्तः काश्मीरानार्यवर्धः । स ह्यभिनवो नूतनो गुप्तः, अयं तु प्रकटः प्रथमश्च । अतो नामाक्षरैरेवाभिनवगुप्तजयो येन कृतः । आगमशास्त्रेषु कृत-बह्वभ्यासे तथा प्रागल्भ्यस्यैकाग्र्यं स संकथितवान् ॥

येन जाड्यैकपीडाभिः पुष्पतः कम्पसंपदम् ।

विघृतानन्ततापस्य विहितं लह्वर्न कलेः ॥ ९६ ॥

अक्षेपभिपगप्रण्यं शरण्यं शास्त्रपद्धतेः ।

यवन्देऽथ तमानन्दं सुतं शंभुमहाकवेः ॥ ९७ ॥ (युगलकम्)

जाड्यं शुभकर्मोपममिरोपस्तत्पीडाभिः कम्पातिशयं कुर्वतः, तथा प्रकाशितपद्दुः-रास्य कटियुगलोद्दहनं येन कृतं तमानन्दवर्धनं शंभुनाप्रो महाकवेः पुत्रं सफलवेद्य-चूडामणि तथा शास्त्रसरनिशरण्यं स यवन्दे । यद्यथ जडत्वेन कम्पं कुर्वतस्तथा शरीरं तपतप उवरस्य छदनमुपवासादिकं करोति ॥

नागरप्रकृतिश्चारुवलात्मा विघृताभयः ।

यः प्रीणात्यातुरानर्हैर्भेषजैकमयैरिव ॥ ९८ ॥

ततस्तदनुजन्मानमगदंकारपुंगवम् ।

सुहृलं गाढया प्रीत्या तं पुनः पुनरैक्षत ॥ ९९ ॥

नगरीभवा नागरी सा प्रकृतिर्यस्य । एतेन वैदग्ध्यसौजन्यनातुर्यप्रकाशनं कृतम् । चारुचल आत्मा यस्य । तथा विधृतममय भयाभावो येन । एवविधो योऽत्रैरातुरान्प्रीणाति । अतः सभाव्यते—औपधैकप्रकृतिभिरिव । नागरं शुष्ठी, बला, अभया हरी-तकी । भगद्वारपुगव भिषक्प्रधान तदनुज सुहृलमतिप्रीत्या सुहृर्मुहुर्दृष्टवान् ॥

पाणिनीयातपत्रेण पवित्रं यस्य तन्मुखम् ।

सङ्गं स्वप्नेऽप्यवाप्नोति नापशब्दरज कर्णेः ॥ १०० ॥

स्वस्थेश्वरस्य यो व्यञ्जन्मण्डले मन्त्रसंस्क्रियाम् ।

धत्ते सदागमप्रीतिं दैशिकानां धुरि स्थितम् ॥ १०१ ॥

अन्यः स सुहृलस्तेन ततोऽवन्वत्त पण्डितः ।

दूतो गोविन्दचन्द्रस्य कान्यकुब्जस्य भूभुजः ॥ १०२ ॥ (तिलकम्)

पाणिनीय पाणिनिप्रणीत व्याकरण तदेवातपत्रेण तेन करणभूतेन यस्य तन्मुखमपशब्देरेव रेणुकणे सङ्गं स्वप्नेऽपि न प्राप्नोति । अत एव पवित्रम् । छत्रे सति रजःस्रो न भवति । स्वस्थेश्वरस्य गोविन्दचन्द्रस्य मण्डले राष्ट्रे कान्यकुब्जदेशे मन्त्रैः सत्क्रिया व्यञ्जयन् यः सता साधूनामागमेन प्रीतिर्यस्यां स्थितौ तां दैशिकानां देशान्तरीयाणां धुरि स्थितिं धत्ते । अथ च स्वस्थेश्वरस्य भगवतो महेश्वरस्य मण्डले यागादौ मन्त्रसत्क्रिया प्रणवादिस्वरकारं व्यनक्ति । कान्यकुब्जमण्डलेन्द्रस्य गोविन्दचन्द्रस्य रातो दूतः स सुहृलो नाम अन्यो लोकोत्तरः पण्डितः । अयवान्य पूर्वोक्तसुहृत्सु । स सुहृलस्तेन वन्दितः ॥

तस्येति स ततः प्रीतिं प्रणयादैशिकोऽदिशत् ।

व्यापृतौ काव्यकेलीनामसमस्य समस्यया ॥ १०३ ॥

काव्यकेलीनां व्यापारेष्वविद्यमानसदृशस्य तस्य मङ्गकस्य प्रणयात्प्रीतं स दैशिकः समस्यया वक्ष्यमाणया प्रीतिमदिशत् ॥

एषा समस्या यथा—

गूढद्वभ्रुकचानुकारिकिरणं राजद्रुहोऽहः शिर-

द्वेदेदारुं वियतः प्रतीचि निपत्तस्यब्धौ रवेर्मण्डलम् । (इति समस्या)

राशे चन्द्राय स्व णिने च ह्यतोऽहो दिनस्य शिरद्वेदाभ छिप्रशिरःषट्श तथा

१. अयं कान्यकुब्जमहीपतिगोविन्दचन्द्रः तिलकान्द्रादशशतकस्य पूर्वार्धे आलो-
दिति 'इण्डियन् आण्डिकेरी'मुदितदानपत्रेभ्यो ज्ञायते.

बधुकेशाननुकुर्वन्ति तच्छीलम् । किरणा यस्य तद्रवेमण्डलं वियत आकाशात्पश्चिमसमुद्रे
निपतति । राजद्वहः शिरदुन्दे उचितः ॥

अपूपुरत्पुरस्तेषां द्रुतमित्यं स तां सताम् ।

आरात्रिकमिव भूमिर्वलन्तीभिर्विवृण्वताम् ॥ १०४ ॥

सतां पण्डितानामग्रे स महत्कृतां सनसां सद्योऽपूरयन् । अतः संभाव्यते—वम-
त्कारवशाद्दलन्तीभिर्भूमिरारात्रिकमिव कुर्वताम् ॥

एषापि द्युरमा प्रियानुगमनं प्रोद्दामकाष्ठोत्थिते

संध्यामौ विरचय्य तारकमिपाज्जातास्थिशेषस्थितिः ॥ १०५ ॥

(इति समस्यापूरणम्)

एषापि द्युरमा आकाशलक्ष्मीः प्रोद्दामे तथा काष्ठासु दिग्भूतिषु संध्या एवामिस्त-
स्मिन्प्रियस्य दिनम्यानुसरणं कृत्वा तारकव्याजास्थिशेषस्थितिर्जाता । राजद्वहः पत्नी
प्रियस्य पत्युरित्यनोरिषितेऽप्रावनुसरणं कृत्वास्थिशेषा जायते । एतन्पूरणार्थम् ॥

अविस्मृतस्वजननीजनक्षीररसा अपि ।

बटवो निन्धिरे येन सूक्तिदेवीरसज्ञताम् ॥ १०६ ॥

जोगराजमुपाध्यायं ध्यायन्तं शुभमजसा ।

अथ भक्त्या तमानर्चत्तच्चर्चाभिरर्चितम् ॥ १०७ ॥ (युगलकम्)

अविस्मृतो जननीजनस्य क्षीरस्वस्तसास्तादो येषां ते बटवो बाला येन सरस्वतीर-
सज्ञतां नीताः । सरस्वती मातृस्थानीया । बाला हि परस्माः श्रियः क्षीरं न पिबन्ति ।
अतो विरोधच्छाया । सं जोगराजमुपाध्यायं शुभं चिन्तयन्तं तत्तद्यथाभिर्बहुकृपाभिः
पूजितमज्ञसा स्वयेन मार्गेण पूजितवान् ॥

ए न यः साधुवादेषु नृत्यद्भिर्दशनांगुभिः ।

विद्वज्जनेन साम्राज्ये सन्यानामभ्याषिच्यत ॥ १०८ ॥

वचोभिर्नुनुदे दन्तद्युतिश्रीस्रण्डपाण्डुभिः ।

वादिनां वाददर्पोष्मा येन शूर्पारकाध्वसु ॥ १०९ ॥

यं श्रीमदंपरादित्य इति दृत्यप्रसिद्धये ।

प्रजिषाय घनछायः कादमीरान्कुङ्कुः(न्कोङ्कु)णेश्वरः ॥ ११० ॥

१. अपरादित्यवृत्ता क्वारिता वा यादवन्त्यस्मृतिटीका 'अपरदं'नाम्ना प्रसिद्धा मुकु-
र्भर. निताश्वराददतीकाकारो विज्ञानेश्वरस्वररादित्यादिदिव्येव प्रार्थनः. स च
विष्णुमातृदेवचरितकान्ये विरुपक्षविना वादिनस्य कल्याणनपराधिवर्तेर्विक्रमस्य सुभाया-

तेन श्रीतेजकण्ठेन सौत्कण्ठमनुवपन्नता ।

इति सोऽधिकवैश्वानिरवचमगधत ॥ १११ ॥ (चकलकम्)

॥ न छाधुवादेपु साधुवादावधरे स्फुरद्भिर्दन्तरिमिभिर्दंतभिर्विद्वन्नेन वस्तेजकण्ठः
सध्यानां छात्राजये सर्वाधिपत्येऽभिपिफः । येन वादिनां वादिदपेणोष्मा मुनुदे वारितः ।
केपु । शर्पारकाध्वसु कुडुणप्रदेशेषु । दन्तपुविरेव श्रीसण्डस्वेन पाण्डुभिर्वचोभिः ।
श्रीसण्डेन च तापो द्वियते । श्रीमदपरादिल्लनामा कुडुणेश्वरो यं द्रुतत्वार्यं काश्मीरान्वि-
घ्नयान्, तेन श्रीतेजकण्ठेन सौत्कण्ठं प्रार्थयमानेनाधिकं वैश्वं यत्र तथा निरवधं च
श्रुत्वा स मङ्गलः सेभावितः ॥

निष्कल्मषं तवैकस्य श्रीमङ्गलं क्वविताद्भुतम् ।

सृष्ट्योक्तिर्यस्य नास्तुत्यस्तुतिर्कीर्तनपाप्मभिः ॥ ११२ ॥

एकस्य तस्य क्वविता काव्यमद्भुतमाधर्षम् । यद्वा क्वविताद्भुतमित्येकपदम् । निष्क-
ल्मषं निर्दोषम् । यस्य छे वक्त्रिस्तुल्यस्तुतिर्कीर्तनपाप्मभिर्न सृष्ट्या । अस्तुत्या राजानस्तेषां
स्तुतेः कीर्तनेन पाप्मानः पापानि तेः । महाकविनापि भवता यदाज्ञस्तुतिर्न कृता तत्रा-
धर्षम् ॥

शिक्षन्ते भिक्षितुं सर्वे त्वयैकेन न शिक्षितम् ।

भिक्षाकर्ता निराकर्तुमक्षेपविदुषामपि ॥ ११३ ॥

सर्वे भिक्षितुं राजस्तुत्यादिना भिक्षापाठनार्थं शिक्षन्ते । त्वया पुनरेकेन समस्तप-
म्बितानां भिक्षाकर्त्वं निवारयितुं शिक्षितम् । त्वत्कान्यं श्रीकण्ठचरितलक्षणं दृष्टान्येऽपि
कवयः श्रीकण्ठस्तुत्यैव शार्पा पुनन्तांशयैः ॥

संभेदः श्रीसरस्वत्योः केवलं न विपन्मयम् ।

त्वं मोहमयमप्याशु मलं कस्य न लुम्पसि ॥ ११४ ॥

त्वं कस्य न, अपि तु सर्वस्य विपद्भ्यं मलं केवलं न नाशयसि, मोहमयमपि मलं
सर्वेषां नाशयसि । अत्र हेतुमाह—श्रीसरस्वत्योः संभेदः संगमः । 'संभेदः सिन्धुसं-
गमः' । तस्य च मलम्विलोपनप्रवृत्तम् । शपथीतस्य च संस्कारधारणमुचितम् ॥

सा वैदुषी फलं यस्या न परोपकृतेः परम् ।

शिक्षन्ते जीवनोपायमन्ये वाङ्मयशिल्पिनः ॥ ११५ ॥

माधीव. तस्माद्बिह्वलविज्ञानेश्वरी लिखान्देकादशशतकोत्तरार्धसमुद्भूता, अपरादिल्ल
द्वादशशतकपूर्वार्धसमुद्भूत इति ज्ञेयम्. किं तु वाक्त्रवल्मयसृष्टिटीकाकर्तायमेवापरादिल्ल
इति संदिग्धम्. टीकाकर्तापरादिल्लो विशाखरवशोत्पन्नजीमूतयाहनकुलोद्भव इति वरी-
कातो ज्ञाप्यते.

यस्याः परोपकारादन्यत्फलं नास्ति सा वैदुषी भवति । अन्ये ये परोपकारं न कुर्वन्ति
ते शास्त्रकर्मकरा जीवितोपायं शिष्यन्ते ॥

नृपचाटुकपाप्मभ्यस्तदित्थं तव यद्यपि ।

सरस्वती विभेत्येव दधती शुद्धिसंस्क्रियाम् ॥ ११६ ॥

तथापि मां गुणनिधे भज क्षमापचट्टकिभिः ।

पञ्चपाभिः पठित्वा याः समासूद्रिकतामियात् ॥ ११७ ॥

राजस्तुतिपापेभ्यस्तत्र सरस्वत्येवं यद्यपि भीता अत एव शुद्धिसंस्कारं दधती ।
तथापि हे गुणनिधे, पञ्च वा पङ्का पञ्चपाः तामी राजस्तुतिकथाभिर्मानुप्रहाण । याः
पठित्वाहं समासूद्रिकं प्राप्नुयाम् ॥

असावध्यवसायोऽस्मदनुग्रहधिया च ते ।

न दुप्येत्यार्थिताः सन्तः किं न दद्युर्हि याचते ॥ ११८ ॥

अस्मात्तनुग्रहधिया हेतुभूतया तेऽयमध्यवसायो राजस्तुतिलक्षणो न दुप्येत् । अर्था-
न्तरन्यासः—कृतयाचनाः सजनाः प्रार्थयमानाव किं नादेयं दद्युः ॥

श्रोत्रशुक्तिपुटेनेति पीत्वा तद्भ्रान्त्यविश्रुपः ।

इमामुदगिरत्सोऽथ सूक्तिमुक्ताफलस्रजम् ॥ ११९ ॥

धृतिशङ्खलीमार्गेण तद्वचनविन्दुन्धीला सूक्तान्येव मुक्ताफलानि तेषां मालां स
स्रजमत् । शुक्तिमार्गेण च जलकृगान्पीत्वा समुद्रो मुक्ताफलान्युद्धमतीति मङ्गलविना
स्वस्र समुद्रवद्भ्रान्तीर्यं प्रकाशितम् ॥

यद्वक्त्रेण पथा प्रयासि सततं यद्वासि विद्वन्मन-

श्रौरी यच्च करोषि पूर्वमुकविप्रौढिप्रभोत्सुंसनम् ।

तस्माद्भारति सद्भिरत्र भवती तीक्ष्णेति संभाविता

तूर्णं पार्थममुष्य पार्थिवमुनेरभ्येहि शुद्धचार्थिनी ॥ १२० ॥

वक्त्रेण प्रसिद्धप्रस्थानातिरेकेण पथा यत्प्रयासि, निलं पण्डितचित्तावर्जंका यद्यसि,
यच्च पूर्वेषां मुच्यन्तीनां प्रौढा या प्रया तस्या तत्सुंसनं वाचनं करोषि, ततः सद्भिरस्तीक्ष्णा
कुचाप्रीया संभाविता तम् । अतः शुद्धार्थिनी त्वमस्य राजर्षेः समीपमभिगच्छ । यो हि
वक्त्रेण परवचनेन पथा निलं प्रयाति निलं च चौरः पट्टचरः परवाचनं करोति स हिंसः
संभाविदः शुद्धार्थां शुद्धिचरसर्वापं याति । पार्थिवमुनेरिति शुद्धमुष्यम् ॥

त्वत्सद्भेन जगन्नयैकगुरुणा राजन्गणो विद्विषां

सद्भागेषु पन्थयनोपनिषदां मिद्वान्तमध्यापितः ।

उन्मुक्तासमसर्वशास्त्रसरणि सत्यक्तपत्रकम्-

श्चित्र चिन्तयितु विविक्तविपिनासङ्ग समाश्लिष्यति ॥ १२१ ॥

जगद्भये एकेन शुद्ध्या गौरववता लखद्भेन पलायनोपनिषदामदर्शनरहस्याना निधय
शत्रुवर्गोऽध्यापित । अत उन्मुक्ता लक्ता असमा सर्वा समस्तशास्त्री शस्त्रसवन्धिनी
सरणिर्यत्र तथा सत्यक्त पत्रकमो वाहनकमो येन ॥ तत्र वैरिवर्गो विजयवनासङ्ग वि-
न्तयितु समाश्लिष्यति । यत्र शुद्ध्या उपनिषदा मोक्षोपायशास्त्राणा सिद्धान्तमध्यापित
स सत्यक्तसमप्रकुमार्य तथा सत्यक्त पत्रकमो श्र-याधारकमो येन ॥ विजय चिन्तयितु
गच्छतीति चित्रम् ॥

व्यथोद्रेकादेका घनरुदितशोणे नृपदशौ

चहन्ते वेराग्यादिव विधृतकापायवसने ।

अरण्यान्यामन्यास्त्वदरिबनिता यान्ति विपद्

लताना ससर्गादिव नवजटावलकलभृत ॥ १२२ ॥

अतिभयाद्यद्घन रुदितमधु तेन रक्ते । अत सभाव्यते—वैराग्याद्भृत कापाय कापाय
रक्त वसन याभ्या ते दृष्टावेका काविर्द्वैरिरामा बह्वे । अन्या काधिवद्वैरिरामा
अरण्यान्या महत्तरण्ये विपद् याति । कीदृश्य । जटा सयता कचास्तथा वल्कल
भूर्जादिकृत वल्गु विभ्रल्य । अत सभाव्यते—लताना परिचयादिव । लता हि जटा
मूलानि, वल्कल खव च विभ्रति ॥

वेधव्योपहता प्रतापतपनमुप्यद्वपुष्का-तय

कान्ताराध्वसु लब्धसाध्वसभुव प्रत्यर्थिवामभुव ।

राजनिर्भरनाप्पचारिविवलत्रैत्रालयालावगी

सदोहैस्त्व वर्धयन्ति विशदस्पन्दा यश कन्दलीम् ॥ १२३ ॥

विनयेन [पति]मारणोपहता, प्रताप एव तपन सूयस्त्वन दुप्यती वपुष्कातिर्थाता
ता, मा ताराध्वसु दुर्गममार्गेष्वपि, तथा लब्ध यत्साध्वस तस्य भुवो भूमय, प्रत्यर्थनां
वैरिणा वामभुवस्त्व निर्मलोत्पासा कीतलतां वर्धयन्ति । वै । निर्भरेण चाप्पचारिणा
हेतुना विवल्ति यानि नेत्राणि तायेवालवालावत्यस्तत्समूर्द्ध । आदित्यताविताय भुवो
प्रीत्यहता सेकापरिर्लक्षा वर्धयन्ति ॥

प्रियान्प्रति गरौ लम्बा कुर्वते त्वदरिस्त्रिय ।

साम्पधारा कराश्लिष्टकुचा पिण्डोदकत्रियाम् ॥ १२४ ॥

मद्यभुवि मनाप्पप्रवाहा हसद्वद्वसना । हसद्वपातिनायवशादिति भाव । तदिऽ-

रामाः प्रियान्प्रति युद्धहतान्भर्तृनुद्दिश्य पिण्डोदकक्रियां कुर्वत इत्युत्प्रेक्षा । कुत्वाः पिण्डस्थानीयाः, अश्रुदकस्थानीयम् ॥

भिक्षभ्रूवलनाकुले तरलिते वक्त्रोद्भुपे सान्द्रया
निःश्वासक्रमवात्यया किमपरं भर्तर्यरित्रे हते ।
राजेन्द्र त्वदरातिचन्द्रवदनालोकस्य शोकाचलो-
द्भिन्नास्वश्रुतरङ्गिणीषु कुरुते दृष्टज्जनोन्मज्जने ॥ १२५ ॥

अतिभ्यस्त्रायते भरीन्त्रायत इति वा इत्यरित्रे तथाविधे भर्तरि हते अतः सान्द्रया निः-
श्वासा एव क्रमवात्या तथा करणभूतया छिन्नं भ्रूणां बलनं तेनाकुले मुखप्रवहणे तरलिते
सति लदरिरामागणस्य दृष्टिः शोकवीलोद्भिन्नासु बाष्पनदीषु मजनोन्मज्जने कुरुते ।
वात्यया छिन्नबलने षोडशुपे भग्ने अरित्रे केनिपातने हते प्रवहणगात्री नद्यां निमज्जति
चोन्मज्जति च ॥

त्वघात्रासमवेतदुर्धरगतेः सैन्यस्य संमर्दतो
द्राक्पिष्टेऽपि शिरोगणे गुणयुगं जज्ञे फणाभृत्पतेः ।
प्रापद्भूपरमाणुभिस्तरलितैः कालुष्यमक्षणां न य-

दुद्भङ्गस्य च कारणं यदशृणोन्नो पत्तिकीलाहलम् ॥ १२६ ॥

लक्ष्मीयमात्रासु समवेतस्य संघटितस्य अत एव दुर्धरगतेर्दुर्वहघावनस्य सैन्यस्य मर्द-
नेन फणगणे क्लेशितेऽपि शेषस्योपकारद्वयं जातम् । सैन्यमर्देनाथः पतितो रजोभिरुचित-
मपि दृष्टिकालार्थं शेषो यत्र प्रापद, तथा हृद्ग्रहेतुं पदातिसिंहनादं च यन्नाशृणोत्
ततः ॥ एते धीतेजकृष्णाभ्यर्धनया कृताः श्लोकाः ॥

ततो यथार्थनामानं द्विजं वागीश्वराभिधम् ।

अस्तोष्ट पठितश्लोकमिति श्रीलङ्ककं प्रति ॥ १२७ ॥

अथ धीलङ्कमुद्दिश्येति कृतश्लोकं वागीश्वराह्वयं महाकवित्वेन सत्यार्थसंग्रहं संस्तुतवान् ।
त्वयि प्रसन्ने मम किं गुणेन त्वय्यप्रसन्ने मम किं गुणेन ।

रक्ते विरक्ते च वरेऽङ्गनानां मिथ्यैव नेपथ्यविशेषमक्तिः ॥ १२८ ॥

यदि मयि त्वं प्रसन्नः गुणाः किमर्थोः । गुणैः साध्यस्य प्रसादनस्य स्वयं सिद्धत्वात् ।
अथ त्वमप्रसन्नः गुणाः किमर्थोः । गुणसाध्यस्य प्रसादस्वामावात् । एतदृष्टान्तेन स्पष्टी-
करोति—भर्तरि रक्ते किमर्थो वेद्यः, विरक्ते वा किमर्थो वेद्यः ॥ इति धीमदवागीश्वरस्य
श्लोकः ॥

नेत्रे कवित्वपाण्डित्यमये दधदचार्मणे ।

योऽङ्गेनादसिलं वर्त्म सारस्वतमवैस्रत ॥ १२९ ॥

चरतः पथि शास्त्राणां यस्यासचर्मचक्षुषः ।

देव्याः करावलम्बेन न जातु स्खलितं पदैः ॥ १३० ॥

सकृदाकर्णनघ्रातसमस्तग्रन्थसंसृतेः ।

इति तस्य पटोः पट्टीं गिरं चिरमचर्चयत् ॥ १३१ ॥ (तिलकम्)

अचार्मणे दिव्ये काव्यपाण्डित्यमये नेत्रे दधानो यः मुखेन समस्तं सरस्वतीसंबन्धिनं मार्गं दृष्टवान् । शास्त्रमार्गे संचरतोऽसचर्मचक्षुषोऽप्रशस्तदृशोऽल्पदृष्टेयस्य सरस्वतीहस्ता-
वलम्बेन पदैः सुप्तिदन्तादिभिर्न स्खलितम् । अविद्यमानदृष्टेरन्धस्य च हस्तावलम्बेन पदानि न स्खलन्ति । ग्रन्था एवानन्तत्वासंसृतिः संसारः सकृदाकर्णनेनैकवारं श्रवणे-
नाघ्राताधीता समया ग्रन्थसंसृतिर्येन तस्य पटुपण्डितस्योक्तिं स चर्चितवान् ॥

तज्जसूरिकृतप्रीति चारुमन्दारपुष्पवत् ।

कदा भवन्महाकाव्यं व्योमेवेशे ध्रुवस्थिति ॥ १३२ ॥

तज्जहाश्च ते सूरयस्तेषां कृता प्रीतिर्येन । मन्दारपुष्पवत्सुन्दरम् । अविनश्यत्प्रकृति ।
तरप्रसिद्धत्वात्काव्यं कदा पश्यामि । व्योमेव ध्रुववृहस्पतिभ्या कृतप्रीति । चारुवो मन्दार-
पुष्पवन्तः क्षनिभौमार्केन्दवो यत्र । ध्रुवस्य नक्षत्र[विशेष]स्य स्थितिर्यत्र ॥ इति पण्डि-
तपटुश्लोकः ॥

ज्यायसो वीक्ष्य विद्वद्भिर्हर्षदामिति पर्षदम् ।

स तदा सुचिरं दम्भे दृशं कर्णान्तचुम्बिनीम् ॥ १३३ ॥

श्रीलङ्कस्य सभामेवं दृष्ट्वा स दृश विकसितां तदावहत् ॥

विद्वद्वादविधिस्तस्य पटुर्कीरसजन्मभूः ।

कर्णयोः पद्साहारसिद्धयै चिरमकल्पत ॥ १३४ ॥

पटुर्कीरसस्य जन्मभूः पण्डितगोष्ठी [वादविधिः] तस्य कर्णयोर्मथुरादिपद्सकल्पि-
साहारसदृदाः संपन्नः ॥

शुट्यद्भिराननपथावसथोक्तिदेवी-

हस्ताग्रपुस्तकमुखादिव बन्धसूत्रैः ।

दन्तांशुभिः प्रसृमरैः पिहिताधरौष्ठः

श्रीरुच्यकस्तमथ स स्वगुरुर्बभाषे ॥ १३५ ॥

मुखनिवासिसरस्वतीहस्तस्थितपुस्तकामाशुदद्भिरिव स्फुरद्भिर्दन्तरदिग्भिरुदितौष्ठः
श्रीरुच्यकः स्वगुरुसमथोक्तवान् ॥

आराधिता भगवती भवतैव सत्यं

प्राग्जन्मसुघतशतोर्मिभिरुक्तिदेवी ।

यत्नं विनाप्यधिवसन्कविकर्म गर्भं

सारस्वतत्वमिव योऽलमभिव्यनक्ति ॥ १३६ ॥

बहुषु पूर्वजन्मसु त्रतशतप्रबन्धैर्हेतुभिर्भवतेव सरस्वती सेवितेति सत्यम् । अभ्यास
विनैव कविकर्म प्राप्तुवन् यो भवान् गर्भं सारस्वतत्वमिव प्रकाशयति ॥

यत्काव्यरत्नमुपधातुमिवोपनीय

शक्त्या निसर्गविवृतोद्गमयार्पितं ते ।

तच्छातता गमितवानसि वर्धमान-

व्युत्पत्तिशाणफलकार्पणनैपुणेन ॥ १३७ ॥

निसर्गेण विवृतोद्गमया स्फुरन्त्या शक्त्या नीत्वा ते तुभ्य यत्काव्यरत्नं दत्तं तच्छात-
तामच्छत्वं प्रापितवान् । वर्धमाना व्युत्पत्तिं सर्वं शाणफलकं तस्मिन्वर्णे नैपुण्येन ॥

तत्सौष्ठवव्यसनि काव्यकलाशरीर

नो जात्ववद्यमयमामयमभ्युपैति ।

शक्त्याद्यो दधति साम्यगतिं त्रयोऽपि

ते यत्र घातव इवाविकृतप्रतिष्ठा ॥ १३८ ॥

सौष्ठवे दार्ढ्यं भक्षैश्चित्ये व्यसनि काव्यकलाशरीरं शब्दार्थसदमौ दोषरूपं रोगं न
जातुं प्राप्नोति । यत्र शक्तिव्युत्पत्त्यभ्यासात्त्रयोऽपि निर्विकारा समाः । यत्र शरीरे चा-
विकृतास्त्रयो दोषा वाक्वादयः समास्तच्छरीरं रोगं न प्राप्नोति ॥

- धन्यस्त्व विनिवेशितैर्बहुतिथैरर्थैः स्थितिं विभ्रती

न कापि स्ववपुः प्रसारितवती पण्यत्वसंसिद्धये ।

सालंकारपदाधिकध्वनिजुषा मूर्त्या नरीनर्त्यसौ

शमोर्धेन पुरोऽर्पिता भगवतो वाग्देवतानर्तकी ॥ १३९ ॥

बहुतिर्धर्वाच्चलक्यव्यङ्ग्यादिभिरर्थधर्मेण स्थितिं दधाना तथा पवित्रत्वात् सर्वत्र स्वरूपं
निद्रुवाना । सा सालंकारं सोपमोत्प्रेक्षादिभिः सविभूषणैश्च पदैः सुस्तिम्बितादिभिः
पदयोश्चरणयोश्च योऽधिको ध्वनिस्त विभ्रता रूपेणालस्यं नृत्यति सा मरस्वतीनर्तकी येन
हरसुरिभ्यः प्रतिपादिता स त्वं धन्यः ॥

यच्छ्रीमद्भक्तं मुख्यता गतगता व्युत्पत्तिविच्छित्तिभिः

श्रीश्रीकण्ठचरित्रमित्यभिषया काव्यं व्यधायि त्वया ।

एतस्मिन्सदसि प्रसिद्धविविधोपासीनविद्वद्वरे

तत्संदर्शय तस्य रोहतुतरा साफल्यतः कल्पता ॥ १४० ॥

चरतः पथि शास्त्राणां यस्यासञ्चर्मचक्षुषः ।

देव्याः करावलम्बेन न जातु स्खलितं पैदैः ॥ १३० ॥

सकृदाकर्णनघ्रातसमस्तग्रन्थसंसृतेः ।

इति तस्य पटोः पट्टीं गिरं चिरमचर्चयत् ॥ १३१ ॥ (तिलकम्)

अचामंणे दिव्ये काव्यपाण्डित्यमये नेत्रे दधानो यः सुखेन समस्तं सरस्वतीसंबन्धिन
मार्गं दृष्टवान् । शास्त्रमार्गं संचरतोऽसचर्मचक्षुषोऽप्रशस्तदशोऽरूपदृष्टेयस्य सरस्वतीहस्ता-
वलम्बेन पैदैः सुसिद्धन्तादिभिर्न स्खलितम् । अविद्यमानदृष्टेरन्धस्य च हस्तावलम्बेन
पदानि न स्खलन्ति । ग्रन्था एवानन्तरत्वासंघतिः संसारः सकृदाकर्णनेनैकवारं ध्रुवणे-
नाघ्राताधीता समग्रा ग्रन्थसंघतिर्येन तस्य पटुपण्डितस्योक्तिं स चर्चितवान् ॥

तज्जसूरिकृतप्रीतिं चारुमन्दारपुष्पवत् ।

कदा भवन्महाकाव्यं व्योमेवेषे ध्रुवस्थिति ॥ १३२ ॥

तज्जज्ञाश्च ते मूर्यस्तेषां कृता प्रीतिर्येन । मन्दारपुष्पवत्सुन्दरम् । अविनश्वरप्रकृति ।
तरप्रसिद्धत्वारकाव्यं कदा पश्यामि । व्योमेव ध्रुववृहस्पतिभ्यां कृतप्रीति । चारुवो मन्दार-
पुष्पवन्तः क्षान्तिभौमार्केन्दवो यत्र । ध्रुवस्य नक्षत्र[विशेष]स्य स्थितिर्यत्र ॥ इति पण्डि-
तपटुश्लोकः ॥

ज्यायसो वीक्ष्य विद्वद्भिर्हर्षदामिति पर्षदम् ।

स तदा सुचिरं दध्रे दृशं कर्णान्तचुम्बिनीम् ॥ १३३ ॥

श्रीलङ्कस्य सभामेष दृष्ट्वा स दश विकसितां तदावहत् ॥

विद्वद्वादविधिस्तस्य पटुतर्कारसज्जन्मभूः ।

कर्णयोः पद्मसाहारसिद्धयै चिरमकल्पत ॥ १३४ ॥

पटुतर्कारस्य जन्मभूः पण्डितगोष्ठी [वादविधिः] तस्य कर्णयोर्मथुरादिपद्मसकल्पि-
ताहारसदृशः संपन्नः ॥

शुच्यद्भिराननपथावसथोक्तिदेवी-

हस्ताग्रपुस्तकमुखादिव नन्वसूत्रैः ।

दन्तांशुभिः प्रसृमरैः पिहिताधरौष्ठः

श्रीरुच्यकस्तमय स स्वगुरुर्नभापे ॥ १३५ ॥

मुखनिवासिधरस्वतीहस्तास्थितपुस्तकामानुदन्द्रिरिव स्फुरद्भिर्दन्तरादिभिः उदितौष्ठः
श्रीरुच्यकः स्वगुरुस्तमयोक्तवान् ॥

आराधिता भगवती भवतैव सत्यं

प्रान्जन्मसुप्रतशतोमिभिरुक्तिदेवी ।

पत्नं विनाप्यधिवसन्कविकर्म गर्भं

सारस्वतत्वमिव योऽलमभिव्यनक्ति ॥ १३६ ॥

बहुषु पूर्वजन्मसु वतद्यतप्रवर्धहेतुभिर्भवनेव सरस्वती सेवितेति सत्यम् । अभ्यासं
विनेव कविकर्मं प्राप्नुवन् यो भवान् गर्भं सारस्वतत्वमिव प्रकाशयति ॥

यत्काव्यरत्नमुपधातुमिदोपनीय

शक्त्या निसर्गाविवृतोद्गमयार्पितं ते ।

तच्छाततां गमितवानसि वर्धमान-

व्युत्पत्तिज्ञाणफलकार्पणनैपुणेन ॥ १३७ ॥

निपुणं विद्वानोद्गमया स्फुरन्त्या शक्त्या नीत्वा ते तुभ्य यत्काव्यरत्नं दत्तं तच्छात-
यामच्छब्दं प्रापितवान् । वर्धमाना व्युत्पत्तिः सैव ज्ञाणफलकं तस्मिन्नपेणे नैपुणं तेन ॥

तत्सौष्ठवव्यसनि काव्यकलाशरीरं

नो जात्ववद्यमयमामयमभ्युपैति ।

शक्त्यादयो दधाति साम्यमतिं त्रयोऽपि

ते यत्र घातव इवाविकृतप्रतिष्ठाः ॥ १३८ ॥

घातवै काव्यं अर्थाभिव्ये व्यसनि काव्यकलाशरीरं शब्दार्थसदृशं दोषरूपं रोगं न
तु प्राप्नोति । यत्र चाक्यव्युत्पत्त्यभ्यासात्त्रयोऽपि निर्विघ्नराः समाः । यत्र शरीरे चा-
दृशादयो दोषा बाध्यादयः समाश्चच्छरीरं रोगं न प्राप्नोति ॥

- धन्यस्त्वं विनिवेशितैर्वहुतिधैर्यैः स्मितिं विभ्रती

न क्वापि स्ववपुः प्रसारितवती धन्यत्वसंसिद्धये ।

सालंकारपदाधिकृच्चनिजुषा मूर्त्या नरीनल्वर्णमौ

शंभोर्येन पुरोऽर्पिता भगवतो वाग्देवतानर्तकी ॥ १३९ ॥

बहुतिधैर्याव्यलक्ष्यव्यङ्ग्यादिभिर्येनैव स्थितिं दधाना तथा पवित्रत्वात् सर्वेन स्व-
। निह्वाना । या सालंकारः सोपमोत्प्रेक्षादिभिः सविभूषणैश्च परैः सुतिङ्गन्तादिभिः
शोचरणयोश्च योऽधिको धनिस्य विभ्रता रूपेणालये नृसति सा सरस्वतीनर्तकी देव
पुत्रेदिश्य प्रतिपादिता स त्वं धन्यः ॥

यच्छ्रीमहक मुख्यतां गतवता व्युत्पत्तिविच्छिन्निभिः

श्रीश्रीकण्ठचरित्रमित्यभिधया काव्यं व्यधाधि त्वया ।

एतल्लिखदसि प्रसिद्धविविधोपासीनविद्वद्वे

तत्संदर्शय तस्य रोहतुतरां साफल्यतः कल्पता ॥ १४० ॥

काव्यं स्वव्याख्येयस्य महेश्वरस्य साम्यं प्रापत् । त्रिजगत्सुखस्य तथा बक्रोवत्या परि-
वितस्य यस्याग्रे बुधजनहर्षाधुगद्गा तरङ्गितत्वमप्रहीत् । ईश्वरश्चन्द्रगङ्गे धारयति ॥

सारस्रतस्य महसः प्रथमा शिखेव

सा मङ्गकस्य ववृते धुरि सूक्तिरेका ।

दग्धुं मनः खलजनस्य कपोलराग-

मङ्गला व्यधत्त वचनेष्विव या स्वमोजः ॥ १४९ ॥

सारस्रसीतेजोभिन्नाया ज्वालये सा मङ्गकस्य सूक्तिः । या दुर्जनानां चित्तं दग्धुनिव
मत्सरोत्थितगण्डारुणत्वव्याजाभिर्जं तेज इव व्यधात् ॥

इत्यादिभिः प्रकरणैर्बुधसाधुवादा-

नादाय चेतसि दधत्परितोपमुद्राम् ।

तत्काव्यपुस्तकमथार्पयति सा तस्यै

पूजाक्षणे त्रिजगतीगुरवे हराय ॥ १५० ॥

‘ गिहतकृत यथाः श्रुत्वा परितुष्य स पूजात्वसरे परमेश्वराय काव्यं न्यवेदयत् ॥

इक्षुक्षीरसधर्मनिर्मलरसस्रोतःसमुल्लासना-

दातन्वान इवाधिकाधिकमहाज्ञानक्रियाप्रक्रियाम् ।

तेनाग्रे निहितश्चराचरगुरोर्वक्त्रीभवन्मूर्तिभिः

शब्दैरङ्कुरितप्रणाम इव स प्रौढिप्रचन्धोऽधिनोत् ॥ १५१ ॥

इक्षुमधुरस्य क्षीरनिर्मलस्य रसस्रोतसः स्फुरणान्महाज्ञानसिख ददत्स प्रचन्धो वक्त्री-
भवद्रूपैः शब्दैर्हेतुभिः कृतप्रणाम इव महेश्वरस्वामे निहितोऽप्रीणयत् । अन्योऽपि शर्क-
‘ क्षीराभ्यां मगवतो महाज्ञानं ददत्प्रणमथ प्रीणयति ॥

पितुर्भिन्नाणस्य स्मररिपुपुरीपौरपदवीं

नियोगेन स्वप्ने पदमुपगतेन श्रवणयोः ।

प्रचन्धं संधायेत्यधिकविबुधस्त्राघ्यनिरघ-

कर्म मङ्गः सौख्यं किमपि हृदये कन्दलयति ॥ १५२ ॥

महेश्वरलोकस्यस्य पितुराज्ञया स्वप्ने धृतया विबुधस्रुतं तच्छ्रीकृष्णविरितं काव्यं
मगवते निवेश स मङ्गको मनसि कम्प्यानन्दं प्रकाशयति ॥

काले कलौ विकसिते किल जोनराजस्यकाव्यराजविवृतेर्भजते पुरारिम् ।
 ब्रह्मादि चाट्ट पट्ट नास्य हि रञ्जनाय का मादृशस्तु गतिरीश्वरसेवनेऽन्या ॥
 सन्तो नयन्ति गुणतां खलु दोषजातं जातेति चापलकलासु मम प्रवृत्तिः ।
 वारां पतिह्यजति चेत्स्वकृतां व्यवस्थां कीर्तिः स्थितिं श्रयति कस्य जगत्प्रसिद्धा ॥
 श्रीकण्ठकाव्यविवृतिं विरचय्य जोनराजः सतो नमति यत्नमतिप्रतिष्ठः (?) ।
 ह्येलास्तु वस्तदपि यत्नमकार्यमस्यां दीपो बिलान्ध्वहरणात्तन्नेः समः किम् ॥
 इति श्रीपण्डितलोलतनयपण्डितमोनराजतनयराजानकश्रीजोनराजकृतया टीकया
 समेतः श्रीराजानकविश्ववर्तमूलोर्महाकविराजराजानकश्रीमङ्गलकस्य
 कृतौ श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये पञ्चविंशः सर्गः ।

समामोऽयं ग्रन्थः ।

काव्यं स्वव्याख्येयस्य महेश्वरस्य साम्यं प्रापत् । त्रिजगत्स्तुल्यस्य तथा धकोवत्या परि-
चितस्य यस्यामे युषजनहर्षाद्युगहा तरद्वितलमपहीत् । ईश्वरधन्द्रगते धारयति ॥

सारस्वतस्य महसः प्रथमा शिखेव

सा मङ्गकस्य वधृते धुरि सूक्तिरेका ।

दग्धुं मनः खलजनस्य कपोलराग-

भङ्गचा व्यधत्त वचनेष्विव या स्वमोजः ॥ १४९ ॥

सरस्वतीतेजोभिनवा ज्वालेव सा मङ्गकस्य सूक्तिः । या दुर्जनानां चित्तं दग्धुमिव
मत्सरोत्थितगण्डाहणत्वव्याजाभिर्जं तेज इव व्यधात् ॥

इत्यादिभिः प्रकरणैर्बुधसाधुवादा-

नादाय चेतसि दधत्परितोपमुद्राम् ।

तत्काव्यपुस्तकमथार्पयति सा तस्यै

पूजाक्षणे त्रिजगतीगुरवे हराय ॥ १५० ॥

१ षिटकृतं यद्यः भुःका परितुष्य स पूजावसरे परमेश्वरस्य काव्यं न्यवेदयत् ॥

इक्षुक्षीरसघर्मनिर्मलरसस्रोतःसमुल्लासना-

दातन्वान इवाधिकाधिकमहास्नानक्रियाप्रक्रियाम् ।

तेनाग्रे निहितक्षराचरगुरोर्वक्रीभवनमूर्तिभिः

शब्दैरङ्कुरितप्रणाम इव स प्रीटिप्रबन्धोऽधिनीत् ॥ १५१ ॥

इक्षुमधुरस्य क्षीरनिर्मलस्य रसस्रोतस्यः स्फुरणान्महास्नानमिव ददास्य प्रबन्धो वक्री-
भवद्रूपैः शब्दैर्द्वेषभिः कृतप्रणाम इव महेश्वरस्याग्रे निहितोऽप्रीणयत् । अन्वोऽपि शब्दै-
ः (क्षीराभ्यः) भगवतो महास्नानं ददात्प्रणमथ प्रीणयति ॥

पितुर्भिर्भाणस्य साररिपुपुरीपौरपदवीं

निमोगेन स्वमे पदमुपगतेन अवणयोः ।

प्रबन्धं संधायेत्यधिकविबुधस्थाप्यनिरप-

क्रमं यद्गुः सौख्यं किमपि हृदये कन्दलयति ॥ १५२ ॥

महेश्वरशोकस्थस्य पितुराहवा स्वमे धृतया विबुधपर्युतं तत्प्रीहृष्टवर्तिर्यस्य
भगवते निवेद्य सा मङ्गको मनसि कम्प्यानन्दं प्रकाशयति ॥

काले कलौ विकसिते किल जोनराजस्यत्काव्यराजविद्वेषजते पुरारिम् ।
 प्रज्ञादि चाट्ट पट्ट नास्य हि रज्जनाय का मादशस्तु गतिरीश्वरसेवनेऽन्या ॥
 सन्तो नयन्ति युणतां खलु दोषजातं जातेति चापलकृत्यामु मम प्रवृत्तिः ।
 वारां पनिस्त्यजति चेत्स्वकृतां व्यवस्थां कीर्तिः स्थितिं धयति कस्य जगत्प्रसिद्धा ॥
 श्रीकण्ठकाव्यविद्वृत्तिं विरचय्य जोनराजः सतो नमति यन्नमतिप्रतिष्ठः (?) ।
 द्वैतास्तु वस्तुदपि यक्षमकार्यमस्यां दीपो बिलान्ध्यहरणात्तरणेः समः किम् ॥
 इति धीपण्डितलोलतनयपण्डितनोनराजतनयराजानकश्रीजोनराजकृतया टीरुया
 समेतः श्रीराजानकविश्ववर्तमानोर्भहाकविराजराजानकश्रीमहकस्य
 कृतां श्रीकण्ठचरिते महाकाव्ये पञ्चविंशः सर्गः ।

समामोऽयं ग्रन्थः ।

श्रीकण्ठचरितस्यश्लोकानां सूची ।

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
अंशवसव निशाकर	११	५७	१५८	अदीर्घसूत्रः प्रसरद्विर	३	५१	३९
अकाम्दनेविज्यलिपीड	२१	४१	२९८	अदृष्टतापव्यसनाः स्त्र	११	७३	१६०
अक्षरसूत्रपुर्यंशुतिरधि	२०	६१	२९०	अद्वैतमूर्तेर्विशिखेन च	२०	५०	२८८
अखग्दपात्रुप्यपयेषु वि	६	४	७५	अधिककुत्रुकलोर्मास्त्रिमु	७	६	९३
अगईबाईतमतन्यायोप	२५	८८	३५०	अधिकरतलमाननस्य	७	३१	९९
अग्ने कूबरिचक्रयोर्दिनकर	०	५८	२८५	अधिकुन्तलं त्रिलकितं	१४	३०	१९९
अग्ने निर्वह्यं संवनेकस	२०	६५	२९१	अधिगग्दमग्दलमटेसि	१३	१३	१८६
अग्ने नीराजित इव न	१६	९	२२३	अधिनोद्भूतः सदाधि	८	२०	११२
अग्रास्वदुपायमानहृदि	१०	४४	१३९	अधिनघमध्यमुख्युण	१४	३५	२०१
अग्रमहमनिममनिसू	२३	४३	३१८	अधिरोषिते चिकुरशे	१३	११	१८५
अग्नेः कायन अग्रमहिम	७	६२	१०७	अधिरोहपसुत्रया कया	८	४२	११७
अज्ञातपागिहलरहल्यमु	२	५	१५	अधिवक्त्रिगग्दपमखग्द	१४	१	१९४
अतिज्ञाप्रपोर्नधुमदेन	१४	५०	१२०३	अधिष्ठायाभ्रान्तधुतवि	२	४५	३५
अतिदीर्घया सरलना च	१४	१५	१९६	अधीतवैदग्ध्यविद्येयमक	३	६५	४३
अतिमुक्तकर्मोच्छिर्कर्वि	८	४३	११७	अधुनाप्यनुभूयते स्व	१२	२२	१६६
अतुप्रमिस्तुपया मूषि	२५	८६	३५०	अध्यासीनो रयमवित	२०	५६	२८९
अत्यर्षवक्त्रमनर्षकं	२	१४	१७	अनल्यं दीप्यमुपेत्य	१२	९१	१८१
अत्युप्रतस्य पादेषु ध	४	२२	४५	अनन्तरं मुस्यलदेवन	३	६६	४२
अग्नेकाद्वापा विमल	१६	३६	२३१	अनल्पसंक्षल्यवद्येन म	१२	१९	१६७
अय आधिदृश्यमा	१३	३	१८४	अनिस्त्राच्युतबलश्राव्य	२५	५८	३४५
अय हाः प्रनुरमसेन	९	१	१२०	अनीककोत्प्रहलकेडि	२१	११	२९३
अय ताभिरप्रतरखेदव	९	५	१२१	अनीकिर्नीवीदधि शु	२१	३१	२९६
अय तामनुजगमुदग्नि	८	१६	११३	अनुसुनानेकनिर्गतशा	३	४९	३९
अय दक्षिणमापूय पा	१९	९	२६७	अनुन्निपट्टि नियेदु	६	३२	८१
अय स्तेरकपोलकट्टि	८	९	११०	अनूदृष्टिप्रहृद्भवस्य	२०	२६	२८४
अपरा विनृद्धि तमश्	११	३१	१५१	अनेकनुत्तानुगताननि	३	६८	४३
अप संभ्रमं नयनसंभ	१३	१	१८४	अनेकशो देन ष्टाङ्क	३	३६	३७
अपान्दमित्रीनमकेषु	२१	१	२९२	अनेकशोऽहं विनृद्यम	२	२४	१९
अपोदमूलाय कनिष्ठशो	३	६३	४२	अन्तःशयानाच्युतना	१२	४१	१६५

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
अन्तःसप्राप्तवीरस्थिति	२३	५५	३२२	अभ्युद्धृतो रजनवल्लभ	१०	४५	१४०
अन्तर्वसन्मदनसायक	७	५७	१०५	अभ्रल्लिहोन्नोलकुले कृ	१२	३६	१६८
अन्यः स सुहलस्तेन	२५	१०२	३५२	अभ्रकपोन्मिपितकीर्ति	२	३९	२३
अन्येषां सवनलिहाम	१७	४४	२४५	अमरकटककिकरा सु	२३	५	३१२
अन्यैः किं धरद वरा	१७	५४	२४६	अमृतमिति निपीय ते	१९	४५	२७३
अन्योन्यगाढभुजपन्ध	१५	२३	२१३	अम्बुधे. पयसि विम्न	१०	९	१३३
अन्योन्य घटनायाञ्जनि	१८	५७	२६४	अम्बुधेरुदगमद्विभुम	११	५८	१५८
अन्योन्यनिर्देयविधट्टन	१८	४३	२६१	अम्भोर्धां सलिल निमी	१६	५	२२२
अन्योन्य तै ध्वजिन्या	२२	५८	३११	अरालयङ्कुटिकृष्णप	३	४७	३८
अन्योन्यमच्छमणिभूष	१३	४६	१९१	अरिष्टमन्यत्किमतोऽपि	२१	३८	२९७
अन्योन्यमर्दनरथादु	१८	५	२५१	अरुणत्रिपाधरदलेन	९	२३	१२४
अन्योन्यमेणाङ्ग न सघ	११	६७	१५९	अरुणमणिगरीयोगोपुर	१७	५९	२४७
अन्वरोधि दधता गुरु	१२	७	१६२	अर्थोऽस्ति खेन पदशु	२	३०	२१
अपनीय पीतनमुपोडद	९	३३	१२६	अर्पयन्कमपि स्वन्द	२५	२७	३३९
अपरा परागनिकरेण	९	४	१२१	अलिकफलकवीमि तै	११	२३	१४९
अपरामराश्रयद्युतनो	१३	३४	१८९	अलिमजस्यानशनवता	६	१	७४
अपरा ललाटकलके	१३	९	१८५	अवगूढो दृढ देव्या	४	२१	४९
अपरा वपुर्विपुलदृग्बि	१३	३	१८४	अचक्षिस्व करेण कापि	८	३१	११५
अपरा सद्यौरभवतस	१३	२९	१८८	अवतसितमलिकाधिवा	८	४७	११८
अपहृत्स पीतनमद्येप	९	३४	१२६	अवद्यजम्बालगवैपणाय	२	१०	१६
अपारिजातप्रसरे प्रदर्शि	३	३२	३६	अवश प्रविश्य रससञ्ज	९	३६	१२६
अपि कटकयुगे धनु	२३	९	३१२	अवहद्विपु कुवलयाप	१४	४५	२०३
अपि यद्विदि साशु	१९	२२	२६९	अवहन्त ताः ध्रमजला	९	२	१२०
अपूपुरत्पुरस्तेपा इत	२५	१०४	३५३	अवामनानेकसमीपपदै	३	१३	३२
अप्रयुक्तवति चन्द्रो	२२	२	३०१	अविस्मृतखजननीज	२५	१०६	३५३
अन्धिप्रवेशे बडवामि	१	१५	५	अविहितवृहत्तत्तच्छा	२	४८	२६
अन्धिवारिवदवीशृषदि	११	५	१४६	अव्याद्विघातु करपुण्ड	१	२३	७
अभप्रर्नसार्गिकसीकुमा	८	५१	११८	अशङ्कुचन्त्यस्तरसेतराः	२१	२७	२९६
अभिनवविभवासी न	६	५८	८७	अशिक्षिता या प्रकृते	२	१५	१७
अभिपिषतु सा यपुर	१२	८५	१८०	अशुभपिपुननि.सरद	२३	३	३११
अभ्यर्णवतिध्वनदप्रति	१	९	४	अशोपमिपगमण्य शर	२५	९७	३५१
अभ्यस्त्यशारभसत्तालि	१५	६	२०९	अशोपमादेश्वरमौत्रिप्र	३	३४	३६
अभ्यस्ताशङ्कलज्ञपरिष	६	७३	९१	अष्टौ तनूरपि दिष्टुति	५	११	६१

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०	
असह्यदुःखदानश्लोकः	१०।	५३।	१४२	आस्तवत्यः क्षणमन्त	६।	५७।	८६	
अथावध्यवसायोऽन्यद्	२५।	११८।	३५५	आस्तस्य दृष्टामिमान	२०।	६०।	२९०	
असितः शिवामनिरथे	१३।	२२।	१८७	आस्ताः शुभमेघसां	२५।	४७।	३४३	
अद्यन्तः प्रोतस्थल	२३।	५४।	३२१	आस्तां परिपाकवर्मे	२५।	१४१।	३६०	
अद्येन्युत्तरप लोहवर्मे	२१।	४।	२९२	आलिं कल्पय पुरः क	११।	५२।	१५७	
अयं पलं च सममेव	२३।	३८।	३१७	आलिभ्यन्ती सकलक	७।	६३।	१०७	
अहो धन्योऽस्मि य	२५।	५।	३३६	आलीपु क्रमशः प्रवि	१५।	४८।	२१९	
अहो महो देवजना	२१।	१८।	२९४	आलोडमार्गमुपरोद्धम	५।	३८।	६७	
आहर्ष्यं निर्णयमरात्रि	१८।	१७।	२५४	आवहृदनवाधि परिवारं	११।	३।	१४६	
आहारादेश विदध	१।	२०।	६	आवहन्प्रविशुद्भूतमा	१२।	१०।	१६३	
आहुतान्कलकलानु	१२।	९।	१६३	आसङ्गेषु पिनास्पतो	१९।	५५।	२७६	
आहृन्दमावहरिवामि	१८।	३१।	२५७	आसंसारदृष्टप्रखनति	१६।	२१।	२२६	
आहृष्टमरिदोपेय्यः	१९।	१।	२६६	आसन्नेषुद्वरतरपुपरा	१९।	५४।	२७५	
आह्वानता यम्य बिक्रि	२५।	४८।	३४४	आसोत्स्तरन्मपुकर	८।	५३।	११९	
आह्वानम् मतेषु वात	२१।	४६।	२९९	आशीस्मृदवापदृष्ट	१९।	४९।	२७८	
आगच्छन्मत्तयानितः	६।	६६।	८९	आस्कन्ध सं स्तन्दन	२०।	५।	२८०	
आग्नेयाप्रप्रमाभिर्षन	२३।	५६।	३२२	आस्ते इयि मुपरेभि	१६।	५६।	२३७	
आपट्यन्करपतेन प	१८।	१५।	२५३	आस्त्राननिर्मेरुनामि	५।	५।	५९	
आच्छिद्य क्युक्तमयं	१५।	१४।	२११	आस्थानीमवरमस्रांस्य	१७।	३।	२३८	
आद्येन पटीयसा य	२।	४९।	२६	इक्षुस्रावयवनेर्निनेन्द	२५।	१५१।	३६२	
आदिन्वन्निनयाकृतं	६	२५।	९३।	३५९	इच्छट्टिः क्षिपिमुकुट	१७।	३०।	२४३
आगतप्रपदवीमभिति	१२।	८।	१६३	इतर इष्टुर्म अहीष्टुर्म	८।	३६।	११६	
आगतप्रमुपदि प्रपेदिरे	२२।	२२।	३०४	इतर निषण्णदृष्टगौरव	१३।	३३।	१८९	
आप्तः कृधा मृधविधा	१८।	२६।	२५६	इतस्ततः कुकुमरेषुषो	३।	२६।	३५	
आप्तमन्त्रितवचनका	२२।	३५।	३०७	इतस्तवस्वहमसरोज	१६।	२६।	२२८	
आप्तकूर्मपुपार्जन्म	१९।	१२।	२६७	इतस्ततस्त्व एदीतव	२०।	८।	२८१	
आप्ताः शाकन्निरोदके	१९।	६३।	२७८	इति परिपतमात्मभारि	७।	९।	९४	
आन्दोडितानां गृही	१२।	५२।	१७१	इति प्रथितशुःसाहाराय	१८।	९०।	१९५	
आपीय य मुक्तिमुपेन	७।	५३।	१०४	इति मेघक एष वैपय	११।	३०।	१५१	
आवृष्टपरिवेष्य रदिम	४।	१०।	४७	इति शतिपरिनेष्टुरस्त	७।	११।	९२	
आमन्त्रोर्मिनादनुदि	१०।	५४।	१४३	इति यच्चतगपीयोदधि	७।	९१।	१०७	
आरणः दृष्टोदनाहण	१०।	५५।	१४४	इति येषिण्य यीतोय	१५।	१८।	३३४	
आराधिता भगवती	२५।	१२६।	३५८	इति य भगवतोत्तमो वा	१५।	१।	३१५	

स० श्लो० पृ०

इति सूक्तिभीतिकर्मयो	३।७६।४५
इतीदृशां प्रस्तुवतोऽपि	३।५५।४०
इतो द्वाः पद्य त्रिन	१६।४८।२३४
इत्थं याते पितरि क्ष	३।७१।४४
इत्थं शूद्रारभङ्गीरसमय	१५।५०।२२०
इत्थं साम्राज्यमापद्विग	१८।६१।२६५
इत्थं सिद्धे दितिजमि	२४।३३।३३२
इत्थं सैन्ये धरित्रीधरवर	२१।५३।३०१
इत्थंकारं करालोऽसम	२३।४८।३२०
इत्थं संक्षणकल्प्यमान	१३।४४।१९१
इत्थं तत्र विचित्रमण्ड	१३।४८।१९२
इत्थं तासां विलासात्	१४।६७।२०७
इत्थं वृत्तान्मधुरगिरो	१२।८६।१८०
इत्थं प्रस्तावनायै विष्ट	१७।६७।२४९
इत्थं मान्मयसंप्रदायसु	१२।९४।१८२
इत्थं मुकुन्दं च हवि	१०।५२।२८८
इत्थंस्मद्विरमधिरौच्य	१७।५३।२४६
इत्थादिभिः प्रकारैर्गुं	२५।१५०।३६२
इत्थादिस्तुतिमुखरेषु	१७।३४।२४३
इत्थाप्याप्यायमुप्रत्य	१९।३७।२७०
इन्दिन्द्रिर्निर्भैरगर्भमी	६।५१।८५
इन्दो मुखरोच्छलदूर्मि	१२।३७।१६९
इह कवति पलाश एष	७।२०।९६
ईक्षांबभूवे श्रवणान्तगै	२०।३१।२८३
ईदृशप्रतततपःपणप्रसु	१७।५२।२४६
ईदृमिः स्मरमकरक	१७।४५।२४५
उच्छ्रितैरुपरि भाकवै	२२।२३।३०५
उज्जिप्रते पथि वैदर्भे	२५।८५।३५०
उत्तंसितातिशुरभिप्रस	८।५४।११५
उत्तुहसौधपदबन्धरता	११।५१।१५६
उदजृम्भत वीक्ष्वां रज	८।४०।११६
उदपदयदाशु कुन्तुकेन	९।९।१२१
उदच्छदच्छिदुरकच्छ	२१।५२।३०१

स० श्लो० पृ०

उदृष्टैः कृष्णमण्डलेख	१६।५१।२३५
उद्गुणुना कस्य न ना	६।३३।८१
उद्गुणुना श्रमजलेन	१८।४६।२६१
उद्यतोऽय रजनीविला	१०।३३।१३५
उद्यदानद्वद इव बलद्	२४।२६।३३०
उद्यद्भिर्विपयीकरैर्वृत	२२।५४।३१०
उद्यद्भोजोभिर्भयनपत्रशो	६।११।७६
उद्यद्द्वैद्युतदीप्तिसोदर	२५।१४६।३६१
उद्युक्ते गुणवद्विपादक	३।७७।४५
उद्दृत्तैर्दुर्निमित्तिरिति	१९।६६।२७९
उद्द्वेष्टफलमुण्डस्त्रण्डस	४।५६।५५
उमत्तस्य क्षयिति स्वय	१२।११।१६३
उन्मयूखमनुसंबधन्सु	१०।२६।१३६
उन्मिषत्तरलतारतार	१०।११।१३३
उन्मीलकुसुमभराधि	६।५९।८७
उन्मीलदर्शकणविभ्रम	१८।३९।२५९
उन्मुद्रतामुदयनक्षण	१०।४२।१३९
उपगतवति शंकरे त	२३।६।३१२
उपगतसमरोरुसवग्रहा	२३।१५।३१३
उपगतवति धृत्युनोप	२२।४७।३०८
उपप्लवरस्तत्र स्थिति	१९।१५।२६८
उपर्यहीन्द्रो गिरिकस्य	२१।१९।२५५
उपेत्य पादद्वितयं ज	३।४०।३७
उमारमण निद्रया वि	१६।२७।२२८
वररीचकार सुरवारव	१३।३०।१८८
उर्वर्षे मजत्कमलजाक	५।४६।७०
उर्ध्वाण्डादप्युपरि परि	१।४६।११
ऋजुतुलिकाप्रविनिचे	१३।२६।१८८
एकं धीजयसिंहपार्थि	२५।६१।३४६
एकः पुनर्दुर्जनसारमेयै	२।२२।१९
एकत्र नीतरो दिशि	२०।३१।२८५
एकत्र पक्षे रजनीत	२०।१०।२८१
एकत्र लीनो मधुपः प	८।५२।११९

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
एकस्व त्रिनयन हृद्य	१७	२९	२४३	कर्पूरपासुलहरीलटभा	११	४४	१५४
एकस्यानाक्रमणविहृता	२४	६	३२४	कलङ्कश्यापि रसप्रवा	२	११	१७
एकादश्यां व्रतनियम	३	७२	४४	कल्पितश्विरमयोमयो	२२	१८	३०४
एणाङ्गरिमलहरीभिर	११	४७	१५५	कन्नोलिताप्युदयतो य	११	३४	१५२
एणीदशा कुचतटी	१५	२४	२१३	कवित्ववक्तव्यमयैरनु	३	४६	३८
एतत्तर्क्य कौतुक कु	१६	४३	२३३	कवीन्द्रपद्मानधिरुहा नि	१	३४	९
एतद्भक्तुक्चानुकारिकिर	२५	१०५	३५२	कश्चित्तयाप्रथितरोपम	१८	२९	२५७
एता दिशस्त्रिदशनाय	१६	१७	२२५	कश्चित्सुरो विकिरति	१८	३३	२५८
एते करा हिमकरस्य	११	५०	१५६	कश्चिद्भार पुनरुक्चवि	१८	२४	२५६
एना समीरवलनक्षण	७	६०	१०६	कश्चिद्विशद्वटपट्टमुकुटी	१८	७	२५१
एवमस्त्वन्न सरम्भो	१९	४१	२७२	कश्चिन्नाय पट्टपाट	१८	१३	२५३
एषां मौलिमुगावचूल	१६	५०	२३५	कश्मीरकान्ताननर्किर	६	३	७५
ऐश्वर्यं वक्षसि नवध	१८	२३	२५५	कस्य च दिशति न ना	१२	८३	१८०
औचिस्यामिजनिजमा	१७	१७	२४१	कस्यचित्करविघटनस्फु	२२	८	३०२
औत्सुक्यतो विद्वत्तदी	१८	५३	२६३	कस्यचिद्वपुषि तरक्षण	२२	१२	३०३
औषांमियोतशेष दध	१२	६६	१७६	कस्यापि कौपयुतमूर्ध	१८	२०	२५५
कचेष्वाहत मुक्तता	९	५५	१३०	कस्यापि तत्समयसध	१८	८	२५२
कटचीनपिष्टघटनावि	१४	२२	१९८	कस्यापि पाणिकमले त	१८	२५	२५६
कटाक्षिते दारदया दया	३	१९	३३	कस्यापि वक्त्रमुदया	१८	३०	२५७
कतिचिश्रोत्रदेवस्य त	२५	३६	३४०	कस्यापि शक्तिप्रमवा	२	४	१५
कनक निमज्जति शरी	१३	४०	१९०	कस्याप्यवेपथ वपु पु	१८	३४	२५८
कनकालुङ्गामुपरि का	१४	४२	२०१	ककभूकमविमुक्तता	२२	३६	३०६
कदर्पकर्णेजपभूमिङ्गामु	६	२२	७९	काचित्तत्र विमुद्रपद्म	१३	५०	१९३
कदर्पस्येव शागोपलफ	१२	६७	१७६	काचित्तया विपुपमुग्ध	१५	३६	२१२
कदरीमरं व्यथिन का	१३	१०	१८५	काचिद्भार पुरयायित	१५	३९	२१७
कदरीभुजागी तपामरी	८	३४	११५	काशीहटापहरणाय क	१५	१७	२११
कमन्दचिनिर्गालनं च	११	१३	१४७	कादम्बरी कुहरराहि	१४	५३	२०३
कर्मजैत्रेयाव कल्पित	९	४३	१२८	कान्तावगूढवपुस्तद	१५	२८	२१४
करणेषु यासु हठवि	१३	३६	१८९	कान्तिस्तेषां च तदद्य	१९	६	२६७
करवीरमधीरलोचना	८	४९	११८	कान्तेषु कुरुविमोच	१७	१०	२१०
करे गान्नां करवालन	२१	१०	२९३	कात्याय निमित्तेव	१४	६६	२०६
करे शम्भोर्गुणैरुपल	१०	५८	१४४	कामप्रशस्त्यश्वरसप्रदा	६	२०	७८
कर्णतालवलनान्दन्तार	२२	२८	३०५	कामिमततिहृदन्तरवा	१२	२	१६३
कर्णे चम्पकमुद्गतमन	८	५६	१२०	कान्तुष्टमयुनापि निह	११	५६	१५७

	पृ०	श्लो०	पृ०		पृ०	श्लो०	पृ०
कालवृद्धमिह भिन्दति	११	५४	१५७	उद्धः शिनीवास्वथ तत्र	२०	१२४	२०३
काल य काम य यदा	२०	५३	२०८	कृत्वाङ्गु मृगालदोषकल	१०	४६	१४०
कालयं भुङ्कटीपु येपथु	२३	५१	३२१	कृतप्रयाणोऽमत एव	२१	६	२९३
कालुष्यप्रागभावप्रणयि	४	५२	५४	कृतधुनिगुधाषेघाः खो	२५	५५	३४९
कान्य व एव गहनं	२	३१	२१	कृष्णाङ्गु विभ्रदङ्गु जनन	१२	६५	१७५
कान्यामृत दुर्जनराहु	२	२	१५	केरिदुच्युतितपर्यमा	२२	१४	३०३
काशाधि-प्रमभूपवीन	१३	४७	१९३	के तव तस्य चरित्रगु	१२	७५	१७५
कि वाच्यते तमाय	१७	६६	२४९	केन क्रमेण सिद्धयाद्वि	१३	८६	१८१
किः घान्यहृणनदापि	२५	१०	३३७	केनाप्यभज्यत तथा	१८	६	२५१
किंतिहारीहरेगीत्या	४	१८	४९	केत्रिप्रदीपकतिकाय	१५	१३	२१०
किं कर्तुं तव पुरतोऽप	१७	२२	२४२	केतिर्वापशिशरे ततो	१०	२५	१३६
किं कौतुक तत्स्यवपु	११	६९	१६०	केचाभिधार्द्रच्युतविपु	१	३१	८
किं य शाभयघंहारे	१९	३८	२७३	केलासापिदायालराकर	६	६८	९०
किंचिद्विगीलदलवाल	२३	५३	३०९	कोटरे तिमिरमेष कल	११	५३	१५७
किं श्वेयमशितमहदल	७	५९	१०६	कोणवाहुभिस्वर स्थल	२२	२७	३०५
किं ते कम्पो पपुपि	१४	६०	२०५	कोपप्रहोङ्गमरनिर्भरय	१८	४४	२६१
किं देवस्य कुमुदसीकु	१०	५६	१४३	कोपपाटलिमर्षविमफ	२२	१६	३०४
किं नु बालगणनापते	१०	१९	१३४	कोपात्पाटलिमा कपोल	२०	६४	२९१
किमपीन्द्रजालमहद्व प्र	१४	१४	१९६	कोपाय समरोरसादश	१९	८	२६७
किं मिथ्या हर महदा	१७	२१	२४१	कोऽपि कोपतरलाप्रपा	२२	९	३०२
किं यद्वृत्ताय कलिवाल	२	२१	१९	कोऽपि पाणिधृतसङ्घटे	२२	१५	३०३
कीर्णोऽपि ध्रुवगोत्पले	१५	४७	२१९	कोऽपि प्रकोपित मति.	१८	३२	२५८
कुचकुल्लस्ररलवीधि	९	२७	१२५	कोऽप्यराजत नभसल्ले	१०	३९	१३८
कुचस्थले सा विसका	१२	२८	१६७	कोऽस्ति भवानिव शि	१२	७६	१७५
कुत्र नो सरसि तस्यजे	१०	३२	१३७	कौतुकादिति जगप्रय	१२	१२	१६३
कुत्रापि प्रतिहतितेति	१७	२३	२४२	कौतूहल मनसि कस्य	२०	६९	२९०
कुवेरसहया ककुभो	३	१	३०	कमादजनि सौन्दर्यरस	२५	५३	३४४
कुमारभावेऽपि जगप्र	१	४२	१०	कमादवाची मलयान्निव	६	२	७४
कुम्भ करे शिरसि वा	५	१३	६१	कान्ताभि. प्रतिदिवसा	१७	४३	२४५
कुर्युर्वत्वनुसणमशिक्षित	२	३६	२३	कीटाङ्कुरह्वकृत्वे न म	१४	५९	२०५
कुर्वाणो निखिल जग	१६	२३	२२७	कुध्वन्निवागस्त्यनिवा	१२	५५	१७२
कुमुमान्यपहृल यस्य शा	८	३८	११६	कोपानुबन्धघनधर्मवि	१८	९	२५९
कुमुमात्रकेलिसदने वद	१३	७	१८५	कोधोत्तमाह्वुतिलोल	५	६	६०
कुसुमैर्निहता. कथ ज्व	१२	२३	१६६	कोधोत्सेकादिति दिति	२४	१	३२३

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
रुमसद्भिभिरहकः सती	८	३	१०९	गलतुपाराम्मुकणान्कि	६	२४	७९
वचित्कवचितः सान्द्र	४	२८	५०	गलस्यविद्यातिमिरे	३	३७	३७
व न प्रचिक्षेप पयोधि	१२	५१	१७१	गल्वर्कक्षितितलविम्बि	१७	१	२३८
व न यः साधुवादेसु	२५	१०८	३५३	गाढपाटलविलोचनाधि	२२	४३	३०८
व नु कानि कियत्का	२५	२४	३३८	गाढरागमभिगच्छतधि	१०	३५	१३८
व मान्ति यस्मिन्मधु	३	५	३१	गिरिराजभुवः शशाङ्क	८	१२	१११
व यस्य नक्तंदिनचन्द्रि	४	५३	५५	गीर्वाणपार्वणिसारम	१५	३१	२१५
व खिद्रिसुच्य गलतः	१६	११	२२३	गीर्वाणप्रतिपक्षपक्षमल	१९	५१	२७४
व वावस्यत्कथमजनिध्य	१७	३२	२४३	गीर्वाणना तदनु पृत	२४	३९	३३३
व क्षणमसुरचमूमतहजा	२३	१४	३१३	गुणैर्मयूखैरिव शुद्धिम	३	२१	३४
व क्षणाधिक्षितवेगतारत	८	७	११०	गुरुर्षभ्रमा प्रियतमाग	१३	३८	१९०
व क्षिप्रक्षिसोडुपुष्पो मुख	१६	५९	२३७	गोभिः शुभ्ररसैकसूति	२५	३७	३४१
व क्षुभिताम्बुमूत्रि निरम	९	४२	१२७	गौरीमयैकवपुरर्षभृदा	५	२०	६३
व क्षुभिते तदाम्मसि मुमो	९	२८	१२५	गौरीलीलाकचाप्रहृक	१६	५८	२३७
व क्षोभिते प्रविशता वि	१०	१६	१३४	गौर्या नतश्चरणयोर्दध	५	३८	६८
व क्षोभोन्मदिष्णुप्रगुणार	१२	४७	१७१	घटमानदन्तषलया वि	१३	१८	१८६
व क्षमापीठपृष्ठमपि घट्टय	१८	५२	२६३	घटितप्रलम्बतरहारलन	१३	२७	१८८
व खगशुचन्द्रौ सममस्तक	२१	३६	२९७	घटिताप्रकरः पर्वो स	८	५	१०९
व खलाना यत्प्रबन्धेषु	२५	३५	३४०	घट्टयत्सु रुपा तेषु सा	१९	३	२६६
व खलीकृता यस्य वचोभि	३	६१	४१	घनकर्णिकारभररेणु	९	३	१२०
व खलैः पदैर्दयितमानस	११	३८	१५३	घनकुन्दकुञ्जलविशेषण	६	७१	९१
व गगनमहीरुहवितडुसु	१२	७४	१७८	घनकेलिबिर्मर्दकीर्णकर्ण	८	२	१०९
व गगनासितादमतटकोटि	९	६	१२१	घनजघनतटे निलीयते	११	१५	१४८
व गङ्गातरङ्गानिलपूरणोत्थ	१	१६	५	घनसहजशरीरद्योतक	१३	४५	१९१
व गङ्गामप्येष लीलोज्जित	१२	६८	१७६	घोरकर्म विरहिष्वहह	११	५५	१५७
व गजवदनरदाप्रघटनाश	२३	३२	३१६	घोरवृत्तकृतिविहृतता	२४	१७	३२७
व गणपश्मलचक्षुपा तदा	८	४८	११८	चक्रन्द दुन्दुभिरवैरव	२२	५१	३०९
व गण्डप्रभाभिरपहस्तित	७	५२	१०४	चक्रे गती च पिरि च	१४	५५	२०४
व गता वो यदपि भ्रान्ता	१९	२५	२७०	चचाल कथितपरिषोष	२१	२२	२९५
व गतिभङ्गिनिर्जितजलेभ	९	३९	१२७	चचचमूररजोदठलि	२२	४९	३०९
व गन्धसारमृगनामिपङ्क	१०	३६	१३८	चट्टलितसिचयाचलच्छ	७	३९	१००
व गर्भस्थविश्वभरनामिप	१२	५४	१७२	चण्डधामनि बहलदूर	१०	६	१३२
व गर्वादधर्वाध रयाङ्गरक्ष	३०	३३	२८५	चण्डाशुज्वलननुपारथा	१७	१६	२४०
				चतुर शशलक्षमपि क्ष	११	३२	१५१

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
चतुरतरतया निरस्य	२३	११	३१४	जयन्ति ते यत्र चकोर	२	१२१	३४
चतुरममुरसायको मुखे	२३	११	३१३	जयसि मुधानिधिरिह	१२	७८	१७५
चतुर्दशापि यस्मान्तर्दि	२५	५१	३४४	जलकेलिनाटकनटीपु	९	१४	१२२
चन्द्रमाः स्वरचन्द्र	११	१२	१४७	जलदन्तिदानमरलोभ	९	३०	१२५
चन्द्रहासपयदर्शनता	११	१०	१४७	जलदेवताजनविनिये	९	२४	१२४
चन्द्रातपाभिसरणे मणि	११	३७	१५२	जलमानुषीचिह्नुरमार	९	३२	१२६
चन्द्रादाप्तप्रसूतिर्दिशि	१२	५८	१७३	जहासि यस्य लिम्पद्भिः	४	७	४७
चन्द्रार्कचक्रपटनशुरथा	३	५०	१२	जहि नीलकुमुलसंविधा	११	३५	१५०
चरणाहतिभिः प्रसूय	८	२३	११३	जानाम्या इदवाहयि	१२	७९	१७५
चरतः पथि शास्त्राणां	२५	१३०	३५८	जिह्वा कथं नाम खलस्य	३	१६	१८
चरितं व्यजेष्ट वत पा	१४	३७	२००	जीयात्कृत्वानहपतद्वाहः	१	१	१
चलकरमुगलकमाहृत	२३	२०	३१४	जुधूर्भिरे तस्य निवर्ग	२०	६	२८०
चयकः सपीतिसमये	१४	२३	१९८	जूटाहिराजफणरत्नमयी	५	२७	६५
चापमाप करपङ्कजहाहू	११	४	१६२	जून्ममाणकटुकोपदाह	२२	४	३०३
चापे तदध्यासनतो	२०	४१	२८६	जोगराजमुषाध्याय	३५	१०७	३५३
चामीकरस्य सीरभ्यम्	२५	११	३३७	ज्ञानापवेक्षित्वपवर्गीषी	१	४४	१०
चामीकराम्बुहहकुब्जल	१५	१२	२१०	ज्यायसो वीक्ष्य विद्व	२५	१३३	३५८
चित्रं कथञ्चित्किल नो	२०	१४	३८२	ज्योत्स्नाभिसारविषये	११	३३	१५१
चित्ररत्नवलर्याशुशारि	२२	४५	३०८	ज्योत्स्नास्थिरदावभिसर	११	३९	१५३
चित्रोपलक्षिमविशेष	१७	४०	३४४	ज्वलता मदिना शनो	१९	४	२६६
चिन्वानो हृत्तरमसुषो	१७	८	३३९	ज्वलप्रतापमिसमक्ष	३	४८	३८
चिरखेलनखेदवद्विररंकर	८	१	१०९	ज्वलितदम्दशोकयात	७	४१	१०१
चिरमचिनुत खलोक	१६	१०	३२३	ज्वालयदण्डाः पुरपरिम	२४	१४	३२६
चिरादसमपत्रिणो भुजग	६	६७	८९	ज्वालामालामतिलितव	१६	३८	२३१
चिरानुभूतोष्णमयूजस	६	६	७५	क्षरुक्षामदत्तहर्चरं पद	१८	४७	२६१
चूचुकोपमशयः शशि	११	९	१४७	क्षतिति विरचितेऽसिखे	२३	२५	३१५
चूडेन्दुना मुकुलिताम्बु	९	४६	१२८	खिण्डीरमन्तरे कृत्वा	१८	१६	२६८
चूर्णालम्ब्यतिकरे ननु	११	३६	१५२	दौकितानन्तकुमुमप्रकरः	४	३७	५२
चूर्णिताभरणस्वर्णमणि	२९	२	२६६	तं श्रीश्रीसोक्तमालोक्य	२५	६६	३४७
च्यवमानवाससि धिरा	९	२५	१२४	त श्रीरुच्यकमालोक्य	२५	३०	३३९
छत्रेऽम्बरेऽनर्गलवीचि	१२	३९	१६९	तं स तर्कमहाम्योधि	२५	८४	३४९
जगत्प्रभोः पाण्डुरमुष्ण	२१	३५	२९७	तं गिरिधरस्य शिखामर	१२	८०	१७९
जक्षिरे त्रिपुरदानवाः	२२	२४	३०५	तच्चान्द्रं लक्ष्म लक्ष्मी	१२	६३	१७४

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
तज्जसूरिकृतप्रीति च्वा	२५।	१३२।	३५८	तद्रापुर्जुहुधि प्रेक्षहेति	१९।	३१।	२७१
तटीरजोभिलंहरीसमीर	१२।	४६।	१७०	तदा स्यदः स्यन्दनमि	२१।	३९।	२९८
तण्डुः पुनः पुनरका	१८।	५०।	२६२	तदुपरि परिवारधारितं	७।	१४।	९५
ततः स काले शिवरात्रि	३।	६९।	४३	तद्गुरुगुणलताप्रनिपण्णैः	१२।	५।	१६२
ततः साफल्यदीक्षायै	२५।	१६।	३३८	तयस्य कैटभजिता घ	५।	३७।	६८
ततः स्वयं तत्र सुरानु	२०।	२।	२८०	तद्वपुष्युपहितं विरराज	१२।	१।	१६१
ततः कनौयानजनिष्ट	३।	५६।	४०	तद्विस्तार्य च पुस्तक	२५।	१४३।	३६०
ततः किमन्यद्वेषहुनाधु	१२।	३४।	१६८	तनुरनुसरति धीसंखव	४।	४८।	५३
ततस्तत्र शिखारक्षमप्र	२५।	२०।	३३८	तनुपु तनुचे चन्द्रप्रा	१६।	१६।	१२५
ततस्तदनुजन्मानमग	२५।	९९।	३५२	तनुषीकरोत्करनिभेन	९।	३१।	१२५
ततो न्यधित निःशेष	२५।	५४।	३४५	तनूरशोकस्य पदा प्रती	६।	३०।	८०
ततो यथार्थनामानं द्वि	२५।	१२७।	३५७	तनोद्भूतिं दहतादेषा	१।	२।	२
तत्कर्मसाहायकसामर	२०।	३८।	२८६	तनीं बद्धनां प्रकटत्वमा	३।	४।	३०
तत्कालत्रुटदच्छहारफल	१५।	४४।	२१८	तं तत्रागमवन्त्रेषु सू	२५।	९५।	३५१
तत्कान्ये घृतदिव्यवर्त्म	२५।	१४४।	३६०	तन्त्रमद्भुतमहो मनोभु	१०।	२७।	१३६
तत्क्षणीत्रिगमिपन्मुधा	१०।	२।	१३१	तन्निश्चयं पुरवैरिणो	२२।	१।	३०१
तत्क्षर्णं भगवतः शशि	९।	४७।	१२८	तन्नेत्रमासूचितवहिस	१।	४।	३
तत्तत्ताण्डवदम्बरव्यस	१।	४९।	१२	तन्बन्वपुपि संतापमन	१९।	१९।	२६९
तत्तत्त्वमात्तरमवेत्य	१७।	५८।	२४७	तन्बन्वामपुमहसंगम	१९।	६५।	२७९
तत्तत्त्वमप्रबहुशास्त्रविम	२।	३५।	२२	तन्वी तथा रतिपथाति	१५।	३५।	२१६
तत्तद्बहुकथाकैलिपरिश्र	२५।	८०।	३४९	तमदर्शदय धोत्रपय	२५।	५०।	३४४
तत्तद्युद्धबधुधराबुलकि	१८।	५८।	२६४	तमधिपरिकरेण प्रीति	२३।	४७।	३१९
तत्तद्विचारोपनिषद्विमृष्ट	२।	७।	१६	तयस्यदीने शृतनारजो	२१।	७।	२९३
तत्तद्वीरप्रवरवरणप्रेप्स	२४।	२।	३३३	तरलमजलविन्दूत्सि	१६।	२२।	२२७
तत्तन्नानारसशबलिता	२४।	१५।	३२७	तरल्लहरीवाहुक्षिसंभि	९।	५१।	१२९
तत्तान्युदात्तचरित स्व	१९।	३०।	३७०	तरलविवलनाभिः पद्भ्य	५।	४९।	७१
तत्र कर्मणि निर्मातु	१९।	३३।	२७१	तरुणाः पुरः परिचिता	१४।	५२।	२०३
तत्राकल्पमनरूपमादत	१३।	४९।	१९२	तरुसंकटसीमि कर्णिका	८।	१९।	११२
तत्सौष्टवव्यमनि काव्य	२५।	१३८।	३५९	तल्पे खल्पीकुरु परिच	१६।	१५।	२२५
तथाधि मा शुणनिघे	२५।	११७।	३५५	तव चरणयुग प्रिये न	११।	१४।	१४८
तयोपचत्करे येन नि	२५।	७९।	३४९	तव दुर्मदता कियत्यहो	१२।	१७।	१६४
तदाधिशिदये युगवर्त्म	२०।	१५।	२८२	तव वरल्लने वलीवि	११।	१७।	१४८
तदा नवन्यादघनाश	२०।	२८।	२८४	तवोयोगविधावहीकृत	१९।	३४।	२७१

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
तस्मिन्क्षणे प्रमदकाह	१९	४७	२७३	तेजसा वेऽज सान्द्रेण	१९	३२	२७१
तस्मिन्धरो सरसि दत्त	९	५२	१३०	ते ततो यपुषि लोहनि	२३	१७	३०४
तस्मिन्पतागक्षणदाभुज	२०	९	२८१	तेन धीतेजकण्ठेन धो	२५	१११	३५४
तस्मिन्परिस्कन्दपद	२०	३२	२८५	ते परस्परविमर्दिर्दिय	२२	४६	३०८
तस्मिन्मिथ सपटनेन	२०	११	२८१	ते प्राप्य त्रिपुरग्रथाम	१७	६२	२४८
तस्मिन्विमाने मदना	२०	१७	२८२	ते रेजुर्दनुजा भुजार्ण	२३	५०	३२०
तस्मिन्बिरेज्युर्गवत्स्यमू	२०	१२	२८१	तेषां तथोन्मिषितदुर्धे	१८	४१	२६०
तस्य प्रशस्या युगता	२०	१६	२८२	तेषां दैर्घ्यप्रसरसुहृदो	२४	२७	३३०
तस्यालुकर्यैरपरिग्रहेण	२०	६	२८०	तेषामहे मरकतमणिप्रो	२४	१६	३२७
तस्येतरथाक्रमरक्षि तेन	२०	३४	२८५	तेषां प्रमोदसुहृदा यु	१९	४६	३७३
तस्यैति स तत प्रीति	२५	१०३	३५२	तेषां मुखेषु त्रिपुसैन्य	१८	३८	२५९
तां सैन्याममृतान्धसासु	२४	४३	३३४	तेषु ध्रुव वाहतनूमवत्सु	२०	३३	२८३
तान्यथैरलानि न सन्ति	२	६	१६	तै कृतान्तकरपाशाप	२३	५	३०२
तान्मगच्छति भारती	२	५८	२९	तैर्नृस्य मृत्युपादावगल	१९	५८	२७७
ताप रुचिस्तमिथो वि	१७	६३	२४८	तैस्तीरलकृतिसतैरवत	२	३३	२१
ताप विभ्रल्यसमविशि	२४	१२	३०६	त्याकलासध्याप्ररकांशु	१२	९७	१८३
तापयद्गुरुरधुदुकूला	११	६२	१५८	नयाशिसकोज्यो दधनु	२	५४	२८
ताम्यतामधिकर्षाध्यन	१०	२२	१३५	प्रस्येयस्येक्षणदशशती	१६	२८	२२८
तामीभवंमुखततिवि	१८	४८	२१०	निजगद्विजये स्म स	१२	२०	१६५
ता वारुणीनरिमलानु	१५	१	२०८	निदिवयुवतिरयत्स	२३	४०	३१८
तासामण्डलिताषखण्ड	१५	४२	२१८	त्रिभि काण्डैराद्य क	२५	६०	३४५
ताखन्वहृष्य परिसरल	१४	६३	२०६	बुद्ध्यत्साटोपजूटत्रिदश	१	५१	१३
तिग्मानलदृश खण्ड	२५	२	३३५	दुष्यद्भिराननपथावस	२५	१२५	३५८
तिलक ममार्जं विससर्जं	९	७	१२१	त्रैलोक्य विभजति यो	१७	२७	२४२
तिलकौऽप्रपपस्थितो	८	२१	११३	त्रैलोक्य तपसि विशू	१७	४५	२४६
तीक्ष्णसारस्वतज्योतिर	२५	८३	३४९	त्रैलोक्यबल्यमीषुहहार	१	३०	८
तीक्ष्णा पृथुलोहमयी	२५	३८	३४१	त्रैलोक्याशयवीरमत	११	७५	१६१
तीरप्ररोहद्वनसारवलि	१२	५३	१७२	त्रैलोक्योपप्लवशममयो	२४	३०	३३१
तुष्टीर्मिभद्रेषु सुरपिलो	१२	३८	१६९	त्व राजतां द्विमजने	१४	६१	२०५
ते कुवर्मतिथयो जगा	२२	४१	३०७	त्वद्गुह्यतरङ्गधौतशिर	९	५६	१३१
ते कुन्दकुङ्कुमसो नह	५	२६	६५	त्वत्सङ्गेन जगद्व्यंकगुण	२५	१२१	३५१
सेऽक्षिभ्रुवध्रमिकरालत	१८	२	२५०	त्वत्सूनो कलया सुरङ्ग	१६	५४	३३६
ते गाढगाढपटमान	२२	४८	३०८	त्वयात्राप्रमवेतदुर्धरा	२५	१२६	३५७

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
त्वन्मगदलं नूनमात्रिम	११	६४	१५९	दीपिका रजनिकेलिकृ	१०	२४	१३५
त्वयि न्यक्षाक्षतक्षोमे	१९	३७	२७२	दीर्घकावनखडीनदी	२२	३१	३०६
त्वयि प्रसने मन क्रिं	२५	१२८	३५७	दीर्घभोरजरठप्रथर	१८	३७	२५९
दपचुडाचन्द्र नयनदह	९	५०	१२९	दुःशिक्षिताखिलविपन्न	१८	१२	२५३
दधानोऽधिगतयेतसानु	४	९	४७	दूनीत्वदानी दधितोष	१२	९३	१८२
दन्तझनानि तन्वाना	१९	५	२६६	दूर सीकरधोरपीरिब	१२	९५	१८२
दन्तच्छद इतनद नव	११	४५	१५५	दूरतः परिणमद्विधुवि	११	४	१४६
दन्ताशुभि. शिर. ति	१९	१०	२६७	दूर दद्या प्रहिपु नाय	७	४७	१०२
दन्ता नितम्बमुवे पाद्	४	५५	५५	दूरप्रसारितकरस्य पुरः	११	४८	१५५
दन्तिना ध्रुतिपुर्देरनेक	२२	२९	३०५	दूरं प्रसार्य मुजदण्डयु	१८	३६	२५९
दन्तोदन्तत्रिलाञ्जली दि	५	५२	७२	दूरतो तदनु सुषान्व	१७	१५	२८०
दयिताः स्वनस्त्रकृष्या	१४	१८	१९७	दूरोच्छल्लोहितकाशु	१२	४०	१६९
दयितेऽप्रवर्तिनी मुर्धे	१३	१७	१८६	दूरोन्विहानीर्बधिस्रावि	१२	४५	१७०
दयिते विलोक्यति का	१३	३२	१८९	दृढप्रकृदा द्यतपत्रशोनेः	२	१७	१८
दरीपु किंनरीलोक भत्ते	४	१९	४९	दृढनानतनुकपेप्रप्र	१४	९	१५५
दर्शं दर्शं सुराणा कट	२२	५७	३१०	दृढोऽपि तर्ककाकंद्ये	२५	६५	३४६
दर्शं दर्शं निपहादिव	१२	६०	१७८	दृढनान्मपवर्यिनीम	१०	२०	१३५
दाक्षायणीप्रियतने वि	११	४१	१५४	दृष्टानुरप्रभणपहार	२०	१	२७९
दाक्षिण्यदधः पवनेर्नवी	६	४४	८३	दृष्टिः सारस्वती मूरि	२५	९	३२६
दानाम्बुलुब्धाडिडुलं	१	४०	१०	देवः शिखामार्गियुग्म	१०	५२	१४२
दिक्कदान्कचन चग्नि	१०	३७	१३८	देवः सोऽय त्रिभुवन	२४	३८	३३३
दिक्षु क्षतखापरसैरद्यो	६	४१	८३	देवः स्यन्दनमिन्दुसे	२०	५९	२९०
दिक्षु सुक्षिभिरेणाद्रुगम	४	१३	४८	देवस्य यः पङ्कजसौष	१	४३	१०
दिक्षु प्रसारितवृहप्रमा	४	२३	४९	देवी स्वय भगरती यु	१४	५४	२०३
दिग्दक्षिणार्कं न शशाक	६	९	७६	देवोऽय ध्रुतिकविता	१७	४६	२४५
दिक्षुण्डली कनककेतक	७	४९	१०३	देहद्वन्द्वकशेष समभव	५	५७	७४
दिक्षुष्यो दश देवताः	१६	१९	२२६	देलघ्नसोऽमरितमृडो	२४	३५	३३२
दिवापि पूतायु महेद्य	४	४६	५३	दैत्येन्द्रनापीनयनाञ्जना	१	२९	८
दिवि क्षीरोदन्तान्दिम	४	६३	५७	दैत्योदयासवरस ध्रुव	१८	१	२७०
दिव्येन्द्रजालातिशयस	२	२३	१९	दोला मराठयमिकानुव	७	५५	१०५
दिव्ये वाक्प्रसरकने सु	२	५२	२७	दोष्टेयमुष्मिमतवपुर्नोरी	७	५८	१०६
दिवापि दृशमपुग्मलोच	७	७	९३	गामाडिडिः सुखमाशु	५	३३	६४
दिसा दिव दश स्थाने	१६	६	२२२	शावामूष्योऽपि पिद	१९	५३	२७१

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
युवधूचतुसमरसेन क	९।	३८।	१२७	घृतवति शमने सपात्रा	२३।	२९।	३१६
द्रवदिन्द्रनीलमणिभासि	९।	१३।	१२२	घृतामिताम वदनेन्दुम	३।	५४।	४०
द्राक्षर्तास्मि स्मयरस	२१।	४३।	२९८	घृता रथाङ्गि स्फटिका	२१।	१७।	२९४
द्राक्षसधिष्विव पत्रियु	५।	४८।	७१	घृत्वा मूर्धन्यमरसरित	१६।	४६।	२३४
द्राङ्गिप्रहन्तुमितर सम	१८।	२७।	२५६	घृतासिपट्टचिरं प्रिय	१५।	३८।	२१७
द्वतमुच्चकुचद्वय दरिद्रं	११।	२८।	१५०	ध्यानेन स्तिमिततमत्व	१७।	३७।	२४४
द्वारावलीहठविशस्तुर	१८।	५१।	२६२	ध्वस मेजेऽङ्गरागो नि	१५।	४६।	२१९
द्विजराजेन भजता प्र	२५।	४९।	३४४	ध्यानेन क्षोलनविलोलप	७।	५६।	१०५
द्विजाधिराजेन गवा प्र	६।	२३।	७९	न कुत्र त्वयि सनद्रे	१९।	३६।	१७२
द्वितीयभूतिभर्गस्य केन	४।	३०।	५१	न कौतुक सद्दिदलघ्य	२१।	२।	२९२
द्विरदनवदने जिगीष	२३।	१७।	२१४	न क्षामता स्वजति पु	५।	३०।	६६
द्विर्भावध्वन्त्रभासा तर	४।	६४।	५८	नखानधि प्रस्तुत आ	१२।	९२।	१८२
द्वैधस्यान्त व्यधित वपु	५।	५४।	७३	न जातु यस्मिन्वसुधा	३।	१८।	३३
द्वैराज्यकारि सुमनोनिव	३।	७५।	४५	नतभ्रुवोऽप्रेऽरुणपुष्प	६।	५४।	८६
धत्तंऽशुभि समालम्बा	४।	११।	४७	नतज्ञातकुम्भकलरीसु	१४।	२०।	१५७
धत्तै द्विजाधिपसुपर्यञ्जि	५।	२२।	६४	नद तदिन्द्रायुधवियु	२०।	२९।	२८४
धन्यस्त्व विनिवेशितै	२५।	१३९।	३५९	न नूतन तत्प्रमदाशुष्टु	११।	७०।	१६०
धर्माधिक्यं समुदायव	२०।	७।	२८०	नन्दी यदिन्दुवदने म	७।	५४।	१०४
धवलभवनयोगादात्म	१७।	६०।	२४८	नन्वेवं किमपि विनिर्म	१७।	१९।	२४१
धातुपाटलसुरक्षेपपरिभू	४।	४३।	५२	न मानभायय बभूव के	६।	२६।	७९
धातुर्विष्टरपङ्के पुनरपि	२४।	४२।	३३४	नर्तयन्नरि करेण कथ	२२।	१०।	३०३
धामत्रयेण नेत्रेषु क्षि	१९।	११।	२६७	नर्तितोद्गमरमृत्युदेवता	२२।	३५।	३०६
धाराजलद्वपथाभिनव	१८।	२८।	२५७	नर्भोक्तिमन्त्रसुखर व	१५।	१६।	२११
धियतान्कृतस्तुतिर्येषा	२५।	८।	३३६	नवकिंशुककर्णपूरमन्या	८।	३५।	११५
धिष्णुता वित्तयमुदासन	१७।	३०।	२४१	नवपद्मरागलतया सवि	१३।	२१।	१८७
धिन्वन्पवित्रचारित्रो	२५।	८९।	३५०	नवपानकेलिकिलकि	१४।	४४।	२०२
धुन्वन्पर परुषरोपत	१८।	१४।	२५३	नवमश्रणतृणोपर्याम	६।	७४।	९२
ध्रुयोऽसि सीमाग्यमृता	११।	६८।	१५९	नवमौक्तिकावलिरमर्त्य	१३।	१९।	१८७
धूपधूममभिव्यक्तनर्मर्न	४।	३८।	५२	नवहालया सुतनवोऽग	१४।	२८।	१९९
धूमच्छटाप्रविकटशुकु	१८।	१८।	२५४	नवान्तकप्रकृटिमहिष	२१।	३३।	२९७
धूमो गमत्र करवाल	२३।	३७।	३१७	न सूत्रकृद्वार्तिककृत्र	३।	५७।	४०
धूलीदृष्टिभिरप्यरिष्टवि	१९।	६४।	२७८	नागरप्रकृतिव्याख्यला	२५।	९८।	३५१
धूत्या दृष्टि त्वचमविर	२४।	३।	३२३	नाट्यारम्भे शुभितम	५।	५१।	७२

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
नासीरपार्षदमटेपु तत	२१	४४	२९९	निवेशिते सुस्सलभूवि	३	६२	४२
नि शेषत्रिभुवनपस्मर	१७	४२	२४४	निशासु यस्मिन्बलभीपु	३	२१	३५
निप्यन्दमानमुकुटेन्दु	१६	३२	२३०	निष्कल्मष तवैकस्य श्री	२५	११२	३५४
नि सट्यामर्त्यमङ्गस्तु	२४	४४	३३५	निष्कृष्टाया श्रिय इव	२४	३४	३३२
नि सररस्य दनुजेषु सय	२२	२१	३०४	निष्पन्नपुष्पातिथिभिर्द्वि	६	२८	८०
निगूढसौजन्यभृतोऽपि	२	२०	१९	निष्पीडितस्वनतट दृढ	१५	११	२१०
निजतीरशेखरमरालङ्ग	९	३७	१२६	निष्पीडिता बहुमुख सु	२	४०	२४
निल्य वृषद्वचोदेवीम	२५	२२	३३८	निसर्गभ्रूमद्भव्यतिकरक	१६	४२	२३३
निदधे सविधे ध्रुतेर्वधू	८	३२	११५	निसुपीकृतवैदुष्य स्म	२५	३३	३४०
निद्रा रुद्र हरिद्रता न	१६	२	२२१	निहोतु क्षणमीशते गण	४	५१	५४
निद्राणनारायणकेलित	१२	४३	१७०	नीचस्वनोस्वभु नितान्त	२	१९	१८
निनाय माघन्सुरसिन्धु	२१	१५	२९४	नीत्वा ताप त्रिजगदस	२४	३७	३३३
निपतन्विलासमणिमा	१४	१३	१९६	नीत्वा सफलतां बलीरि	२५	३२	३४०
निपीय वृतीवदनात्तज	१२	३५	१६८	नीरन्ध्र यत्पथित ह	२४	५	३२४
निबबन्ध काचन चिरा	१३	२३	१८७	नीरन्ध्रनिर्यत्सुमनोनिका	६	१८	७८
निबिडस्तनमण्डलात्तवा	११	२९	१५१	नीरन्ध्रवाष्पलहरीपरि	५	७	६०
निबिडितकुचकुम्भला	७	१८	९६	नीरन्ध्रमस्मौषसखी त	१	१०	४
निभृत प्रतिकेलिवलि	८	१८	११२	नीरन्ध्रमात्तपरिरन्म	१५	२५	२१३
नियतमयमनेहा तापन	१६	१८	२२५	नीरन्ध्रोदयरागसीधुश	१६	१४	२२४
निरत्यय सत्यतपोर्षकर०	१	२५	२८४	नूतनाप्रद्वचयो निसर्ग	२२	२०	३०४
निरवधिमधुगोष्ठीगौर	१४	६४	२०६	नृत्तोत्सवे स्फुरति यस्य	५	१८	६३
निरुपममहिमस्पृशां श	११	२४	१५०	नृत्यत्कीलापटलजगिला	२४	२४	३२९
निर्गच्छतो निजपुरादि	२२	५०	३०९	नृत्यद्भवपदक्षुण्णयत्क्षो	४	१४	४८
निर्गच्छरसु प्रियेषु प्रघ	२२	५६	३१०	नृत्यद्भवजिनेतुव्यतिकर	१८	५९	२६५
निर्गमोन्मुखरमाकुली	२२	६	३०३	नृत्यद्भक्तुकुटिघटिता	२४	७	३२४
निर्मर्यादखलोपतापन	२	४४	२५	नृत्यभिर्मुद्रद्रागुगति	२४	४०	३३४
निर्मातुमैश्वर्यमयैकसर्ग	१	३२	८	नृपचाट्टकपाप्मभ्यस्त	२५	११६	३५५
निर्मुक्ताया सपन्नज	२४	११	३२५	नेतु दैत्योत्करमचरम	२४	१३	३२६
निर्भृज्य मालफलका	१८	४५	२६१	नेत्राभिज्वलनविलीय	१७	७	२२९
निर्यान्तीना कथमपि	१६	४	२२३	नेत्रे कवि वपाण्डित्यम	२५	१२९	३५७
निर्यान्तीनामवामु रद	१२	७३	१७८	नैमल्यतस्तुलितसाधुज	४	५८	५६
निर्वर्त्येय प्रथमसुहृद	१३	५१	१९३	नैर्मूल्यप्रविशदहस्करा	१७	३	२३८
निर्व्याजगद्गमिरो वद	१४	५६	२०४	नैव चेत्प्रतिनृपुते म	१७	५६	२४७

स० श्लो० पृ०

स० श्लो० पृ०

नैवेदं वितरितुमीश्वरो	१७।५५।२४७	परिपाटले मधुनि माल	१४।४१।२०१
नो किञ्चिद्द्विहृपपत्तिमे	१७।२४।२४२	परिपीतसर्वमदिरारसो	१४।२५।१९८
नो क्षय एव परिहृत्य	२।३७।२३	परिषोयमानमदिरोर्मि	१४।१९।१९७
न्यस्तानि मन्मथरसाल	१५।३०।२१५	परिचभ्रमुर्मधुरगन्धष्ट	१४।५।१९५
पक्षानामप्यनवधिमता	२४।२९।३३१	परिवर्तुलोऽगुरुमयस्ति	१३।१५।१८६
पद्मटङ्कनातिकद्मटाङ्कितै	२२।४२।३०७	परिहर चतुरं कुरङ्कके	१४।६२।२०५
पद्मिः पुष्पलिहामशेष	६।६४।८८	परेण सामान्यकवेर्वच	३।२६।२०
पद्मपन्थल्लन्धमधुपायि	१४।२।१९४	पर्युच्छ्रममकरकेनुर	१३।४३।१९१
पण्डितैर्मण्डलीयन्धादि	२५।१७।३३८	पलाशरक्तार्द्रनखे वस	६।८।७६
पतदविरतरक्तवर्षेभि	१९।६१।२७७	पथनासताण्डवतदक्षप	५।११।१२२
पतितमधिकमन्धमुच्छ	२३।२२।३१५	पथिगादिवनदावपाव	१०।१५।१३४
पत्नी चिराद्भङ्गति वा	१२।४२।१७०	पश्यतां स्मयरसेन दो	२३।३।३०२
पपा चरति वक्रेण वा	२५।७३।३४८	पश्यारोद्धमयं त्विषां	१६।१३।२२४
पथिक्युवतिभिः कृता	७।१७।९५	पाणिनीयातपत्रेण पवि	२५।१००।३५३
पदं बुधुम्ब प्रतिवि	२१।१४।२९४	पाण्डिप्रा परिचितमु	१७।४१।२४४
पद्म न सिन्धुं न मही	२०।३९।२८६	पादैर्महद्विराकान्तदिग	४।६।४७
पद्मनाभ कृष्णां कुव	११।६१।१५८	पादोपसंमहव्यप्रविषल	२५।७०।३४७
पद्मपाणिमरविन्दिनी	१०।७।१३२	पानतः खरमयूखरोचि	१०।३१।१३७
पद्मपागघटिकाशुशारि	२२।२५।३०५	पापानि शो दैत्यचमूक	१।२७।७
पद्मरागहृदिसचयाभि	१०।१४।१३३	पाशैर्वद्धशिरोधराः क	१७।६५।२४९
पद्मां नुमः सप्तसरोज	१।३३।८	पार्श्वोपविष्टहरिकेशपयो	५।१९।६३
पद्मथे यमवहृदिनीपुष्टु	२२।३३।३०६	पिता स तेषां जरयापि	३।६७।४३
पथोनिधिप्रेममुबोर्महा	३।२४।३४	पितुर्बिभ्राणस्य स्सररि	२५।१५२।३६१
परः प्रियायाः प्रतिमु	२१।२८।२९६	पितृभारसीविवृतपौष्टि	३।७८।४६
परया दुधुचे द्रुमः सहे	८।३९।११६	पिनाकिनो मूर्तिषु सर्षि	३।११।३२
परया वकुलस्य पुष्पलो	८।४४।११७	पिबदिव दिनरुमी ह्री	७।४६।१०२
परयैणनाभिपयसा ति	१३।८।१८५	पीनत्वदैर्घ्योदिगुणो	१२।४४।१७०
परंश्लोकान्श्लोकान्प्रतिदि	२।५१।२७	पुनानमन्तिकं तस्य प्र	२५।२५।३३९
परस्परं दिक्करिदानपद्म	२०।४।२८०	पुनानामाभिजन्येन कृ	२५।७७।३४८
परानपेक्षो विजयः पि	२१।३।२९२	पुरः पुराणैः सह सार्धं	२०।३५।२८५
परिणतवपुरेप रात्रिरा	११।२०।१४९	पुरः प्रहो जिह्वापटलच	१६।३९।२३२
परिणतिमुपजग्मुषा ह्यु	११।१६।१४८	पुरः स वृहत्सुदारचे	३।४५।३८
परितो महेश्वरकुरङ्कच	९।५४।१३०	पुरतोऽलिजालपिहितं	१४।६७।२०२

सं	श्लो	पृ०	सं	श्लो	पृ०
पुरस्थतीर्थप्रतियातना	३।१६।	३३	प्रत्यप्रोत्पातवातास्त्ववि	१९।५९।	२७७
पुरां पुराणपुरष्य श्लोषा	१९।३५।	२७१	प्रथमं यतो दधुरपत्र	१४।२९।	१९९
पुरारिचरवदिना प्रथम	१९।५७।	२७६	प्रथमगलदुपोढकुमुम	२३।३४।	३१६
पुलिनस्यलोकनकपट्टप	९।१०।	१२२	प्रदर्शिता श्लेषनिपीडनो	३।२३।	३४
पुष्पगुणेषु सक्ति वि	१४।६८।	२०७	प्रदोषस्त्रिसंचारचाह	२१।५७।	३४५
पुष्पाणामयमाकरत्वाद्	१।५५।	१४	प्रपद्य नाकं करवालय	२१।२४।	२९५
पुष्पावृताशो निविडालि	६।२७।	८०	प्रबन्धेन जगद्भुमुष	२५।४।	३३६
पुष्पोद्गमैताभरणप्रयोगं	६।२९।	८०	प्रभोः पुरो दिश्ववबो	२१।३२।	२९६
पुस्तोद दन्तमुसलं मुकु	५।१४।	६२	प्रजापतीलावसरे पिना	२१।१३।	२९३
पूमासु भक्तिरमसाति	५।४।	५९	प्रवसदमुरधापरो रया	२३।१२।	३१३
पूर्वैश्चामृत्तिहुन्नभ्रमण	१२।६२।	१७४	प्रव्यज्यमानोदरशीलशुद्ध	१२।५०।	१७१
पूर्वपर्वतशिखाभिद्यायि	१०।३४।	१३७	प्रसन्नं परिरेमिरे तथा	८।४१।	११७
पूर्वादिनिर्गतजलान्मुद्गु	१०।४१।	१३९	प्रसरच्चमत्कतिविशेष	१४।३१।	१९९
पृथुमाण्डतोऽन्यलघुमा	१४।४।	१९४	प्रसरत्प्रमादलनयात्र	१४।३।	१९४
पृथुघातकौम्भकरिका	१४।६।	१९५	प्रसरमवसरस्य तस्य च	७।४।	९३
पृष्ठनिष्ठबहुत्वणपट्टय	२२।४४।	३०८	प्रसारिता दूरमतिगमभा	६।३५।	८१
पृष्ठभ्रमन्मजवपट्टपद	६।६३।	८८	प्रलुताखिलप्रतिक्षति	११।६।	१४६
पौनःपुन्योपचितसृष्टि	१५।४९।	२२०	प्रस्थितेन रविणा सम	१०।३।	१३१
प्रकृतिमभिसरभिजां क	७।३८।	१००	प्रहरति हरिणाद्गने त	११।१८।	१४८
प्रक्षोपपादलक्षस्ते मा	१९।७।	२६७	प्रहितापदसमिच सान्द्र	९।८।	१२१
प्रक्रमैर्हृठवक्रिणो सु	२५।७४।	३४८	प्रागुचसमनियमादिमा	१७।४८।	२४५
प्रक्रान्तचेल्हरणेषु यः	१५।४।	२०८	प्राग्दक्षिणा दिशमसि	७।५०।	१०३
प्रतिघटकमटान्विच्छु	२३।१९।	३१४	प्राङ्निग्रह विरच	५।४०।	६९
प्रतिपदि कस्य न नाम	१२।७७।	१७९	प्राणेश्वरद्विगुणवाहुल	१५।९।	२०९
प्रतिपादितलकतनूरु	१४।८।	१९५	प्राणेश्वरेण रमसापह	१५।१९।	२१२
प्रतिफालमेत्य सरसो	९।१२।	१२२	प्राथम्यतः प्रमथर्वोरज	१८।३।	२५०
प्रतिबिम्ब्य यत्प्रथम	१४।२६।	१९८	प्रादुर्भूतुरविद्वरविप	१९।४८।	२७४
प्रतिबिम्ब्य वारिणि म	९।२६।	१२४	प्रापन्करालनरवारिह	१८।४९।	२६२
प्रतिमिततनुरमिजन्म	२३।२४।	३१५	प्राप्ताना मम सविचं	१७।३५।	२४३
प्रतिमितमधिगण्डमण्ड	११।२१।	१४९	प्रायेण मेरीरनितोर्षन	२३।५।	२९२
प्रतियातना द्यदिमि मे	१४।४३।	२०१	प्राविश्रय्य सनकैरुं	१७।१४।	२४०
प्रत्यविघ्नयो स्वरजि	२४।३६।	३३३	प्रिय सगुडवितुं वियो	१२।१३।	१६४
प्रत्यप्रनुष्यशरवि भ्रम	१५।३३।	२१५	प्रियया मुखासवविला	१४।३२।	१९९

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
प्रियान्प्रति मरी लमाः	२५	१२४	३५६	भयंस्य सीमन्तितमाल	११	५१	२
प्रेहोत्प्रसभोरहुंरुति	१	४७	११	भवतोऽजित एव विप्र	१२	११	१६५
प्रेमावुलं युवजनो वन	१५	२७	२१४	भस्मस्येरोऽसितफणि	२४	३८	३३०
प्रोताहिबलिदलवीरुका	१५	७	२०९	भाति केशकटप्रेण य	२५	८७	१५०
फुत्कारैः सुदतोऽवपा	१६	५२	२३५	भानुमानथ नमोऽवल	१०	११	१३१
फेनच्छलाः पीतचर सु	२०	१९	२८३	भालस्थलादहरदमिषि	५	११	६६
फेनापाण्डुरस्तण्डभस्म	९	४९	१२९	भालस्थलीरहताले मृद	१	३	३
फेनोण्डकप्रकरकरणि	२४	३२	३३१	भास्वतोऽमी सहोदे	१९	२१	२६९
वकुलो द्विजजातिस	८	२५	११३	भिमभ्रूवलनाकुले तर	३५	११५	३५७
वद्धोयमापि सत्पाथ्य	२	२८	२०	भिम भिम निशितवि	२४	२५	३२९
वन्दीभूतत्रिदिपवनिता	२४	३३	३२९	भुजग तस्या विरहाप	१२	२६	१६६
वन्धो सकलवकोरट	१२	८३	१८०	भुङ्गधीवतसनामानी मू	२५	८२	३४९
वले ह्यययेव शिशुस	२३	४९	३२०	भूतलेऽन्धतमयेन से	१०	४०	१३८
बहुस. धवणे यस्य रुचि	२५	६२	३४६	भूमिमण्डलरघोपयुधि	१०	४	११२
बहुसरकरलीकरावली	२३	३६	३१७	भूर्न्दकोपलमयी सलि	१०	५७	१४४
बह्वर्षसिद्धा परिपाकभू	३	८	१६	भृगुपतिविजयायेवात	१९	६२	२७८
बाणीभूतशुरारिर्वैरिणि	२१	५१	३००	भृशकृशमहरिस्वदेव	७	३५	१००
बाणोपमः प्रयन्धो ल	२१	४६	३४३	भूपोरगेय मुलितायस	५	१५	६२
बालाणीलागवाक्षीहर	१२	७२	१७८	भ्रमरकलदण्डसहिष्णु	७	३४	९९
भिभर्ति मार्तण्डवपुर्बेह	३	१५	३३	भ्रश्वद्विनैमदयरेङ्गमौ	१७	४	२३८
विभ्रत्या प्रमुसकिता	५	५९	७३	भ्रानुव्य दिव्यनारीजन	१०	५०	१४१
विभ्राणा पनरागयोपल	१३	५२	१९३	भृशुटीप्रतिपतेरपायता	३३	७	३०३
विभ्राणी वपुरहिमालि	१७	५	२३९	भृशुवाक्षरयितविलो	१३	२४	१८७
विभ्य रवेर्षटितराहुस	१९	५०	३७४	भृशुविप्रप्रतिनिर्ण पु	१४	११	१९६
विम्बिताः कभृतापाण्डुस	४	३२	५१	भृशुशूल व्यथिग	१३	१४	१८६
विम्बितैर्वो मृगीमांति	४	२	२६	भृशुशूल सुवदधीर	१३	१६	१८६
मोधात्मन्यनवधिता ल	१७	२६	२४२	भृशुभाजनाप्रतपनिष्य	१४	४६	२१२
मणदक्षित च घटिता	१६	३१	३३५	भृशुससवमपाशमय	३३	२	३३५
मणया नलेन पुरतोऽव	५	३	५९	भृशुदण्डपमुदघोषकोट	२२	१३	३०३
मणया गित्वाहितदृष्ट	२०	५७	२८९	भृशुदण्डेन सधिनो विनि	११	१	१४९
भगवानम सयमुपेत्य	९	४५	१३८	भृशुदण्डेन सधिनो विनि	११	१	१४९
भदिलेभे शनुरमदगा	२४	३९	३३१	भृशुदण्डेन सधिनो विनि	११	१	१४९
भदवागर्त तदणमुच्छ	९	२९	१३५	भृशुदण्डेन सधिनो विनि	११	१	१४९
भरनुम्याः शोभीतवति	१७	६१	२४८	भृशुदण्डेन सधिनो विनि	११	१	१४९

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
मदनपन्नमनः ध्रोमच्छू	२५	१५	३३७	मानिनीषु परुषो महदा	११	८	१४७
मदनगणनास्थानि छेत्	६	७०	९०	मानुष्यजन्म वैदुष्य	२५	७	३३६
मदनप्रतापतपनोप्यवि	१४	३४	२००	मारारेमंरक्तनिष्ठरप्र	१७	१०	२३९
मदनहुतवहेऽवगोप	७	२५	९७	मारावरोधमुखशीतक	५	९	६०
मदसहचरगन्धनिर्जुते	७	२१	९६	भाषे पदस्य पथि धा	२५	४३	६४३
मदिरा चिराप चपरेषु	१४	७	१९५	मालिन्यदैन्य जगतो	१	८	३
मदिरारसस्य किमतः	१४	१६	१९७	मित्रेणारिदशान्वभावि	२०	६३	२९१
मधुकणमुचो बाचो येषा	२	५०	२७	मिन्धैव व्यधिपत तस्य	१७	११	२४०
मधुहन्वरेण सुमन क्षि	१४	१०	१९६	मौलद्रिलोचनपुत्राः स्फु	१५	४०	२१७
मधुमुपनयता रदानुत	७	४५	१०२	मौलिनासु नलिनीषु	११	११	१४७
मनुताना ध्रषणोत्पल	३	२७	३५	मुकुन्दकुशेः कुडरामि	१	२५	७
मधुशिय" कुङ्कुमपत्रम	६	५२	८५	मुकुलितदणो यर्मान्मो	१५	४३	२१८
मध्यलक्ष्यपुपुलाकडन	११	७	१४६	मुखपङ्कजस्य सविधे	१४	१७	१९७
मध्येवतः कौशिकक	६	५६	८६	मुखमकृत तथा परो	२३	१०	३१३
मद्ये रत्नान्माणप्रवि	१२	६१	१७४	मुखमनुसृतदीर्घमत्सर	७	१२	९५
मध्येवारिधि मम एव	१२	३	२२१	मुखमददिव चन्दनाचल	७	२२	९७
मनसि घृष्टिलता विधा	७	२७	१००	मुखर कुहराद्विरेफवादे	८	३३	११५
गन्पाद्रिपन्नभिधेक प	५	३५	६७	मुखरद्विरेफरमितामिम	१४	२७	१९९
मन्दमन्निमदुर्यमोपला	१०	१०	१३३	मुखरद्वारइलिकरः स	९	१८	१९३
मम वीररघो दूरमास्क	१५	४३	२७३	मुखवाससौरमहतभ्रम	१३	२०	१८७
मरुतो दूरविक्षलामित	१८	१८	२६८	मुखप्रौरमभ्रमदलिप्र	१४	४५	२०३
मलपगिरिभुवा स्तार	७	१९	९९	मुखेषु गङ्गाणः साम दा	१९	२०	२६९
मलप्रजरजसा इताव	७	१९	९५	मुखैव माध कुसुमायुध	११	६३	१५९
मलपपरिमलाद्यमानु	६	२०	८७	सुहुरतिनिशिक्षान्प्रती	२३	२१	२१६
मलप्रपदनवोलिवाशला	७	५	९३	सूतिर्मुकुन्दस्य जयत्यु	१	२६	७
मल्लवनिमसत्तत्तत्त	१०	६१	१४५	सूतिर्यस्य सभालुवाद्भुत	२५	३९	२४१
मन्मसामीमेषुपानस	६	३८	८२	सूलेन पातालमयो तर	१२	४८	१७१
मरुत्कर्महो हिस्ता य	२५	६	३३६	सृष्टवधुपालिकृतले ति	१३	६	१८५
मरुत्त्रिमूर्धपरल दिव	३	३५	३७	सृष्टाऽमौलेर्जजतो वध	२१	३४	२१७
महाभूतानि पञ्चाधि वि	२५	२३	३३८	सृष्टावचूलेदित एव	११	७१	१६०
मापवप्रथितया वृत्तरो	१२	३	१६२	सृष्टमौलित्वाद्भुतदिमभि	८	११	१११
मानप्रदानययनीन्मुखी	६	३६	८२	सृष्टयुवाहमहिपम्य ष्ट	२२	१९	३०४
मानसास्कन्दनपङ्क" सृष्ट	४	२६	५०	सृष्टः करयुग भिषो	२२	११	३०३

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
ललनामु मन्तरतामु	९	३५	१२६	बहति मुहुरदक्षिण स	७	२८	९८
ललाटिनालिङ्गनलीढपा	३	४२	३८	बहलनिर्वेदगतं न मु	३	५९	४५
लसता चतु समरसेन	१३	५	१८४	बहन्विलोत्प्रतितालृ	२१	८	२९३
लावण्यदुग्धजलधेरधर	१३	४२	१९०	वाग्देवतालिनीलीला	२५	३४	३४०
लिम्पन्नभो मरकतद्रव	७	४८	१०३	वाग्देवीपदधूलिविगुप	२५	१४५	३६१
लौढोपकारचिपुलोत्पल	१५	८	२०९	वाच काव्यरहस्यवर्म	२	५७	२९
लौलागृहे विहितनिद्रव	१५	५	२०९	वाचमुच्चाञ्जलिपुटो वा	१९	३९	२७२
लीलामुक्तमनुष्यविग्रह	३	७०	४३	वाचा वक्त्रिमपद्धति सु	२	४७	२६
लीलारतोद्यदनुपाधिक	१५	२९	२१४	वाजिभिर्निर्कटविग्रहा	२२	३०	३०६
लोकत्रयं कभिपजा वि	५	१६	६२	वाणी प्रयत्नपटनानिपु	२	३३	२२
लौलाञ्जलानिलविनिर्धु	५	१०	६१	वातक्षिप्तं सविधलति	१२	९६	१८३
वक्रटग्नौ निसगण व्य	२५	९०	३५०	वामभ्रुवां विधिउत्तुङ्गप	१५	२६	२१४
वक्रनिर्यदनलाविपा	२२	३२	३०६	वास कृतिभिरासवादि	२३	४५	३१९
वक्रश्रिया सततवक्षि	११	४२	१५४	वाहस्यपथास्वभयादि	१	१८	५
वक्रश्रियो गणपतेर्गति	५	२९	६६	विकसितसितापुष्पव्या	६	६९	९०
वक्रेशुभ्रुव मुरजितप्र	१७	३३	२४३	विकोपकदर्पकृपाणधा	६	४९	८४
वचनाधिकमाधुरीपु	८	८	११०	विगाहमानसुरगन्वसि	२०	२०	२८३
वचोभिर्ननुदे दन्तशु	२५	१०९	३५३	विषटय शुष्णेऽधुना	७	१९	९५
वदन विबान्मृगदशा	१४	२४	१९८	विजयन्ते तव तुहिनद	१२	८४	१८०
वदनप्रभालवजितस्य	१४	३५	२००	विजयाकरनतितैर्मुहू	८	६	११०
वदनै सूष्यमानानाम	१८	१३	२६८	विजहीहि मुधा तपो	१२	१८	१६५
वदान्यमास्त्वानवृहर्ठ	३	३५	३६	विजहेऽधिवादि तट	९	४४	१२८
वनानि चैत्रानिलवातु	६	४६	८४	विजित्वर सत्वरमेपि	२१	२३	२९५
वपुषि शुचिमुपोढगाढ	७	३०	९८	विटपिमटजनोऽवमु	७	२९	९८
वयसो मन्थमत्वेऽपि	२५	६४	३४६	विडम्बयश्चुम्बितविस्फु	२०	१८	२८२
वरयोषित कुचतटे द	१३	३१	१८९	वितस्त्रया यत्र लुठतट	३	७	३१
वरुणवहनजिष्णुद्गव्वि	२३	३९	३१७	वित्तीयं पुष्पस्रजमुन्मदा	३	५०	३९
वरुणावरुधपुरसौधसह	९	१७	१२३	वित्तीर्णशिक्षा इव ह्य	२	१	१५
वर्षेनज्ञमसममध्रमवा	१८	१९	२५४	वितेनिरे प्राप्य गलस्थ	३	४१	३७
वलनेत्राक्षलक्षुष्टकाल	१९	२९	२७०	विद्वद्वादविधिस्वस्य प	२५	१३४	३५८
वशवद क्षमितसतत	३	१२	३२	विधु स्वय सायकता	२०	४७	२८७
वध-तमाप्त कं न वीक्ष्य	३	५२	३९	विधुत करपुष्करेण दू	८	४५	११७
वध्न हरत्सु विमनेऽथ	१५	१८	२१२	विधुत स्मरान्निष्कण्वयं	९	१९	१२३

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
विधेरुपाध्यायधुरामसा	२	२५	२०	विश्वोपभोगभृतिपत्रक	१५	३२	२१५
विनमदसमवाणचापमौ	७	४३	१०१	विषमनयनदग्गिरश्चि	७	३	९३
विनयेन नमनत्रे दप	२५	२१	३३८	विषममृतसनाथमुद्रिर	७	३६	१००
विना न साहित्यविदा	२	१२	१७	विद्यज सनमुत्पलच्छ	११	२७	१५०
विनिमज्ज्य सीधुसरे	१४	४०	२०१	विहितपरिसमूहन पुर	१०	४७	१४०
विनुषावरोधनमुखैरम	१३	३७	१९०	वीरश्रीरत्र तन्वाने क्व	१९	२३	१०६९
विमान्ति यत्रानघदैर्न्य	३	२	३०	वीरैस्त्वस प्रकृतिचपलै	२१	४५	२९९
विभाव्यते सान्द्रहिमाद्रं	३	३	३०	वीरोऽपरश्विनयनानुष	१८	१६	२५४
विभाव्य यत्राननकेलि	३	३०	३६	वीरोऽरिशङ्खगलदस्त्र	२३	४१	३१८
विमत्सरश्च विद्वान्श्च	२५	१३	३३७	वृन्दारकाधिपशिरोरुह	५	१	५८
वियोगवत्या शबले	१२	३१	१५७	वेणीदण्डो रतिरसहठ	१५	४९	२१९
वियोगिनीरोपक्यामिते	६	१९	७८	वेङ्गोलोत्तरीयाश्लम	७	६६	१०८
वियोगिभि प्रोच्छ्रसदृ	६	१२	७६	वैदग्ध्यसिद्धि विदधातु	१	३५	९
वियोगिहृल्लोहितसविभा	३	१७	३३	वैधव्योपहृता प्रताप	२५	१२३	३५६
विलसति कल्कण्डि क	११	१९	१४९	वैरिद्वेषादपि परिणति	२४	८	३२५
विलासपद्मेरुहसौरभाप	२१	१३	२९४	व्यक्तानलोत्काकृतिम	६	१५	७७
विल्प्यमानाननमोज	२१	२९	२९६	व्यक्ताल्फरश्चि नमस्तु	१	५२	१३
विलोचनान्म सरितो	१२	२५	१६९	व्यप्रणा चटुघटनाशु	१७	९	२३९
विलोककर्णाञ्चलमारुतो	२१	९	२९३	व्यज्यते येन निर्मृष्टनि	२५	७१	३४७
विबलत्तिमिप्रणयमाजि	९	२०	१२३	व्यञ्जनैतूहल्लहलता	२४	९	३२१
विद्वग्बता सीरमरोरदोष	६	१३	७७	व्यञ्जतगूडमुदरे कमल	१६	७	२२२
विद्वग्बती कौतुकतन्तु	३	१०	३२	व्यधोद्रेकादेका घनरुदि	२५	१२२	३५६
विद्वत्सह नर्त्तारभाभि	७	३२	९९	व्यनक्ति पृथु सामर्थ्य	२५	९४	२५१
विद्वृतीर्यो लिखन्वात्तले	२५	२८	३३९	व्यनक्ति यत्रोदकतर्पुके	३	९	३१
विशति शशिकलाशिख	२१	४७	२९९	व्यनक्त्युपान्ते ध्रुवसो	१२	३२	१६८
विशतो विवृषीजनस्य	८	२२	११३	व्यमुरमुरभयोऽघिरुठ	२३	२६	३१५
विशद्विरिशसैनिकप्रवर	२१	४९	३००	व्याऽयाता पृथुमान्मथो	१०	५५	१४३
विशिखकुमुमदृष्टिभि	२३	१२	३१४	व्याऽयामिद्वयागु मा	२५	९२	३११
विश्व चाप व्यसृजदस	२४	१९	३२८	व्याऽयामु यस्य वदन	२५	२६	३३९
विश्वान्नान्लाहवसरम	६	६१	८७	व्यालोलकलोलकुलप्रति	१२	४९	१७१
विश्वामने स्वनाथाय दि	४	३४	५१	व्यालोलतारकगतिर्विक	१८	१०	२१२
विश्वापद्मदमिषनोऽपि	१७	३६	२४३	व्युत्पत्तिप्रतिपात्तचञ्चु	२	४२	७६
विश्वेषा पुरि पुरि यत्स	१७	१८	२४१	व्युत्पत्तिमूढणमवैहि नि	२	३८	७३

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
व्योमपट्टकतले निर्ग	२२	३७	३०७	शुद्धं दधत्पान्यपुरंभि	६	३९	८२
व्योमोत्सङ्ग गिरिशवि	२४	२०	३२८	शुद्धमेडम्भसि तदा स	९	४८	१२९
व्योमोत्सङ्ग हनजाह्निकेन	४	६२	५७	शुभोपकल्पितवलिर्ना	४	४१	५२
शशिधु विजयितामनेह	१०	१३	१३३	शून्यं तैरकथिन तुच्छ	१७	२५	२४२
शनैः शनैरात्तवता नवी	६	४८	८४	शृङ्गारद्विरदो हृदम्भुज	११	७४	१६१
शनैः शनैर्मानवतीकवो	६	७	७६	शृङ्गारिणा युवतिभिः	१५	२१	२१३
शब्दार्थाना परिपदलि	२	५५	२८	शृङ्गारिणोरथ मिय प	१५	३७	२१६
शामिनामथ धैर्यलुप्तये	१२	१६	१६४	शेषस्य यत्कणभृतो व	५	४४	७०
शामिपु खज तर्जनो	१२	१९	१६५	शेषा वचोमयी मूर्धि	१९	४०	१७२
शामो सेनापटहरणि	२१	४८	३००	शीघ्रिल्लसृष्टि सदायाव	२	५६	२९
शामो. सुवे लोचनवी	१	१३	४	शैस्य यस्याधयन्ते दि	१२	७०	१७७
शयनमपि सरोजिनीप	७	२९	९८	शौरिः शरीभूततनु पु	२०	४३	२८७
शरपटलविघटनोच्छल	२३	११	३१३	श्यामचर्मफलकाञ्जिनी	२२	४०	३०७
शशाक नो य किमपि	६	१४	७७	शामोद्भ्रमकुटि पाण्डु	१८	३५	२५८
शशाङ्कान्तोपलकुटिमे	१२	३०	१६७	भमवारिन्-दुभरवर्षेप	९	१६	१२३
शशिकरमृगलृष्टिकाभि	७	२३	९७	धवणपरिसरे तुपारथा	११	२९	१४९
शशिनः कला परिणता	१४	३३	२००	धवणपुटतटाभियातम	७	३३	९९
शशिधुभ्रा किरन्भासो	४	१	४९	धवणपुटविवर्तनानिल	२३	२३	३१५
शश्वत्सहेलचरणार्पण	५	३३	६७	धवणामनिवेशिस्त्रिन्दु	८	३७	११६
शान्ते मेदुरमेधमण्डल	१६	२५	२२८	धवणाभरणीकृत वधूना	८	२८	११४
शाम्यतोऽर्कमणिजात	१०	२१	१३५	धवणेषु लोहितमणीन्द्र	१३	१२	१८५
शाङ्ग भूलतयोर्लास्यम	१८	१७	२६८	श्रीखण्डशैलानिलरानि	६	५०	८५
शिक्षन्ते भिक्षितु सर्वे	२५	११३	३५४	श्रीनायकः सायकताम	२०	४२	२८७
शिक्षराध्वनि यस्य प	४	४७	५३	श्रीमदाजपुरीसंधिविप्र	२५	७५	३४८
शिक्षरिदुहितु प्रेङ्खो	७	६४	१०७	श्रीमद्भूक यद्विशङ्कुर	२५	४४	३४३
शिक्षरिदुहितुस्तरङ्ग	७	४४	१०२	श्रीमानलकदसो यमन	२५	७८	३४९
शिक्षिमयवपुयोऽप्रभा	२३	४	३१२	श्रीबाहकटिशुण्णवर्ण	२५	१९	३३८
शिरःशशाङ्कस्य विवमु	३	४३	३८	श्रुत्वा यान्यमुदारमा	२५	१४२	३६०
शिरो विरिषस्य नखा	२०	५५	२८९	श्रोत्रशुक्तिपुटेनेति यी	२५	११९	३५५
शिवबाहुरोपसजात	४	१५	४८	श्राघ्यैव भविभगतिर्पन	२	३४	२२
शीताशावय शीर्यमाण	१६	१	२२०	श्लिष्यत्कवित्वपाण्डित्य	२५	५२	३४४
शीलितोष्णकरधामभि	१०	३९	१३६	श्लिष्यत्पणामणिमनह	१५	३	२०८
शुचिहृदमुपोदोप्रसेता	१८	१४	२६८	श्लिष्यनिशातशरदारण	२३	४६	३१९

	स०	श्लो०	पृ०		स०	श्लो०	पृ०
श्रुतितेषु सन्सु तत्र	८	११	१११	सधातुनिर्क्षरारब्धसमा	४	४०	५२
इवेतादमकुहरैर्मध्यसुत	४	२०	४९	सनयै समयैश्च विस्त	१२	२४	१६६
सहृदरीडमदृशीभवदी	१८	११	२५२	स निहस्य बभूव राष	१२	१५	१६४
ससम्पत्सरभसनीलकण्ठ	९	५३	१३०	स नीलकण्ठी जयनाद	१	१२	४
सहृदय त्त दुश्चरितैक	१२	८८	१८१	सतप्ते वपुषि तपोभरे	१७	५०	२४६
स एव कस्तूरिकपङ्कज	१२	९०	१८१	सतश्च तादृशा सन्ति	२५	१४	३३७
सकलदिगजुबद्धसनिक	२३	३०	३१५	सताप किमपि विवृण्व	१७	४७	२४५
सकलवपुरुषोदसायक	२३	३३	३१६	सतुष्ट निशिततपोविशे	१७	५१	२४५
सकलाध्वगलोकनिर्निमि	८	५०	११८	सध्यास्तोत्रविधौ भव	१	४८	१०
स कित्तिवप पुण्यतु व	१	६	३	सध्वेव गण्डतलपटलि	१८	२२	१५५
सकृदाकणनप्रातसम	२५	१३१	३५८	सनदानामपि परिकर	२४	१८	३२७
सकृदेव विलोचनद्वयी	११	२६	१५०	सपक्षपाता निरुपाधिव	६	२५	७९
सक्तप्राच्याग्निवैलागि	१२	५६	१७२	सपदि रविजदिग्भुव	७	२४	९७
सख्यु न्मरस्य नवकेतु	५	४१	२९	स पातु वो मालिशशि	१	११	५
सख्योऽय पद्मलदशा	१५	१७	२११	स पातु वो विश्वगुहाग	१	७	३
सगुरा प्रकगाहीनकट	४	८	४७	स पुरीभिजन कृतोप	८	४५	११७
सकृगवटपपेऽपि चा	१०	२८	१३६	स प्रकान्तविचारसूरिद	२५	१४८	३६१
सकौचिनायव्यत्र एव	६	४०	८३	स प्रगमावो धनविश्र	१	३८	९
सकात्त यो बहुल्यन्त	४	३१	५१	स प्रीति च कुर्वहल च	५	५०	७२
सद्गामाभिमुखोज्ज्विता	२३	४२	३१८	स भृङ्ग इत्यस्य गतोऽनु	३	५३	२९
सजुभुमे घन्तिपर्मज	१८	४०	२६०	समघटत पताकिनायुग	२३	१	३११
स तणावमार सुरदार	९	२२	१२४	स ममथो नाम जगा	३	३१	३६
स तदा विदीर्य कणप	९	२१	१२४	स ममैप शेषभिविशेष	१४	४८	२०२
सत्ता वतासाधुरवाधि	२	१८	१८	समरतरुनङ्कशाङ्कुर	२३	८	३१२
सत्य वसन्तकृष्णचक्षता	५	२१	७८	समरपरिहताघो व	२३	४४	३१९
सत्यमुष्णहचिराययी	१०	१७	१३४	समिदभिमुखमुञ्चिता	२३	२७	३१५
स दण्डपादो भवदण्ड	१	१९	६	समिदुपगमदु सहोच्छ्र	२३	२८	३१५
सदसद्विकल्पकलनाप	१४	३६	२००	समारणवन्दनशीलराज	६	४२	८३
सदा मुखे चस्य निसर्ग	३	७८	४१	समुच्छ्रमद्भक्तिस्तानि	३	४४	३८
सदैव सा सगमसमुखो	२	३	१५	समुदितमुक्ताक्षणागु	७	८	९४
सद्य सकोचनेच्छामृ	१२	५७	१७२	सपादयेदुवदने त्वम	११	३५	१५०
सदृत्तविभ्रान्तिमती न	२	१३	१७	समेद श्रीसरस्वत्यो	२५	११४	३५४
सदृत्ताथ सुमुखदर्शन	२५	१४७	३६१	सप्रान्ता तदवाहसैर	१९	५२	२७५
				स यत्र मर्ग कण्ठेश्वर	३	१४	३०

सं.	श्लो.	पृ०	सं.	श्लो.	पृ०
परःसु चस्मिन्विषदण्ड	३।२८।	३५	रामन्तमंदनयमपि म	२५।४१।	३४२
परस्वतीमातुरभूचिरं न	२।२७।	२०	सायं सायमुदंशुदीपपरि	१६।४५।	२३३
सर्गप्रसङ्गे जगदेकजि	२०।४८।	२८८	सायमर्चनविधि वितेनि	१०।१८।	१३४
सर्वैः संचरते पथा पर	२।४३।	२५	सारस्वतस्य महसः प्र	२५।१४५।	३६२
सर्वेतोऽपि प्रनृत्वद्भिर्ये	४।५।	४७	सालकान्तस्थितिर्नील	४।२७।	५०
सर्वेभ्यश्चरपादपप्रसहितो	१।५४।	१३	सावर्तमूर्तिर्बह्लोविहा	२०।२२।	२८३
सर्वमानातिरिक्तेन वि	२५।६७।	३४७	सावेगं युधि बलतां द्वि	१७।३८।	३४४
सर्वपातारनिपृष्टपक्षिनी	१०।१२।	१३३	सावेगं कथमपि तस्या	१७।१२।	२४०
सर्वेस्त्रे शुमनोमयेऽथ	८।५५।	११९	सा वैदुषी फलं यस्या	२५।११५।	३५४
सर्वाङ्गसंवाहनकृत्सभृत्सः	१।२२।	६	सा शुद्धयेऽस्तु शिवपा	१।५३।	१३
सर्वैः केश्यन दुषिताः क	१।५६।	१४	सा सोमार्भेशिरोमणेर	२१।४२।	२९८
सलिलप्रहाय परिरन्ध	९।४०।	१२७	साहाय्याय निजप्रिय	१६।२०।	२२६
सवहिमहाय विवर्धमा	२०।४६।	२८७	सितातपत्रैः शयलं वि	२१।३०।	२९६
स वेपमानैः पवनोपदे	२०।२७।	२८४	सितासितानगलपक्ष्मा	२०।४०।	२८६
स षोऽवताञ्जुवुटिवाल	१।१७।	५	सिद्धां चिरेण विधिसूद	५।१२।	६१
स षोऽवतायच्छिरसि	१।१४।	५	सिन्दूरक्षोदरज्याहिनक	१२।६९।	१७७
स संगमो यत्र समुद्र	३।२०।	३४	सिन्दूरितानहमतज्ञा	६।१७।	७८
स संगसीटाखिलविष्टै	१।२४।	७	सिपेव पुण्यद्वमकानना	३।३३।	३६
स सन्मार्गचरो गर्गमान	२५।५६।	३४५	सीमन्तरेखा रोदस्योः	४।२९।	५०
स सुरप्रमदाजनसादानी	८।२९।	११४	मुखोऽनिलः खं विशदं	६।३७।	८२
ससौरभश्वासहतैर्मधुत्र	१२।२७।	१६७	मुचिरं विरसकमापि खे	८।२४।	११३
सस्फारसारसहितप्रस	१८।४२।	२६०	मुचिरं शिशिरोपचारत	८।१३।	१११
सस्फारस्फटिकविटङ्ग	१७।६।	२३९	सुतमथ स तदानीं क	३।७४।	४४
सर्वसे ध्रुवणोत्पल विज	२१।५०।	३००	सुधाकणानामपरः प्रक्वा	१।३७।	९
सहकारमयो विधाय	८।३०।	११४	सुधासधर्मिभिर्द्विर्गैरिति	२५।५९।	३४५
सहस्रशो भक्तिकयासु	३।३८।	३७	सुपर्वाणोऽधिकुर्वाणा	१९।४४।	२७३
सहेतिहासैश्च सहेतिहा	२०।३६।	२८६	सुमनोनिबहं प्रहीतुमि	८।१४।	१११
साटोपपाणिमृदितस्त्र	१८।४।	२५१	सुरकरिमदस्योतःप्रोत	१६।२९।	२२९
सा तदा त्रिदशलोकेव	२२।३४।	३०६	सुरतविरतां मीलनीलो	१५।४१।	२१८
सान्द्रतूर्यनिनदा विपा	२२।२६।	३०५	सुरपरिवृद्धो रूढप्रीति	२४।४१।	३३४
सान्द्रस्त्रेदनशीष्णोष्णि	१८।५५।	२६४	सुरभिमनुप्रहाण देवि	७।१०।	९४
सान्द्रोपकारकुसुमप्रक	१५।२।	२०८	सुरशरनिकरोऽम्बरऽरु	२३।७।	३१२
साध्यताण्डवविलाससं	१०।२३।	१३५	सुरास्तथापि भीष्मस्य	१९।२६।	२७०

सं	श्लो०	पृ०	सं	श्लो०	पृ०		
मुद्रत क्रमलन्धोर्ध्वपद	२५	७२	३४७	सख हत्ताद्रवदभिष्ट	१९	४४	२३३
सूक्तिभूरिगुणानर्धमला	२५	६८	३४७	स्रोत शशाङ्कमहासा	११	४८	११६
सूर्त्ता शुचावेव परे क	२	९	१२	स्रोतासि घमसतिो ह	१८	५४	२६३
सूक्ष्मा चन्व धिय वि	१६	४७	२३४	सकरोढतुन्तलमुपान्त	१४	३८	२०१
सूतमूत्रिय क्षुग्म	१९	४२	२७२	सतन्त्र शास्त्रवीथीयु	२५	९१	३१७
सूर्प्रभाभिना दुन्वन्सि	४	४४	५३	सखदेहलीना दधदुनति	३	६४	४२
सेकोऽम्बुना सौष्टवमा	६	३४	१८१	सपक्षलीलालडितैरुपो	६	१६	७७
सेनाधूर्लतमसि नभसि	२४	२१	३२८	सप्रे तत्र ददर्श स ख	३	७३	४४
सेचाय समकालमागत	१९	६०	२७७	सखमेव कथ प्रवर्तसे	३७	१४	१६४
सैन्यरेणुदृगात्रिणीय	१०	३०	१३७	सख बभ्रुविभ्रद्विपमन	५	५३	७३
सोनावचूले यजमान	२०	३०	२८५	सख मीलान्दुपीयूपधू	२५	३	३३६
सोमोऽपि सोमार्थष्टत	२०	४५	२८७	सर्लकाक्रमणक्रिनास	१६	४१	२३२
सोरगाक्षेपनि शेषताप	४	४५	५३	सस्वैश्वरस्य यो व्यज	२५	१०१	३५२
सोऽन्नपुष्पनिवैर्दृष्टत	१२	६	१६२	स्वान्ताक्रान्तसरस्वती	२५	४५	३४३
सौभाग्यविभ्रमविशेष	११	४३	१५४	स्वामिनस्त्येव नस्तेजो	१९	२८	२७०
स्तनमारहारबहुवर्णम	१३	३८	१८८	हठकठिनविटङ्कीकस	२३	१८	३१४
स्तनाप्ररम्भादलडम्बरे	१२	३३	१६८	हठचुम्ब्यमानवदना वि	१४	५१	२०३
स्तवकयति यथायथ	७	११	९४	हठताडितमूर्तिरद्विगामे	८	२७	११४
स्तम्भेन निर्देननिपीडन	१५	२०	२१२	हठत्रुव्यत्यङ्कैरुहकुहर	१६	२४	२२७
स्तुत्यो हरिर्वांमनरूप	१	२८	८	हटाप्रयान्त प्रिनमह	२१	२६	२९६
सौमुसैका म्यकल्माधि	५	५६	७३	हटाद्विनिर्नय कोऽपि	२१	२०	२९५
स्थलाधिदेवीङ्कहविन्द	३	६	३१	हटोक्तया कथन का	२१	२१	२९५
स्तनानि यच्छनच्छिन्न	४	३९	५२	हन्मन्वेत्समरेऽमरत्रज	२२	५३	३१०
स्फटिककटुककुम्भेषु य	४	४९	५३	हरेणैता वृतालिककुल	१२	५७	२३७
स्फटिकादनसु यनास्ते	४	३३	५१	हस्तरत्नव्युदस्त. प्रष्ट	२३	५३	३२१
स्फुरत्यलशोष्टपुत्रे वि	६	५	७५	हित्वा तेषा घनमपघन	२४	२२	३२९
स्फुरदुत्कटोत्कलिकमा	९	१५	१२३	हिमवहहितुस्तदावहद्वि	८	४	१०९
स्फुरन्पुरस्ताच्छवरा	२०	४४	२८०	हिमागमे यत्र गृहेषु	३	२९	३५
स्फुलिङ्गमाहिभिर्मानोः	४	२५	५०	हत्वेव पाण्डुत्रतमाच	६	४३	८३
स्फूर्जत्किञ्चङ्कहालाह	१०	६०	१४५	हृदयनिवसन्कदर्पेषुप्र	१०	५१	१४२
स्वरगन्धसिन्धुरदासीर	१३	४	१८४	हृष्यन्वङ्कजसौख्युक्ति	१२	१२	२२४
स्वराभिधूमप्रतिमालि	६	४५	८४	हेमचक्रसचिचासितोऽ	२२	३८	३०७
				हेरम्बो निजपितुरात्र	१७	१३	२४०
				हेलावहन्मृगदक्षिणग	७	५१	१०४